

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ЛЯШОК ЯРОСЛАВ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 36:330.366:338.24(304)

ЗБАЛАНСОВАНИЙ РОЗВИТОК ГАЛУЗЕЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ
СОЦІАЛЬНО-ОРІЄНТОВАНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління
національним господарством

Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Науковий консультант
Бражнікова Лариса Миколаївна,
доктор економічних наук,
професор

Красноармійськ – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ЯК ОСНОВА СОЦІАЛЬНО-ОРІЄНТОВАНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	
19	19
1.1. Місце та роль галузей забезпечення життєдіяльності населення у структурі національної економіки	19
1.2. Забезпечення життєдіяльності населення як фактор економічної безпеки України	50
1.3. Вплив якісних і кількісних характеристик життєдіяльності населення на формування соціально-орієнтованої ринкової економіки України	68
Висновки до розділу 1	85
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ	
90	90
2.1. Теоретичні аспекти системи забезпечення життєдіяльності населення: сутність, види та особливості	90
2.2. Методологічний аспект дослідження збалансованого розвитку галузей ЗЖН	124
2.3. Методологія державного регулювання розвитку галузей забезпечення життєдіяльності населення	142
2.4. Комплексне управління збалансованим розвитком системи ЗЖН на основі цілезабезпечення руху системи до рівноважного стану ...	165
Висновки до розділу 2	177
РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПЦІЯ ТА МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ЗБАЛАНСОВАНИМ РОЗВИТКОМ ГАЛУЗЕЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ	
182	182
3.1. Концепція збалансованого розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення	182

3.2. Обґрунтування доцільності комплексного підходу до управління збалансованим розвитком галузей ЗЖН	198
3.3. Цілісний механізм управління збалансованим розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення.....	214
Висновки до розділу 3	224
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИ ТА ІНСТРУМЕНТИ УПРАВЛІННЯ ЗБАЛАНСОВАНИМ РОЗВИТКОМ ГАЛУЗЕЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ	
229	
4.1. Методичні підходи до збалансованого розвитку галузей забезпечення життєдіяльності населення на мікрорівні.....	229
4.2. Методичні підходи до збалансованого розвитку галузей забезпечення життєдіяльності населення на мезорівні	254
4.3. Методичні підходи до збалансованого розвитку галузей забезпечення життєдіяльності населення на макрорівні	274
4.4. Методичні підходи до збалансованого розвитку галузей забезпечення життєдіяльності населення на мегарівні.....	296
Висновки до розділу 4	322
РОЗДІЛ 5. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ЗБАЛАНСОВАНИМ РОЗВИТКОМ ГАЛУЗЕЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ.....	
326	
5.1. Інформаційне забезпечення системи забезпечення життєдіяльності населення	326
5.2. Організаційне забезпечення управління збалансованим розвитком галузей забезпечення життєдіяльності населення.....	345
5.3. Оцінка ефективності використання механізму управління збалансованим розвитком галузей забезпечення життєдіяльності населення	358
Висновки до розділу 5	370
ВИСНОВКИ.....	374
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	379
ДОДАТКИ.....	433

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СКОРОЧЕНЬ, ТЕРМІНІВ,
СИМВОЛІВ І ОДИНИЦЬ

АП	– альтернативні інноваційні проекти
ВВП	– валовий внутрішній продукт
грн	– гривня
дол.	– долар
ДП	– додатковий продукт
ДЦІФ	– Державний цільовий інвестиційний фонд
ЕА	– економічні агенти
ЕДБ	– економічні дисбаланси
ЄДРПОУ	– Єдиний державний реєстр підприємств і організацій України
ЄС	– Європейський союз
ЖКГ	– житлово-комунальне господарство
ЖКК	– житлово-комунальний комплекс
ЗЖН	– забезпечення життєдіяльності населення
ЗКГНГ	– загальний класифікатор галузейнародного господарства
ІРЛП	– індекс розвитку людського потенціалу
ІСР	– інноваційна стратегія розвитку
ККД	– коефіцієнт корисної дії
км	– кілометр
МВФ	– Міжнародний валютний фонд
МІЩ	– міжнародний індекс щастя
млн	– мільйон
млрд	– мільярд
НІС	– національна інноваційна система

НКРРКП	– Національна комісія регулювання ринку комунальних послуг
НП	– необхідний продукт
ОЕСР	– Організація економічного співробітництва та розвитку
ООН	– Організація об'єднаних націй
ОПР	– особи, які приймають рішення
ОСББ	– об'єднання співвласників багатоповерхового будинку
ПДВ	– податок на додану вартість
рр.	– роки (ів)
СГ	– суб'єкти господарювання
СЕС	– соціально-економічна система
СНД	– Співдружність незалежних держав
СОРЕ	– соціально-орієнтована ринкова економіка
СППР	– система підтримки прийняття рішень
СРСР	– Союз Радянських Соціалістичних Республік
Стратегія ІЗР	– інноваційна стратегія збалансованого розвитку
СУ	– система управління
США	– Сполучені штати Америки
т	– тона
ТЕЦ	– теплоцентраль
тис.	– тисяча
ТУВ	– тарифоутворюючі витрати
у.п.	– умовне паливо
УР	– управлінські рішення
ЦЕМУ	– цілісний єдиний механізм управління
ЦУЗР	– центр управління збалансованим розвитком
ЧМП	– чистий матеріальний продукт
ЯУ	– якість управління

ВСТУП

Актуальність теми. Складність завдань соціально-економічної трансформації України, її інтеграції у світові господарські структури викликає необхідність кардинальних змін у характері й цільовій орієнтації соціально-економічного розвитку українського суспільства в напрямі його гуманізації як імперативу XXI століття. У цьому контексті збалансований розвиток галузей забезпечення життєдіяльності населення (далі – ЗЖН) розглядається як одна з відповідей на виклики нового часу.

Значну роль у забезпеченні збалансованого розвитку галузей забезпечення життєдіяльності населення відіграють соціально-економічні відносини як сфера єдності та взаємодії конфліктних і компромісних інтересів численних суб'єктів господарювання, домогосподарств і держави, які виступають рівнодіючою спільного загальнонаціонального інтересу. У цьому зв'язку актуальності набуває дослідження діалектики взаємодії та форм реалізації іманентних інтересів усіх агентів ринку в процесі досягнення збалансованості розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення.

Вирішення зазначених проблем охоплює інноваційну область, в якій інтегруються досягнення економічної теорії та менеджменту галузей забезпечення життєдіяльності населення, стратегічного менеджменту, управління розвитком тощо. Дослідження питань збалансованого розвитку галузей забезпечення життєдіяльності населення як різновиду соціально-економічних систем і як підсистем житлово-комунального комплексу, що відрізняються великою різноманітністю теоретичних і прикладних наукових розробок зарубіжних і вітчизняних учених, а також наявністю протиріч у трактуванні базових понять, вимагає теоретико-методологічного узагальнення та систематизації.

Проблемам соціально-економічного розвитку національної економіки, присвячено праці авторитетних вітчизняних дослідників О. І. Амоші [14],

П. Т. Бубенка [56], В. М. Гейця [81], Н. В. Кузьминчук [71], Р. М. Лепи [179], Е. М. Лібанової [186], О. В. Манойленка [227], О. Ф. Новікової [274], Н. Ю. Рекової [339], М. Є. Рогози [342], В. Г. Саєнка [351], Д. К. Турченка [397] та ін.

Питання теоретичного обґрунтування розробки й удосконалення механізмів реалізації регуляторної політики держави, вироблення стратегій соціально-економічного розвитку висвітлено в дослідженнях Дж. М. Б'юкенена [J. M. Buchanan] [59], Ф. Гайєка F. A. von Hayek [325], О. Вільямсона [O. Williamson] [399], Г. Демзетца [H. Demsetz] [479], Л. Ерхарда [L. Erhard] [451], В. І. Ляшенка [193], К. Менара [C. Ménard] [246], А. Мюллера Армака [A. Müller Armack] [260], Д. Осборна і Т. Геблера [D. Osborne and T. Gaebler] [514], Е. Остром [E. Ostrom] [516], О. А. Паршиної [289], Б. Дж. Сімпсона [B. John. Simpson] [361], Дж. Стіглера [G. Stigler] [528], І. В. Шкрабак [437], О. І. Чилікіна [16] та ін.

Теоретико-методологічні та науково-методичні основи дослідження проблем функціонування та розвитку галузей забезпечення життєдіяльності населення і відповідних галузевих ринків, закладені в дослідження таких вчених як: О. М. Аліпов [11], В. Баумоль [W. J. Baumol] [29], М. Г. Белопольський [33], Л. М. Бражнікова [55], Р. Вілліг [R. Villih] [531], Е. Віталь-Дюран [E. Vital-Durand] [69], В. А. Воротинцев [77], А. В. Завада [126], Д. Морріс [D. Morris] [421], Г. І. Оніщук [279], Дж. Панзар [J. C. Panzar] [517], Р. Познер [R. A. Posner] [521], Ф. Ю. Поклонський [332], А. Н. Ряховська [346], А. С. Садиков [350], Г. М. Семчук [358], Ф. Г. Тагі-Заде [386], Д. Хей [D. Hay], В. І. Чиж [430] та ін.

Визнаючи теоретичну і практичну цінність робіт названих авторів, відзначимо, що проблема збалансованого розвитку галузей забезпечення життєдіяльності населення є недостатньо послідовно й системно вивченою через відсутність комплексних досліджень її методологічного, теоретичного і методичного інструментарію в умовах соціально-орієнтованої економіки. Дискусійність і поліваріантність вирішення вищезазначених питань, їх

висока актуальність у кризових умовах української економіки зумовили тему дослідження, його мету, завдання, предмет та об'єкт.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано відповідно до планів науково-дослідних робіт ДВНЗ «Донецький національний технічний університет» Міністерства освіти і науки України в рамках наукової теми «Моделі та методи прийняття рішень в управлінні складними детермінованими і стохастичними системами» (номер державної реєстрації 0113U000640, 2013–2015 рр.), де розроблено комплекс моделей, заснованих на використанні тарифоорієнтованого підходу в процесі підготовки та прийняття управлінських рішень, та авторських моделей динаміки витрат.

Дослідження також проводилися в рамках науково-дослідних робіт Донецького університету економіки та права за темами «Стратегічне управління сталим розвитком соціально-економічних систем регіону» (номер державної реєстрації 0106U011122, 2006–2010 рр.), у рамках якої запропоновано науково-методичний підхід до управління збалансованим розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення на макро- і мезорівнях, «Регіональні аспекти формування ринкових мотиваційних механізмів» (номер державної реєстрації 0108U003206, 2008–2012 рр.), де визначено особливості функціонування системи управління забезпеченням життєдіяльності населення в умовах формування соціально-орієнтованої економіки.

Метою і завданням дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних засад, розробка методичного забезпечення та практичних рекомендацій щодо збалансованого розвитку галузей забезпечення життєдіяльності населення в контексті формування соціально-орієнтованої економіки України, побудова механізму реалізації концепції на всіх рівнях управління національним господарством.

Для досягнення поставленої мети в роботі сформульовані такі завдання:

дослідити суспільне виробництво з позиції задоволення потреб населення та обґрунтувати роль галузей забезпечення життєдіяльності населення в реалізації принципів соціально-орієнтованої ринкової економіки України;

розвинути теоретичний підхід до формування стратегії економічної безпеки національної економіки на основі виділення елемента безпеки життєзабезпечення населення та управління розвитком відповідних галузей житлово-комунального господарства;

розробити науково-методичні положення щодо побудови та управління системою забезпечення життєдіяльності населення, зорієнтовану на підвищення рівня та якості життя населення як чинника зростання добробуту та розвитку національної економіки;

проаналізувати сутність, види та особливості економічних дисбалансів системи забезпечення життєдіяльності населення в умовах соціально-орієнтованої ринкової економіки;

визначити передумови збалансованого розвитку галузей житлово-комунального господарства;

запропонувати методологічний підхід до комплексного управління збалансованим розвитком галузей забезпечення життєдіяльності населення на мікро-, мезо-, макро- та мегарівнях;

сформувати концепцію автономного та збалансованого розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення України;

запропонувати механізм комплексного управління збалансованим розвитком галузей забезпечення життєдіяльності населення як руху економічної системи від дисбалансу до стану рівноваги;

дослідити систему управління витратами галузей забезпечення життєдіяльності населення, обґрунтувати доцільність використання тарифоорієнтованого підходу та запропонувати методичний підхід до прогнозування витрат, які впливають на формування тарифів на комунальні послуги;

вдосконалити положення державного регулювання збалансованого розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення в умовах формування соціально-орієнтованої економіки України шляхом фінансування відповідних галузей житлово-комунального господарства;

сформувати систему організаційно-інформаційного забезпечення управління збалансованим розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення;

оцінити вплив механізму управління збалансованим розвитком галузей забезпечення життєдіяльності населення на рівень задоволення потреб населення у житлово-комунальних послугах, підвищення добробуту та якості життя в умовах соціально-орієнтованої економіки.

Об'єктом дослідження виступають процеси забезпечення збалансованого розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення в умовах формування соціально-орієнтованої ринкової економіки України.

Предмет дослідження – теоретичні, методологічні та методичні засади механізму управління збалансованим розвитком галузей забезпечення життєдіяльності населення.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дослідження є роботи провідних вітчизняних і зарубіжних учених з управління збалансованим розвитком соціально-економічних систем із забезпечення життєдіяльності населення.

Методологічним апаратом є системний, гуманістичний, історичний та менеджеріальний підходи, теорія організації, теорія обмежень на основі яких розроблено автономну концепцію і механізм управління збалансованим розвитком систем забезпечення життєдіяльності населення.

Для досягнення зазначеної мети і вирішення поставлених у роботі завдань використано систему загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: історичного аналізу – при визначенні етапів розвитку галузей забезпечення життєдіяльності населення; діалектичного та методологічного аналізу – при визначенні місця та ролі системи забезпечення життєдіяльності

населення в структурі національної економіки, розкритті природи економічних дисбалансів, визначенні підходів до формування механізму управління збалансованим розвитком соціально-економічної системи; системно-структурного аналізу – при визначенні структури галузей забезпечення життєдіяльності населення та обґрунтування їх виокремлення в соціально-економічній системі України; причинно-наслідкового аналізу та декомпозиції – при дослідженні економічних дисбалансів та побудові моделі їх причинно-наслідкових зв'язків; термінологічного та категоріального аналізу – при формуванні понятійного апарату механізму управління збалансованим розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення; графічного відображення і схематичного уявлення аналізованих закономірностей – при забезпеченні візуалізації основних положень дисертації; логічного узагальнення та формально-логічні – при забезпеченні логічної послідовності етапів проведення дослідження); кореляційно-регресійного аналізу – для визначення тенденцій розвитку галузей забезпечення життєдіяльності населення та побудови прогнозних моделей; оптимізаційного моделювання – при обґрунтуванні оптимальних ставок обов'язкового загальнодержавного збору на розвиток системи забезпечення життєдіяльності населення; імітаційного моделювання – для обґрунтування тарифів на комунальні послуги; організаційного та процесного моделювання – при розробці організаційно-інформаційного забезпечення збалансованого розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення України.

Інформаційною базою стали законодавчі акти Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, дані Державної служби статистики України та Донецького обласного управління статистики, фінансово-економічна звітність промислових підприємств, результати досліджень ДВНЗ «Донецький національний технічний університет» МОН України, власні дослідження.

Наукова новизна отриманих результатів. У дисертації вирішено наукову проблему розв'язання теоретичних основ, концептуальних засад і

методологічного підходу до управління збалансованим розвитком галузей забезпечення життєдіяльності населення в умовах соціально-орієнтованої економіки. Найбільш суттєві результати дослідження, що характеризують новизну роботи, полягають у наступному:

вперше:

сформовано концепцію автономного та збалансованого розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення в соціально-економічній системі України, яка на відміну від наявних заснована на виділенні діяльності з тепло- і водозабезпечення в єдину самостійну систему, має специфічні особливості функціонування та розвитку, не властиві іншим галузям житлово-комунального господарства України, передбачає використання фінансових інструментів управління економічними дисбалансами, витратами, ціною, інвестиціями та інноваціями з метою мобілізації та інтеграції ресурсів на всіх рівнях господарювання в єдиний зв'язний організаційний комплекс та дозволяє створити умови для підвищення якості життя населення як домінантної функції процесів соціалізації національної економіки та мінімізації загроз економічній безпеці в умовах формування соціально-орієнтованої ринкової економіки;

розроблено науково-методичні положення управління збалансованим розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення, яка орієнтована на підвищення рівня та якості життя населення як чинника зростання добробуту і розвитку національної економіки, передбачає принципову зміну в управлінні процесами забезпечення життєдіяльності населення за рахунок не лише внутрішньої адаптації до змін зовнішнього середовища, але й інвестиційного процесу в функціонування та розвиток системи забезпечення життєдіяльності населення на всіх рівнях господарювання, що дозволить відновити порушені пропорції у діяльності галузей житлово-комунального господарства, попередити загрози втрати економічної безпеки країни та забезпечити зростання рівня конкурентоспроможності національної економіки в цілому;

розроблено механізм комплексного управління збалансованим розвитком галузей забезпечення життєдіяльності населення на мікро-, мезо-, макро- та мегарівнях, що дозволяє сформувати комплексний підхід до управління розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення, заснований на визначенні послідовності дій згідно з пріоритетністю факторів, які обмежують збалансованість розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення, і передбачає консолідацію механізмів впливу на економічні дисбаланси системи забезпечення життєдіяльності населення на всіх рівнях управління національною економікою та дає можливість підвищити ступінь детермінованості завдань із забезпечення збалансованого розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення за рахунок формалізації управлінських рішень до рівня конкретних моделей та інструментів;

удосконалено:

теоретико-методологічний підхід до структурування суспільного виробництва шляхом врахування концепції ієрархії потреб, що, на відміну від існуючих, дозволяє структурувати сферу послуг не за результатами господарської діяльності, а за результатами задоволення потреб населення, класифікувати її як товар і як вид господарської діяльності за ознакою «виробництво-споживання» та обґрунтувати пріоритетну роль галузей забезпечення життєдіяльності населення в реалізації принципів соціально-орієнтованої ринкової економіки;

теоретичний підхід до формування стратегії економічної безпеки національної економіки на основі використання авторського підходу до структурування економічної безпеки з виділенням елемента безпеки життєзабезпечення та концепції соціально-економічної зумовленості демографічних процесів, реалізація якого дозволить формувати стратегію, спрямовану на інтенсивне відтворення людського капіталу за рахунок підвищення рівня та якості життєдіяльності населення шляхом скорочення масштабів економічних дисбалансів системи забезпечення життєдіяльності

населення і забезпечить інноваційно-інвестиційний розвиток національної економіки;

теоретичний підхід щодо визначення передумов збалансованого розвитку галузей житлово-комунального господарства, який, на відміну від інших, базується на використанні моделі причинно-наслідкових зв'язків економічних дисбалансів системи забезпечення життєдіяльності населення, дозволяє обґрунтувати взаємовплив та взаємозалежність дисбалансів та розробити комплекс корегувальних заходів, які дають можливість нівелювати їх вплив на національну економіку;

методологічний підхід до комплексного управління збалансованим розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення шляхом представлення процесу управління збалансованим розвитком як процесу цілезабезпечення регулювання руху системи забезпечення життєдіяльності населення від дисбалансу до рівноваги за рахунок використання системного та історичного підходу до управління, концепцій сталого розвитку та життєздатних систем, теорій обмежень та причинно-наслідкової моделі економічних дисбалансів системи забезпечення життєдіяльності населення, що дозволяє своєчасно виявляти, попереджати, здійснювати випереджальний вплив, запобігати або пом'якшувати наявні й нові дисбаланси;

науково-практичний підхід з досягнення збалансованого розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення, заснований на управлінні обмежуючими факторами розвитку системи шляхом використання тарифоорієнтованого підходу до управління витратами на основі комплексу динамічних моделей для побудови прогнозів тарифоутворюючих витрат, що дає можливість підвищити ефективність системи управління за рахунок скорочення лагу тарифоутворення, врахування залежності собівартості послуг галузей забезпечення життєдіяльності населення від зміни факторів зовнішнього середовища та дозволить підвищити мотивацію агентів ринку щодо скорочення витрат на надання та споживання послуг галузей із

забезпечення життєдіяльності населення шляхом формування економічно виправданих тарифів;

дістали подальшого розвитку:

понятійно-категоріальний апарат, а саме надано авторське визначення дефініції «економічні дисбаланси системи забезпечення життєдіяльності населення» як диспропорції у структурі, тенденціях розвитку, економічних інтересах суб'єктів ринку, їх відносинах, механізмах взаємодії, якісних характеристиках власне системи на різних рівнях господарювання, які досягли критичних масштабів, різноманітних форм, за наявності яких система забезпечення життєдіяльності населення не спроможна здійснювати активні спроби з утримання рівноваги, комплекс взаємопов'язаних і взаємообумовлених системних динамічних дисбалансів, які створюють проблемні ситуації на всіх рівнях господарювання і призводять до незворотних наслідків, що є обґрунтуванням доцільності комплексного підходу до їх управління;

положення державного регулювання фінансового забезпечення галузей забезпечення життєдіяльності населення, що передбачає цілеспрямоване підтримуюче переміщення фінансових ресурсів з високорентабельних сфер господарської діяльності в сферу забезпечення життєдіяльності населення з метою підвищення інвестиційних можливостей галузей за рахунок введення обов'язкового загальнодержавного збору з нефінансових та фінансових корпорацій, домашніх господарств та їх перерозподіл за допомогою Державного цільового інвестиційного фонду;

система організаційно-інформаційного забезпечення механізму управління збалансованим розвитком галузей забезпечення життєдіяльності населення, який, на відміну від існуючого, заснований на виділенні функціонального і координуючого центрів управління збалансованим розвитком у рамках організаційної структури галузей забезпечення життєдіяльності населення з використанням методу структуризації цілей як базового методу, а також методів організаційного і функціонального моделювання на базі процесного підходу, що дозволяє забезпечувати

виконання вимог щодо поступового нарощування зусиль і витрат, комплексності, якості, транспарентності, масштабованості, тиражованості, інтеграції та автоматизації, адаптивності системи, встановлення взаємозв'язків між основними елементами системи у процесі узгодження інтересів економічних агентів;

система оцінки впливу рівня розвитку житлово-комунального господарства на рівень забезпечення потреб населення у послугах з життєзабезпечення, підвищення добробуту та якості життя в умовах соціально-орієнтованої економіки, яка базується на засадах використання показника «якості управління економічними дисбалансами в умовах соціально-орієнтованої економіки», що визначається як відношення множини конструктивних керуючих впливів системи забезпечення життєдіяльності населення, спрямованих на усунення дисбалансів, та множини деструктивних факторів економічних дисбалансів системи забезпечення життєдіяльності населення.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні й методологічні положення дисертації доведено до рівня конкретних пропозицій і методичних розробок щодо формування механізму управління збалансованим розвитком галузей забезпечення життєдіяльності населення України. Впровадження відповідного механізму управління у практику державного регулювання галузями забезпечення життєдіяльності дозволить суттєво підвищити якість управлінських рішень щодо скорочення масштабів економічних дисбалансів системи забезпечення життєдіяльності населення на всіх рівнях управління національним господарством шляхом впливу на обмежувальні чинники та попередження передумов їх виникнення.

Запропоновані в дисертації наукові результати, концептуальні положення, науково-методичні підходи та механізми, а саме, науково-методичні положення управління збалансованим розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення, концепцію автономного та збалансованого розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення в

соціально-економічній системі України, механізм комплексного управління збалансованим розвитком галузей забезпечення життєдіяльності населення на мікро-, мезо-, макро- та мегарівнях, комплексний підхід до управління збалансованим розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення та ін., були використані в діяльності Департаменту економіки Донецької обласної державної адміністрації (довідка від 19.03.2015 № 27/33-01), Красноармійської міської ради (довідка від 12.03.2015 № 02/22-322), Донецької торгово-промислової палати (довідка від 17.04.2014 № 1625), КП «Красноармійськтепломережа» (довідка від 12.05.2015 № 02/05-22). Результати особистих наукових досліджень впроваджено у навчальний процес Красноармійського індустріального інституту ДВНЗ «Донецький національний технічний університет» Міністерства освіти і науки України. Методичні розробки та положення дисертації стосовно управління збалансованим розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення, державного регулювання фінансового забезпечення галузей забезпечення життєдіяльності населення, механізму комплексного управління збалансованим розвитком галузей забезпечення життєдіяльності населення на мікро-, мезо-, макро- та мегарівнях та його організаційно-інформаційного забезпечення використовуються в лекційних курсах дисциплін «Муніципальний менеджмент», «Основи менеджменту», «Регіональна економіка» (довідка від 09.04.2015 № 1-2 /102). Зазначені довідки наведено у дод. А.

Особистий внесок здобувача.

Дисертація є самостійною науковою роботою, в якій запропоновано авторський підхід до вирішення наукової проблеми щодо розробки теоретико-методологічних основ і теоретичних положень формування концепції управління збалансованим розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення в умовах соціально-орієнтованої ринкової економіки. Внесок автора до колективно опублікованих робіт конкретизовано у списку публікацій.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дисертації доповідалися й отримали позитивну оцінку на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: II Міжнародній науково-практичній конференції «Аналіз тенденцій та перспектив розвитку економіки, управління та права» (Донецьк, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Бухгалтерський облік в управлінні підприємством: проблеми теорії та практики» (Полтава, 2014 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Регіональний розвиток – основа становлення Української держави: матеріали» (Донецьк, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток міжнародних економічних відносин на сучасному етапі» (Київ, 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми та перспективи економіки і управління» (Київ, 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Економічні підсумки 2013 року: проблеми, перспективи, ефективність» (Одеса, 2013 р.); I Міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-економічні проблеми адаптації реального сектора в сучасних умовах» (Ялта, 2013 р.); II Міжнародній науково-практичній «Формування ефективних механізмів господарювання в умовах сучасної економіки» (Запоріжжя, 2012 р.).

Публікації. Основні наукові положення, висновки і результати дисертації опубліковано у 32 наукових працях, серед яких одна одноосібна монографія, 20 публікацій у наукових фахових виданнях (серед них три публікації – у виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз), дві публікації у міжнародних виданнях, один розділ у колективній монографії, вісім тез за матеріалами конференцій. Загальний обсяг публікацій складає 41,7 ум.-друк. арк., із них особисто дисертанту належить 40,2 ум.-друк. арк.

РОЗДІЛ 1

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ЯК ОСНОВА СОЦІАЛЬНО-ОРІЄНТОВАНОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1. Місце та роль галузей забезпечення життєдіяльності населення у структурі національної економіки

Основним методом дослідження в економічній теорії є метод пізнання складних систем – діалектика. Його застосування в аналізі збалансованого розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення (далі – ЗЖН) спрямоване на визначення її місця та ролі в національній економіці, а також на формування понятійного апарату цієї господарської категорії.

Дослідження будь-якої господарської категорії неможливе без усвідомлення її соціально-економічної сутності. Більшість теоретичних конструкцій, які застосовуються в даний час, мають, як відомо, вікову історію. Зберігаючи свої основні риси, свій каркас, вони трансформуються залежно від конкретних соціально-економічних умов. Діалектичний аналіз економічного змісту досліджуваного феномена «сфера послуг, що забезпечують життєдіяльність населення» сприятиме виявленню тих його істотних характеристик, які ще не одержали адекватного відображення ні в економічній доктрині, ні в наукових публікаціях.

Термін «життєзабезпечення» був запропонований американським етнографом Р. Лоуї та означає власне технологію видобування і виробництва їжі. Сучасне поняття «життєзабезпечення» набуло більш складного тлумачення [52; 365].

Сучасний економічний словник [336] трактує життєзабезпечення в широкому розумінні як забезпечення людей, населення життєвими благами, у вузькому – як систему забезпечення життєдіяльності в конкретних умовах.

Життєдіяльність людини, згідно з джерелами [362; 239] – це спосіб його існування, нормальна повсякденна діяльність і відпочинок. Життєдіяльність характеризується якістю життя. Життєдіяльність відбувається в постійній взаємодії з техногенним середовищем проживання (техносферою). Комфортна взаємодія людини з техносферою забезпечується системами тепло-, водопостачання й водовідведення [128].

За комфортних (оптимальних) умов діяльності та відпочинку проявляється найвища працездатність, гарантуються збереження здоров'я та цілісність компонентів середовища проживання [362].

Людська діяльність як економічне явище суспільного життя приковує до себе увагу вчених з моменту появи перших філософських шкіл, а в їх рамках – і економічних навчань. Будь-яка діяльність вбудована в економічний процес і входить у предмет економічної науки, що свідчить про взаємопроникнення, синергетику, інтеграцію не тільки різних наук, але і практичної діяльності з наукою. Людська діяльність як наукове поняття застосовується тільки у двох випадках. Коли, з одного боку, фіксуються лише найбільш загальні моменти доцільної активності людей, яка перетворює як їх індивідуальну, так і оточуючу природу, включаючи найближче і більш віддалене соціальне середовище; з іншого – як об'єкт дослідження береться все суспільство або якийсь агрегований суб'єкт (підприємство, фірма, організація, галузь, регіон), на рівні якого діяльність є цілісним, нерозчленованим на частини процес [511].

Вид діяльності, спрямований на забезпечення життєдіяльності населення, у рамках даного дослідження одержав назву «сфера послуг, що забезпечують життєдіяльність населення» (сфера ЗЖН) і детально представлений у роботах [222, 223, 210].

Сфера ЗЖН є найважливішим системотворчим компонентом організації господарського комплексу сучасного поселення будь-якого типу. Від якості наданих послуг тепло-, водопостачання й водовідведення залежить дієздатність населення й ефективність функціонування господарюючих

суб'єктів національної економіки. Однак ця сфера діяльності найменшою мірою пристосована до скороминучих трансформаційних процесів, властивих економіки України, а категорія «послуги ЗЖН» мало досліджена.

Вплив умов життєдіяльності на рівень і якість життя населення й реалізацію національних інтересів роблять послуги ЗЖН важливим елементом економічної дійсності. Значимість даного елемента для ефективного функціонування економіки породжує необхідність дослідження послуг ЗЖН у рамках економічної теорії: аналізу економічної сутності відносин, що виникають у зв'язку з наданням даного виду послуг, суб'єктів цих відносин, механізму попиту, пропозиції та ціноутворення на ці послуги, підвищення ефективності та якості послуг ЗЖН як елемента економічної дійсності.

Сфера послуг і послуги як економічна категорія є предметом дослідження протягом багатьох десятиків років, починаючи з фізіократів А. Сміта [364] і К. Маркса [230, 231]. Відмітні властивості послуг виділяють автори фундаментальних робіт з маркетингу, такі як Г. Ассель [23], , Д. Джоббер [104], П. Дойль [107, 108], Ф. Котлер, Г. Армстронг, Дж. Сондерс та В. Вонг [170], К. Лавлок [177], К. Хаксевер, Б. Рендер та Р. Рассел [411]. Проте на сьогоднішній день немає однозначності в розумінні економічного змісту понять «сфера послуг» і «послуги», а категорія «послуги ЗЖН» недостатнього відображена в економічній літературі. Найбільш повний огляд існуючих понять щодо досліджуваної предметної сфери міститься в роботах Л. Бражнікової [55], Бубенка П. Т. [56], А. Ряховської та Ф. Тагі-Заде [346], О. Тищенко, М. Кизим та Т. Юр'євої [395]. Слід зазначити, що категорія «послуги» включає ряд недостатньо вирішених і не досліджених в економічній літературі проблем: визначення сутності цієї категорії, відсутність загальноприйнятої систематизації сфери послуг, невизначеність ролі й місця сфери послуг ЗЖН у становленні соціально-орієнтованої економіки тощо.

При структуризації економіки сектор визначається як велика, значна частина економіки, сфера – як область певного виду діяльності, а галузь –

сукупність організацій, підприємств, установ, що виробляють однорідні товари й послуги, використовують однотипні технології, задовольняють близькі за природою потреби [295, 336].

Основоположник виділення сфери послуг в окремий сектор економіки, представник неокласичного напрямку А. Фішер запропонував характеризувати галузі економіки залежно від ступеня залучення трудових сил, зайнятих у різних її секторах. Він стверджував, що із зростанням добробуту населення споживчий попит зміщується з первинних до вторинних, а потім і до третинних галузей економіки [486; 487]. Ідеї А. Фішера про секторальну структуру економіки та зрушення попиту в процесі розвитку людського суспільства до третинних галузей знайшли продовження в працях представників інституціонального підходу. Д. Белл у 1973 р. висунув ідею про перехід від економіки переважного виробництва товарів до економіки виробництва послуг [466]. Ускладнення і розширення області гетерогенності сфери послуг викликало необхідність її власного структурування. Подальше структурування суспільного виробництва здійснювалося в основному шляхом виокремлення окремих сфер із раніше єдиного третинного сектору. При цьому різні автори намагалися підкреслити значення того або іншого роду діяльності [14, 15, 351]. Одні, наприклад, особливо виділяли виробництво інформаційних послуг, аргументуючи тим, що в ньому створюється до 2/3 суспільного продукту [518]. Інші акцентували увагу на торгівлі, яка забезпечує більше 20 % зайнятості та дає майже 16 % валового внутрішнього продукту (далі – ВВП). Треті – на тому, що найбільш динамічними галузями стають охорона здоров'я, освіта та інші види діяльності, які виробляють «*public goods*» (табл. Б. 1 дод. Б).

Аналіз методологічних підходів до структурування суспільного виробництва дозволив встановити, що критеріальною ознакою, згідно з якою воно розчленовується на окремі сектори, виступає результат господарської діяльності в кожному конкретному її виді (кількість зайнятих, роль у створенні суспільного багатства).

Формування сучасної постіндустріальної моделі економіки відбувається за рахунок структурної революції, тобто фундаментального перерозподілу між первинним (аграрним), вторинним (промисловим) і третинним (послуги) секторами економіки, а також за рахунок змін усередині кожного з них.

Останніми роками у всіх розвинених країнах сектор послуг перетворився на провідну складову частину економіки. Внесок сфери послуг в економічне зростання став перевершувати внесок промисловості.

Сьогодні в розвинених країнах світу у сфері послуг зосереджено більше 70 % усього працюючого населення. У Сполучених штатах Америки (далі – США) загальна чисельність зайнятих у сфері послуг становить близько 78,4 %, Великобританії – 76,4 %, Франції – 72,6 %, у Японії – 67,1 % [524]. Підприємства сфери послуг забезпечують значну частину світового ВВП – близько 70 % [429]. За даними Міжнародного валютного фонду (далі – МВФ), усі види послуг становлять на початку ХХІ століття приблизно 1500 млрд дол. (близько 70 % вартості всього результату світового виробництва). А міжнародна торгівля послугами є одним із секторів світового господарства, які найбільш динамічно зростають.

У методології секторального розвитку економіки набуває поширення поняття «терціарна революція» – перетворення сектору послуг на провідну галузь економіки при вирішенні питань зростання добробуту населення [115]. У дослідженнях французьких авторів, присвячених характеристиці відносин між матеріальним виробництвом і сферою послуг, виникло спеціальне поняття «*servuction*», яке об'єднало категорії «*service*» (послуги) і «*production*» (виробництво). Фахівці говорять про виниклу в результаті терціарної революції «економіку серв'юксьйон» (буквально – економіка послуговиробництва) [392].

При досягненні країною середнього рівня добробуту послуги починають відігравати більш важливу роль, ніж обробна промисловість.

Підвищення якості ресурсного забезпечення сервісної системи приводить до підвищення ефективності економіки в цілому.

Подальший розвиток і повноцінне функціонування суспільства все більшою мірою детермінується розвитком сфери послуг, яка сприяє забезпеченню переходу від «виробництва речей» до «виробництва людей», що адекватно новому баченню значимості людини в сучасному світі й суспільному виробництві.

Одним із найважливіших факторів, що детермінують параметри і структуру розвитку сфери послуг, вважається рівень доходів населення. Механізм цього взаємозв'язку реалізується через поведінку споживача, який розглядає свій дохід як засіб придбання благ з метою задоволення тих або інших потреб. Ці положення дозволили вдосконалити теоретико-методологічний підхід до структурування суспільного виробництва. В основу вдосконалення покладено споживчу критеріальну ознаку і концепцію ієрархії потреб, що дозволяє структурувати сферу послуг не за результатами господарської діяльності, а за результатами задоволення потреб населення. Відповідно до удосконаленого підходу, сфера послуг включає:

послуги, які забезпечують життєдіяльність населення (послуги щодо тепло- і водозабезпечення, водовідведення);

послуги, які забезпечують безпеку (житлові, газо- й електропостачання, медичні, ветеринарні, санаторно-оздоровчі, правові послуги тощо);

послуги соціально-особистісного характеру (транспортно-комунікативні, торгово-рекреаційні тощо);

послуги, які забезпечують повагу (працевлаштування, побутові, фінансові, страхування, операції з нерухомістю тощо);

послуги, які забезпечують саморозвиток (послуги в системі освіти, культури, консультаційні, інформаційні, науково-інноваційні тощо).

Удосконалення підходу дозволяє визначити місце і роль сфери послуг ЗЖН у національному господарстві. Ключовою складовою сфери послуг є сфера послуг ЗЖН, яка задовольняє базові потреби населення, розташовані

на нижньому шаблі піраміди А. Маслоу – автора загальновідомої концепції ієрархії потреб (рис. 1.1).

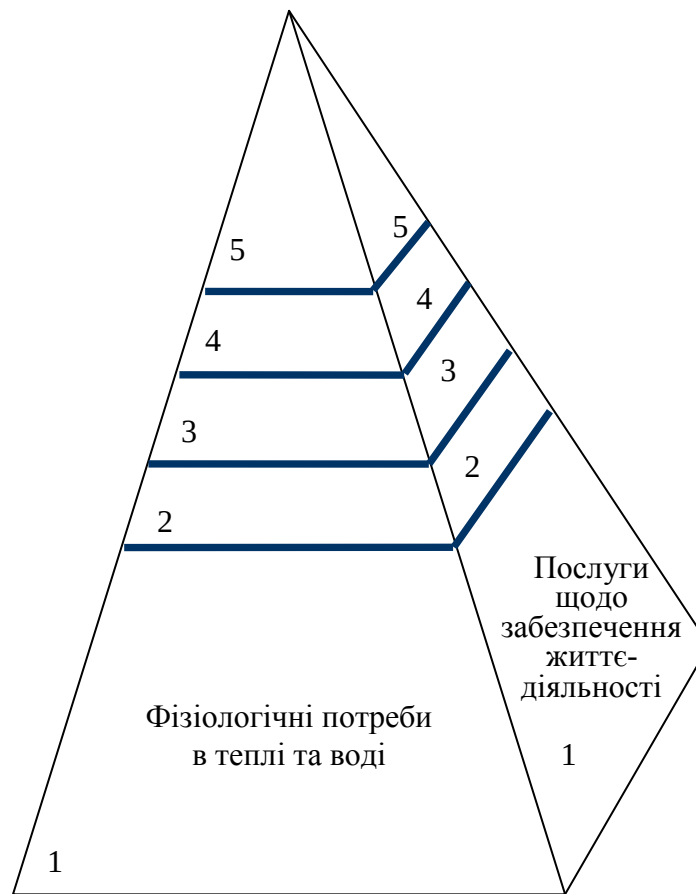

Рис. 1.1. Схема логічного обґрунтування ролі та місця послуг ЗЖН за критеріальною ознакою «потреби» (авторська розробка)

Згідно з підходом А. Маслоу високі потреби не можуть виникнути й реалізуватися, якщо примітивні не були попередньо задоволені [506]. Розвитком цього підходу є висновок автора в роботі «Нові рубежі людської природи» про те, що «Відсутність задоволення базових («біологічних», «інстинктоїдних» згідно з термінологією, введеною А. Маслоу) потреб... веде до нездоров'я та дефіцитарних хвороб» [237].

Іншим результатом дослідження є узагальнення, що «очікувана досить імовірна перевага буттєвих цінностей спирається в принципі на попередню реалізацію нижчих, більш насущних цінностей». Із цього узагальнення

впливає прогноз, що незадоволена (фрустрована) базова потреба може бути передумовою до деформації переваг [237].

Таким чином, пріоритетне задоволення «нижчих, більш насущних» потреб, якими є потреби в послугах водо- і теплозабезпечення, водовідведення, є запорукою фізичного й морального здоров'я населення, його добробуту. Цей висновок дозволив обґрунтувати необхідність пріоритетного розвитку сфери послуг, що забезпечують життєдіяльність населення (рис. 1.2).

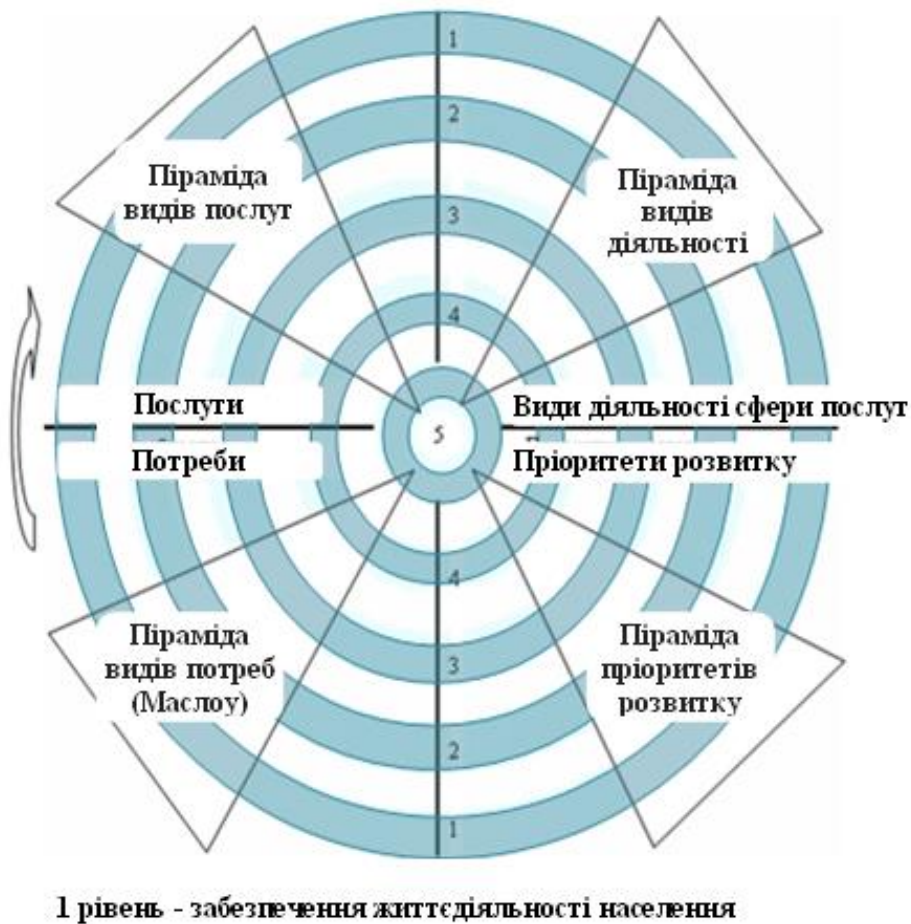

Рис. 1.2. Концептуальна схема логічного обґрунтування доцільності пріоритетного розвитку діяльності ЗЖН (авторська розробка)

Згідно із запропонованим підходом сферу послуг ЗЖН, яка є джерелом соціальних, демографічних, техногенних та інших механізмів впливу на середовище проживання людини, слід розглядати як найважливішу складову

сфери послуг, орієнтовану на створення комфортних умов життєдіяльності населення та забезпечення ефективного функціонування національного господарства. Забезпечуючи життєво важливими послугами і комфортними умовами повсякденної діяльності та відпочинку, ця сфера послуг формує певний рівень і якість життя населення, що в остаточному підсумку позначається на ефективності відтворення людського потенціалу [433, 436]. Послуги цієї сфери є також необхідним компонентом технологічного процесу більшості господарюючих суб'єктів національної економіки, забезпечуючи виробництво ВВП [149].

Висока значимість задоволення потреб у тепло-, водопостачанні й водовідведенні для забезпечення життєво необхідних біологічних процесів існування людини обґрунтовує першорядність послуг ЗЖН у послугоутворюючій діяльності й виняткову важливість сфери послуг ЗЖН для нормального функціонування всіх сфер господарської діяльності. Це є обґрунтуванням доцільності пріоритетного розвитку сфери послуг ЗЖН.

Виняткова важливість сфери послуг ЗЖН підтверджується значеннями часових меж (порога) відсутності задоволення потреб у цих послугах. У різних джерелах наводяться різні значення таких меж. Однак вони в десятки й сотні разів нижче меж відсутності задоволення інших потреб. Так, наприклад, зафіксованим рекордним строком відсутності задоволення потреби в їжі є 249 днів. Тоді як максимальна тривалість перебування людини без води в стані спокою в тіні, як показали дослідження, проведені американським фізіологом Е. Адольфом, – від 2 до 10 днів.

Про виняткову важливість цієї складової сфери послуг свідчить також той факт, що в надзвичайних ситуаціях населення в першу чергу запасється ресурсами, які забезпечують його життєдіяльність (водою та енергоносіями).

Таким чином, теоретико-методологічний підхід до структурування суспільного виробництва шляхом використання «споживчої критеріальної ознаки» і концепції ієрархії потреб, а також авторського методу класифікації характеристик послуг ЗЖН як товару і як виду господарської діяльності за

ознакою «виробництво-споживання», дозволяє структурувати сферу послуг не за результатами господарської діяльності, а за результатами задоволення потреб населення й обґрунтувати пріоритетну роль сфери послуг ЗЖН у реалізації принципів соціально-орієнтованої ринкової економіки.

В Україні модель суспільного господарства до 2006 р. була представлена двома секторами: виробничим і невиробничим. З метою адаптації національної економіки до умов глобалізації Класифікатор видів економічної діяльності на території України приведений у відповідність до всіх європейських стандартів і вимог. У даний час діє Класифікатор видів економічної діяльності, створений на основі Класифікації Європейського Союзу (*Classification of Economic Activities in the European Community NACE, revision 2*, 2006), введеної регламентом Європейського парламенту й ради від 20 грудня 2006 р. № 1893/2006 [143]. Відповідно до наведеної в ньому класифікації національна економіка поділяється на секції. Значимість послуг ЗЖН для національної економіки визначена порядком у структурі класифікації видів економічної діяльності. Так, сільське, лісове й рибне господарство включає секція *A*, переробну та добувну промисловість – секції *B* і *C* відповідно. Діяльність щодо постачання електроенергії, природного газу, гарячої води, а також щодо забезпечення паром і кондиціонованим повітрям засобами постійної інфраструктури включає секція *D*. Діяльність, пов'язана із забором, очищенням, подачею води, каналізацією, відведенням і очищенням стічних вод, а також діяльність щодо поводження з відходами – секція *E* [143].

У сфері послуг України має місце значна частка суб'єктів єдиного державного реєстру підприємств і організацій України (далі – ЄДРПОУ), причому спостерігається тенденція її зростання [496]. За видом економічної діяльності «Виробництво і розподіл електроенергії, газу та води» (відповідно діючому на той період Класифікатора видів економічної діяльності ДК 009:2005) частка суб'єктів ЄДРПОУ в 2011 р. становила більше 14 %. Підприємства сфери послуг в Україні забезпечують більше 26 %

національного ВВП, а підприємства, зайняті у виробництві й розподілі електроенергії, газу та води, – близько 5 %. Обсяг реалізованих послуг у 2012 р. порівняно з 2010 р. збільшився на 14,2 % [401].

Незважаючи на те що в сучасній економіці роль і значення сфери послуг суттєво зросли, економічною наукою дотепер не вироблене загальноприйнятого поняття «сфера послуг». Триває дискусія щодо сутності послуг, їх місця в нормативній регуляції, в економічній доктрині досі немає легального та єдиного доктринального визначення поняття «послуга».

Історично описували послугу, що має винятково культурно-побутовий характер, а до сфери послуг відносили «сукупність галузей економіки, які надають послуги населенню». При цьому було прийнято включати у сферу послуг «культуру, освіту, охорону здоров'я, побутове обслуговування, пасажирський транспорт і зв'язок, рекреаційні послуги, громадське харчування». Такі погляди дійшли до наших днів у довідковій літературі [336]. Найважливішими рисами сучасної сфери послуг є її неоднорідність, рухливість меж. Визначення сфери послуг у сучасній літературі – як вітчизняній, так і зарубіжній, зустрічаються досить рідко.

Діалектичний аналіз основних понять сфери послуг і виділення як ключового елемента «задоволення потреб» дозволив формалізувати авторське трактування. Сфера послуг – це область певного виду діяльності, спрямованого на розвиток суспільного виробництва як джерела добробуту населення з метою задоволення наявних потреб для підтримки життєдіяльності, розвитку особистості й суспільства в цілому.

Таким чином, сфера послуг, що забезпечують життєдіяльність населення (сфера ЗЖН), визначена в дисертації як область виду діяльності щодо тепло-, водопостачання і водовідведення, спрямованого на розвиток суспільного виробництва, як джерела добробуту населення, з метою задоволення наявних у нього потреб у комфортних умовах водного і теплового балансу для підтримки життєдіяльності, розвитку особистості та суспільства в цілому [207].

Уперше в науковий обіг термін «послуги» ввів французький економіст Ж. Сей (1767–1832 рр.) у 1803 р. у своїй роботі «Трактат з політичної економії» [385].

У даний час існує безліч різних визначень категорії «послуги». Огляд публікацій, присвячених розвитку сектору послуг, свідчить про відсутність у них єдиного загальноприйнятого трактування поняття «послуга» [336, 492, 495, 513, 526]. Виконана в роботі [210] систематизація існуючих концепцій розуміння сутності послуг дозволила виділити кілька підходів (рис. 1.3).

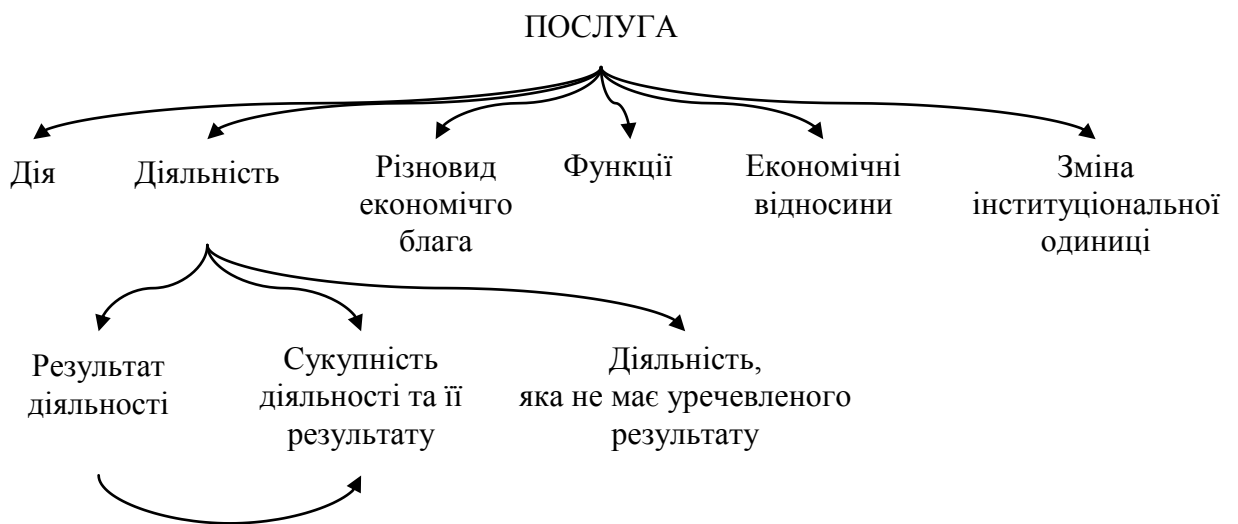

Рис. 1.3. Систематизація існуючих концепцій категорії «послуга»

Найбільшого поширення в економічній літературі набули два підходи: «послуга» як дія, яка приносить користь, допомогу іншому (розуміння послуги з позицій споживання); «послуга» як результат діяльності сервісного підприємства (розуміння послуги з позицій виробництва) [222].

Категорія «послуги» у довідковій літературі трактується як види діяльності, робіт, у процесі виконання яких не створюється новий, раніше не існуючий матеріально-речовинний продукт, а змінюється якість уже існуючого, створеного продукту. Це блага, представлені не у вигляді речей, а у формі діяльності. Таким чином, саме надання послуг створює бажаний

результат [336]. У Вікіпедії з посиланням на джерело [192] наводяться такі поняття. Послуги – це дії, результат яких споживається в процесі їх надання. Вони являють собою діяльність індивіда на користь іншої особи. Цілеспрямована діяльність, результати якої мають прояв у корисному ефекті [239].

Міжнародними стандартами *ISO 8402* поняття послуги визначене як «результат безпосередньої дії виробника та споживача, а також внутрішньої діяльності виробника щодо задоволення споживача. А надання послуг – це діяльність виробника, необхідна для надання послуг». В Україні ці поняття закріплені й інтерпретовані ДСТУ *ISO 9004-2-96* (Термінологія із стандартизації, сертифікації та управління якістю послуг населенню) [254].

Відповідно до чинного в Україні Класифікатора видів економічної діяльності ДК 009:2013 «послуги – це результат економічної діяльності, стосовно якого не можна встановити права власності. Послуги не підлягають продажу окремо від процесу їх виробництва. Момент завершення процесу виробництва послуги збігається з моментом надання її споживачу» [143].

Вихідною передумовою до економічної інтерпретації поняття «послуга» є характеристика її як окремої споживчої вартості, корисна дія якої не завжди проявляється в істотній формі, а створюється діяльністю [346].

Як специфічний товар, послуга має ряд характеристик, що відрізняють його від товарів матеріальних. Основними характеристиками послуг в економічній літературі названі невідчутність, невід’ємність від джерела, незбережність, мінливість якості [411].

Введення Ж. Жерейжем в обіг терміна «споживання послуг», що означає діяльність споживача щодо сприйняття або використання послуги [123], потребує розгляду характеристик послуг як виду господарської діяльності та як товару. Природа послуги і як товару, і як виду господарської діяльності впливає з товарного характеру матеріального виробництва, обміну та споживання матеріальних благ.

До послуг, що забезпечують життєдіяльність населення, у рамках дослідження віднесено послуги з постачання парою і гарячою водою, забору, очищення, подачі води, каналізації, відведення й очищення стічних вод.

Такі послуги у складі інших у практиці господарювання України за приналежністю до міського господарства підприємств, які їх надають, історично належать до комунальних. Згідно із Законом України «Про житлово-комунальні послуги» «комунальні послуги – це результат господарської діяльності, спрямованої на задоволення потреби фізичної або юридичної особи в забезпеченні холодною та гарячою водою, водовідведенням, газо- й електропостачанням, опаленням, а також вивезення побутових відходів у порядку, установленому законодавством» [309].

Виходячи з наданого в Законі [309] трактування, послуги ЗЖН можуть бути визначені як результат господарської діяльності, спрямованої на задоволення потреби фізичної або юридичної особи в забезпеченні ресурсами життєдіяльності (холодною та гарячою водою, водовідведенням, опаленням).

Діяльність із надання послуг ЗЖН законодавчо регулюється законами України «Про житлово-комунальні послуги», «Про теплопостачання», «Про питну воду і питне водопостачання», «Про органи місцевого самоврядування», «Про державне регулювання у сфері комунальних послуг», «Про природні монополії», а також Правилами надання послуг щодо централізованого опалення, постачання холодною та гарячою водою і водовідведення [306, 309, 315, 318, 321, 324, 327].

У Правилах надання послуг щодо централізованого опалення, постачання холодною і гарячою водою та водовідведення [315] містяться такі визначення послуг із забезпечення життєдіяльності населення:

централізоване постачання холодною і гарячою водою – послуга, спрямована на задоволення потреб споживача в холодній і гарячій воді, що надається виконавцем із використанням внутрішньобудинкових систем холодного й гарячого водопостачання;

централізоване водовідведення – послуга, спрямована на задоволення потреб споживача у відведенні стічних вод, що надається виконавцем із використанням внутрішньобудинкових централізованих систем водовідведення;

централізоване опалення – послуга, спрямована на задоволення потреб споживача в забезпеченні нормативної температури повітря в приміщеннях квартири (будинку садибного типу), яка надається виконавцем із використанням внутрішньобудинкових систем тепlopостачання [303].

Забезпечення комфортності життєдіяльності (стандарт проживання) багато в чому залежить від кількості споживаних послуг ЗЖН і якості їх виконання. Перелік послуг ЗЖН, що надаються конкретному споживачеві, визначається ступенем благоустрою житлового будинку або квартири та, як правило, включає:

водопостачання (холодне і гаряче) – сукупність заходів щодо забезпечення водою споживачів у необхідних кількостях і необхідної якості;

водовідведення (каналізування) – збір і відведення стічних вод із території домоволодіння;

тепlopостачання (опалення) – штучний обігрів приміщень із метою відшкодування в них теплових втрат і підтримки на заданому рівні температури, визначеної умовами теплового комфорту для людей, які перебувають у приміщенні.

Ступінь благоустрою визначається наявністю внутрішньобудинкових інженерних комунікацій та устаткування житлового будинку або квартири, використовуваних для надання споживачам послуг ЗЖН.

Якість, відповідно до стандарту Міжнародної організації стандартизації *ISO 9000*, – це рівень, якому сукупність власних характеристик об'єкта (продукту, процесу або системи) задовольняє потреби [254]. За логікою даного визначення якість послуг ЗЖН – це рівень, якому сукупність властивостей цих послуг задовольняє потреби населення в тепло- і

водопостачанні. Якість послуг ЗЖН визначається станом експлуатованого устаткування і рівнем комфорту.

Стан експлуатованого устаткування залежить від зносу, якості монтажу, навантажень. Чим більше знос, гірше якість монтажу, більше перевищення фактичних навантажень над проектними, тим гірше стан експлуатованого устаткування, більше витрати на усунення аварійних ситуацій і гірше якість надаваних послуг ЗЖН.

Під рівнем комфорту прийнято розуміти упорядженість і побутові зручності. Наприклад, наявність у житловому об'єкті тільки водопроводу, каналізації та центрального опалення свідчить про мінімальний рівень комфорту. Устаткування будинку гарячим водопостачанням підвищує рівень комфорту. Однак збільшення рівня комфорту підвищує рівень витрат на обслуговування об'єктів ЗЖН. Порівняно зі світовими стандартами рівень комфортності життєдіяльності населення в Україні досить низький і має незначні темпи зростання (рис. Б. 1, Б. 2 дод. Б).

Носієм послуг ЗЖН є теплова енергія, питна вода та стічні води. Так, наприклад, теплова енергія Законом України «Про теплопостачання» визначається як «товарна продукція, яка виробляється на об'єктах сфери теплопостачання для опалення, підігріву питної води, інших господарських і технологічних потреб споживачів і призначена для купівлі-продажу» [237].

Послуги ЗЖН як товарна продукція мають ряд специфічних особливостей, які докладно висвітлено в роботах [346, 350, 395, 244]. У процесі дослідження запропоновано авторську класифікацію характеристик послуг ЗЖН як товару і як виду господарської діяльності за ознакою «виробництво-споживання». Така класифікація дозволяє обґрунтувати їх унікальність і диференціювати підходи до розробки управлінських рішень, що забезпечують збалансований розвиток системи ЗЖН за рівнями господарювання (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Характеристики послуг ЗЖН

як виду господарської діяльності та як товару (авторська розробка)

Більш детальні уваги потребують деякі з характеристик послуг ЗЖН:

1. Потреби в послугах ЗЖН мають загальний характер, тобто доступність до них має забезпечуватися на всіх об'єктах життєдіяльності.
2. Споживання послуг ЗЖН має невідкладний характер, тобто послуги мають бути надані в той момент, коли в них виникає потреба.
3. Потреби в послугах ЗЖН мають обов'язковий характер, тобто необхідність у послугах виникає постійно, незалежно від часу доби.

4. Послуги ЗЖН не взаємозамінні, тобто даний вид послуг призначений для задоволення певних потреб людини.

5. Фактор індивідуальності у формуванні потреб у послугах ЗЖН проявляється у формі спонукального мотиву, що визначає момент настання цих потреб, інтенсивність, тривалість процесу споживання, його регулярність. Так, наприклад, споживання послуг гарячого і холодного водопостачання залежить від виду та характеру процедур, часу прийняття процедур (добы/року), індивідуальних властивостей споживача.

6. Індивідуальний мотив надає споживанню послуг ЗЖН, за винятком послуг щодо теплозабезпечення, у цілому імовірнісного характеру.

7. Споживання послуг (гаряче і холодне водопостачання) має характер регулярності й періодичності. Це пов'язано з тим, що уклад життя споживачів підпорядкований добовому і тижневому ритму часу, регламенту трудової діяльності, а отже, багато побутових процесів прив'язані до певного часу доби і днів тижня. Із цього випливає, що споживання послуг в одні години і дні відбувається більш інтенсивно та тривало, в інші – менш.

8. Нерівномірність споживання послуг теплопостачання обумовлена кліматичними факторами та зміною погодних умов. Фактор безперервності послуг ЗЖН полягає в абсолютній готовності системи до безперебійного функціонування за будь-яких непередбачених відхиленнях погодних умов.

За характером споживання, надання, зв'язками зі споживачами послуг, формою споживання і відшкодування витрат послуги ЗЖН відрізняються від інших видів житлово-комунальних послуг. Це стало підставою для виокремлення послуг ЗЖН в окрему категорію (табл. Б. 2 дод. Б).

Послуги ЗЖН за своїми специфічними особливостями виділяються з ряду звичайних ринкових благ у тому числі від послуг із благоустрою території, побутового обслуговування й експлуатації житлового фонду. На сучасному етапі розвитку цивілізації переважає споживання послуг ЗЖН у формі багатоквартирних будинків і загальних центральних систем комунального постачання. Дана технологія приводить не тільки до

збільшення виробничих можливостей і зростання потенціалу споживання, але і до появи специфічного суспільного споживання благ ЗЖН.

1. Споживачі в рамках локальної території не мають можливості вибору форм, якості, а часто й кількості послуг ЗЖН. У розрахунковій потужності інженерного устаткування ще до стадії виробництва послуг ЗЖН запланована стандартна кількість задоволення потреб у цих послугах певної якості. Тобто ринок послуг ЗЖН є завжди рівноважним.

2. Споживання послуг ЗЖН характеризується неможливістю споживача відмовитися від одержання даних видів споживчих вартостей, що входять до складу цих послуг, на скільки-небудь значний строк. У зимовий період не можна відмовитися від опалення квартири, навіть якщо нею не будуть користуватися, тому що це може призвести до виходу з ладу всієї системи опалення в будинку.

3. Незамінність і неможливість накопичувати послуги ЗЖН при зниженні ціни та скорочувати їх споживання при її підвищенні робить попит малоеластичним. Оплата цих послуг може розглядатися як форма комунального збору зі споживачів. Платежі за послуги ЗЖН не виконують своєї ролі об'єктивної ринкової оцінки корисності.

4. Нemoжливiсть iндивiдуального вибору й оцiнки послуг ЗЖН обумовлюють деформацiю iндивiдуального попиту на послуги спiльного споживання. В окремих громадян немає ні стимулів, ні можливості замовляти, а у виробника немає можливості пропонувати їм такі комунальні блага, оскільки позитивним зовнішнім ефектом від створення та споживання можуть скористатися особи, що не оплачують послуги ЗЖН. Як відзначено в джерелі [55], проблема «негативного попиту» на сьогодні породжує значні обсяги заборгованості населення за послуги ЗЖН.

5. Виробництво послуг ЗЖН здійснюється в умовах природної монополії.

6. Виробник обмежений наявною потужністю інженерних мереж, а не ціною. Пропозиція послуг ЗЖН має нееластичний характер.

7. Виробництво та споживання послуг ЗЖН входять у єдиний технологічний процес як його технологічні стадії, забезпечуючи безперервність послуги. Переривання цього процесу призводить до обмеження доступності послуги споживачу. Як правило, економічно недоцільно і технічно складно виключити з користування кого-небудь зі споживачів послуг ЗЖН.

8. Послуги ЗЖН мають найвищу соціальну значимість, що потребує суспільної форми їх регулювання. Блага ЗЖН мають бути доступними всім громадянам без винятку незалежно від доходу. Недоступність даних економічних благ унаслідок їх дорожнечі може призвести до надмірного дефіциту споживання і викликати серйозні соціальні наслідки у вигляді епідемій, паралізації життєдіяльності не тільки окремих індивідуумів, але й цілих територіальних комплексів і народного господарства в цілому.

Виконані дослідження дозволяють зробити висновок про унікальність послуг ЗЖН і доцільність їх виокремлення в самостійну категорію благ (рис. 1.5).

Під системою забезпечення життєдіяльності населення у рамках дослідження розуміється комплекс ресурсів і засобів, що забезпечують необхідні умови життєдіяльності членів суспільства. Ця система шляхом своєчасного та безперебійного постачання населенню життєво важливих послуг заданих параметрів дозволяє спрямовано впливати на підтримку рівня та якості життя населення.

До приватних систем (підсистемам) цього комплексу, що забезпечують відповідні окремі сторони життєдіяльності організму людини (водний обмін, теплообмін тощо), належать такі галузі житлово-комунального господарства (далі – ЖКГ), як тепло-, водопостачання й водовідведення, послуги яких мають першорядне значення для життєдіяльності населення. У зв'язку із цим обґрунтовано доцільність їх пріоритетного розвитку [210].

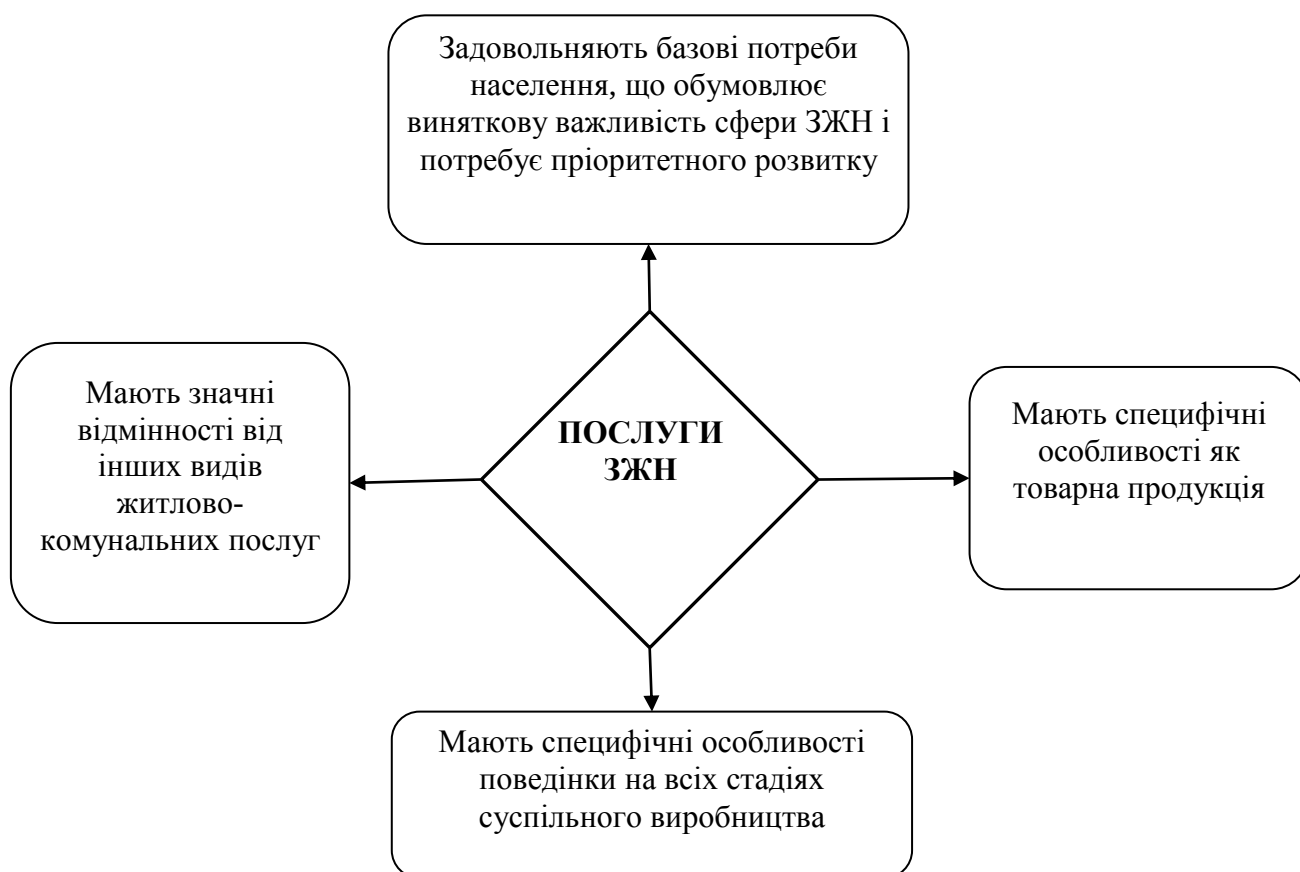

Рис. 1.5. Обґрунтування доцільності виокремлення послуг ЗЖН у самостійну категорію благ (складано автором)

Суб'єктами відносин у системі ЗЖН є господарюючі суб'єкти – постачальники послуг ЗЖН, держава, домашні господарства, господарюючі суб'єкти – споживачі послуг ЗЖН.

Господарюючі суб'єкти системи ЗЖН – постачальники послуг – є одночасно носіями та виразниками системи індивідуальних, колективних і національних інтересів.

Постачальниками послуг ЗЖН є суб'єкти господарювання природної монополії технологічного типу, які мають привілейоване становище на ринку через технологічні особливості виробництва послуг, а також у зв'язку з необхідністю управління трудомісткими інфраструктурами, повторне створення яких іншими фірмами економічно невиправдане або технічно неможливе. Природна монополія – це складова частина того, що

Дж. Гелбрейт називав «плануючою системою», і якою ринок не в змозі ні управляти, ні контролювати [85].

Постачальники послуг ЗЖН мають переважно комунальну форму власності та надають послуги тепло-, водопостачання й водовідведення, що одержали в спеціальній і науковій літературі загальну назву «комунальні послуги». Це викликало термінологічну плутанину і потребувало розмежування понять комунальних підприємств, що належать до комунального сектору економіки за формою власності, та комунальних підприємств, що належать до комунального комплексу за видом діяльності.

Держава виступає регулятором діяльності природних монополій – постачальників послуг ЗЖН.

Споживачами теплової енергії/ питної води, згідно із законами України [321, 327], є «юридичні або фізичні особи, які використовують теплову енергію або питну воду для забезпечення фізіологічних, санітарно-гігієнічних, побутових і господарських потреб». У складі споживачів послуг ЗЖН спостерігаються всі без винятку суб'єкти ринку: домогосподарства; суб'єкти господарювання в особі виробників товарів, постачальників послуг, власних споживачів, некомерційних організацій; держава в особі державних інституцій; іноземний сектор в особі іноземних інституцій і міжнародних організацій.

Розглянемо схему відносин на ринку ЗЖН, яка містить перелік елементів системи, опис їх властивостей і економічних інтересів, окреслює межі відносин між ними та позначає фактори поведінки кожного елемента.

Кожний із суб'єктів має свої інтереси в системі ЗЖН, ресурси та важелі для реалізації цих інтересів, способи підтримки і поновлення власних ресурсів, а також фактори, що впливають на економічну поведінку (табл. Б. 3 дод. Б).

При обміні благами між споживачами і постачальниками послуг ЗЖН виникає класичний конфлікт інтересів, який у загальному вигляді може бути

виражений формулою: споживач послуг прагне мінімізувати, а постачальник – максимізувати балансове співвідношення «ціна-кількість-якість». В умовах вільної конкуренції цей конфлікт вирішується шляхом знаходження рівноважної ціни, яка досягається як баланс між попитом та пропозицією блага. В умовах ринку природної монополії при фіксованому тарифі на послуги ЗЖН сторони можуть намагатися досягати власних економічних інтересів недобросовісними методами: споживач може оплачувати послуги не в повному обсязі; постачальник – заощаджувати на обсязі наданих послуг або на їх якості.

Завданням держави, як регулятора відносин у системі ЗЖН, є досягнення балансу співвідношення інтересів споживачів і постачальників послуг. На цьому базуються конфлікти інтересів держави з іншими суб'єктами системи ЗЖН. Конфлікт між споживачами послуг і державою, постачальниками послуг і державою виникає в результаті недостатності обсягів трансферних коштів для скорочення дисбалансу «ціна-кількість-якість». Ціновий конфлікт між державою та постачальниками послуг виникає як результат діючої цінової політики держави, при якій ціна послуги ЗЖН виступає функцією від витрат. При такій політиці постачальник послуг ЗЖН не прагне мінімізувати витрати, тому що це приведе до мінімізації тарифу й мінімізації доходу.

Конфлікт інтересів між різними групами споживачів послуг ЗЖН виникає в результаті перехресного субсидування населення за рахунок установавання завищених тарифів для суб'єктів господарювання (рис. 1.6).

Узагальнюючи, можна виділити фактори, що впливають на економічну поведінку всіх суб'єктів відносин у системі ЗЖН: постачальники послуг прагнуть максимізувати балансове співвідношення «ціна-кількість-якість», варіюючи кількість і якість послуг; споживачі – мінімізувати, варіюючи питому вагу оплати за послуги; держава – зберегти баланс, установаючи «правила гри» (величину тарифу, мінімальні вимоги до кількості та якості

надання послуг, розмір санкцій за невиконані зобов'язання), регулюючи відносини за допомогою трансферної політики і здійснюючи контроль.

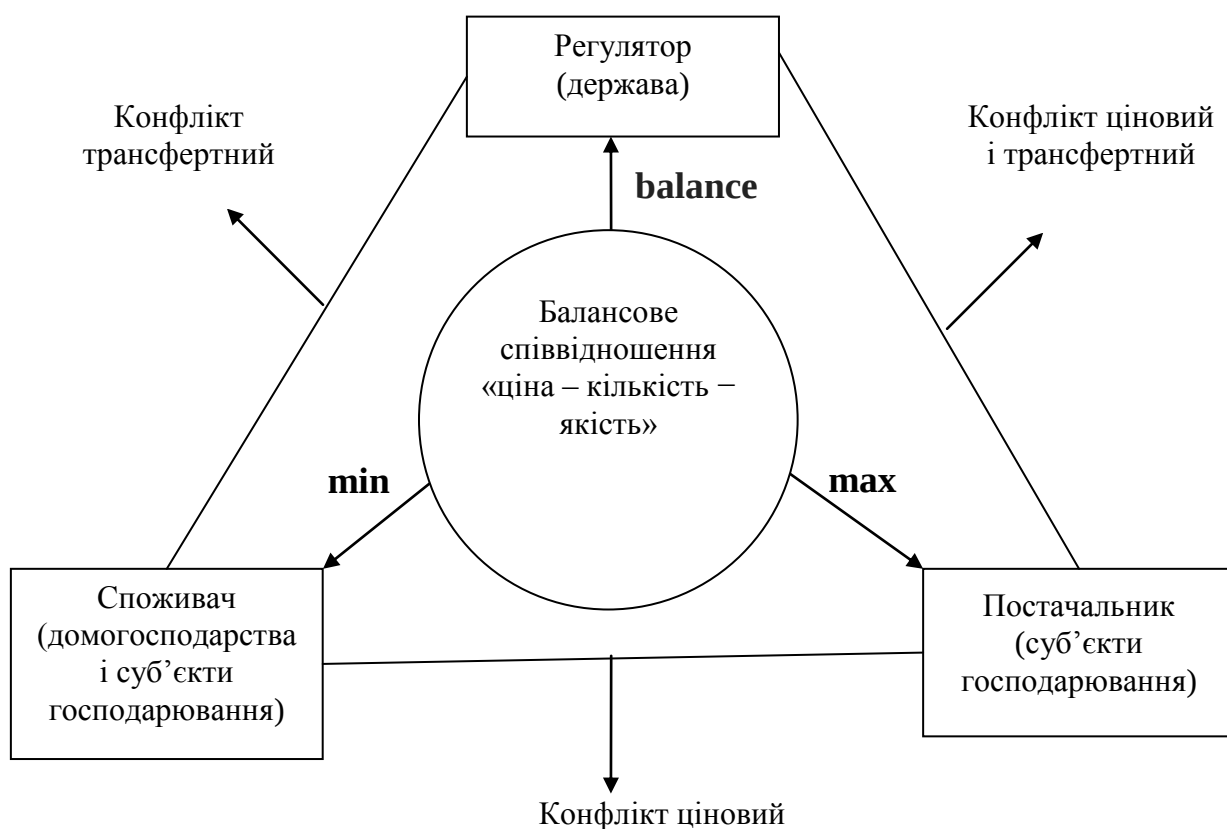

Рис. 1.6. Конфлікти економічних інтересів суб'єктів відносин у системі ЗЖН (авторська розробка)

Основне протиріччя, висунуте економічною наукою як протиріччя між обмеженим характером ресурсів і необмеженістю людських потреб у системі ЗЖН проявляється в такій формі. Господарюючі суб'єкти прагнуть до збільшення ціни на послуги до рівня, що забезпечує нормальне відтворення власної виробничої діяльності, домашні господарства й інші споживачі послуг ЗЖН – до скорочення тарифного навантаження на свій бюджет.

Таким чином, класичні протиріччя, що виникають при обміні благами, набувають у системі ЗЖН специфічного характеру.

Система ЗЖН є невід'ємною складовою соціально-економічної системи України і традиційно належить до житлово-комунального комплексу (далі –

ЖКК) (рис. Б. 3 дод. Б). Ця обставина дозволяє виявити зв'язки системи із зовнішнім середовищем, а також фактори, що визначають специфіку їх взаємодії.

Виробнича структура багатoproфiльного житлово-комунального господарства України сьогодні інтегрує більше 20 видів діяльності. Численні суб'єкти господарювання, що забезпечують функціонування житлового господарства, тепло-, водопостачання, водовідведення й очищення стічних вод, ремонт доріг, мостів і набережних, берегоукріплювальні роботи, літнє й зимове прибирання вулиць, збір, вивіз та утилізацію побутових і радіоактивних відходів, мають різні форми власності й надають населенню більше 40 видів послуг. У галузі згідно із джерелами [322, 395] функціонують кілька тисяч підприємств і організацій, експлуатується майже 25 % основних фондів, зайнято 5 % працездатного населення країни.

Звертає на себе увагу неоднорідність структури галузі, представленої в Загальному класифікаторі галузей народного господарства (далі – ЗКГНГ) [127] і структури підгалузей, підвідомчих галузевому міністерству (табл. Б. 4 дод. Б). Згідно із представленим переліком підгалузі ЖКГ, що мають стратегічне значення в забезпеченні життєдіяльності населення, такі як централізоване водопостачання, водовідведення й комунальна теплоенергетика, віднесені до складу «Благоустрою» або «Благоустрою та комунального обслуговування». Очевидно, що забезпечення благоустрою має механізми управління, відмінні від забезпечення життєдіяльності населення. Крім того, не всі підгалузі ЖКГ підвідомчі галузевому міністерству. Наприклад, підгалузь газопостачання, що також має велике значення в забезпеченні життєдіяльності населення, виведена з його складу.

Згідно із Класифікатором видів економічної діяльності постачання пари (теплопостачання) належить до секції *D* (розділ 35), а водопостачання й каналізація – до секції *E* (розділи 36, 37) [143].

Численність і різноманітність підгалузей системи житлово-комунального господарства, суперечливість чинних класифікацій галузей і

видів економічної діяльності, структури ЖКК, характеру взаємозв'язків, що складаються між її елементами, відсутність «цілісності, єдності» самої системи створює труднощі в забезпеченні злагодженого й ефективного механізму управління її функціонуванням у ринковому середовищі.

Загальний обсяг ринку послуг ЗЖН в Україні в 2014 р. склав близько 65–70 млрд грн [396]. Із них на ринок тепла припадає близько 40–45 млрд грн, а на водопостачання й водовідведення – до 25 млрд грн.

Особливості послуг ЗЖН детермінують модель ринку ЗЖН, яка має принципові відмінності від моделі ринку інших житлово-комунальних послуг (табл. Б. 5 дод. Б).

Монополізм на ринку послуг ЗЖН заснований на технологічній єдності процесів їх виробництва та споживання, яке викликає необхідність створення територіальних об'єднань споживачів з єдиною системою інженерного забезпечення. Концентрація в цьому випадку виступає як фактор, що забезпечує розвиток централізованої системи ЗЖН.

Діяльність суб'єкта господарювання ЗЖН обмежена заданим масштабом потреб, колом споживачів, стандартом якості, регульованими цінами. Єдиним виробником послуг ЗЖН протягом багатьох років залишається цей суб'єкт.

Через жорсткі технологічні зв'язки заданий масштаб потреб не дозволяє суб'єкту господарювання ЗЖН встановлювати такий обсяг виробництва послуг, який забезпечить йому максимальний дохід, а обмежене коло споживачів не дозволяє розширювати масштаби ринку. Через суспільний характер послуг ЗЖН встановлені стандарти якості є порогом мінімізації рівня витрат суб'єкта господарювання ЗЖН, а регульоване ціноутворення – порогом максимізації рівня його прибутковості.

Ринок природних монополій не знає штучних бар'єрів для конкурентів. Це означає, що формування монополій тут обумовлене характером діяльності суб'єктів господарювання ЗЖН. Ця діяльність являє собою єдиний технологічний ланцюжок, елементами якого виступають виробництво,

перетворення, транспортування і розподіл теплової енергії та питної води, а також її відведення на заданій території.

Ринок послуг ЗЖН, як природної монополії, закритий для конкурентів, що пояснюється нерозривністю процесів їх виробництва та споживання, а також територіальною замкнутістю розташування споживачів. Крім того, входження на цей ринок вимагає від конкурентів великих одноразових капітальних вкладень. Цими ж факторами пояснюється неможливість переміщення активів суб'єктів господарювання в інші сфери економічної діяльності, а також висока капіталомісткість послуг ЗЖН.

Відмітними ознаками природної монополії технологічного типу також виступають:

стан повної насиченості ринку, що робить доступною її продукцію для різних споживачів системи в будь-якому обсязі. Між ціною та кількістю споживаної продукції втрачений прямий зв'язок, а це означає, що ціна продукції природної монополії не регулюється ринком;

неможливість повного використання продуктивності системи й наявність у ній деякої надлишкової потужності, обумовленої характером безпосереднього зв'язку зі споживачами й особливостями режиму виробництва та споживання послуг. Цим пояснюється важливість ролі ефекту концентрації та централізації в розвитку природної монополії як особливого типу ринку. Ефект масштабу на цьому ринку діє винятково на користь природної монополії (табл. Б. 6 дод. Б).

Виконаний аналіз дозволив зробити висновок про наявність принципових відмінностей у властивостях ринку послуг ЗЖН і ринку інших житлово-комунальних послуг.

Складність і комплексність житлово-комунальної системи обумовлюють використання для дослідження закономірностей розвитку процесів ЗЖН такого методу пізнання, як системний підхід, який «орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта та механізмів, що її

забезпечують, виявлення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта та зведення їх у єдину теоретичну картину» [49].

Система ЗЖН у рамках дослідження розглядається як штучно створений цілісний комплекс концептуально пов'язаних елементів, призначений для вирішення певних соціальних, економічних, організаційних, технологічних і технічних завдань щодо забезпечення життєдіяльності населення. Саме як цілісний комплекс, тому що, як відзначає Р. Ансофф, «коли система розчленована, вона втрачає свої сутнісні властивості» [20]. При цьому акцент робиться на взаємодії системи ЗЖН із надсистемами – соціально-економічною системою країни та системою ЖКК – більш широким систем, що визначають функціональне призначення розглянутої системи [305].

Системі ЗЖН як складній системі соціально-економічного характеру властивий ряд загальносистемних і функціональних властивостей. До загальносистемних властивостей системи ЗЖН слід віднести цілісність, ієрархічність, інтегративність. Цілісність виражається в тому, що при зміні одного компонента системи відбувається зміна інших її компонентів і все це приводить до зміни всієї системи в цілому. Ієрархічність припускає, що кожна система може бути розглянута як елемент вищого порядку. Інтегративність передбачає, що система в цілому має властивості, які відсутні в її елементів [137].

Функціональні (поведінкові) властивості характеризують процес функціонування (поведінку) системи ЗЖН. Аналіз наукових публікацій [55, 126, 395] дозволив виділити функціональні властивості системи ЗЖН, до яких належать: висока соціальна значимість, високий рівень комплексності, одночасність і місцевий характер виробництва та споживання послуг ЗЖН, великі площі обслуговування, різноманітність видів робіт, оцінювання ефективності діяльності за соціально-економічними показниками, контроль із боку держави за рівнем послуг, державне регулювання цін на послуги, невідповідність рівня послуг вимогам, технічна відсталість галузі, нераціональне використання ресурсів, неможливість відмови від послуг,

заборгованість населення й бюджету, збитковість підприємств, монополізм галузей, невизначеність питань власності. Крім перелічених особливостей, також називається висока фондомісткість галузей, викликана необхідністю забезпечення пікових потреб у послугах ЗЖН і неприпустимістю виходу оснащення з ладу, що потребує встановлення резервних потужностей для здійснення виробничого процесу за граничними параметрами на постійній основі [126].

Важливою властивістю галузей ЗЖН як підсистем ЖКГ у роботі [55] названо подвійну підпорядкованість – вертикальну і горизонтальну. В основу вертикального підпорядкування покладено право вищого органу визначати технічну й економічну політику галузей. Таким органом в Україні на даний момент є Міністерство регіонального розвитку, будівництва і ЖКГ. В основу горизонтального – повноваження міських рад народних депутатів здійснювати контроль за діяльністю господарюючих суб'єктів і якістю наданих ними послуг, а також регулювання тарифів, фіскальна діяльність. Власні й делеговані повноваження органів місцевого самоврядування у сфері житлово-комунального господарства визначені ст. 30 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [318]. Господарським кодексом України встановлено відповідальність органів місцевого самоврядування за наслідки діяльності суб'єктів господарювання комунального сектору [90].

Найважливішою властивістю галузей ЗЖН, як підсистеми ЖКГ, Л. Бражнікова вважає різновекторність політичних, економічних і соціальних цілей, які ставляться перед ними. До політичних цілей належить утримання тарифів на рівні, достатньому для збереження стабільної політичної обстановки в конкретному територіальному утворенні, до економічних – забезпечення беззбиткового функціонування підприємств галузі, до соціальних – забезпечення населення якісними житлово-комунальними послугами [55]. Суперечливість цих цілей очевидна, а основною вимогою до збалансованого розвитку системи ЗЖН є найбільш оптимальне узгодження економічних інтересів суб'єктів ринку.

Таким чином, наявність сукупності елементів, що перебувають у певних відносинах один з одним, присутність властивостей складних і відкритих систем, необхідність взаємодії із зовнішніми системами для досягнення мети функціонування, а також задоволення потреб суспільства в сталому розвитку й оптимальній якості життя дозволило обґрунтувати висновок про доцільність системної організації діяльності ЗЖН. Дослідження галузей ЗЖН як системи та порівняльний аналіз їх з іншими галузями системи ЖКГ дозволили зробити висновок про наявність принципових відмінностей у властивостях цих систем (табл. Б. 7 дод.Б).

Узагальнення результатів порівняльного аналізу галузей ЗЖН з іншими галузями ЖКК надало можливість обґрунтувати доцільність відособленого дослідження системи ЗЖН для вирішення науково-практичних завдань.

Таким чином, у процесі діалектичного аналізу сфери послуг ЗЖН виявлено наявність характеристик, що дозволяють ідентифікувати її як систему. Порівняльний аналіз системи ЗЖН з іншими підсистемами соціально-економічної системи України дозволив встановити наявність принципових відмінностей у властивостях ринку послуг ЗЖН і ринку інших житлово-комунальних послуг, принципових відмінностей галузей ЗЖН як підсистеми ЖКК від інших галузей комплексу, специфічних конфліктів економічних інтересів суб'єктів відносин у системі ЗЖН, особливих механізмів управління системою ЗЖН. Ці обставини в сукупності з унікальністю характеру й першорядністю значення послуг ЗЖН, а також доцільністю пріоритетного розвитку цієї сфери діяльності, що є фактором, який сприяє нагромадженню людського капіталу, впливає на економічну безпеку країни, забезпечує соціальну орієнтацію економіки, послужили обґрунтуванням для виокремлення системи ЗЖН у самостійний об'єкт дослідження й управління (рис. 1.7).

Рис. 1.7. Обґрунтування доцільності автономного розвитку системи ЗЖН
(авторська розробка)

Також виявлено унікальність галузей ЗЖН у складі підсистем ЖКК й обґрунтовано доцільність виокремлення системи ЗЖН у самостійний об'єкт дослідження й управління, іншими словами, обґрунтовано доцільність автономізації цих процесів.

Під автономізацією в рамках дослідження розуміється виділення системи ЗЖН зі складу ЖКК для цілей автономного дослідження й автономного управління, що дозволить конкретизувати та систематизувати

пошуки наукових напрямів у забезпеченні її збалансованого розвитку і виявляти збої та відхилення в процесі управління.

Сформульовані вимоги до методології пріоритетного автономного розвитку системи ЗЖН у соціально-економічній системі України, засновані на доцільності виділення діяльності щодо тепло- і водопостачання в єдину самостійну систему, яка має специфічні особливості функціонування й розвитку, не властиві іншим галузям ЖKK та іншим підсистемам соціально-економічної системи України (див. табл. Б.11, Б.12 дод. Б, рис. 1.13, 1.14), а також характеристики, що дозволяють ідентифікувати її як систему і спрямовані на створення передумов якісного дослідження й ефективного управління системи ЗЖН шляхом визначення власних напрямів пріоритетного розвитку з метою реалізації принципів СОРЕ.

Таким чином, результатом дослідження є науково-методичні положення щодо побудови й управління системою забезпечення життєдіяльності населення, орієнтованою на підвищення рівня та якості життя населення як фактора зростання добробуту і розвитку національної економіки.

1.2. Забезпечення життєдіяльності населення як фактор економічної безпеки України

Нормальна життєдіяльність суспільства багато в чому визначається станом безпеки його основних систем. Різноманітні компоненти суспільного організму й люди повинні бути захищені від численних стихійно та цілеспрямовано діючих негативних факторів, особливе місце серед яких посідають фактори техногенного середовища проживання (техносфери – середовище проживання, створене за допомогою впливу людей і технічних

засобів на природне середовище з метою найкращої відповідності середовища соціальним і економічним потребам [362]).

У сучасних умовах сфера безпечного існування в Україні настільки звузилася, що постійне та масове незадоволення цієї потреби впливає на функціонування і розвиток окремих домогосподарств, господарюючих суб'єктів, держави й суспільства в цілому, збільшуючи кризовий стан усіх сфер його життєдіяльності.

Саме питання безпеки стало одним із першорядних при утворенні Європейського Союзу (далі – ЄС), а також більшості економічних, політичних та інших союзів [285, 508].

Питання національної безпеки виникло на певному етапі розвитку суспільства. Зміна ціннісних орієнтирів цивілізаційного розвитку суспільства викликала трансформацію уявлень про національну безпеку. Тому аналіз впливу деструктивних факторів розвитку системи ЗЖН на національну безпеку потребує розгляду генезису зазначеної категорії та визначення його змістовного наповнення.

Уперше офіційно термін «національна безпека» був застосований Президентом Сполучених Штатів Т. Рузвельтом, який визначив її як сукупність умов, які надійно забезпечують національний суверенітет, захист стратегічних інтересів і повноцінний розвиток суспільства, життя і здоров'я всіх його громадян [171]. Таке визначення увійшло у світову політику й науку. У своєму посланні Конгресу в 1934 р. він виправдовував захоплення зони майбутнього Панамського каналу інтересами «національної безпеки США». У 1947 р. конгресом США був прийнятий закон «Про національну безпеку». Після Другої світової війни з метою максимального використання можливостей свого впливу в США розроблена концепція національної безпеки, а на її основі – доктрина державної безпеки. Закон США «Про національну безпеку» зобов'язав усі державні структури здійснювати цілеспрямовану політику щодо військово-політичного протистояння з Радянським Союзом і державами Варшавського договору [146]. Зміна

поглядів на національну безпеку як на діяльність, сфокусовану переважно на запобіганні військовій небезпеці, пов'язаній з існуванням «зовнішнього ворога», відбулася в країнах Західної Європи на початку 70-х років XX століття. Каталізатором подібної трансформації стала глобальна енергетична криза й активізація діяльності світового співтовариства у сфері охорони навколишнього природного середовища. Сконцентрованим поняттям національної та глобальної безпеки було гасло «ефективна економіка плюс здорове навколишнє середовище».

Фундамент і матеріальну основу національної безпеки становить економічна безпека, яка, у свою чергу, може бути забезпечена за умови стійкого та збалансованого розвитку всіх елементів соціально-економічної системи. Економічна безпека виявилася в центрі уваги дослідників, об'єднаних у складі Римського клубу, в 60-х рр. XX століття. Вони зробили окремий акцент на вирішенні конфлікту між бідними та багатими країнами [78]. Підходи до визначення форм і ролі економічної безпеки або її окремих складових відображено в роботах Дж. Кейнса [144], Д. Міля [251], А. Пігу [294], Д. Рікардо [340], А. Сміта [364].

У сучасній економічній літературі є багато робіт, присвячених дослідженню проблем економічної безпеки. Досить великий спектр питань соціально-економічного змісту, структури, функцій і методів економічної безпеки висвітлено у працях зарубіжних і вітчизняних учених: Л. Абалкіна [2, 3], І. Бінько та В. Шлемко [39], І. Бланка [40], Дж. Ван Хорна [61], С. Варналія [62], В. Василенка [63], А. Власюка [70], В. Гейця [84], С. Глазьева [87, 88], Б. Губського [94], Я. Жаліла [120, 121], А. Кальман [136], В. Кириленка [145], Т. Ковальчука [156], Ю. Лисенко [183], О. Манойленка [227], А. Маслоу [237, 506], В. Мунтіяна [256], О. Новікової та Р. Покотиленко [273], В. Савіна [348], В. Сенчагова [360], В. Тамбовцева [387], Й. Шумпетера [440] та ін. Разом з тим деякі питання адекватності системи економічної безпеки України реаліям XXI століття залишаються невирішеними. Зокрема, недостатньо досліджено вплив на економічну

безпеку країни таких характерних для сучасності факторів, як порушення збалансованості системи ЗЖН, що набувають системного і довгочасного характеру.

Дослідження цього впливу актуалізується в умовах формування соціально-орієнтованої ринкової економіки (далі – СОРЕ) України, особливо останнім часом, коли такі показники, як ВВП, частка інвестицій у ВВП, рівень добробуту населення та ін., виявилися нижче критично припустимих рівнів. Так, за оцінками фахівців, «якщо рухатися за європейськими мірками розвитку, то наша країна досягне рівня ВВП 1990 р. у 2020 р. (по 4 % приросту ВВП на рік), а за рівнем ВВП, розрахованим відповідно до паритету купівельної спроможності на кожну людину, – у далекому майбутньому. Разом з тим для того щоб підтримати соціальні програми держави, щорічні темпи зростання ВВП в Україні мають становити не менше 5 % із забезпеченням кожного відсотка зростання 5–7 млрд дол. інвестицій, а це не менше 35–40 млрд дол. на рік» [155]. Реальну загрозу безпеці становить тінізація економіки України, яка є каталізатором процесу розвитку економічних дисбалансів системи ЗЖН. За результатами досліджень Всесвітнього банку, «Україна має найбільший неформальний сектор серед країн Співдружності незалежних держав (далі – СНД) і Східної Європи – близько 60 % офіційного ВВП» [154].

В Україні національна безпека, як свідчить історія, асоціюється переважно з безпекою держави, головною метою якої є забезпечення цілісності державної структури, безпеки владних інститутів, стійкості внутрішніх і зовнішніх системних зв'язків [326]. Недосконалість державного управління робить виклики соціальній природі феномена безпеки, що створює надзвичайні внутрішньополітичні ситуації, кризові економічні явища, необоротні регресивні процеси в суспільстві.

У Законі України «Про основи національної безпеки України» відзначається, що «Національна безпека України – це захищеність життєво важливих інтересів людини, громадянина, суспільства й держави, при якій

забезпечуються стабільний розвиток суспільства, сучасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам» [320].

У Концепції національної безпеки України [316] виділено сім структурних елементів. Особливе місце в організації національної безпеки посідає економічна безпека, яка створює відповідний рівень задоволення потреб суспільства [63]. У Стратегії національної безпеки України, згідно з Указом Президента України «Про Стратегію національної безпеки України», для її економічної складової головна мета сформована через такі критерії: поліпшення інвестиційного клімату, активізація інноваційної діяльності, реформування податкової системи та проведення земельної реформи [327].

Незважаючи на те що Україна двічі формувала концептуальні основи національної безпеки (у 1997 і 2003 рр.) [316, 320], сучасні світові тенденції у визначенні ролі держави та влади в суспільному розвитку, а також зміни в суспільно-політичному й економічному житті українського суспільства викликали необхідність переосмислення сутності та змісту економічної безпеки держави як категорії економічної теорії і практики управління.

На думку І. Белоусової, «Створити й реалізувати в сучасних умовах ефективну стратегію безпеки, що забезпечує захист суспільства від загроз, без глибокої наукової розробки фундаментальних проблем організації розвитку людського суспільства, вивчення природи його інтересів і протиріч, механізмів їх вирішення... практично неможливо... Створення загальної теорії безпеки передбачає тісну інтеграцію різних наук,... використання системних методів дослідження,... нетрадиційних підходів... Вирішення фундаментальних проблем національної безпеки суттєво обмежується можливостями використання соціальних факторів розвитку» [34].

Вітчизняна економічна наука визначає економічну безпеку як «стан економіки, при якому забезпечується досить високе та стійке економічне зростання; ефективне задоволення економічних потреб; контроль держави за

рухом і використанням національних ресурсів; захист економічних інтересів країни на національному й міжнародному рівнях»[283].

Незважаючи на існуючі вагомні наукові дослідження та змістовну наповненість поняття «економічна безпека», існує кілька десятків її трактувань, що відображає складність і багатогранність даного поняття. Так, В. Савін вважає, що «економічна безпека представляє систему захисту життєвих інтересів держави. Об'єктами захисту можуть виступати: народне господарство країни в цілому, окремі регіони країни, окремі сфери й галузі господарства, ... суб'єкти господарської діяльності» [348].

На думку В. Тамбовцева, «... під економічною безпекою тієї або іншої системи потрібно розуміти сукупність властивостей стану її виробничої підсистеми, що забезпечує можливість досягнення цілей усієї системи» [387].

Л. Абалкін стверджує, що «економічна безпека» – це стан економічної системи, який дозволяє їй розбудовуватися динамічно, ефективно та вирішувати соціальні завдання і при якому держава має можливість виробляти та втілювати в життя незалежну економічну політику» [3].

Більшість вітчизняних і російських авторів, серед яких А. Кальман, В. Сенчагов, пропонують розглядати економічну безпеку як «такий стан економіки й інститутів влади, при якому забезпечуються ...гармонічний, соціально спрямований розвиток країни в цілому...» [136; 360].

У роботі Я. Жаліла «... під економічною безпекою розуміється, з одного боку, здатність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою задоволення на певному рівні потреб населення й держави. З іншого – здатність протистояти дестабілізуючим факторам розвитку, які створюють загрозу державі» [120]. Звідси випливає, що економічна безпека являє собою триєдину функцію, кожна складова якої є одночасно і суб'єктом, і об'єктом процесу її забезпечення. Ефективність моделі забезпечення економічної безпеки є чинником, що визначає рівень розвитку держави, конкурентоспроможність національного господарства та найголовніше – рівень і якість життя населення – громадян цієї держави. У

зв'язку з цим держава виступає інструментом перерозподілу валового внутрішнього продукту, пріоритети якого залежать від ступеня соціалізації економічних процесів.

Виконана в роботі [349] структуризація існуючих визначень безпеки дозволила виділити два підходи до сутності безпеки: стан захищеності від певних загроз, випереджаючу дію щодо появи носіїв (джерел) небезпеки.

Прихильники першого підходу, серед яких О. Новікова і Р. Покотиленко [273], А. Сундук [384], І. Чорнодід [431], О. Шнипко [439], В. Мунтіян [256], Б. Губський [94], Е. Олейніков [447], Я. Жаліло [121], Ф. Медведь [242] та ін., зв'язують економічну безпеку з протистоянням загрозам і забезпеченням захищеності від їх негативної дії. Прихильники другого представляють економічну безпеку як систему заходів організаційно-економічного та правового характеру, спрямованих на запобігання появі економічних загроз [47], а результиуючим проявом безпеки вважають незалежність економіки [2; 93], сталий розвиток економічної системи [119, 290], ефективність функціонування економіки [2; 119]. Доцільність обох підходів безперечна: наявність загроз потребує захисту, відсутність – превентивних заходів щодо нейтралізації (усунення) джерел (носіїв) небезпек.

У Методичних рекомендаціях щодо розрахунків рівня економічної безпеки України економічна безпека визначається як стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі та характеризує здатність національної економіки до постійного і збалансованого зростання [312].

З точки зору сучасного наукового апарату найбільш прийнятним вважається визначення економічної безпеки держави як загальнонаціонального комплексу заходів і механізмів протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам, використання якого дозволяє досягти й підтримувати стабільний розвиток економіки держави [146].

Узагальнюючи різні точки зору, можна констатувати, що у вітчизняній науковій літературі економічна безпека трактується, насамперед, з позицій ринкових пріоритетів господарювання.

Орієнтація вітчизняної економіки на соціальний розвиток потребує розгляду традиції дослідження проблем безпеки в соціально розвинених країнах, яка якісно відрізняється від прийнятої в Україні. Цільовою функцією розвитку суспільства при дослідженні проблем безпеки цих країн виступає досягнення високого життєвого рівня населення [269]. Поняття економічної безпеки сфокусоване не на ринковій успішності економічних суб'єктів, а на рівні та якості життя населення. Як одну із складових воно включає умови життєдіяльності населення. Перевага цього підходу полягає в пріоритетності соціальних завдань. Таким чином, концепція економічної безпеки при такому підході дозволяє чіткіше сфокусуватися на головній цільовій функції розвитку суспільства – рівні та якості життя населення – і забезпечити реалізацію принципів соціально-орієнтованої ринкової економіки.

Основною відмінністю вітчизняного та зарубіжного трактування економічної безпеки є діаметральна протилежність підходів. Так, у вітчизняній науковій літературі цільовою установкою забезпечення економічної безпеки є розвиток економіки (ринковий підхід), у західній – підвищення рівня життя населення (гуманістичний підхід) (рис. 1.8).

Рис. 1.8. Зіставлення ринкового та гуманістичного підходів до визначення економічної безпеки (складено автором)

Прагнення України до європейських ідеалів – розуміння людського життя як вищої та самодостатньої цінності – потребує переосмислення категорії «економічна безпека» з використанням гуманістичного підходу.

У рамках дослідження під економічною безпекою розуміється загальнонаціональний комплекс заходів і механізмів протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам, використання якого дозволяє підтримувати нормальні умови життєдіяльності, що сприяє підвищенню рівня і якості життя населення, створює передумови для стійкого забезпечення трудовими ресурсами розвиток національного господарства й дозволяє забезпечити реалізацію принципів соціально-орієнтованої ринкової економіки.

Використання гуманістичного підходу дозволило визначити місце й роль системи ЗЖН у забезпеченні економічної безпеки як фактора розвитку людського капіталу в умовах формування соціально-орієнтованої ринкової економіки (рис. 1.9).

Складовими економічної безпеки є: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, макроекономічна, інвестиційно-інноваційна, продовольча, соціальна, фінансова безпека [312]. Існують й інші підходи до структуризації економічної безпеки [255].

Рис. 1.9. Ієрархія національної безпеки України при гуманістичному підході (авторська розробка)

Однак у прийнятих структуризаціях економічної безпеки безпека життєзабезпечення населення не виокремлена як структурний елемент. З позицій концепції соціально-орієнтованої ринкової економіки цей елемент являє собою джерело, що забезпечує функціонування всіх елементів економічної безпеки. У рамках дослідження поняття «безпека життєзабезпечення» – одна з необхідних умов формування гуманістичних орієнтирів – трактується як стан захищеності середовища проживання, що забезпечує життєво важливі інтереси людини (вітальні, фізичні, психологічні, генетичні, репродуктивні, інтелектуальні й духовні) від зовнішніх і внутрішніх загроз із метою забезпечення економічної безпеки країни.

У структурі економічної безпеки безпека життєзабезпечення або захищеність фізіологічних потреб посідає особливе місце. Це обумовлено тим, що всі види економічної безпеки в принципі не можуть бути достатньою мірою реалізовані без забезпечення життєдіяльності всіх категорій учасників економічних відносин (рис. Б. 4 дод. Б).

Безпека життєзабезпечення як складова національної безпеки сьогодні має важливе значення завдяки поширенню принципів гуманізму, розумінню залежності рівня безпеки системи від рівня безпеки окремих її елементів. Якщо безпека – це необхідні умови існування, то забезпечення національної безпеки в цілому – це підтримка цілісності державної структури, стійкості та безпеки її системних зв'язків, а також створення нормальних і безпечних умов функціонування всіх її елементів. А найбільш цінним елементом держави є людина, нормальна життєдіяльність якої забезпечує стабільну та надійну реалізацію системних зв'язків [34].

Таким чином, структуризація економічної безпеки, представлена з виділенням елементів безпеки життєзабезпечення, спрямована на гуманізацію суспільного розвитку і дозволяє забезпечити реалізацію принципів соціально-орієнтованої ринкової економіки.

Загрози економічної безпеки розглядаються як фактори, що перешкоджають ефективній реалізації національних інтересів у всіх сферах

управління національним господарством, тобто задоволенню життєво важливих потреб людини.

Логічне обґрунтування виникнення загрози економічної безпеки як результат виникнення економічних дисбалансів у функціонуванні галузей ЗЖН із позицій гуманістичного підходу припускає дослідження впливу умов і факторів на рівень та якість життя населення (рис. 1.10).

Рис. 1.10. Вплив системи забезпечення життєдіяльності населення на економічну безпеку України (авторська розробка)

Збалансованість економічної системи галузей ЗЖН – інтегральне поняття, що включає такі складові, як несуперечність інтересів різних категорій учасників процесу забезпечення життєдіяльності населення, раціональні пропорції між обсягами всіх економічних елементів системи, розумне співвідношення її якісних параметрів, узгодженість темпів розвитку економічних показників. Відхилення від рівноважного стану системи, що виходять за припустимі межі, породжують загрози економічної безпеки.

Згідно з «Методичними рекомендаціями щодо розрахунків рівня економічної безпеки України» інтегральний індекс економічної безпеки складається з 9 середньозважених субіндексів (складових економічної безпеки) [312].

Для своєчасного виявлення загроз економічних дисбалансів виникає необхідність використання більш оперативної та при цьому інформативної системи оцінки рівня економічної безпеки. Виходячи з уточненого визначення категорії «економічна безпека» з використанням гуманістичного підходу найбільш оперативними й інформативними показниками рівня економічної безпеки є показники ВВП на душу населення, індекс розвитку людського потенціалу (далі – ІРЛП) і міжнародний індекс щастя, що характеризують рівень та якість життя населення.

В основу дослідження впливу умов і факторів на рівень та якість життя населення, що становлять загрозу економічної безпеки України, покладено концепцію соціально-економічної обумовленості демографічних процесів, яка характеризується констатацією прямого зв'язку демографічних процесів із соціально-економічними показниками (рис. Б. 5 дод. Б).

За рівнем життя Україна в 2012 р. посіла 74 місце із 110 у рейтингу країн світу [337]. Як показник, що характеризує рівень життя, використовується відношення національного ВВП на душу населення, скоригованого за паритетом купівельної спроможності до середньосвітового значення цього показника.

Згідно з виконаними за даними джерела [243] розрахунками ВВП на душу населення в Україні у 2012 р. мав рівень у рази нижче, ніж у країнах-лідерах: у 10 разів нижче, ніж у Франції (39614 : 3866), в 11 – ніж у Німеччині (41377 : 3866), у 12 – ніж у Японії (46837 : 3866), у 13 – ніж у США (51165 : 3866). Порівняно із країнами-сусідами, що мають близькі природно-кліматичні й економіко-історичні передумови розвитку, рівень ВВП на душу населення в Україні ледве перевищує найнижчий показник у Молдові та у 2–3 рази нижче, ніж в інших країнах-сусідах (рис. Б. 3 дод. Б).

Крім того, спостерігається негативна тенденція до зниження рівня ВВП на душу населення України. У доповіді Організації об'єднаних націй (далі – ООН) про людський розвиток у 2012 р. відзначається скорочення рівня ВВП на душу населення України. «З 1990 р. (8,252 дол.) до 2012 р. (6,428 дол.) він знизився приблизно на 22 %» [280, 498]. Динаміка номінального ВВП на душу населення вказує на подальшу негативну тенденцію (рис. Б. 7 дод. Б).

«Провідними факторами зростання ВВП є залучення у виробництво додаткових ресурсів (насамперед додаткового фізичного капіталу та праці)» [26]. Аналіз впливу факторів на зміну номінального ВВП на душу населення дозволив зробити висновок, що зниження зростання ВВП викликане зменшенням чисельності економічно активного населення (табл. Б. 8 дод. Б).

Дані табл. Б. 8 дод. Б свідчать, що на зміну ВВП на душу населення негативно вплинув фактор зменшення чисельності економічно активного населення. Так, якщо інвестиції в основний капітал збільшилися більш ніж на 40 %; обсяг наукових і науково-технічних робіт – у 5,5 рази; фінансування наукових і науково-технічних робіт – у 4,7 рази; упровадження інновацій – на 12,2 %, то кількість економічно активного населення скоротилася на 3,7 %, у тому числі працездатного віку – на 3,2 %. Це при тому, що витрати на охорону здоров'я зросли в 4 рази. Негативна тенденція скорочення чисельності населення продовжує зберігатися (рис. Б. 8 дод. Б).

Прогноз скорочення чисельності населення та збільшення частки осіб пенсійного віку, виконаний за даними Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, свідчить про подальше скорочення чисельності населення працездатного віку (рис. Б. 9 дод. Б).

При цьому Україна має низьку частку населення працездатного віку. Для порівняння доцільно навести дані *Population Reference Bureau*. Частка світового населення віком до 15 років становить 27 %, а 65 років і більше – 8 %, а в Україні – 14 % і 16 % відповідно [532]. Причому ця частка має негативну динаміку (рис. Б. 10 дод. Б).

Факторами, що впливають на зміни чисельності та складу населення в результаті природного руху, є народжуваність і смертність. Згідно з даними державної служби статистики динаміка коефіцієнтів народжуваності та смертності населення в Україні має негативну тенденцію (рис. Б. 11 дод. Б).

Факторами, що впливають на якість трудових ресурсів, є освіта, професійний досвід і здоров'я [166]. Фактори освіти та професійного досвіду впливають на якість трудових ресурсів в Україні. Про це свідчить позитивна динаміка цих показників [382], а також високе охоплення населення середньою освітою (99 %). Як відзначено в доповіді ООН про людський розвиток у 2012 р., країні вдалося досягти поліпшення у сфері освіти: «Порівняно з 1990 роком середня тривалість навчання зросла на 3,2 року» [280].

Критичним фактором, що впливає на якість трудових ресурсів в Україні, є здоров'я. Здоров'я визначається як якість життєдіяльності людини, що характеризується досконалою адаптацією до впливу на організм факторів природного середовища проживання. Здоров'я в масштабі країни і світу прийнято вимірювати показниками важких захворювань, витратами на охорону здоров'я, середнім віком життя. Перших два показники в Україні мають стійку позитивну динаміку. Так, за період з 2000 по 2013 рр. витрати на охорону здоров'я збільшилися в 4 рази (табл. Б. 8 дод. Б). При цьому середня тривалість життя в нашій країні залишається однією з найнижчих у Європі – 122 місце з 192 у світі (табл. Б. 9 дод. Б).

Отже, фактор здоров'я одержав негативний вектор унаслідок скорочення середнього віку життя, на який впливає середовище проживання (у тому числі техногенне), тобто, інакше кажучи, умови життєдіяльності населення. Цей висновок підтверджують дослідження фахівців Всесвітньої організації охорони здоров'я ООН, за оцінкою яких вплив фактора навколишнього середовища, у тому числі техногенного середовища проживання, на індивідуальне і суспільне здоров'я становить 25 % (рис. Б. 12 дод. Б).

Якщо врахувати, що спосіб життя та спадковість практично не піддаються впливу економічних інструментів, а фактор охорони здоров'я в Україні має позитивний вектор (табл. Б. 8 дод. Б), то можна зробити висновок, що на зниження рівня життя населення впливає негативний фактор несприятливих умов життєдіяльності населення.

За основу оцінки рівня якості життя населення країни й регіонів сьогодні береться розвиток людського потенціалу. Критеріями оцінки при цьому є тривалість життя, рівень освіти, валовий внутрішній продукт. Ці критерії в сукупності утворюють ІРЛП, відповідно до якого сучасна Україна потрапляє в групу країн, що розвиваються. Так, у 2013 р., згідно з доповіддю ООН про людський розвиток [280], ІРЛП України склав 0,740, що дозволило їй посісти 78 позицію (між Перу й Маврикієм) і потрапити в десятку країн Європи, що мають найнижчий ІРЛП. На думку експертів ООН, за роки незалежності Україні вдалося просунутися вперед у глобальному рейтингу лише в освіті [280].

Вплив на якість життя двох інших факторів – рівня життя і доступу до освіти – розглянуто вище. Індекс очікуваної тривалості життя інтегрує в собі певною мірою не тільки зміну життєздатності різних статевовікових груп, але також і весь комплекс факторів, що впливають на здоров'я населення.

Очікувана тривалість життя при народженні в Україні в період з 1990 по 2012 рр., за оцінкою експертів ООН, зменшилася на рік: з 69,8 року в 1990 р. до 68,8 року в 2012 р. [280].

Очікувана тривалість життя при народженні в Україні практично збігається із середньосвітовим значенням, але значно поступається середньоєвропейським показникам. За даними міжнародної організації *Population Reference Bureau*, народжені у світі в 2011 р. проживуть у середньому 70 років (чоловіки – 68 років, жінки – 72 роки). В Україні цей показник у даний момент становить 69 років (чоловіки – 64 роки, жінки – 75 років). Звертає на себе увагу той факт, що диспропорція між очікуваною тривалістю українських чоловіків і жінок становить 11 років. У той же час у

Європі очікувана тривалість життя в 2011 р. становить 76 років (чоловіки – 73 роки, жінки – 80 років), а в країнах Європейського Союзу – 80 років (чоловіки – 77 років, жінки – 82 роки) [532].

За даними Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України [162, 181], очікувана тривалість життя в Україні при народженні є однією з найнижчих серед європейських країн (рис. Б. 13 дод. Б).

Таким чином, на зниження якості життя населення України, як і на зниження рівня життя, впливає негативний фактор несприятливих умов життєдіяльності населення.

Реальний рівень добробуту не завжди можуть відобразити індекси ВВП на душу населення або ІРЛП. Порівняння значень ВВП із метою оцінки якості життя сучасна наукова думка визнає некоректним. Підставою цьому послужила гіпотеза, що кінцева мета більшості людей – це не бути багатими, а бути щасливими і здоровими.

Міжнародний індекс щастя (англ. *Happy Planet Index*), запропонований *New Economics Foundation (New)* у липні 2006 р., позначає, як вважається, «реальний» добробут людей і стан довкілля. Уперше Міжнародний індекс щастя (далі – МІЩ) був розрахований у 2006 р., удруге – у 2009 р. Розрахунковий показник МІЩ України в 2009 р. склав 38,1, що дозволило їй посісти 95 місце з 143 країн [493].

МІЩ ґрунтується на загальних утилітарних принципах, згідно з якими більшість людей прагне прожити довге і повноцінне життя, а країни прагнуть зробити все можливе для досягнення максимального благополуччя своїх громадян, розумно використовуючи наявні ресурси, не завдаючи шкоди навколишньому середовищу. Для розрахунків індексу використовуються три показники: очікувана тривалість життя, суб'єктивна задоволеність життям людьми і так званий «екологічний слід».

Фактори, що впливають на очікувану тривалість життя, розглянуто вище. Суб'єктивна задоволеність життям людьми в Україні на сьогоднішній

день, згідно з опитуваннями, проведеним Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, дуже низька. Так, 11 % українців у грудні 2012 р., за даними Центру, оцінювали свої доходи як недостатні навіть для покупки їжі. За оцінкою Центру, ці громадяни жили в абсолютній бідності. Гостра проблема нашої країни, на думку більше 68 % населення, – це низькі зарплати та пенсії. Майже 59 % українців вважають серйозною проблемою безробіття. Однією з головних проблем держави 46 % людей називають зростання цін. Серед інших значимих проблем, що постають перед країною, респонденти відзначають поганий стан комунального господарства [99].

За оцінкою виконуючого обов'язки Постійного представника ПРООН в Україні Р. Рігер у доповіді про людський розвиток–2013 «Підйом Півдня: людський прогрес у різноманітному світі», в Україні 2,2 % населення живе в багатомірній бідності, і ще 1 % громадян уразливі перед такими деприваціями. Кількість людей, що живуть у багатомірній бідності, у Казахстані та Росії становить 0,6 і 1,3 % відповідно.

Екологічний слід в Україні, згідно з дослідженням «Звіт живої планети 2012», здійсненим екологічною групою «Всесвітній фонд дикої природи», становить 3,19 га / чел. З них – 1,14 га орних земель, 0,03 га пасовищ, 0,17 га лісів, 0,11 га місць для риболовлі, 0,07 га землі для будинку. Таким чином, Україна виявилася на 51 місці серед 149 країн за площею, яку використовує для споживання ресурсів одна людина. «Екологічний слід» українця становить 3,1 га [1]. Це свідчить про позитивний вплив фактора на рівень добробуту населення.

Отже, на сьогоднішній день і в перспективі не тільки зберігаються, але і посилюють свій негативний вплив на рівень та якість життя населення такі демографічні фактори: динаміка скорочення чисельності населення, у тому числі частки населення працездатного віку; очікувана тривалість життя при народженні; скорочення середнього віку життя, суб'єктивна незадоволеність життям людьми.

Дослідження факторів, що становлять загрозу економічної безпеки України, дозволило встановити, що вплив несприятливих умов життєдіяльності на рівень і якість життя населення є основним негативним фактором, що перешкоджає реалізації національних інтересів, а також створює небезпеку національним цінностям і національному способу життя. Центр загрози при цьому формується в межах розбалансованої системи ЗЖН.

Таким чином, у результаті аналізу впливу деструктивних факторів системи ЗЖН на формування СОРЕ виявлено наявність загрози економічної безпеки. Оцінка масштабів загрози важко формалізується в загальному вигляді у зв'язку з високою динамічністю економічних параметрів системи ЗЖН і низькою інформаційною доступністю. Використання концепції соціально-економічної обумовленості демографічних процесів дозволило встановити основні фактори, що конструюють загрозу, та визначити підходи до формування стратегії економічної безпеки України.

Аналіз цих підходів надав можливість виділити три сценарії економічного розвитку України. Песимістичний сценарій, прогнозований більшістю міжнародних експертів, припускає аутсайдерський характер розвитку [99]. За оптимістичним сценарієм Україні потрібен «прорив» на базі інвестиційно-інноваційної моделі розвитку [227; 368]. Третій, реалістичний, припускає інноваційно-інвестиційний розвиток національної економіки за рахунок нагромадження і розвитку людського капіталу шляхом створення комфортних умов життєдіяльності населення. Саме третій сценарій дістав подальшого розвитку в рамках дослідження в теоретичному підході до формування стратегії економічної безпеки на базі скорочення масштабів економічних дисбалансів, що дозволить створити умови для інтенсивного відтворення людського капіталу шляхом підвищення рівня та якості життєдіяльності населення.

Таким чином, удосконалено теоретичний підхід до формування стратегії економічної безпеки національної економіки з використанням авторського підходу до структурування економічної безпеки з виділенням

елемента безпеки життєзабезпечення і концепції соціально-економічної обумовленості демографічних процесів. Реалізація підходу дозволить сформувати стратегію, спрямовану на інтенсивне відтворення людського капіталу, за рахунок підвищення рівня та якості життєдіяльності населення шляхом скорочення масштабів економічних дисбалансів системи забезпечення життєдіяльності населення, а також забезпечити інноваційно-інвестиційний розвиток національної економіки.

1.3. Вплив якісних і кількісних характеристик життєдіяльності населення на формування соціально-орієнтованої ринкової економіки України

Стратегічний курс державної економічної та правової політики України [272], спрямований на формування СОРЕ, ставить завдання здійснити своєчасний вибір оптимального варіанта того або іншого тактичного руху, виходячи із ситуації, яка реально складається в країні. Одними з головних пріоритетів економічної політики українського уряду мають стати відновлення державної керованості економіки з метою забезпечення зростання добробуту населення та створення сприятливих умов життєдіяльності населення для нарощування людського капіталу. Як вирішальний фактор реалізації цих пріоритетів розглядаються процеси, що забезпечують збалансований розвиток галузей забезпечення життєдіяльності населення.

Забезпечення збалансованого розвитку галузей життєдіяльності населення відіграє першорядну роль у вирішенні основного завдання соціалізації ринкової економіки – приведення соціальних побажань у відповідність до економічних можливостей.

У зв'язку з вищезазначеним опис системи принципів, які були запропоновані засновниками школи соціальної ринкової економіки А. Бергсоном [467], Л. Ерхардом [451, 452], А. Мюллер-Армаком [259, 260], В. Ойкеном [278], Е. Остромом [516], А. Сіном [359], Л. Хайнцем [408], О. Шлехтом [438], і у свій час успішно реалізовані, а сьогодні можуть стати основою соціально-економічних перетворень, спрямованих на забезпечення життєдіяльності населення в Україні, є пріоритетним напрямом дослідження.

СОРЕ – економічна система, організована на основі ринкової саморегуляції, при якій координація дій та розвиток базуються на вільній взаємодії виробників і споживачів. Роль держави при цьому полягає в коригуванні несправедливих тенденцій у конкуренції, торгівлі та розподілі доходів. Сучасна СОРЕ являє собою єдність трьох пов'язаних між собою елементів – соціальної держави як фактора забезпечення стабільності на макрорівні; соціально відповідального бізнесу як фактора, який приймає на себе частину соціальних зобов'язань, що знижує навантаження на державу та сприяє ефективності перерозподілу благ; механізму соціального партнерства як результату взаємодії суспільства, бізнесу та держави.

Крім того, соціально-орієнтована ринкова економіка, як особливий тип господарської системи, характеризується не просто високим рівнем добробуту населення, але і реалізує цілі соціальної справедливості, захищеності, зростання показників рівня та якості життя населення.

Концепція соціальної ринкової економіки спирається на економічне вчення про вплив інститутів і правил на поведінку економічних суб'єктів.

Спочатку введене німецьким економістом А. Мюллером-Армаком наприкінці 40-х років XX століття поняття соціально-орієнтованої ринкової економіки служило для визначення економічної політики, необхідної для побудови суспільства, у якому співіснують «ринкова свобода» і «соціальне вирівнювання» [259, 260]. Згодом його зміст був розширений: СОРЕ стали розуміти як соціально-економічний порядок, у якому використовується ринковий принцип координації економічної діяльності, а також функціонує

система соціального захисту населення. Основу такого розширення становить теорія господарського порядку В. Ойкена [278], що дістала свого розвитку в роботах представників німецького ордоліберального напрямку економічної думки у 50-х роках XX століття, що стала теоретичною базою концепції СОРЕ. Таке розуміння СОРЕ зберіглося дотепер і використовується в багатьох роботах сучасних дослідників. Його недоліком є відсутність цільової установки СОРЕ – підвищення добробуту населення, тобто зростання забезпеченості благами, необхідними для задоволення різних потреб людини.

Сучасні економісти трактують поняття СОРЕ, акцентуючи увагу або на економічних способах установа СОРЕ, або на цілях формування цього соціально-економічного порядку. Перше з них описує економічну політику держави, що прагне підвищити рівень добробуту населення. Політика держави такого типу, згідно з визначенням, полягає у встановленні «правил гри» господарюючих суб'єктів на ринку, стабілізації економічної системи, наданні соціальної допомоги потребуючим категоріям громадян і здійсненні інвестицій у «людський капітал». Друге поняття трактується як ступінь забезпеченості благами. Підвищення добробуту в рамках цього підходу вважається основною метою існування економічної системи.

Необхідно підкреслити, що визначення СОРЕ, наведені в роботах автора цього терміна Л. Мюллера-Армака, а також О. Шлехта і П. Козловські, належать до опису цілей її формування [160, 178, 259, 260, 438]. Згідно з Мюллером-Армаком головною метою формування соціально-орієнтованої ринкової економіки є досягнення соціальних завдань – зростання добробуту громадян і досягнення соціального співробітництва.

Виділення головної особливості СОРЕ як теоретичної концепції дозволило відзначити, що переваги та недоліки економічної дійсності в ній розглядаються не з позицій економічного досягнення ефективності виробництва й розподілу, а з точки зору забезпечення добробуту населення. Така концепція була визначена в роботах основоположників теорії соціально-

орієнтованої ринкової економіки (А. Мюллера-Армака [259, 260], Л. Ерхарда [451, 452], О. Шлехта [438] та ін.) і їх послідовників (П. Козловські [160], Х. Ламперта [178]) у цільовій орієнтації СОРЕ.

Таким чином, базовою умовою формування СОРЕ є поступальне зростання рівня добробуту населення шляхом створення такого соціально-економічного порядку, який для цієї мети використовує ринковий принцип координації економічної діяльності й систему соціального захисту населення.

Формування СОРЕ в Україні може бути представлене як упорядкування процесу функціонування і розвитку національної економіки, що використовує ринковий принцип координації діяльності з метою підвищення добробуту населення шляхом удосконалення господарського механізму й інституціональних перетворень.

Побудова моделі добробуту базується на виконанні певних етичних норм і стандартів. Права на сприятливі умови праці (ст. 23) і відпочинку (ст. 24), а також на певний життєвий рівень (ст. 25) установлюються серед економічних і соціальних прав і свобод, закріплених Організацією Об'єднаних Націй у Загальній декларації прав людини (1948 р.) [78].

Мета соціальної держави, якою відповідно до Конституції є Україна, має полягати у всебічному забезпеченні добробуту громадян. Однією з найважливіших складових добробуту в цивілізованих державах є забезпечення громадян продуктами їх життєдіяльності. Конституцією України передбачене право громадян на їх достатній життєвий рівень і безпечне для життя та здоров'я навколишнє середовище, що зобов'язує державу створити відповідні умови для розвитку економіки. Запорукою вирішення цих завдань має стати повне, надійне й екологічно безпечне задоволення потреб населення та суспільного виробництва в продуктах, що забезпечують життєдіяльність.

Закладені в Конституції України [163] правові основи «забезпечення гідних умов життя людини», а також визнання життя та здоров'я людини в Національній доповіді [263] «у числі найвищих соціальних цінностей» є

передумовами етичного характеру для формування соціально-орієнтованої економіки в Україні.

Істотною мірою на стан економіки в державі, вирішення проблем соціальної сфери, якість і рівень життя людини впливає якість забезпечення життєдіяльності населення. Право громадян на достатній життєвий рівень і безпечне для життя та здоров'я як природне, так і штучне середовище проживання вимагає пошуку інструментів, що дозволяють створити відповідні умови для збалансованого розвитку галузей ЗЖН.

Однак низький рівень добробуту населення України, технічного й технологічного забезпечення інфраструктурних систем життєзабезпечення, використання бюджетно-податкових інструментів у розвитку галузей ЗЖН, низькі позиції сфери ЗЖН із точки зору її життєздатності, а також неефективність регуляторної державної політики становлять додаткові передумови до виникнення макроекономічних дисбалансів і є серйозною перешкодою на шляху соціально-орієнтованих ринкових перетворень у напрямі підвищення якості умов життєдіяльності населення.

Зроблений висновок свідчить про те, що остаточне вирішення цієї проблеми має не автономний, а макроекономічний характер. Одні тільки внутрішні поліпшення організаційного, управлінського, економічного та правового характеру на мікро- і мезорівнях, які однак не слід ігнорувати, не розв'яжуть проблему до кінця, поки забезпечення життєдіяльності населення буде здійснюватися на аварійних інфраструктурних об'єктах. Це потребує перегляду пріоритетів інвестиційної політики держави. Саме інвестиції у сферу ЗЖН виступають одним з основних елементів державної стратегії соціально-економічного розвитку країни. Підтвердженням тому є виділення в доповіді Всесвітнього банку про роль держави в економіці як основної функції держави «фінансування базових соціальних послуг й інфраструктури» [109].

Потреба у перетвореннях у діяльності щодо ЗЖН викликана кардинальними змінами в характері та цільовій орієнтації соціально-

економічного розвитку українського суспільства в напрямі його гуманізації як імперативу XXI столітті У даному контексті забезпечення збалансованого розвитку системи ЗЖН розглядається як одна з відповідей на виклики нового часу.

Йдеться про необхідність значного коригування концепції державної соціальної політики в напрямі її переорієнтації на забезпечення умов для збалансованого розвитку системи ЗЖН, заснованої на парадигмі «4І»: інфраструктура, інституції, інвестиції, інновації з метою переходу на якісно нову соціально-орієнтовану систему ведення господарства, що базується на гуманістичному підході.

Стратегічний курс державної політики України, орієнтований на підвищення рівня соціального й економічного добробуту населення та реалізований шляхом якісної зміни управлінської парадигми розвитку системи ЗЖН, потребує спеціального дослідження категорії «добробут» і апробованих моделей добробуту.

Економічна теорія добробуту має тривалу історію розвитку, становить основу нормативного розділу мікро- і макроекономіки, але дотепер не являє собою єдиної теорії, а складається з безлічі гіпотез, концепцій, теорій, які висвітлюють різні аспекти формування індивідуального та суспільного добробуту.

В епоху доринкової економіки визначенню поняття і механізму забезпечення суспільного добробуту приділяли увагу Аристотель, середньовічні схоласти, перші школи в історії економічної думки – меркантилісти та фізіократи, яким економічна наука зобов'язана самою постановкою проблеми [41; 453].

Аналіз економічної природи і факторів, що забезпечують суспільний добробут у досконалій конкурентній економіці, надано у працях М. Алле [12], А. Сміта [364], Д. Рікардо [340], К. Маркса [231]. Проблемам індивідуального добробуту приділяли особливої увагу маржиналісти «першої хвилі» Е. Бем-Баверк [35], У. Джевонс [103], Л. Вальрас [60], К. Менгер

[247]. В. Парето створив теорію економічної оптимальності [287]. Великих успіхів в оцінці та вимірі індивідуальної корисності досяг засновник неокласичного напрямку А. Маршалл [235, 236]. Розробником теорії «провалів ринку» і сучасної теорії добробуту є А. Пігу [294]. Впливу держави на індивідуальний і суспільний добробут присвячено теорію Дж. М. Кейнса [144]. Концепції Н. Калдора [499], Д. Хікса [494] щодо критеріїв компенсації індивідуального та суспільного добробуту досліджено А. Бергсоном [467], Дж. Б'юкененом [59], П. Самуельсоном [354], А. Сіном [359]. Моделі держави добробуту розробили Дж. Гелбрейт [85], Дж. Б. Кларк [148]. Істотний внесок у вирішення проблем соціально-економічного розвитку національної економіки зробили: С. Бандур, Т. Заяць і В. Куценко [27], В. Геєць [81, 82], Б. Данилишин [97], Р. Клапгам, М. Ломанн та О. Олійник [147], Е. Лібанова [186], О. Новікова [274], М. Рогоза [343], Д. Турченко [397] та ін. У їх роботах висвітлено головні проблеми соціальної спрямованості розвитку економіки країни, впливу глобалізаційних процесів на соціально-економічний розвиток, механізми соціального захисту населення тощо. Однак проблема визначення моделі економіки добробуту України потребує більш глибокого аналізу.

Уявлення про зміст поняття «добробут» історично формувалося паралельно зміні процесів суспільного відтворення. Зміни у трактуванні поняття «добробут населення» залежно від стадій суспільного виробництва і дослідницьких парадигм відображено в табл. Б. 10 дод. Б.

У даний час світовою громадськістю ставиться завдання переходу від необхідності реалізації концепції сталого розвитку до необхідності реалізації концепції гармонійного світового розвитку. Цей перехід припускає розробку та реалізацію загальнопланетарних проектів і моделей економіки добробуту.

При всьому різноманітті поглядів і напрямів наукового пошуку вчених, які досліджують особливості зміни добробуту населення та країни в цілому та необхідність втручання держави в економіку, категорія «добробут» у загальному вигляді може бути представлена як забезпеченість соціальними й

економічними благами, що задовольняють потреби населення. Отже, рівень добробуту залежить від рівня забезпеченості потреб. Звідси випливає висновок: чим повніше задовольняються потреби, тим вище рівень добробуту. Це свідчить про те, що досягнення добробуту проявляється через реалізацію потреб людини. Цей висновок становить основу побудови авторської моделі добробуту.

Аналіз відомих у світовій практиці моделей добробуту населення, виконаний на основі узагальнення зарубіжного досвіду та порівняння з існуючими в Україні умовами, дозволив обґрунтувати доцільність формування власної моделі – системи життєзабезпечення населення, базовим елементом якої є система ЗЖН. Зарубіжний досвід побудови економічних моделей добробуту за ступенем участі держави узагальнено в табл. Б. 11 дод. Б.

У моделі «залишкового» типу, або «американській» моделі, діяльність держави обмежується тільки тими функціями, реалізація яких не забезпечується дією ринкових сил і механізмів. У сфері соціальної допомоги вона орієнтована на встановлені стандарти рівня і якості життя та спрямоване на підтримку незаможних верств населення. Для моделі характерний пріоритет ринкових механізмів у вирішенні соціальних проблем.

У так званому «соціальному ринковому господарстві», або «німецькій» моделі добробуту, державне втручання є більш активним, але визнається в тому випадку, якщо виникла ситуація не може бути вирішена без її участі. Державне втручання в соціальні питання сполучається з розвиненими формами самодопомоги на рівні родини та громади.

В «інституціональній» «шведській» моделі держава відіграє вирішальну роль у соціальній політиці, яка реалізується шляхом вирівнювання доходів населення. Характерними рисами моделі є великий обсяг виділення бюджетних коштів на соціальні потреби й адресованість їх усім верствам населення.

Результати дослідження дозволили визначити місце сучасної національної моделі в системі економічних моделей добробуту (табл. Б. 12 дод. Б). Перші три ознаки національної моделі характерні для залишкової моделі добробуту, четверта – для інституціональної, а п'ята – для моделі соціального ринкового господарства. Українська держава покладає на себе лише ті соціальні функції, з якими не справляється ринок. Державна допомога спрямована на найбільш малозабезпечені верстви населення. Відсутність державного втручання у функціонування економіки не дозволяє досягти більш рівномірного розподілу матеріальних благ і життєвих шансів. При цьому спостерігається висока прогресія податків, що стягуються, при незначному обсязі бюджетного перерозподілу на соціальні потреби і забезпечення життєдіяльності населення, використовується змішаний тип соціальної політики. Відзначається масштабна гуманітарна криза, викликана гнобленням у житті українського суспільства фундаментальних гуманістичних цінностей, системним ігноруванням гуманітарної складової у державній політиці [76, 122]. Таким чином, сучасну модель економічного розвитку України можна охарактеризувати як соціально-орієнтовану, що перебуває на стадії становлення, оскільки соціальні цінності та соціальна політика вбудовані в економічну систему. Однак вона має ознаки моделей добробуту, відмінні від моделі соціально-орієнтованого ринкового господарства, і набуває ознак дегуманізації суспільства. Це створює передумови для зниження ефективності життєдіяльності населення і потребує подальшого розвитку теоретичних підходів до формування соціально-орієнтованої ринкової економіки шляхом використання власної моделі добробуту.

Соціально-економічні дослідження добробуту базуються, як правило, на неокласичному підході. Слабкими сторонами цього підходу є використання результативних показників, що призводить до запізнювання прийняття управлінських рішень, а також ігнорування потреб населення як носія добробуту, що формує однобічний і малоорієнтований на зростання

добробуту характер управлінських рішень. Ці прогалини певною мірою заповнюють соціологічний підхід і концепція потреб, що обґрунтовує їх використання в побудові власної моделі добробуту.

На відміну від неокласичного підходу, поняття «добробут» з потребами населення пов'язується при соціологічному підході. У рамках цього підходу добробут розглядається як система життєзабезпечення населення. Таке твердження дозволяє структурувати управлінські рішення залежно від ступеня задоволення потреб і орієнтувати їх на підвищення добробуту з достатнім випередженням.

Для посилення орієнтації управлінських рішень на зростання добробуту запропонований новий погляд на формат добробуту з позицій соціологічного підходу як системи життєзабезпечення населення, структурованої за пріоритетами задоволення його потреб.

У рамках дослідження структуризація добробуту представлена відповідно до концепції А. Маслоу [506]. Авторська модель добробуту, як система життєзабезпечення, включає п'ять елементів: систему забезпечення життєдіяльності населення; систему забезпечення матеріальних потреб населення; систему забезпечення духовних потреб населення; систему забезпечення інформаційних потреб населення; систему забезпечення соціального захисту.

Міжнародною організацією праці в 1970 р. була запропонована «концепція базових потреб», відповідно до якої урядам пропонувалося зосередити увагу на задоволенні основних потреб більшості населення. Була здійснена спроба розробити систему універсальних показників, яка враховує суб'єктивне сприйняття умов життя та його об'єктивні характеристики.

Базовим елементом добробуту є система ЗЖН, яка задовольняє потреби населення, розташовані на нижньому щаблі піраміди А. Маслоу. З урахуванням сучасних реалій підвищення добробуту населення України являє собою створення умов для найбільш повного задоволення в першу чергу базових потреб населення, тобто для підвищення ефективності

функціонування системи ЗЖН. Такі умови може забезпечити пріоритетна інвестиційна політика держави в розвиток галузей ЗЖН.

Використання соціологічного підходу в управлінні збалансованим розвитком системи ЗЖН спрямоване, з одного боку, на забезпечення умов відтворення функціонуючого в цій сфері та сконцентрованого в її інфраструктурі соціалізуючого капіталу; з іншого – на подолання наслідків дезінтеграції та відкидання сфери ЗЖН на периферію соціально-економічної системи України. Послуги ЗЖН, які задовольняють базові потреби людей, не можуть бути позиціоновані на периферії еволюційного процесу. При цьому детермінантами соціологічного підходу, що дістав подальшого розвитку у процесі дослідження, виступають: по-перше, інтеграція елементів інфраструктури, організацій, окремих секторів ринку послуг ЗЖН у цілісну підсистему соціально-економічної системи України, яка має необхідний потенціал саморозвитку; по-друге, управління процесами інвестиційної підтримки відтворення соціалізуючого капіталу сфери ЗЖН.

Таким чином, в основу побудови моделі добробуту покладено соціологічний підхід і концепцію ієрархії потреб, при якій добробут розглядається як система життєзабезпечення, що включає як основний елемент систему ЗЖН. Побудова моделі спрямована на формування умов для відтворення функціонуючого в цій сфері та сконцентрованого в її інфраструктурі соціалізуючого капіталу шляхом управління інвестиційними ресурсами країни, що дозволить забезпечити сприятливі умови життєдіяльності населення для відтворення фізичних сил і соціалізації окремого індивіда.

Одним із проявів соціальної орієнтації країн прийнято вважати визнання першорядної ролі людини в суспільному виробництві та, як наслідок, нагромадження й ефективне використання людського капіталу.

Побудова власного формату COPE, у першу чергу, вимагає створення сприятливих умов для розвитку людини, людського потенціалу й капіталу. На межі XX–XXI століття прогресивні вчені визнали, що «у демократичному

і гуманному суспільстві вищою метою та центром уваги є не держава, а люди» [45]. Проголошена в першій глобальній «Доповіді про людський розвиток» Програми розвитку ООН ідея про «створення умов для того, щоб люди змогли насолодитися довгим, здоровим і творчим життям», що стала передумовою щорічних доповідей у подальшому, поширюється в тому числі на умови життєдіяльності на фізіологічному рівні. Ця ідея підтримує авторську ідею про доцільність формування сприятливого інвестиційного клімату для функціонування і розвитку галузей ЗЖН України [112].

Сьогодні «розвиток людини означає насамперед і здебільшого все те, що дозволяє людям вести життя, яке становить для них цінність, і реалізувати свій людський потенціал» [110].

Одним із найважливіших принципів гуманістичного розвитку в роботі авторського колективу на чолі з Л. Абалкіним [3] названо «створення сприятливого для фізичного здоров'я середовища життєдіяльності».

Провідні експерти відзначають, що в міру вступу країн у постіндустріальну еру людський капітал набуватиме все більшого значення. Розуміння і вибір людського капіталу як головного фактора розвитку національної економіки диктує системний і комплексний підхід при розробці стратегії розвитку й ув'язування з ними всіх інших приватних стратегій і програм. Диктат цей впливає із сутності людського фактора як багатокomпонентного фактора розвитку. Причому цей диктат особливо виділяє умови життя, роботи і якості послуг, що забезпечують такі умови [267]. Сьогодні людський капітал становить більше половини національного багатства кожної із країн, що розвиваються, і понад 70-80 % – розвинутих країн світу [261].

Одним з основних «стратегічних орієнтирів формування в Україні конкурентного порядку, який забезпечить поступальний рух у напрямі соціальної ринкової економіки та сталий розвиток у майбутньому» у роботі авторського колективу за редакцією Р. Клапгама [147] названо поліпшення людського капіталу.

Реформування, яке почалося в рамках програми розвитку України «Стратегія–2020», передбачає «підвищити валовий внутрішній продукт (далі – ВВП) на душу населення до 16 тис. дол.», тобто більш ніж у 4 рази, при цьому «кількість громадян, задоволених рівнем життя, у 2020 році має скласти 90 % від загальної кількості населення України» [282]. Задані Президентом України параметри перетворень потребують реалізації заходів щодо нарощування людського капіталу як основного фактора економічного зростання, а також щодо забезпечення підвищення рівня добробуту населення.

У контексті кардинальних змін у характері та цільовій орієнтації соціально-економічного розвитку українського суспільства економічна думка і практична діяльність щодо реформування національної економіки мають бути спрямовані, насамперед, на вирішення проблем, пов'язаних із підвищенням життєвого рівня і поліпшенням умов життєдіяльності населення. Тільки такий напрям може забезпечити збільшення обсягу валового внутрішнього продукту, ефективне відтворення трудового потенціалу країни, а також позначити шляхи виходу України із кризи. Фактором його реалізації є створення сприятливих умов для активної життєдіяльності населення. Разом з тим сучасна система ЗЖН України, місією якої є створення таких умов, характеризується застарілими технологіями, високим рівнем зношеності основних фондів (до 64 %), належить до найменш реформованих сфер національної економіки, є особливо чутливою до впливу негативних економічних тенденцій і політичних факторів на ситуацію в ній.

Теорії сталого розвитку суспільства і концепція національного багатства базуються на визнанні людини рушійною силою суспільного розвитку. Людина в сучасних умовах – це один з основних економічних ресурсів. У ринковій економіці людина, виконуючи різноманітні економічні функції, є носієм продуктивних сил суспільства. Сучасні теорії економічного зростання

підтверджують той факт, що «реальною рушійною силою економічного та будь-якого іншого суспільного прогресу є людина» [3].

Основоположниками теорії людського капіталу є класики політичної економії, творці теорії трудової вартості капіталу А. Сміт і К. Маркс. Але істинно гігантськими кроками вона почала формуватися із середини ХХ століття, перетворившись на самостійний напрям економічної думки після публікації робіт лауреатів Нобелівської премії Т. Шульца і Г. Беккера [30, 522] (представників чиказької школи). До їх послідовників відносять таких відомих учених, як А. Маршалл [236], Дж. Мілль [251], В. Фасхс [489] та ін. Значний внесок у розробку теорії людського капіталу зробили вітчизняні вчені В. Антонюк [21], Л. Антошкіна [22], В. Близнюк [43], Д. Богиня [46], Е. Грішнова [92], В. Ковальов [153], Р. Лепа [179], Е. Лібанова [427], В. Лич [185], Н. Марущак [234], М. Ніколайчук [270], О. Цимбал [422, 424] та ін.

У роботах цих авторів при розгляді сутності людського капіталу використовуються переважно критерії «інвестиції в здоров'я, освіти і професійне навчання». Останнім часом спостерігається тенденція до заниження ролі інвестицій у здоров'я як фактора зростання частки людського капіталу в національному багатстві країни. Так, у публікаціях молодих вітчизняних дослідників превалює точка зору про те, що сутність і рівень людського капіталу визначають інвестиції у знання та професійний рівень [270, 298]. При цьому практично не враховуються інвестиції у відтворення самого людського організму. Інвестиції у здоров'я розглядаються як інвестиції у відновлення здоров'я, тобто лікування та профілактика захворювань, а не його збереження за рахунок створення сприятливих умов життєдіяльності. Такий підхід викривляє біофізичну природу людини, тому що не враховуються її здатності до творчої діяльності, властиві тільки її живому організму.

Вартість людського капіталу формується протягом усієї життєдіяльності людини. Збільшена частина інвестицій у людський капітал на відновлення здоров'я та здобуття освіти, безумовно, збільшує його

вартість. Але вроджені та розвинені фізичні й інтелектуальні здібності людини до творчої діяльності властиві тільки її живому та здоровому організму, із хворобою або смертю якого вони губляться або зовсім зникають. Тому інвестиції в систему ЗЖН, функціонування якої спрямоване на створення сприятливих умов життєдіяльності населення, в даному дослідженні розглядаються як інвестиції в людський капітал, спрямовані на збереження біофізичного стану організму людини, підтримку і відтворення її трудової активності.

Таким чином, незважаючи на значні наукові досягнення в цій сфері, недостатньо вивченим залишається питання впливу інвестиційних процесів галузей ЗЖН на процес формування людського капіталу.

Значною мірою людський капітал формується за рахунок інвестицій у підвищення рівня та якості життя населення. Послуги ЗЖН мають відмінність як споживчий та інвестиційний товар. Як споживчий товар ці послуги входять до функції споживання індивіда, тому що люди одержують задоволення від того, що вони забезпечені життєво необхідними ресурсами. Як інвестиційний товар життєдіяльність є частиною людського капіталу або показником цінності людини як частини виробництва.

Відповідно до теорії людського капіталу послуги ЗЖН розглядаються у плані їх потенціалу в поліпшенні продуктивності праці. Мається на увазі, що гарне забезпечення умов життєдіяльності дає можливість людині реалізувати свій продуктивний потенціал. Слід погодитися з тим фактом, що фізичний та інтелектуальний стан людини більшою мірою залежать від умов її життєдіяльності. Забезпечення населення сприятливими умовами життєдіяльності сприяє нагромадженню відповідних людських ресурсів, що є базисом стійкого економічного розвитку. У свою чергу, стійке економічне зростання потребує формування оптимальних умов для функціонування людського капіталу, тобто для життєдіяльності людини як його носія.

З іншого боку, розширюється саме поняття капіталу: людина стає носієм капіталу, тобто суми якостей (у тому числі стану життєдіяльності), які

надають їй можливість заробити. У зв'язку з цим витрати на забезпечення життєдіяльності розглядаються як інвестицій держави, роботодавців і працюючого населення в людський капітал. А збалансований розвиток системи ЗЖН на макрорівні розглядається як фактор інвестиційного відтворення людського капіталу, його впливу на соціально-економічний розвиток і конкурентоспроможність національної економіки (рис. 1.11).

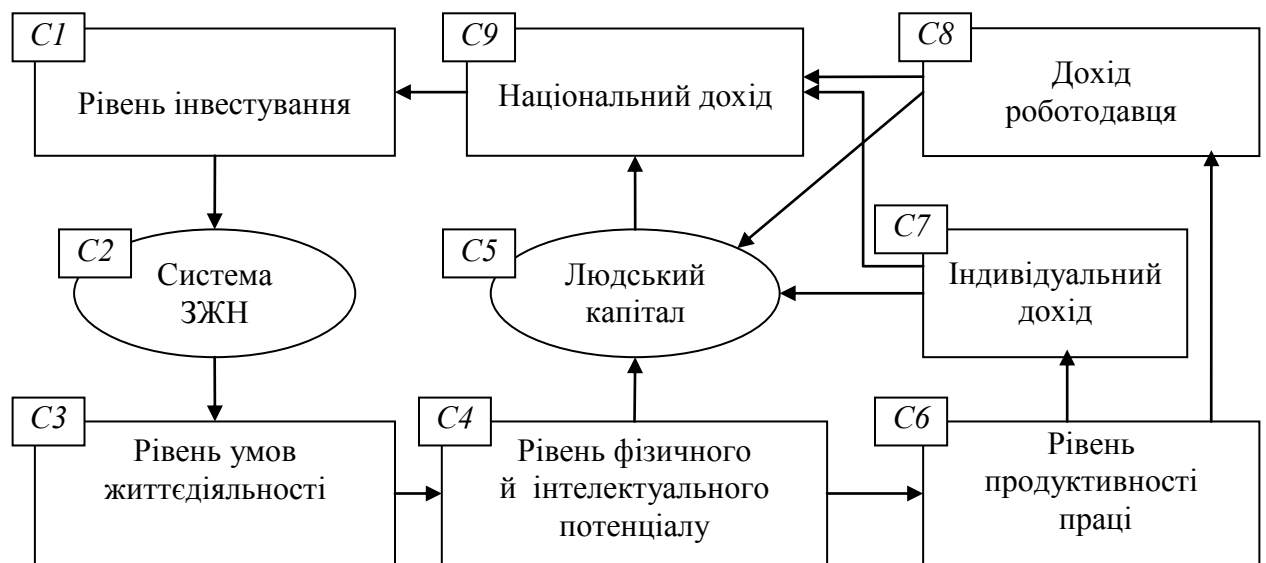

Рис. 1.11. Функціональна модель нагромадження людського капіталу в процесі інвестування системи ЗЖН (авторська розробка)

Інвестування системи ЗЖН (C1) спрямоване на створення умов для підтримки процесів життєдіяльності людини (C3), сприяє реалізації її фізичного й інтелектуального потенціалу (C4) і може розглядатися як інвестування в процеси формування та розвитку природних здібностей індивіда, продукування, використання, нагромадження, якісного відтворення людського капіталу (C5), а також є чинником підвищення рівня продуктивності праці (C6). Якісне відтворення людського капіталу, що характеризується одержанням додаткового індивідуального доходу (C7) та додаткового доходу роботодавця (C8), як результату підвищення

продуктивності праці, є спонукальним мотивом до реінвестування людського капіталу (C5) і фактором зростання національного доходу (C9).

Метою державної політики відтворення, збільшення, збереження і розвитку людського капіталу є створення правових, економічних, соціальних та організаційних основ його формування й використання [73]. Звідси випливає, що створення таких основ має бути спрямоване, у тому числі, і на формування умов для збалансованого розвитку системи ЗЖН.

У зв'язку з цим у рамках даного дослідження збалансований розвиток галузей ЗЖН розглядається як вирішення проблем, пов'язаних із нагромадженням людського капіталу, а інвестиції в забезпечення життєдіяльності населення – як інвестиції в людський капітал. Такий підхід до розвитку людського капіталу припускає зміну діючої парадигми розвитку галузей ЗЖН на парадигму «4І»: інфраструктура, інституції, інвестиції, інновації. Нова парадигма передбачає пріоритетний інвестиційний розвиток галузей ЗЖН, що забезпечує більш високу якість умов життєдіяльності населення з метою підвищення рівня його добробуту шляхом формування передумов для інноваційного відновлення інфраструктури ЗЖН за рахунок інвестиційних ресурсів за допомогою інституціональних перетворень.

Таким чином, дослідження суспільного виробництва з позиції задоволення потреб населення на основі положень гуманістичного підходу і розвитку сучасних уявлень теорії людського капіталу дозволило обґрунтувати пріоритетну роль галузей забезпечення життєдіяльності населення в реалізації принципів соціально-орієнтованої ринкової економіки України.

Висновки до розділу 1

1. Встановлено місце та роль галузей забезпечення життєдіяльності населення у структурі національної економіки, досліджено фактори якості забезпечення життєдіяльності населення на економічну безпеку України, обґрунтовано вплив якісних та кількісних характеристик життєдіяльності населення на формування соціально-орієнтованої ринкової економіки України.

2. Визначено базову умову формування соціально-орієнтованої ринкової економіки як створення такого соціально-економічного порядку, який здатен забезпечувати поступальне зростання рівня добробуту населення. На основі аналізу відомих у світовій практиці моделей добробуту населення й порівняння із сучасною національною моделлю обґрунтовано доцільність побудови такої моделі, при якій добробут розглядається як система життєзабезпечення населення з базовим елементом – системою забезпечення життєдіяльності населення. Запропоновано підхід до її побудови, в основу якого покладено соціологічний підхід і концепцію ієрархії потреб.

3. Встановлено з позицій теорії людського капіталу, що послуги ЗЖН розглядаються в плані їх потенціалу щодо поліпшення продуктивності праці. Передбачається, що гарне забезпечення умов життєдіяльності надає можливість людині реалізувати свій продуктивний потенціал: фізичний та інтелектуальний стан людини значною мірою залежить від температурних умов її життєдіяльності, а також режиму водопостачання й водовідведення. Послуги ЗЖН можуть бути представлені як споживчий та інвестиційний товар. Як споживчий товар ці послуги входять до функції споживання індивіда. Як інвестиційний товар є частиною людського капіталу або показником цінності людини як частини виробництва.

4. Обґрунтовано, що збалансований розвиток галузей ЗЖН може бути

розглянутий як одна з умов підвищення добробуту населення та збільшення темпів нагромадження людського капіталу, а інвестиції в забезпечення життєдіяльності населення – як інвестиції в людський капітал.

5. Доведено, що формування моделі соціально-орієнтованої ринкової економіки припускає перехід на якісно нову систему ведення господарства, яка заснована на представленні процесу підвищення добробуту як процесу пріоритетного розвитку системи життєзабезпечення населення. Основними передумовами формування соціально-орієнтованої економіки в Україні є забезпечення населення якісними умовами життєдіяльності та зміна діючої парадигми розвитку галузей ЗЖН на парадигму «4І»: інфраструктура, інституції, інвестиції, інновації.

6. У результаті дослідження факторів, які становлять загрозу національної безпеки України, встановлено, що вплив несприятливих умов життєдіяльності на рівень і якість життя населення є основним негативним фактором, який перешкоджає реалізації національних інтересів, а також створює небезпеку національним цінностям і національному способу життя.

7. Обґрунтовано, що характерні для сучасності нерівноважні стани галузей ЗЖН України, які проявляються на всіх рівнях управління народним господарством і набувають системного й довготривалого характеру, знижують якість їх функціонування, створюючи при цьому несприятливі фізіологічні умови життєдіяльності населення, що суперечить принципам соціально-орієнтованої ринкової економіки і становить загрозу економічній безпеці країни. Це дозволило визначити місце й роль системи ЗЖН у забезпеченні національної безпеки з позицій гуманістичного підходу як фактора розвитку людського капіталу в умовах формування соціально-орієнтованої ринкової економіки.

8. У результаті структурно-логічного обґрунтування впливу економічних дисбалансів системи ЗЖН на економічну безпеку, заснованого на концепції соціально-економічної обумовленості демографічних процесів, запропоновано структуризацію економічної безпеки з виділенням елемента

безпеки життєзабезпечення, що спрямовано на створення необхідних умов для формування гуманістичних орієнтирів у концепції економічної безпеки країни, які дозволяють забезпечити реалізацію принципів соціально-орієнтованої ринкової економіки.

9. Удосконалено теоретичний підхід до формування стратегії економічної безпеки України з використанням авторського підходу до структурування економічної безпеки з виділенням елемента безпеки життєзабезпечення й концепції соціально-економічної обумовленості демографічних процесів. Реалізація підходу дозволить сформувати стратегію, спрямовану на інтенсивне відтворення людського капіталу за рахунок підвищення рівня та якості життєдіяльності населення шляхом скорочення масштабів економічних дисбалансів системи ЗЖН, що забезпечує інноваційно-інвестиційний розвиток національної економіки.

10. Встановлено, що одним із найважливіших факторів, які детермінують параметри і структуру розвитку сфери послуг, є рівень доходів населення. Механізм цього взаємозв'язку реалізується через поведінку споживача, який розглядає свій дохід як засіб придбання благ з метою задоволення тих або інших потреб. Ці положення дозволили вдосконалити теоретико-методологічний підхід до структурування суспільного виробництва не за результатами господарської діяльності, а за результатами задоволення потреб населення й обґрунтувати пріоритетну роль сфери послуг ЗЖН у реалізації принципів соціально-орієнтованої ринкової економіки.

11. Удосконалено теоретико-методологічний підхід до структурування суспільного виробництва шляхом застосування «споживчої критеріальної ознаки» з використанням концепції ієрархії потреб, а також авторського методу класифікації характеристик послуг ЗЖН як товару і як виду господарської діяльності за ознакою «виробництво-споживання», що дозволяє структурувати сферу послуг не за результатами господарської діяльності, а за результатами задоволення потреб населення й обґрунтувати пріоритетну роль сфери послуг ЗЖН у реалізації принципів соціально-

орієнтованої ринкової економіки.

12. Діалектичний аналіз сфери послуг ЗЖН дозволив виявити в ній характеристики, що дозволяють ідентифікувати її як систему. У результаті порівняльного аналізу системи ЗЖН з іншими підсистемами соціально-економічної системи України виявлено принципові відмінності у властивостях ринку послуг ЗЖН і ринку інших житлово-комунальних послуг; принципові відмінності галузей ЗЖН як підсистеми ЖКК від інших галузей комплексу; специфічні конфлікти економічних інтересів суб'єктів відносин на ринку послуг ЗЖН; особливі механізми управління галузями ЗЖН. Дані обставини в сукупності з унікальністю характеру й першорядністю значення послуг ЗЖН, а також доцільністю пріоритетного розвитку цієї сфери діяльності, що є фактором, який сприяє нагромадженню людського капіталу, впливає на економічну безпеку країни, забезпечує соціальну орієнтацію економіки, послужили обґрунтуванням для виокремлення системи ЗЖН у самостійний об'єкт дослідження й управління.

13. Сформульовано вимоги до методології пріоритетного автономного розвитку системи ЗЖН у соціально-економічній системі України, засновані на доцільності виділення діяльності щодо тепло- і водопостачання в єдину самостійну систему, яка має специфічні особливості функціонування й розвитку, не властиві іншим галузям ЖКК та іншим підсистемам соціально-економічної системи України, а також характеристики, що дозволяють ідентифікувати її як систему. Результатом дослідження є науково-методичні положення щодо побудови й управління системою забезпечення життєдіяльності населення, орієнтованою на підвищення рівня і якості життя населення як фактора зростання добробуту та розвитку національної економіки.

14. Проаналізовано суспільне виробництво з позиції задоволення потреб населення, що дозволило визначити місце та роль галузей забезпечення життєдіяльності населення у структурі національної економіки, дослідити специфічні особливості послуг житлово-комунального

господарства як товару та обґрунтувати доцільність їх виокремлення в самостійну категорію благ в умовах соціально-орієнтованої ринкової економіки. Виокремлено діяльність галузей забезпечення життєдіяльності населення в окрему категорію та здійснено ранжування видів діяльності відповідно до пріоритетів задоволення потреб населення.

15. Розроблено теоретико-методологічні положення щодо забезпечення життєдіяльності населення як фактора економічної безпеки України, виявлено негативний вплив несприятливих фізіологічних умов життєдіяльності населення на економічну безпеку, що дозволило сформулювати стратегію економічної безпеки національної економіки на основі виділення елементів безпеки життєзабезпечення населення та врахування умов життєдіяльності населення, демографічних процесів і показників соціально-економічного розвитку країни, яка спрямована на інтенсивне відтворення людського капіталу за рахунок підвищення рівня та якості життєдіяльності населення шляхом управління збалансованим розвитком відповідних галузей ЖКГ.

16. Удосконалено науково-методичні положення щодо побудови та управління системою забезпечення життєдіяльності населення, яка орієнтована на підвищення рівня та якості життя населення, як чинника зростання добробуту та розвитку національної економіки. Для обґрунтування методології пріоритетного автономного розвитку галузей забезпечення життєдіяльності населення встановлено специфічні особливості їх функціонування, визначено характерні риси, які дозволяють ідентифікувати системотвірні чинники, що формують окрему сферу інтересів суб'єктів ринку послуг забезпечення життєдіяльності населення, специфічні відносини, які виникають при обміні благами, принципові відмінності у властивостях ринку послуг забезпечення життєдіяльності населення від інших ринків.

Результати дослідження, викладені в даному розділі, опубліковано в роботах [202, 206, 207, 210, 217, 222–224].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ

2.1. Теоретичні аспекти системи забезпечення життєдіяльності населення: сутність, види та особливості

Рівень розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення істотно впливає на стан економіки в державі, вирішення проблем соціальної сфери, якість і рівень життя кожної людини. У сучасній Україні розбалансованість системи ЗЖН досягла масштабів, при яких вона стає істотним фактором прояву відхилень від рівноважного стану економіки та суперечить вимогам гуманістичного розвитку суспільства.

Характерне для сучасності прискорення розбалансованості системи ЗЖН посилюється переддефолтовим станом української економіки, що не може не позначитися на стані системи ЗЖН – найбільш уразливої ланки серед усіх галузей житлово-комунальної сфери, усіх секторів національної економіки.

Діюча система управління галузей ЗЖН є неефективною та не забезпечує їх збалансованого розвитку. Співставлення динаміки частки ЗЖН у сукупній валовій доданій вартості, створеній у всіх галузях економіки, та динаміки частки ЗЖН у сукупній середньообліковій кількості працівників в Україні свідчить про зміни якості управління в аналізованій сфері національного господарства (рис. 2.1).

Протягом 2001–2013 рр. галузі ЗЖН поступово зменшували ефективність діяльності порівняно із середньою по країні, а саме: при затухаючих коливаннях питомої ваги ЗЖН у сукупній середньообліковій кількості працюючих (середнє значення $5,124 \% \pm 0,59 \%$) частка ЗЖН у

сукупній валовій доданій вартості має стійку тенденцію до зниження (від 7,343 % в 2001 р. до 3,885 % в 2013 р., тобто скоротилася майже у два рази).

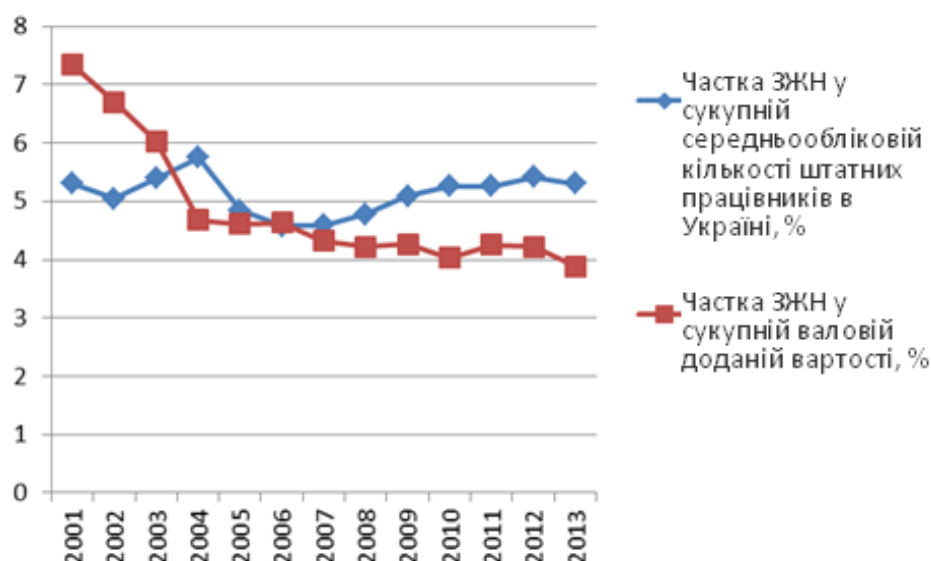

Рис. 2.1. Порівняння динаміки частки системи ЗЖН у сукупній валовій доданій вартості та середньообліковій кількості працівників в Україні в 2001–2013 рр. (складено автором за даними джерел [401])

Одним із найнебезпечніших проявів розбалансованості економіки країни, що створюють загрозу економічній безпеці і потребують особливої уваги при формуванні системи заходів державної економічної політики (підрозділ 1.2) є економічні дисбаланси системи ЗЖН. Ці дисбаланси, становлячи загрозу безпеки життєзабезпечення населення, як абсолютної більшості економічних агентів і як учасника всіх економічних процесів у національному господарстві, підвищують загрозу безпеки всіх елементів економічної безпеки.

Аналіз формування ЕДБ системи ЗЖН України згідно з даними статистичної та аналітичної інформації [11, 46, 65, 66, 80, 101, 105, 116, 125, 130, 133, 240, 291, 293, 302, 329, 331, 358, 371, 373, 377–379, 381, 388, 389, 401, 412, 416] викладено в дод. В.

Останніми роками спостерігається стійка тенденція випереджаючого

зростання споживчих цін на послуги ЗЖН відносно споживчих цін на інші категорії товарів і послуг, а також рівня інфляції (рис. В.1 дод. В).

Так, за підсумками жовтня 2014 р. при індексі споживчих цін 119,0 % індекс інфляції щодо водопостачання склав 147,4 %, каналізації – 169,3, опалення та постачання гарячою водою – 116,1 %. За період з 2003 р. по 2012 р. найвищі темпи приросту тарифів на послуги ЗЖН відзначалися також у 2009 р. (135,6 %; 146,3 %; 136,3 % відповідно при індексі інфляції 115,9 %) (табл. В.1 дод. В).

Індекс споживчих цін є тільки результуючою вершиною-наслідком дії структурних економічних факторів і макродиспропорцій. Його утримання на стабільно низькому рівні передбачає також і недопущення зростання індексу цін виробників та дефлятора ВВП. Наявність структурних відхилень у розвитку національного господарства обумовлює прогресію цих показників у бік збільшення.

Причини випереджаючого зростання цін на послуги, що забезпечують життєдіяльність населення, приховані в розбалансуванні сукупного попиту та сукупної пропозиції. З одного боку, попит економічних агентів в Україні на послуги, що забезпечують життєдіяльність населення, залишається умовно-постійним на тлі випередження темпів зростання сукупного попиту порівняно з темпами зростання сукупної пропозиції; з іншого – значна матеріалоємність цих послуг і висока питома вага імпортованих енергоносіїв (Україна у змозі забезпечувати себе енергоресурсами не більш ніж на 40 %) у структурі матеріальних витрат, а також поступальне зростання цін на енергоносії обмежують можливості виробників не тільки для розширення пропозиції, але і для його підтримки на досягнутому рівні. Структуру витрат на забезпечення життєдіяльності населення в Донецькій області наведено на рис. В. 2 дод. В. Дані рисунка свідчать про високу матеріалоємність виробництва послуг ЗЖН, а також про надзвичайно високу частку енерговитрат у структурі собівартості послуг теплопостачання.

За результатами аналізу структури матеріальних витрат на

теплопостачання в Донецькій області виявлено, що більше 70 % із них – це енергетична складова (рис. В. 3 дод. В).

Як відзначено в джерелі [80], за рівнем споживання енергоносіїв житлово-комунальне господарство України посідає третє місце. У ньому споживається 44 % енергетичних ресурсів, що становить близько 30 % загальних витрат палива в країні. Найбільш ресурсномістким є виробництво теплової енергії. Так, у загальному балансі споживання енергоносіїв споживання системами теплопостачання становить 38,8 %. При цьому слід зауважити, що витрати енергетичних ресурсів при виробництві й наданні послуг ЗЖН у два-три рази вище, ніж у країнах ЄС [11].

У той же час рівень енергозабезпеченості України, який характеризується показником питомого споживання первинної енергії на одну людину, значно відстає від розвинених країн світу. У 2005 р. він становив 4,3 т у.п./чол., що в 1,5 раза нижче, ніж у Японії та країнах ЄС, і майже в 4 рази нижче, ніж у США. У структурі споживання первинної енергії в Україні за минулі роки найбільший обсяг припадає на природний газ – 41 %, тоді як у країнах світу – 17 % [116].

У системах централізованого теплопостачання діють 544 теплоелектроцентралі (далі – ТЕЦ) і районних теплокотелень із сумарною теплопродуктивністю 30 тис. Гкал/рік. Крім того, в систему теплопостачання входять 35073 одиниць опалювальних котелень із сумарною теплопродуктивністю 127 тис. Гкал/рік і 645 утилізаційних установок. Із них 24267 (70,6 %) працюють на газоподібному паливі [331]. За останні роки значно зросла кількість котелень, що працюють на газоподібному паливі. За період 2005–2011 рр. їх кількість збільшилася на 8012 од., що становить близько 30 % [329].

Питомі витрати первинної енергії на одиницю ВВП України (енергоємність ВВП), які є узагальненими показниками ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів країни, у 2,6 раза перевищують середній рівень енергоємності ВВП країн світу. Причина високої

енергоємності полягає в надмірному споживанні в галузях економіки енергетичних ресурсів на виробництво одиниці продукції, яка визначає відповідне зростання імпорту вуглеводнів в Україну [331].

Отже, якщо на зростання індексу цін в основному впливають дві групи факторів – сукупного попиту і сукупної пропозиції, то на зростання цін на послуги ЗЖН впливає також ціновий фактор на імпортні енергоносії. Основі волатильності індексу цін на послуги ЗЖН становлять структурні диспропорції національного господарства. З урахуванням цього при моделюванні та прогнозуванні динаміки цих цін недоцільно застосовувати моделі, які базуються винятково на рядах динаміки. Більш доцільним є відстеження ланцюга взаємозв'язків за допомогою причинно-наслідкового моделювання, яке дозволить урахувати широкий спектр факторів.

Зростання цін на критичний імпорт створює мультиплікативний вплив на розбалансування товарної та грошової маси, зокрема на зниження першої та збільшення другої. Суть даного впливу полягає в тому, що при покупці іноземних енергоносіїв посилюється тиск на курс національної грошової одиниці та створюється велике від'ємне зовнішньоекономічне торговельне сальдо. Динаміку співвідношення експорту й імпорту України наведено в табл. В. 2 дод. В.

Дані табл. В. 2 свідчать, що разом із збільшенням обсягів експортно-імпортних операцій імпорт в Україні останніми роками хронічно випереджає експорт, а від'ємне сальдо зовнішньоторговельного балансу має негативну тенденцію зростання і досягає більше 8 % ВВП (рис. В. 4 дод. В).

Одним з основних факторів збільшення обсягу імпорту енергоносіїв у документі [116] визначено надвисоку енергоємність валового внутрішнього продукту (0,89 кг у.п./дол.), яка у 2–3 рази перевищує середній рівень енергоємності розвинених країн світу.

Розбалансованість валютного ринку викликає виникнення економічних дисбалансів між потребами системи ЗЖН в енергоресурсах і бюджетними можливостями. Низькі бюджетні можливості в забезпеченні імпорту

вуглеводнів в Україну демонструє зростання зовнішнього державного боргу й падіння міжнародних резервів (табл. В. 3 дод. В). Висока затратність ВВП країни знижує конкурентні позиції на світових ринках і провокує дефіцит вільних фінансових ресурсів, необхідних для структурних змін і розвитку сфери ЗЖН. Зростання дефіциту бюджету відображено в табл. В. 4 дод. В).

Дефіцит державного бюджету в 2013 р. склав 65 млрд грн, а з урахуванням усіх зобов'язань уряду – понад 80 млрд грн. У той же час сукупний зовнішній борг на кінець 2013 р. досяг 140 млрд дол., або близько 80 % ВВП. Із цієї суми короткострокові боргові зобов'язання склали 65 млрд дол., що більш ніж у 4 рази перевищує золотовалютний запас держави, який становить сьогодні лише 15 млрд дол. [329].

Структурні диспропорції національного господарства та зростаючий дефіцит бюджету є обмеженням бюджетного асигнування в розвиток галузі. Так, частка фінансування ЖКГ становить 2 % у видатковій частині бюджетів, що ставить його на передостаннє місце в рейтингу бюджетних видатків (рис. В. 5 дод. В). Більше того, спостерігається стійка тенденція до скорочення частки витрат на фінансування ЖКГ у загальній сумі бюджетних видатків (рис. В. 6 дод. В).

Останніми роками простежується позитивна тенденція в динаміці бюджетного асигнування в розвиток галузі. Так, відповідно до програмного документа [310] було заплановано виділити з бюджету на період 2010–2014 рр. 23,3 млрд грн, що на 3,3 млрд грн більше, ніж було виділено за період 2004–2008 рр. Однак, як відзначають фахівці, виділених коштів виявилось явно недостатньо для забезпечення інноваційних потреб галузі. Звертає на себе увагу також той факт, що прогнозовані обсяги фінансового забезпечення для виконання завдань Програми [310] виділялися на розвиток галузі, як правило, не в повному обсязі. У 2010 р. галуззю фактично було освоєно 1,2 млрд грн замість 2,9, у 2011 р. – 1,7 замість 6, а в 2012 р. державним бюджетом було передбачено 2 млрд грн замість 6. За даними профільного міністерства, із закладених у 2013 р. 6,1 млрд грн

профінансовано лише 1,05 млрд грн (рис. В. 7 дод. В).

Таким чином, бюджетне асигнування в розвиток галузі має переважно характер намірів, а не реальних надходжень. Як наслідок, рівень комфортності житла в Україні станом на початок 2014 р. характеризується забезпеченістю водою і каналізацією на 70 %, центральним тепlopостачанням – на 39, а гарячим водопостачанням – на 32 % (рис. В. 8 дод. В).

Низький рівень облаштування житла водопроводом, каналізацією, опаленням, гарячим водопостачанням свідчить про наявність дисбалансу між пропозицією та попитом на ринку послуг ЗЖН.

Недостатні обсяги фінансового забезпечення системи ЗЖН з одночасним зростанням витрат виробництва є причиною зростаючого дефіциту коштів на відновлення інфраструктури та, як наслідок, падіння якості послуг. У результаті споживачі фактично постійно платять усе більш високу ціну за послуги усе більш низької якості. Прискорений темп зростання споживчих цін на послуги, що забезпечують життєдіяльність населення (рис. В. 1 дод. В), на тлі постійного падіння якості цих послуг є проявом економічних дисбалансів «ціна–якість».

Так, тарифи на послуги ЗЖН в Україні, за твердженням експертів [13, 240, 389], були завищені на період публікації на 40–50 %. Згідно з існуючими розрахунками споживачі України переплачують за спожиті енергоресурси в 2,5–3 рази [133]. У той же час, як констатується в монографії [240]: «Житлові умови і нормативи якості комунальних послуг в Україні сьогодні не відповідають рівню європейських стандартів». А за оцінками фахівців Дерспоживстандарту України, близько 70 % підприємств житлово-комунального господарства, що надають послуги, допускають порушення прав споживачів. За результатами перевірки в 2013 р., на 80,5 % перевірених підприємств, які надають послуги щодо водо-, тепlopостачання, виявлено порушення Правил надання послуг щодо централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення [303].

Ще одним проявом фактора зростання споживчих цін на послуги ЗЖН

є його випередження відносно рівня купівельної здатності споживачів.

Збільшення абсолютних тарифних ставок супроводжується протягом усього періоду реформування ЖКГ із метою переходу на повну оплату послуг населенням, як це було продекларовано в Законі України [310]. За оцінками експертів, починаючи з моменту набуття незалежності щорічно вартість послуг підвищувалася практично на 50 % [293]. За результатами аналізу, проведеного Міждержавним статистичним комітетом СНД, Україна посіла перше місце серед країн СНД за індексами зростання цін і тарифів на окремі види житлово-комунальних послуг. Сьогодні більша частина населення України має доходи нижче середніх, у той же час нараховані платежі за послуги ЗЖН становлять 40–50 % від доходів, що значно перевищує поріг його платоспроможності [412].

Протягом тривалого періоду спостерігається випередження темпів зростання тарифів над темпами зростання платоспроможності населення. Так, при індексі реальної заробітної плати в січні-липні 2011 р. порівняно з відповідним періодом 2010 р. 107,6 % ціни на гарячу воду й опалення за аналогічний період зросли на 13,8 % [66]. За розрахунками В. Інякіна, з 1991 по 2005 рр. темп зростання тарифів на житлово-комунальні послуги у 14,2 рази перевищував темп зростання доходів населення [302].

При такому випередженні більша частина населення не зможе оплачувати послуги ЗЖН, хоча також технічно не зможе і скоротити їх споживання. Для 10 % населення з низьким рівнем достатку частка витрат на оплату житлово-комунальних послуг перевищує гранично допустимий рівень 22 %» [293]. За статистикою ООН, 78 % українців перебуває за межею бідності. Частка домогосподарств, які постраждали від недостатності коштів для своєчасної та в повному обсязі оплати рахунків, за даними джерела [379], склала 15,8 %. Інакше кажучи, кожен шостий споживач послуг ЗЖН оголосив себе неплатоспроможним. Згідно [302] тарифи на послуги ЖКГ уже не може «потягнути» кожна третя родина.

Перевищення темпів зростання споживчих цін на послуги ЗЖН темпів

зростання реальної заробітної плати приводить до збільшення частки витрат на оплату останніх у сукупному доході домогосподарств.

У структурі витрат домогосподарств України витрати на оплату житлово-комунальних послуг мають другу за величиною питому вагу, причому більше 80 % цих витрат становлять витрати на водо- і теплопостачання, а це 15–20 % середньорічного сукупного доходу середньостатистичної родини (рис. В. 28, дод. В) [45, 301].

У 2013 р. частка витрат на послуги ЗЖН у сукупних витратах українських домогосподарств склала 13 % [125], у той час як у США, наприклад, аналогічний показник становить 5–6 %, а в країнах ЄС – 9–10 %. При цьому слід відзначити негативну тенденцію в динаміці даного показника (рис. 2.2).

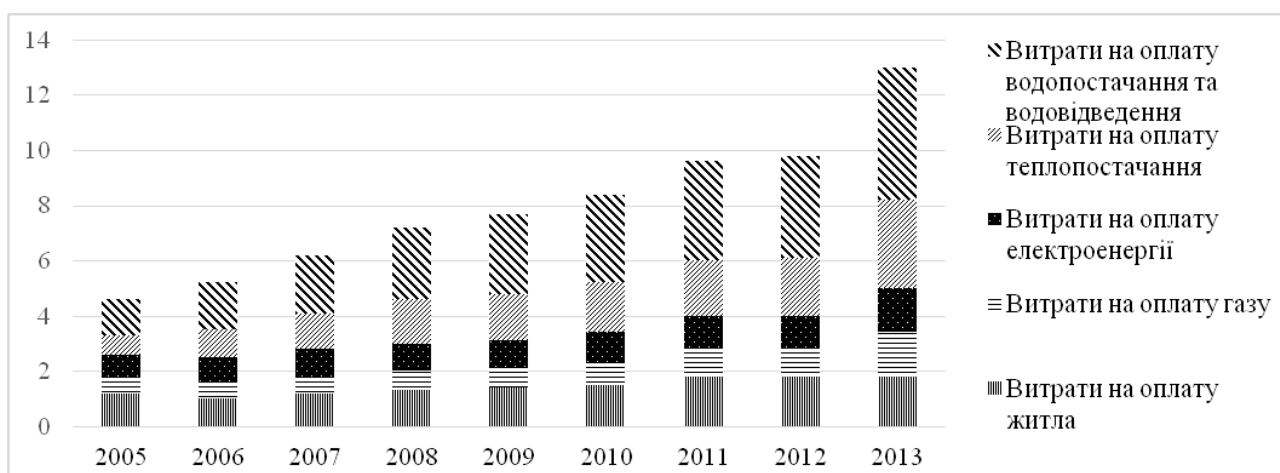

Рис. 2.2. Частка витрат на забезпечення життєдіяльності у структурі споживчих витрат домогосподарств, %
(складено автором за даними [362])

Крім того, спостерігається істотна тарифна диференціація на послуги ЗЖН. Так, для 10 % населення з низьким рівнем достатку ця частка перевищує гранично припустимий рівень 22 %, тоді як для 10 % населення з високими доходами вона становить близько 4 % [293]. У територіальному розрізі ця диференціація проявляється в різниці рівня тарифів по регіонах,

яка за окремими видами послуг «досягала в 2004 р. 20 разів (плата за гаряче водопостачання)» [293]. Диференціація також обумовлена проявом дисбалансу «ціна – купівельна спроможність споживачів» і може стати одним із непрямих факторів міжрегіональної міграції.

Подальший прояв дисбалансу «ціна – купівельна спроможність споживачів» супроводжується збільшенням соціального напруження в суспільстві та скороченням платоспроможного попиту населення. Так, опитування, проведене Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, показало, що 10 % респондентів вважають однією з найбільш серйозних економічних проблем підвищення тарифів на послуги ЖКГ [388]. При цьому загальна сума заборгованості населення за спожиті послуги в 2013 р. склала більше 12,6 млн грн [373].

Така ситуація призводить до скорочення платоспроможного попиту населення та виникнення дисбалансу «відпущені – оплачені послуги ЗЖН», що є причиною високого рівня дебіторської заборгованості, яка пов'язує фінансові ресурси суб'єктів господарювання ЗЖН. Так, за підсумками 2013 р. дебіторська заборгованість підприємств галузі становила більше 12 млрд грн, кредиторська – більше 13 млрд грн [373]. Станом на 01.09.2014 р. загальна сума дебіторської заборгованості українських підприємств системи ЗЖН склала 11944,4 млн грн, сума кредиторської – 21553,3 млн грн [105]. Заборгованість підприємств комунальної теплоенергетики за спожитий природний газ зросла до початку 2014 р. до 27 млрд грн, а українські водоканали заборгували постачальникам електричної енергії більше 4 млрд грн [291].

Дебіторська та кредиторська заборгованість підприємств з виробництва і розподілу електроенергії, газу та води в Донецькій області також має тенденцію до зростання та досягла за підсумками 2013 р. 7,9 і 6,5 млрд грн відповідно [380]. Графік на рис. В. 9 дод. В демонструє її негативну динаміку та прогноз.

У результаті неухильного зростання дебіторської заборгованості її питома вага в структурі оборотних активів суб'єктів господарювання досягла значних розмірів. Так, по Україні вона становить більше 70 % [125], а по Донецькій області – 90 %. Згідно з виконаними розрахунками за даним ОКП «Донтеплокомуненерго» дебіторська заборгованість стосовно обсягу реалізованих послуг на підприємствах комунальної теплоенергетики Донецької області досягає 88 %, що перевищує аналогічний показник по промисловості майже у три рази. У структурі заборгованості населення Донецької області за видами послуг станом на 2013 р. заборгованість за послуги теплопостачання становить близько 40 %. При цьому частка населення в структурі дебіторської заборгованості за послуги теплопостачання перевищує 90 %. Так, згідно з розрахунками, у структурі дебіторської заборгованості по ОКП «Донтеплокомуненерго» ця частка становить 92 %.

Заборгованість населення Донецької області за житлово-комунальні послуги з початку 2014 р. збільшилася на 539,3 млн грн, або на 28,2 %, і станом на 1 січня 2015 р. склала 2450,6 млн грн [325].

Зростання дебіторської заборгованості, як фактор, що формує дефіцит фінансових ресурсів, негативно позначається на платоспроможності господарюючих суб'єктів і є причиною збільшення їх кредиторської заборгованості. Так, на галузі ЗЖН припадає 43 % усієї заборгованості за енергоносії. Рівень розрахунків підприємств теплокомуненерго за спожитий природний газ не перевищує оцінки в 73 % [52].

Незбалансованість цінової стратегії названо центральною проблемою у програмних документах реформування ЖКГ [310, 311].

Висока затратність послуг ЗЖН є проявом відсутності стимулюючої моделі тарифоутворення, а наявність дисбалансу «витрати – ціна» – першопричиною виникнення проблемної ситуації, коли доходи постачальників послуг ЗЖН нижче рівня економічно обґрунтованих витрат, включаючи інвестиційну складову.

З урахуванням впливу фактора зростання цін на імпорتنі енергоносії, що мають значну питому вагу у структурі витрат суб'єктів господарювання ЗЖН, затратність послуг ЗЖН має подальшу тенденцію зростання. Так, по Донецькій області темпи зростання витрат на виробництво теплової енергії порівняно з 2006 р. перевищили 240 %, у той час як темпи зростання її реалізації скоротилися до 83 %. На рис. В. 9 дод. В наведено динаміку та прогноз чистого доходу постачальників і собівартості реалізованих послуг теплозабезпечення в Донецькій області.

Проявом дисбалансу «витрати – ціна» є збільшення збитковості суб'єктів господарювання (рис. В. 10 дод. В).

Динаміка та прогноз зміни співвідношень чистого доходу й собівартості реалізованих послуг також мають негативну тенденцію, що свідчить про поглиблення дисбалансу «витрати – ціна». Результати аналізу динаміки та прогнозу співвідношень чистого доходу й собівартості реалізованих послуг по одному із суб'єктів господарювання системи ЗЖН відображено на рис. В. 11 дод. В.

За даними Головного управління статистики в Донецькій області, чинні тарифи покривають видатки комунальних підприємств на надання послуг щодо водопостачання на 91 %, теплопостачання – на 70 %, а за даними профільних відомств – лише на 50–60 % [291, 378]. Низький рівень тарифної компенсації витрат на виробництво цих послуг є причиною критичного фінансового стану суб'єктів господарювання. Сумарні річні збитки підприємств Донецької області, що забезпечують життєдіяльність населення, досягають більше 400 млн грн [291].

Динаміка показників рівнів відшкодування тарифами собівартості виробництва послуг теплопостачання має також негативну тенденцію (рис. В. 12 дод. В).

Моніторинг публікацій з даної проблематики дозволяє дійти висновку про те, що така тенденція характерна для всієї системи ЗЖН України. Так, за даними галузевого міністерства, ціна послуг ЗЖН повністю покриває їх

собівартість тільки в Запоріжжі, Миколаєві, Одесі й Херсоні. В інших регіонах цей параметр коливається в межах 70–80 % [378]. Як відзначено в джерелах [46, 130] собівартість покривається тарифом лише на 60 %.

У результаті зниження рівнів відшкодування тарифами собівартості виробництва послуг спостерігаються високі темпи зростання збитковості підприємств, найвищими темпами зростає збитковість підприємств комунальної теплоенергетики. За підсумками 2013 р. збитки галузі в цілому склали більше 20 млрд грн [125], а за підсумками 2014 р. перевищили цю оцінку на 69,9 млн грн. Збитки підприємств Донецької області на 01.01.2015 р. склали 681,3 млн грн [325] (рис. В. 13 дод. В).

Аналіз стану галузі свідчить про наявність стійких тенденцій у накопиченні негативних результатів діяльності господарюючих суб'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Динаміка рентабельності підприємств забезпечення
життєдіяльності населення України, %**

Показник	2010	2011	2012	2013	2014
Рентабельність підприємств з постачання електроенергії, газу, пари та кондиціонованого повітря	2,0	4,5	3,3	1,3	-0,1
Рентабельність підприємств системи водопостачання	-6,2	-6,7	-1,5	-6,6	-4,9

Джерело: [101]

Збитковість або низька рентабельність виробництва послуг ЗЖН як прояв дисбалансу «витрати – ціна», характеризуючи негативно фінансово-економічні аспекти господарюючого суб'єкта, ставить під сумнів прибутковість потенційних інвестицій і підвищує показники рівня інвестиційних ризиків. Це знижує інвестиційну привабливість галузі. У той же час потреби галузі в інвестиціях, за оцінками провідних фахівців, становлять від 1 до 40 млрд дол. [106], а за деяким даними перевищили позначку 500 млрд грн [275].

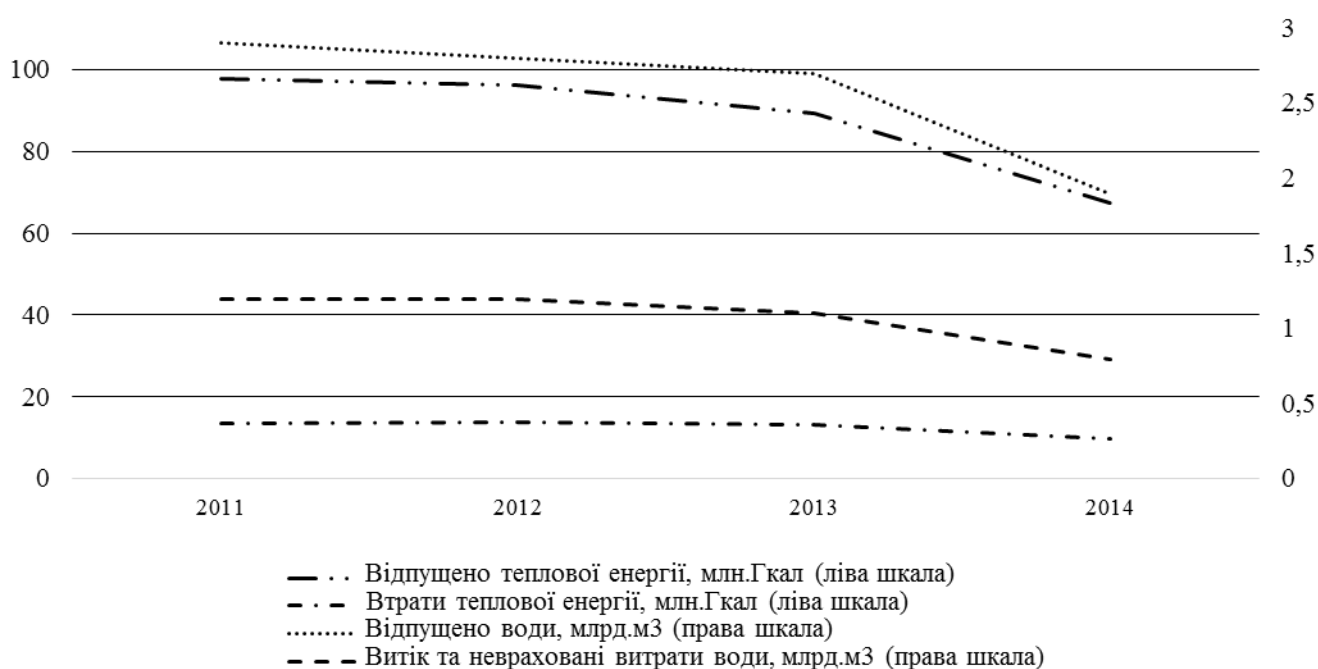
У результаті прояву дисбалансу «інвестиційні потреби – інвестиційна привабливість» на сьогоднішній день система ЗЖН характеризується значною часткою старих і аварійних об'єктів.

Як стверджує В.Геєць, діючі в даний час житлово-комунальна та комунікаційна інфраструктури перебувають у такому стані, коли прискорюються процеси їх масового вибуття в результаті фізичного і морального зносу [82].

На більшості підприємств комунальної теплоенергетики знос основних фондів досяг межі експлуатаційної безпеки, а інженерних мереж – критичної межі та має тенденцію подальшого зростання. Підприємства завантажені лише на 70 %, значна частина котлів має коефіцієнт корисної дії (далі – ККД) менше 82 %, техніка експлуатується понад 20 років, використання недосконалого і застарілого устаткування призводить до перевитрат палива на 20 % відносно світового рівня, до значного забруднення навколишнього середовища. В аварійному стані перебуває кожний десятий кілометр трубопроводів. Недоремонт тепломереж становить понад 45 % [80]. Частка водопровідно-каналізаційних мереж, що перебувають в аварійному стані, становить 36,4 % [80, 125].

Знос котелень у цілому по Україні становить 55 %, мереж водопроводу – 65, мереж каналізації – 63, теплових мереж – 63, електричних мереж – 58, водопровідних насосних станцій – 65, каналізаційних насосних станцій – 57, очисних споруд водопроводу – 54, очисних споруд каналізації – 56, трансформаторних підстанцій – 57 %, що свідчить про постійне падіння якості послуг ЗЖН. При цьому кількість й обсяги повністю амортизованих основних фондів й устаткування систем життєзабезпечення в 1,5–2 рази більше, ніж у будь-якій галузі країни. В аварійному стані перебувають понад 35 % теплових мереж [80]. Станом на 2014 р. знос комунальних мереж за різними оцінками досягає 50–80 % і вище. Як результат, по Україні у середньому відбувається 260 аварій на 100 км трубопроводів на рік. Це у 5 разів більше, ніж у Європі [45].

В аварійному та ветхому стані перебуває близько 37 % водогінних мереж, а втрати води в системах водопостачання становлять майже третину від обсягу поданої води в мережу і постійно зростають [378]. При цьому в окремих регіонах цей показник ще вище. Наприклад, у м. Макіївці він досяг 60 % [377]. Втрати тепла порівняно з 2010 р. зросли з 12,3 до 13,4 млн Гкал на рік [378]. Це склало 13,91 % від усієї кількості тепла, відпущеного споживачам, і майже 6 млрд грн у грошовому еквіваленті (рис. 2.3).

Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Рис. 2.3. Структура втрат ресурсів у галузях забезпечення життєдіяльності населення України (2011–2014 рр.) [347]

У Донецькій області за підсумками 2014 р. втрати води в мережах становлять 53,1 %; втрати тепла в зовнішніх теплових мережах – 12,2 %. У ветхому й аварійному стані перебуває 47,6 % водопровідно-каналізаційних і 12,7 % теплових мереж. На підприємствах комунальної теплоенергетики 735 котлів (20 %) мають коефіцієнт корисної дії (далі – ККД) нижче 82 %; 25,5 % котлів відробили нормативний строк і потребують заміни [325].

Близько четвертої частини міських жителів України проживають у

будинках, що перебувають у незадовільному технічному стані, з низькими експлуатаційними якостями або зовсім вичерпали свій ресурс експлуатації. Дані про характеристику житлових будинків по роках забудови наведено на рис. В. 14 дод. В.

Житлові та громадські будинки, побудовані переважно в період з 1950 р. по 1990 р., мають незадовільні теплотехнічні показники, що призводить до надмірних втрат теплової енергії в процесі їх експлуатації (до 50 %).

За даними енергетичних обстежень, тепловтрати в житлових будинках масової забудови минулих років через стіни становлять 42 %, через вікна – 16, через дах – 7, через підвал – 5, у процесі повітрообміну – 30 %. Фактично ефективність використання теплової енергії в будинках України в 3–5 разів нижче, ніж у ЄС [391]. Більшість будинків не відповідає нормативним вимогам щодо показників опору теплопередачі огорожувальних конструкцій, унаслідок чого вони потребують додаткової енергії для відновлення втраченого тепла. На опалення житлового фонду щорічно витрачається понад 70 млн т у.п., що в перерахунку на одного жителя становить 1,4 т і вдвічі більше аналогічний показник у розвинених країнах Європи [369].

Потреба щорічної заміни водогінних мереж становить 2,2 тис. км – це 2,9 % від їх загальної кількості. Щорічна заміна здійснюється лише 0,8 %, що в 3,5 рази менше потреби [45].

Використання старих і аварійних об'єктів системи ЗЖН призводить до значних втрат ресурсів і дисбалансу між наданими та спожитими послугами, що знижує якість обслуговування населення і підвищує рівень економічно необґрунтованих витрат.

Використання недосконалого і застарілого устаткування на підприємствах комунальної теплоенергетики призводить до перевитрат палива на 20 % відносно світового рівня, значного забруднення навколишнього середовища. Витрати палива на виробництво 1 Гкал тепла в комунальній теплоенергетиці України становить 160–180 кг у.п., тоді як у

розвинених країнах – 145–150 кг. Перевитрати палива спричиняють викиди в атмосферу 45 г/МДжCO₂, що майже у два рази перевищує припустимі значення [80].

Обслуговування значних за масштабами територій, використання складної інженерної інфраструктури при експлуатації морально і фізично застарілого обладнання поставили діяльність системи ЗЖН України в ранг найбільш екологічно небезпечних. Ці фактори, будучи проявом дисбалансу «штучне – природне середовище проживання людини», здатні викликати деструктивні зміни у всій екологічній системі.

Інфраструктура ЗЖН, що дісталася Україні у спадщину від Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР), не передбачає дублюючих систем тепло-, водопостачання, газопроводів, каналізацій, водовідведення. Це означає, що ушкодження декількох магістральних комунікацій може залишити без цих найважливіших для підтримки штучного середовища проживання послуг будь-який район або місто країни. У природно-кліматичних умовах на території України «життєпідтримання» міського населення в зимовий період без тепла, газу, води та світла практично неможливе і може призвести до випадків масової загибелі людей.

Цей висновок наочно демонструє приклад міста Алчевська, коли відмова роботи системи комунікацій навіть у порівняно невеликому місті викликала повний параліч міських служб. Вирішення цієї проблеми потребувало зусиль усіх служб міністерства з надзвичайних ситуацій протягом місяця. За оцінками фахівців, відмова систем комунікацій у більших, ніж Алчевськ, містах або одночасно в декількох малих спричинить катастрофу нітрохи не меншу, а то й більшу за масштабом і наслідками, ніж трагедія на Чорнобильській атомній електростанції. Україна стане перед дуже серйозними екологічними, економічними та соціальними проблемами. В умовах гострого дефіциту фінансових ресурсів, що викликаний економічними дисбалансами та супроводжує функціонування системи ЗЖН в Україні протягом десятків років, така ситуація моделює ефект доміно і може

повністю паралізувати всю економіку.

Традиційно галузь інвестувалася за рахунок коштів бюджету та власних коштів господарюючих суб'єктів [253]. Однак частка фактичних видатків із державного бюджету на житлово-комунальне господарство в загальній сумі витрат має тенденцію до скорочення. Так, за 2011–2014 рр. фінансове забезпечення інвестиційних потреб галузі знизилося з 0,4 до 0,1 %. У Донецькій області фінансове забезпечення заходів щодо інвестиційних програм із бюджетів усіх рівнів у 2014 р. не перевищило 76 %.

Бюджетні обмеження, висока затратність послуг ЗЖН, низька платоспроможність населення, незадовільна платіжна дисципліна споживачів послуг знижують власний інвестиційний потенціал галузі.

Інструментом, який передбачений як потенційне джерело для формування інвестиційних можливостей суб'єктів господарювання ЗЖН, є законодавчо встановлений граничний рівень рентабельності в розмірі 12 %. На практиці, як констатують фахівці, органи місцевого самоврядування заради електорального популізму у 80 % випадків встановлюють нульову рентабельність [293]. Інакше кажучи, у 80 % випадків суб'єкти господарювання ЗЖН не мають змоги одержати прибуток і задовольнити інвестиційні потреби. Спроба створення єдиного національного органу з регулювання комунальних тарифів і встановлення єдиного алгоритму формування тарифів з метою зміни діючої практики не мала успіху.

Актуальними залишаються питання обґрунтування припустимих меж рівня рентабельності. Слід зазначити, що встановлення винятково верхньої межі рентабельності не вирішує проблеми підвищення інвестиційних можливостей системи ЗЖН. Відповідно до чинного законодавства «у випадку встановлення органом місцевого самоврядування тарифів на житлово-комунальні послуги на рівні, який унеможливило одержання прибутку, орган, який їх затвердив, зобов'язаний відшкодувати з відповідного місцевого бюджету виконавцям/виробникам різницю між установленим розміром цін/тарифів і економічно обґрунтованими витратами на

виробництво цих послуг» [309]. Інакше кажучи, у випадку встановлення тарифів у розмірі не вище економічно обґрунтованих витрат упущена вигода не підлягає відшкодуванню, тобто нижня межа рентабельності законодавчо встановлена на рівні нульової ставки, що, відповідно, «унеможлиблює одержання прибутку».

У той же час установлення граничного рівня рентабельності в умовах низької частки відшкодування фактичної собівартості послуг ЗЖН установленими для населення тарифами не може розглядатися як вирішення проблеми низьких інвестиційних можливостей суб'єктів господарювання. Підвищення частки відшкодування в даний час досягається в основному за рахунок збільшення абсолютних тарифних ставок.

Подорожчання послуг ЗЖН пов'язане в першу чергу із зростанням цін на газ й електрику. Таким чином, підвищення тарифів припускає покриття тільки енергетичної складової собівартості та не забезпечує можливості формування фінансових ресурсів для розвитку системи ЗЖН. Крім того, як показують статистичні спостереження, темпи зростання цін на газ й електрику постійно випереджають темпи зростання тарифів на послуги, що перешкоджає підвищенню частки відшкодування витрат і є супутнім чинником дефіциту власних фінансових ресурсів для розвитку системи ЗЖН.

Перехід на повну оплату витрат на виробництво послуг ЗЖН, безумовно, може служити запорукою певного пожвавлення інвестиційної діяльності системи ЗЖН. Однак традиційно низька платіжна дисципліна споживачів також не сприяє скороченню дефіциту фінансових ресурсів. У цих умовах система ЗЖН, що акумулює оплату ресурсів населенням, не має можливості розплачуватися з постачальниками і підрядниками, обмежуючи тим самим власні інвестиційні програми.

Ідея «інвестиційної складової тарифу», що набула останніми роками поширення [95, 183, 302, 430 та ін.], припускає компенсацію цієї складової за рахунок зниження собівартості послуг у результаті зниження рівня споживання енергоресурсів. При цьому граничний рівень рентабельності,

вартість інвестицій і граничний термін дії інвестиційних програм до моменту повного погашення зобов'язань по них мають затверджуватися Кабінетом Міністрів України. Безумовно, включення в тариф такої складової забезпечить збільшення інвестиційного потенціалу господарюючих суб'єктів і знизить інвестиційні ризики інвесторів. У той же час включення в тариф інвестиційної складової має ряд недоліків:

по-перше, економічна природа інвестиційної складової в тарифі ідентична амортизації та означає подвійну оплату споживачем інвестиційної активності постачальника послуг ЗЖН;

по-друге, величина прибутку стає слабко еластичною до змін собівартості, що при її коливаннях може негативно позначатися на розвитку суб'єктів господарювання ЗЖН;

по-третє, це може спровокувати спекуляцію на надлишковому фінансуванні галузі й невиправдане завищення тарифів на послуги ЗЖН.

Усунення перших двох недоліків передбачалося введенням для ЖКГ спеціального режиму оподаткування, при якому частина коштів податку на додану вартість (далі – ПДВ) направляється не в бюджет, а на спецрахунки суб'єктів господарювання на модернізацію. Для модернізації теплової енергетики ця частка могла б скласти 45 %, водно-каналізаційного господарства – 30–40 %, що, на думку экс-міністра А. Попова, дозволило б інвестувати в ЖКГ додатково 1–1,5 млрд грн на рік. За оцінками учасників ринку, цих грошей могло вистачити тільки на реконструкцію та переоснащення лише кількох господарств [441].

Для усунення останнього недоліку необхідне виконання двох умов: кошти, акумульовані в інвестиційній складовій тарифу, мають використовуватися за прямим призначенням – на інвестиційну діяльність суб'єктів господарювання; включення інвестиційної складової в тариф має супроводжуватися організацією фінансово-технологічного аудиту.

Із викладеного вище випливає, що в результаті прояву дисбалансу «інвестиційні потреби – інвестиційні можливості» виникає дефіцит вільних

фінансових ресурсів, необхідних для структурних змін і розвитку сфери ЗЖН.

Недостатність фінансування і ресурсного забезпечення системи ЗЖН обумовила значне відставання фактичного від необхідного рівня використання прогресивних технологічних процесів, достатніх для підтримки стандартів якості, надійності й безпеки обслуговування населення.

Недостатні процеси інноваційних перетворень у галузі призвели до невідповідності діючої практики використання ресурсів для забезпечення життєдіяльності населення сучасним технологічним можливостям. Результатом прояву цього фактора є низька ресурсо- й енергоефективність виробництва та постачання послуг ЗЖН (рис. В. 15 дод. В).

Необхідність активізації інноваційно-інвестиційної діяльності системи ЗЖН неодноразово підкреслювалася найважливішими офіційними документами в рамках реформування і розвитку ЖКГ [80, 310, 311]. Стимулювання технічної та технологічної модернізації галузі було поставлено одним з цільових завдань Програми економічних реформ України на 2010–2014 рр. [330].

Заявлені в програмних документах заходи в рамках реалізації стратегії інноваційного розвитку системи ЗЖН потребують значного обсягу фінансових ресурсів. За оцінками експертів, потреба в інвестиціях для інноваційного розвитку галузі ЖКГ становить від 30 до 40 млрд дол. [106], а за деякими оцінками і вище.

Фактично загальний обсяг фінансування інноваційної діяльності системи ЗЖН на два порядки нижче і має тенденцію до зниження. Так, фінансування витрат на виконання наукових і науково-технічних робіт за видом діяльності «Постачання електроенергії, газу, пари і кондиціонованого повітря» в 2013 р. склало 327,8 млн грн [262]. Це більш ніж у 90 разів менше прогнозованих потреб і в 8,5 раза менше, ніж у 2012 р., коли аналогічний показник становив 2,8 млрд грн. Причому питома вага фінансування інноваційного розвитку цього виду економічної діяльності за рахунок коштів державного бюджету скоротилася за період з 2005 р. по 2013 р. з 6,6 до 1,6 %.

Загалом фінансування галузі з державного бюджету в 2014 р. склало менше 17 % від передбаченої суми і 0,2 % від реальних потреб її розвитку [378].

Місцеві бюджети також не мають у своєму розпорядженні достатнього обсягу коштів для поліпшення інвестиційного клімату системи ЗЖН у регіонах. Витрати, пов'язані з фінансуванням інноваційної діяльності цієї сфери, традиційно плануються не більше 1,5–2,0 %, а фактично в 2014 р. вони склали 0,006 % від загального обсягу фінансування [375].

Організація науково-технічної діяльності щодо інноваційного розвитку ЖКГ України (у тому числі системи ЗЖН), регламентована Порядком № 134 [384], потребує виділення фінансових коштів у достатньому обсязі. При галузевому міністерстві створена Стратегічна рада для реалізації державної політики й закріплення пріоритетів розвитку житлово-комунального господарства, очолювана академіком НАН України В.Гейцем, також здійснюється співробітництво з Національною академією наук України [322]. У той же час фінансування цієї діяльності з державного бюджету протягом останніх п'яти років не перевищувало четвертої частини від установленної Законом України [310] норми, що становить 1,7 % ВВП.

Визначальним фактором, що гальмує інноваційну перебудову системи ЗЖН, є відсутність можливості одержувати необхідний обсяг фінансових ресурсів у потрібний для цього час. Згідно з даними Всеукраїнської асоціації приватних інвесторів, якщо фінансування водно-каналізаційного господарства в більшості областей України здійснюється на рівні 1,5–2 грн на душу населення, то реально галузь потребує інвестицій в обсязі близько 250–500 грн на одного користувача. За оцінками экс-міністра профільного міністерства А. Кучеренка, «потрібні приватні інвестиції: на гривню з боку держави – п'ять–вісім гривень приватних інвестицій». Звідси випливає, що глобальною причиною формування виявлених у процесі дослідження економічних дисбалансів є дефіцит фінансового забезпечення розвитку системи ЗЖН.

Таким чином, виявлені у процесі дослідження економічні дисбаланси

формують проблемну ситуацію на мега-, макро, мезо- і мікрорівнях. Принцип «створення сприятливого для фізичного здоров'я середовища життєдіяльності», виділений у роботі [3] як найважливіший принцип СОРЕ, може бути реалізований винятково за умови стійкого та збалансованого розвитку всіх елементів системи ЗЖН на всіх рівнях господарювання. Створення і підтримка цієї умови в Україні вкрай ускладнені через цілий ряд причин ендегенної та екзогенної природи. Разом з тим при подальшому порушенні пропорцій у результаті деструктивних явищ система ЗЖН може втратити стійкість і виникне загроза її руйнування. Своєчасне розпізнавання майбутньої загрози, спрямоване на запобігання негативному розвитку подій, засноване на оцінці економічних дисбалансів системи ЗЖН. Динаміка змін основних факторів формування ЕДБ системи ЗЖН України наведено в табл. В. 5 дод. В.

Усе вищезазначене дозволило визначити види й особливості економічних дисбалансів системи ЗЖН (табл. 2.2). За результатами дослідження систематизовано причинно-наслідкові зв'язки економічних дисбалансів і структуровано прискорюваний процес розбалансування системи ЗЖН на різних рівнях управління національною економікою (табл. В. 6 дод. В). Узагальнення причинно-наслідкових зв'язків економічних дисбалансів системи ЗЖН дозволило зробити такий висновок. Характерні для сучасності нерівноважні стани системи ЗЖН, що проявляються на всіх рівнях управління національним господарством, набувають системного і довгочасного характеру, знижують якість її функціонування та створюють несприятливі фізіологічні умови життєдіяльності населення. Це суперечить принципам соціально-орієнтованої ринкової економіки та становить загрозу національній безпеці держави.

Створення сприятливих умов життєдіяльності перебувало в центрі уваги суспільства, починаючи з ранніх етапів його розвитку (колодязі, дамби та інші споруди утримувалися у придатному для використання стані) [45, 56, 279, 281, 395].

Таблиця 2.2

Економічні дисбаланси системи забезпечення життєдіяльності населення

Дисбаланси	Причини виникнення	Наслідки
Ціна послуг – інфляція	Високий рівень матеріало- та енергоємності послуг. Імпортні енергоносії у структурі витрат, поступальне зростання цін на них	Випереджальне зростання споживчих цін на послуги щодо рівня інфляції
Потреби галузі в енергоресурсах – бюджетні можливості	Розбалансованість сукупного попиту та сукупної пропозиції. Розбалансованість валютного ринку	Зростаючі фінансові потреби системи в споживанні енергоресурсів випереджають бюджетні можливості
Ціна – якість послуг	Відсутність фінансових ресурсів на зміну технічних можливостей для підвищення якості послуг	Невідповідність ціни послуг рівню їх якості
Ціна – купівельна спроможність споживачів	Перевищення темпів зростання споживчих цін на послуги ЖКГ темпів зростання реальної заробітної плати	Випереджальне зростання споживчих цін на послуги галузі щодо рівня купівельної спроможності споживачів.
Надані послуги – оплачені послуги	Скорочення платоспроможного попиту населення. Відсутність фінансового механізму зниження рівня заборгованості	Високий рівень дебіторської заборгованості, що пов’язує фінансові ресурси суб’єктів господарювання
Витрати – ціна	Висока витратність послуг галузі. Відсутність стимулюючої моделі тарифоутворення на послуги	Доходи постачальників послуг нижче рівня економічно обґрунтованих витрат, включаючи інвестиційну складову
Інвестиційні потреби – інвестиційна привабливість	Збитковість або низька рентабельність виробництва послуг. Низька інвестиційна привабливість суб’єктів господарювання	Значна частка ветхих та аварійних об’єктів системи забезпечення життєдіяльності населення
Надані послуги – спожиті послуги	Втрати в процесі виробництві та надання послуг	Падіння якості послуг. Високий рівень економічно виправданих витрат на надання послуг забезпечення життєдіяльності населення
Штучне середовище – природне середовище людини	Значна частка старих, аварійних і морально застарілих об’єктів системи забезпечення життєдіяльності населення	Екологічно безпечна діяльність системи забезпечення життєдіяльності населення
Інвестиційні потреби – інвестиційні можливості	Висока витратність послуг із забезпечення життєдіяльності населення. Недостатнє бюджетне фінансування	Дефіцит вільних фінансових ресурсів, необхідних для структурних змін і розвитку сфери галузей
Використання ресурсів – технологічні можливості галузі	Інноваційна пасивність суб’єктів господарювання	Низька ресурсо- та енергоефективність виробництва та поставки послуг із забезпечення життєдіяльності населення

Системного характеру діяльність щодо забезпечення життєдіяльності населення набула за часів Прадавнього Вавилону і Римської імперії, коли було відзначено інтенсивне будівництво та розвиток міських комунікацій. Система повітряного опалення «Х'юпокаустум», створена в Римській імперії, відома з кінця I століття до н.е.

Дослідники виділяють такі етапи еволюції вітчизняної системи ЗЖН: прадавній час, середньовіччя, зародження капіталізму, епоха імперіалізму, період Жовтневої революції та цивільної війни, епоха нової економічної політики, становлення командно-адміністративної системи, період Великої Вітчизняної війни, післявоєнне відновлення господарства, перехідний період, 90-ті роки XX століття і до сьогодення [395]. У роботі [55] обґрунтовано доцільність виділення ще одного етапу – розвиток системи ЗЖН в умовах економічної кризи. У рамках даного дослідження розглядається ще один період розвитку системи ЗЖН – період формування СОРЕ, який характеризується створенням умов для зростання добробуту населення, підвищення якості його життєдіяльності шляхом скорочення масштабів економічних дисбалансів.

На підставі аналізу, виконаного авторами робіт [55, 395], можна зробити висновок, що деякі економічні дисбаланси спостерігалися протягом усіх періодів розвитку вітчизняної системи ЗЖН, однак жоден період не характеризується таким нерівноважним її станом, який міг би становити загрозу економічної безпеки країни.

Так, у радянський період система ЗЖН, перебуваючи у складі державного сектору економіки, дістала значного розвитку. У той же час якість послуг із забезпечення життєдіяльності залишалися низькою, а плата за них не відповідала витратам на їх виробництво.

Вартість основних фондів комунальних об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення, за період з 1917 р. по 1971 р. зросла більш ніж у 20 разів (табл. В. 7 дод. В).

Річний відпуск води споживачам за 1966–1970 рр. збільшився на 34 %,

водовідведення – на 41 %. Це дозволило до 1970 р. збільшити середньодобовий відпуск питної води для населення на 13 %, а водовідведення – на 7 %. За цей період довжина водопровідно-каналізаційних мереж збільшилася на 40 тис. км, у результаті чого понад 550 населених пунктів країни були забезпечені новими водопровідними і каналізаційними системами. Протягом 1971–1975 рр. були побудовані водопроводи в 700 містах і селищах та завершився процес забезпечення міського населення централізованим водопостачанням [98].

Індустріальні споруди системи ЗЖН у цей період дозволили досягти більш соціально значимих результатів, ніж в інших країнах, незважаючи на досить низький рівень оплати за послуги порівняно з іншими країнами (до початку 60-х рр. разом із квартирною платою вона становила в бюджеті радянської родини в середньому 4 % усіх її витрат, а до початку 90-х рр. – 1,8 %, у той час як у США та Великобританії – 20–25 %).

Каталізатором розвитку системи ЗЖН аж до початку 90-х рр. була тенденція урбанізації: в 1859 р. питома вага чисельності міського населення в загальній чисельності країни становила 5,7 %, 1940 р. – 33, в 1990 р. – 66 %, тобто дві третини населення країни стали вести міський спосіб життя [415]. У той же час значна частина населення в цей період була позбавлена можливості користуватися послугами, що забезпечують його життєдіяльність.

Управління діяльністю ЗЖН цього періоду характеризується наявністю п'ятирівневої системи з централізацією управління по вертикалі та з підпорядкуванням органів галузевої компетенції виконкомам місцевих рад по горизонталі (рис. В. 16 дод. В). Фінансове забезпечення розвитку системи ЗЖН при такій системі управління здійснювалося шляхом директивного централізованого розподілу ресурсів і переважно у вигляді бюджетних дотацій. Ціноутворення не відображало сутності економічних процесів у діяльності ЗЖН, тому що створювалася штучна підтримка низьких цін, і тарифи на оплату послуг мали суто символічний характер. Державні дотації

були основним джерелом фінансового забезпечення розвитку системи ЗЖН і становили приблизно 10 % від ВВП [44].

Система державних дотацій зберігалася в Україні до 1995 р. Так, фінансова допомога в 1994 р. становила близько 8 % усіх бюджетних витрат (4,4 % ВВП України), у той час як споживча частка у складі вартості послуг не перевищувала 4 % [134]. До недоліків такого управління відносять залишковий принцип фінансового забезпечення галузі, а також слабо виражений зворотний зв'язок [281].

Із переходом на ринкові відносини спостерігається виразна тенденція подорожчання послуг ЗЖН. Перше подорожчання відзначене в 1991 р., а за 1992–1994 рр. – ще п'ять подорожчань, викликаних високими темпами інфляційних процесів в умовах лібералізації цін і тарифів. У подальшому, протягом 1994–1998 рр. тарифи підвищувалися ще кілька разів із метою досягнення встановленого урядом рівня відшкодування витрат відповідно до затвердженого графіка.

Характерною рисою цього періоду стало формування дисбалансів, викликаних випереджальним зростанням цін на послуги ЗЖН порівняно із цінами на інші товари й послуги (табл. В. 8 дод. В), а також істотним скороченням державного фінансування, яке спричинило зростання боргів суб'єктів господарювання ЗЖН. Ця тенденція збереглася дотепер. У результаті частка витрат на послуги ЗЖН у бюджеті української родини зросла порівняно з 1990 р. більш ніж у 25 разів, що однак не стало обмеженням для збільшення впливу економічних дисбалансів на розвиток системи ЗЖН [44].

Подальший розвиток системи ЗЖН характеризується істотними змінами, що відбуваються в результаті реформування житлово-комунального господарства України. Початок цьому процесу поклали нормативно-правові документи, що регулюють діяльність ЗЖН, які були прийняті з переходом галузі на ринкові відносини. З ухваленням Закону України «Про власність» з'явилася приватна форма власності, визначилися суб'єкти права власності

[305]. Цей закон став основним джерелом правового регулювання відносин власності громадян на житло. Разом з тим подальшого розвитку дістали комунальна і державна форми власності.

Вирішення завдань управління комунальною власністю в сучасних економічних умовах Законом України «Про місцеве самоврядування» було покладено на органи місцевого самоврядування з передачею їм певної частини галузевих функцій і відповідно фінансових важелів [318]. Конституція України визначила нові правові принципи функціонування комунальної власності та її економічної природи. Відповідно до Конституції комунальна власність є власністю відповідного територіального суспільства [163]. Особливості управління господарською діяльністю в комунальному секторі економіки визначені Господарським кодексом України. Суб'єктами ведення господарства комунального сектору економіки, згідно зі ст. 24, є суб'єкти, які діють на основі комунальної власності, а також суб'єкти, у статутному капіталі яких частина комунальної власності перевищує 50 % або становить величину, що забезпечує органам місцевого самоврядування право вирішального впливу на господарську діяльність цих суб'єктів [90].

Передумовою для розвитку конкуренції та демонополізації в галузі стало поетапне здійснення приватизації житла, правові основи якої були закладені Законом України «Про приватизацію державного житлового фонду» [323]. На сьогоднішній день приватизовано 95 % житла. У результаті приватизації громадяни України стали власниками приватизованих квартир, однак форма їх участі в процесах забезпечення життєдіяльності в цих квартирах залишилася не визначеною ні законодавчо, ні організаційно.

Забезпеченню схоронності житлового будинку загалом й інженерних комунікацій зокрема сприяє своєчасний і якісний ремонт. Одним із перспективних напрямів розвитку такого підходу є створення об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (далі – ОСББ). Створення ОСББ та їх право самостійного вибору організації з обслуговування будинку і його інженерного устаткування було закріплено Законом України «Про

об'єднання співвласників багатоквартирних будинків» [319].

Робота із здійснення енергозберігаючої політики в Україні була розпочата з 1994 р. у рамках Закону України «Про енергозбереження» [308], яким визначено такі основні напрями: обмеження використання енергоресурсів; збільшення видобутку власних паливно-енергетичних ресурсів з поновлюваних джерел енергії; підвищення енергоефективності економіки.

Важливим кроком на шляху нормативно-правового забезпечення реформування галузі став Закон України «Про житлово-комунальні послуги» [309]. Ухвалення закону стало підставою для здійснення заходів щодо введення 100 % відшкодування вартості та диференційованої плати за надані послуги з урахуванням інженерного устаткування будинків.

Основні напрями розвитку житлово-комунального господарства вперше були позначені Концепцією [317], схваленою Кабінетом Міністрів України в 1995 р. У концепції визначено необхідність реформування економічних відносин у галузі з метою прискорення інтеграції в ринкову економіку, поступового переходу до самооплатності послуг, адресних субсидій окремим категоріям громадян, введення диференційованих тарифів. Подальшого розвитку нормативно-правові основи реформування та розвитку ЖКГ дістали в програмних документах [310, 311].

Головним програмним документом, який визначив принципи побудови нової моделі економічних відносин у сфері ЖКГ, є Загальнодержавна програма реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009–2014 рр. [311]. У фінансове забезпечення цієї Програми був закладений безпрецедентний розмір коштів. Передбачувані витрати на реформування галузі склали 23,37 млрд грн бюджетних коштів. Однак інформація галузевого міністерства свідчить про фактичне тотальне недофінансування її реалізації.

Певні зміни відбулися в напрямі державного регулювання природних монополій на ринку комунальних послуг з ухваленням Закону України «Про державне регулювання у сфері комунальних послуг» [309] і створенням

Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері комунальних послуг. Однак передбачений цим Законом перехід до встановлення єдиних по всій Україні тарифів на комунальні послуги (тепло-, водопостачання та водовідведення) вступає у протиріччя із принципами Програми [311] та є економічно недоцільним. Дійсно, істотне коливання розмірів тарифів для різних регіонів України обумовлене територіальними та кліматичними характеристиками, організаційними та технологічними особливостями процесу виробництва послуг, ефективністю експлуатованого устаткування, структурою використовуваних ресурсів, можливостями бюджетів тощо.

Чимало інших нормативно-правових документів, що регулюють діяльність ЗЖН, було ухвалено у процесі реформування і розвитку ЖКГ за період 2009–2014 рр. Серед них Закони і Постанови Кабінету Міністрів України: «Про державно-приватне партнерство», «Про забезпечення єдиного підходу до формування тарифів на житлово-комунальні послуги» [309], «Про концесії», «Про питну воду і питне водопостачання», «Про національну комісію з питань регулювання ринку комунальних послуг України» та ін.

Однак розвиток законодавчо-нормативного забезпечення, що регулює відносини на ринку послуг ЗЖН та орієнтоване на усунення негативних факторів зростання економічних дисбалансів, не забезпечив умов для скорочення їх масштабів, що уповільнює процеси формування СОРЕ.

В. Дорофієнко у результаті аналізу процесу реформування ЖКГ України кваліфікував діючу парадигму цього процесу як «ліберально-приватизаційну, основними ознаками якої є послідовна лібералізація та вихід держави із соціальної економіки» [113].

Основні причини неефективності заходів щодо реформування і розвитку ЖКГ України викладено в роботі [293] (рис. В. 17 дод. В). Ці причини можуть бути оскаржені, однак не підлягає сумніву той факт, що їх поєднує недостатність фінансового забезпечення процесу реформування і розвитку ЖКГ. Дефіцит фінансових ресурсів також визначено як ключову

причину неефективного функціонування і розвитку галузі в роботі Л. Бражнікової [55, 56]. Дефіцит фінансових ресурсів відзначається й іншими дослідниками.

Таким чином, результати реформування та реалізації параметрів перетворень, заданих Програмою [311], навряд чи можна визнати повною мірою орієнтованими на соціалізацію ринкових перетворень у діяльності ЗЖН. Стратегія реформування передбачає, у першу чергу, переділ власності, зміну структури та джерел фінансування, подолання критичних рівнів економічних дисбалансів. Однак нові фінансові й інституціональні механізми збалансованого розвитку галузей ЗЖН дотепер так і не сформувалися. Використовувані у процесі управління галузями ЗЖН технології мало змінилися. Контури планово-централізованої моделі продовжують проявлятися в управлінні системою ЗЖН, хоча і під іншими термінами. Невідповідність ринкових умов господарювання та застарілих технологій, які застосовуються у процесі управління системою ЗЖН, становить додаткові передумови до виникнення економічних дисбалансів.

Інструментом впливу на прояви економічних дисбалансів системи ЗЖН є переважно фінансове забезпечення її інноваційно-інвестиційних потреб (табл. В. 14 дод. В), яке стало явно недостатнім із переходом національної економіки на ринкові методи господарювання.

Розгляд економічних дисбалансів системи ЗЖН в історичному контексті дозволяє дійти висновку, що властиві всім періодам розвитку системи ЗЖН України окремі економічні дисбаланси не були джерелом загрози економічної безпеки країни. Інструментом впливу на прояви економічних дисбалансів було повноцінне державне фінансове забезпечення інноваційно-інвестиційних потреб системи ЗЖН. Загроза економічної безпеки в результаті прискорюваних процесів формування економічних дисбалансів виникає як результат невідповідності ринкових принципів розвитку національної економіки і застарілих технологій управління системою ЗЖН.

Розгляд економічних дисбалансів системи ЗЖН у просторовому контексті дозволяє обґрунтувати доцільність використання зарубіжних соціально-орієнтованих моделей фінансового забезпечення її розвитку. Ці моделі є досить ефективними, надійними та можуть бути використані як стратегічний орієнтир в Україні. Аналіз і систематизація зарубіжного досвіду в рамках даного дослідження спрямовані на побудову цільової моделі фінансового забезпечення збалансованого розвитку системи ЗЖН в Україні.

У питаннях попередження і нейтралізації наслідків загроз економічної безпеки, обумовлених проявом економічних дисбалансів системи ЗЖН, заслуговує на увагу досвід США як країни, що пережила енергетичну кризу.

На рубежі 70–80-х рр. XX століття у розвитку американської системи ЗЖН при досить розробленій правовій базі на перший план вийшли проблеми організації управління та фінансування. Сьогодні безпосередня відповідальність за об'єкти інфраструктури ЗЖН покладена на місцеві органи виконавчої влади. Саме вони повинні забезпечувати безперебійне функціонування цих об'єктів, їх реконструкцію та розвиток.

Недостатність місцевих бюджетів для фінансового забезпечення цих об'єктів заповнює за рахунок коштів федерального бюджету та бюджетів штатів шляхом виділення субсидій під федеральні й регіональні програми. З федерального бюджету субсидіюється близько половини інвестицій. Цільові відрахування федерального уряду урядам штатів і місцевим органам влади для інвестицій в об'єкти комунальної інфраструктури становить щорічно більше 25 млрд дол. [472].

Іншим різновидом федеральної фінансової підтримки є так звані «блокові програми», реалізація яких забезпечує фінансування певного напрямку розвитку. Так, наприклад, у полі дії «Блокової програми районного та регіонального розвитку», керованої Міністерством житлового і міського розвитку, перебувають території проживання, графства, міста тощо. Відрахування з бюджету за цією програмою здійснюються відповідно до чисельності населення і статистичного статусу конкретного місця: для

великих міст і урбанізованих графств призначається 70 % фондів, для малих міст і поселень – 30 % [472].

Активна фінансова участь федерального уряду у вирішенні проблем розвитку системи ЗЖН підтримується чіткою системою розподілу відповідальності на різних рівнях влади. Федеральний уряд несе фінансову відповідальність за інвестування у природні ресурси, охорону довкілля тощо. Уряди штатів – у розвиток мережі електро-, тепло- і газопостачання, дорожнього будівництва. Місцева влада – у водопостачання, санітарний стан, каналізування, громадський транспорт [445].

Сфера ЗЖН у США є сферою впливу місцевої влади: місцеве управління – це той рівень, на якому безпосередньо пропонуються послуги ЗЖН. Особливість ринку послуг ЗЖН США полягає в найнижчому ступені одержавлення [490].

Одним з основних елементів західноєвропейської політики забезпечення життєдіяльності населення є відділення управління від володіння [69, 295, 361, 418, 426, 457]. Євросоюз установив відповідні стандарти на послуги ЗЖН для країн, що входять до його складу. Прагнення України приєднатися до Євросоюзу потребує порівняння особливостей функціонування системи ЗЖН у країнах-членах ЄС і Україні, що сприятиме кращому розумінню перспектив міжрегіонального та транскордонного співробітництва, а також розробці й реалізації систем заходів, які б привели систему ЗЖН України у відповідність до вимог ЄС (табл. В. 9 дод. В).

Британська модель передбачає повну приватизацію об'єктів сфери ЗЖН. Для успішної приватизації держава списала всі борги комунальних підприємств, взяла на себе видатки щодо приведення майна у працездатний стан, провела його паспортизацію та постановку на баланс [418, 457].

Німецька модель передбачає перехід підприємств галузі в категорію акціонерних товариств, де контрольним пакетом володіє муніципалітет [361].

У Франції ступінь одержавлення суттєво вище, ніж у США, Великобританії та Німеччині. Об'єкти ЗЖН цілком і повністю перебувають у

віданні та власності муніципалітету і передаються в управління приватним фірмам за концесійними угодами. Концесійні фірми займаються практично всім, що має відношення до комунальної інфраструктури. Це електро-, газо-, тепло- і водопостачання, каналізація, збір і переробка сміття й усіх промислових відходів. Розподіл замовлень через тендери та контроль за їх виконанням здійснюються муніципалітетами [69, 426].

У скандинавських країнах сполучаються сильний демократичний громадський контроль й ефективна бюрократія. Населення згодне на високі податки заради одержання якісних соціальних послуг. У цих умовах значимість участі держави і муніципалітетів у регулюванні відносин на ринку послуг ЗЖН може бути підвищена, а вимоги до конкуренції – знижені [124, 418].

У Китаї при значній частці державних підприємств ЗЖН у фінансовому забезпеченні діяльності ЗЖН переважає приватний капітал. Так, у м. Шанхаї всі житлові будинки обслуговують приватні компанії, які використовують автоматизовану депозитну систему оплати послуг [124].

Аналіз зарубіжного досвіду дозволив систематизувати фактори збалансованого розвитку системи ЗЖН і виділити основні джерела його фінансового забезпечення (табл. В. 10 дод. В).

У результаті систематизації виявлено факт використання різних моделей в організації процесу фінансового забезпечення збалансованого розвитку системи ЗЖН і визначено основні інструменти нейтралізації факторів, що формують економічні дисбаланси: переважання бюджетного фінансування, справедливий розподіл бюджетних коштів, рівноправний розподіл фондів, конкурентний відбір виробників послуг, активне залучення приватного бізнесу (рис. В. 18 дод. В).

Узагальнення досвіду економічно розвинених країн надало можливість встановити наявність періодично виникаючих економічних дисбалансів у діяльності ЗЖН, а також значну державну участь у її фінансовому забезпеченні при використанні різних моделей.

Таким чином, економічні дисбаланси, що періодично виникають у системах ЗЖН розвинених країн, не становлять загрозу їх економічній безпеці. Моделі функціонування і розвитку систем ЗЖН у цих країнах є досить ефективними, надійними та можуть бути використані як стратегічний орієнтир у досягненні збалансованого розвитку вітчизняної системи. Моделі переважно засновані на значній ролі держави у фінансовому забезпеченні розвитку систем ЗЖН своїх країн. Аналіз сутності, видів та особливостей економічних дисбалансів системи ЗЖН, а також узагальнення вітчизняного і зарубіжного досвіду дозволили встановити ключові напрями подолання економічних дисбалансів й обґрунтувати шляхи адаптації наявного досвіду до процесу побудови СОРЕ в Україні.

2.2. Методологічний аспект дослідження збалансованого розвитку галузей ЗЖН

Методологія, як вчення про науковий метод пізнання, принципи і способи організації теоретичної та практичної діяльності, орієнтує на дослідження сутності процесів і явищ та їх взаємозв'язки, розкриття й використання причин і джерел розвитку цих процесів та явищ. У дисертації розглядаються три рівні методологічного аналізу в управлінні збалансованим розвитком галузей ЗЖН. На першому рівні фокусом методологічної уваги стає окрема категорія, на другому – концепція, на третьому – наукова проблема.

Перший рівень методологічного аналізу припускає формування понятійного апарату процесу побудови й управління збалансованим розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення, орієнтованої на підвищення рівня та якості життя населення як фактора зростання добробуту і розвитку національної економіки.

Виявлення сутності управління, його природи та цілей, усвідомлення ідеалів, критеріїв і меж керованості як якісної характеристики управління сприяють раціональній побудові управлінської діяльності, що взаємодіє з іншими типами діяльності в універсальному просторі діяльності [367].

Існує безліч позицій та інших підходів, що відображають різноманітне ставлення до управління. Різні підходи до якісної характеристики управління привели до різного трактування поняття управління. Разом із терміном «управління» використовуються терміни, що відображають ті або інші сторони управлінської діяльності: «регулювання», «керівництво», «адміністрування», «менеджмент» та ін. У тлумачному словнику В. Даля термін «управляти» означає «правити, даючи хід, напрямок, розпоряджатися, завідувати, бути господарем, розпорядником чогось» [96].

Сучасний економічний словник визначає управління як свідомий цілеспрямований вплив з боку суб'єктів, управляючих органів на людей і економічні об'єкти, здійснюваний з метою спрямувати їх дії та одержати бажані результати [336].

У науковій літературі поняття управління представлене як система зв'язків суб'єкта й об'єкта управління [152, 345, 419], як вид діяльності для впливу на колектив [176] або як процес планування, організації, мотивації та контролю, необхідний для того, щоб сформулювати й досягти цілей організації [51, 248].

П. Друкер пропонує таке визначення: «Управління – це особливий вид діяльності, що перетворює неорганізовану юрбу на ефективну цілеспрямовану і продуктивну групу. Управління як таке є і стимулюючим елементом соціальних змін, і прикладом значних соціальних змін» [480].

Управління як «цілеспрямований вплив» або «свідомий цілеспрямований вплив» розуміється представниками кібернетичної школи [67, 456]. Такий підхід, на думку М. Солодкої, зводить управління тільки до конкретних дій, при цьому поза сферою управління залишаються ті процеси і явища, які передують дії або є наслідком результату [367].

Управління, відповідно до теорії систем управління, – це функція деякої системи, спрямована або на збереження основної якості системи (втрата якого призводить до руйнування), або на виконання програми, що забезпечує функціонування системи і досягнення заданої нею мети, або на розвиток системи [4].

Управління, згідно з академічним довідником «Математика і кібернетика в економіці», – функція системи, орієнтована або на збереження її основної якості в умовах зміни зовнішнього середовища, або на виконання деякої програми, здатної забезпечити стійкість функціонування, гомеостаз, досягнення певної мети [238].

Управління як процес, що забезпечує необхідний за цільовим призначенням перебіг процесів перетворення енергії, речовини й інформації, підтримку працездатності, безаварійності функціонування об'єкта і зовнішнього середовища, вироблення рішень щодо впливу на об'єкт та їх виконання розглянуто в роботі [117].

Управління як протидія природним процесам (природному порядку) презентовано в роботі [450]. Однак природному порядку властива саморегуляція, що дозволяє йому, на відміну від управління, спонтанно виникати з хаосу.

Управління виключно як процес регулювання висвітлено в роботі [303]. Таке ототожнення понять потребує розмежування природного та штучного регулювання: природне – безпосередня відповідна реакція системи на збурення, наслідок прояву об'єктивних законів. Його не можна розглядати як елемент цілеспрямованої дії суб'єкта управління. Штучному регулюванню, навпаки, властиві суб'єктивні властивості.

Управління як цілераціональне регулювання представлено в роботі [367]. Однак, за твердженням Г. Саймона, прийняття управлінських рішень властива «обмежена раціональність» [352]. У зв'язку із цим цілераціональне регулювання може бути розтлумачене як таке регулювання, яке має

обмеження в досягненні мети діяльності. Це суперечить завданням даного дослідження.

В умовах високої невизначеності й інформаційної обмеженості здійснення діяльності щодо ЗЖН спрямований вплив на об'єкт управління не завжди супроводжується досягненням мети. У зв'язку із цим управління діяльністю ЗЖН доцільно представляти як цілезабезпечуюче регулювання. Цілезабезпечуючий регулятивний характер управління, як відзначено в роботі [54] припускає не тільки вплив на об'єкт управління як результат суб'єктивного сприйняття навколишнього середовища, але і регулювання відповідної реакції системи на збурення зовнішнього середовища. Це дозволить розширити межі управління збалансованим розвитком системи ЗЖН.

Методологія державного регулювання галузей ЗЖН потребує самостійного дослідження (підрозділ 2.3).

Визначення поняття «управління» для соціально-економічних систем, якою є система ЗЖН, дозволяє розглядати його, з одного боку, як процес проектування й інновації соціально-економічних систем, мотивації людей до діяльності для досягнення цілей системи, з іншого – у контексті економічної теорії як спосіб одержання економічного результату при найменших витратах.

Конкретизуючи визначення «управління» для соціально-економічних систем, Л. Савелло й Г. Андрєєв відзначають, що управління в соціально-економічних системах полягає в забезпеченні такого режиму функціонування процесів, що відбуваються в них, який забезпечує їх (систем) емерджентність, гомеостаз і структурність [347].

У довідковій літературі система управління економікою визначається як сукупність ув'язаних, узгоджених методів і засобів управління економікою, господарством, використовуваних органами управління, управлінським апаратом [336].

У державному і муніципальному управлінні управлінська діяльність, як відомо, пов'язана із владою, яка теж може бути різною, і все-таки перша та відмітна властивість управління полягає в тому, що це процес, який забезпечує досягнення поставлених суб'єктом управління цілей. При цьому слід уточнити, що розгляд у рамках дослідження діяльності щодо ЗЖН визначає цілепокладання управління як рух до мети, визначеної суспільством як системою більш високого порядку: формування соціально-орієнтованої ринкової економіки.

Порівняння підходів до управління, наведених у табл. В. 11 дод. В, дозволяє відзначити, що головною складовою об'єкта управління діяльністю ЗЖН при сучасному підході є виробничий процес. На перший план при такому підході виступають дослідження виробничо-технологічного потенціалу господарюючих суб'єктів, що обмежує можливості ефективного управління в умовах складного динамічного зовнішнього середовища. Розгляд більш високих ієрархічних рівнів системи ЗЖН обов'язково приведе до необхідності регулювання соціальних суспільно-економічних параметрів, що супроводжують макро- і мікроекономічні процеси.

Критерієм оцінки результативності сучасного підходу до управління діяльністю ЗЖН є досягнення зростання продуктивності праці за рахунок екстенсивних факторів, тобто шляхом збільшення кількості залучених у виробництво факторів. У той же час виявлена при дослідженні наявність численних дисбалансів, у тому числі дисбалансу «інвестиційні потреби – інвестиційні можливості суб'єктів господарювання ЗЖН», ставить під сумнів можливість зростання. Ці обставини викликали необхідність пошуку такого підходу, який би дозволяв розглядати організацію діяльності ЗЖН із різних сторін, комплексно у взаємозв'язку організаційно-технічних і соціально-економічних аспектів функціонування та розвитку (табл. В. 12 дод. В). Як такий підхід з урахуванням переваг, можливостей і обмежень доцільно використати системний підхід. Його сутність у достатньо розгорнутому вигляді сформульовано в роботі В. Афанасьєва [24]. Нижче наведено ряд

взаємопов'язаних аспектів, які в сукупності та єдності становлять системний підхід:

елементний – відповідає на питання, з яких компонентів утворена система;

системно-структурний – розкриває внутрішню організацію системи, спосіб взаємодії компонентів, які її утворюють;

системно-функціональний – показує, які функції виконує система й компоненти, що її утворюють;

комунікаційний – розкриває взаємозв'язок даної системи з іншими як по горизонталі, так і по вертикалі;

інтегративний – показує механізми, фактори збереження, удосконалення й розвитку системи;

системно-історичний (виникнення системи, етапи її розвитку, історичні перспективи) [24].

Основна ідея застосування системного підходу полягає в можливості розгляду діяльності щодо ЗЖН як сукупності взаємопов'язаних елементів, таких як завдання, структура, технологія, ресурси, у взаємозв'язку та взаємодії один з одним і з навколишнім середовищем.

Функціонування галузей ЗЖН має системний характер, який визначається наявністю системотворчих факторів, що формують окрему сферу інтересів суб'єктів ринку послуг ЗЖН, а саме: єдиний характер надання послуг, узгодженість діяльності, наявність загальної мети, єдину інформаційну базу, взаємозалежність галузей і єдиний центр управління.

Конфігурація та характер зв'язків елементів усередині системи є її структурою. Структурою визначаються характер і напрям процесів у системі. Структурна оформленість системи ЗЖН обмежує область її можливих станів і можливих перетворень. Структура багато в чому визначається функціями системи. Функція досліджуваної системи виявляється стосовно інших систем у навколишньому середовищі. Для визначення функції необхідно враховувати, що істотним моментом виступає значення функції як дії, що

обумовлює функціональну роль відповідного елемента. Основними характеристиками функції є узгодженість із метою системи, змістом дії (операції), властивістю системи, на основі якої реалізована функція, носієм (елементи-об'єкти, елементи-процеси, система в цілому). Функція системи ЗЖН розглядається як мета в наданні населенню послуг першорядної важливості для підтримки його життєдіяльності, забезпечення якої здійснюється шляхом використання належного устаткування і розробки послідовності операцій.

До складу системи ЗЖН, виходячи з функціональних і технологічних особливостей, входять види діяльності щодо надання таких послуг: водопостачання, водовідведення, включаючи зливну каналізацію, тепlopостачання.

У системі ЗЖН функцію, що задає цільове призначення системи, можна визначити як забезпечення населення послугами водопостачання, водовідведення, включаючи зливну каналізацію, тепlopостачання необхідної якості в необхідній кількості з метою задоволення першорядних потреб людини для здійснення її життєдіяльності. Дана функція визначає поведінку системи в цілому, елементів-об'єктів (суб'єктів господарювання ЗЖН) і елементів-процесів (надання послуг з опалення, водопостачання тощо). Структурна диференціація управління системою ЗЖН обумовлена спеціалізацією кожного рівня ієрархії на виконанні певних функцій, обумовлених різними цільовими настановами.

Процес управління зводиться до цілеспрямованих змін значень керованих змінних для досягнення цільових показників, що визначають стан системи. Мета – уявлення про кінцевий продукт діяльності (життєдіяльності) суб'єкта. Разом із цілями та цілеспрямованістю велике значення для управління системою ЗЖН мають цінності. Цінності – це матеріальні й ідеальні об'єкти (процеси), здатні задовольнити потреби людини (людського співтовариства). Тоді: якщо суб'єкт ставить цілі, то виникає цілеспрямована діяльність; якщо суб'єкт орієнтується на цінності – то це ціннісно-

орієнтована поведінка. Ціннісно-орієнтована поведінка системи ЗЖН спрямована на підтримку й підвищення якості життя населення, тобто на формування соціально-орієнтованих ринкових відносин в Україні.

Системний підхід до дослідження й управління діяльності ЗЖН припускає розгляд її як системи. Поняття «система» є неоднозначним і багатоаспектним, деякі автори наводять нові, що включають або виключають певні, безумовно, притаманні системам властивості. Єдиного загальноприйнятого визначення системи поки не існує і воно є предметом дослідження багатьох авторів [7, 8, 17, 19, 31, 36, 132, 151, 333, 249, 288, 403, 417, 449, 455]. У даному дослідженні в процесі розгляду поняття «система» ставиться мета не внесення змін до самого терміна, а визначення параметрів, які характеризують систему з метою обґрунтування наявності системних ознак у системі ЗЖН (табл. В. 13дод. В).

Система ЗЖН являє собою сукупність об'єктів муніципальних і обласних утворень – відособлених територіально-цільових комплексів, не пов'язаних технологічно й енергетично між собою. Тому як системотворчі, тобто істотні, необхідні, стійкі зв'язки і відносини між елементами системи в даному випадку логічно виділити управлінські зв'язки систем влади на макро-, мезо- і мікрорівнях. У рамках системи управління ЗЖН держава та обласні й муніципальні утворення, що входять у неї, зв'язуються єдиними господарськими та соціальними цілями і завданнями, а також фінансовими потоками.

Управління в економічній науці та практиці розглядається як система управління, яка поділяється на управляючу і керовану підсистеми. Для організаційних систем управління визначено як діяльність суб'єкта (системи) щодо функціонування та розвитку об'єкта (системи). Як атрибутивну властивість управління Н. Вінер виділив прямі та зворотні зв'язки [67]. Наявність системотворчих прямих і зворотних зв'язків територіально-цільових комплексів ЗЖН із галузевою системою управління ЖКГ, а також із державною, регіональною та муніципальною системами управління дозволяє

виділити систему управління діяльністю щодо забезпечення життєдіяльності населення як систему другого порядку в системі управління національною економікою (рис. 2.4).

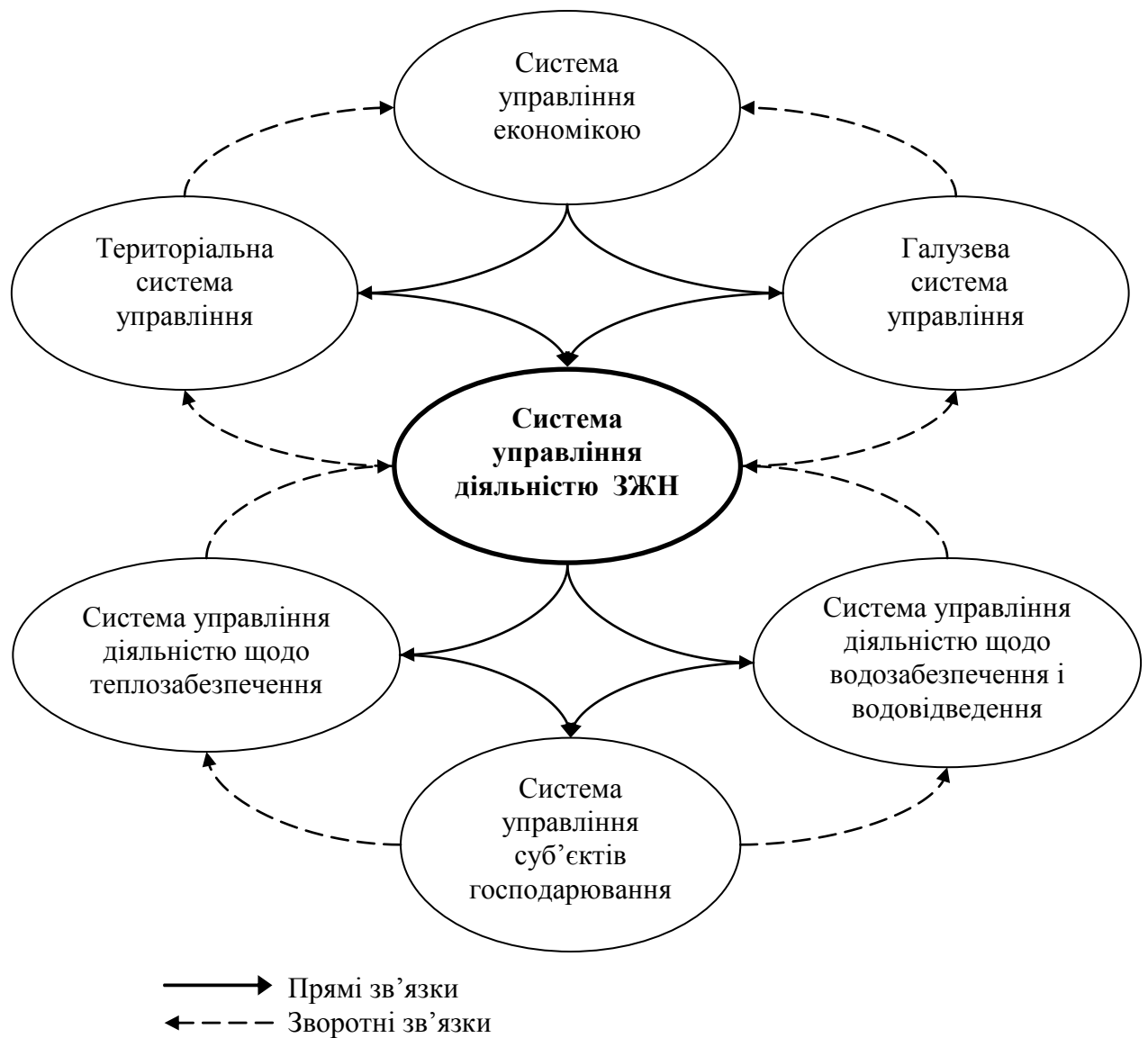

Рис. 2.4. Системотворчі прямі та зворотні зв'язки територіально-цільових комплексів ЗЖН

Найважливішим принципом організації системи управління ЗЖН, як і будь-якої складної системи, є принцип ієрархічності. Основу ієрархії системи

управління становить ієрархія об'єкта управління. У свою чергу, ієрархія об'єкта управління визначається процесами суспільного розподілу праці.

В ієрархічно побудованій системі має місце як структурна, так і функціональна диференціація, тобто кожний рівень спеціалізується на виконанні певного кола функцій.

Таким чином, у системі управління ЗЖН виникає складна взаємодія ієрархічних структур по вертикалі й горизонталі. Одночасно відзначається посилення відносин і зв'язків – зростає ступінь виразності ієрархічної структури системи ЗЖН. Якщо цього не відбувається, то система може розпастися: спеціалізація елементів системи управління завжди робить необхідними чіткі зв'язки між ними.

Виділяють такі істотні характеристики ієрархічних систем: послідовно вертикальне розташування підсистем, які складають дану систему (вертикальна декомпозиція); пріоритет дій або право втручання підсистем верхнього рівня; залежність дій підсистем верхнього рівня від фактичного виконання нижніми рівнями своїх функцій.

Будь-яка система може розглядатися як підсистема якоїсь більшої системи. При цьому зростання розуміння досягається шляхом розширення досліджуваної системи, а не розкладання її на окремі елементи. Розуміння частин походить із розуміння цілого, а не навпаки. Системний підхід припускає послідовний перехід від загального до часткового – синтез передуює аналізу. Стосовно до завдання даного дослідження необхідно насамперед виділити більш широку по відношенню до управління галузями ЗЖН систему. Управління галузями ЗЖН поєднує територіальну й галузеву складові. Тому виділення більшої системи можливе по обох напрямках. Так, наприклад, за територіальною ознакою на рівні регіону більшою системою є система управління областю, на рівні міста – система управління міським господарством; за галузевою – система управління ЖКГ відповідно. Пояснити поведінку та властивості цих систем можна через аналіз їх зовнішніх зв'язків як цілісностей із національним господарством і цільових

настанов. Глобальна мета управління системою ЗЖН на макрорівні може бути визначена як забезпечення її збалансованого розвитку для підвищення якості життя населення країни. Глобальна мета міського господарства – постійне підвищення рівня життя населення міста, більш повне задоволення його потреб у послугах галузей ЗЖН міського господарства. Із цієї глобальної мети випливають локальні цілі кожної підсистеми системи ЗЖН. При цьому недосягнення шуканої мети будь-якої підсистеми призводить до недосягнення глобальної.

Галузі соціально-економічної системи ЗЖН умовно можна розділити на дві великі підсистеми: теплове і водопровідно-каналізаційне господарство, основними видами діяльності яких є виробництво тепла й організація його споживання відповідно, а також здійснення водопостачання та водовідведення. Визначення параметрів, що характеризують систему як загальнонаукову категорію, і порівняння їх із параметрами системи ЗЖН дозволило зробити висновок про те, що її характеризує системна якість (рис. В. 19 дод. В).

Під системою ЗЖН розуміється сукупність підгалузей, що забезпечують функціонування інженерної інфраструктури, створюють умови для комфортної життєдіяльності населення шляхом надання йому комплексу послуг першорядної важливості для перебігу життєвих процесів в організмі людини.

Методологічною основою дослідження управління розвитком є історичний метод. Його застосування здійснюється на феноменологічному (описовому) і сутнісному (категоріальному) рівнях. Сутнісний рівень стосовно до складних об'єктів нерозривно пов'язаний із системними дослідженнями, які розширюють межі традиційного логічного аналізу. Зрозуміти процес розвитку глибше можна, лише всебічно вивчивши зв'язки та взаємодію різних систем, їх елементів і структур. І системний підхід тут просто необхідний: адже сам розвиток – процес складний як у змісті організованої безлічі шаблів, етапів, циклів, фаз, сторін, факторів, так і

цілісних змін. Таким чином, системний підхід дозволяє вивчати складну організацію історичного розвитку, розглядаючи його як процес-структуру, систему змін [20].

Комбінація системного й історичного підходів (системно-історичний) надає новій якості методології – можливість поєднувати генетичні та прогностичні функції в дослідженні розвитку, а цим досягається всебічний підхід до розвитку – синтез минулого, сьогодення, майбутнього [20]. Використання цього методу стосовно до розглянутого в даній роботі збалансованого розвитку галузей ЗЖН мотивується не тільки складністю і системністю об'єктів дослідження, але і тим, що через їх високу інерційність необхідний ретроспективний аналіз управління за тривалий період.

Сукупність ресурсів і економічних суб'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення, утворюють єдине ціле як соціально-економічна структура, взаємодіють між собою у сфері виробництва та споживання, обміну та розподілу, може бути визначена як складна соціально-економічна система (далі – СЕС) ЗЖН.

В процесі дослідження розвитку соціально-економічних систем наукова думка спрямована в основному на створення моделей економічного розвитку, а також на дослідження структурних зрушень, зміни технологічних укладів, циклічності розвитку, економічної ролі держави, монетарних факторів тощо. Термін «розвиток» є ключовим у рамках методологічного аналізу системи ЗЖН. Це потребує розкриття сутності та змісту розвитку як філософської, етичної та методологічної передумови економічної теорії. Незважаючи на увагу з боку вчених, поняття «розвиток» залишається дискусійним до наших днів. Огляд філософських і економічних тлумачень цієї категорії [64, 89, 142, 169, 173, 182, 193, 276, 297, 334, 335, 338, 366, 436, 449, 482] узагальнено в табл. В. 14 дод. В.

Отже, значеннєві області даного терміна мають «розмиті» межі та «пересічні сектори» з термінами «удосконалення», «зростання», «поліпшення». Ця обставина привела до деякого термінологічного хаосу і

потребує розмежування категорій, а також класифікації підходів до формалізації поняття «розвиток соціально-економічних систем».

Обґрунтування розмежування між «зростанням» і «розвитком» в економіці було запропоновано Й. Шумпетером. На його думку, економічне зростання – це кількісні зміни – збільшення виробництва та споживання тих самих товарів і послуг у часі, а економічний розвиток – це позитивні якісні зміни, нововведення у виробництві, продукції, послугах, управлінні, тобто інновації [440].

У контексті парадигми розвитку соціально-економічних систем виділяють три основних підходи до визначення поняття «розвиток»: як економічне зростання у його кількісному прояві; як процес «онтогенезу» і як процес «філогенезу». Узагальнення підходів виконано на підставі джерел [37, 68, 129, 465] (табл. В. 15 дод. В).

Ідея системної організації матерії, яка становить основу сучасних наукових уявлень про її будову, заснована на твердженні про те, що існування будь-якого об'єкта реальності можливе тільки завдяки взаємодії елементів, які його утворюють, а також взаємодії із зовнішнім середовищем. У зв'язку з цим у процесі внутрішньої та зовнішньої взаємодії деякі властивості, відносини та зв'язки елементів змінюються. Ці зміни, що називаються у філософії також рухом, являють собою невід'ємну характеристику буття та внутрішньо йому властиві.

Виділяють два основних типи руху:

рух, пов'язаний зі збереженням стійкості предмета (об'єкта, явища або процесу), його якості;

рух, пов'язаний із переходом від однієї якості до іншої, зміною якісного стану предмета [172].

Розвиток, як вищий тип руху та зміни в природі й суспільстві, являє собою перехід від одного якісного стану до іншого, від старого до нового. Оскільки процес розвитку охоплює тільки ті зміни об'єкта, які пов'язані з

перетвореннями у структурі його об'єкта, то під розвитком слід розуміти перехід від структури однієї якості до структури іншої якості.

Як справедливо зазначає О. Воложаніна, сутність розвитку, як вищого типу руху та зміни в матеріальному, соціальному й духовному світі, полягає в такій зміні об'єкта (суб'єкта), яка пов'язана з перетвореннями в його внутрішній будові, структурі. Розвиток є іманентною, невід'ємною властивістю об'єктів, а для соціально-економічних систем – внутрішньою метою та цінністю існування суб'єктів [72].

Розглядаючи зміст поняття «розвиток», не можна залишити без уваги категорію «сталий розвиток» (табл. В. 16 дод. В) [100, 131, 188, 265, 284, 300, 425]. Це поняття було введено в економічну теорію представником народництва М. Огановським ще на початку ХХ століття. Парадигма сталого розвитку зародилася як відповідь міжнародної співдружності на соціальні й екологічні проблеми, що загострилися, для вирішення яких при ООН була створена Міжнародна комісія з навколишнього середовища і розвитку [264]. Слід підкреслити, що як основне завдання сталого розвитку висунуто вимогу задоволення найбільш важливих для життя людських потреб і прагнень.

Концепція сталого розвитку з'явилася в результаті об'єднання трьох основних підходів до розвитку: економічного, соціального й екологічного. Економічний підхід до концепції припускає оптимальне використання обмежених ресурсів і використання екологічних – природо-, енерго- і матеріалозберігаючих технологій. Соціальна складова орієнтована на вибір людини як головної цінності. З екологічної точки зору сталий розвиток має забезпечувати цілісність біологічних і фізичних природних систем, під якими можна розуміти системи, що включають у тому числі техногенне середовище проживання, яке обслуговується системою ЗЖН. Основний акцент при цьому підході робиться на збереженні здатностей таких систем до самовідтворення і динамічній адаптації до змін. Узгодження даних підходів має забезпечувати умову збалансованості.

Підвищення стійкості системи ЗЖН означає підвищення її активності

до подолання несприятливих, у тому числі випадкових, варіацій зовнішнього середовища. Вища форма її стійкості може бути визначена як така, при якій система здатна самотійно стійко розбудовувати, регулювати, управляти, удосконалювати, максимально використовуючи внутрішні та позикові ресурси, цю активність. Питанням забезпечення сталого розвитку системи ЗЖН на рівні міста присвячено монографію А. Лук'янченка [190]. Сутність й особливості управління сталим розвитком ЖКГ розкрито П. Бубенком у роботі [56].

Категорія «збалансований розвиток» нараховує не одне десятиліття. Її дослідженню присвячено роботи багатьох учених. Баланс завжди розглядає існування певних пропорцій. Баланс – це певне співвідношення взаємопов'язаних показників якогось явища або процесу, діяльності [173]. Balance у перекладі з англійської означає рівновагу, *disbalance* – порушення рівноваги, *imbalance* – відсутність рівноваги, нестійкість [16]. З точки зору статистики порушення рівноваги і відсутність рівноваги – це близькі стани об'єктів, але *imbalance* сприймається як крайній стан дисбалансу.

У свою чергу, під збалансованістю прийнято розуміти співвідношення взаємно обумовлених частин, елементів, що забезпечує нормальне існування, функціонування, роботу чого-небудь [49].

Стосовно до відтворювального процесу суспільства під збалансованістю у загальному вигляді розуміється відповідність між обсягами продуктів і господарських ресурсів та потребою в цих продуктах і ресурсах.

Збалансованість соціально-економічних систем розглядається як інтегральне поняття, що включає такі складові, як несуперечність інтересів різних категорій учасників економічних відносин, раціональні пропорції між обсягами всіх елементів економічної системи, розумне співвідношення її якісних параметрів, узгодженість темпів розвитку окремих підсистем [53].

Істотних змін категорія «збалансований розвиток» зазнала з появою концепції «сталого розвитку», яка розширює її трактування, надаючи

геоекологічних рис. Збалансованість від звичної пропорційності еволюїрує у напрямі стійкості, комфортної життєдіяльності. Збалансований розвиток тепер асоціюється з гармонійним розвитком і є однією зі складових процесу гармонізації.

Як передумова для вироблення авторського визначення дефініції «економічні дисбаланси системи забезпечення життєдіяльності населення», як наукової категорії, систематизовано концепції сучасних поглядів на збалансований розвиток економічних систем, викладені в джерелах [9, 18, 28, 33, 37, 157, 299, 304, 356, 363, 393, 410, 443, 444, 454, 464, 468–470, 476, 477, 478, 484, 491, 497, 498, 502, 505, 507, 531, 533]. Усі розглянуті концепції розподілено на 8 груп: діалектичний підхід; загальна теорія систем; кібернетичний підхід; гомеостатичний підхід; синергетичний підхід; психологічний підхід; екзистенціальний підхід; глобалістичний напрям (табл. В. 17 дод. В).

Аналіз різних напрямів сучасного уявлення про збалансований розвиток економічних систем дозволив сформулювати власне уявлення про економічні дисбаланси системи ЗЖН. Під економічними дисбалансами (далі – ЕДБ) системи ЗЖН у рамках дослідження розуміються різноманітні форми і види таких диспропорцій у структурі, тенденціях розвитку, економічних інтересах суб'єктів ринку, їх відносинах, механізмах взаємодії, якісних характеристиках самої системи на різних рівнях господарювання, які досягли критичних масштабів і при яких система ЗЖН не здатна здійснювати активні спроби утримання рівноваги.

Таке розуміння ЕДБ системи ЗЖН дозволяє інтегрувати все те цінне, що знайшло відображення в джерелах, які розкривають сутність і ключові характеристики економічних дисбалансів, і що є необхідним та достатнім для позначення ЕДБ системи ЗЖН. При формуванні даного визначення висувалися такі вимоги:

специфіка функціонування системи ЗЖН;

точність, лаконічність і однозначність розкриття сутності ЕДБ системи ЗЖН;

універсальність визначення, що дозволяє охопити всі різновиди й випадки прояву ЕДБ системи ЗЖН у практичній діяльності;

створення передумов для вироблення критеріїв ідентифікації ЕДБ системи ЗЖН.

Необхідність формалізації типових управлінських рішень, спрямованих на подолання дисбалансів, висуває вимогу їх класифікації. В економічній літературі представлені класифікаційні групи дисбалансів, наведені в табл. В. 18 дод. В).

Для створення умов безпечного життєзабезпечення населення потрібні науково обґрунтовані, системні та скоординовані дії всіх інституціональних структур – державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємницького співтовариства, громадських організацій та ін., спрямовані на скорочення масштабів економічних дисбалансів системи забезпечення життєдіяльності населення з метою мінімізації відхилень від тенденції стійкого збалансованого розвитку економіки як джерел загроз економічної безпеки країни.

Систему ЗЖН можна охарактеризувати як систему, яка самостійно не здатна здійснювати активні спроби утримання рівноваги і продовжує її втрачати в динаміці. Довгочасний характер зростання відхилень від рівноважного її стану, що виходять за припустимі межі, породжує загрози економічної безпеки країни. Пропоновані класифікації дозволили встановити, що сукупність ЕДБ системи ЗЖН має негативний довгочасний позасистемний динамічний характер. Розмежування порушень рівноваги системи ЗЖН потребує подальшої деталізації класифікацій і визначення основних принципових критеріїв ідентифікації ЕДБ системи ЗЖН, що мають негативні вектори своїх наслідків.

Цільова настанова дослідження припускає використання 7 додаткових класифікаційних ознак, які дозволять розмежувати види ЕДБ системи ЗЖН:

рівень господарювання; рівень території; характер задоволення інтересів економічних агентів; етапи життєвого циклу; характер відносин, у яких відбулося розбалансування; можливість управляти розвитком проблемної ситуації; джерела і механізми виникнення ЕДБ (рис. В. 20 дод. В).

Деталізація класифікації дисбалансів шляхом виділення додаткових класифікаційних ознак дозволить розмежувати види ЕДБ системи ЗЖН, що становлять загрозу економічній безпеці країни. Запропоновані класифікаційні ознаки можна застосовувати в необхідній комбінації залежно від завдань і цілей дослідження й управління.

Узагальнення висновків, отриманих у процесі методологічного аналізу, дозволило формалізувати авторське концептуальне подання процесу управління збалансованим розвитком системи ЗЖН (рис. 2.5).

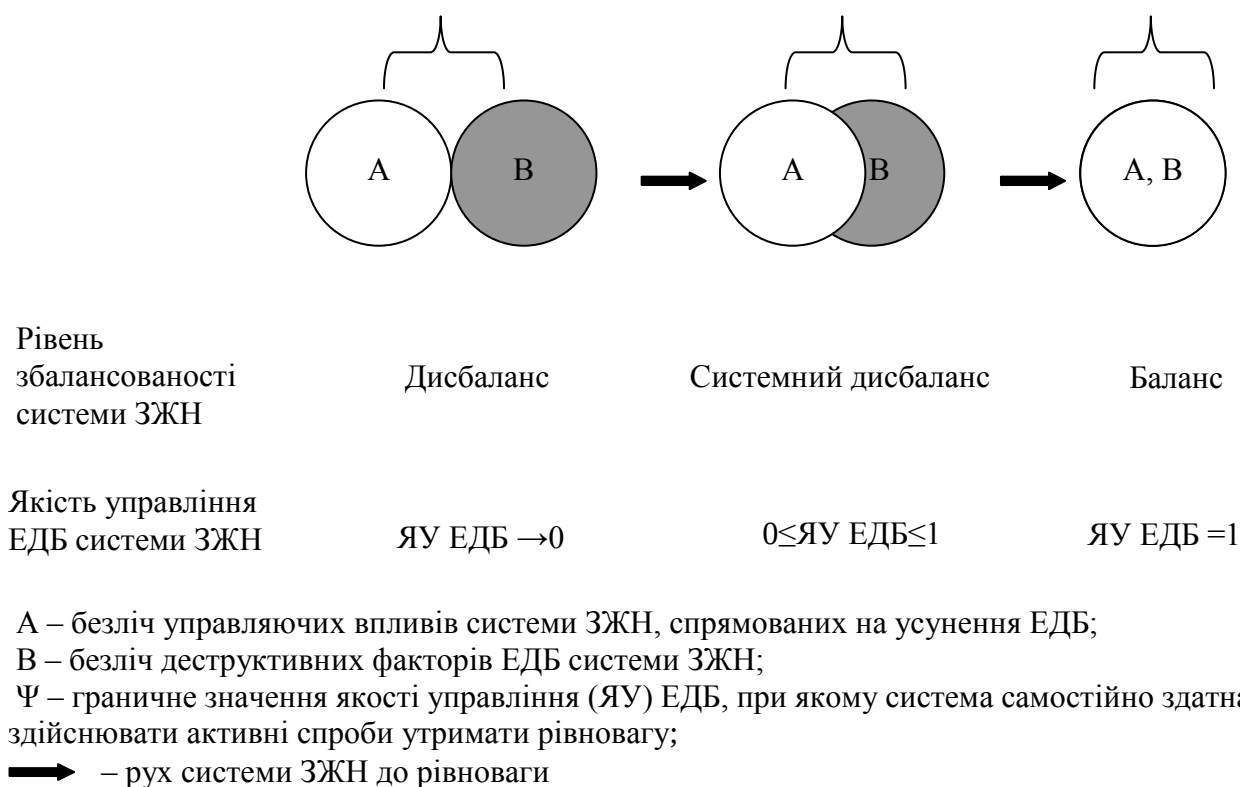

Рис. 2.5. Концептуальне подання управління процесом збалансованого розвитку системи ЗЖН (авторська розробка)

Під управлінням збалансованим розвитком системи ЗЖН у рамках дослідження розуміється процес цілезабезпечуючого регулювання руху

системи, пов'язаного з перетвореннями її структури, до рівноважного стану (від дисбалансу до балансу). Подальший розвиток підходу до подання управління збалансованим розвитком системи ЗЖН спрямований на формалізацію процесу формування таких цільових настанов для управлінських впливів на перетворення її структури, які дозволяють забезпечувати усунення диспропорцій.

Понятійно-категоріальний апарат служить обґрунтуванням доцільності комплексного підходу до управління збалансованим розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення, орієнтованої на підвищення рівня та якості життя населення як фактора зростання добробуту і розвитку національної економіки.

2.3. Методологія державного регулювання розвитку галузей забезпечення життєдіяльності населення

Складова частина стратегії, спрямованої на збалансований розвиток галузей ЗЖН, – визнання відповідної ролі держави, що має знайти своє відображення у визначенні методології, методів, способів, за допомогою яких воно може доповнювати ринки.

Методологія містить світоглядний підхід, дослідження предмета, структуру й місце державного регулювання в загальній системі знань.

Велике значення для методології регулювання має формування відносин між державою і ринком, заснованих на подоланні протиріч, а також механізмів взаємодії та розмежування функції між ринком і державою. Методологія закріплює цей механізм в організаційно-методичних документах: методичних вказівках, положеннях, рекомендаціях, показниках і способах їх обґрунтування.

Уявлення про роль держави в розвитку економіки змінювалися одразу

за перетвореннями, що відбуваються у суспільстві (табл. В. 19 дод. В).

При всьому різноманітті існуючих підходів економічна думка виділяє три типи моделей і п'ять основних підходів до державного регулювання держави, що різняться за ступенем присутності в економіці: «мінімалістська» держава (інститут політичної влади, «нічний сторож»), «сильна» держава (інститут макроекономічного регулювання, соціальна держава) і ефективна держава (менеджеріальний підхід) (табл. В. 20 дод. В).

На підставі дослідження типів моделей державного регулювання зроблено два ключових висновки. Перший про дві крайні позиції методології державного регулювання – класичну (збалансований розвиток економіки досягається шляхом саморегулювання без участі держави) і кейнсіанську (обґрунтовується необхідність державного регулювання). Другий – про тенденцію зростання ступеня державного впливу на економіку. Поясненням причин посилення ролі держави в економіці служить наявність негативних сторін ринкової економіки.

Сьогодні небезпідставно вважається, що сучасна держава – це, у першу чергу, держава ефективна. Дослідження ролі держави в масштабах усього світу продемонструвало величезне значення якості державного управління для забезпечення суспільного добробуту. Згідно із «Звітом про світовий розвиток – 1997», підготовленим Всесвітнім банком, метою розвитку є не «сильна» або «мінімалістська» держава (обидва підходи довели на практиці свою неспроможність), а ефективна.

Визначальним фактором забезпечення ефективності, тобто доцільності, обґрунтованості й раціональності державного впливу на економіку виступає соціальність – наповненість державного управління суспільними запитами й очікуваннями, реальним буттям людей. Ефективна держава у своїй діяльності поєднує механізми прямого впливу на економіку з механізмами формування мотивації та спонукання до дії, тобто механізми менеджменту.

Найчастіше під терміном «ефективна держава» розуміється так звана менеджеріальна (управлінська) держава, яка пояснюється в рамках теорії

факторів або наукового менеджменту, розробленої американськими вченими та практиками Ф. Тейлором, Г. Емерсоном і М. Фордом. Фактично роль держави згідно з цією теорією зводиться до управлінської діяльності й аналізується як механізм, що діє в результаті комбінації ряду факторів, які дозволяють досягати певних цілей із максимальною ефективністю при мінімальних витратах ресурсів. У соціально-економічній сфері ефективність держави оцінюється за здатністю відповідних її інститутів впливати на довгочасне економічне зростання з метою стійкого поліпшення добробуту народу.

Основоположники менеджеріального підходу до державного управління Д. Осборн і Т. Геблер (США) у роботі «Перебудова уряду» («*Reinventing Government*») [514], проаналізували недоліки бюрократичної моделі управління і запропонували нові принципи всіх рівнів державного управління: стимулююче управління; управління, звернене до суспільства; конкуруюче управління; управління, орієнтоване на результат; управління, орієнтоване на споживача; децентралізоване управління; проринкове управління.

Одним з основних принципів у роботі Д. Осборна і Т. Геблера «Заново винаходячи управління: як дух підприємництва перетворить державний сектор» названо перевагу ринкових механізмів управління над бюрократичними.

Менеджеріальна управлінська модель (*New Public Management*) характеризується кардинальним переглядом традиційного місця держави в житті суспільства, оскільки віддає пріоритет підходу до держави як до службовця, основною функцією якого є виробництво суспільно значимих послуг. Основною продукцією будь-яких державних установ, згідно з концепцією класиків нового державного менеджменту Д. Осборна і П. Пластріка, є послуги населенню – від суто побутових до захисту самого життя громадян.

Сучасне трактування державного управління модифіковане з урахуванням ідей *New Public Management* і *Good Governance*. Трансформація традиційної моделі державного управління почалася з Великобританії, але дуже швидко охопила й інші регіони. У 1990-х рр. новий державний менеджмент став одним із домінуючих напрямів модернізації адміністративних систем в усьому світі, особливо у Північній Америці, Європі, Австралії та Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Одним із факторів, що сприяли його поширенню, була позиція Всесвітнього Банку, МВФ і Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР), які виступали захисниками реформ у дусі нового державного менеджменту [158].

Good Governance як окрема управлінська модель разом із *New Public Management* оформилася в 1997 р., коли вийшла у світ Програма розвитку ООН «*Governance*» для сталого розвитку людських ресурсів». Ця модель, що одержала назву постменеджеріальної, також як і менеджеріальна, передбачає перевагу ринкових механізмів управління над бюрократичними і спрямована на максимальне розширення сфери участі суспільства в управлінні.

Спостерігається світова тенденція універсалізації загальних принципів і підходів у сфері державного управління, яка проявляється в поширенні моделей «гарного управління», розроблених у розвинених країнах. Так, на думку Г. Пітерса та Д. Савойї, впровадження останніх у практику державного управління сприяє стандартизації політичного порядку денного реформаторів і здійсненню глобальної трансформації бюрократичних урядів. Цієї ж позиції дотримується Д. Кеттл, який виступив за формування міжнародного реформаторського руху за новий державний менеджмент.

Таким чином, сформований у ряді країн підхід до державного управління, при якому відбувається перехід від державного адміністрування до державного менеджменту, що формує модель ефективної держави, набуває подальшого розвитку і поширення у світовій практиці.

До сьогоднішнього часу, після більше двох десятиліть ринкових перетворень в Україні, активна і цілеспрямована роль держави у становленні й розвитку СОРЕ усе більше сприймається як необхідність.

Представниками менеджеріального підходу до організації державного управління в Україні є такі дослідники, як А. Мельник, А. Оболенський, А. Васіна, Л. Гордієнко, В. Семиноженко [245]. У їх роботах відстоюється ідея застосування сучасних технологій менеджменту до організації системи державного управління в Україні. Розвиток системи державного управління в нашій країні розглядається з позицій маркетингової орієнтації, що здійснюється за допомогою впровадження системи управління якістю надаваних послуг (рис. В. 21 дод. В).

Ефективність менеджеріального підходу до організації державного управління, широке поширення ідей трансформації традиційної моделі державного управління, а також можливість адміністративних реформ, сполучених з імпортом менеджеріальних і постменеджеріальних інститутів в Україну дозволили обґрунтувати доцільність його використання в реалізації функції державного управління – регулюванні збалансованого розвитку галузей ЗЖН.

У своїх зусиллях сприяти створенню та розвитку ринкових відносин на ринку ЗЖН держава у складних умовах формування СОРЕ виявляється в складній ситуації одночасно регулятора та рівноправного учасника ринкових процесів.

Формування СОРЕ в Україні значно стримується відсутністю нових підходів до регулювання галузей ЗЖН [233]. На сьогоднішній день галузі функціонують фактично за рахунок тих ресурсних можливостей, які були накопичені до початку 90-х рр. минулого століття. Відсутність надійних джерел для самофінансування суб'єктів господарювання і їх непривабливість для приватних інвесторів привели до значного погіршення виробничих потужностей цього сектору, підвищення їх аварійності, збільшення невиправданих витрат матеріальних й енергетичних ресурсів, що негативно

впливає на вартісні характеристики, рівень і якість наданих послуг. Відсутність у теорії державного управління науково обґрунтованої концептуальної позиції багатьох проблем здійснення державного впливу на розвиток галузей ЗЖН спричинила їх кризовий стан.

Діюча система державного регулювання розвитку галузей ЗЖН, як різновиду природної монополії, спрямована, насамперед, на ціноутворення.

Природна монополія визначена Законом України «Про природні монополії» як «стан товарного ринку, при якому задоволення попиту на цьому ринку є більш ефективним за умови відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва..., а товари (послуги), які виробляються суб'єктами природних монополій, не можуть бути замінені у споживанні іншими товарами (послугами), у зв'язку із чим попит на цьому товарному ринку менше залежить від зміни цін на ці товари (послуги), ніж попит на інші товари (послуги)» [324]. Згідно з даним визначенням, основними критеріями віднесення ринку до ринків природних монополій є наявність ефекту масштабу і незамінність послуг. Слід відзначити, що таке визначення не узгодиться з визначенням, запропонованим У. Баумолем, який як третій критерій віднесення ринку до ринків природних монополій розглядає наявність бар'єрів входження на ринок [29].

Природна монополія – складова частина того, що Дж. Гелбрейт називав «плануючою системою», куди входять корпорації, які взаємодіють із державою. Ринок сам по собі не в змозі ні управляти, ні контролювати «плануючу систему». Ці функції можуть виконувати тільки держава та суспільство в цілому [85].

У зв'язку з тим, що характерними некоректними діями монополістів є завищення цін і тарифів, нав'язування умов договору, не вигідних споживачеві, зниження якості продукції та якості обслуговування, установлення бар'єрів доступу інших підприємців на потенційно конкурентні суміжні ринки тощо, виникає необхідність регуляції природних монополій.

У галузях природних монополій існує протиріччя між виробничою та алокативною ефективністю через те, що велика компанія має перевагу у витратах. Як спосіб вирішити це протиріччя використовується регулювання діяльності природної монополії.

Предметом регулювання діяльності вітчизняних природно-монопольних суб'єктів господарювання відповідно до ст. 8 Закону України «Про природні монополії» є:

ціни (тарифи) на послуги, вироблені суб'єктами природних монополій;
доступ споживачів до послуг, які виробляються суб'єктами природних монополій;

інші умови підприємницької діяльності у випадках, передбачених законодавством [324].

Форми державної регуляції природних монополій передбачають контроль за рівнем і структурою цін, обсягом пропозиції продукції на ринку, рівнем доходів природного монополіста (у формі прибутку, комісійних тощо), бар'єрами входу (виходу) на ринок (з ринку), якістю продукції (послуг), правилами безпеки, фінансовою структурою та структурою власності підприємства або організації. Основними завданнями регуляції є стимулювання мінімізації вартості послуг, забезпечення ефективного їх виробництва, нормального прибутку виробникам і постачальникам послуг. Регуляція галузей ЗЖН виконується в таких формах:

видача ліцензій на здійснення відповідних видів діяльності;
контроль за дотриманням суб'єктами ведення господарства ліцензійних умов;

контроль за обґрунтованістю встановлених тарифів на послуги водо-, теплопостачання й водовідведення;

надання дотацій із Державного бюджету;

цінова регуляція;

застосування санкцій до суб'єктів ведення господарства у випадках, передбачених законодавством.

У міжнародній практиці відомі три напрями державної регуляторної політики природних монополій: регулювання ціноутворенням; формування і підтримка конкурентного середовища у природно-монопольних галузях; управління механізмом вилучення та перерозподілу монопольної ренти (рис. 2.6).

Рис. 2.6. Напрями державної політики щодо регулювання природних монополій (складано автором)

Традиційно державна політика України спрямована на жорстке регулювання ціноутворенням ([R1], рис. 2.6). У зв'язку з цим державне регулювання в рамках дослідження розглядається як управляючий вплив на ціноутворення, яке дозволяє коригувати систему економічних відносин, що опосередковують створення, функціонування та зміну галузевих ринків послуг ЗЖН.

Основними завданнями державного регулювання природних монополій згідно з теорією недосконалої конкуренції є такі: по-перше, необхідно, щоб їх ціни були максимально наближені до рівня граничних витрат; по-друге, потрібно забезпечити тільки нормальну норму прибутку; по-третє, їх виробництво має бути ефективним. Відповідно до цих завдань функцією держави є підтримка такого рівня цін на послуги ЗЖН, який буде наближений до граничних витрат і разом з тим дозволить одержувати дохід,

достатній для відшкодування витрат.

Сучасна економічна думка має у своєму розпорядженні інструменти регулювання природних монополій (рис. В. 22 дод. В).

Прийнято вважати, що регульовані ціни є вирішенням завдань максимізації виграшу споживачів за умови беззбитковості єдиного продавця. Однак регулюючий орган не має такого самого обсягу інформації про витрати як регульована компанія. Це викликає в останньої реакцію дезінформувати регулятора, завищуючи звітний рівень витрат порівняно з фактичним. Специфічним моментом підвищення витрат є надлишкові інвестиції монополіста. Дія виникаючого ефекту Аверча-Джонсона не дозволяє регулятору мінімізувати втрати від алокативної ефективності. З іншого боку, у регульованого виробника відсутні адекватні стимул-реакції до зниження витрат при використуванні технології, а також до відновлення виробництва: регулятор не може встановити, якою мірою зміна витрат монополіста визначена рівнем його зусиль, а якою – зміною цін на ресурси й іншими зовнішніми факторами [204].

Різноманітні моделі ціноутворення на продукцію природних монополій, використовувані в міжнародній практиці, у роботі Е. Коробцова [167] класифіковані як моделі «адміністративного регулювання» і моделі «мотиваційного регулювання». До перших, які практикуються у США, Японії, Південній Америці, належать витрати плюс прибуток, метод індексації цін і тарифів, а також регулювання норми прибутку на капітал. Другі, популярні в Західній Європі, представлені моделями диференційованої шкали, регулювання потоку виручки та межі цін (рис. В. 22 дод. В).

Найбільш адекватними умовами для функціонування вітчизняної системи ЗЖН у роботі [446] названі російські. Виконане у роботі узагальнення наукових результатів російських учених дозволило дисертанту виявити обмеження у використанні пропонованих ними підходів до формування тарифів на послуги ЗЖН у практиці вітчизняного ціноутворення. Дія пропонованих видів тарифів спрямована винятково на задоволення

економічних інтересів господарюючих суб'єктів ЗЖН за рахунок дискримінації окремих груп споживачів. Такий підхід до тарифоутворення не сприяє забезпеченню балансу інтересів усіх економічних агентів ринку послуг ЗЖН (табл. В. 21 дод. В).

Ще одним аспектом, що потребує розгляду в рамках напрямку державної політики щодо регулювання природних монополій (регулювання ціноутворенням), є формування моделі фінансового механізму розвитку системи ЗЖН. Моделі фінансового механізму розвитку системи ЗЖН, за аналогією з моделями суспільного добробуту, згруповані залежно від ступеня участі держави у вирішенні соціальних проблем. Традиційно виділяють ліберальний напрям і соціал-демократичний (рис. В. 23 дод. В).

Ліберальний напрям передбачає формування механізму фінансового забезпечення розвитку системи ЗЖН за залишковим принципом. Основа залишкової моделі – мінімальне втручання держави в економічні процеси забезпечення життєдіяльності населення, збереження вільної конкуренції, використання ринкового механізму як головного регулятора процесу формування фінансових ресурсів системи.

У рамках ліберального напрямку спеціального розгляду потребує ліберально-приватизаційний, який набув практичного розвитку в нашій країні. Цей напрям був сформульований колективом авторів на основі узагальнення результатів аналізу процесу реформування ЖКГ. Основними ознаками вітчизняної моделі названо «послідовну лібералізацію та вихід держави із соціальної економіки, зокрема зі сфери ЖКГ, приватизацію, механізм вертикального галузевого управління разом з монополією держави на житловий фонд [296]. Це, на думку авторів, зруйнувало систему сервісу в життєзабезпеченні.

Представники соціал-демократичного напрямку визнають необхідною участь держави в розподілі соціальних благ. Інституціональна модель виходить із того, що держава приймає на себе зобов'язання забезпечити певний мінімальний стандарт добробуту як право громадянина. Тому

соціальні програми розглядаються як невід'ємна складова державної соціально-економічної політики.

Модель соціального ринкового господарства в рамках соціал-демократичного напрямку передбачає аналогічні принципи формування фінансового механізму розвитку системи ЗЖН.

До кінця 90-х рр. XX століття у науковий побут міцно увійшло уявлення про зміну парадигм державних моделей. Воно було викликано феноменами, що виникли в найбільш провідних індустріальних суспільствах, які визначили перехід від індустріального суспільства до інформаційного. Держава в рамках нової концепції перетворилася на нейтрального регулятора ринкових процесів. Перед державою поставлено завдання заповнення недоглядів, допущених ринком на рівні інфраструктури суспільства й у соціальній сфері. Потреби сучасного суспільства викликали уявлення про державу як про «динамічний каталізатор», яке аж ніяк не означало захист концепції «мінімізації держави», але допускало, що ряд функцій держави, насамперед фінансова, домінуватиме над традиційними.

Окремого розгляду потребує планово-директивна модель фінансового механізму розвитку системи ЗЖН, заснована на досвіді країн колишнього соціалістичного табору, коли держава бере на себе повну відповідальність за добробут населення. Взаємозв'язок соціальних аспектів проблематики забезпечення життєдіяльності населення із сутністю суспільно-політичного й економічного ладу виявлено в роботі Ф. Енгельса «До житлового питання» [448]. Основними ознаками цієї моделі є: визначення витрат на послуги, виходячи із пріоритетів державного плану, повне фінансування діяльності ЗЖН із бюджету, монопольне державне ціноутворення, регулювання фінансової діяльності суб'єктів господарювання шляхом виключення чистого доходу, залишковий принцип фінансування галузей ЗЖН.

Слід зазначити, що представлені моделі не є описом досвіду конкретних країн. Дослідження виконано з метою виділення загальних і часткових ознак серед усього різноманіття моделей фінансового механізму

розвитку системи ЗЖН.

Отже, розглянуті моделі в рамках системи ЗЖН мають ціновий характер, оскільки незалежно від ступеня участі держави у вирішенні соціальних проблем об'єктом фінансового управління системою ЗЖН на макрорівні є ціна, а державне регулювання фінансових відносин суб'єктів господарювання ЗЖН як природних монополістів здійснюється в рамках цінової політики. «Як спосіб вирішити протиріччя між виробничою та алокативною ефективністю держава використовує регулювання цін (тарифів) у галузях природних монополій» [55]. У зв'язку з цим дані моделі в рамках дослідження набули інтерпретації цінових.

Конкурентна політика в галузях природних монополій ([R2], рис. 2.6) традиційно використовує дві групи методів. Перша полягає у виведенні як можна більшої кількості ринків з-під режиму тарифної регуляції. Це передбачає розподіл видів діяльності в регульованих галузях на природно-монопольні й потенційно конкурентні. Метою перетворень для потенційно конкурентних галузей є повна відмова від тарифного регулювання. Друга група методів пов'язана з удосконаленням тарифного регулювання, впровадженням стимулюючих контрактів на ринках природних монополій.

Теоретико-методологічні основи дослідження проблематики державного регулювання галузевих ринків були закладені в працях А. Сміта [364], Дж.Ст. Мілля [251], Ф. Ліста [184], К. Маркса [230], Ф. Енгельса [448], Р. Познера [520]. Систематичне вивчення питань функціонування галузевих ринків і формування основних наукових підходів до дослідження проблематики функціонування галузі в умовах недосконалої конкуренції почалося із середини 1920-х рр. У науковій дискусії брали участь представники різних напрямів економічної думки: Дж. Кларк [148], П. Сраффа [374], Дж. Хікс, Є. Чемберлін [428] та ін.

Наукові концепції, розроблені в рамках сучасної економічної теорії галузевих ринків (У.Дж. Баумоль [29], Д. Ріс, Ж. Тіроль [394], Ф. Шерер, В.Дж. Шеферд [525] та ін.), а також у рамках австрійської школи (І. Кірцнер,

Ф. Хайєк [407], Й. Шумпетер [440], Х. Уерта де Сото [402]) мають велике значення для теоретичного осмислення питань функціонування і регулювання ринку послуг ЗЖН.

У сучасній теорії галузевих ринків виділяють два основних підходи: підхід з позиції так званої парадигми «структура – поведінка – результат» і з точки зору теорії цін. Формування структурно-поведінкового підходу гарвардською школою, заснованого на ідеї парадигми «структура – поведінка – результат», розпочалося наприкінці 1930-х рр. Представники школи (Є. Мейсон, Д. Бейн) перевіряли гіпотезу залежності рівнів конкуренції та цін від ринкової концентрації. У рамках структурно-поведінкового підходу до дослідження проблеми державного регулювання галузевих ринків визнається взаємна обумовленість структури ринку, поведінки фірм і результативності функціонування ринку. Держава може поліпшити функціонування галузевого ринку, впливаючи на будь-який його структурний елемент. Даний підхід пов'язаний із проектуванням моделі досконалої конкуренції, розробкою основних рис конкурентного ринку. Монополія в такому баченні розуміється як протилежність вільної конкуренції, як стороння структура, яка знижує ефективність ринкової економіки. Згідно з таким розумінням домінує уявлення про те, що досконала конкуренція має становити мету конкурентної політики, а це суперечить природно-монопольній природі системи ЗЖН.

Даний підхід зазнав гострої критики з боку представників чиказької школи, основоположником якої вважається Дж. Стіглер [528]. На думку Х. Демзетца [479], і висока ринкова частка, і високий прибуток пояснюються третьою змінною – ефективністю.

Альтернативною структурно-поведінковому підходу є теорія змагальних ринків У. Баумоля [29], Дж. Панзара й Р. Вілліга [517]. Головний висновок концепції змагальних ринків полягає в такому: потенційна конкуренція має на ціну й ефективність такий самий вплив, як і фактична. За відсутності бар'єрів входу перевага у витратах великих фірм не може створювати ринкову владу і приносити втрати суспільного добробуту. Ця

теорія вплинула на політику розвитку конкуренції в галузях природних монополій. Ще більшу важливість для політики дерегулювання в галузях природних монополій становлять висновки теорії змагальних ринків про те, що за певних умов потенційна конкуренція зможе знизити ціну на ринку, а отже, зробити непотрібним свідомо неефективне тарифне регулювання.

На політику розвитку конкуренції в галузях природних монополій впливає також ще один альтернативний напрям теорії структурно-поведінкового підходу – дослідження із застосуванням результатів теорії транзакційних витрат (Р. Коуз) [473]. Так, присутність на ринку ЗЖН як споживачів усіх без винятку суб'єктів ринку потребує відволікання значних коштів на укладання й оформлення контрактів і договорів, що обумовлює наявність високого рівня транзакційних витрат у системі ЗЖН порівняно з іншими галузями національної економіки. Втрати, викликані невиконанням споживачами договірних умов, невдало укладеними, погано оформленими і ненадійно захищеними угодами, є також потужним джерелом цих витрат. Високий рівень транзакційних витрат системи ЗЖН обумовлений ще опортуністичною поведінкою споживачів і витратами захисту прав власності. До цієї категорії входять витрати на утримання судів, арбітражу, державних органів, витрати часу й ресурсів, необхідних для відновлення порушених прав при стягненні простроченої дебіторської заборгованості. Такі витрати значно обмежують можливості цінової конкуренції системи ЗЖН.

Розвитком підходу гарвардської школи є теорія добросовісної конкуренції М. Портера [519], згідно з якою одиницею конкуренції є галузь, що розуміється як група підприємство з виробництва близьких за своїми властивостями і функціональним призначенням продуктів. Запропонована М. Портером модель «п'яти сил» конкуренції, від яких залежить рівень і стан конкуренції в кожній з галузей економіки, розширює поняття конкуренції далі зони активності конкурентів. Згідно з такою інтерпретацією поняття конкуренції можна стверджувати, що ринок послуг ЗЖН є конкурентним ринком, оскільки «Споживачі, постачальники, субститути, потенційні

учасники – усе це «конкуренти» для компаній галузі» [344].

Теорія монополістичної конкуренції Є. Чемберліна [428] розглядає забезпечення доступу до природно-монопольного ринку інших фірм, які конкурують із монополією на диференційованому ринку послуг зі схожими властивостями, але такими, що дещо різняться. При цьому може виявитися, що ефективні між собою будуть дві або більше галузей економіки, кожна з яких на своєму сегменті ринку є природною монополією.

У новій теорії конкуренції – «нової індустріальної економіки» (Дж. Гелбрейт [85]) основна увага концентрується на соціально-економічних змінах. Згідно із цією теорією основу процесу постійних перетворень становить еволюційне відновлення суспільства, його спонтанна трансформація.

Принциповою особливістю неоавстрійського підходу, представником якого є Ф. Хайєк [406, 407], є інтерпретація конкуренції не як типу взаємодії компаній на ринку, а як динамічного за природою процесу. Йдеться не стільки про конкуренцію у вузькому розумінні, скільки про конкурентний порядок, який потребує інституціонального обрамлення у вигляді приватної власності та свободи контрактів. Головний висновок неоавстрійської концепції відносно держави полягає в такому: державне регулювання практично завжди є неефективним і створює перешкоди економічному розвитку. Інститути ринку як компенсуючого механізму провалів координації є більш ефективними.

Аналіз етапів розвитку сучасних уявлень про джерела ринкової влади в галузях природних монополій дозволив відзначити тенденцію до зниження ролі тарифного регулювання й доцільність упровадження стимулюючих контрактів. Ідеї у використанні конкурентних механізмів викликали активні дезінтеграційні та приватизаційні процеси в галузях природних монополій більшості країн світу.

За результатами аналізу апробованих у міжнародній практиці й відомих у науковій літературі методів регулювання природних монополій

встановлено, що сучасні тенденції спрямовані, насамперед, на мінімізацію перевищення ціни над граничними витратами. Для умов функціонування вітчизняної системи ЗЖН, що демонструє тенденцію зростаючої збитковості виробників і соціальної напруженості споживачів послуг ЗЖН, таке завдання не постає. Звідси випливає, що відомі в економічній теорії принципи регулювання природних монополій, теоретично застосовні в Україні, суперечать інтересам як господарюючих суб'єктів, так і домогосподарств, а отже, не забезпечують виконання умови досягнення балансу інтересів усіх економічних агентів на ринку послуг ЗЖН.

У міжнародній практиці одним із можливих методів покриття витрат для природно-монопольної галузі й одночасно підтримки соціально прийнятних тарифів є непрямий метод фінансової регуляції рівня цін – перехресне субсидування. Цей метод активно застосовується у країнах із нерозвиненою ринковою економікою, а також у практиці вітчизняного ціноутворення на послуги ЗЖН. При перехресному субсидуванні відносно низькі тарифи для населення України компенсуються високими для інших споживачів послуг ЗЖН. Однак подальше застосування цього методу, спрямованого на вирішення цінових проблем системи ЗЖН за рахунок промислових споживачів, у практиці вітчизняного ціноутворення є недоцільним, тому що воно обмежує розвиток усього реального сектору економіки, що неактуально для сучасної України.

Третій напрям державної регуляторної політики природних монополій ([R3], рис. 2.6) – управління механізмом вилучення і перерозподілу монопольної ренти – сприяє зменшенню жорсткості державного управління системою ЗЖН за рахунок державно-приватних партнерств. Методологічне обґрунтування цього напрямку, що базується на об'єднанні ресурсів держави й іноземного бізнесу, описує процеси управління збалансованим розвитком системи ЗЖН на мегарівні (підрозділ 4.4).

Таким чином, сьогодні відомі цілком визначені, сумісні із природною монополією типи ринкових середовищ, які дисциплінують її роботу в

соціально бажаних напрямках. Дані типи ринкових середовищ представлені, насамперед, конкуренцією за Демсецом, конкуренцією на змагальних ринках і конкуренцією за Чемберліном. Однак сумісність наведених типів ринкових середовищ досить обмежена в умовах функціонування сучасної вітчизняної системи ЗЖН. Обмеження у формуванні ринкового середовища за Демсецом у сфері ЗЖН України викликане відсутністю досвіду, інформаційних і технологічних можливостей, а найголовніше – стимулу до інвестування у вітчизняних потенційних виробників послуг ЗЖН. При створенні змагальних ринків у нашій країні загроза потенційної конкуренції через технологічні особливості виробництва послуг ЗЖН може розглядатися тільки теоретично. Виникнення монополістичної конкуренції за Чемберліном у сфері ЗЖН можливе винятково у випадку появи в Україні адекватних технологій виробництва послуг ЗЖН.

На сьогоднішній день в економічній теорії існують різні думки про методи і межі регулювання природних монополій. Сучасні погляди на дану проблему мають дискусійний характер. Однак усі вони виходять із того, що будь-яке регулювання здатне завдати шкоди не тільки природній монополії, але і суспільству в цілому.

М. Фрідмен відзначає: «На жаль, прийнятного вирішення проблеми технологічної монополії немає. Можливий лише вибір трьох зол – приватної нерегульованої монополії, приватної монополії, регульованої державою, і безпосередньої господарської діяльності держави» [405].

Звичайно стверджується, що політика щодо природної монополії, спрямована на створення конкуренції, може призвести до зниження ефективності, а також що у випадку природних монополій найкращими методами обмеження зловживань монополістичним становищем є регулювання, оподаткування або націоналізація.

У той же час слід відзначити, що реформування ЖКГ України передбачає «реалізацію ефективної антимонопольної політики та здійснення інституційних перетворень, спрямованих на розвиток ринкових відносин і

конкуренції» [310]. Однак проведені в країні заходи, націлені винятково на усунення бар'єрів входження на ринок, є малоефективними і недостатньо сприяють формуванню конкурентного середовища в галузі.

Таким чином, програмними документами як основний напрям державної регуляторної політики в житлово-комунальній сфері України визначено використання конкурентних механізмів ([R2], рис. 2.6).

Однією з необхідних умов розвитку конкуренції, передбаченої Законом України «Про загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009–2014 роки» [310], є недискримінаційний доступ до інфраструктури, який припускає перехід у державному регулюванні від тарифного до антимонопольного. Саме з відкриття доступу до мережної інфраструктури починалося реформування природних монополій у розвинених країнах [462, 503].

В Україні також триває активний інституціональний процес стосовно недискримінаційного доступу до інфраструктури в електроенергетиці, газовій галузі, на залізничному транспорті. Питання теоретичного обґрунтування розробки та вдосконалення механізмів реалізації регуляторної політики держави закладені в дослідження О. В. Манойленко [228].

Відповідні зобов'язання суб'єктів господарювання системи ЗЖН щодо забезпечення відкритого доступу вже закріплені у профільному й галузевих законах («Про природні монополії», «Про теплопостачання» та ін.). Однак територіальні особливості функціонування системи ЗЖН в Україні, обумовлені використанням під час технологічного процесу складної інженерної інфраструктури на великих територіях, обмежують відкриття доступу до інфраструктури. Суб'єкти господарювання ЗЖН, як власники інфраструктури, зазнають значних витрат на її утримання, а створення резерву пропускної здатності значно послабить їх позицію на ринку.

Питання регулювання комунальних тарифів в Україні ([R1], рис. 2.6) законодавчо регулюється Законами України «Про теплопостачання», «Про питну воду і питне водопостачання», «Про місцеве самоврядування», «Про

державне регулювання у сфері комунальних послуг», а також Правилами надання послуг щодо централізованого опалення, постачання холодною і гарячою водою та водовідведення [306, 315, 318, 321, 328].

Згідно із Законом України «Про державне регулювання у сфері комунальних послуг» [306] органом державного регулювання у сфері комунальних послуг є національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері комунальних послуг (далі – НКРРКП). До її повноважень належить встановлення тарифів на комунальні послуги суб'єктам природних монополій і суб'єктам господарювання на суміжних ринках, ліцензування діяльності яких здійснюється НКРРКП.

Незважаючи на значну кількість нормативно-правових актів, що регулюють правовідносини в рамках сфери житлово-комунального господарства, у даний час відсутня концепція державного регулювання, яка б повністю відповідала ідеології та принципам регулювання діяльності ЗЖН на ринках природних монополій і на суміжних ринках в умовах формування соціально-орієнтованої ринкової економіки.

Згідно із Законом України «Про тепlopостачання» до тепlopостачання належать три різних види діяльності: виробництво теплової енергії, її транспортування і постачання [328]. При цьому у сферу діяльності суб'єктів природних монополій включається винятково діяльність щодо транспортування теплової енергії, а виробництво теплової енергії та її постачання належать до суміжних ринків. Аналогічна ситуація існує і стосовно розмежування видів діяльності щодо централізованого водопостачання та водовідведення. При цьому на загальнодержавному рівні виникає необхідність додаткового вивчення питання розподілу цієї сфери на транспортування магістральними і розподільними трубопроводами.

Сучасна концепція державного регулювання сфери ЗЖН, як природно-монопольного ринку послуг, не передбачає державного впливу на забезпечення балансу інтересів усіх суб'єктів ринку. Так, наприклад, державне регулювання не спрямоване на встановлення відповідності між

тарифами і корисністю послуг, що підтверджується турботою тільки про доступність послуг ЗЖН без підтримки належного рівня їх якості з точки зору споживача [174]. Сучасне законодавство регулює процеси забезпечення якості послуг ЗЖН шляхом установлення нормативів втрат, що спрямовано на підтримку певного рівня національної безпеки і є характеристикою якості винятково вироблених, але не споживаних послуг, а отже, не виражає інтересів споживачів. Тому трансформація державного управління галузей ЗЖН у соціально-орієнтоване за ринковими принципами потребує зважених системних змін.

Головним наслідком системного характеру проблем функціонування галузей ЗЖН, як і самої сфери ЗЖН, є неможливість вирішення тільки однієї проблеми без впливу на інші. На підставі цієї властивості сфери ЗЖН можна стверджувати, що основним фактором негативних результатів її функціонування є відсутність системного підходу до регулювання, який дозволяє формалізувати і вирішити проблемну ситуацію з метою забезпечення співвідношення інтересів усіх зацікавлених сторін у процесі адаптації до сучасних умов господарювання.

Особливістю встановлення цілей державного регулювання збалансованого розвитку галузей ЗЖН є неможливість їх адаптації до умов ринкового середовища шляхом регулювання тільки одного напрямку. У зв'язку із цим зазначені цілі можна представити як взаємовплив їх стратегічних напрямів (рис. В. 24 дод. В).

Значна кількість і тісний взаємозв'язок стратегічних напрямів державного регулювання галузей ЗЖН зводить процес регулювання до управлінської діяльності, який може бути представлений як механізм інституціонального забезпечення міжгалузевого перерозподілу, що діє в результаті комбінації ряду факторів, які дозволяють досягати певних цілей з максимальною ефективністю при мінімальних витратах ресурсів.

Для формування такого механізму потрібен розгляд функцій держави в системі державного регулювання. Виходячи з положень класичної теорії в

системі державного регулювання формується державна функція першого рівня – забезпечення умов функціонування ринкових механізмів шляхом реалізації принципів приватної власності й упровадження принципів конкуренції.

Державна функція другого рівня в системі державного регулювання – нівелювання негативних наслідків дії ринкових механізмів – виникає виходячи з положень кейнсіанської теорії. Ця функція реалізується за допомогою перерозподілу частини чистого матеріального продукту (далі – ЧМП) в економічній сфері, а також за рахунок соціальних витрат державного бюджету. Сутністю регульованих ринкових відносин є перерозподіл частини ЧМП, що являє собою економічний механізм, який полягає у формуванні способів перетворення вартості ЧМП, а також необхідного (далі – НП) і додаткового продуктів (далі – ДП) у різних галузях реального сектору національної економіки на модифіковані розподільні елементи як інструментарію міжгалузевого впливу на виробництво.

Іншими словами, економічний механізм міжгалузевого перерозподілу частини ЧМП являє собою опосередковане регулювання співвідношень елементів розподільної сфери, головними з яких є заробітна плата і прибуток, з їх адекватними матеріально-вартісними основами (НП і ДП) у різних галузях економіки. У зв'язку із цим у першу чергу виникає питання про методи обчислення ВВП і безпосередньо ЧМП. Серед відомих методів обчислення ВВП найбільш визнаним вважається виробничий метод В. Леонтьєва, відомий під назвою «витрати - випуск», за розробку якого в 1973 р. його автору присуджено Нобелівську премію. Однак ряд недоліків цього методу обмежує його застосування в процесі регулювання ринкових відносин у галузях ЗЖН шляхом перерозподілу ЧМП, а саме:

перший недолік – вихідний принцип методу «сукупні витрати дорівнюють сукупним доходам» є справедливим тільки в масштабі реального сектору загалом, але не в розрізі галузей. Перенесення цього принципу на рівень галузей перетворює виробничий метод на розподільний;

другий недолік впливає з першого. Обчислення ЧМП на основі застосованого вихідного принципу також перетворює виробничий метод на розподільний;

третій недолік – ЧМП обчислюється без розподілу на НП і ДП.

Для розрахунку ЧМП та його структури (НП і ДП) доцільно виходити з таких основних методологічних положень:

положення теорії трудової вартості про те, що нова вартість створюється тільки живою працею;

збіг сум форм прояву ЧМП, НП і ДП у розподільній фазі з їх адекватними вартісними основами у виробничій спостерігається винятково на національному рівні;

прийняття за основу всіх розрахунків щодо ЧМП в окремих галузях параметрів економічних умов виробництва, що формуються на національному рівні;

визначення галузевої норми додаткового продукту шляхом коригування його загальнонаціональної норми залежно від галузевої органічної будови капіталу.

У методологічному аспекті економічний механізм міжгалузевого перерозподілу частини ЧМП є послідовною функціональною системою, що складається з трьох основних блоків управління (рис. 3. 6 дод. 3).

Перший блок – вихідний етап. Його функцією є визначення та створення рівних економічних умов для виробництва послуг ЗЖН усім суб'єктам господарювання відносно один одного всередині самої системи. Здійснюється це за допомогою регулювання ринкових відносин, спрямованого на забезпечення принципів внутрішньогалузевого еквівалентного обміну. Разом з тим передбачається створення пріоритетних умов окремим суб'єктам господарювання ЗЖН відносно інших суб'єктів господарювання ЗЖН.

Другий блок системи – основний, з позиції збалансованого розвитку

галузей ЗЖН, етап. Його функцією є створення та постійна підтримка пріоритетних умов виробництва послуг у галузях ЗЖН відносно інших галузей економіки. Здійснюється це також за допомогою регулювання ринкових відносин. Однак їх використання спрямоване не тільки на забезпечення принципів міжгалузевого еквівалентного обміну, але і на забезпечення кращих умов виробництва. Це дозволяє створювати в галузях ЗЖН більш високих рівнів економічного стимулювання виробництва та мотивації праці відносно інших галузей. Таким чином, цей блок управління вирішує, крім виробничих, таке завдання соціально-економічної сфери, як випереджаючі темпи зростання доходів суб'єктів господарювання ЗЖН та їх працівників.

Третій, кінцевий, блок за своїми функціями і методами їх здійснення принциповим чином виділяється із загальної системи. Це узагальнюючий і завершальний етап системи. Його функціями є як виробничі та соціально-економічні завдання, так і соціальні завдання в чистому вигляді. При цьому слід відзначити, що всі завдання на третьому етапі вирішуються не ринковими і не економічними методами, а шляхом державних інвестицій у їх різних формах.

За ознакою об'єктів або сфер напрямів ці інвестиції умовно представляють три групи. Перша – інвестиції у виробничу сферу. Це державні виробничі капітальні вкладення, субвенції або субсидії галузям ЗЖН. Вони використовуються на освоєння нових енергозберігаючих технологій щодо виробництва послуг ЗЖН, утримання загальногалузових технологічних систем, забезпечення санітарної та екологічної безпеки населення, створення і розвиток інженерної інфраструктури, впровадження у виробництво послуг ЗЖН великих досягнень науки тощо.

Друга група – соціально-економічна сфера. Це державні дотації до швидкозростаючих цін на енергоносії з метою вирівнювання рентабельності виробництва послуг ЗЖН, компенсація державою певної частини ціни великого і дорогого устаткування з метою зниження рівня зношеності основних фондів, пільгове оподаткування для підвищення інвестиційної

привабливості галузей ЗЖН тощо.

Третя група – соціальна сфера галузей ЗЖН, що охоплює умови життя їх працівників з метою залучення кваліфікованих трудових ресурсів. Це державні інвестиції у вигляді невиробничих капітальних вкладень, які направляються на розвиток соціальної інфраструктури сфери ЗЖН. Сюди входять також різні соціальні фонди, допомога, пільги тощо, які виділяються з державного бюджету.

Механізм інституціонального забезпечення міжгалузевого перерозподілу частини ЧМП дозволяє забезпечувати пріоритетний розвиток галузей ЗЖН із метою зростання якісних характеристик життєдіяльності населення.

Таким чином, обґрунтовано доцільність розвитку положень державного регулювання фінансового забезпечення галузей ЗЖН, які передбачають цілеспрямоване підтримуюче переміщення фінансових ресурсів із високорентабельних сфер господарської діяльності у сферу ЗЖН для підвищення їх інвестиційних можливостей за рахунок введення обов'язкового загальнодержавного збору.

2.4. Комплексне управління збалансованим розвитком системи ЗЖН на основі цілезабезпечення руху системи до рівноважного стану

Передумови збалансованого розвитку системи ЗЖН потребують його розгляду в контексті законів організації та основних наукових підходів до формалізації поняття «розвиток» (табл. В. 15 дод. В): розвиток – як економічне зростання у його кількісному прояві; розвиток – як процес «онтогенезу»; розвиток – як процес «філогенезу».

Представниками підходу до формалізації поняття «розвиток» як

економічного зростання в його кількісному прояві серед українських дослідників можуть бути названі В. А. Воротинцев [77], В. І. Логвиненко [187], І. Ф. Пономарьов [398]. У рамках цього підходу автором встановлено, що траєкторія збалансованого розвитку системи ЗЖН має спадний характер. Викладений у роботах [55, 293] аналіз відомих у теорії та практиці проблем ЖКГ дозволив визначити ключову проблему збалансованого розвитку системи ЗЖН – дефіцит його фінансового забезпечення (рис. В. 25 дод. В).

У результаті аналізу статистичних показників діяльності ЗЖН за даними джерел [66, 377–379, 381] встановлено, що основними причинами дефіциту фінансового забезпечення є низька інноваційна активність галузей ЗЖН, низька інвестиційна привабливість постачальників послуг ЗЖН, низька платіжна дисципліна споживачів послуг ЗЖН, високі питомі витрати енерго- і матеріальних ресурсів при виробництві послуг ЗЖН, перевищення рівня витрат на виробництво послуг ЗЖН над рівнем тарифів.

Дослідження проблематики дозволило виявити причинно-наслідкові зв'язки між спадною траєкторією збалансованого розвитку галузей ЗЖН і недосконалістю як технологій державного регулювання, так і використовуваних у практичній діяльності суб'єктами господарювання фінансових інструментів управління. Невирішеність проблем породжує нові та загострює існуючі, погіршуючи і без того критичний стан системи ЗЖН. Узагальнення, систематизація і виділення пріоритетних напрямів забезпечення збалансованого розвитку системи ЗЖН уможливили припущення, що ключовими факторами, які впливають на ефективність управління, є інноваційні, інвестиційні, цінові та витратні (рис. В. 26 дод. В).

На підставі встановлених причинно-наслідкових зв'язків проблеми розташовані за принципом дерева рішень. Вирішення проблем першого рівня (блоки 1–5) забезпечує можливість вирішення наступних (блоки 6, 7), які, у свою чергу, є передумовами вирішення проблем третього, четвертого і п'ятого рівнів. Вирішення проблем п'ятого рівня, у свою чергу, є передумовою для вирішення проблем першого рівня, що виступає проявом

закону синергії. Таким чином, усунення первинних деструктивних факторів ЕДБ системи ЗЖН становить передумову дії закону самозбереження.

Передумовами збалансованого розвитку галузей ЗЖН є такі: виявлення факторів економічних дисбалансів, що проявляються в неефективному розвитку галузей ЗЖН, і визначення як ключових інноваційних, інвестиційних, цінових і витратних факторів; орієнтація управління збалансованим розвитком системи ЗЖН на відстеження поведінки ЕДБ системи ЗЖН залежно від інтенсивності конструктивних управлінських впливів, що дозволить вчасно виявляти, попереджати, чинити випереджальний вплив, запобігати або пом'якшувати наявні дисбаланси і ті, що виникають знову.

У динамічній фазі функціонування системи ЗЖН у контексті наукового підходу до формалізації поняття «розвиток» як процесу «онтогенезу» доцільно використовувати поняття «життєвий цикл ЕДБ системи ЗЖН». Відомо декілька підходів до визначення етапів життєвих циклів. Проте, етапи, що пропонуються є нетиповими для ЕДБ системи ЗЖН. Так, наприклад, старіння, занепад, ліквідація не можуть розглядатися в якості етапів життєвого циклу дисбалансу, а етап «збір урожаю» – суперечить концепції збалансованого розвитку системи ЗЖН. Крім того, в підходах, що запропоновано в літературі, практично не розглядаються життєві цикли економічних процесів, за винятком досліджень Р. Каплана і Р. Нортон [522]. У зв'язку із зазначеним, доцільним є побудова авторської моделі життєвого циклу ЕДБ системи ЗЖН. У ній визначено чотири етапи і сім фаз циклу змін факторів «рівень збалансованості системи ЗЖН». Залежно від рівня збалансованості («низький», «середній», «високий») і етапів циклу, у якому перебуває система ЗЖН, можна виділити три зони ЕДБ системи ЗЖН: «дисбаланс», «системний дисбаланс», «баланс». Імбаланс розглядається як крайній стан дисбалансу, при якому якість управління ЕДБ системи ЗЖН дорівнює нулю (рис. 2.7).

На першому етапі першої фази життєвого циклу система управління виявляє фактори, що формують проблемну ситуацію. Це перший крок до

розробки регулятора ЕДБ системи ЗЖН. Він дозволяє утримувати проблемну ситуацію на вихідному рівні та навіть збільшувати рівень збалансованості системи ЗЖН у випадку реалізації ефективних управлінських рішень. Однак несистемність таких рішень не дозволяє кривій життєвого циклу ЕДБ досягти зони «системного дисбалансу», при якому система ЗЖН буде здатна здійснювати активні спроби до утримання рівноваги.

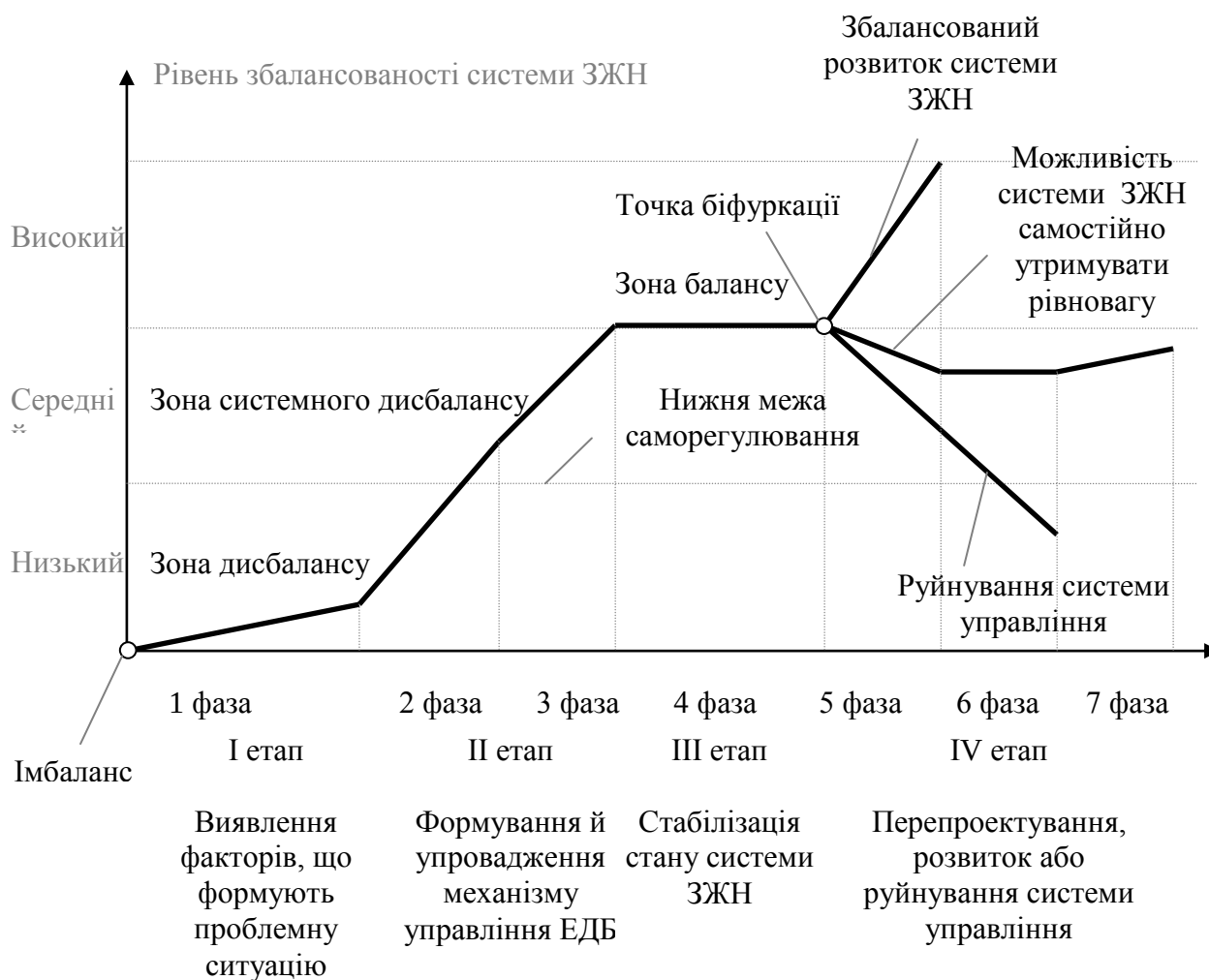

Рис. 2.7. Графічна модель життєвого циклу ЕДБ системи ЗЖН
(авторська розробка)

На другому етапі при формуванні й упровадженні механізму управління ЕДБ системи ЗЖН крива життєвого циклу на другій і третій фазах піднімається від низького до середнього рівня збалансованості, перетинаючи зону «системного дисбалансу».

На третьому етапі, після реалізації управляючих впливів, крива життєвого циклу ЕДБ системи ЗЖН набуває стабільного положення в прикордонній зоні «системного дисбалансу» і «балансу», яке може зберігатися доти, доки інерція управляючих впливів утримує систему ЗЖН на заданому рівні збалансованості.

Подальший прояв дисбалансів як «джерел розвитку будь-яких систем» [277] на четвертому етапі залежатиме від ефективності реалізації механізму управління ЕДБ системи ЗЖН. Це точка біфуркації кривої життєвого циклу ЕДБ системи ЗЖН. Крива може коливатися в зоні «системного дисбалансу», не перетинаючи нижню межу саморегулювання, поки система ЗЖН здатна самотійно здійснювати активні спроби утримати рівновагу (п'ята, шоста, сьома фази життєвого циклу). Підйом тренду (п'ята фаза) характеризує високу ефективність механізму, а спад (п'ята, шоста фази) – відповідно низьку. Постійне відстеження динаміки життєвого циклу ЕДБ системи ЗЖН дозволяє вчасно здійснити перепроєктування системи управління збалансованим розвитком ЗЖН, коригувати сам механізм управління або розробити нові рішення в управлінні ЕДБ системи ЗЖН.

Таким чином, розроблена графічна модель життєвого циклу ЕДБ системи ЗЖН, заснована на науковому підході до формалізації поняття «розвиток» як процесу «онтогенезу», дозволяє відстежувати поведінку ЕДБ системи ЗЖН залежно від інтенсивності конструктивних управлінських впливів. Ступінь збалансованого розвитку системи ЗЖН й ефективності механізму управління ЕДБ залежить від впливу мега-, макро-, мезо- і мікрофакторів (табл. В. 24 дод. В). Вплив факторів відображено на рис. 2.8.

Таким чином, у рамках дослідження запропоновано методологічний підхід до управління ЕДБ системи ЗЖН, заснований, на відміну від існуючого, на науковому підході до формалізації поняття «розвиток» як процесу «онтогенезу», з інтеграцією в нього розроблених визначення, класифікації, моделі життєвого циклу, механізму управління ЕДБ системи ЗЖН, а також інструментарію оцінки факторів збалансованого розвитку

системи ЗЖН. Підхід спрямований на відстеження поведінки ЕДБ системи ЗЖН залежно від інтенсивності конструктивних управлінських впливів і дозволяє вчасно виявляти, попереджати, чинити випереджальний вплив, запобігати або пом'якшувати наявні дисбаланси і ті, що виникають знову.

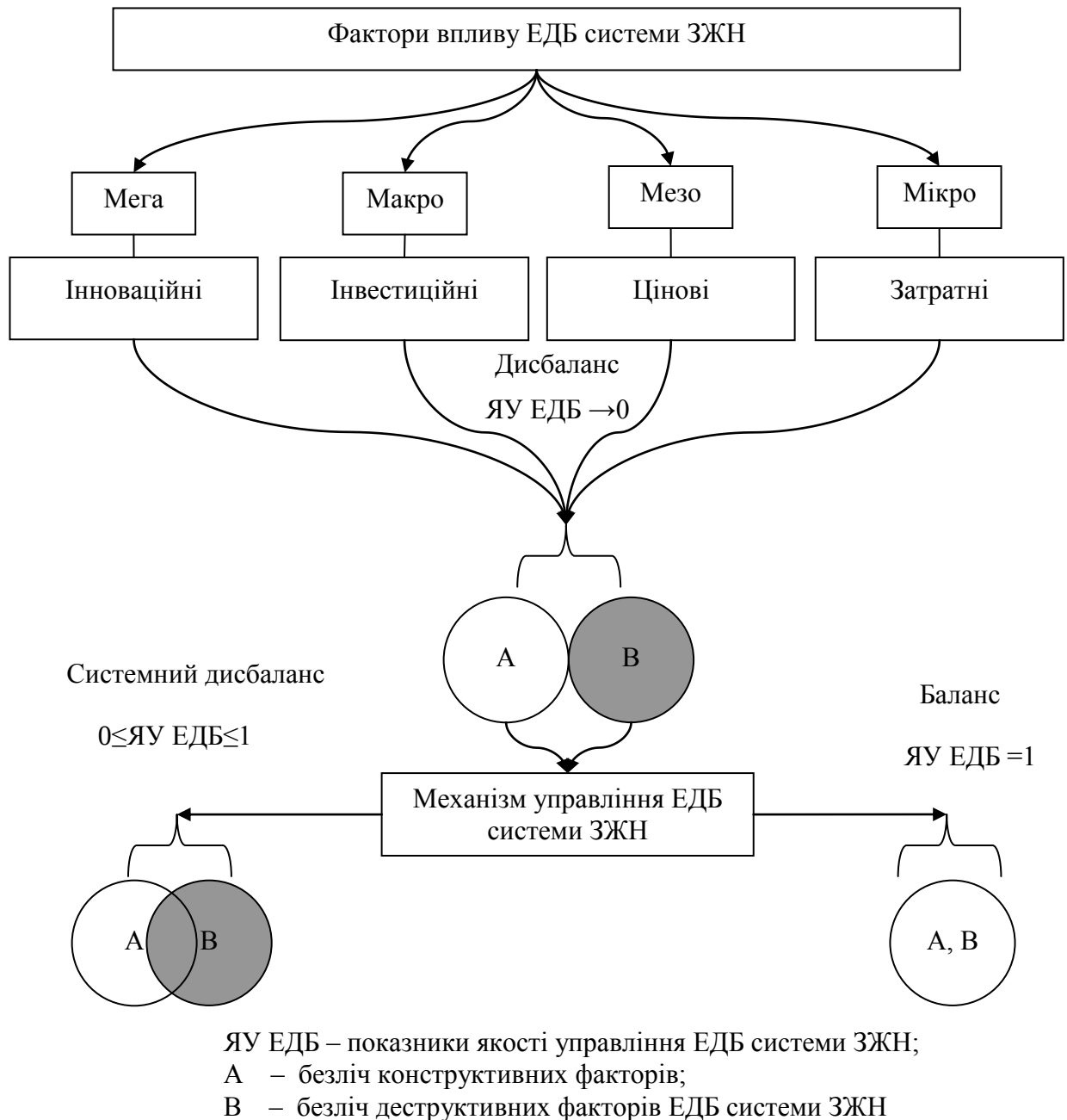

Рис. 2.8. Схема факторів впливу на стан збалансованого розвитку системи ЗЖН

Механізм дії закону самозбереження пропонується трактувати з

використанням поняття «виживаність у циклах розвитку». Суть закону самозбереження стосовно до системи ЗЖН означає, що система прагне зберегти рівновагу, знижуючи дію деструктивних факторів і збільшуючи дію конструктивних, за допомогою комплексу управляючих впливів. Стосовно до предмета дослідження у статистичній фазі функціонування галузей ЗЖН, відповідній до діючої системи управління, відсутній тісний взаємозв'язок із системою вищого рівня, підсистемами й елементами управління, що створює проблемну ситуацію.

У контексті наукового походу до формалізації поняття «розвиток» як процесу «філогенезу», з метою комплексного охоплення існуючих проблем щодо забезпечення збалансованого розвитку системи ЗЖН доцільно застосувати концепцію життєздатних систем (VSM) [37] (рис. В. 27 дод. В). У зв'язку з цим система ЗЖН розглядається як цілісний організм із вертикальною командною віссю, що складається з п'яти ієрархічно організованих управляючих ешелонів.

Успішність функціонування системи ЗЖН, як автономної системи, багато в чому залежить від ступеня стійкості потоку відповідних команд, що направляються вниз по центральній осі із системи 5 «Прийняття рішень». Специфіка функціонування даної системи в Україні полягає в тому, що основні функції з прийняття рішень щодо всієї системи покладені як на територіальних, так і на відомчих регуляторів одночасно. Відмінною рисою системи 5 є те, що вона має бути інформована про призначення всієї системи.

Система 4 має бути розташована на командній осі між системами 3 і 5 та забезпечувати передачу вниз вимог, що виходять від системи 5 (тобто значення економічно обґрунтованого тарифу), і передачу нагору необхідної відфільтрованої інформації про внутрішній стан системи (поточні та прогнозні значення основних показників витрат).

До функцій системи 4 об'єкта дослідження мають бути віднесені: збір інформації про стан навколишнього середовища (поточні значення рівня цін і обсягів споживання ресурсів); розрахунки передбачуваних значень

показників на основі моделей прогнозування (прогнозні значення рівня цін і обсягів споживання ресурсів); оцінка ефективності різних альтернативних дій системи в різних ситуаціях на основі методів імітаційного моделювання (оцінка того, як використання даного методу регулювання вплине на обсяг споживання ресурсів і рівень цін). Тобто система 4 повинна направляти в систему 5 не тільки інформацію про зовнішнє середовище й основні тенденції її зміни, але і про відповідну реакцію системи на ці зміни.

У той же час фактичне виконання своїх функцій системою 4 обмежується винятково констатацією фактів за попередній період без будь-якого коригування на тенденції поточних і майбутніх періодів. Вищевказані коригування є строго необхідними в умовах формування тарифу на наступні періоди. При такому методі запізнення становить не менш року, а лаг перезатвердження тарифу – півроку.

Система 3 є координатором і відповідає за розподіл дефіцитних ресурсів (наприклад, субсидій і дотацій, а також фінансових інвестицій). Також вона може виконувати функції арбітра при виникненні нетипових проблем. Функції системи 3 у системі ЗЖН виконують різні інститути: розподіл субсидій забезпечується за рахунок місцевих бюджетів, дотацій – державного, інвестицій – усіх суб'єктів ринку. При цьому розподіл потоків інвестування здійснюється на мікрорівні системами 1 самостійно.

Система 3* – система внутрішнього аудиту, що виявляє неусвідомлені системами 1 проблеми функціонування. Для забезпечення функцій внутрішнього аудиту існують спеціалізовані комерційні організації, послуги яких оплачуються суб'єктом господарювання. Однак вибір цих організацій здійснюють, як правило, місцеві органи самоврядування. Це породжує конфлікт інтересів, знижує об'єктивність аудиторських процедур на догоду зацікавлених сторін.

Система 2 дозволяє запобігти некерованим коливанням, що виникають між різними підрозділами системи.

Слід відзначити, що система 2 не управляє системами 1, а відображає

впливи, отримані від метасистеми, та вирішує тільки типові проблеми. Для системи ЗЖН система 2 представлена законами і підзаконними актами, що регулюють діяльність суб'єктів господарювання ЗЖН, галузевого міністерства, місцевих органів самоврядування.

Система 1 є функціональним елементом життєздатної системи і представлена у вигляді комунальних підприємств різних форм власності та функціональної приналежності.

Кожна система 1, взаємодіючи з навколишнім середовищем і підпорядковуючись своєму власному блоку управління, виконує функції в рамках горизонтальної площини. Вертикальний вимір призначений для побудови логічної карти відносин між різними економічними агентами ЗЖН та їх зв'язку із загальною метасистемою.

Системи 1–2–3 утворюють трирівневу автономну систему, призначену для підтримки внутрішньої стабільності системи й оптимізації її характеристик у певних робочих рамках і за заданими критеріями.

Аналіз організації діяльності ЗЖН, з точки зору її життєздатності, тенденцій, спостережуваних у період кризи, а також підходів до управління, дозволяє відзначити, що криза системи ЗЖН не супроводжується необхідним регулюванням фінансових потоків.

Неефективність функціонування метасистеми вказує на існування проблем у роботі систем 2, 3, 4, 5, а також їх взаємодію. У результаті аналізу визначено причини виявлених проблем.

Причини проблем у системі 2:

законодавча неврегульованість монопольного становища суб'єктів господарювання ЗЖН;

законодавча неврегульованість форм і методів тарифної політики держави;

законодавча неврегульованість форм і методів стягнення дебіторської заборгованості.

Причини проблем у системі 3:

неефективність розподілу дефіцитних ресурсів;
 зростання витрат на бюрократизацію процесів субсидування,
 фінансування і регулювання системи ЗЖН.

Причини проблем у системі 4:

відсутність своєчасної інформації про функціонування реального
 сектору економіки;

значні часові лаги;

відсутність формалізації граничних значень відхилень, при яких
 необхідно здійснювати регулювання.

Причини проблем у системі 5:

економічна і соціальна необґрунтованість тарифів;

недосконалість методологічної бази, що дозволяє реагувати на
 відхилення;

подвійна система співвідпорядкованості;

відмінною рисою системи 5 є те, що вона має бути інформована про
 призначення всієї системи. Це ускладнюється з порушенням принципу
 єдиноначальності.

Відзначимо також наявність проблем у функціонуванні й управлінні
 системи 1. Найбільш значимими з них є такі: зношеність основних фондів;
 виробництво послуг ЗЖН за застарілими технологіями; значні витрати і
 низька енергоефективність наданих послуг ЗЖН; невідповідність
 інвестиційно-інноваційної політики невідкладним потребам; незадовільний
 фінансовий стан; невідповідність принципів політики ціноутворення реаліям
 ринку; неефективна система управління витратами; висока дебіторська
 заборгованість; недосконала система управління кредитною політикою;
 невідповідність структур і систем управління комунальними
 підприємствами-монополістами при їх інтеграції в ринкову економіку;
 низька якість наданих послуг ЗЖН; низька інвестиційна привабливість.

Таким чином, за індикаторами збалансованого розвитку можна
 констатувати наявність істотних наростаючих проблем у системі ЗЖН

України. Застосування системного підходу й аналізу життєздатності системи ЗЖН показало, що виявлені проблеми охоплюють усі підсистеми VSM. Для забезпечення збалансованого розвитку системи ЗЖН необхідне здійснення комплексу заходів, які охоплюють усі рівні управління національної економіки, що є третьою передумовою збалансованого розвитку галузей ЗЖН.

У результаті методологічного аналізу в контексті законів організації та основних наукових підходів до формалізації поняття «розвиток» сформульовано основні передумови збалансованого розвитку галузей ЗЖН:

виявлення факторів економічних дисбалансів, що проявляються в неефективному розвитку галузей ЗЖН, і визначення як ключових інноваційних, інвестиційних, цінових і витратних факторів;

орієнтація управління збалансованим розвитком системи ЗЖН на відстеження поведінки ЕДБ системи ЗЖН залежно від інтенсивності конструктивних управлінських впливів, що дозволить вчасно виявляти, попереджати, чинити випереджальний вплив, запобігати або пом'якшувати наявні дисбаланси і ті, що виникають знову;

здійснення комплексу заходів щодо забезпечення збалансованого розвитку галузей ЗЖН, які охоплюють усі рівні управління національної економіки.

Удосконалений теоретичний підхід до визначення передумов збалансованого розвитку галузей ЗЖН, що базується, на відміну від інших, на використанні моделі причинно-наслідкових зв'язків економічних дисбалансів, дозволяє обґрунтувати взаємовплив і взаємозалежність дисбалансів і розробити комплекс коригуючих заходів, які уможливлюють нівелювання їх впливу на національну економіку. Систематизація причинно-наслідкових зв'язків економічних дисбалансів системи забезпечення життєдіяльності населення дозволяє управляти процесом балансування системи забезпечення життєдіяльності населення на різних рівнях управління національною економікою (рис. 2.9).

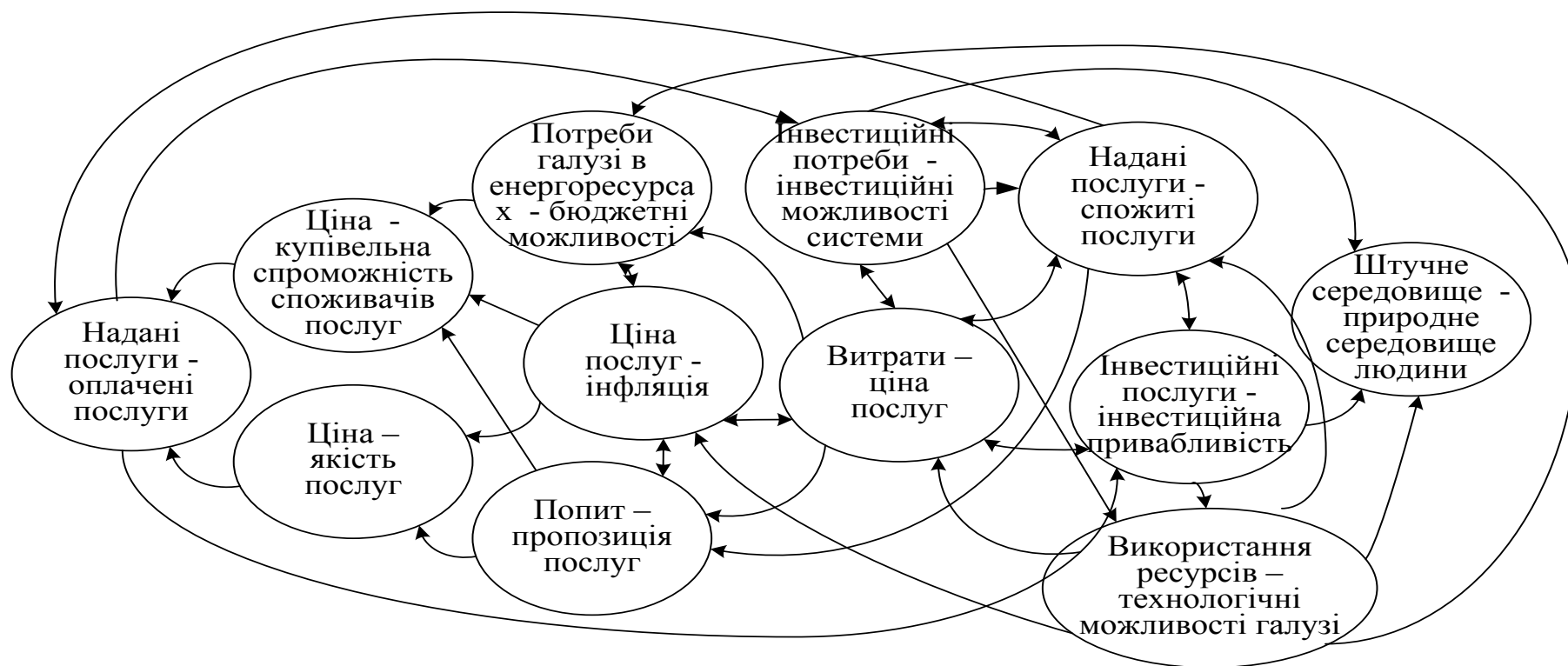

Рис. 2.9. Причинно-наслідкова діаграма взаємозв'язку економічних дисбалансів системи забезпечення життєдіяльності населення

Встановлено, що виявлені економічні дисбаланси забезпечення життєдіяльності населення формують проблемні ситуації на всіх рівнях національної економіки, вирішення яких є можливим за рахунок комплексного управління збалансованим розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення шляхом представлення процесу управління збалансованим розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення як процесу цілезабезпечення регулювання руху системи від дисбалансів до рівноважного стану. Управління збалансованим розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення передбачає формування таких цільових установок для управлінських впливів на перетворення її структури, які дозволяють забезпечувати пом'якшення диспропорцій та подолання дисбалансів.

Висновки до розділу 2

1. У даному розділі розвинуто теоретико-методологічне підґрунтя дослідження економічних дисбалансів у системі забезпечення життєдіяльності населення, удосконалено методологічний підхід до комплексного управління збалансованим розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення шляхом цілезабезпечення регулювання руху системи до рівноважного стану.

2. На основі аналізу різних напрямів у сучасному уявленні про дисбаланси і збалансований розвиток економічних систем з позицій діалектичного, кібернетичного, гомеостатичного, синергетичного, психологічного, екзистенціального, глобалістичного підходів, загальної теорії систем дістав розвитку поняттєво-категоріальний апарат, а саме надано авторське визначення дефініції «економічні дисбаланси системи забезпечення життєдіяльності населення», яке, на відміну від існуючих, конкретизує як об'єкт управління життєвий цикл дисбалансу. Під економічними дисбалансами системи ЗЖН розуміються різноманітні форми та види, які досягли критичних

масштабів, таких диспропорцій у структурі, тенденціях розвитку, економічних інтересах суб'єктів ринку, їх відносинах, механізмах взаємодії, якісних характеристиках самої системи на різних рівнях господарювання, при яких система ЗЖН не здатна здійснювати активні спроби до утримання рівноваги.

3. У результаті систематизації існуючих підходів до класифікації дисбалансів СЕС дістала розвитку класифікація дисбалансів шляхом подальшої деталізації класифікацій і визначення основних принципових критеріїв ідентифікації ЕДБ системи ЗЖН, які мають негативні вектори своїх наслідків, з виокремленням додаткових класифікаційних ознак, що дозволяє розмежовувати їх види, які становлять загрозу економічній безпеці країни.

4. Аналіз основних наукових підходів до управління дозволив обґрунтувати доцільність використання системного підходу до управління діяльністю ЗЖН. Системний підхід, на відміну від застосовуваного у практичній діяльності, надає можливість розглядати її з різних сторін, комплексно у взаємозв'язку організаційно-технічних, інституціональних і соціально-економічних аспектів функціонування та розвитку як сукупності взаємопов'язаних елементів.

5. Формалізовано авторське концептуальне подання процесу управління збалансованим розвитком системи ЗЖН. Під управлінням збалансованим розвитком системи ЗЖН у рамках дослідження розуміється процес цілезабезпечуючого регулювання руху системи, пов'язаного з перетвореннями її структури, до рівноважного стану (від дисбалансу до балансу). Авторське подання спрямоване на формалізацію процесу формування таких цільових настанов для управлінських впливів на перетворення структури системи, які дозволяють забезпечувати усунення диспропорцій у розвитку галузей ЗЖН.

6. Встановлено, що складовою частиною стратегії, спрямованої на збалансований розвиток галузей ЗЖН, як різновиду природної монополії, є визнання відповідної ролі держави. У результаті дослідження відомих у міжнародній практиці напрямів державної регуляторної політики природних монополій виявлено сумісні із природною монополією типи ринкових

середовищ, які дисциплінують її роботу в соціально бажаних напрямках, а також обмежену їх сумісність з умовами функціонування сучасної вітчизняної системи ЗЖН.

7. Обґрунтовано, що значна кількість і тісний взаємозв'язок стратегічних напрямів державного регулювання галузей ЗЖН зводять процес регулювання до управлінської діяльності та можуть бути представлені як механізм інституціонального забезпечення міжгалузевого перерозподілу, що діє в результаті комбінації ряду факторів, які дозволяють досягти певних цілей з максимальною ефективністю при мінімальних витратах ресурсів.

8. Доведено доцільність використання менеджеріального підходу з інтеграцією в нього механізму інституціонального забезпечення міжгалузевого перерозподілу частини чистого матеріального продукту. Обґрунтовано доцільність розвитку положень державного регулювання фінансового забезпечення галузей ЗЖН, які передбачають цілеспрямоване підтримуюче переміщення фінансових ресурсів із високорентабельних сфер господарської діяльності у сферу ЗЖН із метою підвищення інвестиційних можливостей галузей за рахунок уведення обов'язкового загальнодержавного збору.

9. Встановлено, що принцип «створення сприятливого для фізичного здоров'я середовища життєдіяльності», як найважливіший принцип СОРЕ, може бути реалізований винятково за умови стійкого та збалансованого розвитку всіх елементів системи ЗЖН на всіх рівнях господарювання. Створення і підтримка цієї умови в Україні вкрай ускладнені через цілий ряд причин ендогенної та екзогенної природи. Разом з тим при подальшому порушенні пропорцій у результаті деструктивних явищ система ЗЖН може втратити стійкість і виникне загроза її руйнування. Своєчасне розпізнавання майбутньої загрози, спрямоване на запобігання негативному розвитку подій, засноване на виявленні економічних дисбалансів системи ЗЖН.

10. Проаналізовано вплив деструктивних факторів системи забезпечення життєдіяльності населення на розвиток економіки та зміну життєвого рівня населення України; виявлено основні економічні дисбаланси системи ЗЖН на

сучасному етапі. Виявлені у процесі дослідження економічні дисбаланси системи ЗЖН формують проблемну ситуацію на мега-, макро, мезо- та мікрорівнях. Систематизовано причинно-наслідкові зв'язки економічних дисбалансів і структуровано прискорений процес розбалансування системи ЗЖН на різних рівнях управління національною економікою.

Встановлено, що глобальною причиною виникнення та прояву економічних дисбалансів галузей ЗЖН є дефіцит фінансового забезпечення їх функціонування і розвитку.

Обґрунтовано, що характерні для сучасності нерівноважні стани системи ЗЖН України, які проявляються на всіх рівнях управління національним господарством, набувають системного і довгочасного характеру, знижують якість її функціонування та створюють несприятливі фізіологічні умови життєдіяльності населення. Це суперечить принципам СОРЕ і становить загрозу національній безпеці держави.

11. Аналіз сутності, видів і особливостей економічних дисбалансів системи ЗЖН, а також узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду дозволили виявити ключові напрями подолання економічних дисбалансів і обґрунтувати шляхи адаптації наявного вітчизняного та зарубіжного досвіду до процесу побудови СОРЕ в Україні.

На основі узагальнення результатів методологічного аналізу сформульовано базові передумови збалансованого розвитку галузей ЗЖН у контексті законів організації та головних наукових підходів до формалізації поняття «розвиток»: виявлення факторів економічних дисбалансів, що проявляються в неефективному розвитку галузей ЗЖН, і визначення як ключових інноваційних, інвестиційних, цінових та витратних факторів; орієнтація управління збалансованим розвитком системи ЗЖН на відстеження поведінки ЕДБ системи ЗЖН залежно від інтенсивності конструктивних управлінських впливів, що дозволить вчасно виявляти, попереджати, чинити випереджальний вплив, запобігати або пом'якшувати наявні дисбаланси і ті, що виникають знову; здійснення комплексу заходів щодо забезпечення

збалансованого розвитку галузей ЗЖН, які охоплюють усі рівні управління національної економіки.

12. Розроблена в рамках наукового підходу до формалізації поняття «розвиток» як процесу «онтогенезу» графічна модель життєвого циклу ЕДБ системи ЗЖН дозволяє відстежувати поведінку ЕДБ системи ЗЖН залежно від інтенсивності конструктивних управлінських впливів. Доповнено інструментарій оцінки факторів збалансованого розвитку системи ЗЖН за допомогою показника «якість управління ЕДБ системи ЗЖН», який виражається відношенням безлічі конструктивних управляючих впливів, спрямованих на усунення дисбалансів, і безлічі деструктивних факторів ЕДБ системи ЗЖН. Встановлено, що ступінь збалансованого розвитку системи ЗЖН і ефективності механізму управління ЕДБ залежить від впливу мега-, макро-, мезо- і мікрофакторів.

13. Авторський підхід до управління ЕДБ системи ЗЖН, на відміну від існуючого, заснований на науковому підході до формалізації поняття «розвиток» як процесу «онтогенезу» й інтегрує розроблені класифікацію, модель життєвого циклу, механізм управління ЕДБ системи ЗЖН, а також інструментарій оцінки факторів збалансованого розвитку системи ЗЖН. Підхід спрямований на відстеження поведінки ЕДБ системи ЗЖН залежно від інтенсивності конструктивних управлінських впливів.

Удосконалений теоретичний підхід до визначення передумов збалансованого розвитку галузей ЗЖН, який базується, на відміну від інших, на використанні моделі причинно-наслідкових зв'язків економічних дисбалансів. Підхід дозволяє обґрунтувати взаємовплив і взаємозалежність дисбалансів і розробити комплекс коригуючих заходів, які уможливлють нівелювання їх впливу на національну економіку.

Результати дослідження, викладені в даному розділі, опубліковано в роботах [196, 200, 201, 203, 213, 215, 221 – 223, 225, 258].

РОЗДІЛ 3

КОНЦЕПЦІЯ ТА МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ЗБАЛАНСОВАНИМ РОЗВИТКОМ ГАЛУЗЕЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ

3.1. Концепція збалансованого розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення

Розробка методології формування єдиного цілісного механізму управління збалансованим розвитком системи ЗЖН потребує систематизації основних передумов з метою зведення їх у цілісну систему, тобто формулювання єдиної концепції.

У загальнонауковому розумінні концепція – це певний спосіб трактування будь-яких явищ, основна точка зору, керівна ідея для їх висвітлення [51]; система поглядів на явища у світі, природі, суспільстві [165]; комплекс ключових положень [168].

У рамках дослідження концепція розглядається «як система поглядів, яка відобразить вибрану точку зору (спосіб подання, бачення, розуміння і трактування збалансованості та процесів збалансованого розвитку), подання основної системи ідей і конструктивних принципів, які реалізують авторське розуміння розв’язання проблеми обґрунтування управлінських рішень» [164] щодо досягнення збалансованості розвитку системи ЗЖН.

Концепція дослідження базується на парадигмі управління збалансованим розвитком системи ЗЖН, орієнтованого на підвищення рівня та якості життєдіяльності населення, як фактора зростання його добробуту і розвитку національної економіки. Згідно з авторською концепцією вихідною позицією є визначення атрибутивних ознак збалансованості, що впливають на динаміку збалансованого розвитку системи ЗЖН у сучасних економічних умовах,

принципова зміна яких в управлінні процесами забезпечення життєдіяльності населення має пріоритетне значення в соціально-економічній системі країни. Перехід до запропонованої моделі активного впливу на збалансований розвиток системи ЗЖН передбачає не тільки внутрішню адаптацію до змін зовнішнього середовища, але і випереджальний вплив, заснований на вивірених з точки зору збалансованого розвитку інвестиціях у функціонування та розвиток системи ЗЖН на всіх рівнях господарювання. Це є передумовою відновлення порушених пропорцій у діяльності ЗЖН, попередження загроз економічної безпеки країни та зростання конкурентоспроможності національної економіки в цілому.

У даний час відсутня формалізована концепція, що відображає процес забезпечення збалансованого розвитку системи ЗЖН. Концепція збалансованого розвитку в загальному вигляді перебуває сьогодні в процесі становлення, формування. Основна вимога концепції – дотримання збалансованого розвитку населення, економіки і навколишнього середовища – сформульована за принципом «чорного ящика» у найбільш загальному вигляді, як цільова функція, механізми досягнення якої мають поки лише загальні, далекі від системності судження, що не піддаються логіці та формалізації. Тому співвіднесення загальних принципів збалансованого розвитку зі специфікою та особливостями системи ЗЖН уже саме по собі є досить складною проблемою.

Для збалансованого підходу до цієї тріади, що забезпечує життя людини та середовища її проживання, шлях досить непростий і ставить завдання створення якісно нових технологій управління за всіма параметрами і на всіх рівнях господарювання.

Концепція збалансованого розвитку розглядається науковою думкою як передумова довготривалого прогресу людства, який супроводжується збільшенням капіталу і поліпшенням екологічних умов. Відповідно до цього концепція збалансованого розвитку системи ЗЖН може бути представлена як її розвиток через самоорганізацію за рамкової зовнішньої підтримки, що попереджає можливість її переходу у стан незворотної деградації технологічного середовища проживання населення. Для людства загалом ця

концепція передбачає часткове, цілеспрямоване підтримуюче переміщення фінансових ресурсів із багатих регіонів у бідні. Отже, можна припустити, що для населення окремої країни концепція передбачатиме таке саме переміщення з високорентабельних сфер господарської діяльності у сферу, що забезпечує життєдіяльність населення.

Концептуалізація авторського бачення збалансованого розвитку системи ЗЖН крізь призму системного підходу пов'язана з обґрунтуванням багатомірності та багатосторонності самого процесу ЗЖН.

Головна ідея концепції збалансованого розвитку системи ЗЖН представлена як мобілізація та інтеграція ресурсів на всіх рівнях господарювання в єдиний організаційний комплекс із метою якісного забезпечення життєдіяльності населення, що дозволить реалізувати принципи соціально-орієнтованої ринкової економіки і мінімізувати загрози національної безпеки країни, викликані негативними проявами ЕДБ системи ЗЖН.

Збалансований розвиток системи ЗЖН, критеріально спрямований на підвищення якості життєдіяльності населення, згідно з головною ідеєю концепції має базуватися на таких вимогах теорії та практики:

урахування фактора зносу технічних засобів ЗЖН. Фактор зносу обумовлює тією чи іншою мірою високий рівень енерго-, ресурсо- й матеріалоємності виробництва послуг ЗЖН; неадекватне сучасним вимогам ставлення до проблем екології взагалі та проблем екологізації виробництва послуг ЗЖН зокрема; відсутність необхідного для сталого розвитку ефекту дифузії інновацій;

стійкість системи, що розуміється як можливість тривалого збереження умов для динамічного відтворення трудового потенціалу країни. Безсумнівно, що найважливішою ознакою розвитку системи ЗЖН виступає стійкість, яка припускає тривалість збереження умов для відтворення трудового потенціалу країни в режимі збалансованості й соціальної орієнтації. Зрозуміло, що розвиток системи ЗЖН не може бути представлений у строго лінійній формі. Взаємозв'язок і взаємозумовленість економічних дисбалансів є передумовою

можливого зростання/скорочення одних дисбалансів у результаті скорочення інших. У зв'язку з цим параметри стійкості системи ЗЖН можуть виражатися адекватними довгостроковими рядами фактичних і прогнозних характеристик умов життєдіяльності населення як позитивної векторної динаміки;

саморозвиток системи ЗЖН. З позиції таких принципів саморозвитку СЕС, як стійкість і збалансованість, розвиток системи ЗЖН являє собою такий режим функціонування цієї системи, який спрямований на позитивну динаміку параметрів рівня та якості життєдіяльності населення, при цьому забезпечену стійким, збалансованим і взаємонеруйнівним відтворенням соціального, господарського, ресурсного й екологічного потенціалів суб'єктів господарювання ЗЖН;

урахування наявності обмежуючих факторів ефективного управління процесами збалансованого розвитку системи ЗЖН: витратного, цінового, інвестиційного, інноваційного. Розгляд системи управління діяльністю ЗЖН у точках її «максимального напруження». Виділення «точок» зростання економічного потенціалу системи ЗЖН і пріоритетних напрямів її розвитку;

концентрація матеріальних, фінансових і економічних ресурсів на реалізації основних напрямів розвитку системи ЗЖН. У механізмах саморозвитку необхідно передбачати акумулювання і можливий перерозподіл між пріоритетними напрямами санації ресурсів, що надходять різними каналами;

багаторівнева підтримка, тобто механізми економічного саморозвитку системи ЗЖН мають бути вбудовані в політику державних, регіональних і муніципальних органів влади;

взаємозв'язок регулятивних дій органів влади всіх рівнів у сфері ЗЖН. У цьому аспекті необхідно насамперед відзначити, що історично в нашій країні першою та головною рушійною силою «саморегулювання» системи ЗЖН була всебічна державна фінансова підтримка, яка дозволяла в більшості випадків знижувати негативний ефект економічних диспропорцій (підрозділ 2.3). Однак у даний час цей фактор втратив свою значимість у саморегулюванні

економічних диспропорцій;

урахування значної розбіжності орієнтацій на розвиток у коротко- і довгостроковій перспективі різних груп суб'єктів управління. Кожна група суб'єктів управління розвитком систем ЗЖН має свої особливі ресурси та можливості, їх дії детерміновані специфічними інтересами і цілями;

урахування значного ослаблення на сучасному етапі позиції державної влади через внутрішні та зовнішні фактори. Ці фактори здатні викликати деструктивні зміни в системі ЗЖН;

урахування фактора загроз національної безпеки України, викликаних проявом ЕДБ системи ЗЖН. У механізм управління збалансованим розвитком системи ЗЖН має бути вбудований механізм управління ЕДБ системи ЗЖН.

Слід також зазначити, що розвиток системи ЗЖН органічно не може здійснюватися у формі стихійного саморозвитку і самонастроювання на стійкість. Тут занадто очевидний конфлікт інтересів (рис. 1.6) і занадто значні відкритість та залежність від зовнішніх деструктивних впливів економічних дисбалансів. Розраховувати на самоутримання системи в стані збалансованого, стійкого і соціально-орієнтованого розвитку недоцільно, оскільки вся історія цивілізації свідчить, що розвиток системи ЗЖН являє собою певною мірою процес усвідомлення ступеня значимості послуг ЗЖН для суспільства, визнання монопольного характеру їх надання і вироблення відповідних регуляторів. При цьому необхідно підкреслити, що управління збалансованим розвитком має становити досить організовану сукупність взаємопов'язаних регулятивних дій у сфері ЗЖН. Тільки при такому підході можливо забезпечити збалансований і соціально-орієнтований розвиток системи ЗЖН.

Подання концепції як «комплексу ключових положень або установок мислення, що дозволяють зберігати спрямованість дослідження» [168], обґрунтовує доцільність формулювання таких ключових положень. Як концептуальні положення моделювання механізму збалансованого розвитку системи ЗЖН виділено такі:

збалансований розвиток системи ЗЖН – це процес руху системи,

пов'язаний із перетвореннями її структури, до рівноважного стану (від дисбалансу до балансу);

управління збалансованим розвитком системи ЗЖН – це процес цілезабезпечуючого регулювання цього руху;

забезпечення мети може бути досягнуте при виконанні умов автономного дослідження й управління системою ЗЖН на всіх рівнях господарювання;

теоретичною базою дослідження збалансованого розвитку системи ЗЖН є науково обґрунтовані знання про основні механізми виникнення ЕДБ системи ЗЖН і обумовлені ними загрози національної безпеки;

ЕДБ системи ЗЖН – це такі диспропорції в системі, які досягли критичних масштабів і при яких вона не здатна здійснювати активні спроби утримання рівноваги;

прояви ЕДБ системи ЗЖН є перешкодою на шляху формування соціально-орієнтованої ринкової економіки в Україні та становлять загрозу її національної безпеки;

життєвий цикл ЕДБ системи ЗЖН – це послідовність стадій і фаз за період його прояву, які визначаються його поведінкою залежно від інтенсивності конструктивних управлінських впливів;

управління витратами згідно із даною концепцією має два взаємопов'язаних аспекти функціонування й розвитку – управління витратами постачальників і управління витратами споживачів послуг ЗЖН;

управління процесом забезпечення збалансованого розвитку системи ЗЖН здійснюється на всіх ієрархічних рівнях функціонування національної економіки.

Для реалізації цих вимог і концептуальних положень необхідний синтез теоретичних передумов, ідей, принципів основ вирішення завдання збалансованого розвитку системи ЗЖН як системи поглядів, об'єднаних загальною ідеєю (рис. 3.1).

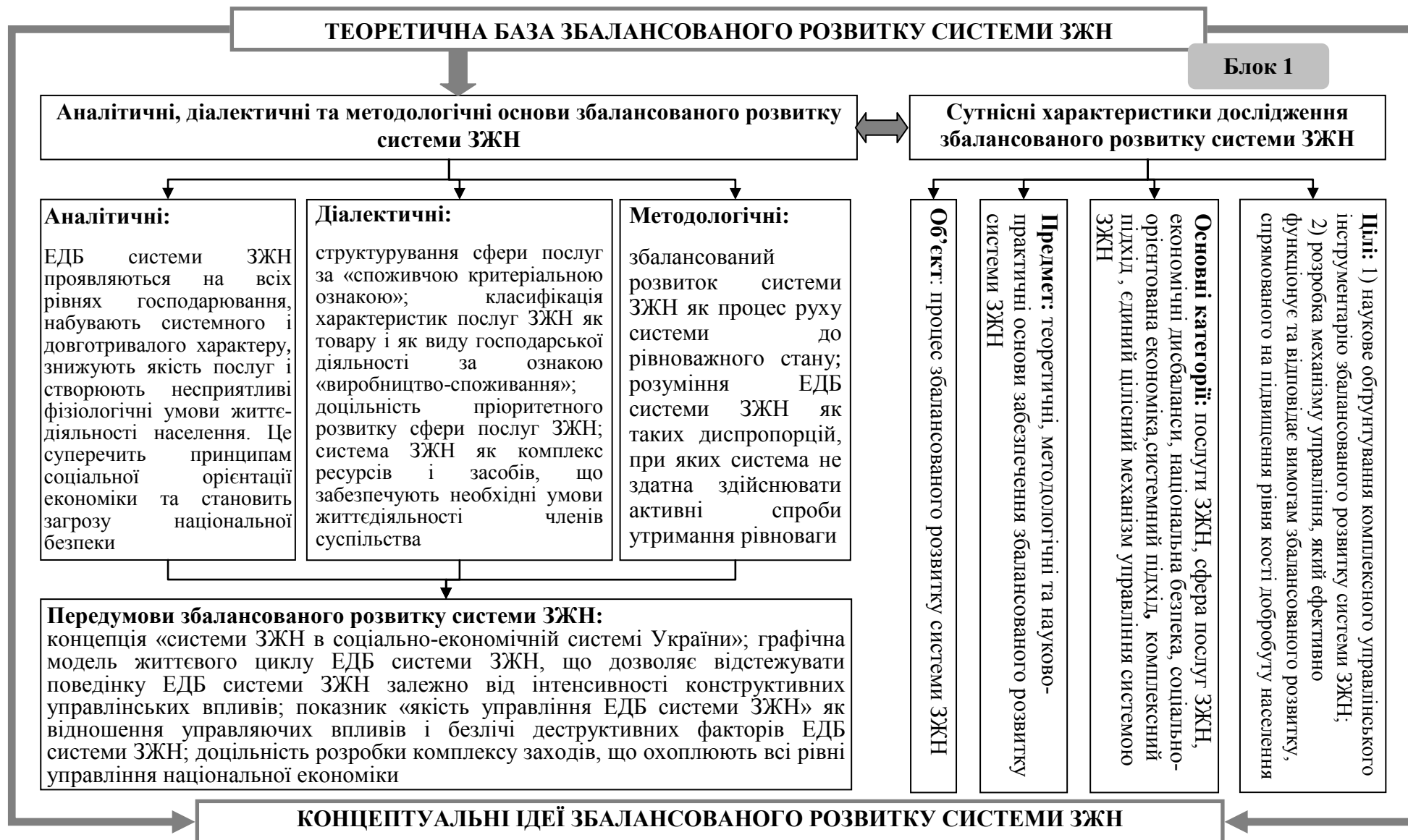
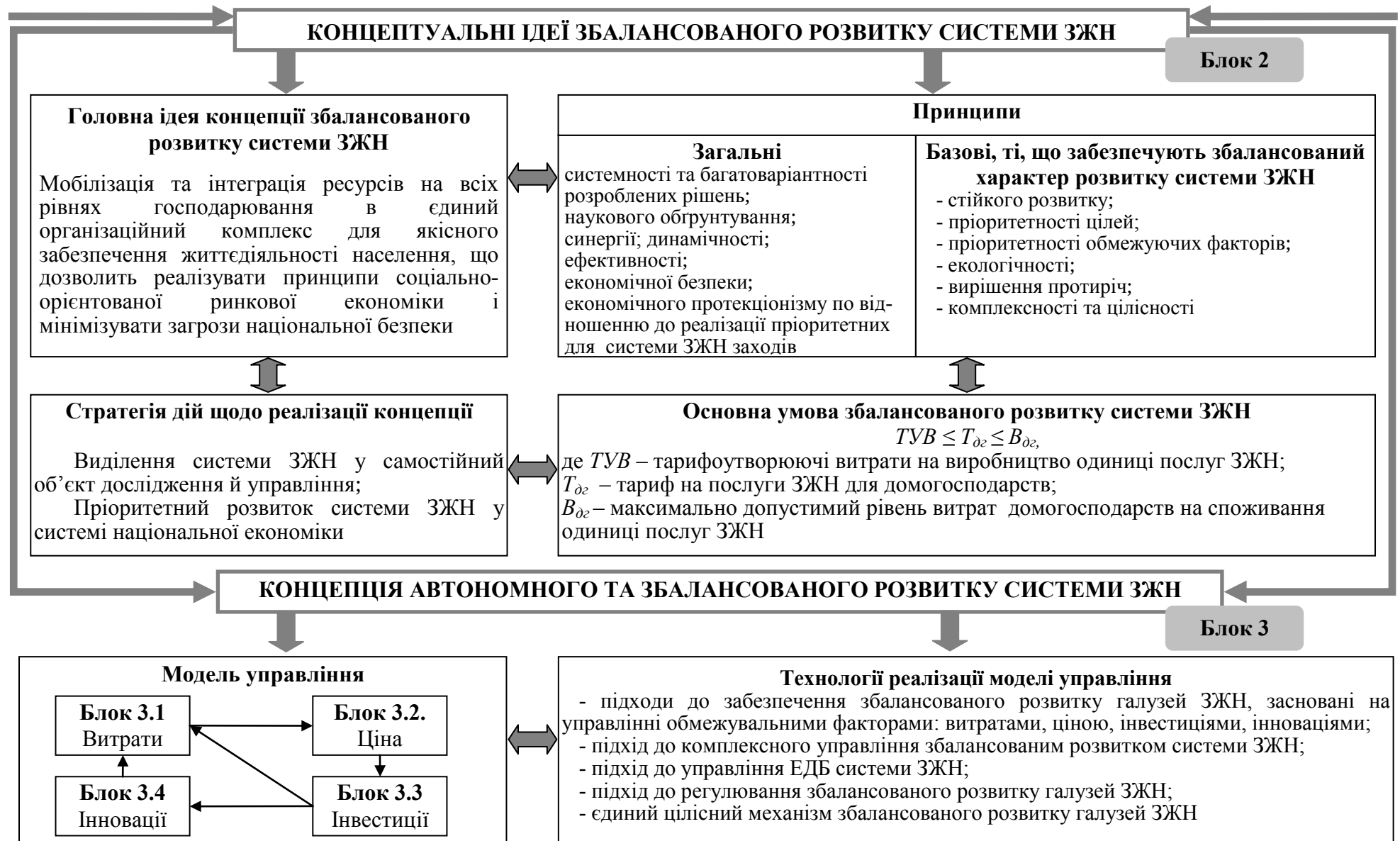

Рис. 3.1. Синтез передумов, ідей, основ збалансованого розвитку системи ЗЖН (авторська розробка)

Продовження рис. 3.1. Синтез передумов, ідей, основ збалансованого розвитку системи ЗЖН (продовження)

Розроблена концепція збалансованого розвитку системи ЗЖН, представлена у вигляді системи блоків: теоретична база (блок 1), концептуальні ідеї (блок 2), концептуальна модель (блок 3), у межах яких відповідно до специфіки діяльності ЗЖН виявлено передумови на основі аналітичного, діалектичного і методологічного аналізу, обґрунтовано сутнісні характеристики, сформульовано головну ідею збалансованого розвитку системи ЗЖН, його принципи, умови й вибір стратегії дій щодо реалізації концепції, формалізовано модель управління збалансованим розвитком системи ЗЖН і шляхи її реалізації. Застосування концепції в практичній діяльності дозволяє забезпечувати процеси функціонування та збалансованого розвитку системи ЗЖН відповідно до принципів соціально-орієнтованої ринкової економіки і вимогами національної безпеки.

В основу запропонованої концепції, розробленої з використанням системного підходу, покладено закони економічної теорії, теорії організації (синергії, самозбереження, розвитку), теорії управління, теорії обмежень і шести базових принципів: сталого розвитку; пріоритетності цілей; пріоритетності обмежуючих факторів; екологічності; вирішення протиріч між агентами ринку послуг ЗЖН; комплексності вирішення проблем і цілісності механізму управління збалансованим розвитком системи ЗЖН.

Для реалізації головної ідеї концепції обґрунтовано таку стратегію дій: виділення системи ЗЖН у самостійний об'єкт дослідження й управління;

пріоритетний розвиток системи ЗЖН у системі національної економіки.

Принципи розглядаються як сполучна ланка між теоретико-методологічним й інструментальним рівнями механізму управління. Вони обґрунтовують вибір методу або підходу до вдосконалення управління системою ЗЖН за критеріями збалансованого розвитку.

Принципи управління збалансованим розвитком системи ЗЖН (рис. 3.1, блок 2) визначено й систематизовано згідно з позицією, що

збалансований розвиток має розглядатися як ключова умова стійкості системи ЗЖН, а також відповідно до ступеня локалізації прийнятого рішення. Виявлене у процесі дослідження співвідношення понять «збалансований розвиток» і «сталий розвиток» дозволило встановити, що сталий розвиток системи ЗЖН припускає економічно ефективне, соціально-орієнтоване й екологічно припустимий розвиток, який може бути забезпечений тільки при дотриманні ряду принципів збалансованості.

Безпосередньо збалансований характер розвитку системи ЗЖН забезпечують базові принципи, а саме:

принцип сталого розвитку, що передбачає врахування вимог сталого розвитку процесу ЗЖН, у які входить дотримання балансу інтересів сучасного і майбутнього розвитку, ресурсозбереження;

принцип пріоритетності цілей, які забезпечують збалансованість розвитку системи ЗЖН, передбачає побудову ієрархії цілей розвитку, що жорстко підпорядковується системі вибраних пріоритетів;

принцип пріоритетності обмежуючих факторів, що передбачає побудову «Дерева поточної реальності» та «Діаграми розв'язання конфлікту» і використовується як спосіб структурованого опису та розв'язання конфліктів економічних інтересів суб'єктів відносин системи ЗЖН навколо балансового співвідношення «ціна – кількість – якість»;

принцип екологічності, що передбачає обов'язкову оцінку і мінімізацію негативних екологічних екстерналій, пов'язаних із реалізацією управлінських рішень і підтримку заходів, спрямованих на підвищення екологічності функціонування господарської системи;

принцип несуперечності економічних інтересів агентів ринку послуг ЗЖН, що передбачає дотримання балансового співвідношення «ціна-кількість-якість».

В особливу групу виокремлено принципи реалізації процесів сформованого механізму управління збалансованим розвитком системи

ЗЖН: соціальної значимості, економічної ефективності, цілісності й комплексності.

Крім того, при підготовці та прийнятті всіх без винятку управлінських рішень мають застосовуватися також загальні принципи, які узагальнено в табл. Д. 1 дод. Д).

Реалізація головної ідеї збалансованого розвитку системи ЗЖН може бути успішною при дотриманні умови неперевикнення тарифоутворюючих витрат постачальників на виробництво одиниці послуг ЗЖН над тарифною компенсацією цих послуг, а також неперевикнення величини тарифу над максимально припустимим рівнем витрат на споживання одиниці послуг ЗЖН (рис. 3.1, блок 2). Формалізація цієї умови для домогосподарств має такий вигляд:

$$TUV \leq T_{\partial z} \leq B_{\partial z}, \quad (3.1)$$

де TUV – тарифоутворюючі витрати постачальників на виробництво одиниці послуг ЗЖН;

$T_{\partial z}$ – тариф на послуги ЗЖН для домогосподарств;

$B_{\partial z}$ – максимально припустимий рівень витрат на споживання одиниці послуг ЗЖН домогосподарствами:

$$B_{\partial z} = N_{\partial x} * B_{\partial z} / N_n, \quad (3.2)$$

де $N_{\partial z}$ – регульований норматив частки витрат на послуги ЗЖН в оптимальному споживчому бюджеті домогосподарств;

$B_{\partial z}$ – оптимальний споживчий бюджет домогосподарств на період t ;

N_n – установлений норматив споживання послуг ЗЖН за період t . Для установлення нормативу потрібні спеціальні розрахунки. Середньостатистичний показник цього нормативу на даний момент становить 9–10 % споживчого бюджету домогосподарств багатьох країн світу, що дає підстави взяти такий показник за основу.

Очевидно, у випадках без вживання певних заходів досягнення такого співвідношення неможливе. У зв'язку з цим розроблено концептуальну

схему реалізації умови при формуванні тарифу на послуги ЗЖН для домогосподарств (рис. 3.2).

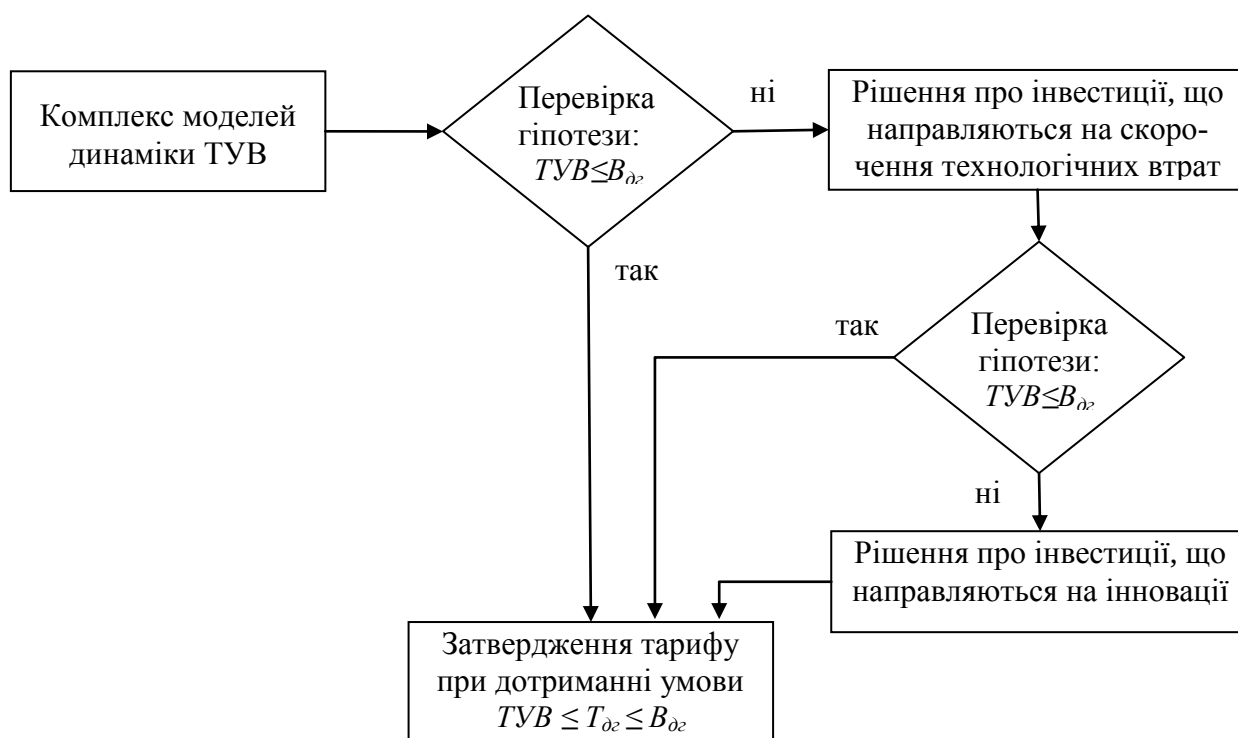

Рис. 3.2. Концептуальна схема реалізації основної умови при формуванні тарифу на послуги ЗЖН для домогосподарств (авторська розробка)

Традиційно тарифи на послуги ЗЖН для інших споживачів установлюються вище аналогічних тарифів для населення, що відповідно приводить до перевищення величини витрат на споживання одиниці послуг ЗЖН для цих споживачів. Розрахунки по Донецькій області такого перевищення на кінець 2013 р. наведено в табл. Д. 2 дод. Д.

Ретроспективний аналіз тарифів на послуги централізованого опалення свідчить, що історично тариф для інших споживачів не перевищує тарифів для населення більш ніж у 5 разів. У зв'язку з цим верхньою границею, що обмежує рівень витрат на послуги централізованого опалення для інших споживачів, вважатимемо $5 \times B_{ог}$. Необхідно також відзначити, що співвідношення між тарифом на послуги ЗЖН для домашніх господарств та інших споживачів може варіюватися на розсуд осіб, які приймають рішення.

$$TVB \leq T_{cz} \leq B_{cz} ; \quad (3.3)$$

$$B_{cz} = k \times B_{\partial z} , \quad (3.4)$$

де T_{cz} – тариф на послуги ЗЖН для інших споживачів – суб'єктів господарювання;

k – співвідношення між тарифом на послуги ЗЖН для домашніх господарств та інших споживачів;

B_{cz} – регульовані витрати на споживання одиниці послуг ЗЖН суб'єктів господарювання.

Перевищення витрат інших споживачів на послуги ЗЖН над витратами домогосподарств є джерелом перехресного субсидування населення й формування власних інвестиційних коштів виробників послуг ЗЖН. Концептуальну схему реалізації основної умови при формуванні тарифу на послуги ЗЖН для інших споживачів – суб'єктів господарювання наведено на рис. 3.3.

Концепція автономного і збалансованого розвитку (рис. 3.1, блок 3) представлена у вигляді схеми, у якій зафіксовано найбільш істотні параметри управління збалансованим розвитком системи ЗЖН і зв'язки між ними.

Як найбільш істотні параметри, що характеризують процес збалансованого розвитку системи ЗЖН, на основі системного підходу теорії обмежень виділено такі: витрати на послуги ЗЖН, ціна, інвестиції у функціонування й розвиток системи ЗЖН, інновації. Дослідження зв'язку між ними дозволило встановити, що рівень витрат на послуги ЗЖН (блок 1) є формуючим чинником тарифоутворення в системі ЗЖН, тобто визначає рівень ціни (блок 2), яка, у свою чергу, впливає на інвестиційну активність та інвестиційну привабливість суб'єктів господарювання – постачальників послуг, тобто формує рівень інвестицій у функціонування і розвиток системи ЗЖН (блок 3). Рівень інвестицій у функціонування системи ЗЖН визначає

рівень витрат на послуги (зниження витрат при виробництві та транспортуванні носіїв послуг ЗЖН). Від рівня інвестицій у розвиток системи ЗЖН залежить інноваційний розвиток системи ЗЖН (блок 4), який, у свою чергу, визначає рівень витрат на послуги ЗЖН.

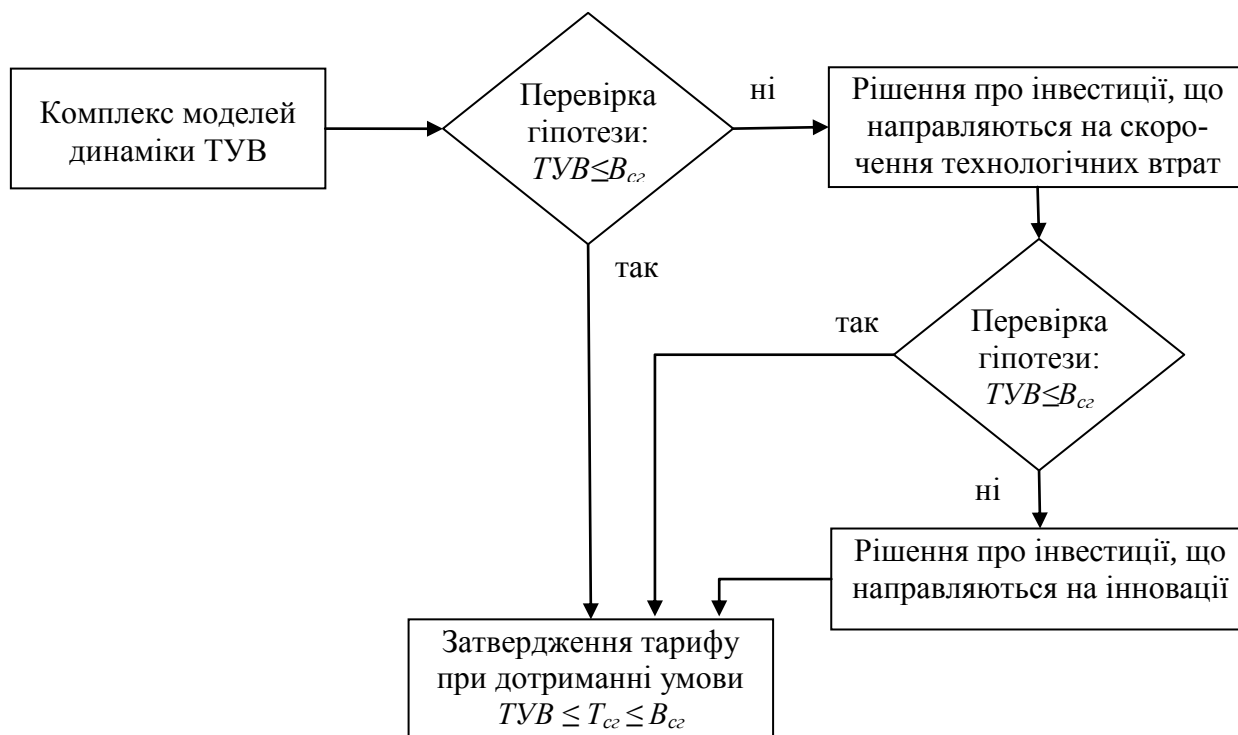

Рис. 3.3. Концептуальна схема реалізації основної умови при формуванні тарифу на послуги ЗЖН для інших споживачів – суб'єктів господарювання (авторська розробка)

Технології реалізації моделі управління збалансованим розвитком системи ЗЖН передбачають удосконалення науково-методичних підходів до управління витратами, управління ціною, управління інвестиціями, управління інноваціями.

Як комплексний управлінський інструментарій запропоновано цілісний єдиний механізм управління (далі – ЦЄМУ) збалансованим розвитком системи ЗЖН. В основу формування механізму покладено взаємозв'язок

законів, принципів і науково-методичних підходів до управління збалансованим розвитком системи ЗЖН (рис. Д. 2 дод. Д).

Авторська концепція автономного та збалансованого розвитку системи ЗЖН заснована на використанні фінансових інструментів управління ЕДБ системи ЗЖН, витратами, ціною, інвестиціями й інноваціями з метою мобілізації та інтеграції ресурсів на всіх рівнях господарювання в єдиний організаційний комплекс. Реалізація концепції дозволить підвищити якість умов життєдіяльності населення як домінантної функції процесів соціалізації держави та мінімізації загроз економічної безпеки в результаті проявів негативних наслідків дисбалансів.

Прикладний рівень концепції визначається формалізацією основних конструкцій аналітичного, методологічного, інституціонального, фінансового, організаційного, інформаційного забезпечення ЦЄМУ до рівня центрів відповідальності, реалізація яких у практику управління вітчизняною системою ЗЖН дозволить підвищити ефективність управлінських рішень у забезпеченні її автономного та збалансованого розвитку. Зв'язок основних елементів теоретико-методологічного, концептуального, модельного, методичного, організаційно-практичного й інструментального рівнів ЦЄМУ в загальному вигляді наведено на рис. 3.4. Запропонована концепція реалізована у вигляді комплексного управлінського інструментарію, дозволить підвищити ступінь детермінованості розв'язуваних завдань щодо забезпечення збалансованого розвитку системи ЗЖН за рахунок формалізації управлінських рішень до рівня конкретних моделей та інструментів.

Розроблена концепція автономного та збалансованого розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення базується на парадигмі управління збалансованим розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення та орієнтована на підвищення рівня якості життя населення як чинника зростання його добробуту та формування соціально-орієнтованої економіки.

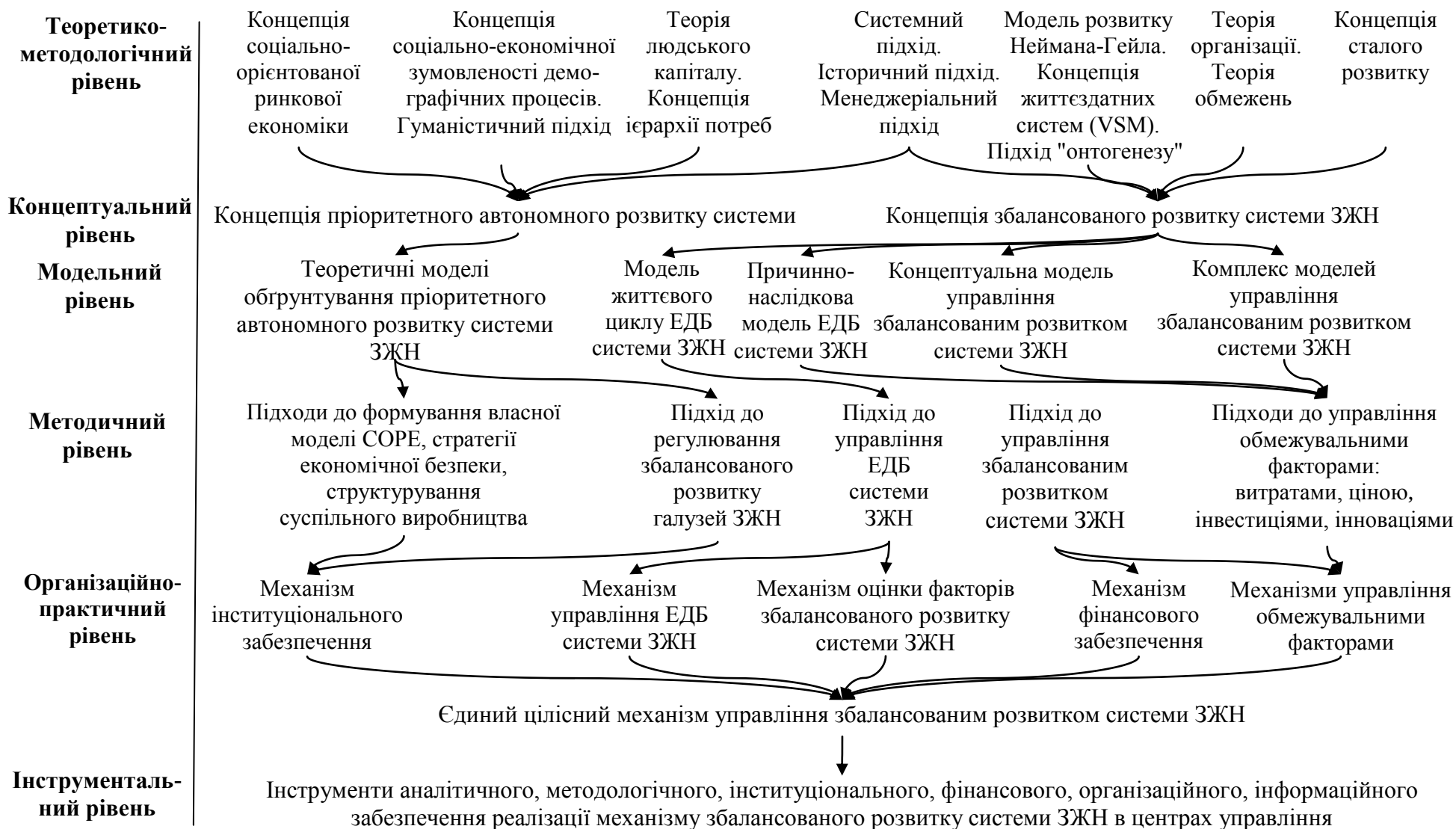

Рис. 3.4. Концепція автономного та збалансованого розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення (авторська розробка)

Таким чином, сформовано концепцію автономного та збалансованого розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення в соціально-економічній системі України, яка, на відміну від існуючих, заснована на виділенні діяльності щодо тепло- і водопостачання в єдину самостійну систему, має специфічні особливості функціонування й розвитку, не властиві іншим галузям житлово-комунального господарства України, передбачає використання фінансових інструментів управління економічними дисбалансами, витратами, ціною, інвестиціями й інноваціями з метою мобілізації та інтеграції ресурсів на всіх рівнях господарювання в єдиний пов'язаний організаційний комплекс і дозволяє створити умови для підвищення якості життєдіяльності населення, як домінантної функції процесів соціалізації національної економіки та мінімізації загроз економічній безпеці в умовах формування соціально-орієнтованої ринкової економіки.

3.2. Обґрунтування доцільності комплексного підходу до управління збалансованим розвитком галузей ЗЖН

Основу доцільності розробки комплексного підходу до управління збалансованим розвитком галузей ЗЖН становить концептуальне уявлення про нього як про рух від дисбалансу до балансу. Така позиція передбачає дослідження природи прояву ЕДБ системи ЗЖН і виявлення причинно-наслідкових зв'язків між ними.

Під причиною (лат. *causa*) у джерелі [271] розуміється «явище, дія якого викликає, визначає, змінює, робить або спричиняє інше явище; останнє називають наслідком». Згідно із предметною сферою дослідження під причиною ЕДБ системи ЗЖН розумітимемо таке явище, дія якого викликає диспропорції в системі, що не дозволяють їй самостійно здійснювати активні

спроби утримання рівноваги. Відповідно під наслідком – результат цієї дії.

Економічні дисбаланси системи ЗЖН є ключовими показниками, що характеризують динаміку розвитку соціально-економічних процесів трансформації національної економіки України й рівень загроз її економічної безпеки. Дослідження природи проявів ЕДБ системи ЗЖН дозволило встановити таке:

причинами виникнення ЕДБ 1 (табл. В. 29 дод. В) є наслідки проявів ЕДБ 2, ЕДБ 3, ЕДБ 7, ЕДБ 12;

ЕДБ 2 – ЕДБ 1, ЕДБ 7, ЕДБ 12;

ЕДБ 3 – ЕДБ 1, ЕДБ 7, ЕДБ 9;

ЕДБ 4 – ЕДБ 1, ЕДБ 3, ЕДБ 9;

ЕДБ 5 – ЕДБ 1, ЕДБ 2, ЕДБ 3;

ЕДБ 6 – ЕДБ 4, ЕДБ 5, ЕДБ 9;

ЕДБ 7 – ЕДБ 1, ЕДБ 8, ЕДБ 9, ЕДБ 11, ЕДБ 12;

ЕДБ 8 – ЕДБ 6, ЕДБ 7, ЕДБ 9;

ЕДБ 9 – ЕДБ 7, ЕДБ 11, ЕДБ 12;

ЕДБ 10 – ЕДБ 8, ЕДБ 11, ЕДБ 12;

ЕДБ 11 – ЕДБ 6, ЕДБ 7, ЕДБ 9;

ЕДБ 12 – ЕДБ 4, ЕДБ 5, ЕДБ 9.

Результати причинно-наслідкового аналізу виникнення ЕДБ системи ЗЖН зведено в табл. Д. 3 дод. Д.

У формалізованому вигляді згідно з методикою, викладеною в роботі [139], це може бути представлено в такий спосіб. Нехай досліджувана система ЗЖН характеризується дисбалансами (ЕДБ₁₋₁₂), взаємопов'язаними між собою. Тоді матриця А, що являє собою набір коефіцієнтів, які характеризують відносини причинності, таких що

$$a_{ij} = \begin{cases} 0, \text{если дисбаланс } ЕДБ_j \text{ непосредственно не влияет на} \\ \text{возникновение дисбаланса } ЕДБ_i \\ \text{(либо этим влиянием можно пренебречь)} \\ 1, \text{если дисбаланс } ЕДБ_j \text{ непосредственно влияет на} \\ \text{возникновение дисбаланса } ЕДБ_i \end{cases} . \quad (3.5)$$

Тоді причинно-наслідкова модель M (ЗЖН) системи ЗЖН являє собою конструкцію

$$M(\text{ЗЖН}) = \{ЕДБ, A\}. \quad (3.6)$$

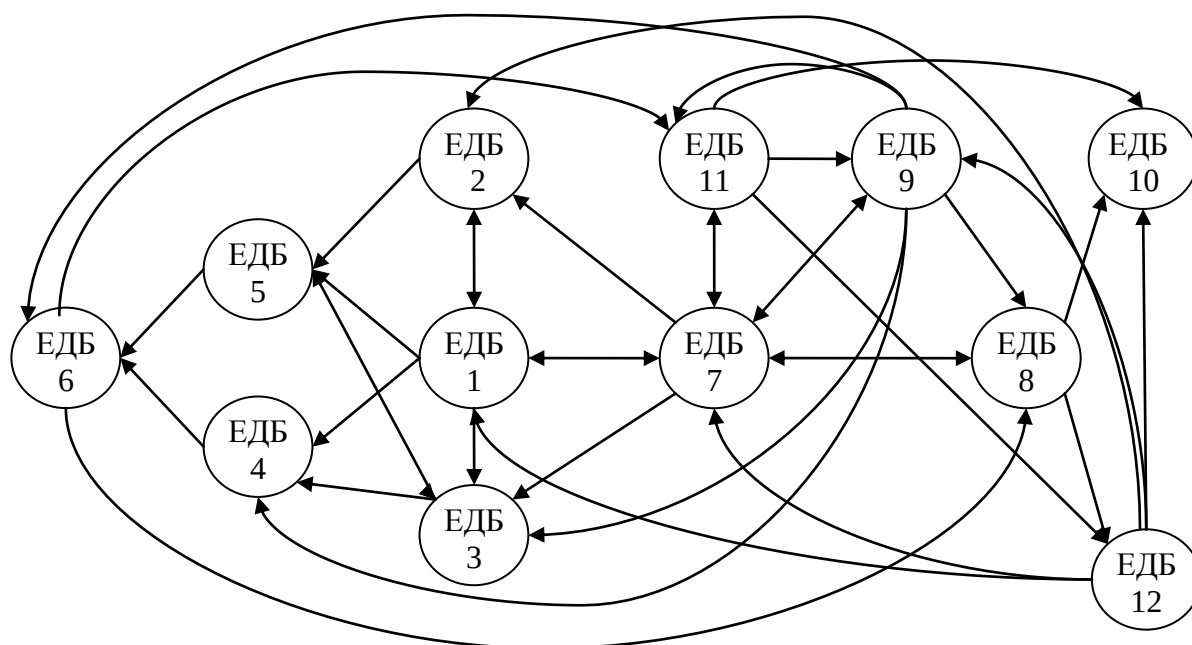
У матричному вигляді одержана причинно-наслідкова модель буде такою:

$$a_{ij} = \begin{pmatrix} 0 & 1 & 1 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 \\ 1 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 \\ 1 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 1 & 0 & 0 & 0 \\ 1 & 0 & 1 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 0 \\ 1 & 1 & 1 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 1 & 1 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 0 \\ 1 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 1 & 0 & 1 & 1 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 1 & 0 & 1 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 0 & 1 & 1 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 1 & 1 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 1 & 0 & 1 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 1 & 0 \end{pmatrix} . \quad (3.7)$$

Причинно-наслідкову модель у вигляді спрямованого графа, де вузлами графа є ЕДБ системи ЗЖН, а стрілками позначено наявність причинно-наслідкового впливу між ними, наведено на рис. 3.5.

Причинно-наслідкова модель взаємозв'язку ЕДБ системи ЗЖН являє собою замкнений циклічний мультиграф, що має різновекторну орієнтацію. Кожний ЕДБ системи ЗЖН є одночасно і причиною, і наслідком прояву

сукупності інших дисбалансів. Причинно-наслідкові зв'язки цих дисбалансів переплітаються та накладаються один на одного. Це посилює їх безпосередню або опосередковану взаємодію та прояв, створює синергетичний ефект, приводить до нерівноважного стану всю систему ЗЖН, який характеризується безперервними змінами і при якому власні можливі активні спроби системи підтримувати динамічну рівновагу стають неефективними.

- ЕДБ 1 – Динаміка цін на послуги ЗЖН – динаміка інфляції.
- ЕДБ 2 – Потреби системи ЗЖН в енергоресурсах – бюджетні можливості.
- ЕДБ 3 – Попит – пропозиція послуг ЗЖН.
- ЕДБ 4 – Ціна – якість послуг ЗЖН.
- ЕДБ 5 – Ціна – купівельна спроможність споживачів послуг ЗЖН.
- ЕДБ 6 – Відпущені – оплачені послуги ЗЖН.
- ЕДБ 7 – Затрати – ціна послуг ЗЖН.
- ЕДБ 8 – Інвестиційні потреби – інвестиційна привабливість системи ЗЖН.
- ЕДБ 9 – Вироблені – спожиті послуги ЗЖН.
- ЕДБ 10 – Штучне – природне середовище проживання людини.
- ЕДБ 11 – Інвестиційні потреби – інвестиційні можливості системи ЗЖН.
- ЕДБ 12 – Використання ресурсів – сучасні технологічні можливості системи ЗЖН

Рис. 3.5. Причинно-наслідкова діаграма взаємозв'язку ЕДБ системи ЗЖН
(авторська розробка)

Виконані дослідження дозволяють розглядати ЕДБ системи ЗЖН як комплекс взаємопов'язаних і взаємообумовлених системних динамічних дисбалансів, які створюють проблемні ситуації на всіх рівнях господарювання та приводять до незворотних наслідків, що є обґрунтуванням доцільності комплексного підходу до їх управління.

Діюча практика управління ЕДБ системи ЗЖН являє собою сукупність несистемних розрізнених управлінських заходів, які не дозволяють мінімізувати вплив ЕДБ на систему і є джерелом економічних втрат, що виникають при запізненні в реагуванні менеджменту на зміни факторів середовища, а також при неузгодженості прийнятих управлінських рішень на різних етапах і рівнях управління.

Запропонована причинно-наслідкова модель ЕДБ системи ЗЖН дозволяє конкретизувати етапи виявлення проблемних ситуацій у забезпеченні її збалансованого розвитку, що виникають на мега, макро-, мезо- і мікрорівнях.

Побудова причинно-наслідкової моделі ЕДБ системи ЗЖН дозволило обґрунтувати доцільність комплексного підходу до управління збалансованим розвитком системи ЗЖН шляхом створення комплексного механізму, що охоплює всі рівні господарювання.

Створення комплексного механізму, що охоплює всі рівні господарювання, спрямоване на виключення варіанта руйнування системи управління і розвиток системи ЗЖН відповідно до принципів збалансованого розвитку (фази 5–7 життєвого циклу ЕДБ системи ЗЖН, рис. 2.7).

Попередній причинно-наслідковий аналіз дозволив одержати принципово нові результати, пов'язані з дослідженням процесу збалансованого розвитку системи ЗЖН, як складної соціально-економічної системи. Зведення для цілей управління всіх факторів, що впливають на формування ЕДБ системи ЗЖН, у єдину систему приводить до побудови багатовимірної моделі, у якій простежується складне переплетення причинно-наслідкових зв'язків виникнення проблемних ситуацій.

Як зазначено вище, проблемні ситуації, що виникають у результаті впливу ЕДБ системи ЗЖН, мають комплексний характер, охоплюють відразу кілька рівнів влади й управління, торкаються одночасно економічного, соціального, технічного, екологічного, психологічного та інших аспектів, тому їх виявлення та вирішення потребує зусиль керівників різних рівнів і фахівців різних профілів.

Виникнення проблемної ситуації системи ЗЖН розглядається в рамках даного дослідження «як виникнення тупика, коли продовження діяльності стає неможливим, або розриву, коли реально досягнуті результати різко розходяться із планованими, і вихід із такого становища невідомий» [386].

Під виявленням розуміється процес «знаходження, розкриття», а під розв'язанням – знаходження вирішення проблеми [276]. Щодо проблемних ситуацій, які виникають у системі ЗЖН, то ці процеси можуть бути зведені до виявлення і формалізації ситуації до рівня конкретної моделі, що дозволяє формувати на її основі обґрунтовані управлінські рішення.

З урахуванням багатовимірності такої моделі для конкретизації етапів виявлення проблемних ситуацій і формалізації процесу прийняття адекватних управлінських рішень використано підхід теорії обмежень (*Theory of Constraints, TOC*), заснований на виявленні й управлінні ключовим обмеженням системи, що визначає успіх і ефективність усієї системи в цілому [102].

Під обмежуючим фактором, відповідно до закону обмежуючого (лімітуючого) фактора Лібіха, розуміється найбільш значимий фактор, який найбільше відхиляється від оптимального його значення, і це перешкоджає відновленню економічного балансу, а також стримує збалансований розвиток системи ЗЖН. Такими факторами виступають:

витрати. Високий рівень витрат на виробництво й надання послуг ЗЖН обмежує інвестиційні можливості суб'єктів господарювання – постачальників цих послуг, що є причиною високого зносу експлуатованих об'єктів ЗЖН і джерелом виникнення ЕДБ 7.

Високий рівень витрат споживачів на придбання послуг ЗЖН обмежує формування платоспроможного попиту населення на ці послуги, що спричиняє високий рівень дебіторської заборгованості та є джерелом виникнення ЕДБ 5, ЕДБ 6 і ЕДБ 11;

ціна. Низький рівень ціни на послуги ЗЖН, що не покриває рівень тарифоутворюючих витрат (ТУВ), обмежує можливість підвищення рентабельності суб'єктів господарювання – постачальників послуг ЗЖН, що є причиною їх низької інвестиційної привабливості та джерелом виникнення ЕДБ 8;

інвестиції. Низький рівень інвестиційних вкладень у функціонування і розвиток системи ЗЖН обмежує можливості розширення спектра послуг, підвищення їх якості, скорочення необґрунтованих втрат при їх виробництві та транспортуванні, що є причиною падіння рівня добробуту населення та скорочення виробництва ВВП. Низький рівень інвестиційних вкладень сприяє формуванню ЕДБ 3 і перешкоджає скороченню масштабів ЕДБ 4 і ЕДБ 9 системи ЗЖН;

інновації. Низький рівень інноваційного розвитку системи ЗЖН обмежує можливості зниження ресурсомісткості послуг ЗЖН, скорочення частки дорогих енергоресурсів у загальному обсязі витрат на послуги, а також зниження екологічного навантаження на територію обслуговування системи, що є причиною низької ресурсо-, енерго- та екологічної ефективності надання послуг. Низький рівень інноваційного розвитку сприяє формуванню ЕДБ 1, ЕДБ 10, ЕДБ 12 і перешкоджає скороченню масштабів ЕДБ 2 системи ЗЖН.

Системний підхід до пошуку та зняття ключових обмежень дозволив виявити обмежуючі фактори, що сприяють формуванню економічних дисбалансів системи ЗЖН або перешкоджають скороченню їх масштабів, а також визначити механізми впливу на них (табл. Д. 4 дод. Д).

Виявлені механізми спрямовані на вплив якісних і кількісних характеристик системи ЗЖН із метою розв'язання конфліктів економічних

інтересів суб'єктів відносин навколо балансового співвідношення «ціна – кількість – якість» (рис. 1.7).

Побудова комплексного механізму управління збалансованим розвитком системи ЗЖН потребує послідовної консолідації механізмів впливу на ЕДБ системи ЗЖН (рух інформації) з мікро- до мезорівня, з мезо- до макрорівня, з макро- до мегарівня.

Для пошуку та зняття обмежень у якісній складовій балансового співвідношення «ціна – кількість – якість» (рис. 1.7) використано аналітичну інформацію про вплив деструктивних факторів системи ЗЖН на розвиток СОРЕ, яка дозволила виявити загрозу національної безпеки й обґрунтувати доцільність розробки механізму управління ЕДБ системи ЗЖН (рис. 3.6).

Базою для обґрунтування розробки механізму управління ЕДБ системи ЗЖН, як джерел загроз економічної безпеки країни, є авторське бачення концепції економічної безпеки, що використовує гуманістичний принцип. При гуманістичному підході, на відміну від ринкового, цільовою установкою забезпечення економічної безпеки виступає зростання добробуту населення.

Роль системи ЗЖН у забезпеченні економічної безпеки позначено як фактор розвитку людського капіталу в умовах формування соціально-орієнтованої ринкової економіки. За результатами оцінки добробуту населення України за ряд років виявлено зниження його рівня в результаті падіння ринку праці та скорочення тривалості життя населення.

Згідно з концепцією «соціально-економічної обумовленості сучасних демографічних процесів» ці фактори зниження рівня добробуту викликані негативним впливом елементів навколишнього середовища. До техногенних елементів навколишнього середовища належать температурні й санітарно-гігієнічні умови життєдіяльності населення, які прямо залежать від якості функціонування системи ЗЖН.

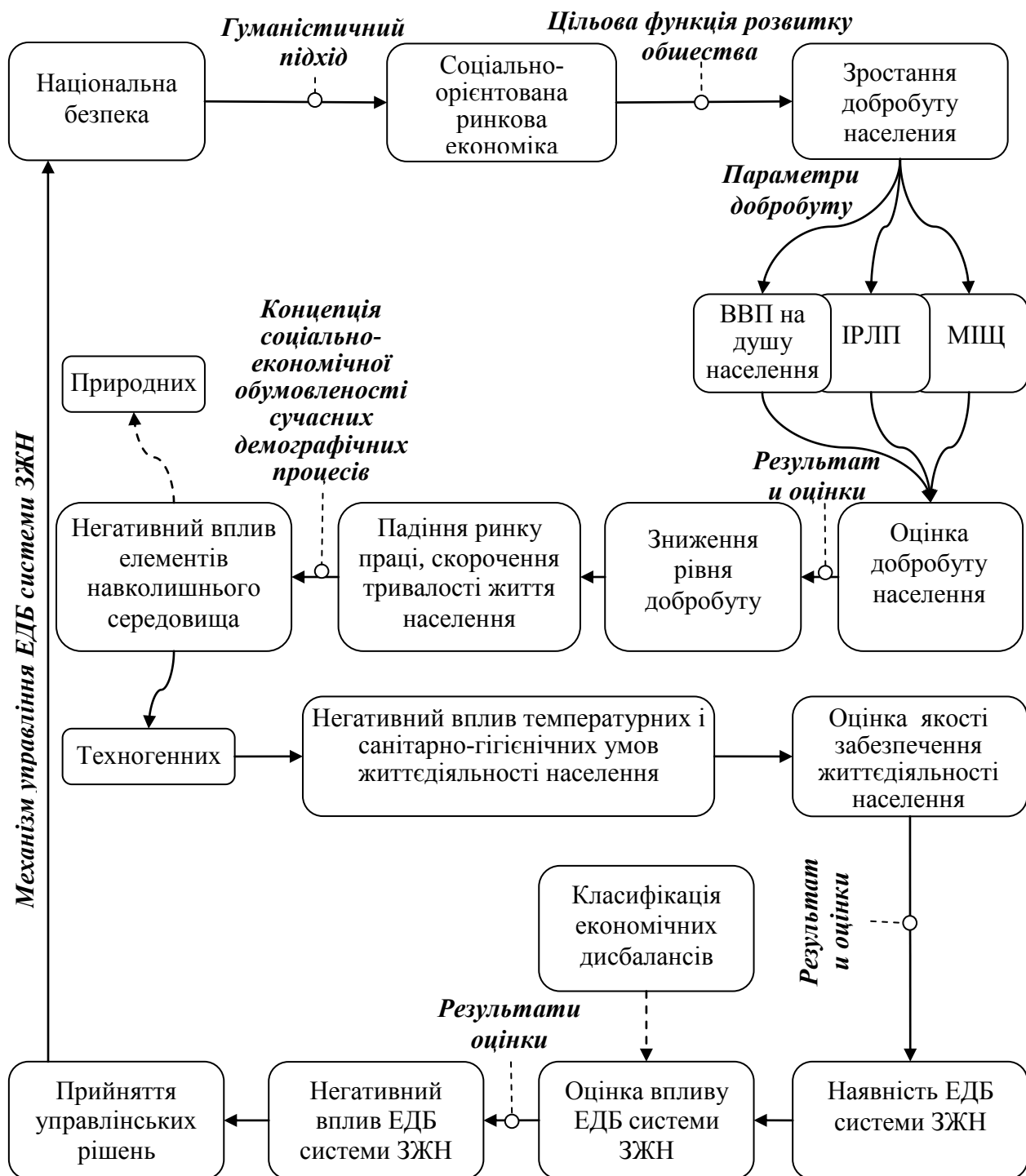

Рис. 3.6. Структурно-логічна схема розробки механізму управління збалансованим розвитком галузей ЗЖН (авторська розробка)

Результати оцінки якості функціонування системи ЗЖН дозволили виявити наявність у ній економічних дисбалансів, що мають негативний вектор впливу, становлять загрозу національній безпеці і потребують прийняття адекватних управлінських рішень. Це послужило обґрунтуванням

доцільності розробки механізму управління ЕДБ системи ЗЖН. Принципова модель механізму управління ЕДБ системи ЗЖН представлена 7 блоками, де на вході системи – визначення зони ЕДБ системи ЗЖН (блок 1), а на виході – результати впровадження механізму управління ЕДБ системи ЗЖН (блок 3) (рис. 3.7).

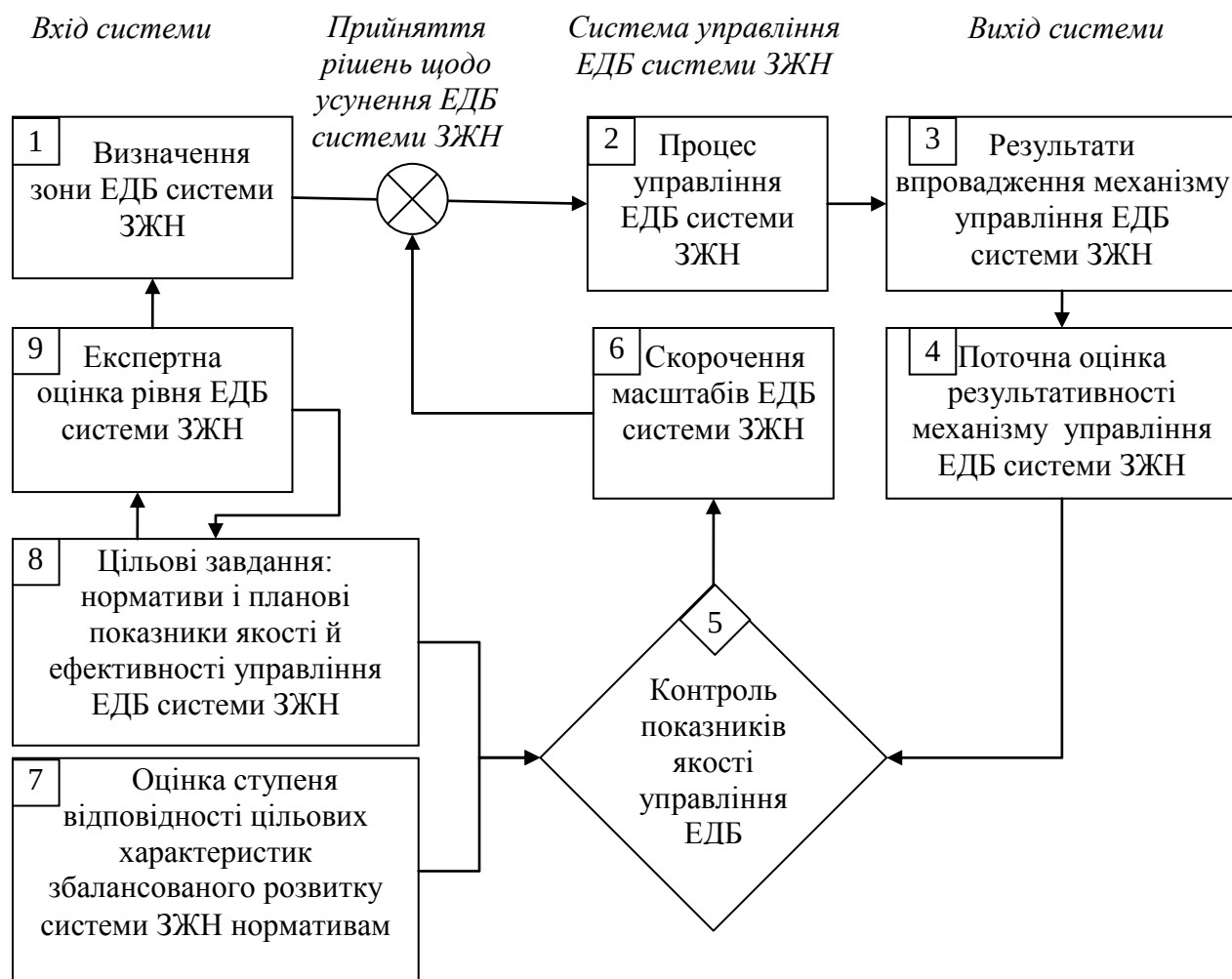

Рис. 3.7. Принципова модель механізму управління збалансованим розвитком системи ЗЖН (авторська розробка)

Характеристики системи управління ЕДБ галузей ЗЖН (блок 2) наведено в табл. Д. 5 дод. Д.

Контроль показників якості управління ЕДБ (блок 5) здійснюється за допомогою показника «якість управління ЕДБ системи ЗЖН», який визначається як відношення безлічі конструктивних управляючих впливів

системи ЗЖН, спрямованих на усунення дисбалансів, і безлічі деструктивних факторів ЕДБ системи ЗЖН.

Для пошуку та зняття обмежень у кількісній складовій балансового співвідношення «ціна – кількість – якість» (рис. 1.7) використано системний підхід теорії обмежень, як спосіб структурованого опису і розв'язання конфлікту шляхом побудови «Дерева поточної реальності» (рис. 3.8) та «Діаграми розв'язання конфлікту» (рис. 3.9).

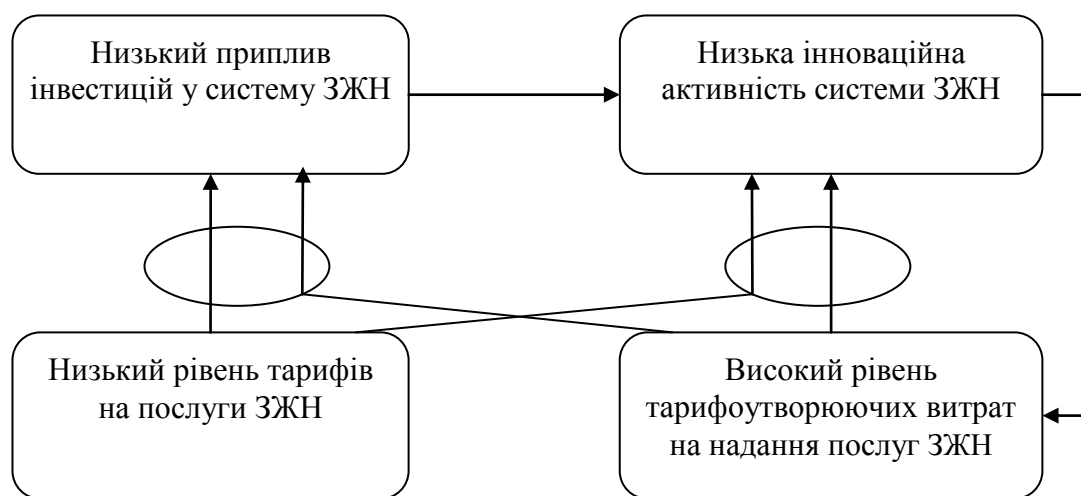

Рис. 3.8. Дерево поточної реальності системи ЗЖН (складено автором)

Необхідною умовою збільшення прибутковості суб'єктів господарювання ЗЖН – постачальників послуг є скорочення тарифоутворюючих витрат (далі – ТУВ) на виробництво послуг або збільшення тарифу. У складі ТУВ великою є частка витрат на дорогі енергоресурси (рис. В. 3 дод. В). Тому одним зі способів забезпечення цієї умови може бути скорочення частки енергетичної складової у складі витрат на виробництво послуг ЗЖН. У той же час величина тарифу, сформована на основі ретроспективних даних про величину ТУВ, може бути збільшена за рахунок збільшення частки енерговитрат на виробництво послуг ЗЖН. Отже, будь-який обраний рівень не забезпечує задоволення компромісу надання послуг ЗЖН.

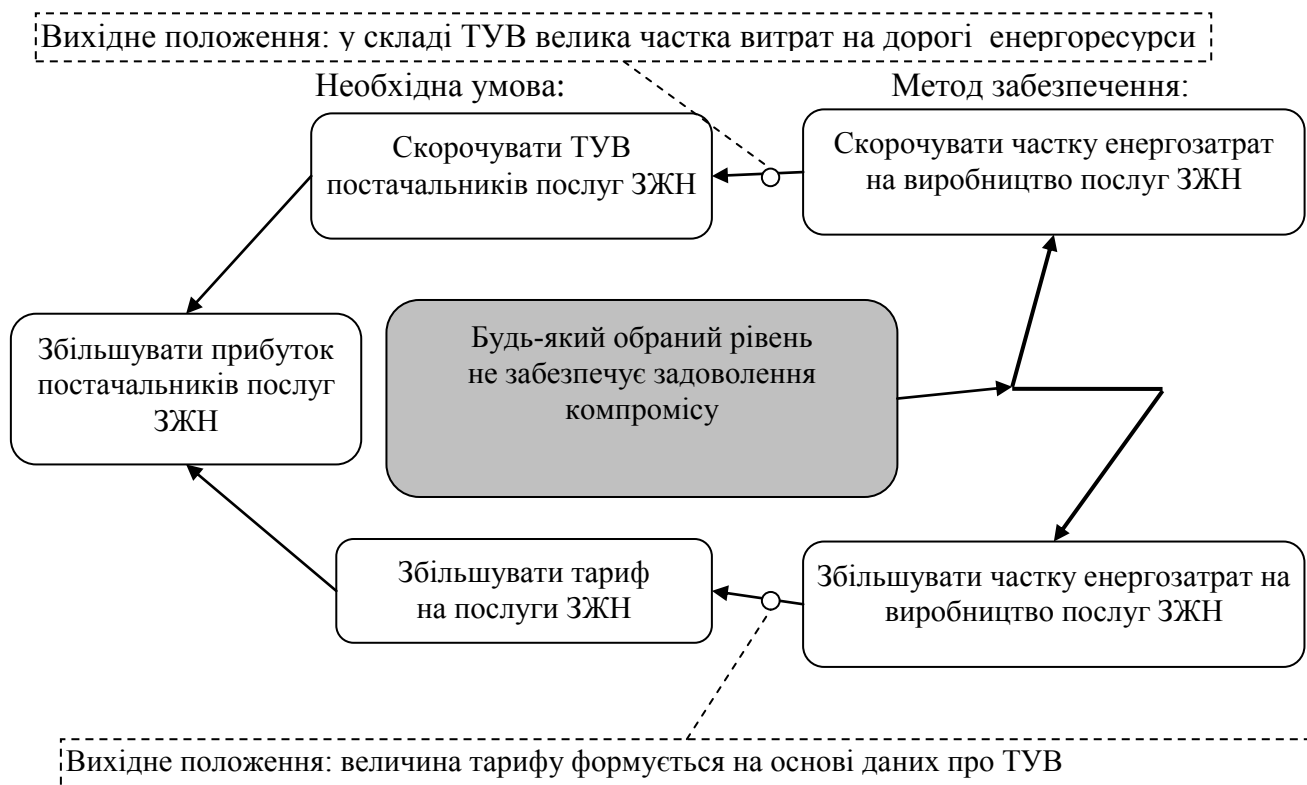

Рис. 3.9. Діаграма розв’язання конфліктів постачальників послуг ЗЖН
(складено автором)

Таким чином, удосконалено методологічний підхід до комплексного управління збалансованим розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення шляхом подання процесу управління збалансованим розвитком як процесу цілезабезпечення регулювання руху системи ЗЖН від дисбалансу до рівноваги за рахунок використання системного та історичного підходів до управління, концепцій сталого розвитку та життєздатних систем, теорій обмежень та причинно-наслідкової моделі економічних дисбалансів системи забезпечення життєдіяльності населення, що дозволяє своєчасно виявляти, попереджати, здійснювати випереджальний вплив, запобігати або пом’якшувати наявні та нові дисбаланси (табл. 3.1).

Удосконалення підходу спрямоване на формалізацію процесу формування таких цільових настанов для управлінських впливів на перетворення структури, які забезпечують усунення диспропорцій на всіх рівнях національної економіки.

Таблиця 3.1

Характеристики механізму управління збалансованим розвитком системи ЗЖН (авторська розробка)

Етапи	Рівень	Мета	Завдання	Об'єкт	Інструменти
1. Управління витратами	Мікро-	Мотивація учасників ринку до скорочення витрат на ЗЖН	Формування пропозиції про економічно виправданий тариф	Витрати економічних агентів: виробників і споживачів послуг ЗЖН	1. Регресійні моделі. 2. Аналіз часових рядів: виявлення трендової і сезонної компонент. 3. Факторний аналіз. 4. Аналіз взаємозалежності факторів. 5. Причинно-наслідковий аналіз. 6. Моделі прогнозування
2. Управління ціною	Мезо-	Визначення паритету, узгодження й задоволення інтересів учасників ринку шляхом вироблення ринково-орієнтованої тарифної політики й регулювання тарифу відповідно до платоспроможного попиту	Формування пропозиції про обсяг фінансового забезпечення покриття ЕДБ системи ЗЖН	Ціна на послуги ЗЖН (регульований тариф)	1. Механізм фінансового забезпечення. 2. Модель оптимізації ставки обов'язкових зборів. 3. Механізм управління ЕДБ системи ЗЖН. 4. Модель оптимального розподілу інвестицій за підгалузями ЖКГ
3. Управління інвестиціями	Макро-	Мобілізація національних ресурсів у єдиний організаційний комплекс для збереження можливості системи функціонувати в заданому режимі в довгостроковій перспективі	Формування пропозиції про обсяг фінансового забезпечення покриття ЕДБ системи ЗЖН за рахунок інвестицій, що направляються на інновації	Інвестиції у функціонування й розвиток системи ЗЖН	1. Механізм фінансового забезпечення. 2. Модель оптимізації ставки обов'язкових зборів. 3. Механізм управління ЕДБ системи ЗЖН. 4. Модель оптимального розподілу інвестицій за підгалузями ЖКГ [416, с. 43-44]
4. Управління інноваціями	Мега-	Забезпечення сталого розвитку, спрямованого як на можливість задоволення сучасних потреб населення в послугах ЗЖН, так і на збереження такої можливості в майбутньому	Затвердження інноваційних проектів. затвердження стратегії ЗР системи ЗЖН	Інноваційні проекти, що забезпечують ЗР системи ЗЖН	1. Метод експертних оцінок. 2. Рейтингові методи. 3. Стратегія збалансованого розвитку. 4. Методи оцінки й управління проектами

Зведення всіх механізмів у єдину систему й побудова єдиного цілісного механізму управління дозволяють забезпечити вимогу комплексного управління збалансованим розвитком системи ЗЖН.

З урахуванням відзначених позицій функціонування комплексного механізму управління збалансованим розвитком системи ЗЖН можна умовно представити у вигляді 4 блоків: аналізу, прогнозування, підготовки, прийняття та реалізації управлінських рішень, які дублюються на всіх етапах управління (рис. 3.10).

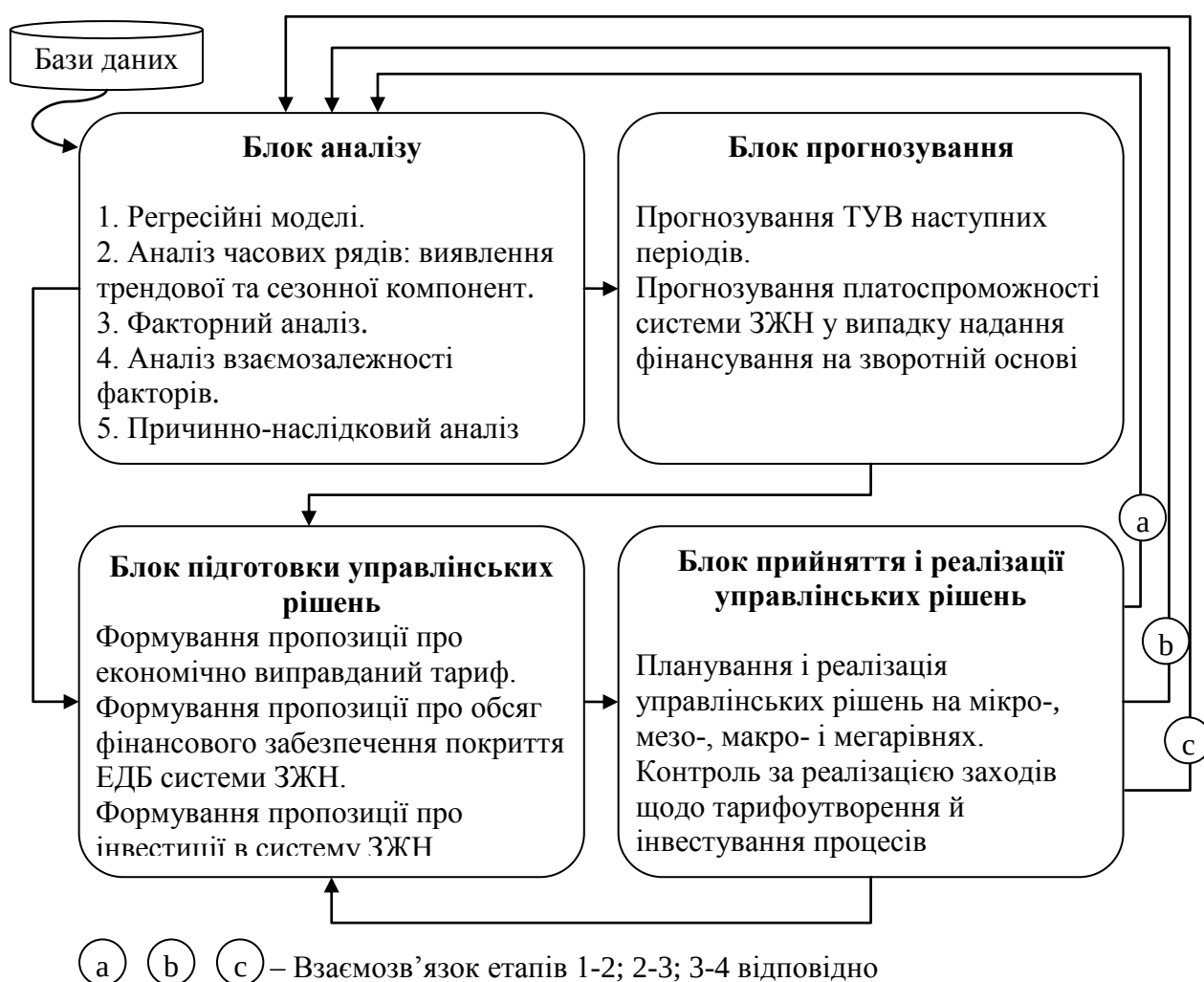

Рис. 3.10. Укрупнена схема функціонування комплексного механізму управління збалансованим розвитком системи ЗЖН (авторська розробка)

Переваги використання такого механізму у вирішенні проблемних ситуацій, що виникають у результаті впливів ЕДБ системи ЗЖН, наведено в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Переваги використання комплексного механізму управління збалансованим розвитком галузей ЗЖН (авторська розробка)

Сфера	Практика вирішення проблемних ситуацій без використання комплексного механізму управління збалансованим розвитком системи ЗЖН			Вирішення проблемних ситуацій із використанням комплексного механізму управління збалансованим розвитком системи ЗЖН
	у розвинених країнах	у плановій економіці	в Україні	
Оцінка збалансованості розвитку	Спорадична	Спорадична	Немає	На постійній основі
Виявлення ЕДБ	Випадкове	Випадкове	Випадкове	Цілеспрямоване
Форми реагування на ЕДБ	Управлінські впливи	Управлінські впливи	Сукупність несистемних розрізнених управлінських заходів	Комплексний підхід
Збалансований розвиток як стратегічна мета управління	Немає	Немає	Немає	Є
Урахування фактора збалансованості у прийнятті управлінських рішень	Без урахування фактора	Без урахування фактора	Без урахування фактора	З урахуванням фактора
Рівень збалансованості	Високий	Середній	Низький	Високий
Використання фінансових інструментів впливу на прояви ЕДБ	Максимальне фінансове забезпечення державою балансу інтересів	Повне фінансове забезпечення державою балансу інтересів	Мінімальне фінансове забезпечення державою балансу інтересів	Регулювання державою фінансових потоків

Зацікавленими сторонами у створенні такого механізму є всі суб'єкти ринку:

держава – як регулятор економічних відносин в умовах природного

монополізму виробництва послуг ЗЖН, гарант зростання рівня і якості добробуту населення, економічної безпеки країни;

постачальники послуг ЗЖН – як бізнес-структури, зацікавлені в одержанні прибутку, реалізації своїх цілей і стратегій;

споживачі послуг ЗЖН, якими є всі суб'єкти ринку (рис. 1.6), – як зацікавлені сторони в задоволенні власних потреб, що мають життєво важливе значення;

інші зацікавлені сторони, діяльність, потреби й інтереси яких опосередковано спрямовані на забезпечення життєдіяльності населення (постачальники ресурсів, страхові, інвестиційні, фінансові компанії та ін.).

Важливу роль у процесі формування збалансованого типу розвитку ЗЖН відіграють соціально-економічні відносини як сфера єдності та взаємодії конфліктних і компромісних інтересів численних суб'єктів відносин, що виступають рівнодіючою узагальненого загальнонаціонального інтересу. Дослідження діалектики взаємодії та форм реалізації іманентних інтересів суб'єктів відносин у процесі досягнення збалансованості розвитку ЗЖН (рис. 1.7) дозволяє стверджувати, що створення комплексного механізму є передумовою врегулювання конфліктів їх економічних інтересів.

Отже, доцільність комплексного підходу і розробки комплексного механізму управління збалансованим розвитком системи ЗЖН обґрунтовано такими аргументами:

1. Наявність безлічі взаємопов'язаних і взаємообумовлених системних динамічних дисбалансів, які створюють проблемні ситуації на всіх рівнях господарювання та призводять до незворотних наслідків.

2. Необхідність комплексного підходу на всіх рівнях господарювання.

3. Виключення варіанта руйнування системи управління.

4. Управління системою ЗЖН відповідно до принципів збалансованого розвитку.

5. Мінімізація впливу ЕДБ системи ЗЖН і економічних втрат, що виникають при запізненні в реагуванні менеджменту на зміни факторів

середовища.

6. Зацікавленість усіх суб'єктів ринку.
7. Передумова врегулювання конфліктів економічних інтересів суб'єктів відносин у системі ЗЖН.
8. Запобігання загрозам національної безпеки України, викликаних ЕДБ системи ЗЖН.
9. Урахування якісних і кількісних характеристик конфлікту учасників ринку послуг ЗЖН.

3.3. Цілісний механізм управління збалансованим розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення

Розробка механізму збалансованого розвитку системи ЗЖН є логічним завершенням процесу конкретизації основних положень розробленої концепції та доведення їх до рівня, достатнього для практичного впровадження і використання.

Термін «механізм» запозичений із фізики, де він розуміється як система тіл, призначена для перетворення руху одного або всіх тіл на необхідний рух інших тіл [50]. У сфері економічних наук сутність терміна «механізм» розкривається в роботах багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників, у тому числі О. Амоші [16], І. Булеєва [58], Л. Бражнікової [54], Б. Данилишина [97], С. Єлецьких [118], В. Колпакова [161], А. Кульмана [175], Ю. Лисенко [191], В. Полуянова й М. Прокопенка [446], Н. Рекової [339], М. Рогози [342], Г. Хотинської [420], Г. Щедровицького [442] та ін. та є багатоаспектною категорією.

Механізм розглядається як цілісність форм, методів, засобів, принципів і важелів забезпечення діяльності виконавчих структур [161]; як певна послідовність економічних явищ [175]; як динаміка певних явищ, яка може

мати як об'єктивний, так і суб'єктивний характер [57]; як процес зміни об'єкта [443]; як об'єднані в ціле види та методи управління [446].

Стосовно досліджуваної предметної сфери інтерес становлять визначення механізму, надані Л. Бражніковою та В. Полуяновим. Л. Бражнікова під механізмом стратегічного управління фінансовою діяльністю житлово-комунальних підприємств розуміє систему методів, які сприяють реалізації узагальнюючої моделі дій щодо цілезабезпечуючого регулювання операцій, що приводять до змін у розмірі та складі власного і позикового капіталів, шляхом координації та розподілу ресурсів з метою досягнення високої результативності функціонування підприємств галузі у створенні комфортних умов життєдіяльності населення [55].

В. Полуянов трактує механізм підвищення ефективності підприємств водопровідно-каналізаційного господарства як систему управління окремими елементами виробничих ресурсів підприємства, механізм впливу якої спрямований на досягнення мети функціонування підприємства [446].

Узагальнення висвітлених в економічній літературі понять дозволило дійти висновку, що в економічній науці під механізмом розуміється система взаємопов'язаних економічних явищ і їх динаміка за певних умов і під впливом початкового імпульсу.

У рамках даного дослідження під механізмом збалансованого розвитку системи ЗЖН розуміється система цілезабезпечуючих взаємопов'язаних управлінських інструментів, спрямованих на регулювання руху системи ЗЖН до рівноважного стану. Реалізація механізму спрямована на забезпечення позитивної динаміки економічних процесів у системі ЗЖН від дисбалансу до балансу. Модель процесу реалізації механізму управління збалансованим розвитком системи ЗЖН наведено на рис. 3.11.

Входом у механізм є дисбаланс, представлений сукупністю ЕДБ системи ЗЖН. На вході в механізм також надходить інформація про витрати постачальників і споживачів послуг ЗЖН, ціни (тарифи) на послуги ЗЖН,

інвестиційні та інноваційні можливості системи ЗЖН, позикоспроможність суб'єктів господарювання, динаміку основних макроекономічних показників.

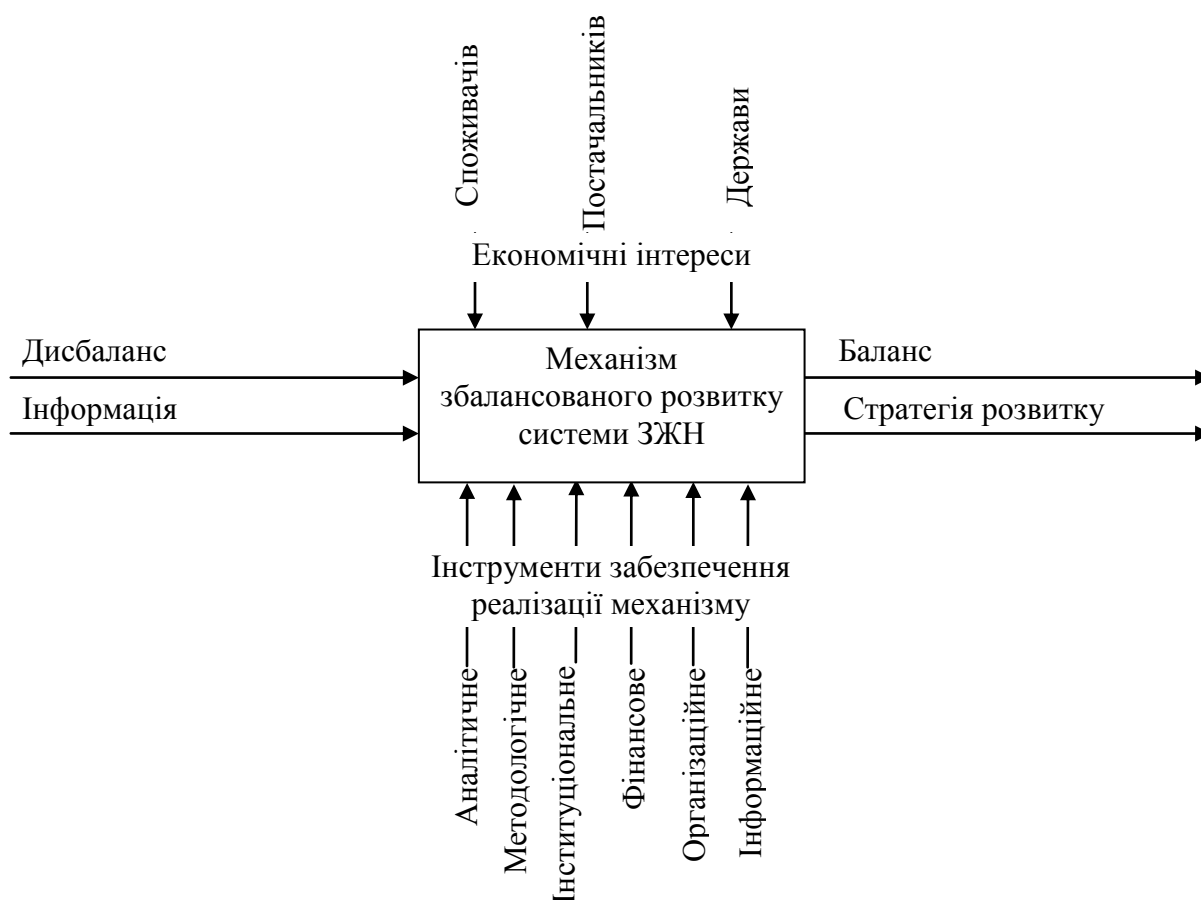

Рис. 3.11. Модель процесу реалізації комплексного механізму управління збалансованим розвитком системи ЗЖН (авторська розробка)

Як головний управляючий вплив у механізмі розглядаються економічні інтереси учасників ринку послуг ЗЖН: споживачів і виробників послуг ЗЖН, а також держави як регулятора їх економічних відносин.

Результатом реалізації механізму на виході є досягнення балансу інтересів учасників ринку послуг ЗЖН. Інформаційною складовою виходу виступає стратегія розвитку системи ЗЖН.

Як ресурси, що забезпечують реалізацію механізму, розглядаються інструменти реалізації механізму, які включають аналітичне, методологічне інституціональне, фінансове, інформаційне й організаційне забезпечення.

Теоретико-методологічне забезпечення механізму розглянуто в першому і другому розділах дисертації, інформаційне й організаційне – у шостому. У п'ятому розділі конкретизовано теоретико-методологічне, інституціональне і фінансове забезпечення на кожному рівні управління національним господарством.

Розроблений комплексний механізм збалансованого розвитку системи ЗЖН заснований на визначенні послідовності дій згідно з пріоритетністю факторів, що обмежують збалансований розвиток системи ЗЖН, при аналітичному, методологічному, інституційному, фінансовому, інформаційному та організаційному забезпеченні. Механізм реалізується в чотири етапи (рис. 3.12).

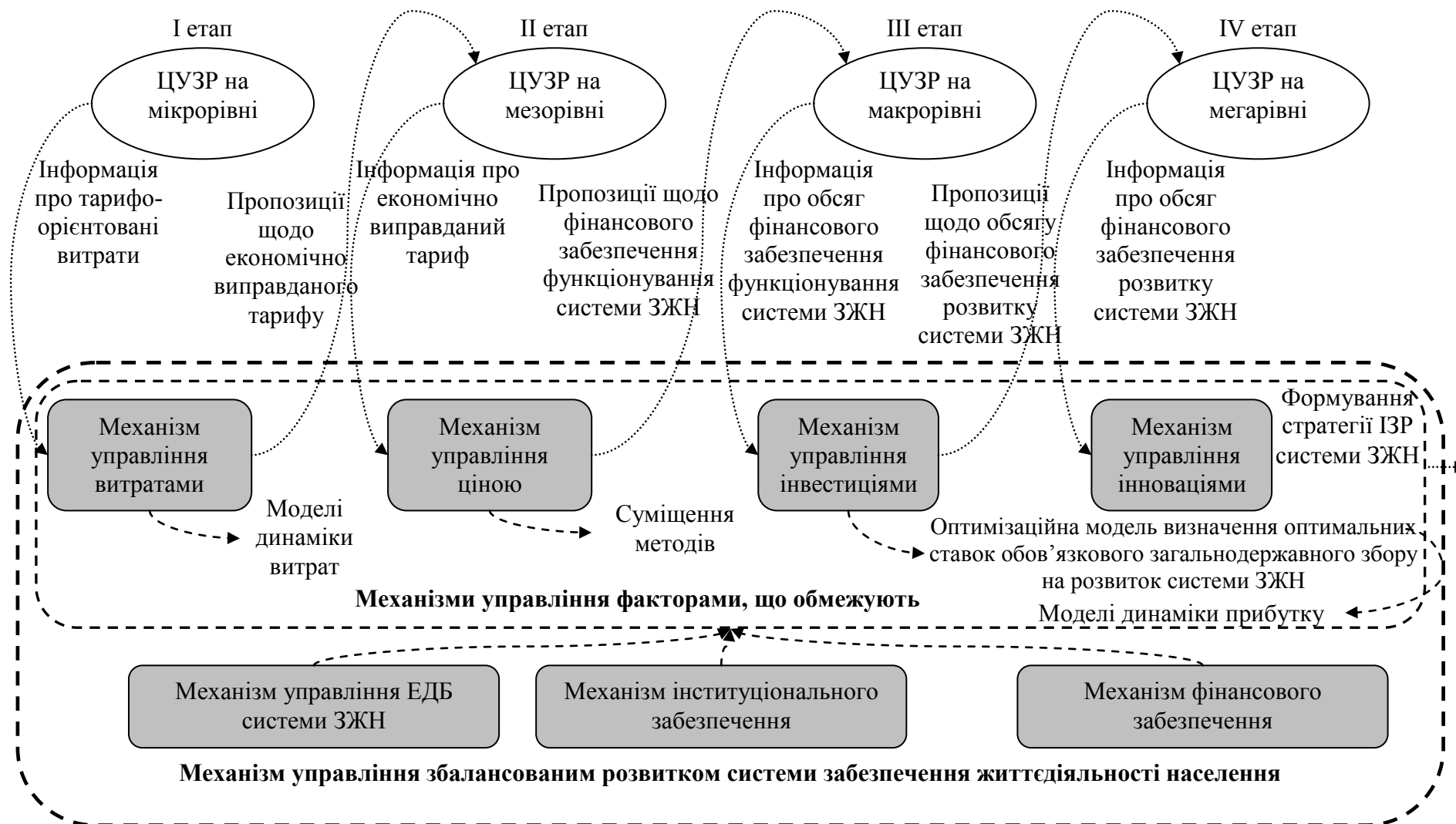
На першому етапі з використанням механізму управління витратами формуються пропозиції про економічно виправданий тариф.

На другому етапі з використанням механізму управління ціною (регулювання тарифів) формуються пропозиції про обсяг фінансового забезпечення функціонування системи ЗЖН (подолання ЕДБ системи ЗЖН за рахунок інвестицій, що направляються на скорочення технологічних втрат).

Третій етап містить завдання фінансового забезпечення розвитку системи ЗЖН (подолання ЕДБ системи ЗЖН за рахунок інвестицій, що направляються на інновації).

На четвертому завершальному етапі здійснюється формування і затвердження обсягу та джерел фінансового забезпечення розвитку системи ЗЖН, портфеля інноваційних проектів і стратегії інноваційного збалансованого розвитку системи ЗЖН.

Цілісний механізм інтегрує механізми управління обмежуючими факторами, у які, у свою чергу, інтегровані механізми управління ЕДБ системи ЗЖН, оцінки факторів збалансованого розвитку системи ЗЖН, фінансового забезпечення, інституційного забезпечення, а також комплекс моделей і сукупність методів управління збалансованим розвитком системи ЗЖН на мега-, макро-, мезо- і мікрорівнях (рис. Д. 2. Дод. Д).

ЦУЗР – Центр управління збалансованим розвитком системи ЗЖН;

Стратегія ІЗР – Стратегія інноваційного збалансованого розвитку системи ЗЖН

Рис. 3.12. Схема формування механізму управління збалансованим розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення

Ретроспективний аналіз свідчить, що ТУВ значною мірою залежать від фактора часу. У зв'язку із цим, а також з метою врахування в моделі прогнозування тільки істотних факторів впливу, прийнято рішення використовувати однофакторні динамічні моделі (Р 1.5–1.8) у випадку, якщо вони пояснюють більш ніж 70 % варіації ТУВ (*D* 1.1). Для таких ТУВ, варіацію яких фактор часу описує менш ніж на 70 %, необхідний подальший аналіз факторів зовнішнього середовища, які, на думку особи, що приймає рішення (гіпотеза), мають істотний вплив на ТУВ (Р 1.1). Дана гіпотеза підлягає перевірці (*D* 1.2), за результатами якої фактори, що не мають істотного впливу, виключаються з аналізу (Р 1.2). На основі даних про динаміку значимих факторів із використанням методів економіко-статистичних досліджень будуються інформаційно та прогностично придатні моделі динаміки цих факторів (Р 1.3). Таким чином, реалізується можливість одержання прогнозних даних про динаміку факторів.

З метою визначення характеру і типу зв'язку аналізуються порівнянні ряди даних ТУВ і факторів, що на них впливають. У результаті такого аналізу встановлюється тип залежності, уточнюються параметри рівняння залежності (Р 1.4).

На основі рядів динаміки ТУВ, для яких фактор часу є ключовим або одним із ключових, будуються моделі динаміки ТУВ (Р 1.5). Із цією метою проводиться аналіз типу зростання ТУВ, визначаються характерні для даного типу рівняння залежностей, обираються найбільш статистично значимі моделі, а також виявляється сезонна компонента (Р 1.6).

Виконаний аналіз дозволяє здійснювати прогнозування ТУВ наступних періодів (Р 1.7). На основі одержаного прогнозу, а також з урахуванням необхідного рівня норми прибутку формується пропозиція про економічно виправдані тарифи з точки зору виробників послуг (Р 1.8). Дана пропозиція надходить на наступний етап механізму – управління ціною.

На цьому етапі відбувається розгляд одержаних пропозицій про економічно виправдані тарифи з точки зору виробників послуг (Р 2.1). Відповідно до алгоритму структурування проблемної ситуації в тарифоутворенні на ринку послуг ЗЖН досліджуються інтереси інших учасників ринку послуг ЗЖН, а також виявляються можливі проблеми, які можуть виникнути після затвердження тарифу (Р 2.2). З урахуванням одержаних у Р 2.2 даних здійснюється аналіз пропозицій щодо економічно виправданих тарифів з точки зору всіх учасників ринку (D 2.1).

Якщо пропозиція виробників послуг ЗЖН не відповідає інтересам інших учасників ринку, то регулятор визначає паритет між інтересами сторін і узгоджує такі інтереси (Р 2.3).

Якщо пропозиція виробників послуг ЗЖН відповідає інтересам інших учасників ринку, або після визначення паритету узгодження інтересів (Р 2.3) формується ринково-орієнтований тариф, покликаний ураховувати інтереси всіх учасників ринку й відображати політику регулятора в цьому питанні (Р 2.4), а також відбувається затвердження тарифу (D 2.2).

Якщо тариф не затверджується, то відбувається переоцінка паритету врахування інтересів учасників ринку ЗЖН і повернення до Р 2.3.

Затверджений тариф з метою контролю ступеня його впливу на ЕДБ системи ЗЖН направляється в механізм управління ЕДБ системи ЗЖН (Р 2.5). На основі отриманої інформації про обсяг і характер ЕДБ після затвердження тарифу формується пропозиція про обсяг фінансового забезпечення покриття ЕДБ системи ЗЖН (Р 2.6). Дана пропозиція надходить на наступний етап механізму – управління інвестиціями.

На цьому етапі аналізуються джерела фінансування, здатні задовольнити потреби в такому фінансуванні, викладені в пропозиції про обсяг фінансового забезпечення покриття ЕДБ системи ЗЖН (Р 3.1). Для цілей управління інвестиціями всі джерела в найбільш загальному вигляді можна розділити на джерела, що надають фінансування на поворотній основі, та джерела, що надають фінансування на безповоротній основі. У

зв'язку з цим, а також унаслідок важкого фінансового становища системи ЗЖН доцільно перевірити гіпотезу про її платоспроможність у випадку використання поворотної основи фінансування (D 3.1). Дана перевірка здійснюється з урахуванням прогностичного значення платоспроможності на момент передбачуваного повернення фінансування. Якщо дана гіпотеза підтверджується, то переходять до Р 3.5, якщо ні – до Р 3.2.

Виходячи з наявності циклічних коливань в економіці, деякі джерела безповоротного фінансування на певних фазах економічних циклів не мають позикоспроможності та не можуть бути використані як джерела фінансування. В умовах кризового стану економіки, що спостерігається на даний момент, перевірка та виявлення позикоспроможних джерел фінансування набуває особливої актуальності (Р 3.2).

Згідно з гіпотезою державний цільовий інвестиційний фонд (далі – ДЦІФ) є в сучасних умовах єдиним позикоспроможним джерелом безповоротного фінансування. Якщо дана гіпотеза не підтверджується (D 3.2), то переходять до Р 3.5.

Якщо ж гіпотеза знаходить підтвердження, то будується комплекс моделей динаміки чистого прибутку різних суб'єктів господарювання, а також її прогнозування (Р 3.3). Одержані прогностичні значення використовуються з метою визначення оптимального рівня зборів у ДЦІФ для різних суб'єктів аналізу на базі оптимізаційного моделювання (Р 3.4).

На основі побудованої моделі, а також результатів оцінки позикоспроможності інших джерел фінансування (у тому числі власних джерел системи) здійснюється оцінка агрегованого обсягу інвестицій, отриманих із різних джерел. Агрегований обсяг інвестицій розподіляється відповідно до оптимальної структури інвестування в різні сфери ЗЖН згідно з моделлю [180] (Р 3.5).

З метою контролю ступеня впливу розпочатих кроків щодо управління інвестиціями на ЕДБ системи ЗЖН результати направляються в механізм управління ЕДБ системи ЗЖН (Р 3.6). На основі одержаної інформації про

обсяг і характер ЕДБ після затвердження напрямів інвестування формується пропозиція про обсяг фінансового забезпечення покриття ЕДБ системи ЗЖН за рахунок інвестицій, направлених на інновації (Р 3.7). Дана пропозиція надходить на наступний етап механізму – управління інноваціями, де відбувається її розгляд (Р 4.1).

Виходячи з того, що вищезгадана пропозиція про обсяг фінансового забезпечення покриття ЕДБ системи ЗЖН за рахунок інвестицій, що направляються на інновації, не включає інформацію про можливі інноваційні проекти, наступним етапом є пошук альтернативних інноваційних проектів на національному і наднаціональному рівнях (Р 4.2).

Виявлені альтернативні інноваційні проекти проходять перевірку на відповідність національним інтересам (D 4.1). Якщо гіпотеза про їх відповідність не підтверджується, то вони виключаються з розгляду (Р 4.3). Ті проекти, які відповідають національним інтересам, переходять до перевірки наступної гіпотези (D 4.2) про готовність системи ЗЖН до їх реалізації. Очевидно, що виходячи з відсталості вітчизняної системи ЗЖН, відсутності вільних фінансових ресурсів, а також з урахуванням специфіки таких систем різних країн, на її базі можуть бути реалізовані не всі інноваційні проекти. Ті альтернативні інноваційні проекти, до яких система ЗЖН виявилася не готовою, виключаються з розгляду (Р 4.3).

Серед альтернативних інноваційних проектів, для яких підтвердилася гіпотеза про готовність системи ЗЖН до їх реалізації, на кроці Р 4.4 здійснюється вибір на основі формування переліку критеріїв і використання рейтингових методів. На цьому кроці активно застосовується метод експертних оцінок для визначення переліку критеріїв, їх ваг, а також рангу кожного проекту для деяких критеріїв. Також доцільним є використання методів оцінки й управління проектами на даному етапі.

На наступному кроці етапу 4 механізму відбувається перевірка на відповідність обраних на кроці Р 4.4 альтернативних інноваційних проектів

стратегії збалансованого розвитку (*D 4.3*). Якщо проект відповідає стратегії, то переходять до заключного кроку Р 4.8.

Якщо проект відповідає стратегії, виходячи з того, що він успішно пройшов перевірку на відповідність національним інтересам, то доцільно виконати перевірку гіпотези про необхідність внесення змін у стратегію (*D 4.4*).

Якщо дана гіпотеза підтверджується, то вносяться коригування у стратегію збалансованого розвитку системи ЗЖН (Р 4.6). З метою контролю ступеня впливу розпочатих кроків щодо управління інвестиціями на ЕДБ системи ЗЖН результати направляються в механізм управління ЕДБ системи ЗЖН (Р 4.7). Готове рішення щодо інноваційних проектів і стратегії збалансованого розвитку системи ЗЖН проходить процедуру затвердження (Р 4.8).

Якщо гіпотеза *D 4.4* не підтверджується, то з розгляду виключаються альтернативні інноваційні проекти, які не відповідають стратегії збалансованого розвитку системи ЗЖН. Відбувається повернення до кроку Р 4.4 з метою заміни даного проекту.

Таким чином, розроблено механізм комплексного управління збалансованим розвитком галузей забезпечення життєдіяльності населення на мікро-, мезо-, макро- та мегарівнях, що дозволяє сформувати комплексний підхід до управління розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення, заснований на визначенні послідовності дій згідно з пріоритетністю факторів, які обмежують збалансованість розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення, а також передбачає консолідацію механізмів впливу на економічні дисбаланси системи забезпечення життєдіяльності населення на всіх рівнях управління національною економікою та дає можливість підвищити ступінь детермінованості завдань щодо забезпечення збалансованого розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення за рахунок формалізації управлінських рішень до рівня конкретних моделей та інструментів.

Упровадження механізму в економічну практику України дозволить підвищити методологічну оснащеність управлінської ланки на різних рівнях господарювання, забезпечити підвищення ефективності функціонування системи підтримки та прийняття рішень, упорядкувати процес розподілу відповідальності між ієрархічними рівнями національної економіки, скоротити адміністративні бар'єри для реалізації управлінських рішень на різних рівнях управління національною економікою, залучити фінансові ресурси на потреби системи ЗЖН шляхом ефективного перерозподілу коштів рентабельних суб'єктів економіки, а також виробити єдину процедуру переходу від дисбалансу системи ЗЖН до її збалансованого розвитку.

Висновки до розділу 3

1. У третьому розділі сформульовано концепцію автономного та збалансованого розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення в соціально-економічній системі України; обґрунтовано доцільність розробки цілісного механізму управління збалансованим розвитком галузей забезпечення життєдіяльності населення на мікро-, мезо-, макро- та мегарівнях національної економіки.

Як аргументів обґрунтування доцільності комплексного підходу до управління збалансованим розвитком галузей ЗЖН визначено такі:

1. Наявність безлічі взаємопов'язаних і взаємообумовлених системних динамічних дисбалансів, які створюють проблемні ситуації на всіх рівнях господарювання та призводять до незворотних наслідків.
2. Необхідність комплексного підходу на всіх рівнях господарювання.
3. Виключення варіанта руйнування системи управління.
4. Управління системою ЗЖН відповідно до принципів збалансованого розвитку.

5. Вимога мінімізації впливу ЕДБ системи ЗЖН і економічних втрат, що виникають при запізненні в реагуванні менеджменту на зміни факторів середовища.

6. Зацікавленість усіх суб'єктів ринку.

7. Передумова врегулювання конфліктів економічних інтересів суб'єктів відносин у системі ЗЖН.

8. Запобігання загрозам національної безпеки України, викликаним ЕДБ системи ЗЖН.

9. Урахування якісних і кількісних характеристик конфлікту учасників ринку послуг ЗЖН.

2. Найбільш істотним результатом обґрунтування є розроблена причинно-наслідкова модель ЕДБ системи ЗЖН, яка базується на використанні підходу теорії обмежень, заснованого на виявленні й управлінні ключовим обмеженням системи. Модель дозволила обґрунтувати доцільність використання підходу теорії обмежень для розробки комплексного механізму управління збалансованим розвитком системи ЗЖН, конкретизувати етапи виявлення проблемних ситуацій і формалізувати процес прийняття адекватних управлінських рішень при розробці комплексного механізму управління збалансованим розвитком системи ЗЖН.

Під обмежуючим фактором розуміється найбільш значимий фактор, який найбільше відхиляється від оптимального його значення, і це перешкоджає відновленню економічного балансу, а також стримує збалансований розвиток системи ЗЖН. Системний підхід до пошуку та зняття ключових обмежень дозволив виявити обмежуючі фактори (витрати, ціна, інвестиції, інновації) і визначити механізми впливу на них.

Для пошуку та зняття обмежень у кількісній складовій балансового співвідношення «ціна – кількість – якість» використано системний підхід теорії обмежень як спосіб структурованого опису і розв'язання конфлікту шляхом побудови «Дерева поточної реальності» та «Діаграми розв'язання конфлікту».

Для пошуку та зняття обмежень у якісній складовій балансового співвідношення «ціна – кількість – якість» використано аналітичну інформацію про впливи деструктивних факторів системи ЗЖН на розвиток соціально-орієнтованої економіки, яка дозволила виявити наявність загрози національної безпеки й обґрунтувати доцільність розробки механізму управління ЕДБ системи ЗЖН.

3. Удосконалено методологічний підхід до комплексного управління збалансованим розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення шляхом подання процесу управління збалансованим розвитком як процесу цілезабезпечення регулювання руху системи забезпечення життєдіяльності населення від дисбалансу до рівноваги за рахунок використання системного та історичного підходів до управління, концепцій сталого розвитку та життєздатних систем, теорій обмежень і причинно-наслідкової моделі економічних дисбалансів системи забезпечення життєдіяльності населення, що дозволяє своєчасно виявляти, попереджати, здійснювати випереджальний вплив, запобігати або пом'якшувати наявні та нові дисбаланси. Удосконалення підходу спрямоване на формалізацію процесу формування таких цільових настанов для управлінських впливів на перетворення структури, які забезпечують усунення диспропорцій на всіх рівнях національної економіки.

4. Обґрунтовано доцільність створення комплексного механізму з інтеграцією в нього комплексу механізмів (управління ЕДБ системи ЗЖН, оцінки факторів збалансованого розвитку системи ЗЖН, управління обмежуючими факторами, фінансового й інституціонального забезпечення) за принципом пріоритету обмежуючих факторів, який охоплює всі рівні господарювання, що дозволить, на відміну від діючої практики управління, систематизувати управлінські рішення, спрямовані на збалансований розвиток системи ЗЖН.

5. Обґрунтування теоретико-методологічних засад управління дисбалансами дозволило сформулювати концепцію автономного та

збалансованого розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення України, сутність якої полягає у використанні фінансових інструментів управління економічними дисбалансами, витратами, ціною, інвестиціями та інноваціями з метою мобілізації та інтеграції ресурсів на всіх рівнях господарювання в єдиний пов'язаний організаційний комплекс. Реалізація концепції дозволяє створити умови для підвищення якості життєдіяльності населення як домінантної функції процесів соціалізації національної економіки та мінімізації загроз економічної безпеки в результаті проявів негативних наслідків економічних дисбалансів.

Прикладний рівень концепції визначається формалізацією основних конструкцій аналітичного, методологічного, інституціонального, фінансового, організаційного, інформаційного забезпечення ЦСМУ до рівня центрів відповідальності, реалізація яких у практику управління вітчизняною системою ЗЖН дозволить підвищити ефективність управлінських рішень у процесі забезпечення її збалансованого розвитку. Запропонована концепція, розроблена на основі системного підходу, реалізована у вигляді комплексного управлінського інструментарію та синтезована в єдиний цілісний механізм, дозволить підвищити ступінь детермінованості розв'язуваних завдань на всіх рівнях управління національною економікою у сфері забезпечення збалансованого розвитку системи ЗЖН за рахунок формалізації управлінських рішень до рівня конкретних моделей та інструментів.

6. Розроблено механізм комплексного управління збалансованим розвитком галузей забезпечення життєдіяльності населення на мікро-, мезо-, макро- та мегарівнях, що дозволяє сформувати комплексний підхід до управління розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення, заснований на визначенні послідовності дій згідно з пріоритетністю факторів, які обмежують збалансованість розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення, а також передбачає консолідацію механізмів впливу на економічні дисбаланси системи забезпечення життєдіяльності

населення на всіх рівнях управління національною економікою та дає можливість підвищити ступінь детермінованості завдань щодо забезпечення збалансованого розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення за рахунок формалізації управлінських рішень до рівня конкретних моделей та інструментів.

Результати дослідження, викладені в даному розділі, опубліковано в роботах [194, 203, 204, 219, 222, 225].

РОЗДІЛ 4

МЕТОДИ ТА ІНСТРУМЕНТИ УПРАВЛІННЯ ЗБАЛАНСОВАНИМ РОЗВИТКОМ ГАЛУЗЕЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ

4.1. Методичні підходи до збалансованого розвитку галузей забезпечення життєдіяльності населення на мікрорівні

Реалізація єдиного цілісного механізму управління збалансованим розвитком системи ЗЖН потребує конкретизації аналітичного, методологічного, інституціонального і фінансового забезпечення на кожному рівні управління національним господарством. За рахунок цього стає можливим рух від одного етапу прийняття рішень до іншого для комплексного впливу на ЕДБ системи ЗЖН на всіх рівнях економіки. Схему управління збалансованим розвитком системи ЗЖН за рівнями економіки наведено на рис. 4.1.

Інструментом впливу на ЕДБ системи ЗЖН на мікрорівні згідно з концепцією обмежуючого фактора (розділ 3, табл. Д. 4, Д. 5 дод. Д), виступає управління витратами.

Неефективне управління витратами в практичній діяльності суб'єктів господарювання у сфері тепло- і водопостачання України є причиною виникнення ряду економічних дисбалансів, одним із значимих обмежуючих факторів збалансованого розвитку системи ЗЖН, джерелом кореневого конфлікту.

Як зазначено вище, високий рівень витрат на виробництво і надання послуг ЗЖН обмежує інвестиційні можливості суб'єктів господарювання – постачальників цих послуг, що є причиною високого зносу експлуатованих об'єктів ЗЖН і джерелом виникнення ЕДБ 7. Високий рівень витрат

споживачів на придбання послуг ЗЖН обмежує формування платоспроможного попиту населення на ці послуги, що є причиною високого рівня дебіторської заборгованості та джерелом виникнення ЕДБ 5, ЕДБ 6 і ЕДБ 11.

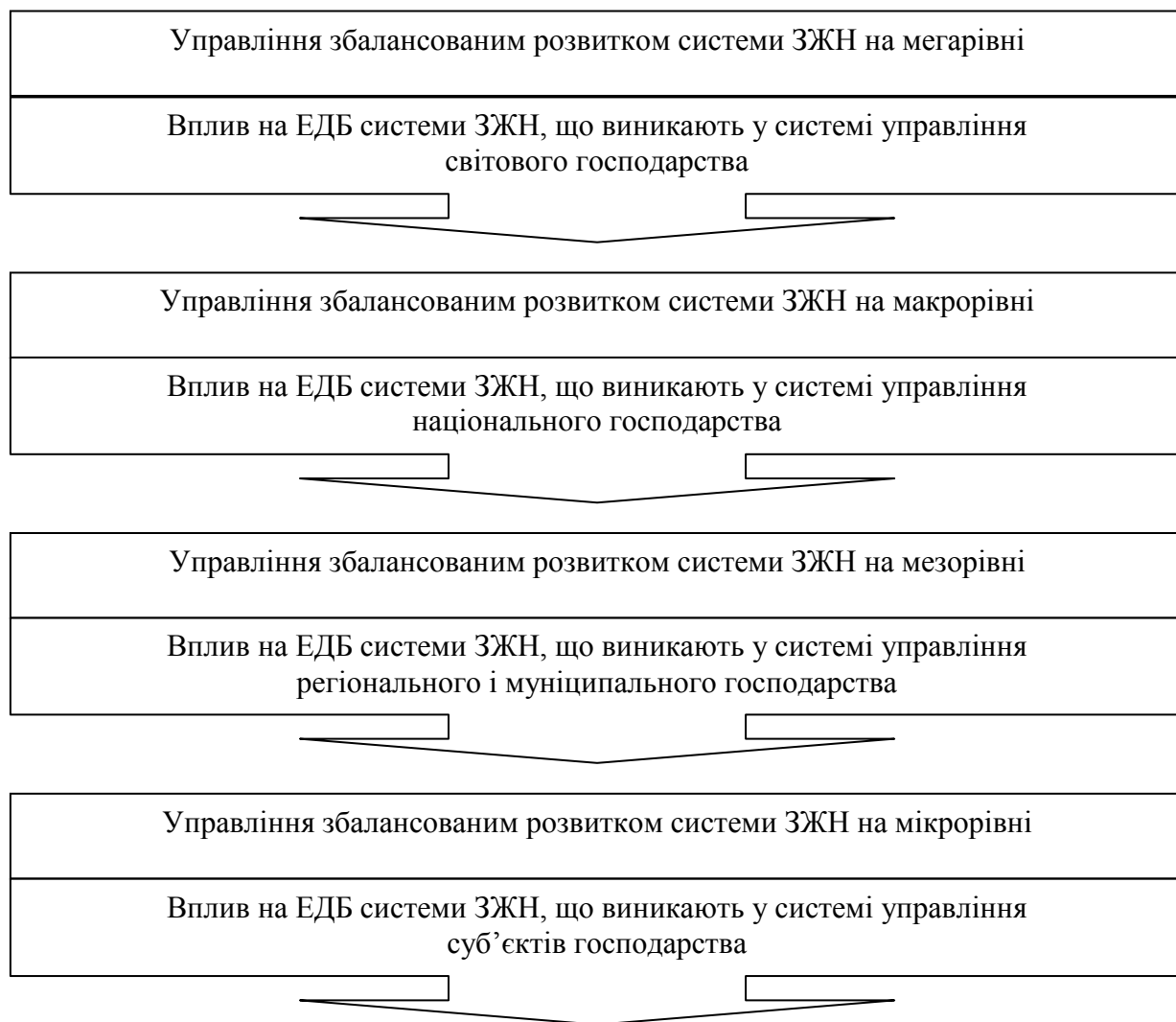

Рис. 4.1. Управління збалансованим розвитком системи ЗЖН за рівнями економіки

Економічна природа витрат, як теоретична і практична сфера знання для цілей управління, сформована кількома концепціями, представленими в роботах А. Сміта [364], Д. Рікардо [340], К. Маркса [232], Ж. Сея [385], Дж. С. Мілля [251], Є. Бем-Баверка [35], А. Маршалла [236], Дж. Робінсон [341], Р. Коуза [473], О. Вільямсона [399], А. Алчіана [459, 460], Г. Демсетца

[479], Дж. Комінса [475], К. Менара [246].

Сучасні аспекти управління витратами відображено у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників: Г. Козаченко [159], І. Бланка [40], Г. Тельнової [390], Л. Хлапенова [414], Дж. Шанка [432], О. Шепеленка [434], В. Панкова [286], Г. Хотинської [419], О. Цимбала [422], О. Паршиної [289] та ін. У результаті аналізу публікацій у межах предметної сфери дослідження [39, 55, 56; 446; 293; 183; 430] встановлено наявність невирішеної проблеми забезпечення збалансованого розвитку галузей ЗЖН на мікрорівні. У наукових публікаціях не знайшла відображення ідея використання методів управління витратами як спеціального інструментарію впливу на економічні дисбаланси з метою реалізації принципів СОРЕ.

Так, В. Полуянов пропонує метод управління витратами, спрямований на забезпечення ефективності діяльності підприємств водопостачання [446]. В. Чиж присвятила ряд робіт інформаційному забезпеченню управління витратами підприємств ЖКГ [97, 430]. Удосконалений Л. Бражніковою метод стратегічного управління витратами підприємств ЖКГ заснований на функції стратегічних виборів у прийнятті рішень щодо зміни параметрів підприємства і ринку послуг [55, 56]. Розроблений М. Білопольським і А. Аллахвердян механізм управління витратами комунальних підприємств заснований на бюджетному підході [38]. Запропонована М. Мизніковою модель управління витратами підприємств тепломережі спрямована на скорочення часових лагів і підвищення точності планування витрат [257]. Однак дія запропонованих авторами інструментів націлена винятково на задоволення інтересів виробника послуг, але не на створення умов формування СОРЕ.

За результатами дослідження теоретичних основ у межах трудової теорії вартості, маржиналізму, інституціоналізму теорії виробництва, теорії витрат, концепцій транзакційних витрат, сучасних концепцій з позицій управління витратами, відображених у роботах [195, 198, 214, 225, 209, 220], встановлено, що традиційне визначення витрат більше поширюється на

сфери діяльності з високим рівнем конкуренції. Домінуючою функцією управління витратами в умовах конкурентного ринку є функція виробничої діяльності суб'єктів господарювання – виробників послуг. В умовах ринку природної монополії, у яких здійснюється діяльність ЗЖН, домінуючою функцією управління витратами є тарифоутворення. Для виробника не мають значення альтернативні витрати, гранична корисність вироблених послуг. Його основною метою в управлінні витратами є збереження максимально можливого рівня тарифу, а отже, нарощування тарифоутворюючих витрат.

Як об'єкт управління витрати в даній роботі виступають триєдиною функцією управління збалансованим розвитком системи ЗЖН: як функція виробничої діяльності суб'єктів господарювання – виробників послуг, як функція споживчого попиту населення і як функція тарифоутворення.

Однією із центральних проблем збалансованого розвитку системи ЗЖН є високий рівень економічно невиправданих витрат на виробництво та надання послуг [189, 220]. Ця проблема є передумовою існування негативних тенденцій як на мікро-, так і на макрорівнях, а також обмежень у досягненні соціальної, економічної та екологічної цілей національної економіки (рис. Ж. 1 дод. Ж).

Існування зазначеної проблеми обумовлене організаційними, технологічними й економічними причинами, які викликані витратним регульованим характером тарифоутворення (*П 1*) і, як наслідок, відсутністю стимулів до зниження витрат, високою матеріалоємністю виробництва послуг (*П 2*), високим рівнем фізичного і морального зносу основних засобів (*П 3*), відсутністю фінансових ресурсів для функціонування і розвитку суб'єктів господарювання (далі – СГ) (*П 4*).

Наслідком неефективного управління витратами в системі ЗЖН є перевищення рівня тарифів над рівнем якості послуг, рівня тарифів над рівнем платоспроможності населення (*С 1*), рівня витрат над тарифами (*С 2*). Перевищення рівня тарифів над рівнем якості послуг і рівнем платоспроможності населення (*С 1*) відзначається багатьма дослідниками [39,

55, 395, 293; 302 та ін.]. Перевищення рівня тарифів над рівнем якості послуг ЗЖН і рівнем платоспроможності населення супроводжується значним зниженням показника рівня життя населення, рівня його платоспроможності.

Перевищення рівня тарифів над рівнем якості послуг ЗЖН є передумовою зростання витрат господарюючих суб'єктів – споживачів на спожиті ними послуги ЗЖН (С 3). Зростання витрат СГ, у свою чергу, супроводжується подорожчанням виробленої ними продукції (наданих послуг) і скороченням розміру оподатковуваного прибутку (С 4, С 9). Розмір оподатковуваного прибутку є бюджетоформуючим фактором (С 10), і його скорочення викликає негативні тенденції при формуванні бюджету (С 11). У свою чергу, подорожчання продукції побічно знижує показники платоспроможності кінцевого споживача. З урахуванням того факту, що оплата послуг ЗЖН має значну питому вагу у витратах населення («15–20 % сукупного доходу середньостатистичної української родини становить оплата комунальних послуг» [130]), зниження показника платоспроможності населення зменшує його здатність оплачувати ці послуги (С 7) і є передумовою зростання дебіторської заборгованості (С 13) та дефіциту обігових коштів СГ (С 16).

Перевищення рівня тарифів над рівнем платоспроможності населення (С 1) в умовах низького рівня добробуту населення й економічної кризи підприємств викликає проблему неплатежів споживачів, що також спричиняє дефіцит фінансових ресурсів і підриває відтворювальну базу системи ЗЖН (С 18).

Подорожчання товарів народного споживання (С 4) і перевищення рівня тарифів над рівнем платоспроможності населення (С 1) викликають зростання його невдоволення (С 5), яке трансформується в соціальний протест у різних формах – від ігнорування обов'язку оплачувати послуги до відкритих виступів (С 6). Це вимагає збільшення витрат на соціальний захист населення (С 12) і на погашення соціальної напруженості в суспільстві (С 13).

Необхідно визнати, що перевищення тарифів над платоспроможністю

населення збільшує навантаження на бюджет, приводить до збільшення заборгованості населення і відділів субсидій (С 12).

Наявність пільгових категорій населення, субсидування малозабезпечених громадян, занижений рівень тарифів, який має покриватися державною дотацією, – усе це передбачає покриття частини витрат СГ із бюджету, що призводить до зростання його дефіциту (С 11). Низька фінансова спроможність місцевих бюджетів є причиною несвоєчасного і не в повному обсязі фінансування СГ, які змушені виконувати в цьому випадку функцію соціальних служб і втрачати свої фінансові ресурси (С 18).

Крім того, широке використання перехресного субсидування населення за рахунок установлення завищених тарифів для підприємств і організацій також сприяє підвищенню цін на товари народного споживання (С 4) з відповідними наслідками (С 15, С 11). Так, наприклад, «...у Сумах підприємства платять за опалення й гарячу воду майже 150 % собівартості їх виробництва. А населення компенсує витрати комунальників тільки на 78,9 %» [302].

Перевищення рівня тарифів над рівнем платоспроможності населення (С1) трансформується в невдоволення населення в різних формах (С 5) і зниження здатності населення оплачувати послуги ЗЖН (С 7), що є причиною зростання дебіторської заборгованості в системі ЗЖН (С13).

Протягом тривалого періоду простежується значне випередження темпів зростання тарифів над темпами зростання платоспроможності населення (С1). При такому випередженні більша частина населення не зможе оплачувати послуги ЗЖН, хоча також технічно не зможе і скоротити їх споживання.

Як наслідок, дебіторська заборгованість (С13) має значну питому вагу в структурі оборотних активів СГ. Так, по Україні вона становить більше 70 %, а по Донецькій області – 90 % [125]. Спостерігається подальша тенденція зростання дебіторської заборгованості. Стосовно обсягу реалізованих послуг

дебіторська заборгованість на деяких підприємствах комунальної теплоенергетики досягає 88 %, що перевищує аналогічний показник по промисловості майже в три рази.

Результатом неефективного механізму управління витратами в системі ЗЖН є також перевищення рівня витрат над тарифами (*C2*), яке знижує рентабельність виробництва послуг (*C8*), спричиняє збільшення збитковості СГ (*C14*) і дефіциту фінансових ресурсів для їх функціонування та розвитку (*C17*).

Аналіз діяльності підприємств комунальної теплоенергетики України і Донецької області (розділ 2) свідчить, що розмір витрат продовжує збільшуватися навіть при скороченні обсягів їх діяльності, а перевищення рівня витрат над тарифами має подальшу негативну тенденцію, що призводить до зниження рентабельності виробництва послуг ЗЖН і сприяє зростанню збитковості СГ. Зростання збитковості СГ (*C14*) спричиняє збільшення дефіциту фінансових ресурсів, необхідних для їх розвитку (*C18*), що, у свою чергу, є причиною неможливості здійснення ремонту і відновлення основних фондів (*П4*), високого рівня зносу (*П3*), невиправданих втрат при виробництві послуг і неефективності діяльності. Таким чином, коло проблем замикається і відновлюється на новому, більш жорсткому, витку спіралі, формуючи проблемну ситуацію у функціонуванні та розвитку системи ЗЖН.

Отже, проблематика управління витратами в системі ЗЖН на сучасному етапі має циклічний, відновлюваний характер із посиленням негативних тенденцій, що може призвести до повного виснаження її фінансових ресурсів. Такий висновок дозволяє обґрунтувати доцільність пошуку підходів до управління витратами як обмежуючого фактора збалансованого розвитку системи ЗЖН на мікрорівні.

Використовувані у практичній діяльності ЗЖН підходи спрямовані насамперед на мінімізацію величини витрат і факторів, що впливають на

коливання структури витрат. Вважається, що основними можливими напрямками зниження рівня витрат є:

збільшення обсягу реалізації послуг і зниження у зв'язку із цим постійних витрат на одиницю послуг. Підвищення обсягу реалізації послуг щодо тепло-, водопостачання та водовідведення має деякі технологічні обмеження. Так, наприклад, при новому будівництві обіг за цими послугами до конкретного виробника послуг у рамках функціонування інженерних комунікацій у конкретному районі є обов'язковим. Комунальні підприємства, на відміну від можливостей комерційних підприємств, не можуть впливати на залучення нових споживачів або відмовлятися від існуючих;

поліпшення технічного стану устаткування й інженерних мереж, що дозволяє скорочувати величину витоків тепла, води, електроенергії та знижувати витрати на поточний і аварійно-відновлювальний ремонт основних виробничих фондів;

переоцінка основних виробничих фондів з метою визначення їх реальної ринкової вартості;

ощадливе й раціональне використання матеріалів, палива, електричної енергії, води;

скорочення адміністративно-управлінських витрат;

довгострокове, поточне й оперативне планування фінансово-господарської діяльності підприємств, виявлення відхилень фактичних показників від планових і аналіз причин;

упровадження нової техніки, технологій, ізоляційних матеріалів;

підвищення якості наданих послуг [55].

Діюча система управління витратами в галузях ЗЖН не спрямована на стримування їх зростання, забезпечення ефективності, беззбитковості, стабільного функціонування СГ. Наукові пошуки в цій сфері націлені, насамперед, на інструментарій для скорочення витрат. Так, В. Полуянов пропонує методи для ефективного використання ресурсів у водопостачанні [446]. Однак існуюча система тарифоутворення, яка заснована на витратному

методі та мотивує СГ до завищення тарифоутворюючих витрат як способу скорочення збитковості, не тільки не стимулює їх до застосування такого інструментарію, але і суперечить самій ідеї скорочення витрат.

Узагальнення основних напрямів наукових пошуків дозволило встановити, що вони повною мірою не забезпечують вирішення одного з пріоритетних завдань реформування галузі, викладених у Законі України [311], – досягнення беззбиткового господарювання підприємств. Використання у вітчизняній системі ЗЖН апробованих у міжнародній практиці та відомих у науковій літературі підходів до управління витратами є недоцільним, тому що вони не створюють умов, які стимулюють СГ до скорочення витрат.

Складність управління витратами на послуги ЗЖН є наслідком складності самої системи ЗЖН. Забезпечення життєдіяльності населення на сучасному етапі являє собою складну систему, стійке функціонування якої залежить від цілого ряду обов'язкових умов, у тому числі й стандартів. Зупинимосся на тих моментах, які є найбільш істотними з позиції забезпечення ефективного управління витратами на виробництво і реалізацію послуг ЗЖН. Складність управління витратами на послуги ЗЖН полягає, насамперед, у великій кількості включених до складу системи підсистем і, відповідно, зв'язків між ними. Частини загальної системи управління витратами об'єднані між собою за принципом ієрархії – кожна наступна система містить усі попередні (рис. Ж. 2 дод. Ж).

При переході на кожний вищий рівень потенціал ефективності системи послідовно знижується. Дійсно, потенціал дії елементів технічної підсистеми (конструкції житлових будинків, інженерні комунікації, застосовуване устаткування) є досить великим – вони розраховані на безперебійну експлуатацію протягом десятків (сотень) років та з цієї точки зору досить ефективні. У той же час будь-яка технологія (технологічна система), реалізована на основі технічних елементів, припускає обов'язкову наявність технологічних перерв. Наприклад, підготовчо-заклучний період роботи

устаткування, регулярні технічні огляди й інші так звані регламентні заходи, протягом яких елементи технічної системи «випадають» із нормального режиму функціонування [223].

Ще більшою мірою втрати ефективності проявляють себе на рівні організаційної підсистеми. Від якості живої праці, тобто від кваліфікації та практичного досвіду працівників усіх спеціальностей, вирішальним чином залежить кінцева ефективність функціонування комунального підприємства, досягнення нормативної якості обслуговування споживачів, і саме організаційна система є джерелом великої кількості збоїв, непродуктивних витрат і втрат. Як відомо, людський фактор виступає причиною великої кількості позаштатних ситуацій [209].

Зовсім очевидно, що економічні результати (показники економічної системи) не можуть бути краще, ніж рівень ефективності попередніх підсистем. Технічні, технологічні й організаційні втрати неминуче спричиняють негативні економічні наслідки – збільшення витрат, зниження виручки від реалізації послуг ЗЖН, а також невідповідність наданих послуг установленим стандартам. Негативні економічні наслідки є причиною невідповідності наданих послуг установленим стандартам і перевищення рівня тарифів над рівнем платоспроможності населення, що знижує рівень ефективності соціальної системи [209].

Наведена на рис. Ж. 2 дод. Ж схема дозволяє зробити висновок, що саме незадовільний стан технічної системи, тобто надзношеність усіх її елементів є основною причиною вкрай низької ефективності організації забезпечення життєдіяльності населення, а також обґрунтувати пріоритетність інноваційно-інвестиційних витрат. Якщо знос технічних елементів значно перевищує нормативні значення, то ніякі найбільш прогресивні технології, прилади обліку й інші подібні заходи не змінять ситуацію на краще. Закономірним наслідком буде і вкрай низька ефективність живої праці – усе більша її частка витрататиметься на виконання аварійно-ремонтних і відновлювальних робіт.

У процесі організації забезпечення життєдіяльності населення необхідно розглядати ще одну надзвичайно важливу обставину – прогресивну динаміку зносу інфраструктури. Це означає, що технічна система при неналежному режимі свого функціонування, неякісному, неповноцінному і несвоєчасному проведенні ремонтів неминуче досягне критичного рівня, після якого регресивні процеси в системі ЗЖН стануть необоротними.

Отже, на сучасному етапі розвитку галузей ЗЖН України в сукупних витратах значну частку насамперед повинні мати витрати на капітальний ремонт (у результаті якого знижується фізичний знос), модернізацію (здійснення якої знижує моральний знос) і особливо на реконструкцію (спрямовану на одночасне зниження і фізичного, і морального зносу). Однак, як свідчить практика, в умовах обмеження (відсутності) бюджетного фінансування та власних фінансових ресурсів, як результату низької прибутковості (найчастіше збитковості) господарюючих суб'єктів, частка цих витрат є незначною та має тенденцію до подальшого скорочення.

Дослідження системи управління витратами галузей ЗЖН дозволило обґрунтувати доцільність використання тарифоорієнтованого підходу і запропонувати методичний підхід до прогнозування витрат, які впливають на формування тарифів на комунальні послуги.

Для забезпечення ефективного управління витратами на виробництво та реалізацію послуг ЗЖН необхідна розробка таких інструментів і методів управління, їх організації та реалізації, які були б спрямовані на оптимізацію управлінських рішень з метою поліпшення поточних показників діяльності й забезпечення довгострокового підвищення прибутковості господарюючих суб'єктів. Це доводить доцільність використання тарифоорієнтованого підходу до управління витратами як обмежуючого фактора в забезпеченні збалансованого розвитку галузей ЗЖН на мікрорівні.

Основу підходу становить подання системи управління витратами як тарифоорієнтованої моделі, що дозволяє забезпечити можливість розвитку

системи ЗЖН на мікрорівні шляхом пріоритетного фінансування інноваційних проектів за рахунок досягнення її прибутковості заданого рівня (рис. 4.2).

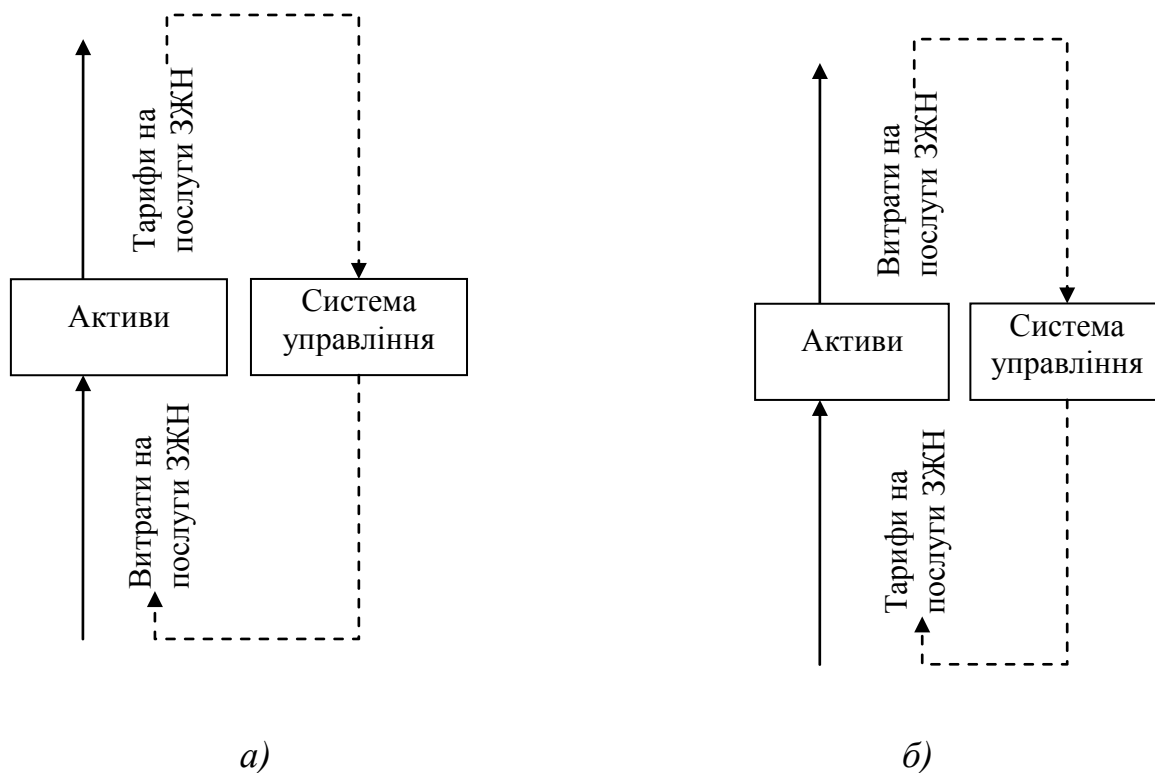

Рис. 4.2. Традиційний (а) і тарифоорієнтований (б) підходи до управління витратами на виробництво та реалізацію послуг ЗЖН

Завдання узгодження параметрів входу і виходу системи управління витратами традиційно вирішується шляхом конструювання регулятора, що вимірює дохід і санкціонує витрати. Під санкціонуванням тут розуміється класифікація й оцінка доцільності витрат. У підсумку регулятор має розрахувати відповідні рівні витрат залежно від їх призначення та впливу як на прибуток, так і на життєздатність підприємства [209].

Ступінь жорсткості зв'язку входу і виходу, тобто ступінь жорсткості зв'язку витрат і виручки, залежить від того, чи має підприємство відмінні від виручки джерела фінансування. Наявність подібних джерел фінансування, наприклад, цільовий інвестиційний фонд або державні дотації не усуває, а

згладжує зв'язок «вхід-вихід». На даний момент господарюючі суб'єкти ЗЖН мають єдине джерело фінансування – власну виручку, тому «жорсткість» зв'язку «вхід-вихід» можна вважати максимальною.

При традиційній системі управління витратами на послуги ЗЖН входом системи є витрати, а виходом – тариф. Витрати поточного періоду, що надходять на вхід, формують тариф. Система управління, вимірюючи виручку, як результат діяльності поточного періоду і тарифу, як похідної величини від витрат попереднього періоду, санкціонує витрати, узгоджуючись із поточним рівнем виручки (рис. 4.2. а).

При такому підході стрибкоподібні зміни зовнішнього середовища суб'єктів господарювання ЗЖН (випереджальний темп зростання цін на енергоносії порівняно з темпом зростання тарифів на ЗЖН у релевантний проміжок часу, коливання в рівні платоспроможності населення – основного споживача послуг ЗЖН тощо) створюють умови високого ступеня невизначеності для забезпечення їх прибутковості. Як результат, формування фінансових ресурсів для таких відновлювальних заходів, як капітальний ремонт, модернізація та реконструкція, здійснюється за залишковим принципом, а техніко-технологічні підсистеми управління витратами дестабілізуються. Але можливий інший погляд на систему: якщо причиною критичного фінансового стану суб'єктів господарювання ЗЖН є низький рівень тарифної компенсації витрат, то чому б не вважати тариф входом системи, а витрати – виходом [209]. У цьому випадку модель управління витратами набуде вигляду, як на рис. 4.2. б.

Система управління встановлює економічно виправданий тариф на основі прогнозу тарифоутворюючих витрат. Тариф, що надходить на вхід, формує прогнозовану виручку від реалізації.

Технологічною особливістю функціонування системи ЗЖН є те, що обсяг реалізації, тобто обсяг наданих послуг, є величиною умовно-постійною. Отже, формування тарифу на основі прогнозу тарифоутворюючих витрат забезпечує можливість конструювання

регулятора, що вимірює дохід і санкціонує витрати. Крім того, необхідно враховувати, що для господарюючих суб'єктів ЗЖН величина фактично реалізованих, тобто оплачених, послуг відрізняється від величини наданих послуг, які формують виручку від реалізації згідно з вимогами міжнародних стандартів фінансової звітності, на величину неоплачених послуг. Це висуває вимогу коригування виручки від реалізації на величину дебіторської заборгованості при вимірі доходу.

Прибуток, обмежений законодавчо встановленою нормою в розмірі тарифу, формується виходячи з інвестиційних потреб господарюючих суб'єктів.

Витрати на реалізацію послуг ЗЖН і виробничі витрати санкціонуються в розмірі величини, похідної від фіксованої виручки від реалізації та прогнозованого прибутку. Дані про фіксовану величину виручки від реалізації та санкціоновані витрати є базою для формування попередніх показників фінансових результатів, які, у свою чергу, є базовими для формування даних про активи, капітал і зобов'язання господарюючих суб'єктів, а також про рух грошових потоків. За наявності відхилень фінансових результатів від запланованого прибутку переглядаються інвестиційні програми господарюючих суб'єктів і процес формування прогнозованого прибутку та санкціонованих витрат повторюється до одержання задовільного результату.

Таким чином, обґрунтовано доцільність використання тарифоорієнтованого підходу. Реалізація запропонованого підходу припускає зміну руху інформаційних потоків про витрати і потребує побудови адекватної моделі інформаційного забезпечення, що детально розглянуто у розділі 5.

Виконані дослідження методологічних підходів до розв'язання завдань підготовки та прийняття управлінських рішень, спрямованих на забезпечення збалансованого розвитку системи ЗЖН України на мікрорівні, а також аналіз

наукових положень щодо їх реалізації дозволили сформулювати основні концептуальні положення ефективного управління витратами.

Фаза формування тарифу припускає підвищення ефективності тарифно-цінового регулювання системи ЗЖН на основі створення ретроспективної бази даних про тарифоутворюючі витрати і механізму вибору моделі для побудови прогнозу. Фаза прийняття і реалізації рішень про прибуток – формування очікуваного прибутку на основі моніторингу інвестиційних потреб господарюючих суб'єктів і ринку інвестиційних проектів, а також інформації про гранично допустиму норму рентабельності, установлену в тарифі. Фаза прийняття і реалізації рішень про очікувану величину виручки від реалізації – формування очікуваної виручки від реалізації на основі інформації про обсяги реалізації та величину дебіторської заборгованості. Фаза прийняття і реалізації рішень про санкціонування витрат на виробництво та реалізацію послуг – формування витрат на послуги ЗЖН, формування фінансових показників господарюючих суб'єктів, аналіз відхилень на основі інформації про очікувану виручку від реалізації та очікуваного прибутку. При виявленні значних розбіжностей у результаті аналізу сформованих фінансових показників здійснюється регулювання діяльності, тобто вносяться відповідні корективи в організацію управління витратами або у формування очікуваного прибутку.

Реалізація запропонованого підходу, в основу якого покладено подання системи управління витратами як тарифоорієнтованої моделі, дозволить забезпечити можливість збалансованого розвитку системи ЗЖН на мікрорівні шляхом фінансового забезпечення інвестиційних проектів за рахунок власних коштів, які можуть бути сформовані в результаті зростання прибутковості суб'єктів господарювання.

Використання тарифоорієнтованого підходу в процесі підготовки та прийняття управлінських рішень щодо формування витрат на послуги ЗЖН як єдиної концепції припускає підвищення ефективності системи управління витратами. З іншого боку, це викликає необхідність змін у методологічному і

методичному забезпеченні управлінської діяльності на мікрорівні та потребує розробки адекватного комплексу моделей у рамках механізму управління витратами. Із цією метою досліджено залежність тарифоутворюючих витрат від різних факторів, у тому числі від курсу валют і фактора часу, побудовано моделі динаміки, що утворюють комплекс моделей інформаційного забезпечення. Даний комплекс моделей пропонується використовувати для побудови прогнозів тарифоутворюючих витрат у процесі прийняття управлінських рішень у рамках управління витратами і тарифами.

Ретроспективний аналіз динаміки тарифоутворюючих витрат і факторів, що потенційно на них істотною мірою впливають, на ККП «Донецькміськтепломережа» дозволив розділити всі тарифоутворюючі витрати на дві основні категорії:

витрати, динаміка яких на 70 % і більше визначається фактором часу;

витрати, динаміка яких найбільшою мірою залежить від коливань курсу долара до гривні. До таких, зокрема, належать витрати на газ і електроенергію.

Динаміка курсу валют також може бути спрогнозована на основі виявлення її залежності від фактора часу. Згідно із критеріями інформаційної та прогностичної придатності моделей, що описують динаміку помісячних показників курсу долара до гривні за останні 5 років (60 періодів), найбільш точно відображає залежність курсу валют поліноміальне рівняння третього порядку виду

$$y = 0,0002x^3 - 0,0124x^2 + 0,2252x + 7,0816, \quad (4.1)$$

де y – динаміка курсу валют;

x – фактор часу.

Коефіцієнт детермінації склав 0,93. Високий показник коефіцієнта детермінації вказує на те, що динаміка курсу валют досить повно описується

залежністю від фактора часу і не суттєво залежить від інших факторів. Це дозволяє використовувати єдиний фактор для опису та прогнозування динаміки валютного курсу (рис. 4.3).

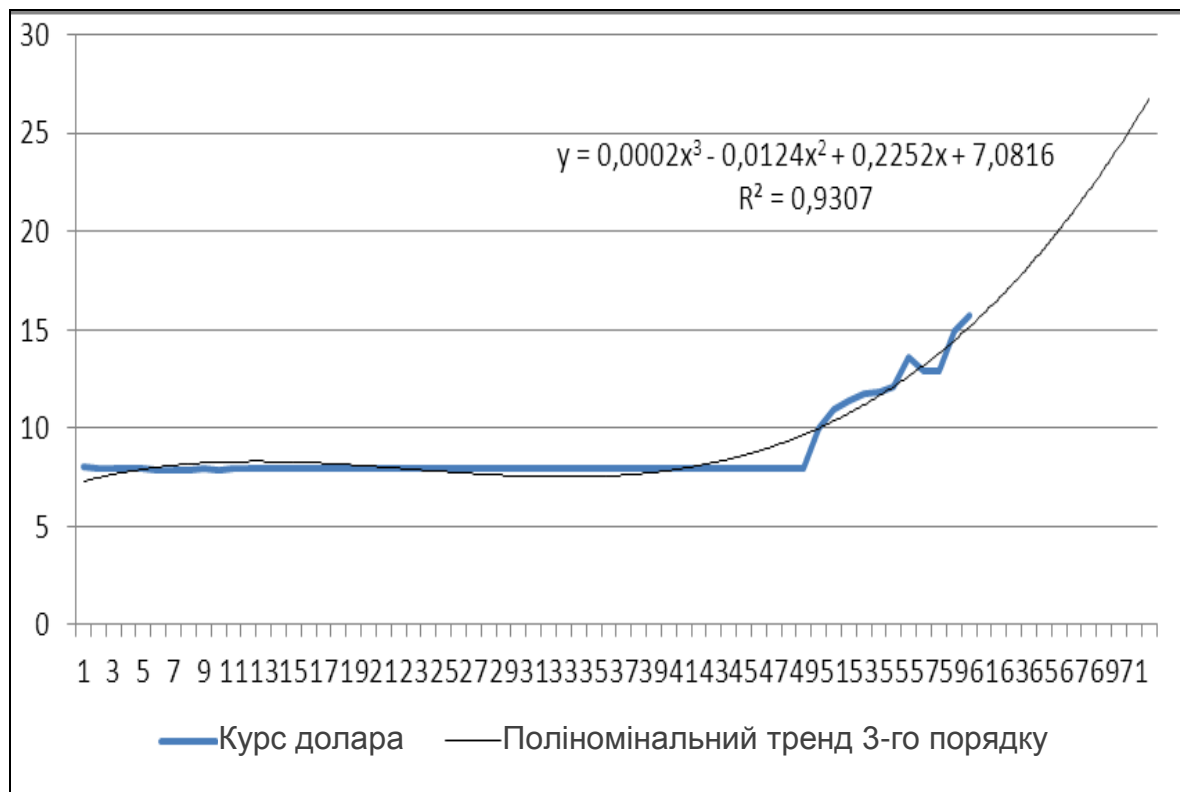

Рис. 4.3. Модель динаміки курсу долара по відношенню до гривні за 2010–2014 рр., грн (розрахунки автора)

Аналіз залежності складової вартості газу в тарифоутворюючих витратах і отриманої моделі динаміки курсу валют дозволив виявити лінійну залежність між цими величинами. Подальший аналіз показав істотну сезонну компоненту в динаміці вартості газу. Таким чином, модель динаміки вартості газу відображає залежність цього показника від курсу валют і сезонної компоненти (рис. 4.4). Динаміка вартості електроенергії має схожі закономірності (рис. 4.5).

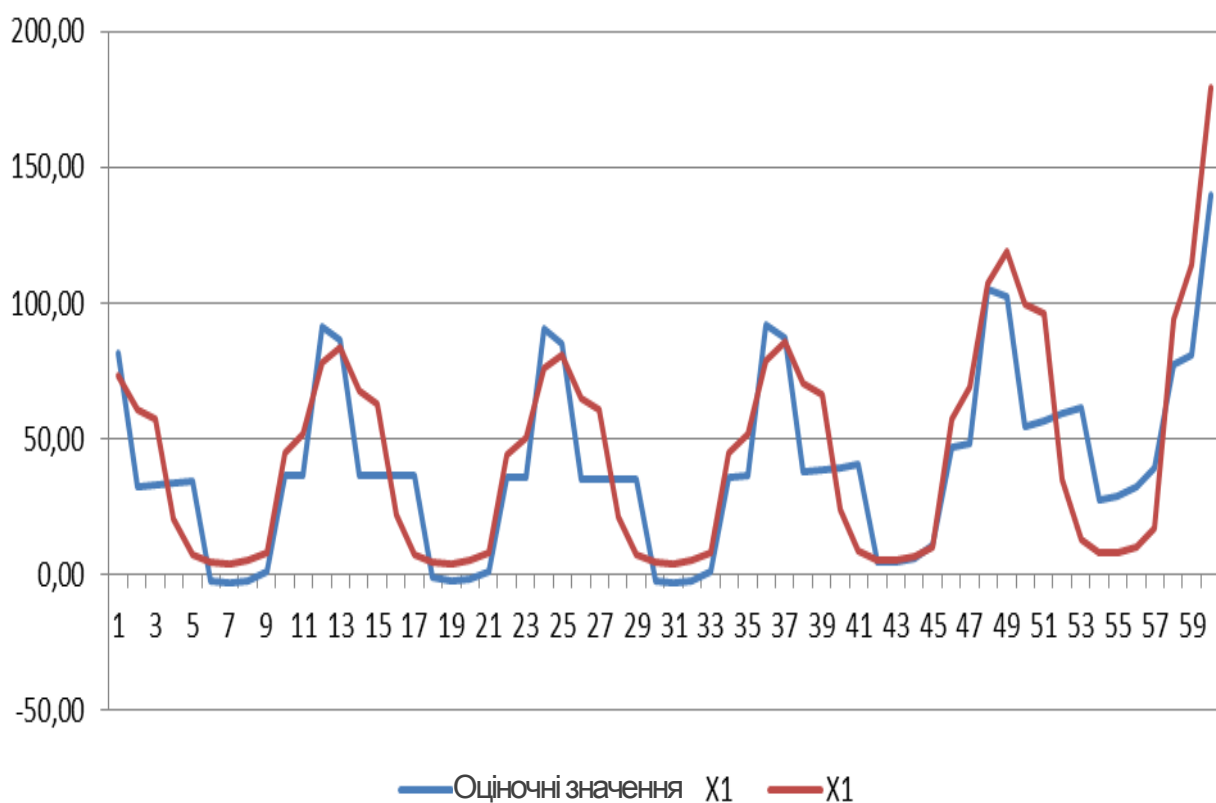

Рис. 4.4. Модель динаміки вартості газу
в розрахунку на 1Гкал тепла за 2010–2014 рр., грн (розрахунки автора)

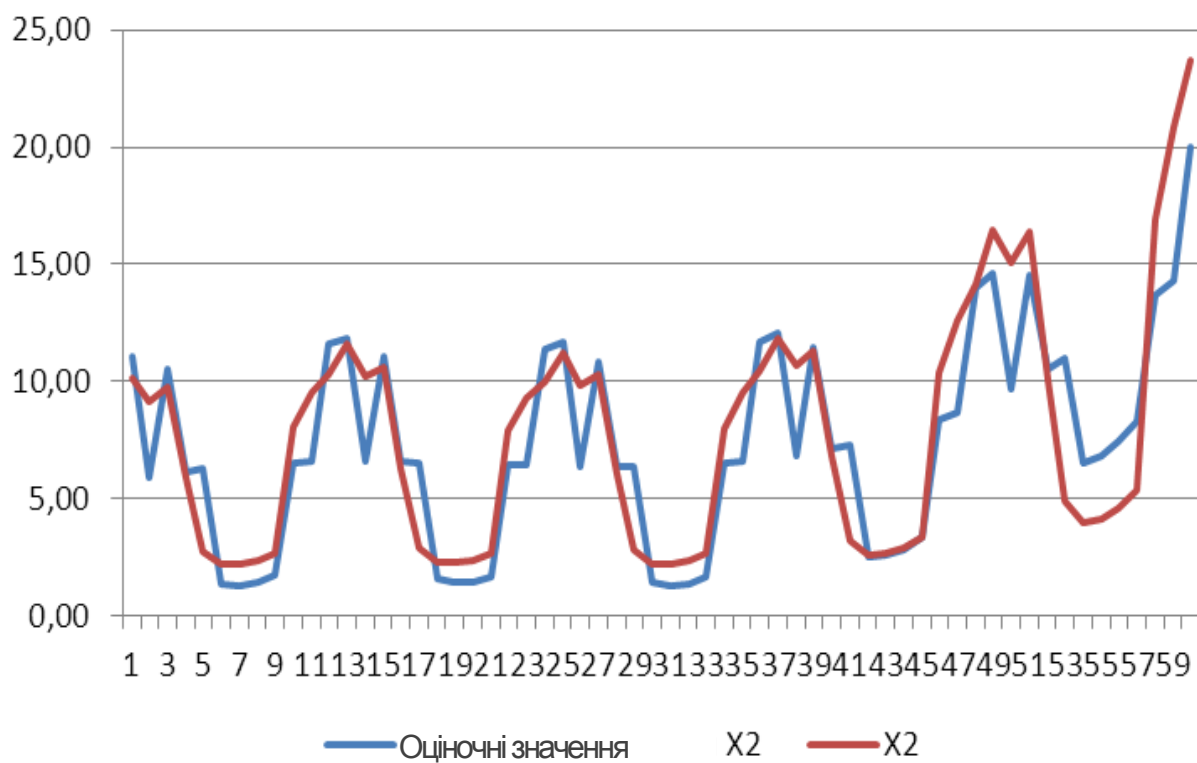

Рис. 4.5. Модель динаміки вартості електроенергії
в розрахунку на 1Гкал тепла за 2010–2014 рр., грн (розрахунки автора)

Як відзначено вище, динаміка інших складових тарифоутворюючих витрат значною мірою описується фактором часу. Оскільки зростання, виявлене у процесі аналізу динаміки тарифоутворюючих витрат, належить до типу «зростання з якісними змінами», найбільш доцільними для розгляду є такі види залежності: параболічна залежність третього порядку; лінійно-логарифмічна залежність; функція Гомперца; функція Торнквіста; логістична функція. Через обмеження використання функцій Гомперца і логістичної функції для рядів із відсутністю монотонності середніх для аналізу динаміки деяких витрат вони були виключені з розгляду.

У процесі аналізу інформаційної та прогностичної придатності моделей для неповного ряду (48 періодів) визначено, що для опису поведінки витрат на воду, матеріальних витрат, амортизацію, а також загальновиробничих витрат найбільш доцільно використовувати параболу третього порядку. При цьому коефіцієнт детермінації з урахуванням уточнення параметрів для повного ряду (60 періодів) і без урахування сезонності склав від 0,66 до 0,86 для різних видів витрат, що є досить високим показником.

Також визначено, що для опису поведінки витрат на заробітну плату найбільш доцільно використовувати лінійно-логарифмічну функцію. При цьому коефіцієнт детермінації з урахуванням уточнення параметрів для повного ряду (60 періодів) і без урахування сезонності склав 0,85.

Слід відзначити наявність сезонної компоненти в поведінці тарифоутворюючих витрат. Побудовані на основі виявлення трендової та сезонної компонент моделі динаміки тарифоутворюючих витрат наведено на рис. 4.6–4.10. Коефіцієнт детермінації повного ряду з урахуванням сезонної компоненти для моделі динаміки витрат на воду склав 0,83. Коефіцієнт детермінації повного ряду з урахуванням сезонної компоненти для моделі динаміки витрат на заробітну плату склав 0,73. Коефіцієнт детермінації повного ряду з урахуванням сезонної компоненти для моделі динаміки матеріальних витрат склав 0,96. Коефіцієнт детермінації повного ряду з урахуванням сезонної компоненти для моделі динаміки витрат на амортизацію

склав 0,71. Коефіцієнт детермінації повного ряду з урахуванням сезонної компоненти для моделі динаміки загальновиробничих витрат склав 0,91.

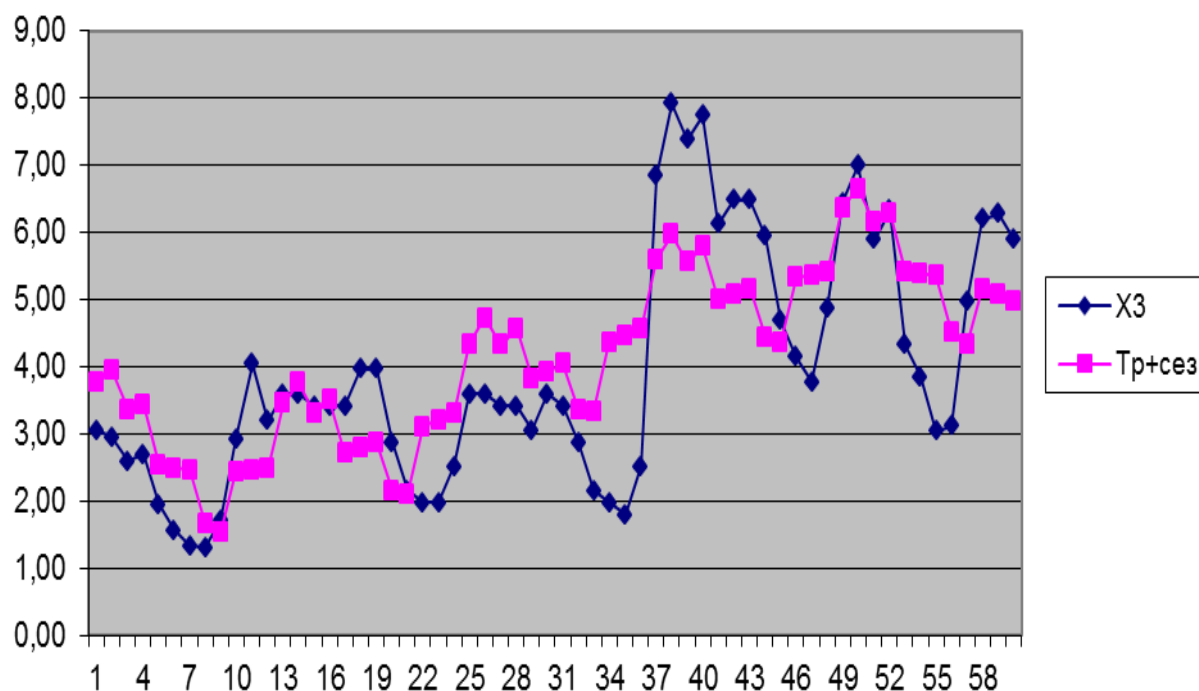

Рис. 4.6. Модель динаміки витрат на воду

в розрахунку на 1Гкал тепла за 2010–2014 рр., грн (розрахунки автора)

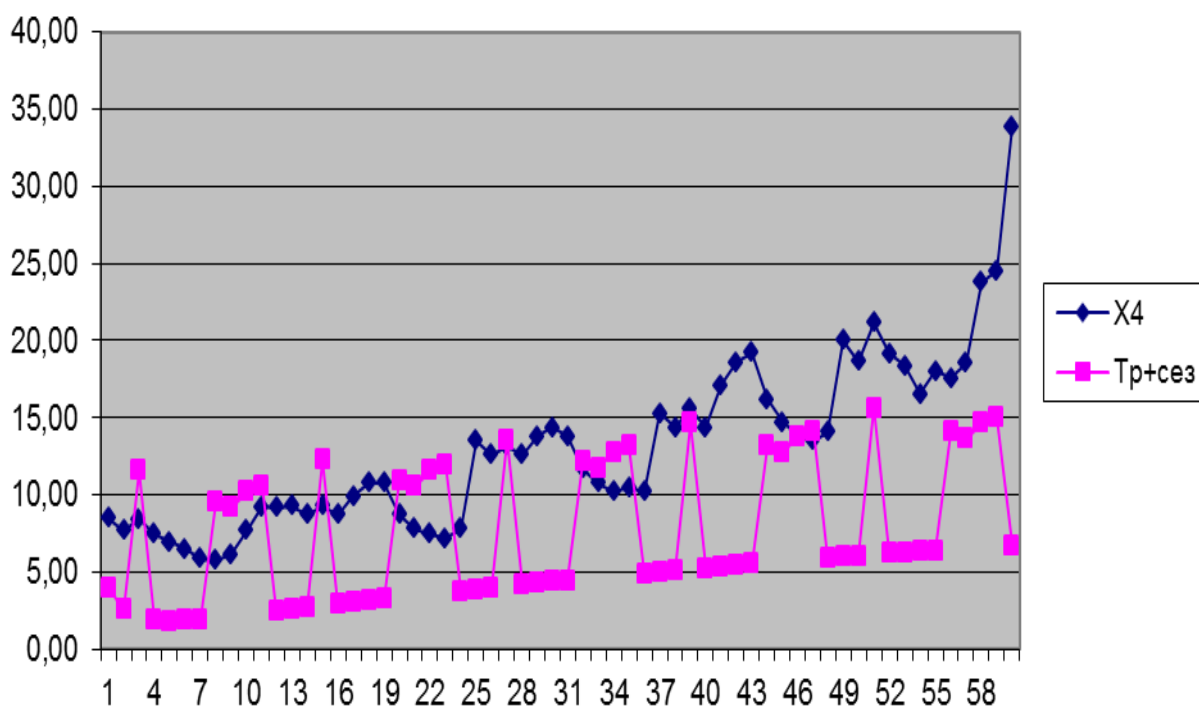

Рис. 4.7. Модель динаміки витрат на зарплату

в розрахунку на 1Гкал тепла за 2010–2014 рр., грн (розрахунки автора)

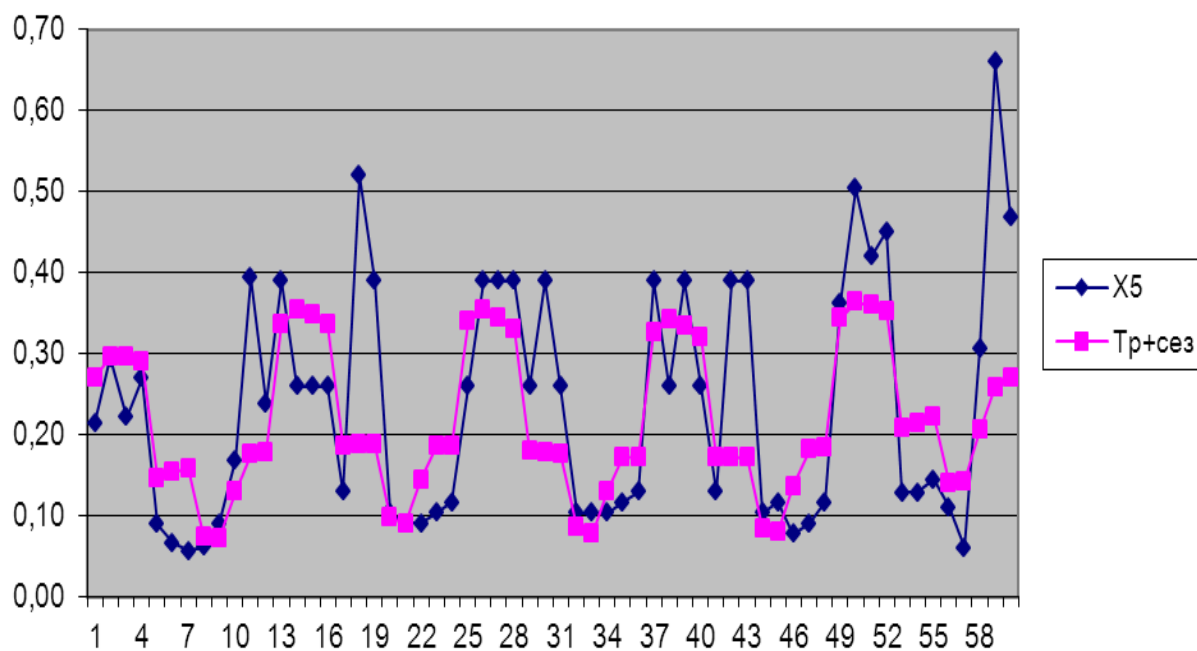

Рис. 4.8. Модель динаміки матеріальних витрат
у розрахунку на 1Гкал тепла за 2010–2014 рр., грн (розрахунки автора)

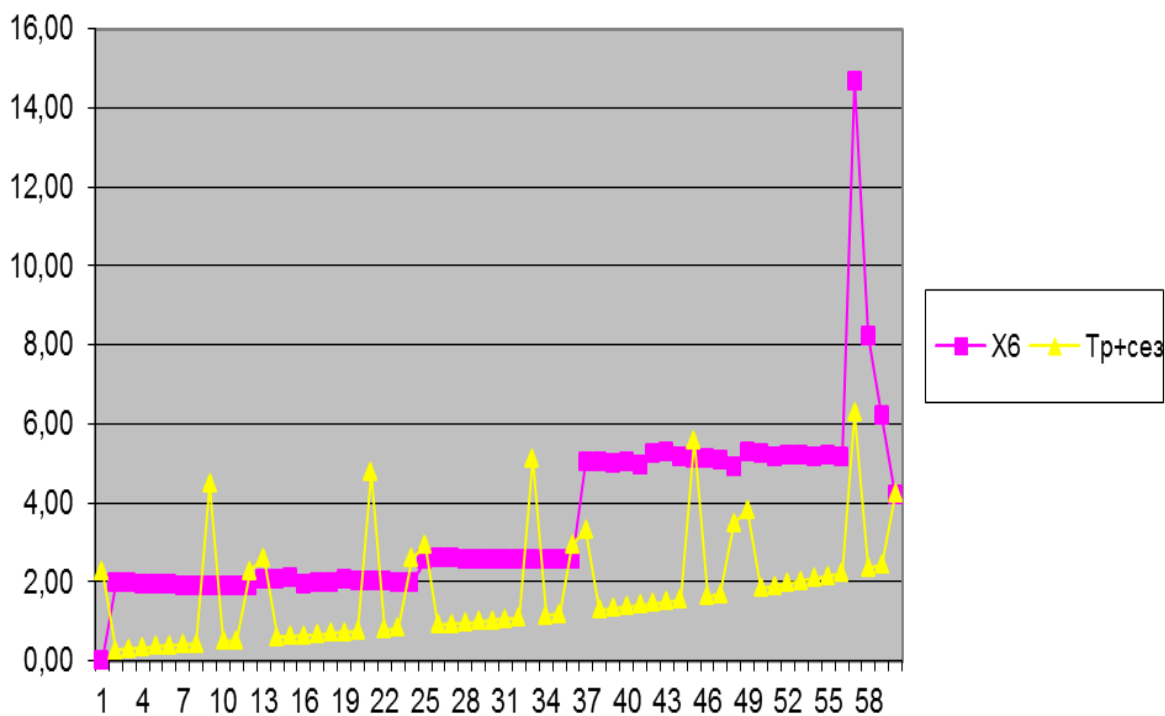

Рис. 4.9. Модель динаміки витрат на амортизацію
в розрахунку на 1Гкал тепла за 2010–2014 рр., грн (розрахунки автора)

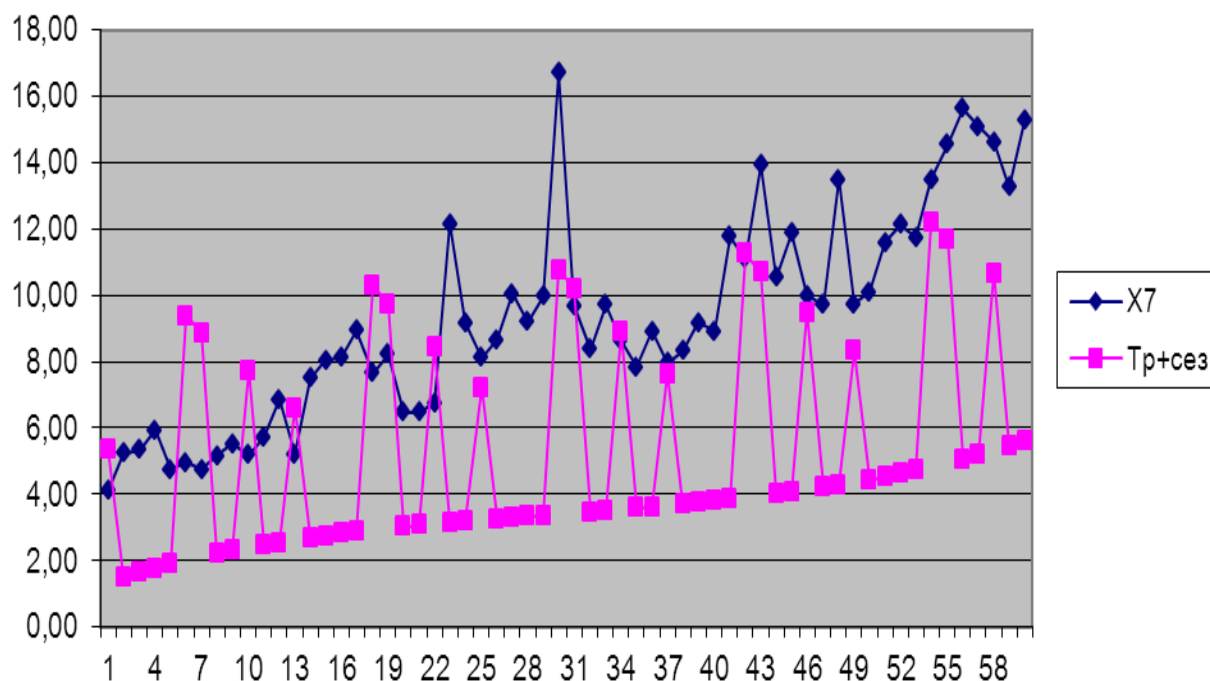

Рис. 4.10. Модель динаміки загальновиробничих витрат у розрахунку на 1Гкал тепла за 2010–2014 рр., грн (розрахунки автора)

Запропонований комплекс моделей прогнозування тарифоутворюючих витрат суттєво відрізняється від практики тарифоутворення. Так, на даний момент формування тарифу не тільки не враховує значного впливу зовнішніх факторів, таких як курс долара до гривні, але і нехтує наявністю інфляційних процесів в економіці, розглядаючи як тарифоутворюючі витрати наступного періоду (а саме року) фактичні витрати попереднього періоду (року). Очевидно, що якість прийнятого на основі настільки застарілої інформації рішення не може відповідати умовам стрімко мінливого зовнішнього середовища. Запропонований комплекс моделей інформаційного забезпечення збалансованого розвитку системи ЗЖН здатен істотно полегшити процес прийняття управлінських рішень як на мікро-, так і на макрорівнях, а також значно вплинути на якість таких рішень.

Комплекс моделей, заснованих на використанні тарифоорієнтованого підходу в процесі підготовки та прийняття управлінських рішень щодо формування витрат на послуги ЗЖН, розроблено з метою побудови прогнозів

тарифоутворюючих витрат. Це дозволяє підвищити ефективність системи управління на мікрорівні за рахунок скорочення лага тарифоутворення, а також урахування фактора впливу залежності собівартості послуг ЗЖН від зміни курсу валют.

Механізм управління витратами як обмежуючим фактором збалансованого розвитку системи ЗЖН на мікрорівні інтегрований у комплексний механізм управління збалансованим розвитком системи ЗЖН і представлений у третьому розділі даного дослідження (рис. Д. 1 дод Д, а). Згідно з авторською концепцією механізм виступає інструментом формування економічно виправданого тарифу, що стимулює постачальників і споживачів послуг ЗЖН до скорочення економічно невиправданих витрат, а органи, що регулюють тарифоутворення, – до створення умов для рентабельного функціонування суб'єктів господарювання ЗЖН.

Відповідно до запропонованого на мікрорівні механізму управління витратами модель відображає залежність тарифоутворюючих витрат на газ і електроенергію від курсу валют. Крім того, у процесі дослідження виявлено сезонну складову у поведінці даного виду тарифоутворюючих витрат, що також відображено в моделі:

$$x_{1,t} = a_1 + a_2 * K_t + S_{1,t}, \quad (4.2)$$

де $x_{1,t}$ – розрахунковий рівень тарифоутворюючих витрат на газ у період часу t ;

a_1, a_2 – коефіцієнти регресії,

K_t – курс валют у період часу t ,

$S_{1,t}$ – розрахункове значення рівня сезонності тарифоутворюючих витрат на газ, що відповідає періоду часу t .

$$x_{2,t} = a_3 + a_4 * K_t + S_{2,t}, \quad (4.3)$$

де $x_{2,t}$ – розрахунковий рівень тарифоутворюючих витрат на електроенергію в період часу t ;

a_3, a_4 – коефіцієнти регресії;

$S_{2,t}$ – розрахункове значення рівня сезонності тарифоутворюючих витрат на електроенергію, що відповідає періоду часу t .

У свою чергу, встановлено поліноміальну залежність курсу валют від змінної часу

$$K_t = a_5 + a_6 * t^3 + a_7 * t^2 + a_8 * t, \quad (4.4)$$

де a_{5-8} – коефіцієнти регресії;

t – змінна часу.

Також встановлено, що інші тарифоутворюючі витрати не мають статистично значимої залежності від курсу валют і їх тенденція значною мірою пояснюється змінною часу

$$x_{3,t} = a_9 + a_{10} * t^3 + a_{11} * t^2 + a_{12} * t, \quad (4.5)$$

$$x_{4,t} = a_{13} + a_{14} * \ln^2(t) + a_{15} * \ln(t), \quad (4.6)$$

$$x_{5,t} = a_{16} + a_{17} * t^3 + a_{18} * t^2 + a_{19} * t, \quad (4.7)$$

$$x_{6,t} = a_{20} + a_{21} * t^3 + a_{22} * t^2 + a_{23} * t, \quad (4.8)$$

$$x_{7,t} = a_{24} + a_{25} * t^3 + a_{26} * t^2 + a_{27} * t, \quad (4.9)$$

де a_{9-27} – коефіцієнти регресії;

$x_{3,t} - x_{7,t}$ – розрахунковий рівень тарифоутворюючих витрат на воду, оплату праці, матеріальні витрати, амортизацію, загальновиробничі витрати відповідно в період часу t .

Загальний рівень видатків визначається в моделі шляхом підсумовування тарифоутворюючих витрат у розрахунку на відпущений обсяг послуг й інших витрат, які в моделі задаються у вигляді константи:

$$C_t = M + Q_t * \sum_{i=1}^7 x_{i,t}, \quad (4.10)$$

де C_t – загальний рівень видатків у період часу t ;

M – інші витрати за період часу t ;

Q_t – відпущений обсяг послуг за період часу t .

Економічно виправданий тариф розраховується в моделі на основі припущення про 20 % норми прибутку (5.10), що відповідає середньому рівню прибутковості депозитних вкладень у гривні на сучасний момент і відображає поріг інвестиційної привабливості вкладень:

$$P_t = 1,2 * \sum_{i=1}^7 x_{i,t}, \quad (4.11)$$

де P_t – рівень економічно виправданого тарифу в період часу t .

Таким чином, запропоновано підхід до досягнення збалансованого розвитку системи ЗЖН на мікрорівні, заснований на управлінні обмежуючим фактором, шляхом використання тарифоорієнтованого підходу до механізму управління витратами як обмежуючого фактора, а також комплексу розроблених для побудови прогнозів тарифоутворюючих витрат моделей динаміки витрат. Це дозволяє підвищити ефективність системи управління на мікрорівні за рахунок скорочення лага тарифоутворення, а також урахування фактора впливу залежності собівартості послуг ЗЖН від зміни курсу валют. Підхід спрямований на формалізацію управлінських впливів на ЕДБ системи ЗЖН, що виникають на мікрорівні, з метою мотивації учасників ринку до скорочення витрат на надання та споживання послуг ЗЖН шляхом формування економічно виправданих тарифів.

Конкретизація аналітичного, методологічного, інституціонального і фінансового забезпечення на мікрорівні уможливила цілезабезпечуючий регулюючий рух від ЕДБ системи ЗЖН, що формуються в результаті неефективного управління витратами, до ЕДБ системи ЗЖН, що формуються в результаті неефективного управління ціною.

4.2. Методичні підходи до збалансованого розвитку галузей забезпечення життєдіяльності населення на мезорівні

На мезорівні, згідно з концепцією обмежуючого фактора (розділ 3), інструментом впливу на ЕДБ системи ЗЖН виступає управління ціною.

У даний час поняття «мезорівень національної економіки» недостатньо конкретизоване. У зв'язку із цим доцільно сформулювати понятійний апарат для розгляду нового у вітчизняній економіці явища й розробити інструментарій управління збалансованим розвитком системи ЗЖН.

До мезоекономіки відносять економіку галузей, масштабних видів виробничої діяльності, економіку регіонів. Сутність терміна «мезорівень» найбільш близько відображає рівень національної економіки, у рамках якого здійснюється управління об'єктами мезорівня і діють суб'єкти мезорівня.

Традиційно об'єктом управління на мезорівні у вітчизняній сфері ЗЖН є ціна на послуги, рівень якої регулюється за допомогою державної політики тарифоутворення. Крім того, виробники послуг ЗЖН як специфічні учасники економічних відносин, які мають системну цілісність, за масштабом своєї діяльності, охопленням території, потенціалом ринку перевершують рівень окремого підприємства. Тому за рівнем участі в національній економіці результати їх господарювання не можуть бути віднесені винятково до мікроекономічного рівня. З іншого боку, вирішення проблем, які постають перед ними, досить сильно залежить від прийняття органами державної влади економічних і політичних рішень. Важливою особливістю галузей ЗЖН є подвійна підпорядкованість – вертикальна й горизонтальна. Система вертикального підпорядкування побудована на праві вищого органу визначати технічну й економічну політику галузі. Система горизонтального – на праві міських рад народних депутатів здійснювати тарифне регулювання і контроль якості послуг ЗЖН. Таким чином, тут застосовні як правила

мікроекономіки, так і закони, що діють на макрорівні, а подвійна підпорядкованість потребує дослідження цінового фактора на мезорівні.

Сучасна система ЗЖН України характеризується наявністю системних динамічних довгочасних дисбалансів між рівнем тарифів на послуги, їх якістю, реальними доходами суб'єктів господарювання і платоспроможністю споживачів, що є результатом неефективного управління ціновим фактором на мезорівні й обґрунтовує вибір об'єкта управління.

Ціновий фактор є одним із найбільш істотних факторів, що визначають інерційність системи ЗЖН в Україні. Цінова проблема, що загострюється, визнана у програмних документах, а також у публікаціях провідних учених і фахівців однією з основних причин малоефективного функціонування та незбалансованого розвитку системи ЗЖН. Ця проблема виражається в погіршенні платоспроможності домашніх господарств, зростанні збитковості суб'єктів господарювання системи ЗЖН, втраті інвестиційної привабливості об'єктів інвестування і, як наслідок, прискоренні процесів масового вибуття інфраструктури в результаті її фізичного й морального зносу, зниженні якості забезпечення життєдіяльності населення.

Рівень тарифів, що діють на даний момент, не дозволяє повністю забезпечити фінансування необхідних витрат господарюючих суб'єктів ЗЖН. У той же час при існуючому рівні тарифів оплата послуг ЗЖН має значну частку у структурі сукупних витрат домашніх господарств (рис. В. 28 дод. В). Збільшення тарифів при низькій платоспроможності населення є передумовою зростання заборгованості споживачів за послуги і, як наслідок, зростання рівня дебіторської заборгованості у складі оборотних активів виробників послуг ЗЖН. Підвищення рівня дебіторської заборгованості, у свою чергу, приводить до збільшення кредиторської заборгованості, що відволікає фінансові ресурси і негативно позначається на фінансовому стані суб'єктів господарювання ЗЖН [289].

Незважаючи на існуюче протиріччя між зростанням рівня оплати та зниженням платоспроможності, найближчим часом очікується чергове і

безпрецедентне за масштабами підвищення комунальних тарифів. Це підвищення – одне із ключових умов Міжнародного валютного фонду для одержання Україною допомоги з-за кордону.

Неможливість подальшого дотування з державного бюджету різниці в тарифах на природний газ для виробництва теплової енергії або на фінансування таких програм, як «Питна вода України», в умовах інвестиційного голоду системи ЗЖН вступає в протиріччя із завданнями її інноваційного розвитку і є передумовою прискорення процесів її подальшого розбалансування.

Таким чином, в Україні в умовах всезростаючої невизначеності зовнішнього середовища функціонування суб'єктів господарювання, світових тенденцій до подорожчання енергоносіїв, очікуваного значного підвищення тарифів на комунальні послуги вирішення проблемної ситуації в ціно- і тарифоутворенні на ринку послуг ЗЖН набуває особливої гостроти та значимості.

Останніми роками здійснюються спроби орієнтації ЖКГ, у тому числі галузей ЗЖН, на підвищення ефективності та надійності функціонування, а також на сталий розвиток [311] за рахунок активізації процесів інтеграції в ринкову економіку, засновану на створенні галузевого ринку. Однак в умовах недофінансування програми реформування і розвитку ЖКГ, низької її ефективності й результативності відбулося посилення ролі витратних джерел, що не відповідає завданням інноваційного розвитку системи ЗЖН, веде до протиріччя державного регулювання та ринкових методів тарифоутворення, прискорює процеси розбалансованості системи. Тому дослідження проблеми формування цінових дисбалансів системи ЗЖН і виділення факторів, що впливають на зміну її динамічної рівноваги на мезорівні, є важливим науково-практичним завданням.

Незважаючи на значну кількість робіт з даної проблематики, що з'явилися останнім часом [10, 13, 79, 95, 134, 183, 291, 302, 332, 396, 400, 430, 435, 441 та ін.], залишаються дискусійними питання використання ринкових

інструментів у сфері ЗЖН, регулювання природних монополій. У рамках теорії галузевих ринків, у тому числі ринку ЗЖН, помітний внесок у розробку проблем розвитку природних монополій зробили У. Баумоль [311], Н. Демзетц [479], Д. Морріс та Д. Хей [421], Дж. Панзар [517], Р. Познер [521], Дж. Стіглер [528], Р. Вілліг [531], Ф. Хайєк [407], та ін. Розробці методів системної організації взаємодії підприємств із ринковим середовищем присвячено працю Б. Карлоффа [500]. Однак підходи, що засновані на сполученні методів державного регулювання і ринкового управління і дозволяють забезпечувати збалансований розвиток системи ЗЖН, поки не визначено.

Розбалансованість сучасної вітчизняної системи ЗЖН досягла масштабів, при яких вона стає істотним фактором прояву відхилень від рівноважного стану економіки, які виходять за припустимі межі, що спричиняє загрози економічної безпеки. Характерне для сучасності прискорення розбалансованості системи ЗЖН, обумовлене ціновим фактором, посилюється переддефолтовим станом української економіки, який не може не позначитися на стані системи ЗЖН – найбільш уразливої ланки серед усіх галузей житлово-комунальної сфери, усіх секторів національної економіки.

В умовах ринкового реформування галузі процес ціноутворення є складним, залежним від впливу багатьох факторів. Характер впливу факторів, що мають основне значення, на вибір цінової стратегії збалансованого розвитку системи ЗЖН потребує спеціального розгляду (рис. 4.11). При виборі стратегії ціноутворення традиційно враховують рівень споживчого попиту і його еластичність (F_1 , F_2). Аналіз споживчого попиту на послуги ЗЖН свідчить про його високий рівень (F_1). Цей факт підтверджується значною питомою вагою витрат на оплату послуг ЗЖН у структурі витрат домогосподарств України й інших споживачів (рис. В. 28 дод. В), а також наявністю потенційного попиту на ці послуги в особі

домогосподарств, не забезпечених достатнім рівнем комфортності житла (рис. В. 8 дод. В).

Рис. 4.11. Основні фактори, що впливають на вибір цінової стратегії збалансованого розвитку системи ЗЖН України (авторська розробка)

Низька еластичність попиту в системі ЗЖН (F2) пояснюється специфічними особливостями послуг, які виділяють їх із ряду звичайних ринкових благ: незамінність, неможливість накопичувати споживання при зниженні ціни та скорочувати – при її підвищенні.

У розрахунковій потужності інженерного устаткування системи ЗЖН ще до стадії виробництва запланована стандартна кількість задоволення потреб у послугах певної якості. Споживання таких послуг, як правило, характеризується неможливістю споживача відмовитися від одержання даних видів споживчих вартостей на скільки-небудь значний період. Так, споживач не може відмовитися від повного або часткового опалення квартири в зимовий період, навіть якщо в цьому немає необхідності, тому що така відмова може привести до виходу з ладу всієї системи опалення будинку [197].

Жорсткий зв'язок між виробництвом і споживанням послуг, взаємовплив і взаємозалежність цих процесів між собою, непереміщуваність виробничих фондів комунальних підприємств виключає можливість свободи вибору послуг споживачем [77].

Коливання споживання послуг життєдіяльності має переважно

нецінову характеристику і незначною мірою залежить від зміни ціни. Насущний і унікальний характер забезпечення життєдіяльності (властивість незамінності), що не дозволяє споживачам відмовитися, скоротити або збільшити споживання послуг при зміні ціни, робить попит малоеластичним.

Відсутність взаємозалежності між ціною і попитом змушує виробників таких товарів визначати ціну продукції на основі витрат: шляхом вирахування вартості витрачених сировини, матеріалів, праці, а також коштів на відтворення основних фондів, витрат на управління тощо. Інакше кажучи, коли не діє механізм попиту та пропозиції, ціна формується на основі витрат.

Таким чином, високий рівень споживчого попиту та його незначна еластичність обмежують використання ринкових механізмів управління ціноутворенням у сфері ЗЖН.

Через технологічні особливості діяльності ЗЖН та умови формування сучасних систем життєзабезпечення територій галузі ЗЖН пов'язані з мережним постачанням ресурсів і займають монопольне становище на території, що обслуговується ними, будучи, таким чином, локальними природними монополіями. Природний характер монопольного становища галузей ЗЖН передбачає державне тарифне регулювання як захист інтересів споживача від монопольно високих цін на послуги (F3).

Тарифи на комунальні послуги – це тарифи на теплову енергію, транспортування теплової енергії, постачання тепловою енергією, а також тарифи на послуги централізованого водопостачання і водовідведення, переробки і поховання побутових відходів [306].

Законом України «Про теплопостачання» передбачено, що тепла енергія – це товарна продукція, яка виробляється на об'єктах сфери теплопостачання для опалення, підігріву питної води, інших господарських і технологічних потреб споживачів, призначена для купівлі-продажу [328].

Тариф (ціна) на теплову енергію – грошове вираження витрат на виробництво, транспортування, постачання одиниці теплової енергії (1 Гкал) з урахуванням рентабельності виробництва, інвестиційної та інших

складових, які визначаються згідно з методиками, розробленими центральним органом виконавчої влади у сфері ЖКГ [250, 314].

Населення ж одержує послугу щодо централізованого опалення і гарячого водопостачання, але не теплову енергію. Відповідно до Правил надання послуг щодо централізованого опалення, постачання холодною та гарячою водою і водовідведення, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 21.07.2005 р. № 630, централізоване опалення – це послуга, спрямована на задоволення потреб споживача в забезпеченні нормативної температури повітря у приміщеннях квартири (будинку садибного типу), яка надається виконавцем із використанням внутрішньобудинкових систем теплопостачання [314].

Згідно із ст. 28 Закону України «Про місцеве самоврядування» тарифи на послуги щодо централізованого опалення і гарячого водопостачання населенню затверджують виконавчі комітети [318].

Таким чином, установлення тарифів на теплову енергію здійснює НКРРКП, а тарифи на послуги щодо централізованого опалення і гарячого водопостачання населенню затверджують виконавчі комітети.

Методологія формування комунальних тарифів в Україні припускає виконання вимог так званого «витратного механізму ціноутворення». Комунальний тариф включає: повну собівартість, прибуток, ПДВ. Основою комунального тарифу є собівартість. Склад витрат, що включаються в собівартість виробництва й реалізації таких послуг, визначається відповідно до Методичних рекомендацій № 47 [250]. Отже, витратною ціну робить не спосіб її розрахунків і включення в неї елементів вартості, а загальноприйняте уявлення про нееластичність попиту на послуги, що забезпечують життєдіяльність населення. Помилкове уявлення про природу формування витратних цін породжує спроби, які не припиняються, «виправляти» ціну за допомогою більш досконалих методів її розрахунків і регулювання [77].

Діючий механізм тарифного регулювання в Україні на послуги ЗЖН передбачає два етапи: перший – розрахунки собівартості послуг і тарифів; другий – процес перегляду і затвердження тарифів. При цьому на послуги тепло- і водопостачання у вітчизняній практиці використовується пряме встановлення тарифів у рамках двох систем: «витрати плюс» (*cost plus*), що встановлює граничний рівень рентабельності, та фіксування граничних цін (*price cap*), що визначає як повну собівартість калькуляційної одиниці, так і частину кожної статті витрат при складанні калькуляції. Однак аналіз (розділ 2) засвідчив, що ні та, ні інша системи не забезпечують беззбиткового функціонування галузей ЗЖН у ринковому середовищі. Діючий порядок процесу перегляду і затвердження тарифів на послуги ЗЖН також не забезпечує реалізації принципів COPE [55] (рис. Ж. 3 дод. Ж).

На думку більшості вітчизняних дослідників, найбільш актуальною для України є необхідність радикальних рішень, що дозволяють зберегти соціально прийнятний рівень тарифного навантаження на бюджети домогосподарств, при цьому забезпечити належну якість послуг і запобігти наростаючому фізичному руйнуванню інфраструктури системи ЗЖН [55, 296]. Так, на думку В. Дорофієнко, головна причина неефективності полягає «у використанні суто ринкових позицій, абстрагованих від параметрів соціальної захищеності населення» [296]. Із цим положенням солідарні й інші дослідники [55, 190, 244 та ін.].

Соціальний фактор (F4) є основним орієнтиром при виборі цінової стратегії розвитку системи ЗЖН у соціально-орієнтованій ринковій економіці. Соціальний фактор виступає першорядним у вирішенні питань ціноутворення на комунальні послуги в роботах зарубіжних дослідників [485, 504, 509, 529]. У той же час в Україні відповідно до існуючих законодавчих і нормативних документів щодо реформування ЖКГ одним із першочергових завдань декларується перехід до економічно, але не соціально обґрунтованих тарифів, у тому числі тарифів на послуги ЗЖН.

Відсутність орієнтації на соціальний фактор при виборі цінової стратегії розвитку системи ЗЖН спричиняє неконтрольоване зростання цін на послуги першої необхідності, яке супроводжується значним зниженням показника рівня життя населення, рівня його платоспроможності. З одного боку, оплата цих послуг, як доведено вище, має значну питому вагу у витратах населення, з іншого – збільшення вартості послуг, наданих іншим споживачам – комерційним організаціям, викликає збільшення собівартості виробленої ними продукції (послуг), тим самим спричиняючи подорожчання останньої та побічно знижуючи показники платоспроможності кінцевого споживача. Зниження показника платоспроможності населення є передумовою зростання показника негативного попиту [55, 423] на послуги і скорочення результативності діяльності виробників ЗЖН. Крім того, це порушує один з основних принципів економічної поведінки господарюючих суб'єктів – принцип соціального фактора, який на сьогоднішній день реалізується непрямыми методами фінансової регуляції рівня цін. Найпоширенішим методом фінансової регуляції рівня цін є бюджетні дотації. Крім того, фінансова регуляція рівня цін здійснюється за рахунок чистого доходу виробника послуг (перехресне субсидування) і чистого доходу суспільства (пільги при фінансових відносинах із державою).

Необхідно також відзначити, що трансформаційні процеси в Україні, спрямовані на набуття ознак СОРЕ, висувають вимоги першочерговості вирішення соціального аспекту цієї проблеми. Задекларована програмним документом [311] вимога «створення умов для надання житлово-комунальних послуг за доступними цінами» може бути виконана при обов'язковому забезпеченні перевищення темпів зростання платоспроможності споживачів над темпами зростання тарифів. Звідси випливає, що вибір цінової стратегії має бути орієнтований не на систематичне збільшення тарифів, а на застосування фінансових методів управління ціновим фактором.

Таким чином, діюча в Україні система тарифного регулювання на ринку ЗЖН не створює передумов формування COPE, а приводить до загострення протиріч у суспільстві, будучи потужним імпульсом до розбалансування національної економіки, що свідчить про доцільність розробки методичних основ управління збалансованим розвитком системи ЗЖН на мезорівні.

Високий рівень малоеластичного попиту на соціально значимі послуги, які потребують жорсткого державного тарифного регулювання, висуває специфічні вимоги до вибору цінової стратегії розвитку системи ЗЖН, орієнтованого на максимізацію суспільного блага.

Комбінація підвищеної соціально-економічної та політичної значимості системи ЗЖН України з недостатньо високою ефективністю механізмів регулювання її діяльності обґрунтовує доцільність пошуку нових підходів до вибору цінової стратегії її розвитку, що забезпечує досягнення балансу інтересів економічних агентів. Нові підходи мають базуватися на відомих в економічній теорії принципах регулювання природних монополій з урахуванням територіальних, соціальних, інституціональних та інших особливостей економіки України, що формують специфічну проблемну ситуацію в управлінні ціноутворенням на послуги ЗЖН.

Проблемна ситуація, що виникла у практиці вітчизняного тарифоутворення при виборі цінової стратегії системи ЗЖН, потребує розробки ефективного комплексу заходів щодо попередження і подолання найнебезпечніших проявів цінових дисбалансів у системі ЗЖН, прийняття адекватних управлінських рішень, які забезпечують її розвиток у ринковому середовищі. У рамках дослідження виявлено такі дисбаланси, що формуються під впливом цінового фактора: ціна – витрати; ціна – купівельна спроможність споживачів; відпущені – оплачені послуги.

Природний характер монопольного становища галузей ЗЖН хоча і створює потенційні можливості для ефективного функціонування галузей ЗЖН, але не гарантує реалізації цих можливостей в умовах вітчизняного

ринку, що є передумовою формування проблемної ситуації та потребує орієнтації тарифоутворення на ринкові механізми формування ціни. Це послужило обґрунтуванням для сполучення методів державного регулювання з ринковими методами ціноутворення, заснованими на побудові кривих попиту та пропозиції.

Сполучення методів подано у вигляді покрокового алгоритму.

Перший крок – прогнозування ТУВ із використанням комплексу моделей.

Другий крок – прогнозування тарифів на основі прогнозних значень ТУВ і побудова кривої пропозиції на одиницю послуг ЗЖН.

Для пропозиції послуг ЗЖН характерна низька еластичність за ціною, яка викликана високою соціальною значимістю цих послуг і технологічними особливостями діяльності ЗЖН, що не дозволяють виробникам змінювати обсяги під впливом цінового фактора.

Коефіцієнт еластичності пропозиції послуг ЗЖН, вимірюваний як відношення обсягу пропозиції до зростання цін, прагне до нуля, а крива пропозиції прагне прийняти вертикальне положення (рис. 4.12).

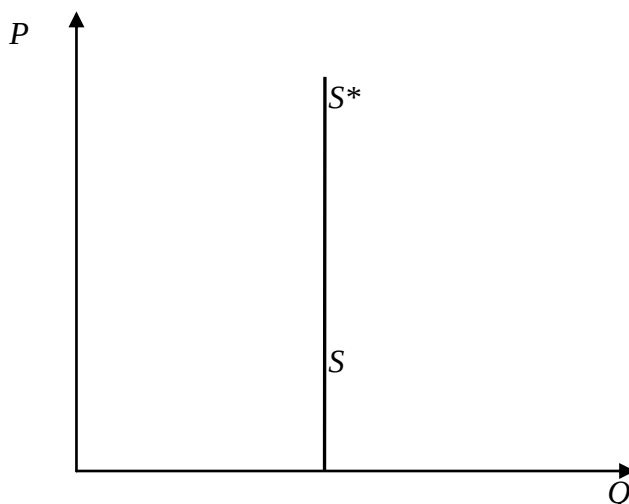

Рис. 4.12. Крива пропозиції при низькій еластичності за ціною

Це стало обґрунтуванням для побудови кривої пропозиції за результатами дослідження поведінки тарифоутворюючих витрат на виробництво одиниці послуг ЗЖН як основного фактора пропозиції:

$$E_p^S = \frac{\Delta S}{\Delta P} \rightarrow 0, \quad (4.12)$$

де ΔS – зміна обсягу пропозиції;

ΔP – зміна ринкової ціни на послуги ЗЖН.

Тарифоутворюючі витрати виробників послуг ЗЖН залежать від цін на використовувані у виробництві ресурси і виробничих технологій, тому поділяються на змінні (змінюються зі зміною обсягу виробництва) і постійні (немінливі).

Функція поведінки ТУВ на одиницю послуг ЗЖН залежить від характеру їх реакції на зміни обсягу виробництва послуг ЗЖН: постійні витрати на одиницю послуг зменшуються зі збільшенням обсягу виробництва (AFC), змінні – є постійною величиною (AVC) (рис. 4.13).

Нахил кривої AFC залежить від використовуваної виробничої технології виробництва послуг ЗЖН. Сукупні витрати на виробництво одиниці послуг ЗЖН (AC), що являють собою суму постійних і змінних ТУВ, зменшуються зі збільшенням обсягу виробництва, при цьому крива AFC зміщується вгору на величину змінних ТУВ:

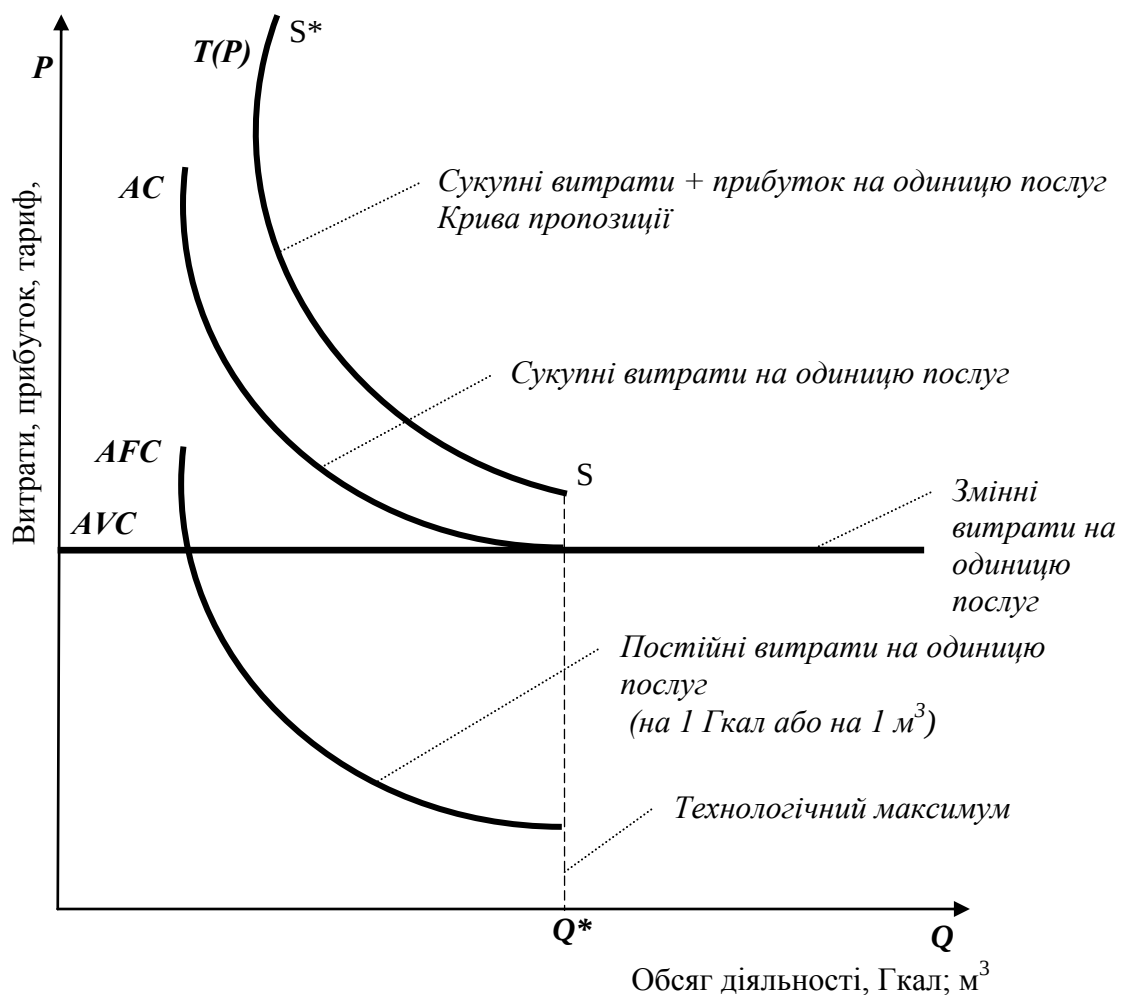
$$AC = AFC + AVC. \quad (4.13)$$

Тариф на послуги ЗЖН, визначений, згідно з діючою методикою, як сукупні ТУВ на одиницю послуг плюс прибуток на одиницю послуг, при нульовій нормі прибутку поводитиметься аналогічно кривої AC .

При тарифі на виробництво одиниці послуги ЗЖН із нормою прибутку більше нуля крива тарифу зміщується вгору на величину встановленої норми прибутку.

Ринково-орієнтований тариф припускає формування прибутку у виробника послуг ЗЖН. Для максимального задоволення інтересів виробників послуг ЗЖН доцільним є установлення норми прибутку в розмірі

20 %. При розмірі менше 20 % галузі втрачають інвестиційну привабливість: співвідношення ризиків і вигід від інвестицій орієнтує інвесторів на вкладення капіталу в банки. Розмір норми прибутку більше 20 % суперечить принципам соціальної орієнтації діяльності ЗЖН.

де Q^* – максимально можливий обсяг послуг при існуючій технології

Рис. 4.13. Побудова кривої пропозиції на основі поведінки ТУВ на одиницю послуг ЗЖН (авторська розробка)

Наявність у природного монополіста завищеного прибутку рівнозначне податку на споживачів. Оплачуючи завищені ціни, споживачі тим самим збільшують свої витрати з усіма негативними наслідками, що впливають звідси, – зростанням дебіторської заборгованості, скороченням попиту на

іншу продукцію, зниженням рівня життя, добробуту. Ще більш небезпечним є закріплення нульового прибутку або збитків. У довгостроковому періоді покриття збитків природного монополіста може бути здійснене тільки за рахунок бюджетних коштів, а це недоцільно, тому що викликає стимул-реакцію до завищення ТУВ, а також не завжди можливо у вигляді бюджетних обмежень.

$$T(P)=(AFC+AVC)\times 1,2, \quad (4.14)$$

де $T(P)$ – ринково-орієнтований тариф (ринкова ціна) на послуги ЗЖН.

Поведінка тарифу на послуги ЗЖН – це по суті крива пропозиції при низькій еластичності за ціною. Дійсно, чим більше обсяг вироблених послуг ЗЖН, тим нижче сукупні витрати на одиницю послуг, збільшені на норму прибутку. Тут набуває чинності закон економії від масштабу. Обмеженням зростання обсягу є технологічний максимум, тобто максимально можливий обсяг виробництва при існуючих технологіях. Виникнення технологічного максимуму обумовлене особливостями виробництва послуг ЗЖН.

Третій крок – аналіз ринку послуг ЗЖН, побудова кривої попиту на одиницю послуг ЗЖН.

Для аналізу ринку з метою виявлення найбільш істотних факторів, що характеризують взаємодію системи ЗЖН і зовнішнього середовища, установлення якісних зв'язків між факторами тарифоутворення, виявлення взаємовпливу факторів один на одного у процесі їх зміни й одержання, достатнього структурного опису проблемної ситуації в тарифоутворенні запропоновано підхід, заснований на комбінації відомих методів. Підхід передбачає аналіз отриманих пропозицій щодо економічно виправданих тарифів з точки зору виробників послуг, виявлення проблем, які можуть виникнути після затвердження тарифу, і визначає певну послідовність дій (рис. 4.14).

Рис. 4.14. Структурування проблемної ситуації в тарифоутворенні на ринку послуг ЗЖН (авторська розробка)

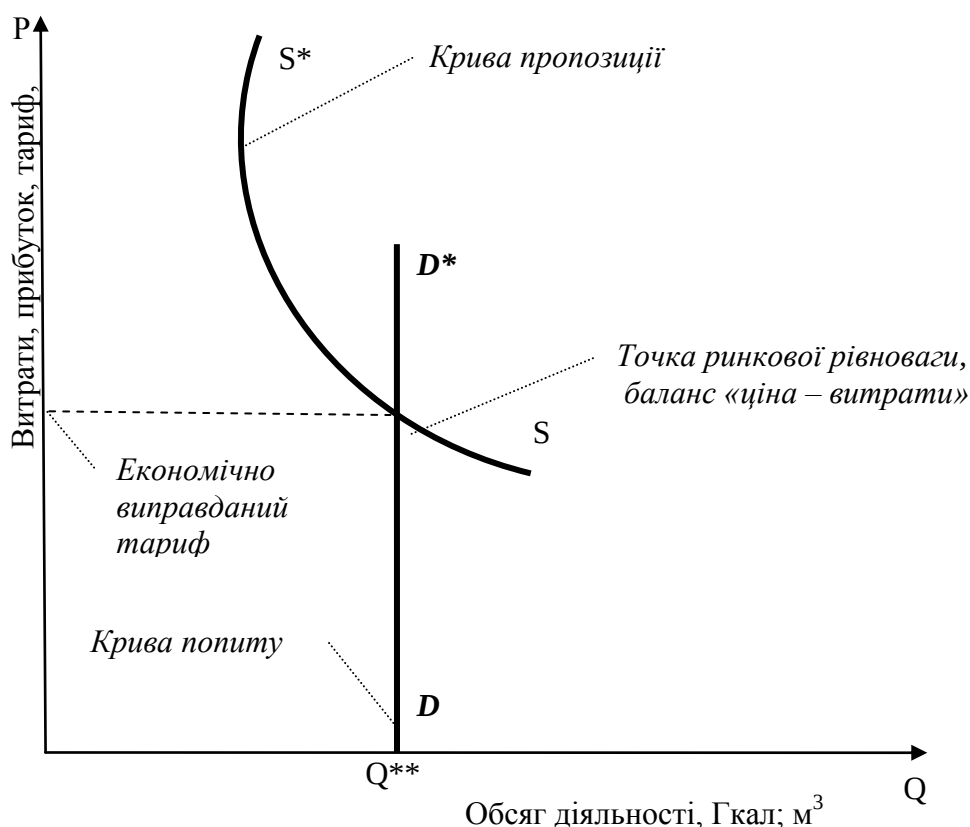
Попит на послуги ЗЖН також характеризується низькою еластичністю за ціною, яка викликана технологічною єдністю процесів виробництва та споживання цих послуг. Створення територіальних об'єднань споживачів з єдиною системою інженерного забезпечення не дозволяє окремому споживачеві змінити обсяги споживання або зовсім відмовитися від послуг ЗЖН у зв'язку зі зміною ринкової ціни на них.

$$E_p^q = \frac{\Delta Q}{\Delta P} \rightarrow 0, \quad (4.15)$$

де ΔQ – зміна величини попиту;

ΔP – зміна ринкової ціни на послуги ЗЖН.

Поведінка кривої попиту при нееластичному попиті за ціною аналогічна поведінці кривої пропозиції (рис. 4.15).

де Q^{**} – обсяг надаваних послуг

Рис. 4.15. Побудова кривої попиту на основі аналізу ринку послуг ЗЖН
(авторська розробка)

Крива попиту і крива пропозиції перетинаються в точці ринкової рівноваги. Рівновага означає такий стан ринку ЗЖН, який при певному обсязі виробництва та споживання послуг забезпечує баланс «ціна – витрати». Точка ринкової рівноваги відображає інтереси виробника послуг ЗЖН і формує економічно виправданий тариф, тобто такий, що забезпечує встановлений рівень рентабельності виробництва послуг ЗЖН. Умову встановлення ринкової рівноваги можна представити у вигляді рівності за Маршаллом:

$$PD(Q) = PS(Q) . \quad (4.16)$$

Рівняння показує, що ціна (ринково-орієнтований тариф) є функцією обсягів попиту та пропозиції.

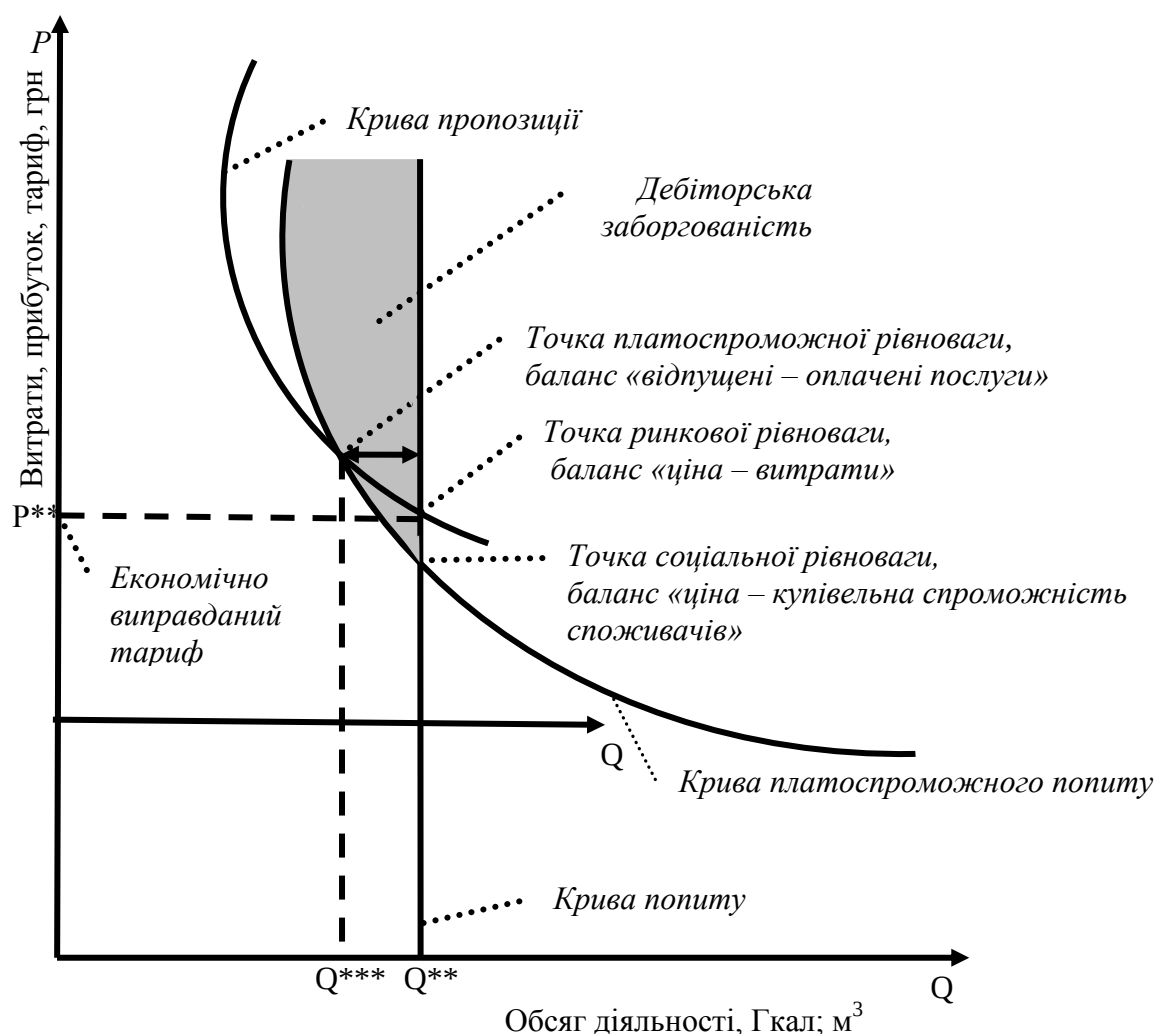
Четвертий крок – побудова кривої платоспроможного попиту.

Через специфіку виробництва та споживання послуг ЗЖН, як зазначено вище, споживач не може змінити обсягів спожитих, однак може змінити обсяги оплачених послуг ЗЖН. Виникає дисбаланс «ціна – купівельна спроможність споживачів», наслідком якого є зростання наднормативної дебіторської заборгованості у виробника послуг ЗЖН. У рамках дослідження розглядається тільки ідеальний варіант виникнення такої заборгованості, коли споживач не оплачує спожитих послуг ЗЖН через невідповідність ціни на них його купівельній спроможності.

Побудована крива попиту на рис. 4.15 демонструє залежність обсягу наданих/спожитих послуг від зміни ціни, однак не враховує платоспроможності споживача. Від ступеня платоспроможності споживача залежить обсяг оплачених послуг, при цьому зміни параметра «обсяг оплачених послуг» перебувають у зворотній залежності від фактора, що впливає на нього, – ціни. У зв'язку з цим розглядається категорія «платоспроможний попит». Платоспроможний попит на послуги ЗЖН має ознаки еластичності за ціною і дозволяє враховувати залежність обсягу оплачених послуг від зміни ціни (рис. 4.16).

При перетинанні кривих попиту та платоспроможного попиту

формується соціальна рівновага і забезпечується баланс «ціна – купівельна спроможність споживачів». Це той тариф, за яким споживач здатен оплатити спожитий обсяг послуг ЗЖН. Точка соціальної рівноваги відображає інтереси споживача послуг ЗЖН і формує соціально виправданий тариф.

де Q^{***} – обсяг послуг, оплачуваний населенням;

$Q^{**} - Q^{***}$ – обсяг послуг, оплачуваний державою у вигляді субсидій.

Рис. 4.16. Побудова кривої платоспроможного попиту на послуги ЗЖН
(авторська розробка)

При перетинанні кривих платоспроможного попиту та пропозиції формується платоспроможна рівновага і забезпечується баланс «відпущені – оплачені послуги». Це той обсяг послуг ЗЖН, який здатен оплатити споживач за встановленим тарифом. Різниця між обсягом наданих

виробником послуг і обсягом послуг, оплачуваних населенням, формує обсяг послуг, оплачуваний державою у вигляді субсидій. Точка платоспроможної рівноваги відображає інтереси споживача послуг ЗЖН і формує ринково-орієнтований тариф. Скорочення різниці ($Q^{**} - Q^{***}$) максимізує інтереси держави.

Умову встановлення платоспроможної рівноваги можна представити у вигляді рівняння за Вальрасом:

$$QD(P) = QS(P) \quad (4.17)$$

Дана рівність показує, що величини платоспроможного попиту та пропозиції є функцією ціни (тарифу).

Таким чином, на ринку ЗЖН формується три різновиди тарифу, які відображають інтереси його суб'єктів: реальний, соціальний, економічно виправданий.

Якщо реальний тариф більше соціально виправданого ($P^{***} > P^*$), то формується дебіторська заборгованість.

Якщо економічно виправданий тариф більше реального ($P^{**} > P^{***}$), то можливі два варіанти:

якщо реальний тариф менше сукупних ТУВ на одиницю послуг ($P^{***} < AC$), то діяльність виробників послуг ЗЖН є збитковою;

якщо реальний тариф більше сукупних ТУВ на одиницю послуг ($P^{***} > AC$), то діяльність виробників послуг ЗЖН не збиткова, але ще не приваблива для інвесторів, тому що норма прибутку становить менше 20 %.

Формування четвертого, «ринково-орієнтованого» тарифу, у точці перетинання кривих пропозиції, платоспроможного попиту і бюджетних обмежень запропоновано з метою максимізації задоволення інтересів усіх суб'єктів ринку ЗЖН.

Таким чином, за допомогою описаних вище етапів на мезорівні здійснюється максимізація задоволення інтересів усіх суб'єктів ринку ЗЖН при формуванні тарифу на послуги (Парето-оптимальність). Оптимум за Парето припускає, що сумарний добробут суспільства досягає максимуму, а

розподіл благ і ресурсів стає оптимальним, якщо будь-яка зміна цього розподілу погіршує добробут хоча б одного суб'єкта економічної системи. Оптимальність за Парето інтерпретується як стан ринку ЗЖН, при якому в процесі формування тарифу неможливо підвищити ступінь задоволеності інтересів одних учасників ринку, не знижуючи при цьому ступеня задоволеності інтересів інших. Досягнення Парето-оптимальності економічною наукою передбачається в умовах вільної конкуренції. Тому для ринку ЗЖН, що функціонує в умовах природної монополії, розглядається категорія «ринково-орієнтованого тарифу», який дозволяє враховувати інтереси всіх учасників ринку ЗЖН і відображати політику держави як регулятора цього процесу (рис. 4.15). У той же час знаходження оптимального значення за критерієм максимізації задоволення інтересів виробника у вигляді точки ринкової рівноваги не вирішує завдання максимізації задоволення інтересів споживача щодо його купівельної здатності. Результатом вирішення є точка платоспроможного попиту. Воно є основним через специфіку діяльності галузей ЗЖН.

Систему управління збалансованим розвитком ЗЖН на мезорівні, розроблену згідно з авторською концепцією, схематично наведено на рис. Ж. 9 дод. Ж.

Механізм управління ціною як обмежуючим фактором збалансованого розвитку системи ЗЖН на мезорівні інтегровано в комплексний механізм управління збалансованим розвитком системи ЗЖН. Згідно з авторською концепцією, механізм виступає інструментом формування ринково-орієнтованого тарифу, який дозволяє враховувати інтереси всіх учасників ринку ЗЖН і відображати політику регулятора в цьому процесі, що є передумовою збалансованого розвитку системи ЗЖН на мезорівні.

Таким чином, дістав розвитку методичний підхід до забезпечення збалансованого розвитку галузей ЗЖН на мезорівні за рахунок використання ринково-орієнтованого підходу до механізму управління ціною, як обмежувального фактора, і підходу, заснованого на суміщенні методів, що

дозволяє забезпечити достатній структурний опис проблемної ситуації в тарифоутворенні з метою формування ринково-орієнтованих тарифів. Даний підхід спрямований на формалізацію управлінських впливів на ЕДБ системи ЗЖН, що виникають на мезорівні, з метою визначення паритету, узгодження і задоволення інтересів учасників ринку шляхом вироблення ринково-орієнтованої тарифної політики та регулювання тарифу відповідно до платоспроможного попиту населення.

Конкретизація аналітичного, методологічного, інституціонального і фінансового забезпечення на мезорівні уможливила цілезабезпечуючий регулюючий рух від ЕДБ системи ЗЖН, що формуються в результаті неефективного управління ціною, до ЕДБ системи ЗЖН, що формуються в результаті неефективного управління інвестиціями.

4.3. Методичні підходи до збалансованого розвитку галузей забезпечення життєдіяльності населення на макрорівні

На макрорівні, згідно з концепцією обмежуючого фактора, інструментом впливу на ЕДБ системи ЗЖН виступає управління інвестиціями. Актуальність дослідження питань управління збалансованим розвитком системи ЗЖН на макрорівні визначається необхідністю перегляду форм і методів фінансово-інвестиційної підтримки процесів забезпечення життєдіяльності населення з метою збереження і відновлення людського капіталу, а також підвищення добробуту населення.

Проблема інвестицій посідає важливе місце в економічній науці, будучи об'єктом дискусій представників різних її напрямів протягом багатьох десятиліть. Теоретичні аспекти інвестування досліджували у своїх працях класики економічної теорії. Проблемі формування інвестиційних ресурсів присвячено роботи і сучасних авторів, серед яких: Б. Адамов [5, 6],

Л. Волощенко [73], В. Геєць [83], С. Глазьєва [88], В. Кириленко [145], Е. Лібанова [186] та ін.

Актуальні питання пошуку фінансових джерел формування інвестиційних ресурсів і виявлення проблем їх залучення в галузях, що забезпечують життєдіяльність населення, порушено в роботах вітчизняних учених: А. Аліпова [11], Л. Бражнікової [54], П. Бубенка [56], Р. Лепи [180], Ю. Петрушевського [293], В. Полуянова [446], Г. Семчука [358]. Разом з тим проблема дефіциту фінансових ресурсів для інвестиційного забезпечення системи ЗЖН із метою реалізації заходів щодо подолання економічних дисбалансів на макрорівні залишається невирішеною.

Цільова настанова даного етапу дослідження – обґрунтування наукових підходів і практичних рекомендацій щодо розробки механізму збалансованого розвитку системи ЗЖН на макрорівні – припускає вирішення таких завдань: обґрунтування вибору об'єкта управління на макрорівні; обґрунтування вибору моделі управління фінансовим забезпеченням інвестиційних потреб системи ЗЖН; обґрунтування вибору джерел добровільного фінансового забезпечення інвестиційних потреб системи ЗЖН; удосконалення механізму фінансового забезпечення збалансованого розвитку системи ЗЖН на макрорівні (фінансового механізму системи ЗЖН); обґрунтування вибору моделі інституціонального забезпечення; розробка моделі визначення оптимальних ставок обов'язкового загальнодержавного збору на розвиток системи ЗЖН [257] для формування ДЦІФ.

Вибір як об'єкта управління на макрорівні обґрунтовується рядом положень (рис. 4.17). Слід відзначити, що управління інвестиціями у функціонування і розвиток системи ЗЖН розглядається як два самостійних напрями управлінської діяльності. Процес управління інвестиціями у функціонування системи ЗЖН спрямований на пошук фінансових джерел формування інвестиційних ресурсів і вирішення проблем їх залучення в систему ЗЖН із метою підтримки діяльності системи в штатному режимі (поточний, капітальний ремонт тощо).

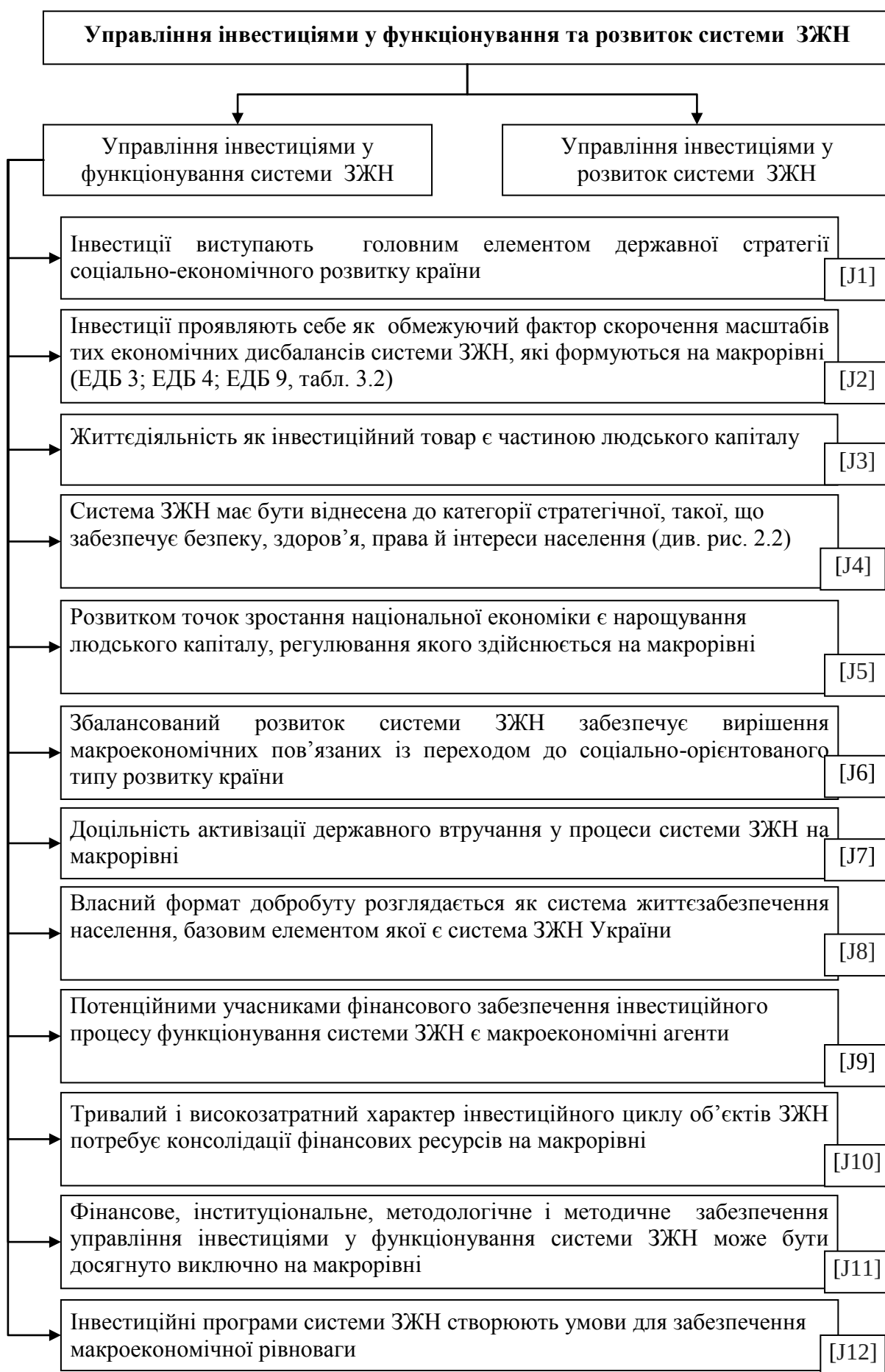

Рис. 4.17. Обґрунтування вибору об'єкта управління на макрорівні

Управління інвестиціями в розвиток системи ЗЖН по суті являє собою управління інноваційною діяльністю системи, яке згідно із запропонованою концепцією здійснюється на мегарівні. Окремі положення обґрунтування вибору об'єкта управління збалансованим розвитком системи ЗЖН на макрорівні потребують спеціального розгляду. Як обґрунтовано у підрозділі 1.3, інвестиції виступають головним елементом державної стратегії соціально-економічного розвитку країни ([J1]).

Теоретичний підхід до формування власного формату COPE дозволяє розглядати як інвестиції в розвиток людського капіталу інвестиції у функціонування та розвиток системи ЗЖН, які, будучи макроресурсом, є об'єктом макроекономічного управління ([J3]).

Система ЗЖН, функціонування та розвиток якої спрямовані на задоволення базових потреб людини, вирішує важливе макроекономічне завдання в забезпеченні соціально-орієнтованого економічного розвитку суспільства та по суті має бути віднесена до категорії стратегічної, що забезпечує безпеку, здоров'я, права й інтереси населення ([J4]).

Висока вартість і технічна складність основних фондів системи ЗЖН визначають тривалий інвестиційний цикл і потребують значних інвестиційних ресурсів для її розвитку ([J10]). У той же час критичний стан інфраструктури системи ЗЖН, з одного боку, підтверджує необхідність її модернізації та розвитку, що потребує значних інвестицій і формування нових методів управління майном; з іншого – наявність обмежувачого інвестиційного фактора стримує її відновлення. При обмежених бюджетом фінансових ресурсах вирішення соціально значимих проблем у забезпеченні життєдіяльності населення диктує для держави необхідність пошуку нових механізмів за рахунок консолідації фінансових ресурсів шляхом формування фінансового взаємозв'язку з різними суб'єктами економіки (регіональними структурами, банками, підприємницьким сектором та ін.).

Розвиток системи ЗЖН на сучасному етапі в Україні стримується тим, що використовувані економічні принципи господарювання й управління

створювалися ще в колективістській системі СРСР і не відповідають новим економічним реаліям ([J11]). Інституціональне забезпечення функціонування системи ЗЖН побудоване за принципами планової моделі економіки. Існуючі на практиці підходи до обґрунтування управлінських рішень у сфері ЗЖН не мають єдиної методологічної та методичної бази, орієнтовані на розв'язання локальних регіональних і муніципальних завдань. Це знижує інвестиційні можливості галузей ЗЖН, призводить до виникнення дисбалансів на макрорівні.

Таким чином, досягнення макроекономічних цілей, вирішення макроекономічних завдань, участь макроекономічних агентів, доцільність консолідації фінансових ресурсів на макрорівні для забезпечення інвестиційного процесу функціонування системи ЗЖН обґрунтовують інвестиційну діяльність системи ЗЖН як макроекономічну категорію. Наявність макроекономічних дисбалансів, обмежуючим фактором яких є скорочення масштабів інвестиції в систему ЗЖН, визначає останні як об'єкт управління збалансованим розвитком системи ЗЖН на макрорівні.

Інструментарій макроекономічного реформування досить широкий і неоднозначний. Залежно від конкретної економічної ситуації потрібний певний механізм впливу й відповідний набір інструментів. Найбільш відомими інструментами впливу на економічні процеси є фінансові, інформаційні й адміністративні. Останні, як правило, потребують значних витрат і не відповідають ринковому середовищу. Інформаційні заходи є найменш інтенсивними за ступенем втручання в економіку: вони набувають певного значення у виняткових окремих випадках, що потребують поширення громадської думки через засоби масової інформації.

Фінансові інструменти є найпоширенішими засобами здійснення економічної політики, оскільки сумісні з ринковою економікою. Фінансова допомога (субсидії, пільгове оподаткування в різних формах) становить основу політики стимулювання, за допомогою якої здійснюється непрямий регулюючий вплив на прийняття рішень суб'єктами господарювання. До

фінансових стимулюючих інструментів також відносять державні інвестиції в інфраструктуру.

Метою управління збалансованим розвитком системи ЗЖН на макрорівні є мобілізація національних ресурсів у єдиний організаційний комплекс для здійснення заходів, спрямованих на збереження можливості системи функціонувати в заданому режимі в довгостроковій перспективі для вирішення стратегічного завдання – створення сприятливих умов життєдіяльності населення.

Стратегічне завдання забезпечення населення життєво важливими послугами не зазнає сумніву, однак існують проблеми вибору домінуючого способу формування фінансових ресурсів для інвестиційних програм системи ЗЖН і правильного розподілу ресурсів усередині самої системи. Це потребує використання ефективних методів державного регулювання процесів фінансового забезпечення збалансованого розвитку системи ЗЖН на макрорівні.

Державне регулювання процесів фінансового забезпечення збалансованого розвитку системи ЗЖН в умовах обмежених ресурсів продовжує залишатися дискусійним питанням теорії та практичної організації напрямів і способів фінансування для всіх країн світу, але для України набуває особливої гостроти. Неприятлива ситуація в українському ЖКГ, особливо в системі ЗЖН, за останні десятиліття, негативно позначилася на соціальному й економічному благополуччі суспільства. На сьогодні послуги ЗЖН залишаються неякісними, інженерні мережі та комунікації – морально застарілими і фізично зношеними, витрати на послуги – невиправданими, інвестиції в розвиток системи – недостатніми.

У зв'язку з цим удосконалення механізму фінансового забезпечення інвестиційних програм системи ЗЖН (фінансового механізму) має величезне значення не тільки з точки зору задоволення попиту окремого споживача, але і для збільшення економічного потенціалу держави та підвищення якості життя населення країни.

Динаміка інституціональної структури системи ЗЖН відповідає закономірностям і тенденціям, які визначаються теорією економічних інститутів:

- 1) зміна правил і норм взаємодії господарських одиниць системи ЗЖН та їх організаційних структур;
- 2) мінімізація загальних витрат системи ЗЖН, які визначаються як сума власне виробничих і трансакційних витрат, пов'язаних із забезпеченням стану функціонування системи;
- 3) джерелом інституціональних змін у системі ЗЖН також служать мінливі ціни на послуги та структура попиту;
- 4) процес інституціональних змін системи ЗЖН має динамічний характер і відбувається у вигляді повільних, поступових збільшень до існуючих формальних і неформальних обмежень, а також процедур, механізмів і регуляторів їх дотримання.

Інститути, які використовуються в системі ЗЖН, можна поділити на формальні, втілені в законах та інших нормах, і неформальні, засновані на взаємних очікуваннях між поточними інтересами виробників послуг й інтересами споживачів. Причому цей процес спрямований на збільшення «мережного капіталу (*network capital*)» системи ЗЖН. «Мережний капітал» для системи ЗЖН найбільш часто обґрунтовується як засоби виживання і досягнення комерційних цілей суб'єктів господарювання [376]. Формування локального інституціонального середовища системи ЗЖН спрямоване на підтримку та зміцнення інституціонального простору економіки країни. Для ефективності функціонування інституціонального середовища системи ЗЖН за неформальними нормами і правилами необхідно, щоб даний інститут розбудовувався за «консенсусним» типом [266], оскільки інститути мають властивість зростаючої «віддачі від масштабу»: чим більше людей дотримуються інституціональної норми у своїй діяльності, тим ефективніше вона регулює соціальне життя.

Відповідно до інституціональної теорії активи працюють тим ефективніше, чим повніше визначені й захищені права власності та сильніше тиск конкурентної сфери. Якщо держава бере на себе захист прав власності, то це породжує позитивні зовнішні ефекти для всіх учасників економічних відносин. Основна мета – підвищення віддачі активів системи ЗЖН – може бути досягнута і досягається, у першу чергу, у рамках формування та підтримки інститутів, що забезпечують реалізацію моделі фінансового механізму інвестиційного типу.

Відсутність позитивних результатів при здійсненні попередніх спроб поліпшити ситуацію у фінансовому забезпеченні інвестиційних потреб системи ЗЖН України обумовлює пошук нових підходів до вдосконалення фінансового механізму її розвитку та зміни парадигми моделей участі держави в управлінні інвестиційними процесами у сфері ЗЖН. Послуги ЗЖН у нашій країні є неякісними, інженерні мережі й комунікації – морально застарілими і фізично зношеними, тарифи на послуги – необґрунтованими, інвестиції в розвиток системи – недостатніми. Це актуалізує процес переходу від моделей участі держави у фінансовому забезпеченні системи ЗЖН таких як «держава-спостерігач», «держава-інтервент», «держава-регулятор» до моделі «держава-гуманіст», ключовими орієнтирами якої є гуманістичні принципи, а ключовим макроекономічним інструментом у сфері ЗЖН – «управління інвестиційними процесами». Завдання держави при цій моделі має полягати в тому, щоб заповнити прогалини, допущені ринком у забезпеченні збалансованого розвитку системи ЗЖН, з метою підвищення рівня та якості життєдіяльності населення. При цьому процес удосконалення фінансового механізму системи ЗЖН України може бути представлений як перехід від його «цінових» моделей до «інвестиційної», що спрямовано на створення умов для її збалансованого розвитку. Запропонований підхід до управління на макрорівні заснований на переході від цінових моделей фінансового механізму забезпечення збалансованого розвитку системи ЗЖН до інвестиційної, яка має ряд переваг (табл. Ж. 5 дод. Ж).

Формування СОРЕ передбачає в державному управлінні надання цілеполяганням об'єктивно обумовленого, обґрунтованого і раціонального характеру та відповідну зміну його механізмів. Певні цілі держави обумовлюють здійснення тих або інших видів її діяльності й управління ними. Виходячи із цього слід розглядати державні управлінські рішення щодо цілеполягання як найважливіші з їх видів. Тому до першорядних завдань слід віднести не тільки врахування властивої суб'єкту управління (державної влади) системи цінностей, але і розуміння ситуації, процесів розвитку та прагнень об'єкта управління (суспільства), розуміння його сучасного стану і тенденцій розвитку. Принциповою тезою при цьому є розуміння того, що вибір цілей держави – це, насамперед, вибір пріоритетів на рівні основних напрямів його діяльності.

Як пріоритет державної регуляторної політики, а отже, і державного управління згідно з місією та метою нашої держави, відображених у Конституції України (ст. 1), що проголошують Україну як соціальну державу [163], є створення умов для збалансованого розвитку галузей ЗЖН. Головною перешкодою на шляху до створення таких умов є сучасна інвестиційна криза, яка обмежує можливості добровільного інвестування в галузі

$$I_d < I_o + I_v, \quad (4.18)$$

де I_d – інвестиційні потреби системи ЗЖН;

I_o – інвестиційні можливості суб'єктів господарювання ЗЖН;

I_v – добровільні інвестиції в систему ЗЖН.

Таким чином, використання інвестиційної моделі державного регулювання фінансового забезпечення системи ЗЖН на макrorівні є доцільним для підтримки примусового інвестування. Інвестиційна модель, на відміну від відомих у світовій практиці цінових моделей (рис. В.4 дод. В), заснована на використанні як інструментів державної регуляторної політики інвестиційних процесів і орієнтована на створення умов для збалансованого розвитку системи ЗЖН за рахунок залучення інвестицій із

високорентабельних галузей. Інакше кажучи, застосування інвестиційної моделі державного регулювання припускає пріоритетне задоволення інвестиційних потреб системи ЗЖН шляхом як добровільного, так і примусового інвестування:

$$I_d = I_o + I_v + I_f, \quad (4.19)$$

де I_f – примусові інвестиції в систему ЗЖН.

Побудова фінансового механізму за типом інвестиційної моделі обґрунтовується як високою соціальною значимістю послуг ЗЖН, так і критичним станом інфраструктури ЗЖН України, що потребують значних інвестиційних ресурсів.

Діюча модель управління фінансовим забезпеченням не сприяє не тільки розвитку системи ЗЖН, але і підтримці її потужностей у робочому стані. Примусове залучення інвестиційних ресурсів у розвиток системи ЗЖН, як соціальної інфраструктури країни, є необхідною передумовою ефективного функціонування всієї національної економіки. Система ЗЖН обслуговує виробничі процеси підприємств багатьох галузей національного господарства, уможливорює функціонування установ соціальної сфери, забезпечує населення країни життєво важливими ресурсами.

Діюча практика фінансового забезпечення інвестиційних потреб системи ЗЖН України концентрує управлінські зусилля переважно на мікрорівні. Макроекономічні агенти проявляють незначний економічний інтерес до інвестиційних програм, спрямованих на збереження умов для нормальних процесів життєдіяльності населення.

Традиційна структура інвестиційних ресурсів за джерелами фінансування системи ЗЖН на добровільній основі представлена власними коштами господарюючих суб'єктів, коштами бюджетів різних рівнів, приватними і державними фондами, іноземними інвесторами й банками (рис. Д. 1 дод. Д).

Вивчення умов надання інвестицій у розвиток системи ЗЖН і категорій потенційних інвесторів дозволило виявити ряд загальних традиційних

заходів, які потребують конкретизації, виділення пріоритетів, пошуку ексклюзивних варіантів вирішення проблеми з урахуванням сучасних реалій.

Аналіз власних джерел формування інвестиційних ресурсів системи ЗЖН України показав, що найбільш очевидним і в той же час найменш надійним інвестором виступають власне суб'єкти господарювання системи ЗЖН [216].

Непрозорі фінансові потоки, збитковість, низька частка відшкодування фактичної собівартості послуг ЗЖН установленими для населення тарифами, наявність значної дебіторської та кредиторської заборгованості обмежують можливість використання прямих інвестицій для розвитку системи ЗЖН.

Оцінка перспектив розвитку системи ЗЖН за рахунок власних інвестиційних можливостей, дозволила дійти таких висновків. Плата населення за послуги, що є основним джерелом доходів для суб'єктів господарювання ЗЖН, в умовах дефіциту необхідних інвестиційних ресурсів не здатна забезпечувати їх розвитку. Фінансове забезпечення інвестиційних потреб за рахунок структурних змін у формуванні тарифу є недостатнім і потребує виконання ряду умов. Механізм поступального збільшення тарифів на послуги не може розглядатися як інструмент активізації інвестиційної діяльності. У зв'язку із цим, бюджетні надходження поки залишаються основою інвестиційних ресурсів системи ЗЖН, які є недостатніми. За оцінками фахівців, їх потреби складають більше 500 млрд грн [291], але на 2013 р. було закладено 6,1 млрд грн, а за даними профільного міністерства з них профінансовано 1,05 млрд грн.

Місцеві бюджети також не мають у своєму розпорядженні достатніх коштів для поліпшення інвестиційного клімату системи ЗЖН у регіонах. Витрати, пов'язані з наданням послуг щодо забезпечення життєдіяльності населення, у місцевих бюджетах плануються, як правило, у розмірі 15–20 %.

Таким чином, кошти, залучені з бюджетів різних рівнів і передані на безоплатній основі, так само як і прямі інвестиції, не можуть забезпечити інвестиційні потреби розвитку системи ЗЖН. Бюджетне безповоротне

позикове фінансування системи ЗЖН може розглядатися як джерело коштів для інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання тільки як доповнення до приватного позикового фінансування, але не як альтернатива. Інакше кажучи, якщо прийнятний рівень боргового навантаження позичальника не дозволяє повністю забезпечити реалізацію проекту, то передбачається часткове безоплатне його фінансування за рахунок коштів бюджету. Основний обсяг інвестиційних ресурсів у розвиток системи ЗЖН можуть скласти позикові кошти на поворотній основі, а також гарантії по них.

Однак, виходячи з наявності циклічних коливань в економіці, очевидно, що деякі джерела безповоротного фінансування на певних фазах економічних циклів не мають позикоспроможності.

Згідно з авторською гіпотезою в сучасних умовах господарювання єдиним позикоспроможним джерелом безповоротного фінансування є ДЦІФ. Перевірка гіпотези про доцільність створення ДЦІФ здійснюється в рамках механізму управління інвестиціями (рис. Д. 2 Дод. Д). Використання ДЦІФ як джерела фінансового забезпечення інвестиційних програм системи ЗЖН припускає поповнення за рахунок обов'язкового загальнодержавного збору на розвиток системи ЗЖН із таких джерел: нефінансові корпорації, фінансові корпорації та домашні господарства.

Отже, недостатнє фінансове забезпечення інвестиційних потреб галузей ЗЖН є причиною зростання рівня зносу обладнання, інженерних мереж і комунікацій, збільшення обсягу технологічних втрат, зниження якості послуг, зростання тарифів тощо. Обґрунтовано доцільність вибору як пріоритету державної регуляторної політики створення умов для фінансового забезпечення інвестиційних потреб галузей ЗЖН з метою їх збалансованого розвитку, а також розвитку методичного підходу до забезпечення збалансованого розвитку галузей ЗЖН на макрорівні.

На рис. 4.18 наведено макроекономічний кругообіг фінансових потоків при традиційному й удосконаленому механізмі фінансового забезпечення інвестиційних потреб системи ЗЖН.

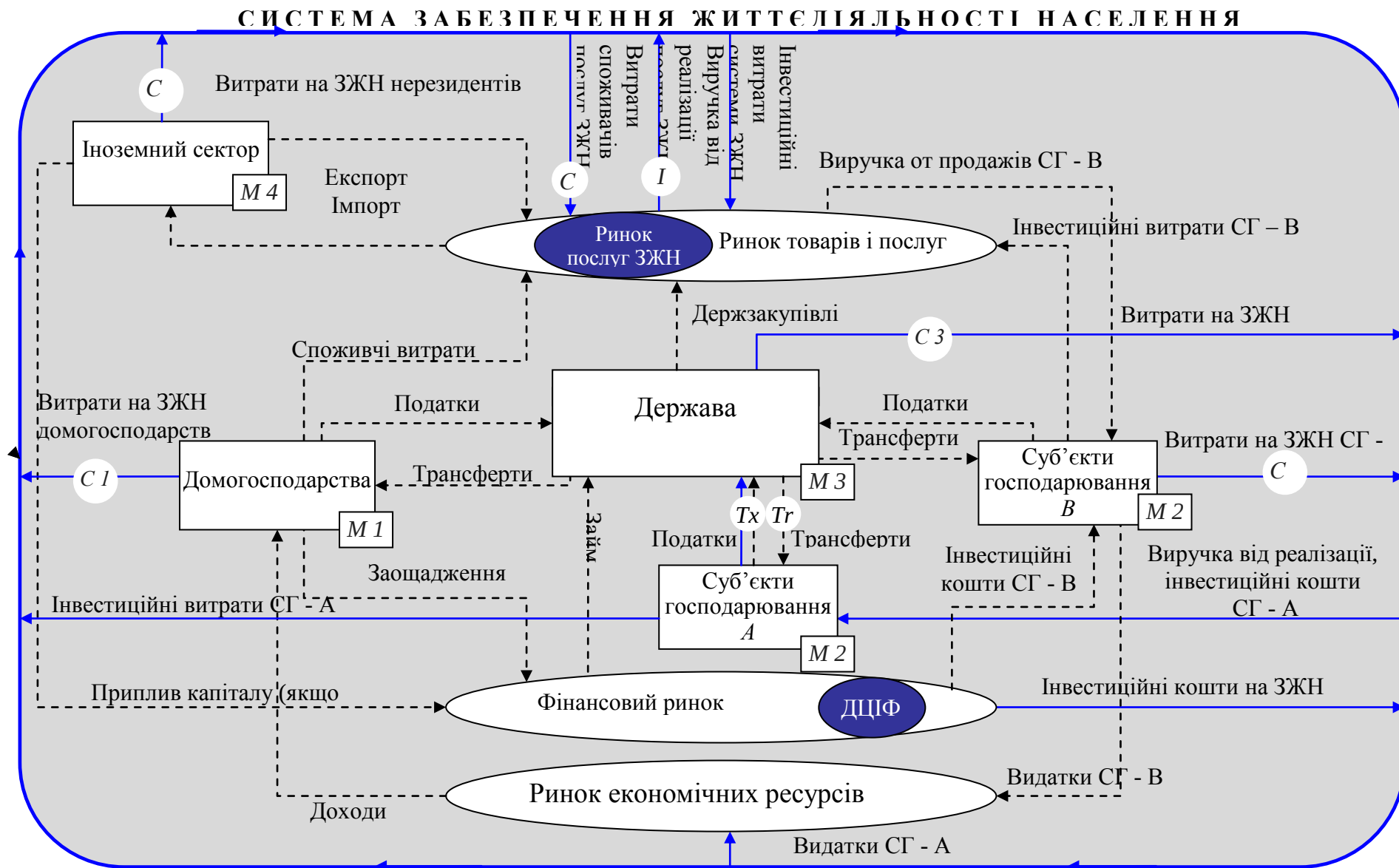

Рис. 4.18. Система ЗЖН у кругообігу фінансових потоків (авторська розробка)

У запропонованій моделі:

M_1, M_2, M_3, M_4 – агенти ринку (*market agent*)

 – Система забезпечення життєдіяльності населення

-----► – Кругообіг фінансових потоків між домогосподарствами, суб'єктами господарювання – споживачів послуг ЗЖН, державою; споживачами послуг ЗЖН – нерезидентами при ціновій традиційній моделі фінансового механізму

—————► – Кругообіг фінансових потоків між агентами ринку і системою ЗЖН інвестиційної моделі фінансового механізму

I – доходи (*income*);

C – витрати (*costs*);

CG_A – суб'єкти господарювання – постачальники послуг ЗЖН;

CG_B – суб'єкти господарювання – споживачі послуг ЗЖН;

ДЦІФ – Державний цільовий інвестиційний фонд;

Tr – трансферти (*transfers*);

Tx – податки (*taxes*)

Споживачами послуг ЗЖН є всі суб'єкти ринку (M_1 - M_4), витрати яких на ЗЖН (C_{1-34}) не адекватні потребам системи ЗЖН у власних інвестиційних витратах. Традиційна модель фінансового забезпечення інвестиційних потреб системи ЗЖН може бути представлена як відкрита система, коли фінансові ресурси частково регенеруються (Tr) усередині системи (дотації суб'єктам господарювання – постачальникам послуг ЗЖН) і виводяться (Tx) у вигляді податків і зборів. Модель фінансового забезпечення системи ЗЖН, побудована за типом закритої системи, заснована на замкненому кругообігу фінансових потоків в умовах обмеженої кількості фінансових ресурсів. Необхідні для забезпечення інвестиційних потреб системи ЗЖН фінансові ресурси безперервно відтворюються в такій системі завдяки діяльності суб'єктів

фінансового ринку за рахунок акумульованих (консолідування фінансових ресурсів) коштів із усіх можливих джерел.

Для цього слід розмістити комплекс необхідних суб'єктів ринків фінансових послуг і послуг ЗЖН у такий функціональний замкнений ланцюг, що включає і населення країни, де «вихідні» характеристики попередньої ланки відповідають параметрам «входу» наступної. У результаті такої організації фінансово-життєзабезпечуючих відносин між елементами системи виникає нова якість – цілісна система вищого порядку, що має властивості закритої динамічної системи. Така система в принципі здатна до автономного існування без надходження фінансових ресурсів ззовні, наскільки це дозволить ступінь узгодженості вхідних і вихідних характеристик суміжних ланок системи. При цьому вперше виникає ситуація, коли існування самої системи стає в залежність від потреб життєдіяльності людини як одного з її функціональних елементів. Ця залежність настільки велика, що звичне уявлення про систему ЗЖН як про щось зовнішнє по відношенню до людини, втрачає своє підґрунтя, оскільки людина тут є об'єктом забезпечення тією самою мірою, якою вона сама необхідна як складова частини системи як цілого.

Таким чином, обґрунтовано доцільність формування Державного цільового інвестиційного фонду розвитку системи ЗЖН за рахунок обов'язкового загальнодержавного збору з таких джерел: нефінансові корпорації, фінансові корпорації та домашні господарства. Це дозволяє здійснити часткове, цілеспрямоване підтримуюче переміщення фінансових ресурсів із високорентабельних сфер господарської діяльності у сферу ЗЖН із метою підвищення її інвестиційних можливостей і створення умов для збалансованого розвитку. Інакше кажучи, запропонований підхід припускає здійснення інвестування у функціонування та розвиток системи ЗЖН на примусовій основі.

З метою формування ДЦФ у межах організаційного забезпечення управління збалансованим розвитком системи ЗЖН слід установити в рамках Податкового кодексу України обов'язковий загальнодержавний збір на розвиток системи ЗЖН і внести в Податковий кодекс України у ст. 9 поправку про віднесення запропонованого збору до загальнодержавних податків і зборів.

Виходячи з ідеї ефективного перерозподілу фінансових ресурсів рентабельних суб'єктів економіки на інвестиційні потреби системи ЗЖН, як одного з факторів їх сталого розвитку, пропонується застосування диференційованих ставок обов'язкових внесків до різних суб'єктів господарювання. У найбільш загальному вигляді державна служба статистики України класифікує суб'єкти господарювання на такі категорії:

- нефінансові корпорації;
- фінансові корпорації;
- сектор загального державного управління;
- домашні господарства;
- некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства;
- оплата послуг фінансових посередників.

Ретроспективний аналіз прибутковості вказаних категорій потенційних примусових інвесторів свідчить, що позикоспроможними є тільки три з них (табл. Ж. 6 дод. Ж).

Таким чином, є актуальним виконання перспективного аналізу і визначення оптимальної ставки зборів у ДЦФ системи ЗЖН на основі його наповнення з таких джерел, як нефінансові корпорації, фінансові корпорації та домашні господарства.

У зв'язку з необхідністю проведення перспективного аналізу чистого прибутку суб'єктів господарювання пропонуються регресійні моделі динаміки (4.10–4.12). Слід зауважити, що точність таких моделей, яка може бути

виражена множинним коефіцієнтом кореляції, досить висока, а сам коефіцієнт становить від 0,82 до 0,99. Таким чином, застосування лінійних моделей для опису динаміки чистого прибутку суб'єктів господарювання є виправданим.

$$X_1 = 37087,4 + 11802,82 * T, \quad (4.20)$$

де X_1 – чистий прибуток нефінансових корпорацій;

T – фактор часу, $T = \overline{1, n}$;

$$X_2 = 4691,93 + 3227,67 * T, \quad (4.21)$$

де X_2 – чистий прибуток фінансових корпорацій;

$$X_3 = -2360,4 + 21320,53 * T, \quad (4.22)$$

де X_3 – чистий прибуток домашніх господарств.

Отже, дані категорії суб'єктів господарювання мають різні показники чистого прибутку, а також відмінні один від одного моделі її динаміки. Відповідно до цього можна зробити висновок про доцільність передбачення в оптимізаційній моделі можливості застосування різних диференційованих ставок обов'язкових зборів для різних категорій суб'єктів господарювання.

Варто відзначити також істотну різницю в еластичності показника відхилення від сплати зборів різними категоріями суб'єктів господарювання (рис. 4.19–4.21).

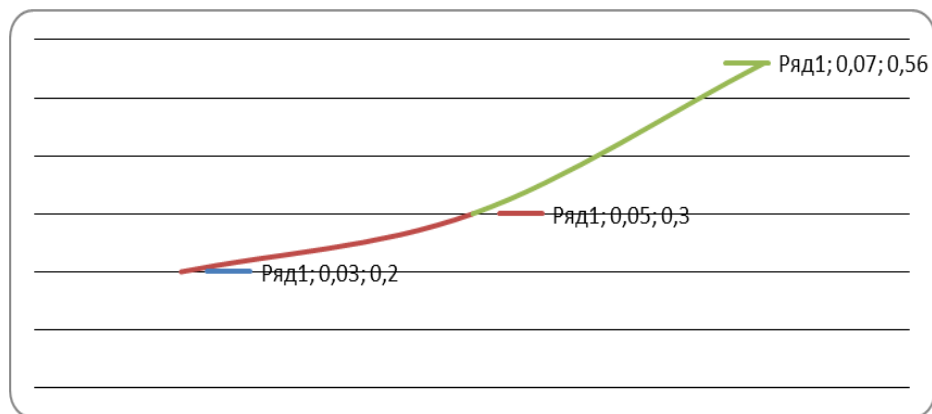

Рис. 4.19. Графік залежності рівня відхилення від сплати зборів домашніми господарствами від ставки таких зборів (розрахунки автора)

Дана різниця може бути пояснена тим, що домашні господарства мають більше маневру для відхилення від сплати зборів (рис. 4.19). Найменшою маневреністю у зв'язку з більш жорсткою фінансовою звітністю мають фінансові корпорації (рис. 4.21).

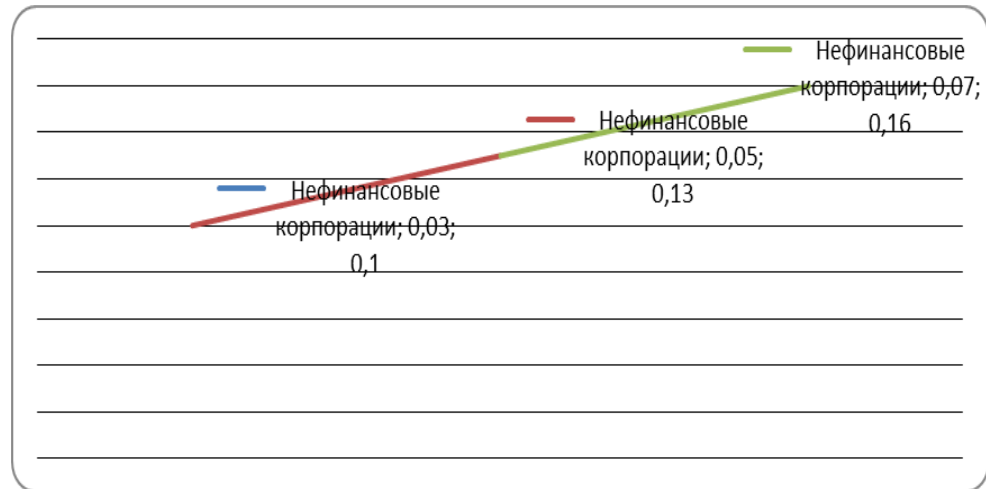

Рис. 4.20. Графік залежності рівня відхилення від сплати зборів нефінансовими корпораціями від ставки таких зборів (розрахунки автора)

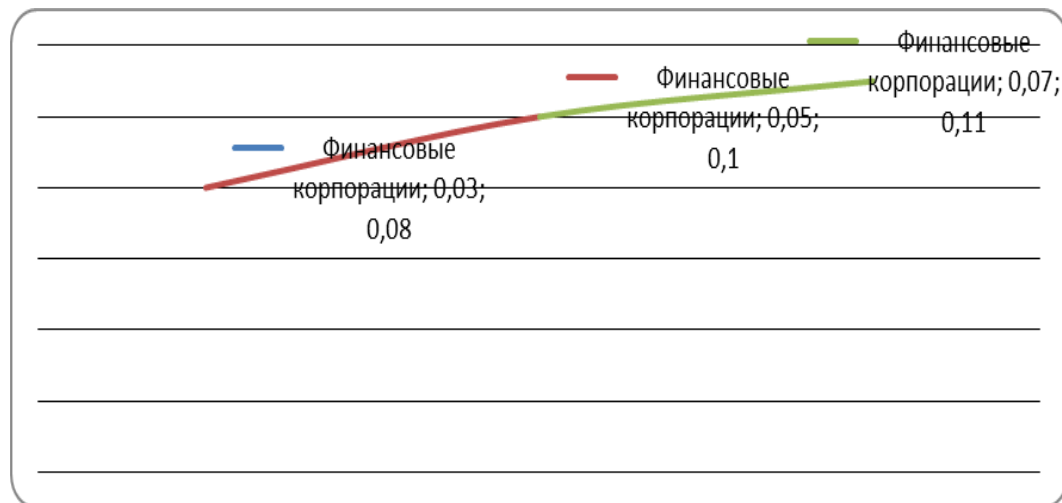

Рис. 4.21. Графік залежності рівня відхилення від сплати зборів фінансовими корпораціями від ставки таких зборів (розрахунки автора)

Не тільки зростання факторів відхилення від сплати зборів знижує ефективність нарощування ставки. Із збільшенням сукупного обсягу

надходжень, згідно із законами граничної корисності, віддача від одиниці таких надходжень знижується (рис. 4.22).

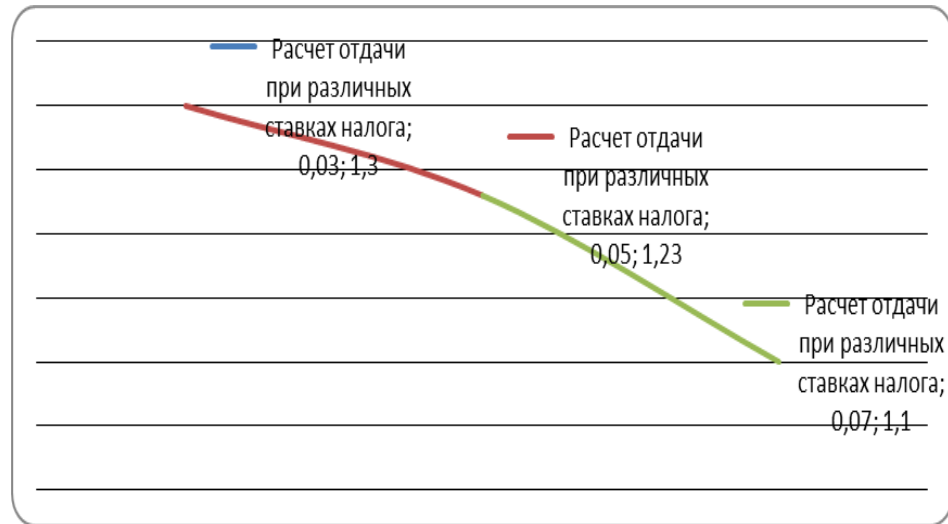

Рис. 4.22. Залежність віддачі на вкладений капітал від сукупного обсягу таких вкладень при різних ставках зборів (розрахунки автора)

Виявлені залежності доцільно використовувати у вигляді обмежень моделі ЦФ:

$$Z = (X_1 \cdot N_1 \cdot U_1 + X_2 \cdot N_2 \cdot U_2 + X_3 \cdot N_3 \cdot U_3) \cdot O \rightarrow \max, \quad (4.23)$$

$$\begin{cases} N_{1-3} \leq 7\% \\ O = -0,03 \cdot \bar{N}^2 + 0,02 \cdot \bar{N} + 1,31 \\ U_1 = -0,03 \cdot N_1 + 0,93 \\ U_2 = 0,005 \cdot N_2^2 - 0,035 \cdot N_2 + 0,95 \\ U_3 = -0,08 \cdot N_3^2 + 0,14 \cdot N_3 + 0,74 \\ N_{1-3} \geq 0 \end{cases} \quad (4.24)$$

де X_{1-3} – чисті прибутки категорій суб'єктів господарювання – нефінансових корпорацій, фінансових корпорацій, домашніх господарств відповідно. Даний показник розраховується на підставі регресійних моделей

динаміки (4.20–4.22);

N_{1-3} – ставки обов’язкових зборів у ДЦІФ системи ЗЖН для різних суб’єктів господарювання – нефінансових корпорацій, фінансових корпорацій, домашніх господарств відповідно;

U_{1-3} – частка сплати обов’язкових зборів у ДЦІФ системи ЗЖН різними суб’єктами господарювання – нефінансових корпорацій, фінансових корпорацій, домашніх господарств відповідно. Для моделі використано експертні оцінки даного показника (табл. 4.1);

O – віддача на вкладений капітал. Для моделі використано експертні оцінки даного показника (табл. 4.2).

Таблиця 4.1

**Залежність сплати зборів різними суб’єктами господарювання
від ставки таких зборів, %**

Ставка збору	Домашні господарства	Нефінансові корпорації	Фінансові корпорації
3-4	80	90	92
4-6	70	87	90
6-7	44	84	89

Таблиця 4.2

**Залежність віддачі на вкладений капітал від сукупного обсягу таких
вкладень при різних ставках зборів**

Норма віддачі	Віддача	Ставка збору	Грошовий еквівалент суми збору
0,3	1,3	0,03	15359,47
0,2	1,2	0,05	25599,11
0,1	1,1	0,07	35838,75

Обмеження моделі:

$$X_{1-3} \geq 0; \quad (4.25)$$

$$X_{1-3} \leq 7\%. \quad (4.26)$$

Пошук оптимального розв'язку при заданих у моделі цільовій функції та обмеженнях, виконаний на основі прогнозних даних про розміри чистого прибутку категорій суб'єктів господарювання на 2015 р., отриманих на підставі моделей динаміки, описаних вище, засвідчив, що оптимальними є такі ставки зборів:

для нефінансових корпорацій – 4,68 %;

для домашніх господарств – 6 %;

для фінансових корпорацій – 1,32 %.

Сукупний обсяг отриманих фінансових коштів за рік при цьому складе 19 862 млн грн, а обсяг коштів з урахуванням віддачі – 25 820 млн грн.

Таким чином, у рамках механізму фінансового забезпечення збалансованого розвитку системи ЗЖН запропоновано оптимізаційну модель визначення оптимальних ставок обов'язкового загальнодержавного збору на розвиток системи ЗЖН для формування Державного цільового інвестиційного фонду, засновану на авторських моделях динаміки чистого прибутку суб'єктів господарювання, що дозволяє здійснювати часткове, цілеспрямоване підтримуюче переміщення фінансових ресурсів із високорентабельних сфер господарської діяльності у сферу ЗЖН із метою підвищення її інвестиційних можливостей.

Дістали подальшого розвитку положення державного регулювання фінансового забезпечення галузей забезпечення життєдіяльності населення, що передбачає цілеспрямоване підтримуюче переміщення фінансових ресурсів із високорентабельних сфер господарської діяльності у сферу забезпечення життєдіяльності населення з метою підвищення інвестиційних можливостей галузей за рахунок введення обов'язкового загальнодержавного збору з

нефінансових та фінансових корпорацій, домашніх господарств та їх перерозподілу за допомогою Державного цільового інвестиційного фонду

Систему управління збалансованим розвитком ЗЖН на макрорівні, розроблену згідно з авторською концепцією, схематично наведено на рис. Ж. 8 дод. Ж). Механізм управління інвестиціями у функціонування системи ЗЖН, інтегрований у комплексний механізм управління збалансованим розвитком системи ЗЖН, згідно з концепцією даного дослідження, виступає інструментом формування пропозицій про обсяг фінансового забезпечення покриття ЕДБ за рахунок інвестицій, що направляються на функціонування системи ЗЖН. Механізм дозволяє забезпечувати інвестиційну активність системи ЗЖН за рахунок агрегованого обсягу інвестицій, одержуваних із різних джерел, а також перерозподілу фінансових ресурсів із високорентабельних галузей, що є передумовою збалансованого (стійкого) розвитку системи ЗЖН на макрорівні.

Отже, дістав розвитку методичний підхід до забезпечення збалансованого розвитку галузей ЗЖН на макрорівні за рахунок використання орієнтованого на збалансоване функціонування підходу до механізму управління інвестиціями, як обмежувального фактора. Для розвитку підходу розроблено оптимізаційну модель визначення оптимальних ставок обов'язкового загальнодержавного збору на розвиток системи ЗЖН з метою формування Державного цільового інвестиційного фонду, засновану на авторських моделях динаміки чистого прибутку суб'єктів господарювання.

Розвиток підходу спрямований на формалізацію управлінських впливів на ЕДБ системи ЗЖН, що виникають на макрорівні, з метою мобілізації національних ресурсів у єдиний організаційний комплекс для збереження можливості системи ЗЖН функціонувати в заданому режимі в довгостроковій перспективі за рахунок підвищення її інвестиційної активності шляхом часткового, цілеспрямованого підтримуючого переміщення фінансових ресурсів із високорентабельних сфер господарської діяльності у сферу ЗЖН.

Конкретизація аналітичного, методологічного, інституціонального і фінансового забезпечення на макрорівні дозволила забезпечити цілезабезпечуючий регулюючий рух від ЕДБ системи ЗЖН, що формуються в результаті неефективного управління інвестиціями, до ЕДБ системи ЗЖН, що формуються в результаті неефективного управління інноваціями.

4.4. Методичні підходи до збалансованого розвитку галузей забезпечення життєдіяльності населення на мегарівні

Досягнення стратегічної мети України – одержання статусу повноцінного члена Євросоюзу – потребує необхідних перетворень, у тому числі у сфері ЗЖН (до якої ЄС пред'являє особливі вимоги), для того щоб згідно з умовами вступу «підняти» рівень інфраструктури до рівня стандартів ЄС [138].

Фактором підвищення рівня інфраструктури є обсяг фінансування інноваційної діяльності системи ЗЖН.

Необхідність управління збалансованим розвитком системи ЗЖН на мегарівні, тобто в умовах виникнення ЕДБ у системі світового господарства, потребує спеціального розгляду й обґрунтування.

Останнім часом у Європі все більша кількість питань, пов'язаних із соціальною орієнтацією економік, вирішується не на національному, а на загальноєвропейському рівні. Соціально-орієнтована модель у рамках Європейського Союзу, незважаючи на серйозні відмінності між європейськими державами, є предметом загального врегулювання. Діяльність окремих інститутів ЄС на наднаціональному рівні відіграє роль надбудови, сприяючи вирішенню масштабних проблем. Механізм захисту соціальної орієнтації економік ЄС побудований на розподілі ролей і сфер відповідальності між

різними рівнями за принципом субсидіарності. На сьогоднішній день правомірно говорити про розвиток нової моделі соціальної орієнтації економіки – загальноєвропейської, відповідно до якої розгортаються інтеграційні процеси у сферах, що забезпечують соціальні інтереси суспільства в рамках держав-членів ЄС. Європейські держави, які відрізняються одна від одної за організаційною структурою і формами діяльності, у цілому відповідають загальноєвропейській моделі. Вироблена модель зближає концепції соціальної орієнтації економік різних країн, і, незважаючи на негативні зміни, що відбуваються останнім часом, феномен соціальної держави в Європі зберігається. Цьому сприяє передача повноважень щодо вирішення питань, пов'язаних зі створенням умов для функціонування соціально-орієнтованої економіки, на наднаціональний рівень.

Для України одним із таких питань є низький рівень інноваційного розвитку системи ЗЖН, який становить джерело виникнення економічних дисбалансів ЕДБ 1, ЕДБ 2, ЕДБ 10, ЕДБ 12 (табл. В. 13 дод. В). Скорочення масштабів виявлених дисбалансів можливе винятково шляхом активізації інноваційної політики держави в сфері ЗЖН за допомогою реалізації рішень у рамках міжнародної й світової політики. При цьому в умовах глобалізації економічних і політичних відносин різних країн із зростанням взаємозалежності національних економік існує не тільки об'єктивна можливість, але і нагальна потреба якісних змін у підходах до управління збалансованим розвитком системи ЗЖН на мегарівні шляхом її інноваційних перетворень.

Інструментом впливу на ЕДБ системи ЗЖН на мегарівні згідно з концепцією обмежуючого фактора (розділ 3, табл. В. 13, В. 14 дод. В) виступає управління інноваціями.

Як підхід до збалансованого розвитку системи ЗЖН на мегарівні запропоновано інноваційно-орієнтований підхід у процесі підготовки та прийняття управлінських рішень щодо формування стратегії її розвитку.

Механізм управління інноваціями, інтегрований у комплексний механізм управління збалансованим розвитком системи ЗЖН, згідно з концепцією даного дослідження, виступає інструментом формування пропозицій про доцільність фінансового забезпечення альтернативних інноваційних проектів (далі – АІП) на національному і наднаціональному рівнях. Механізм дозволяє забезпечувати поступальний розвиток системи ЗЖН у напрямі підвищення якості послуг ЗЖН за рахунок пошуку та реалізації АІП, що є передумовою збалансованого розвитку системи ЗЖН на мегарівні, тобто у світовому економічному просторі.

Доцільність застосування інноваційно-орієнтованого підходу до управління збалансованим розвитком системи ЗЖН на мегарівні обґрунтовується:

по-перше, суспільно-історичною значимістю переходу сучасної економіки на інноваційний шлях розвитку. Останніми роками в розвинених країнах світу до 75 % приросту ВВП утворюється саме завдяки інноваціям. Обсяги інвестицій для науки і розвитку (*R&D*) в індустріальних країнах становлять до 80 % і більше [111]. Генерація нових ідей, втілюваних у високих технологіях та інноваціях, багато в чому визначає високу якість розвитку сфери ЗЖН цих країн і рівень добробуту їх громадян [383];

по-друге, необхідністю ефективної та комплексної модернізації системи ЗЖН України, що викликано як високою соціальною значимістю ресурсів, що поставляються нею, так і повільним процесом її інноваційного розвитку;

по-третє, необхідністю наближення до вимог ЄС показників використання енергетичних і матеріальних ресурсів на виробництво послуг. Із загальної кількості водопроводів не відповідають санітарним нормам через відсутність зон санітарної охорони 67,9 %, комплексу очисних споруд – 17,1 %, знезаражувальних установок – 24,3 % [375, 378]. Середня величина непродуктивних втрат води в мережах становить близько 40 %, а в окремих районах вона перевищує 50 %. Значна частина котлів має ККД менше 82 %.

Техніка експлуатується понад 20 років. Перевитрати палива на 20 % вище відносно світового рівня. Питомі витрати енергетичних ресурсів при виробництві й наданні послуг ЗЖН майже вдвічі перевищують відповідні показники країн-членів ЄС;

по-четверте, необхідністю перегляду форм і методів державної підтримки інноваційної діяльності системи ЗЖН із метою підвищення її якісних характеристик. Розробка ефективних інструментів державної підтримки інноваційного розвитку системи ЗЖН потребує, з одного боку, державного управління і координації дій усіх суб'єктів інноваційної діяльності, з іншого – створення умов для достатнього її фінансування та ресурсного забезпечення.

Слід також зазначити, що запропонований підхід не суперечить Стратегії інноваційного розвитку України [383], якою передбачено використання міжнародного фактора в інтересах інноваційного розвитку економіки країни.

Конкретність підходу, позиціонованого як «інноваційно-орієнтований» та орієнтованого на підвищення якісних показників системи ЗЖН і її сталий розвиток, потребує точності понятійного апарату, що визначає сутність та механізми збалансованого розвитку на мегарівні, а також розгляду дефініцій «інновація» і «стійкість».

Поняття «інновація» у світовій економічній літературі трактується залежно від об'єкта та предмета дослідження. Так, Б. Твісс трактує інновацією як процес, у якому винахід або ідея набувають економічного змісту [530]. Ф. Ніксон розглядає інновацію як сукупність технічних, виробничих і комерційних заходів, що приводять до появи на ринку нових і поліпшених промислових процесів й устаткування [268]. Б. Санто вважає інновацію таким суспільним технічним економічним процесом, який через практичне використання ідей і винаходів приводить до створення кращих за своїми властивостями виробів, технологій, і якщо вона орієнтується на економічну вигоду, то поява інновації на ринку може принести додатковий дохід [355].

Й. Шумпетер визначає інновацію як нову науково-організаційну комбінацію виробничих факторів, мотивовану підприємницьким духом [440]. Своє бачення поняття «інновація» викладено у дослідженнях таких науковців, як Ф. Амбрехт [463], У. Кінгстон [501], С. Кастеллачи [471], М. Осман [515], Р. Солоу [527] та ін.

Питанням інноваційного розвитку СЕС, дослідженню інновацій як фактора їх сталого розвитку в умовах глобалізації світогосподарських зв'язків присвячено численні праці зарубіжних економістів, серед яких: Л. Абалкін [3], Л. Гохберг [91], П. Друкер [481], В. Макаров [226], Ж. Мінгальова [252], С. Фрімен [488] та ін.

Дослідження технологічних систем (К. Фрімен, Д. Кларк та ін.), а також роботи з вивчення дифузії нововведень (С. Девіс, Є. Менсфілд, А. Ромео) започаткували формування концепції національних інноваційних систем [488].

Національна інноваційна система представлена економічною думкою як сукупність суб'єктів й інститутів, діяльність яких спрямована на здійснення та підтримку здійснення інноваційної діяльності [512].

В Україні питання існування національної інноваційної системи залишається відкритим. Різним аспектам формування інноваційної стратегії держави, стратегічного управління інноваціями, управління інноваційними проектами, індикаторам інноваційного розвитку, оцінки ефективності інноваційних програм присвячено роботи сучасних вітчизняних учених-економістів, таких як О. Амоша [15], Л. Антонюк [21], Т. Белопольська [32], А. Воронкова [75], В. Геєць [81], З. Каїра [135], Н. Касьянова [140, 141] та ін. Проблеми інноваційного відтворення засобів виробництва, впровадження нових організаційних форм управління житлово-комунальними комплексами висвітлено П. Бубенко в роботах [57, 58]. Однак, незважаючи на численні дослідження теоретичних і практичних проблем формування інноваційної моделі розвитку національної економіки, у вітчизняній економічній науці не

склався цілісний підхід до визначення її цілей, структури та спрямованості, а вивчення результатів впливу інноваційної стратегії держави на збалансований розвиток системи ЗЖН залишилося зовсім поза полем дослідницьких переваг.

Для цілей дослідження у визначенні базової дефініції «інновація» доцільно спиратися на розуміння інновації як реалізованого нововведення [444, 458, 483]. Інновація в системі ЗЖН розуміється як синонім її стійкості та збалансованого розвитку на базі різноманітних реалізованих нововведень.

Під «інноваційно-орієнтованим» підходом до стійкого збалансованого розвитку в рамках дослідження розуміється створення умов для реалізації ланцюга нововведень, що охоплюють усі сфери діяльності ЗЖН, мають комплексний характер негативних наслідків, забезпечують нейтралізацію ЕДБ системи ЗЖН і спрямовані на підвищення рівня та якості життєдіяльності населення за рахунок зміни якісних характеристик послуг. «Інноваційно-орієнтований» підхід до розвитку включає управління не тільки основним інноваційним процесом, але і розвитком системи факторів й умов, необхідних для його здійснення, тобто управління інноваційним потенціалом.

Таким чином, головними складовими «інноваційно-орієнтованого» підходу до збалансованого розвитку системи ЗЖН є управління процесом реалізації інноваційних проектів і управління процесом розвитку її інноваційного потенціалу.

Для вироблення ефективного механізму управління збалансованим розвитком системи ЗЖН на мегарівні використано модель інноваційного розвитку, яка містить три основних етапи.

Перший етап – формування системи економічних показників для оцінки рівня інноваційного розвитку, що враховують взаємозв'язки між факторами внутрішнього та зовнішнього середовища системи ЗЖН, тобто показники інноваційного потенціалу, інноваційного клімату й інноваційної активності.

Другий етап – інструментарій оцінки рівня інноваційного розвитку системи ЗЖН. Дана оцінка здійснюється на основі зіставлення показників інноваційного потенціалу й інноваційного клімату.

Третій етап – вибір інноваційної стратегії розвитку системи ЗЖН. Інноваційна стратегія вибирається залежно від інноваційного рівня, на якому перебуває система ЗЖН, і ступеня її «стійкості».

Як базовий підхід до оцінки рівня інноваційного розвитку системи ЗЖН приймається системний. У рамках системного підходу система ЗЖН розглядається як відкрита система, що складається, з одного боку, із цілого ряду взаємодіючих складних підсистем, а з іншого – як єдине ціле стосовно її зовнішнього середовища.

Суть підходу полягає в тому, що система представляється як сукупність певних елементів (блоків, підсистем), тісно пов'язаних між собою. Такими елементами виступають витрати, ціна, інвестиції та інновації. При цьому зміна одного елемента може спричинити відповідні автоматичні зміни в інших елементах (природна адаптація до змін) або викликати необхідність цілеспрямованих змін в інших блоках системи для того, щоб зберегти її цілісність і життєздатність (штучна або інституціональна адаптація до змін). Так, наприклад, підвищення тарифів спричиняє збільшення розмірів фінансового забезпечення інноваційного розвитку системи ЗЖН за рахунок власних коштів, але при цьому, нарощуючи дебіторську заборгованість як цінову функцію, система втрачає свою інвестиційну привабливість. З позиції цього підходу система ЗЖН представлена у вигляді цілісної системи, що складається із взаємопов'язаних частин, кожна з яких робить свій внесок у характеристики системи та її життєздатність. У зв'язку з цим здійснення в системі ЗЖН яких б то ні було змін (а інновації саме і є досить радикальними змінами) об'єктивно потребує необхідності системного врахування існуючих зв'язків між усіма її елементами.

Використання системного підходу до оцінки рівня інноваційного розвитку системи ЗЖН дозволяє задовольнити інформаційні потреби ОПР на мегарівні як у часі, так і в просторі, що забезпечує безперервність і узгодженість управлінських рішень як за напрямками, так і за рівнями ієрархії та сприяє здійсненню інноваційних програм із найбільшою ефективністю.

Основою для вироблення інноваційної стратегії є визначення рівня інноваційного розвитку. Відсутність у вітчизняній науці та практиці цілісної і загальноприйнятої методики оцінки інноваційного розвитку й інноваційної активності СЕС є підставою для застосування досить різноманітних підходів до трактування сутності інноваційних процесів у різних системах, і закономірно, що значно різняться між собою методики оцінки рівня їх інноваційного розвитку. Разом з тим відсутність однаковості в методах і моделях перешкоджає координації зусиль щодо впровадження інновацій на різних рівнях управління збалансованим розвитком системи ЗЖН, ускладнює управління її інноваційною діяльністю в цілому.

Порядком планування, фінансування та контролю за виконанням й упровадженням науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, проектів нормативно-правових актів [313] також не передбачена методика оцінки інноваційного розвитку й інноваційної активності.

Для оцінки рівня інноваційного розвитку системи ЗЖН використано методику, яка дозволяє здійснювати розрахунки інноваційної конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів різних ієрархічних рівнів – від окремих підрозділів і підприємств до регіонів і країни в цілому, тобто має універсальне значення [252]. Визначальними показниками рівня інноваційного розвитку системи ЗЖН, згідно із цією методикою, є рівень інноваційного потенціалу (стан внутрішнього середовища) і стан інноваційного клімату (стан зовнішнього середовища) (табл. Ж. 7 дод. Ж).

Отже, система ЗЖН України характеризується низьким рівнем

інноваційного розвитку: спостерігається низький рівень її інноваційного потенціалу при досить несприятливому зовнішньому інноваційному кліматі.

Методика [252] використана для якісної оцінки рівня інноваційної активності системи ЗЖН, а для кількісної – вербально-числова шкала Харрінгтона, яка досить широко застосовується в експертних оцінках для характеристики ступеня виразності критеріальної властивості. Шкала Харрінгтона має універсальний характер і може у відповідних модифікаціях застосовуватися для оцінки показників якісного характеру. У шкалі інтервально задаються якісні характеристики результатів кількісних розрахунків, а також забезпечується інтерпретація результатів аналізу [353] (табл. Ж. 8 дод. Ж).

Згідно з виконаними розрахунками кількісне значення в шкалі градації показника інноваційного розвитку склало нижче 0,37, що відповідає низькому рівню інноваційної активності системи ЗЖН на сучасному етапі та потребує кардинальних змін у методах і підходах до управління інноваційним розвитком її діяльності.

У даний час не існує єдиної методики визначення інвестиційної привабливості об'єктів інженерної інфраструктури. Це складне завдання, при вирішенні якого необхідне врахування впливу різних за природою виникнення факторів. Використовуваний інструментарій для оцінки інвестиційної привабливості системи ЗЖН має враховувати всі основні впливаючі фактори в комплексі. Для об'єктів системи ЗЖН, що мають специфічні особливості, серед яких однією з основних є наявність впливу як галузевих, так регіональних факторів, це має першорядне значення.

Економічна думка розглядає інвестиційну привабливість [283] як інтегровану характеристику окремих галузей економіки з позицій перспективного розвитку, прибутковості інвестицій і рівня інвестиційних ризиків.

Стосовно до даної предметної сфери з усіх показників, що характеризують інвестиційну привабливість суб'єктів ЗЖН, в умовах домінування економічних методів управління на перший план висуваються ті, які прямо або побічно характеризують, насамперед, фінансово-економічні аспекти господарюючого суб'єкта, що становлять інтерес для потенційного інвестора. Згідно з останніми даними, отриманими з різних джерел, консолідовані збитки ЖKK становлять більше 5 млрд грн, сумарна кредиторська заборгованість – 24, дебіторська – 16 млрд грн. Це свідчить про низьку інвестиційну привабливість суб'єктів господарювання ЗЖН.

Стійкість у сучасній економічній науці звичайно розглядається як одне з понять теорії економічної рівноваги й у макроекономічному аспекті досліджується під різними кутами зору. Як поступальний рух у напрямі неухильного зростання обсягів виробництва стійкість СЕС розумілася в період індустріального розвитку суспільства. Найважливішими критеріями стійкості СЕС у той період виступали стабільні та високі темпи економічного зростання. Суспільні науки на підставі досвіду розвитку людської цивілізації ставили в центр аналізу явища стійкості проблеми рівноваги, порядку, послідовності, детермінованості. СЕС тоді представлялися як замкнені, лінійні системи.

Парадигма розвитку ХХІ століття потребує перегляду підходів до подання категорії стійкості. Дослідження інституту державності на сучасному етапі демонструють тенденцію до комплексного характеру його аналізу як взаємодії економічних, соціально-культурних, соціально-політичних факторів у сукупності із соціо-природними, які сьогодні виявилися головним історичним викликом. Пріоритетність соціо-природних факторів пояснюється економічною діяльністю суспільства, оскільки суспільне виробництво є матеріальною основою життєдіяльності соціуму.

Аналіз існуючих трактувань поняття «стійкість» свідчить про відсутність єдиного уявлення щодо її сутності. Багатоаспектність думок дослідників

обмежує можливість урахування ключових теоретичних, методологічних і прикладних аспектів забезпечення стійкості системи ЗЖН. Узагальнення підходів (табл. Ж. 9. дод. Ж) дозволило сформулювати визначення поняття «стійкість системи ЗЖН».

Під стійкістю системи ЗЖН у рамках дослідження розуміється безперервний процес створення оптимальної прибуткової взаємодії між усіма її елементами, що дозволяє максимально довго підтримувати життєво важливі параметри життєдіяльності соціуму на розвиваючому рівноважному рівні, необхідному для досягнення її цілей, ефективно і вчасно протидіючи збурюючому впливу економічних дисбалансів.

Важливим фактором зростання стійкості системи ЗЖН в умовах подолання економічних дисбалансів мегарівня є реалізація альтернативних інноваційних проектів (далі – АІП), що забезпечують скорочення енергоемності послуг ЗЖН за рахунок переходу інженерної інфраструктури на альтернативні джерела енергоносіїв і/або альтернативні енергоресурси, підвищення якості послуг, екологічної безпеки об'єктів, ресурсо- й енергоефективності виробництва та постачання послуг.

Із цією метою при виборі інноваційної стратегії розвитку (далі – ІСР) системи ЗЖН виділено такі основні напрями:

інтеграція у глобальні інноваційні ланцюги щодо створення нововведень у галузі знань ЗЖН із метою розробки АІП;

створення міждержавного кластера інноваційних технологій ЗЖН, орієнтованого на взаємодію іноземного, приватного і державного секторів, наукових і освітніх установ в інноваційному процесі. Розвиток кластерної стратегії сьогодні у світі триває прискорюваними темпами: у США налічується 160 кластерів, у Франції – 144, у Китаї – більше 120, у Німеччині – 100, в Іспанії – 142, в Австрії – 76 [74]. В Україні, згідно з даними державної статистики [262], в 2013 р. виявлено 81 інноваційно активне підприємство за

видом економічної діяльності «Поставка електроенергії, газу, пари і кондиціонованого повітря» і 45 інноваційно активних підприємств за видом економічної діяльності «Водопостачання, каналізація, поводження з відходами». Це такі підприємства, які здійснюють інноваційну діяльність, однак не пов'язані з науково-дослідною та освітньою діяльністю, як у кластерах, і не створюють синергетичного ефекту за рахунок взаємодії учасників;

формування інноваційної інфраструктури сфери ЗЖН шляхом створення і розвитку технополісів, технопарків, індустріальних парків, інноваційно-технологічних центрів, бізнес-інкубаторів, центрів трансферу технологій, приватно-державних партнерств, галузевого сектору науки тощо за рахунок залучення іноземних інвестицій;

своєчасне і достатнє фінансове забезпечення інноваційних процесів у системі ЗЖН за рахунок фінансових ресурсів ДЦФ. Сьогодні механізми залучення коштів (крім бюджетних) на інноваційну діяльність системи ЗЖН України фактично не діють. Немає інструментів стимулювання суб'єктів господарювання до використання інновацій. Відсутні пророблені механізми залучення зовнішніх інвестицій.

Механізм реалізації ІСР системи ЗЖН на мегарівні (рис. Д. 2 дод. Д. г) становить послідовність таких дій:

розгляд пропозиції про обсяг фінансового забезпечення покриття ЕДБ системи ЗЖН за рахунок інвестицій, що направляються на інновації;

пошук АІП на національному і наднаціональному рівнях;

перевірка гіпотези про відповідність АІП національним інтересам;

перевірка готовності системи ЗЖН до реалізації АІП;

формування переліку критеріїв вибору з АІП, визначення ваг критеріїв експертним методом, вибір АІП на основі рейтингових методів;

перевірка гіпотези про необхідність внесення коригувань в ІСР системи ЗЖН;

внесення коригувань в ІСР системи ЗЖН;

контроль ступеня впливу розпочатих кроків щодо управління інвестиціями на ЕДБ системи ЗЖН із використанням механізму управління ЕДБ системи ЗЖН;

затвердження інноваційних проектів та ІСР системи ЗЖН.

Розвиток системи ЗЖН, як складової частини сфери ЖКГ і соціальної інфраструктури країни – багатоаспектна проблема, вирішення якої передбачає впровадження нових технологій і вдосконалення діючої системи забезпечення коштами АПП.

Як відзначено в програмних документах реформування і розвитку ЖКГ, «Брак власних і бюджетних фінансових ресурсів, їх неефективне розміщення, відсутність дієвого механізму залучення позабюджетних коштів не сприяють вирішенню завдань технічного переоснащення житлово-комунальних підприємств і розвитку комунальної інфраструктури. Не налагоджене ефективне співробітництво із приватними інвесторами, міжнародними фінансовими установами і донорськими організаціями, не створений сприятливий інвестиційний клімат» [311].

Значне відставання фактичного від необхідного рівня використання прогресивних технологічних процесів, достатніх для підтримки стандартів якості, надійності та безпеки обслуговування населення обумовлене недостатністю фінансування і ресурсного забезпечення галузі, що має місце, як мінімум, п'ять останніх десятиліть.

Згідно з результатами опитування [357] серед факторів, що перешкоджають здійсненню інноваційних перетворень у цій сфері, 55,5 % респондентів називають значні витрати на нововведення; 53,7 % – недостатню фінансову підтримку державою; 41 % – високий економічний ризик; 38,7 % – тривалий строк окупності нововведень; 33,3 % – відсутність коштів у замовника.

Практична реалізація інноваційно-орієнтованого підходу до розвитку системи ЗЖН натрапляє на серйозні перешкоди у вигляді труднощів із пошуком джерел фінансування інновацій, оскільки новизна, тривалі строки окупності нововведень і високий ризик втрат вкладених коштів не забезпечуються інвестиційною привабливістю її об'єктів інвестування. У зв'язку з цим інноваційно-орієнтований підхід передбачає використання будь-якого потенційного джерела:

$$S_o = \sum_{i=1}^{10} S_i, \quad (4.27)$$

де S_o – обсяг фінансового забезпечення інноваційного розвитку системи ЗЖН;

S_i – внесок i -го джерела в загальний обсяг фінансування.

Потенційні джерела фінансового забезпечення інноваційного розвитку системи ЗЖН наведено на рис. 4.23.

Для реалізації механізму управління системи ЗЖН на мегарівні ці джерела класифіковано за характером фінансування: на поворотній або безповоротній основі (рис. Ж. 9 дод. Ж). Серед джерел безповоротного фінансування можна виділити такі: залучення власних коштів суб'єктів господарювання ЗЖН, бюджетне безповоротне фінансування. До безповоротного джерела фінансування належать цільові позабюджетні фонди різного рівня, що також не одержали інституціональну підтримку в Україні.

Традиційно інноваційні потреби суб'єктів господарювання ЗЖН забезпечуються за рахунок власних коштів у порядку реінвестування прибутку (S_1) і бюджетного фінансування (S_2).

Як відзначають провідні фахівці у сфері управління ЖКК, державні та громадські діячі, такі фактори, як бюджетні обмеження, низька платоспроможність населення, незадовільна платіжна дисципліна споживачів послуг ЗЖН, значно знижують власний інвестиційний потенціал галузі.

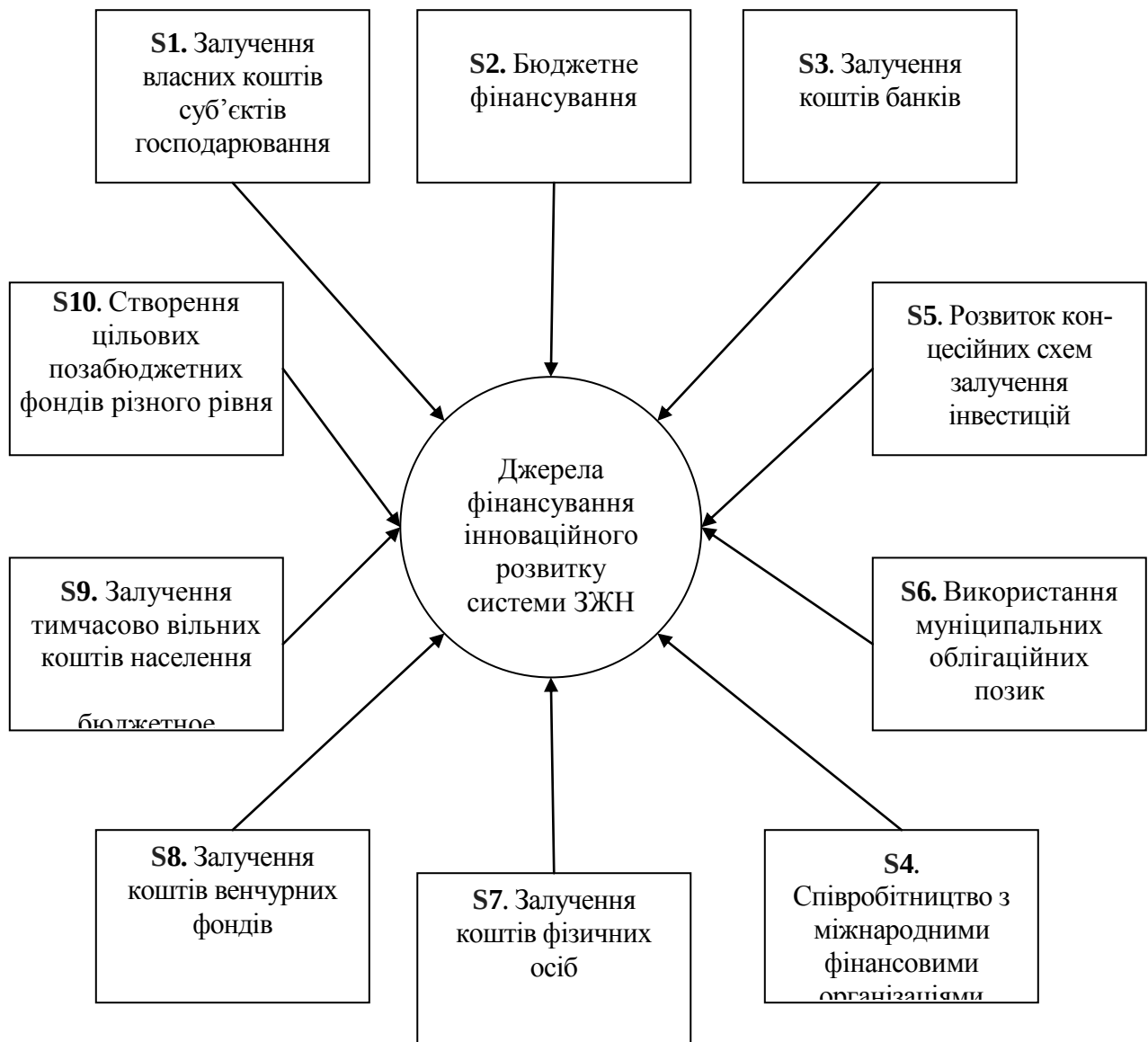

Рис. 4.23. Джерела фінансування інноваційного розвитку системи ЗЖН

(складено автором)

Бюджетне фінансування в інноваційний розвиток системи ЗЖН (підрозділ 2.3) також не може виступати основним джерелом, незважаючи на те що за формальними ознаками останніми роками воно демонструє деяку «позитивну» тенденцію. Так, відповідно до програмного документа [311] для цих цілей було заплановано виділити з бюджету на період 2010–2014 рр. 23,3 млрд грн, що на 3,3 млрд грн більше, ніж було виділено за попередній

період. Проте, за оцінками фахівців, заплановані обсяги коштів не відповідали інноваційним потребам галузі [441]. Звертає на себе увагу також той факт, що заплановані обсяги фінансового забезпечення для виконання поставлених завдань виділялися на розвиток галузі, як правило, не в повному обсязі. Так, щорічно галуззю фактично освоювалося менше третини передбачених Програмою фінансових ресурсів. Отже, відзначена «позитивна» тенденція не може розглядатися як позитивний результат у вирішенні проблеми фінансового забезпечення інноваційного розвитку системи ЗЖН.

Джерелами фінансового забезпечення інноваційного розвитку системи ЗЖН на поворотній основі можуть виступати такі: співробітництво з міжнародними фінансовими організаціями; розвиток концесійних схем залучення інвестицій; використання муніципальних облігаційних позик; залучення коштів банків, підприємств, організацій і фізичних осіб, тимчасово вільних коштів населення, коштів венчурних фондів.

Залучення коштів банків та інших юридичних осіб (S3) представлене в Україні в основному іноземними інвесторами. Це викликано рядом причин: занадто тривалим періодом віддачі, дорожнечою проєктів, відсутністю економічних стимулів, наявністю підвищеного ризику, обтяженням кредитних портфелів директивними кредитами, орієнтацією кредитних ресурсів на ринки з більш привабливими відсотками. Крім того, банківське кредитування поки не може мати досить вагомого значення в підвищенні інвестиційної активності галузей ЗЖН, тому що не набуло необхідної фінансової потужності. Згідно з даними Національного банку України, обсяг кредитів в економіку зростає менш ніж на 1 % на місяць. Причому основними генераторами цього зростання є державні банки.

Залучення іноземних інвестицій у галузь (S4) і створення сприятливого інвестиційного клімату визначено одним із пріоритетних завдань реформування житлово-комунального господарства [311]. На практиці обсяг акціонерного

капіталу іноземних інвесторів, який надійшов за весь період інвестування в Донецьку область станом на початок 2014 р., склав 3510,5 млн дол. [86]. Однак у галузевій структурі іноземного акціонерного капіталу, який надійшов, за всі роки інвестування галузі ЗЖН не займають лідируючих позицій. Так, за обсягами інвестування перше місце посідає торгівля, у яку вкладено 610,7 млн дол., або 17,4 % усього обсягу, друге – металургійної комплекс (574,6 млн дол., або 16,4 % відповідно), третє – діяльність щодо операцій із нерухомим майном (509,1 млн дол., або 14,5 %), четверте – фінансова і страхова діяльність (350,8 млн дол., або 10 %), п'яте – транспорт (250,2 млн дол., або 7,1 %) (рис. Ж. 10 дод. Ж).

Таким чином, у Донецькій області, яка посіла в аналізованому періоді третє місце в Україні за обсягом іноземного акціонерного капіталу, обсяг інвестування в систему ЗЖН є настільки незначним, що навіть не позначений у статистичних відомостях. Отже, в інших економічних районах, менш привабливих для іноземного капіталу, цей обсяг ще менш значний.

Слід відзначити, що відомо більше десятка донорських організацій, які надавали гранти і кредити окремим суб'єктам господарювання ЗЖН. Як потенційне інвестування можуть також бути розглянуті наміри Світового банку і приватних іноземних інвесторів. Однак в умовах низького кредитного рейтингу України одержання таких грантів і кредитів може бути презентовано винятково як додаткові, а не основні джерела фінансування інноваційних ініціатив у розвиток системи ЗЖН. Неприятливий інвестиційний клімат системи ЗЖН не забезпечує масового припливу іноземних інвестицій. Точкові одиничні вливання окремих приватних інвесторів у ті або інші об'єкти системи в окремих регіонах держави не можуть вирішити багаторічних проблем її розвитку, що потребують багатомільйонних інвестицій. Крім того, задоволення попиту на інновації технологічно відсталої сфери діяльності переважно за рахунок імпорту не тільки є обтяжливим для фінансової системи країни, але і

прирікає її на позицію науково-технічного аутсайдера.

Більш надійним позичальником є органи місцевого самоврядування (S5). Наявність кредитного рейтингу полегшує інвестору (кредитору) завдання управління інвестиційними та/або кредитними ризиками. Механізм надання такого роду кредитів та інвестиційних коштів розроблений і застосовується в зарубіжній практиці. Розповсюджений досвід випуску муніципальних житлових облігацій, що дозволяють населенню шляхом поступового придбання пакета облігацій здійснювати покупку квартири і поліпшувати свої житлові умови. Досить перспективним напрямом є використання муніципальних облігаційних позик для розвитку системи ЗЖН. Прибутковість таких позик може бути забезпечена за рахунок ефективності інноваційного проекту. Відсотки по облігаціях можуть бути передбачені у вигляді компенсації вартості комунальних платежів. Подібні пропозиції, описані в роботі [55], не знайшли поки застосування у практиці фінансового забезпечення інноваційної діяльності системи ЗЖН України.

Найбільш яскравим прикладом залучення коштів фізичних осіб (S6) на розвиток сфери ЗЖН є досвід Сінгапуру, описаний у джерелі [55]. Кожний житель Сінгапуру щомісяця здійснює відрахування в Центральний фонд заощаджень у розмірі 20 % заробітку. Таку саму суму на його рахунок повинен переводити наймач. Ці суми не обкладаються податком, накопичуються в сукупності з нарахованими на них відсотками і повертаються господарю після досягнення ним 55-річного віку. Протягом економічно активної діяльності громадянин має право використовувати тільки три чверті накопиченої суми і винятково на придбання квартири. Накопичення Фонду мають цільове призначення для поліпшення умов життєдіяльності населення і становлять 48 % ВВП. Масштабність державної програми інфраструктурно-житлової індустрії і таке мотивоване джерело її фінансового забезпечення, як населення, стали потужним двигуном розвитку сфери ЗЖН у Сінгапурі.

Одним із напрямів інноваційного розвитку системи ЗЖН вважається інститут довірчого управління. Багато зарубіжних країн давно успішно залучають інвестиції, використовуючи довірні відносини – концесійні угоди між державою і приватним інвестором (S7). Щорічно на основі концесійних механізмів у світову економіку інвестується більше 80 млрд дол. [435]. На думку фахівців, винятково концесійні угоди можуть забезпечити приплив інвестицій із приватного сектору в розвиток системи ЗЖН. За прогнозом окремих аналітиків (згідно з моніторингом інтернет-ресурсів), приведення в дію механізму залучення приватних інвесторів на основі довірчого управління здатне спричинити підвищення якості та надійності обслуговування споживачів послуг. Світовий банк наводить такі цифри: у країнах, що розвиваються, на частку концесій припадає близько 70 % контрактів, які держава укладає у сфері транспортної інфраструктури. На сьогоднішній день концесія успішно діє в багатьох країнах по всьому світу, серед лідерів – Франція, Німеччина, Великобританія, Італія та США. Наприклад, у сучасній Франції сьогодні вся система газопостачання і комунального обслуговування працює на концесійному механізмі.

Однак необхідно підкреслити, що концесійні угоди в розвинених країнах є механізмом вилучення монопольної ренти, яка формується у складі прибутку природної монополії, та являють собою інструмент державного регулювання цінової політики ([R3], рис. 2.6).

Вітчизняна система ЗЖН через сформовані обставини звільнена від одержання монопольного та іншого прибутку. Концесійні угоди в нашій країні розглядаються винятково як джерела фінансового забезпечення інноваційного розвитку галузей ЗЖН, і науковий інтерес до теми концесії не слабшає протягом декількох років, продовжуючи залишатися об'єктом найгострішого обговорення. Учасники дискусії розділилися на два табори: ті, хто вважає передачу об'єктів у концесію у цілому адекватним кроком і єдино можливим

виходом із проблемної ситуації в системі ЗЖН, і ті, хто в такому вирішенні вбачає ознаки «комунального апокаліпсиса» і «завуальованої приватизації».

Вітчизняні дослідники і практики, як свідчить аналіз публікацій, розглядають концесійну схему залучення інвестицій, насамперед, як інструмент інноваційного розвитку системи ЗЖН, що певною мірою суперечить її природі.

Концесія припускає, що приватний інвестор, вкладаючи в об'єкт кошти, одержує прибуток, але після закінчення певного строку повертає його власнику (в Україні цей строк коливається від 10 до 50 років).

Досвід залучення іноземного капіталу на умовах концесії для розвитку системи ЗЖН в Україні вже є. Так, за свідченням експертів, приклади роботи концесійних схем зафіксовані в Житомирській, Запорізькій і Донецькій областях. На умовах концесії планувалася передача інвесторам і інших об'єктів ЗЖН, наприклад «Лугансктеплокоммунэнерго», «Лугансквода», «Харьковкоммуночиствод», «Харківські теплові мережі» та ін.

Моніторинг електронних ресурсів щодо публікацій експертів дозволив систематизувати досвід використання концесійних схем для інноваційного розвитку системи ЗЖН України (табл. Ж. 10 дод. Ж).

Отже, концесійні схеми залучення інвестицій з метою інноваційного розвитку системи ЗЖН сьогодні є скоріше виключенням, ніж правилом. Відсутність зацікавленості потенційних інвесторів, пов'язана з великою часткою ризику, невпевненість у надійності концесіонерів, відсутність дієвого механізму передачі об'єктів у концесію, недосконалість законодавства і тарифної політики, нестабільність економічної ситуації в країні обмежують сферу їх використання та зводять винятково до створення експериментальної бази.

Іншою формою державно-приватного партнерства, яка може бути використана як джерело фінансування інноваційного розвитку галузей ЗЖН, у роботі [55] названо венчурне фінансування (S8).

Світовий досвід свідчить, що венчурне фінансування є одним із найбільш

ефективних способів фінансової підтримки інноваційної діяльності. Формою інституціоналізації ризикового капіталу в Україні є венчурні фонди, які законодавчо визначені одним із типів інститутів спільного інвестування. Переваги залучення венчурного капіталу в інноваційний розвиток системи ЗЖН полягають у такому [55, 361]:

мінімізація оподаткування на період реалізації інноваційного проекту. Податок на прибуток від активності венчурного фонду не сплачується до закриття його роботи і розподілу прибутку між учасниками;

легкість придбання та реалізації активів. Звичайно продаж корпоративних прав потребує досить складної процедури, яка може затягтися на місяці. У той же час інвестиція у венчурний фонд, який, у свою чергу, має ці права, може бути продана досить просто, швидко, майже анонімно. Склад і структура активів венчурного фонду визначаються тільки його учасниками;

венчурні фонди практично не регулюються українськими регуляторами, що робить їх більш легкими в управлінні та гнучкими інструментами для інвестування в галузі ЗЖН. Ризик венчурного інвестування повністю лежить на інвеститорі, тому законодавство звільнило такі фонди від численних нормативних обмежень, характерних для діяльності інвестиційних фондів інших типів;

мінімальні обмеження для залучення венчурних інвестицій у галузі ЗЖН: венчурний фонд може інвестувати всі свої кошти в неліквідні цінні папери одного емітента, купувати векселі й надавати позики компаніям. Немає обмежень і на кількість учасників венчурного фонду.

Однак на сьогоднішній день ідея використання венчурного капіталу як джерела фінансування інноваційних проектів системи ЗЖН є скоріше гіпотезою, ніж практичним інструментом. Незважаючи на динамічний розвиток венчурного бізнесу в Україні, кошти венчурних фондів слабо орієнтовані на високотехнологічні галузі та зовсім не орієнтовані на соціальну інфраструктуру

країни [25]. Крім того, обмеженням використання венчурних фондів для інноваційного розвитку системи ЗЖН є такий факт: згідно з українським законодавством цінні папери фонду не підлягають публічному розміщенню та розміщуються тільки серед юридичних осіб, що значно обмежує кількість операторів венчурного фінансування. У зв'язку з цим більш дієвим є механізм залучення за венчурними схемами тимчасово вільних коштів населення – споживачів послуг ЗЖН (S9). Перевагами такого механізму фінансового забезпечення інноваційного розвитку системи ЗЖН можуть виступати достатня правова урегульованість інструментів публічного розміщення цінних паперів і мотиваційні переваги населення, а обмеженням – падіння рівня платоспроможності населення.

Одним із малодосліджених в Україні напрямів пошуку джерел фінансування для інноваційного розвитку господарюючих суб'єктів ЗЖН є створення цільових позабюджетних фондів різного рівня (S10). Не претендуючи на розміри і потенціал, здатний вирішити проблему в цілому, такий вид фондів може виявитися досить корисним для розв'язання найбільш пріоритетних і вузьких питань. Наприклад, з метою консолідації коштів для модернізації міської інженерної інфраструктури ЗЖН у м. Москві створений такий цільовий фонд. Основними джерелами надходження коштів у нього є кошти від можливої приватизації, оренди приміщень, платежів за право вуличної торгівлі, штрафи за порушення правил і норм торгівлі, платежі за зовнішню рекламу, відрахування від конкурсів на право оренди земельних ділянок. Досвід використання цільового фонду засвідчив можливість зосередження певного обсягу коштів для наступного цільового використання, причому із забезпеченням його структуризації за рівнями управління – префектура міста, територіальні управління районів міста.

Створення Державного цільового інвестиційного фонду за рахунок коштів обов'язкового загальнодержавного збору на розвиток системи ЗЖН є одним із

найбільш надійних джерел його фінансового забезпечення.

Деякі з розглянутих джерел S_1 – S_{10} (4.17) є взаємовиключними. У такому випадку значення тільки першого із взаємовиключних джерел може бути більше 0, інших – дорівнює 0.

Таким чином, при виборі інноваційної стратегії системи ЗЖН виділено чотири основних напрями: інтеграція в глобальні інноваційні ланцюги щодо створення нововведень у галузі знань ЗЖН; створення міждержавного кластера інноваційних технологій ЗЖН; формування інноваційної інфраструктури сфери ЗЖН; своєчасне і достатнє фінансове забезпечення інноваційних процесів у системі ЗЖН. При розгляді пропозиції про обсяг фінансового забезпечення покриття ЕДБ системи ЗЖН за рахунок інвестицій, що направляються на інновації, обґрунтовано один із найбільш перспективних напрямів інноваційного розвитку системи ЗЖН – інститут довірчого управління в концесійних угодах між державою та приватними інвесторами. Як ключовий інститут, що забезпечує стійкість і збалансований розвиток системи ЗЖН на мегарівні, визначено Державний цільовий інвестиційний фонд.

Систему управління збалансованим розвитком ЗЖН на мегарівні, розроблену згідно з авторською концепцією, схематично наведено на рис. 4.24.

Рис. 4.24. Управління збалансованим розвитком системи ЗЖН на мегарівні

Запропоновані методичні підходи дозволили розробити науково-методичні положення управління збалансованим розвитком системи ЗЖН на мікро-, мезо-, макро- і мегарівнях, орієнтовані на підвищення рівня та якості життєдіяльності населення як фактора зростання добробуту і розвитку національної економіки:

1. Інструментом впливу на ЕДБ системи ЗЖН на мікрорівні згідно з концепцією обмежуючого фактора виступає управління витратами.

2. Як об'єкт управління збалансованим розвитком системи ЗЖН витрати представлені триєдиною функцією управління: як функція виробничої діяльності суб'єктів господарювання-виробників послуг, як функція тарифоутворення і як функція споживчого попиту населення.

3. Підхід до управління збалансованим розвитком системи ЗЖН на мікрорівні, представлений як тарифоорієнтований підхід, заснований на поданні системи управління витратами як тарифоорієнтованої моделі, що встановлює економічно виправданий тариф шляхом прогнозу ТУВ. Це дозволяє підвищити ефективність системи управління на мікрорівні за рахунок скорочення лага тарифоутворення, а також урахування фактора впливу залежності собівартості послуг від зміни курсу валют.

4. Інструментом формування економічно виправданого тарифу на основі прогнозу ТУВ, який дозволяє функціонувати системі ЗЖН у режимі беззбитковості, виступає розроблений комплекс моделей динаміки витрат.

5. Механізм управління витратами як обмежуючим фактором інтегрований у комплексний механізм управління збалансованим розвитком системи ЗЖН виступає інструментом формування економічно виправданого тарифу, який дозволяє функціонувати системі ЗЖН у режимі беззбитковості.

6. Інструментом впливу на ЕДБ системи ЗЖН на мезорівні, згідно з концепцією обмежуючого фактора, є управління ціною.

7. Природний характер монопольного становища галузей ЗЖН не

гарантує їм реалізації потенційних можливостей в умовах вітчизняного ринку, що обґрунтовує застосування підходу до управління на мезорівні, представленого як ринково-орієнтований підхід і заснованого на сполученні методів державного регулювання з ринковими методами ціноутворення.

8. Інтереси суб'єктів сучасного вітчизняного ринку ЗЖН відображають три різновиди тарифу: реальний, соціально виправданий (задовольняючий інтереси споживача) і економічно виправданий (задовольняючий інтереси виробника).

9. Сполучення методів державного регулювання з ринковими методами ціноутворення припускає використання «ринково-орієнтованого тарифу», який дозволяє враховувати інтереси всіх учасників ринку ЗЖН і відображати політику держави як регулятора цього процесу.

10. Механізм управління ціною, інтегрований у комплексний механізм управління збалансованим розвитком системи ЗЖН, виступає інструментом формування ринково-орієнтованого тарифу, який дозволяє враховувати інтереси всіх учасників ринку ЗЖН і відображати політику регулятора в цьому питанні.

11. Інструментом впливу на ЕДБ системи ЗЖН на макрорівні, згідно з концепцією обмежуючого фактора, виступає управління інвестиціями.

12. Управління збалансованим розвитком системи ЗЖН на макрорівні спрямоване на мобілізацію національних ресурсів у єдиний організаційний комплекс для здійснення заходів щодо збереження можливості системи функціонувати в заданому режимі в довгостроковій перспективі.

14. Підхід до управління збалансованим розвитком системи ЗЖН на макрорівні представлений як інвестиційно-орієнтований, заснований на переході від цінових моделей фінансового механізму забезпечення збалансованого розвитку системи ЗЖН до інвестиційної.

15. Інвестиційна модель, на відміну від відомих у світовій практиці цінових моделей, заснована на використанні як інструментів державної

регуляторної політики, інвестиційних процесів і орієнтована на створення умов для збалансованого розвитку системи ЗЖН на макрорівні за рахунок примусового інвестування шляхом залучення інвестицій із високорентабельних галузей і формування Державного цільового інвестиційного фонду.

16. Формування Державного цільового інвестиційного фонду здійснюється з використанням оптимізаційних моделей визначення оптимальних ставок обов'язкового загальнодержавного збору на розвиток системи ЗЖН, заснованих на моделях динаміки чистому прибутку суб'єктів господарювання.

17. Механізм управління інвестиціями як обмежуючим фактором збалансованого розвитку системи ЗЖН на макрорівні, інтегрований у комплексний механізм управління збалансованим розвитком системи ЗЖН, виступає інструментом формування пропозицій про обсяг фінансового забезпечення покриття ЕДБ за рахунок інвестицій, що направляються на функціонування системи ЗЖН.

18. Інструментом впливу на ЕДБ системи ЗЖН на мегарівні, згідно з концепцією обмежуючого фактора, виступає управління інноваціями.

19. Як підхід до збалансованого розвитку системи ЗЖН на мегарівні використовується інноваційно-орієнтований підхід у процесі підготовки та прийняття управлінських рішень щодо формування стратегії її розвитку.

20. Механізм управління інноваціями як обмежуючим фактором збалансованого розвитку системи ЗЖН на мегарівні, інтегрований у комплексний механізм, виступає інструментом формування пропозицій про доцільність фінансового забезпечення альтернативних інноваційних проектів на національному і наднаціональному рівнях для розвитку системи ЗЖН.

Положення передбачають принципову зміну в управлінні процесами забезпечення життєдіяльності населення за рахунок не тільки внутрішньої адаптації до змін зовнішнього середовища, але і випереджального

інвестиційного процесу у функціонування та розвиток системи забезпечення життєдіяльності населення на всіх рівнях господарювання, що дозволить відновити порушені пропорції в діяльності галузей житлово-комунального господарства, попередити загрози втрати економічної безпеки країни і забезпечити зростання конкурентоспроможності національної економіки в цілому.

Висновки до розділу 4

У даному розділі дістали розвитку методичні підходи до збалансованого розвитку галузей забезпечення життєдіяльності населення на мікро-, мезо-, макро- та мегарівнях економіки шляхом управління обмежувальними факторами, у які інтегровано механізми управління економічними дисбалансами, вдосконалення методів оцінки чинників збалансованого розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення, фінансового та інституційного забезпечення.

1. Встановлено, що реалізація комплексного механізму управління збалансованим розвитком системи ЗЖН потребує конкретизації аналітичного, методологічного, інституційного та фінансового забезпечення на кожному рівні управління національним господарством, за рахунок чого стає можливим рух від одного етапу прийняття рішень до іншого для комплексного впливу на ЕДБ системи ЗЖН на всіх рівнях економіки.

2. Розвинуто методичний підхід до збалансованого розвитку галузей ЗЖН на мікрорівні, представлений як тарифоорієнтований підхід, в основу якого покладено подання системи управління витратами як тарифоорієнтованої моделі, яка встановлює економічно виправданий тариф на основі прогнозу ТУВ,

що дозволяє підвищити ефективність системи управління на мікрорівні за рахунок скорочення лага тарифоутворення, а також урахування фактора впливу залежності собівартості послуг від зміни курсу валют. Механізм управління витратами як обмежуючим фактором, інтегрований у комплексний механізм управління збалансованим розвитком системи ЗЖН, виступає інструментом формування економічно виправданого тарифу, який дозволяє функціонувати системі ЗЖН у режимі беззбитковості.

3. Удосконалено науково-практичний підхід до досягнення збалансованого розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення, заснований на управлінні обмежуючими факторами розвитку системи шляхом використання тарифоорієнтованого підходу до управління витратами на основі комплексу динамічних моделей для побудови прогнозів тарифоутворюючих витрат, що дозволяє підвищити ефективність системи управління за рахунок скорочення лага тарифоутворення, врахування залежності собівартості послуг галузей забезпечення життєдіяльності населення від зміни факторів зовнішнього середовища та підвищити мотивацію учасників ринку до скорочення витрат на надання і споживання послуг галузей щодо забезпечення життєдіяльності населення шляхом формування економічно виправданих тарифів.

4. Розвинений методичний підхід до збалансованого розвитку галузей ЗЖН на мезорівні представлено як ринково-орієнтований підхід, заснований на сполученні методів державного регулювання з ринковими методами ціноутворення. Механізм управління ціною, інтегрований у комплексний механізм управління збалансованим розвитком системи ЗЖН, виступає інструментом формування ринково-орієнтованого тарифу, який дозволяє враховувати інтереси всіх учасників ринку ЗЖН і відображати політику регулятора в цьому питанні.

Методичний підхід до збалансованого розвитку галузей ЗЖН на

макрорівні подано як інвестиційно-орієнтований підхід і заснований на переході від цінових моделей фінансового механізму забезпечення збалансованого розвитку системи ЗЖН до інвестиційної. Механізм управління інвестиціями, інтегрований у комплексний механізм управління збалансованим розвитком системи ЗЖН, виступає інструментом формування пропозицій про обсяг фінансового забезпечення покриття ЕДБ за рахунок інвестицій, що направляються на функціонування системи ЗЖН. Механізм дозволяє забезпечувати інвестиційну активність системи ЗЖН за рахунок агрегованого обсягу інвестицій, одержуваних із різних джерел, а також за рахунок примусового інвестування шляхом залучення інвестицій із високорентабельних галузей і формування Державного цільового інвестиційного фонду.

5. Дістали подальшого розвитку положення державного регулювання фінансового забезпечення галузей забезпечення життєдіяльності населення, що передбачає цілеспрямоване підтримуюче переміщення фінансових ресурсів із високорентабельних сфер господарської діяльності у сферу забезпечення життєдіяльності населення з метою підвищення інвестиційних можливостей галузей за рахунок введення обов'язкового загальнодержавного збору з нефінансових та фінансових корпорацій, домашніх господарств та їх перерозподілу за допомогою Державного цільового інвестиційного фонду.

6. Методичний підхід до збалансованого розвитку галузей ЗЖН на мегарівні представлено як інноваційно-орієнтований підхід і заснований на виборі інноваційної стратегії системи ЗЖН. Механізм управління інноваціями як обмежуючим фактором збалансованого розвитку системи ЗЖН на мегарівні, інтегрований у комплексний механізм, виступає інструментом формування пропозицій про доцільність фінансового забезпечення альтернативних інноваційних проектів для розвитку системи ЗЖН на національному і наднаціональному рівнях.

7. Розроблено науково-методичні положення управління збалансованим

розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення, яка орієнтована на підвищення рівня та якості життєдіяльності населення як чинника зростання добробуту і розвитку національної економіки, передбачає принципову зміну в управлінні процесами забезпечення життєдіяльності населення за рахунок не лише внутрішньої адаптації до змін зовнішнього середовища, але і випереджального інвестиційного процесу у функціонування та розвиток системи забезпечення життєдіяльності населення на всіх рівнях господарювання, що дозволити відновити порушені пропорції в діяльності галузей житлово-комунального господарства, попередити загрози втрати економічної безпеки країни та забезпечити зростання конкурентоспроможності національної економіки в цілому.

Результати дослідження, викладені в даному розділі, опубліковано в роботах [195, 197–199, 204, 205, 207–209, 211, 212, 216, 218, 220, 222].

РОЗДІЛ 5

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ
ЗБАЛАНСОВАНИМ РОЗВИТКОМ ГАЛУЗЕЙ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ

5.1. Інформаційне забезпечення системи забезпечення життєдіяльності населення

Система ЗЖН належить до складних слабоструктурованих соціально-економічних систем із безліччю прямих і зворотних зв'язків, що мають нелінійний характер. Поведінка такої системи складно передбачувана і не завжди узгоджується з життєвим досвідом та інтуїцією ОПР. Основне цільове завдання управлінських структур усіх рівнів національної економіки – це визначення таких пропорцій у діяльності ЗЖН, при яких у максимальною мірою забезпечується задоволення потреб населення в послугах з метою підвищення його рівня та якості життєдіяльності. Для системи ЗЖН, як СЕС, характерна наявність безлічі суперечних цілей, що висуває вимогу до вибору варіанта стратегії розвитку у формуванні такого рішення, яке забезпечує узгодження цілей, дозволяє знаходити компроміс між загальнодержавними, галузевими, регіональними, міськими і бізнес-цілями суб'єктів господарювання, а також цілями окремих підсистем. При дослідженні системи ЗЖН вирішуються завдання досягнення балансу використання ресурсів у системі, балансу інтересів економічних агентів, балансу потенціалу і потреб системи ЗЖН, що забезпечує стійкість та збалансований розвиток системи ЗЖН у коротко- і довгостроковій перспективі.

Для розробки програм збалансованого розвитку системи ЗЖН і прийняття

обґрунтованих рішень на всіх рівнях господарської діяльності необхідно забезпечити інформаційно-аналітичну підтримку вищих, центральних, регіональних, муніципальних органів влади, а також керівників і фахівців водопровідно-каналізаційного й теплового господарств, що безпосередньо забезпечують життєдіяльність населення, створюючи проблемно-орієнтовані системи підтримки прийняття рішень (далі – СППР) із застосуванням новітніх інформаційних технологій, методів комп'ютерного моделювання й інтелектуального аналізу даних. Методи комп'ютерного моделювання дозволяють виконувати комплексний аналіз складної соціально-економічної системи ЗЖН із урахуванням безлічі факторів й елементів невизначеності, прогнозувати майбутній стан системи, виявляти приховані взаємозв'язки, аналізувати аномалії, що в результаті дозволяє органам управління, керівникам і менеджерам господарств приймати обґрунтовані рішення.

Проблема збалансованого розвитку системи ЗЖН у рамках інформаційного забезпечення її вирішення була предметом дослідження і раніше. Зокрема, Дж. Форрестер [404] у 70-х роках минулого століття побудував імітаційну модель для аналізу еволюції типового американського міста. Але в його моделі не враховуються багато факторів, що мають значення в сучасних українських умовах, такі як особливості національної моделі соціального ринкового господарства, фінансові відносини агентів ринку ЗЖН і соціальні пріоритети діяльності ЗЖН. В інших роботах розглядаються моделі розвитку системи ЖКК на основі оптимізаційного підходу, відомі недоліки якого обмежують сферу застосування цих моделей вирішенням приватних завдань і не забезпечують можливість управляючим структурам створювати умови для збалансованого розвитку системи ЗЖН.

Пропонується узагальнена модель, що дозволяє описувати динаміку розвитку системи ЗЖН з урахуванням управління впливом економічних дисбалансів на систему ЗЖН.

У якості кроку моделювання використовується 1 місяць, що пов'язано з періодичною системою звітності об'єкта дослідження.

Модель є вираженням запропонованого на мікрорівні механізму управління витратами на основі тарифорорієнтованої моделі, що дозволяє встановлювати економічно-виправданий тариф на основі прогнозування витрат на газ та електроенергію від курсу валют. Комплексна модель дозволяє описувати динаміку розвитку системи ЗЖН з урахуванням управління впливом економічних дисбалансів на всіх рівнях реалізації управлінських рішень в системі ЗЖН в контексті формування соціально-орієнтованої ринкової економіки України.

Модель також оперує поняттям фактичного рівня тарифів, що задається у вигляді константи.

У зв'язку з цим доходи підприємства в моделі задаються у вигляді добутку фактичного рівня тарифів і відпущеного обсягу послуг:

$$D_t = P_f * Q_t, \quad (5.1)$$

де D_t – доходи підприємства за період часу t .

P_f – фактичний рівень тарифів.

Модель припускає розрахунок рівня фінансового результату з урахуванням введення обов'язкових зборів для різних суб'єктів господарювання (5.2) відповідно до оптимального рівня ставок (див. 4.23; 4.24), а також без урахування таких зборів (5.3):

$$Y_t = F_t + Z_t, \quad (5.2)$$

де Y_t – рівень фінансового результату з урахуванням введення

обов'язкових зборів для різних суб'єктів господарювання за період часу t ;

F_t – рівень фінансового результату підприємства без урахування введення обов'язкових зборів за період часу t ;

Z_t – віддача на вкладений капітал за період часу t .

$$F_t = D_t - C_t \quad (5.3)$$

У комплексну імітаційну модель управління економічними дисбалансами системи інтегровані результати, одержані при оптимізації ставок обов'язкових зборів. У зв'язку із цим модель ураховує одержані оптимальні ставки і норму віддачі як константи.

Віддача розраховується як добуток норми віддачі й обсягу інвестованих коштів:

$$Z_t = O * \sum_{i=1}^3 X_{i,t} * N_i * U_i, \quad (5.4)$$

де O – норма віддачі на вкладений капітал;

$X_{1-3,t}$ – чисті прибутки категорій суб'єктів господарювання: нефінансових корпорацій, фінансових корпорацій, домашніх господарств відповідно за період часу t ;

N_{1-3} – оптимальні ставки обов'язкових зборів;

U_{1-3} – частка сплати обов'язкових зборів (див. 4.23; 4.24).

У свою чергу, чисті прибутки категорій суб'єктів господарювання розраховуються як функція від часу (див. 4.20–4.22).

На основі статистичних даних і результатів аналізу побудовано імітаційну модель у середовищі ПП «PowerSim». Параметри моделі являють собою реалізацію в ПП «PowerSim» співвідношень, викладених вище (рис. 5.1).

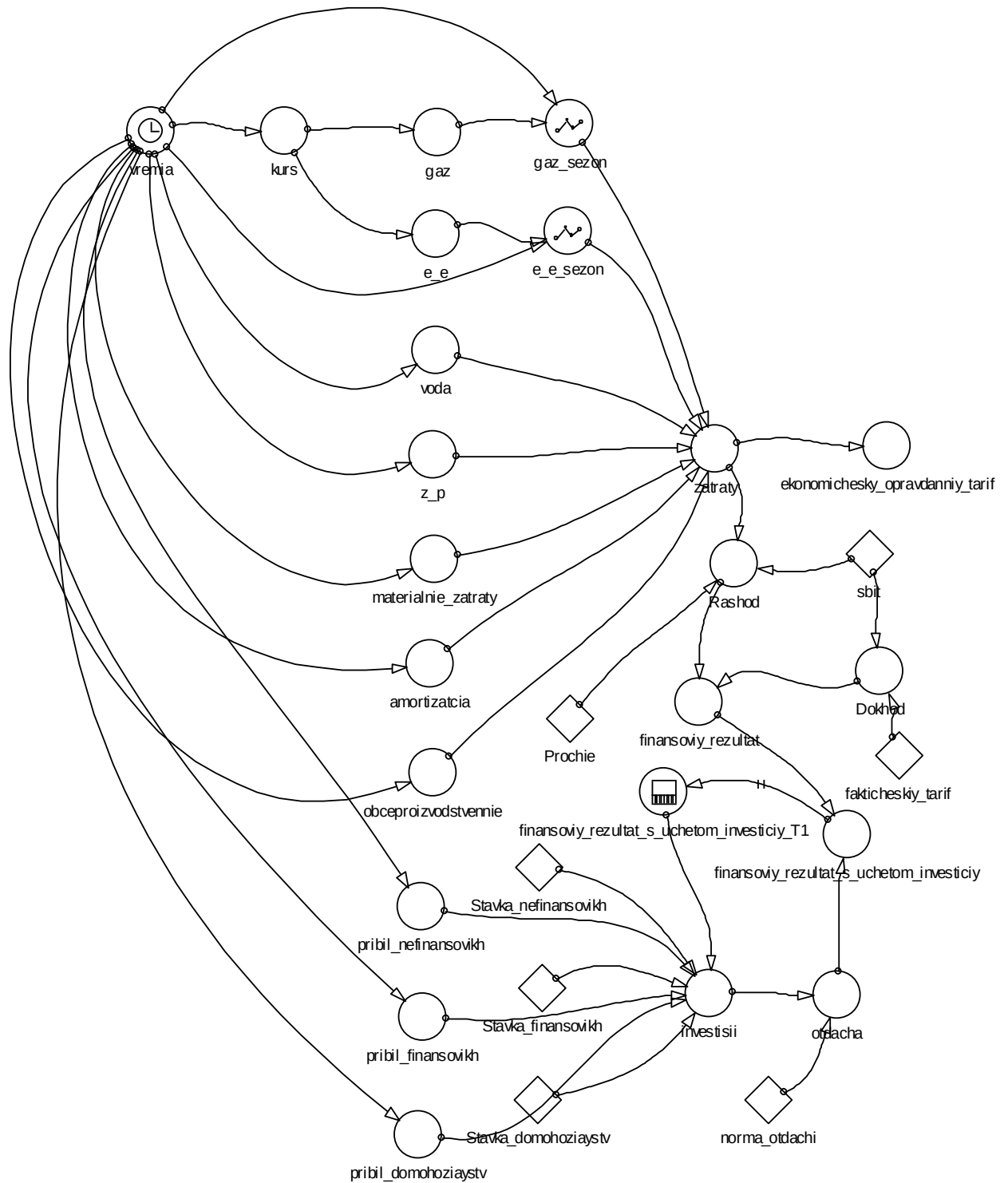

Рис. 5.1. Комплексна імітаційна модель управління економічними дисбалансами системи з використанням інструментів різних рівнів управління системи ЗЖН (авторська розробка)

Побудована модель дозволяє відстежувати динаміку тарифоутворюючих витрат (рис. 5.2), а також обчислити рівень економічно виправданого тарифу в розрахунку на 1 Гкал (рис. 5.3).

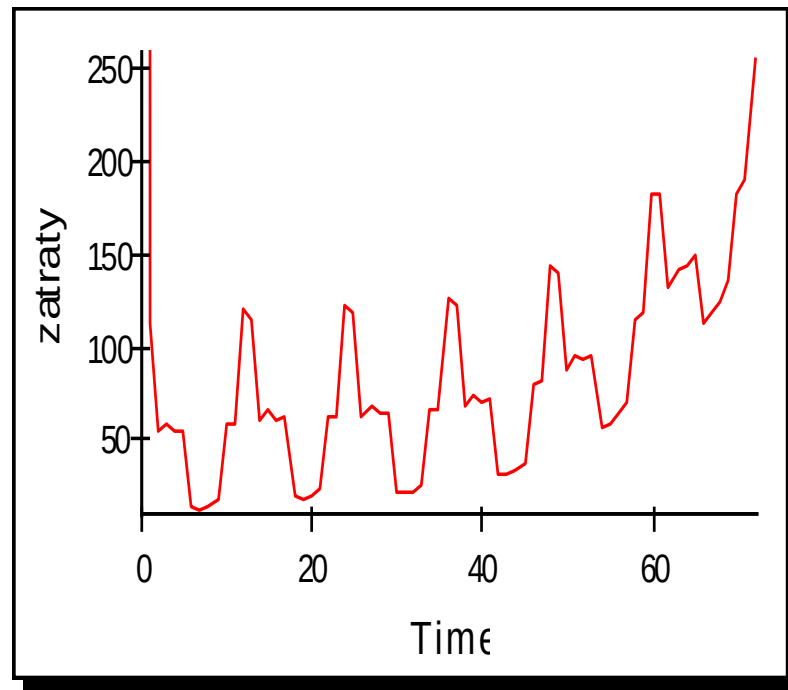

Рис. 5.2. Динаміка рівня ТУВ у розрахунку на 1 Гкал, грн.

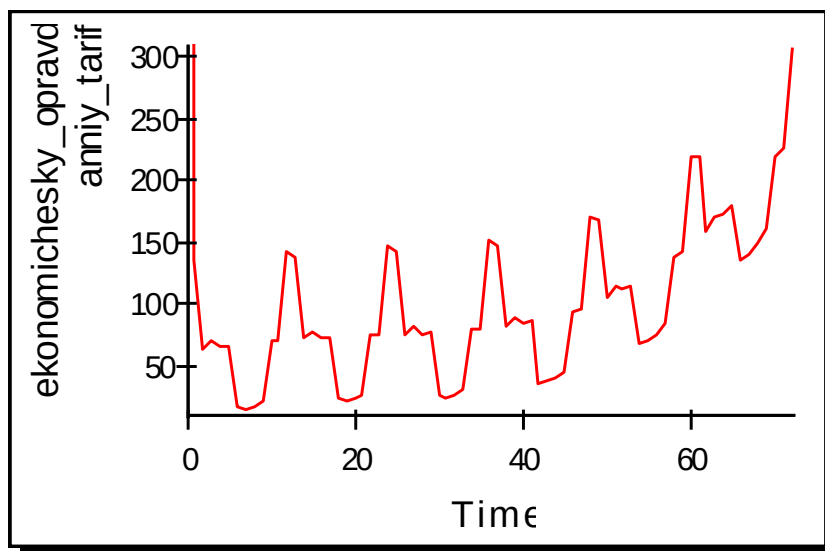

Рис. 5.3. Динаміка рівня економічно обґрунтованого тарифу у розрахунку на 1 Гкал, грн.

Крім того, модель надає можливість із високою точністю описати тенденцію фінансового результату об'єкта дослідження (рис. 5.4), а також оцінити передбачуваний результат від введення ставки обов'язкових зборів для суб'єктів господарювання (рис. 5.5).

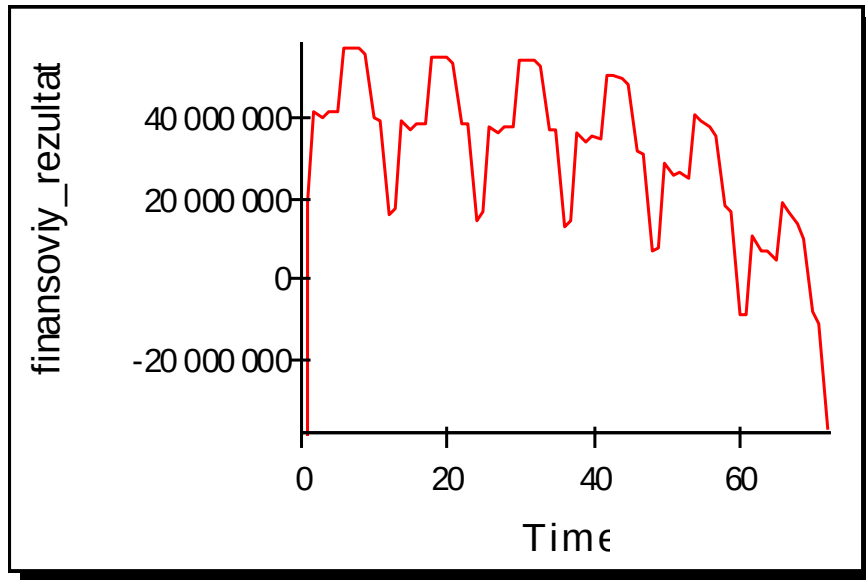

Рис. 5.4. Динаміка рівня фактичного фінансового результату діяльності підприємства, грн.

Балансові співвідношення комплексної імітаційної моделі управління економічними дисбалансами системи з використанням інструментів різних рівнів управління системи ЗЖН наведено в дод. 3.

Розроблений моделюючий комплекс дозволяє аналізувати динаміку збалансованого розвитку системи ЗЖН, порівнювати різні варіанти управлінських рішень і приймати обґрунтоване рішення про вплив на ЕДБ системи ЗЖН і фінансові програми в рамках формування тарифів, інвестиційних та інноваційних програм. Моделювання дає можливість спостерігати результати прийнятих рішень не на зміні умов життєдіяльності конкретних людей, а на комп'ютерних моделях і тим самим уникати можливих

несприятливих наслідків для населення й економіки країни, викликаних непередуманими управлінськими рішеннями.

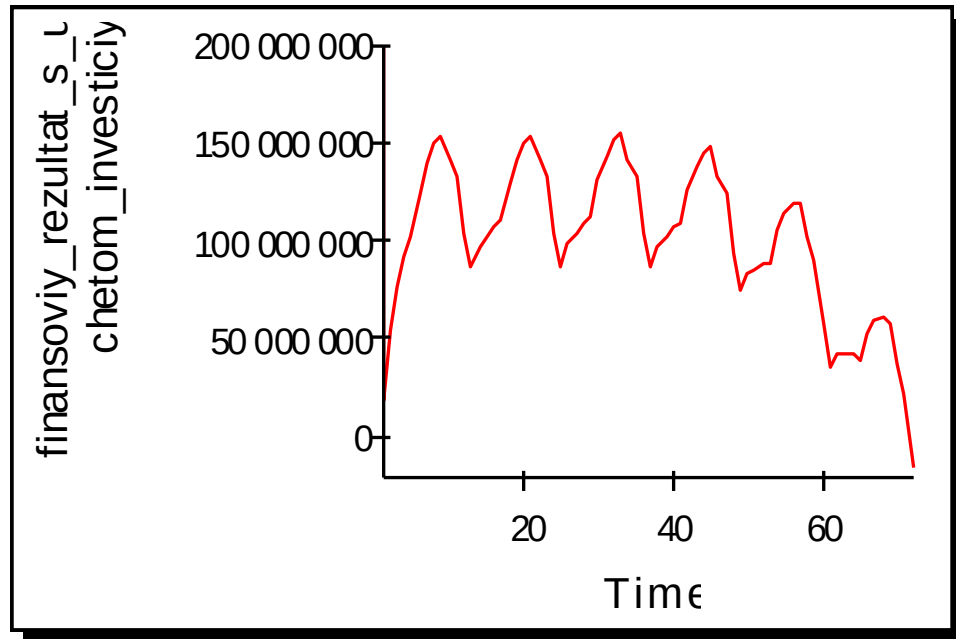

Рис. 5.5. Оцінка рівня фінансового результату діяльності підприємства з урахуванням введення ставки обов'язкових зборів для суб'єктів господарювання, грн.

Система ЗЖН – специфічне господарсько-технологічне середовище, яке формується на певному просторі в процесі розвитку суспільства і є одним із вищих проявів цивілізації.

Вироблення стратегії збалансованого розвитку системи ЗЖН, прийняття рішень на різних рівнях управління припускає інформаційно-аналітичну підтримку органів влади та господарюючих суб'єктів ЗЖН – створення інформаційної системи прийняття рішень, центральною складовою якої є системне моделювання системи ЗЖН.

Аналіз і моделювання збалансованого розвитку системи ЗЖН на всіх рівнях національної економіки доцільно виконувати з урахуванням таких положень:

1. Система ЗЖН розглядається як складна слабоструктурована система, методологією дослідження якої є системний аналіз з усіма наслідками, що впливають звідси, а саме: наявність великої кількості складних взаємопов'язаних взаємообумовлених причинно-наслідкових зв'язків між ЕДБ системи ЗЖН (рис. 3.5) і необхідність їх урахування при описі системи; необхідність дослідження стохастичної поведінки системи ЗЖН в умовах невизначеності.

2. Система ЗЖН – соціально-економічна система. Це висуває вимогу врахування ресурсних, природних, енергетичних, територіальних, геополітичних, інституціонально-ринкових, кризових, інфляційних, інвестиційних, інноваційних, інфраструктурних, соціокультурних, рефлексивно-психологічних, соціальних та інших факторів. Причому домінують у цьому переліку останні, соціальні фактори. При прийнятті рішень необхідно враховувати довгострокові інтереси суспільства. Рішення мають бути спрямовані на досягнення такого рівня розвитку системи ЗЖН, який дозволяє створювати умови для відтворення людського капіталу.

3. Система ЗЖН – динамічна система. Це висуває вимогу вивчення динаміки її збалансованого розвитку, проведення аналізу процесів зміни економічних дисбалансів з урахуванням життєвого циклу.

4. Система ЗЖН – саморегулювальна система. Управління здійснюється через внутрісистемні процеси саморегулювання і побудоване на зміні законів та методів внутрішнього управління. Умовою нормального розвитку в системі є підтримка балансу фінансових ресурсів.

5. При управлінні збалансованим розвитком системи ЗЖН часто виникає конфлікт між цілями довгострокового планування і короткостроковими рішеннями. Комфортні й безпечні умови життєдіяльності населення найближчими роками можуть стати причиною скорочення можливостей обслуговування техногенного середовища його проживання в довгостроковій

перспективі. Тому найбільш бажаним є таке рішення, що сприятиме стійкому підвищенню якості умов життєдіяльності населення як у коротко-, так і в довгостроковій перспективі.

6. Система ЗЖН – цілезабезпечуюча і багатоцільова система, що має неоднорідні цілі на різних рівнях національної економіки, самостійні підцілі систем теплозабезпечення, водопостачання і водовідведення, різноманітні стратегічні напрями їх досягнення тощо. При виборі того або іншого варіанта розвитку доводиться формувати узгоджене рішення, що дозволяє знаходити компроміс між мікро-, мезо-, макро- і мегацілями. У зв'язку з цим доцільне створення центрів відповідальності щодо забезпечення збалансованого розвитку системи ЗЖН на кожному рівні управління (рис. 3.4).

7. Природа системи ЗЖН є нелінійною. Це обґрунтовує доцільність відмови від вимоги аналітичного розв'язку системи рівнянь і застосування емпіричного підходу до імітації системи.

В основу моделювання збалансованого розвитку системи ЗЖН покладено методологію системного аналізу, центральною процедурою якого є побудова єдиної моделі, що відображає найважливіші фактори та взаємозв'язки реальної системи. Характеристики системи ЗЖН як об'єкта моделювання наведено на рис. 3.2 дод. 3. Окремого розгляду потребує високий рівень невизначеності вихідної інформації. Високий рівень внутрішньої невизначеності, тобто сукупності тих факторів, які повністю не контролюються особами, які приймають рішення (далі – ОПР), але на які вона може впливати, викликаний факторами соціально-економічної напруженості в суспільстві, факторами викривлення економіки, а також факторами інвестиційного ризику. Високий рівень зовнішньої невизначеності, тобто сукупності факторів, які перебувають під слабким контролем ОПР, викликаний зовнішньополітичною, демографічною, екологічною ситуацією в країні.

Досліджувана система управління збалансованим розвитком системи ЗЖН має складну внутрішню структуру, яка містить декомпозовані систему управління витратами, систему управління ціною, систему управління інвестиціями, систему управління інноваціями. Система ЗЖН характеризується ієрархічністю управління й активністю окремих її підсистем, взаємодія елементів у рамках якої розглядається з урахуванням характеру впливів зовнішнього середовища на внутрішню структуру.

Основними системотворчими методами моделювання збалансованого розвитку системи ЗЖН є методи імітаційного, оптимізаційного і функціонального моделювання. Переваги використання методу імітаційного моделювання для інформаційного забезпечення управління збалансованим розвитком системи ЗЖН наведено на рис. 3. 3 дод. 3.

Як метод моделювання системи ЗЖН обрано моделі системної динаміки. Концепція системної динаміки дозволяє моделювати динамічні процеси на високому рівні агрегування. Її основу становить уявлення про функціонування динамічної системи як сукупності фінансових потоків.

Імітаційну модель управління системою ЗЖН розроблено з метою прогнозування основних показників її збалансованого розвитку та вирішення завдання про зниження критичного і кризового рівнів дисбалансів.

Узагальнена комп'ютерна модель управління системи ЗЖН, побудована в рамках дослідження, дозволяє описувати динаміку збалансованого розвитку системи ЗЖН з урахуванням впливу різних обмежуючих факторів на формування ЕДБ системи ЗЖН і управлінських рішень, спрямованих на скорочення масштабів дисбалансів.

Основним завданням дослідження є прогнозування збалансованого розвитку системи ЗЖН при різних варіантах управлінських рішень, прийнятих на різних рівнях управління. На моделі можна прогнозувати рівень тарифоутворюючих витрат на послуги ЗЖН, рівень ринково-орієнтованих

тарифів на послуги ЗЖН, обсяги фінансування інвестиційних проектів та інші показники. Зміна значень системних регуляторів, що перебувають у сфері відповідальності центрів управління збалансованим розвитком системи ЗЖН, дозволяє відтворювати поведінку реальної системи ЗЖН на моделі й порівнювати варіанти наслідків управлінських рішень. Комплексний характер дослідження дозволяє врахувати цілі окремих підсистем і знайти узгоджене, компромісне рішення.

У той же час успішність вирішення завдання збалансованого розвитку системи ЗЖН багато в чому залежить від інвестиційної політики держави, тобто від вибору найбільш ефективного методу залучення і використання фінансових ресурсів.

Виходячи з обмеженості можливих джерел залучення ресурсів і недостатності власних коштів для інвестування, визначення оптимальної комбінації джерел фінансування та їх частки в загальному обсязі інвестицій значною мірою обумовлює успішність таких інвестиційних проектів.

Ефективністю використання, як правило, обмежених, інвестиційних ресурсів визначається кінцевий результат діяльності системи ЗЖН.

У зв'язку з цим оптимізаційне моделювання є важливою складовою частиною системи підтримки прийняття рішень разом з імітаційним і процесним підходами.

Економічна сутність запропонованих методів оптимізації полягає в тому, що, виходячи з наявності певних джерел фінансування, визначаються пріоритетні для використання з урахуванням часткової участі.

Наступним кроком, виходячи з оптимального обсягу залучених коштів, сформованого на попередньому етапі оптимізації, вибирається такий спосіб їх використання (розподілу), при якому забезпечується максимум показника інвестиційної активності системи ЗЖН на макро- і мегарівнях, що цікавить ОПР.

Одна з переваг оптимізаційних моделей полягає в тому, що вони завжди висвітлюють два важливих аспекти проблеми збалансованого розвитку системи ЗЖН: її інвестиційні потреби й інвестиційні можливості. Отримане рішення дає значення змінних цільової функції, при яких ця функція досягає максимуму або мінімуму залежно від того, як поставлено завдання. Однак, крім цього, метод указує і те обмеження, яке потрібно послабити, щоб поліпшити оптимальне значення цільової функції. У результаті цього експериментатор може більш ретельно перевірити постановку завдання й, зокрема, свої оцінки коефіцієнтів при змінних у цільовій функції та природу зазначеного обмеження. Якщо виявиться, що можна поліпшити оцінки або послабити обмеження, то він зможе знайти краще рішення.

Оптимізаційні моделі прийняття рішень щодо забезпечення збалансованого розвитку системи ЗЖН націлені на максимізацію задоволення інтересів усіх суб'єктів ринку ЗЖН. Вони побудовані таким чином, щоб можна було використовувати оптимізаційний алгоритм і одержати оптимальну практичну рекомендацію. Оптимізаційні моделі порівняно з інтуїтивними умоглядними моделями менеджерів мають значні переваги:

- не допускають логічних помилок, тому що можуть бути математично перевірені на наявність порушень логіки;

- є безкомпромісними і не містять нічого зайвого, зводять проблему до її суті та сприяють вираженню основних взаємозв'язків цілей і засобів.

Використання функціонального підходу до побудови процесних моделей дозволяє забезпечити ефективну взаємодію і координацію всіх управлінських процесів системи ЗЖН, що сприяє швидкодії, зниженню транзакційних витрат і підвищенню ефективності системи управління.

Таким чином, аналіз основних характеристик системи ЗЖН свідчить, що прийняті рішення про стратегію і тактику збалансованого розвитку системи ЗЖН мають бути ретельно продумані й обґрунтовані. Проте на сьогоднішній

день прийняття рішень органами влади засноване на досвіді й інтуїції керівників. Але система ЗЖН, як соціально-економічна система, досить складна та її поведінка є важкопередбачуваною через наявність величезної кількості прямих і зворотних зв'язків, часто неочевидних з першого погляду. Людський мозок не здатен упоратися із завданням такої розмірності, тому необхідно забезпечити інформаційно-аналітичну підтримку прийняття рішень.

Концепція СППР включає цілий ряд засобів, об'єднаних загальною метою – сприяти прийняттю раціональних й ефективних управлінських рішень [114]. СППР принципово відрізняється від традиційних систем аналогічного призначення тим, що вона орієнтована на конкретного користувача. В основу системи покладено визнання того факту, що процес прийняття рішень має суб'єктивний характер. Користувач є повністю самостійним і діє на підставі своїх власних знань, досвіду, інтуїції, системи цінностей. Природно, що при цьому не виключене залучення будь-яких експертів і консультантів на його розсуд. Таким чином, система СППР допомагає користувачеві знайти рішення, які саме для нього є найкращими, але які без її допомоги було б важко, або навіть неможливо, відшукати через дуже велику складність вирішуваного завдання.

Ще одна принципова особливість системи СППР пов'язана з тим, що сучасні математичні методи не дозволяють здійснювати оптимізацію та ранжирування безпосередньо на основі повної сукупності критеріїв і вимагають попередньої відомості її до єдиної числової оцінки (згортки). Вибір формальних способів згортки може суттєво вплинути на результати оптимізації та ранжирування. Крім того, згортка сукупності критеріїв в один збіднює процес прийняття рішень у змістовному й інформаційному плані. Користувач, будучи досить компетентним у своїй сфері, зовсім не зобов'язаний розбиратися в тому, які алгоритми згортки використані в системі підтримки рішень. А це означає, що рішення, прийняті розробником у процесі створення системи, можуть мати

на вибір альтернатив вплив, не контрольований користувачем. Даний принциповий недолік традиційних систем підтримки рішень, що спираються на формальні методи згортки, у системі СППР зведений до мінімуму. Досягається це за рахунок того, що користувач у діалозі із системою зіставляє між собою можливі значення сукупностей показників, відповідно до яких він прагне приймати рішення, і визначає їх відносні переваги. У результаті таких зіставлень у системі формується функція переваг користувача, на основі якої надалі виконуються операції оптимізації та ранжування. Таким чином, формальна згортка критеріїв замінюється неформальною процедурою виявлення переваг, результати якої не залежать від розробника і відображають індивідуальний підхід користувача до завдання.

Побудовану функцію переваг можна розглядати як модель користувача. Однак, на відміну від традиційних експертних систем, у СППР моделюється не погано вивчений процес міркувань якоїсь абстрактної людини, а «готовий продукт» міркувань конкретної людини – користувача системи. Усі подальші процедури пошуку найкращих рішень будуть орієнтовані на його точку зору, виражену у формі функції переваг.

Оскільки із системою можуть працювати різні користувачі, у базі знань системи зберігаються функції їх переваг, що дозволяє у схожих завданнях зіставляти рішення різних користувачів. Це рівнозначно одержанню експертних суджень без особистої участі експертів. Однією з переваг системи СППР є також те, що вона не вимагає від користувача ніякої спеціальної підготовки.

Основу СППР становить комплекс взаємопов'язаних моделей із відповідною інформаційною підтримкою дослідження, експертні й інтелектуальні системи, що включають досвід вирішення завдань управління і забезпечують участь колективу експертів у процесі вироблення раціональних рішень. На рис. 3.4 дод. 3 наведено принципову архітектурно-технологічну схему інформаційно-аналітичної підтримки прийняття рішень.

Спочатку інформація зберігається в оперативних базах даних *OLTP*-систем. Однак представлену в *OLTP*-систем інформацію складно використовувати в процесі прийняття рішень. Агрегована інформація організується в багатовимірне сховище даних. Потім вона використовується у процедурах багатовимірного аналізу (*OLAP*) і для інтелектуального аналізу даних (*Data Mining*).

Зрозуміло, що прийняття рішень має ґрунтуватися на реальних даних про систему ЗЖН. Така інформація звичайно зберігається в оперативних базах даних *OLTP*-систем. Але для цілей аналізу та прийняття рішень в основному потрібна агрегована інформація. Крім того, певну технологічну складність становить реалізація на оперативних даних вимоги можливості швидкого маніпулювання інформацією, подання її в різних форматах, здійснення нерегламентованих запитів до неї.

Вирішенням даної проблеми є створення окремого сховища даних, яке містить агреговану інформацію у зручному вигляді, що дозволяє інтегрувати, актуалізувати й узгоджувати оперативні дані з різномірних джерел для формування цілісного уявлення про об'єкт управління. При цьому основу побудови сховищ даних становить концепція роздільного зберігання інформації, використовуваної для транзакційної обробки й у системах підтримки прийняття рішень. Концепція сховищ даних припускає реалізацію єдиного інтегрованого джерела даних. Сховище даних функціонує за таким сценарієм. Із баз даних систем оперативної обробки за заданим регламентом у сховище збираються дані. При цьому підтримується хронологія. Поточні й історичні дані про розвиток системи ЗЖН зберігаються із зазначенням часових характеристик. Результуючі збираються в одному місці, приводяться до єдиного формату, узгоджуються й агрегуються, якщо буде потреба. На основі сховища даних можливе складання звітності, аналіз даних за допомогою *OLAP*-технологій та інтелектуальний аналіз даних (*Data Mining*).

Оснoву концепції оперативної аналітичної обробки (*OLAP*) становить багатовимірне подання даних. Термін *OLAP* увів Е. Кодд у 1993 р. У статті [474] розглянуто недоліки реляційної моделі, у першу чергу неможливість «поєднувати, переглядати й аналізувати дані з точки зору множинності вимірів, тобто найбільш зрозумілим для корпоративних аналітиків способом», і визначені загальні вимоги до систем *OLAP*, що розширюють функціональність реляційних СУБД і включають багатовимірний аналіз як одну зі своїх характеристик.

Згідно з Коддом, багатомірне концептуальне подання (*multi-dimensional conceptual view*) є найбільш природним поглядом управляючого персоналу на об'єкт управління. Воно являє собою множинну перспективу, що складається з кількох незалежних вимірів, уздовж яких можуть бути проаналізовані певні сукупності даних. Одночасний аналіз по декількох вимірах даних визначається як багатомірний. Виміри являють собою серію послідовних рівнів узагальнення, коли кожний вищий рівень відповідає більшому ступеню агрегації даних щодо відповідного виміру. Операції спуску (*drilling down*) і підйому (*rolling up*) означають рух від вищих шаблів консолідації до нижчих і від нижчих рівнів до вищих відповідно.

Найбільший інтерес у СППР становить інтелектуальний аналіз даних, тому що він характеризується глибиною охоплення проблеми, дає можливість виявити приховані взаємозв'язки, що дозволяє приймати найбільш обґрунтоване рішення.

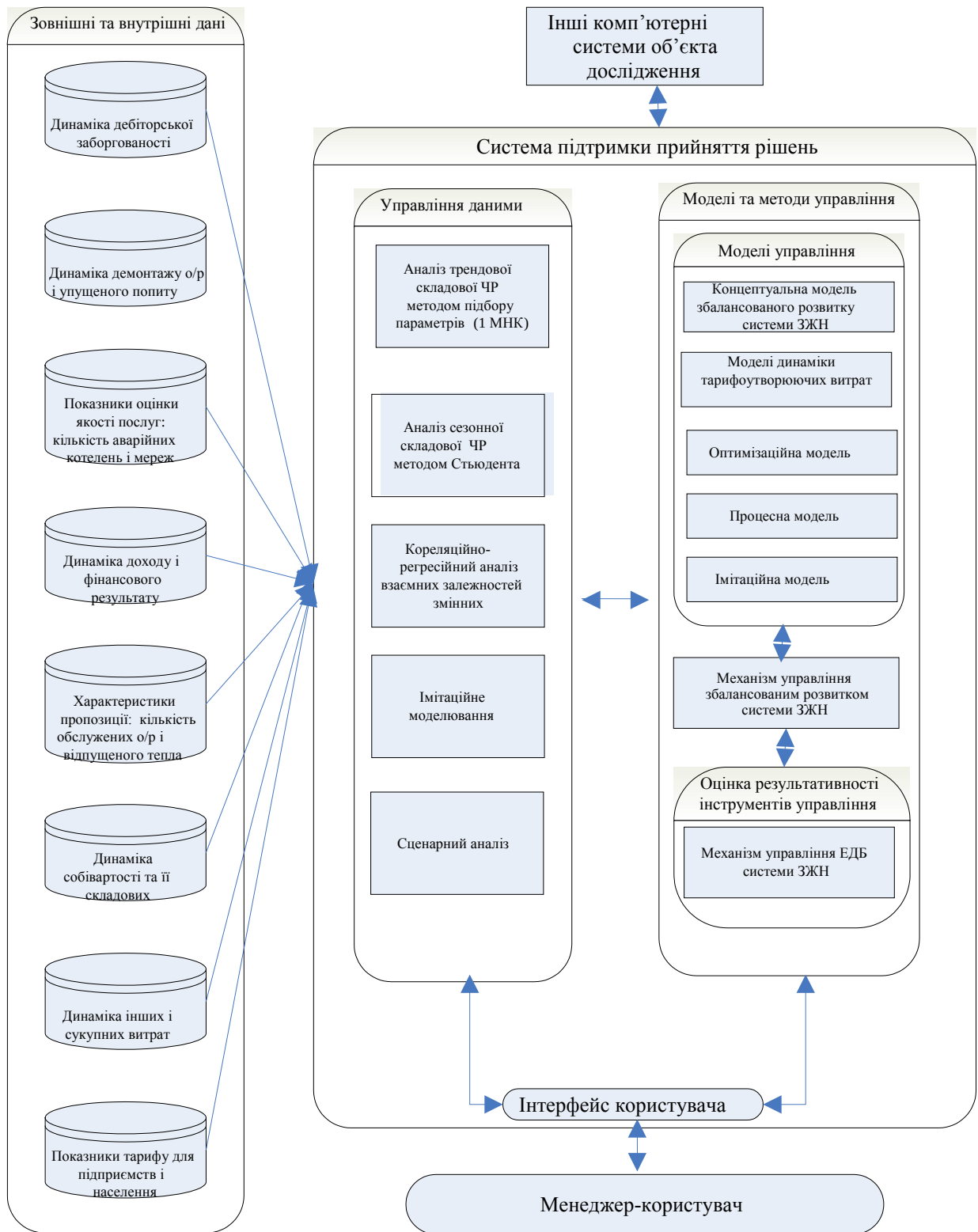
Інтелектуальний аналіз даних (*Data Mining*), як процес підтримки прийняття рішень, заснований на пошуку в даних шаблонів інформації та автоматичного їх узагальнення до інформації, яка може бути охарактеризована як знання. Процес *Data Mining* включає такі стадії: виявлення закономірностей, передбачення невідомих значень на основі виявлених закономірностей, аналіз виключень для виявлення та тлумачення аномалій у встановлених закономірностях.

Використання сучасних технологій *Data Mining* в управлінні збалансованим розвитком системи ЗЖН дозволяє виявляти приховані закономірності поведінки дисбалансів і прогнозувати майбутній стан системи, створюючи тим самим нове знання про можливість підвищення якості й рівня життєдіяльності населення. Метод імітаційного моделювання збалансованого розвитку системи ЗЖН дозволяє досліджувати систему за допомогою експерименту, «програти» на моделі різні стратегії розвитку, зрівняти альтернативи, урахувати вплив багатьох факторів на формування ЕДБ системи ЗЖН, у тому числі з елементами невизначеності.

Побудована модель належить саме до такого класу систем. На її основі центри управління збалансованим розвитком системи ЗЖН (органи управління різних рівнів) одержують можливість проаналізувати динаміку розвитку складної соціально-економічної системи ЗЖН, виявити неочевидні на перший погляд взаємозв'язки, порівняти різні альтернативи, проаналізувати аномалії та прийняти найбільш обґрунтоване рішення. Схему реалізації СППР в управлінні збалансованим розвитком системи ЗЖН наведено на рис. 5.6.

Моніторинг процесу реалізації управлінських рішень у системі ЗЖН дозволяє в масштабі реального часу відстежити динаміку зміни показників, що формують ЕДБ системи ЗЖН, і готувати інформацію для прийняття рішень щодо реалізації додаткових управлінських впливів з коригування траєкторії досягнення запланованих значень тарифоутворюючих витрат.

Універсальність запропонованого підходу до підтримки прийняття рішень в управлінні збалансованим розвитком системи ЗЖН підтверджується використанням як методологічної бази для моделювання основних положень теорії організації, теорії управління, теорії обмежень, загальної теорії рівноваги, системно-структурної теорії, структурно-функціональної теорії, теорії економічної рівноваги.

де о/р – особові рахунки; ЧР – часовий ряд; 1 МНК – метод найменших квадратів.

Рис. 5.6. Схема реалізації системи підтримки прийняття рішень в управлінні збалансованим розвитком системи ЗЖН (авторська розробка)

Таким чином, дістала розвитку система організаційно-інформаційного забезпечення механізму управління збалансованим розвитком галузей ЗЖН. На відміну від існуючої, система заснована на виділенні координуючого і функціональних центрів управління збалансованим розвитком у рамках організаційної структури галузей ЗЖН із використанням методу структуризації цілей як базового методу, а також методів організаційного та функціонального моделювання на базі процесного підходу, що дозволяє забезпечувати виконання таких вимог: поступового нарощування зусиль і витрат, комплексності, якості, прозорості, масштабності, тиражованості, інтеграції та автоматизації, адаптивності системи, установлення взаємозв'язків між основними елементами системи в процесі узгодження інтересів економічних агентів.

5.2. Організаційне забезпечення управління збалансованим розвитком галузей забезпечення життєдіяльності населення

Сьогодні система ЗЖН стала основним джерелом задоволення базових потреб людей у забезпеченні теплового і водного режиму життєдіяльності. В Україні система ЗЖН забезпечує більше 70 % домогосподарств країни послугами водопостачання і близько 40 % – послугами теплопостачання. Доцільність формування системи організаційно-інформаційного забезпечення управління збалансованим розвитком системи ЗЖН обґрунтовується необхідністю використання спеціальних наукових підходів до організації діяльності ЗЖН як найважливішої складової національного господарства, підвищенням вимог до якості, надійності й доступності послуг ЗЖН із боку споживачів. Побудова цілісної системи управління збалансованим розвитком системи ЗЖН відповідає вимогам реформування житлово-комунального сектору

економіки, яке відбувається на тлі реформування міжбюджетних відносин і всієї системи національного, регіонального та муніципального управління. Незважаючи на те що в Україні прийнято ряд законодавчо-нормативних актів, які регулюють відносини у сфері ЗЖН, перетворення торкаються лише окремих підсистем управління, що посилюється незавершеністю процесів розмежування повноважень між національними, регіональним і муніципальним рівнями управління.

У даний час відсутня єдина система організаційного забезпечення управління діяльністю ЗЖН, яка включає діяльність щодо тепло- і водопостачання, газо- й електрозабезпечення населення, а також система вимірних характеристик якості послуг ЗЖН. У зв'язку із цим ускладнена загальна об'єктивна оцінка діяльності органів управління у сфері ЗЖН. Невизначеність у сфері закріплення центрів відповідальності за розвиток системи ЗЖН призводить до зниження ефективності паливно-енергетичного і житлово-комунального комплексів. У галузевих організаційних структурах управління не здійснюється системного моніторингу результатів надання послуг ЗЖН, аналізу співвідношення їх ціни та якості.

Існуюча схема організації мережі адміністративних установ не забезпечує належною мірою виконання функцій щодо створення умов для надання населенню якісних і доступних послуг ЗЖН, не відповідає сучасним демографічним й економічним тенденціям та не дозволяє в повному обсязі реалізовувати принципи СОРЕ.

У сфері управління послугами ЗЖН використовуються в основному організаційно-адміністративні методи, слабо розвинена координація між вищими, центральними, регіональними органами державної влади, органами місцевого самоврядування й іншими організаціями, що контролюють надання послуг ЗЖН. Організаційні структури багатьох адміністрацій неповною мірою відповідають вимогам ефективного управління, що забезпечує збалансований

розвиток системи ЗЖН. Цілком очевидно, що в таких умовах необхідний перегляд організаційного забезпечення управління збалансованим розвитком системи ЗЖН.

Реалізація запропонованої концепції автономного та збалансованого розвитку системи ЗЖН на різних рівнях управління неможлива без визначення, як саме і якими органами управління реалізовуватимуться моделі та методи такого розвитку, тобто без організаційного забезпечення механізму управління. Під організаційним забезпеченням управління збалансованим розвитком системи ЗЖН у рамках дослідження розуміється сукупність методів і засобів, що регламентують взаємодію органів управління різних рівнів національної економіки з використанням технічних засобів у процесі впливу на економічні дисбаланси. До таких методів і засобів належать: опис організаційної структури системи управління збалансованим розвитком системи ЗЖН; опис взаємодії механізмів управління обмежуючими факторами й ЕДБ системи ЗЖН; опис взаємодії управляючих впливів і проявів ЕДБ системи ЗЖН; опис організаційних процесів управління.

Питання організаційного забезпечення розглянуто в роботах О. Бобровської [43], Н. Внукової [71], Л. Матросової [241], М. Рогози [343], Н. Цопи [425] та ін. Незважаючи на істотний внесок цих учених й одержані ними наукові результати, слід відзначити, що більшість підходів присвячено формуванню системи організаційного забезпечення управління розвитком винятково на мікрорівні. Крім того, у них найчастіше не враховується специфіка діяльності ЗЖН, а також вимога забезпечення збалансованості розвитку.

Метою організаційного забезпечення управління збалансованим розвитком системи ЗЖН, згідно з концепцією дослідження, є обґрунтування створення таких структур управління сферами діяльності ЗЖН, які найбільш ефективно виконували б інтегруючі функції щодо взаємодії між усіма

ключовими бізнес-процесами, а саме управлінням витратами, управлінням ціною, управлінням інвестиціями, управлінням інноваціями. При цьому необхідно враховувати, що створення і модернізація організаційної структури системи ЗЖН пов'язані з реалізацією заходів щодо подолання ЕДБ системи ЗЖН, а також із розв'язанням конфлікту інтересів між економічними агентами – постачальниками та споживачами послуг ЗЖН, державою.

У сучасній науці та практиці використовується безліч підходів до побудови організаційного забезпечення системи управління, що свідчить про доцільність їх дослідження з метою розробки й обґрунтування найбільш ефективного організаційного забезпечення системи управління збалансованим розвитком системи ЗЖН. Узагальнення і порівняльний аналіз існуючих підходів дозволив виявити їх переваги й обмеження до використання в рамках концепції управління збалансованим розвитком системи ЗЖН (табл. 3. 1 дод. 3). Існуючі підходи в основному орієнтовані на мікрорівень і мають такі обмеження у використанні для цілей забезпечення збалансованого розвитку системи ЗЖН:

- не враховують специфіку діяльності ЗЖН;

- не забезпечують досягнення балансу інтересів економічних агентів.

У зв'язку з цим доцільною є розробка власної системи організаційного забезпечення механізму управління збалансованим розвитком системи ЗЖН.

Загальна методологія розвитку й удосконалення організаційних структур управління має кілька підходів і напрямів, серед яких у різних інтерпретаціях виділяються методи, наведені в табл. 3. 1 дод. 3:

- структуризації цілей;

- експертно-аналітичний;

- організаційного моделювання;

- функціонального моделювання на основі процесного підходу;

- параметричний;

- аналогій.

Сучасні тенденції розвитку організаційних структур орієнтують на метод структуризації цілей, який певною мірою претендує на головну роль і передбачає опис й аналіз ієрархічно розподілених взаємопов'язаних та взаємообумовлених цілей системи управління. Тому при розробці організаційного забезпечення як матрицю використано метод структуризації цілей і на його основі в теоретичному аспекті й у практичному додатку до системи ЗЖН побудовано концепцію збалансованого розвитку організаційних структур системи за рівнями управління національним господарством і висунуто вимоги до нього: поступового нарощування зусиль і витрат; комплексності; якісності; транспарентності; масштабності; тиражованості; інтеграції; автоматизації; адаптивності. Структуровані цілі наведено графічно у вигляді «дерева» цілей, що відображає зв'язки між ними та засоби їх досягнення (рис. 3. 1 дод. 3).

«Дерево» побудоване на основі дедуктивної логіки з використанням евристичних процедур. На підставі мети функціонування системи ЗЖН і концепції управління збалансованим розвитком системи ЗЖН виділено головні, функціональні та ті, що забезпечують підсистеми комплексу управління системи ЗЖН, відповідні верхньому рівню бізнес-процесу, першому і другому рівням декомпозиції.

Таким чином, цільова організація системи ЗЖН як системи управління здійснюється відповідно до місії соціально-орієнтованої держави та головної мети функціонування та розвитку системи ЗЖН. Основними обмежуючими факторами, що визначають формування моделі збалансованого розвитку і функціонування системи ЗЖН, є мего-, макро-, мезо- і мікроекономічні впливаючі фактори.

Для дослідження таких складних систем, як управління збалансованим розвитком системи ЗЖН, використання тільки одного методу явно недостатньо,

що стало обґрунтуванням для використання методів організаційного моделювання і функціонального моделювання на базі процесного підходу.

Система ЗЖН, існуючи в зовнішньому середовищі, яке має відому невизначеність через перманентні зміни в ньому, змушена входити в контакт із ним, тобто управляти відносинами із середовищем, має розбудовуватися на основі процесів активних змін з урахуванням того, що ритм розвитку задається зовнішнім середовищем. Тільки такий режим функціонування дозволить системі ЗЖН підтримувати високий потенціал бізнес-процесів, використовуючи можливості як внутрішнього, так і зовнішнього середовища та завдяки високому позитивному синергізму.

Оскільки система ЗЖН є складовою частиною національної економіки, організаційне забезпечення управління її збалансованим розвитком потребує її інтеграції із загальнонаціональною організаційною структурою управління з метою координації дій з іншими системами національної економіки, зниження рівня управлінських витрат, підвищення комплексності й ефективності реалізації управлінських рішень.

Ієрархічна побудова організаційної структури управління збалансованим розвитком системи ЗЖН передбачає виділення різних рівнів управління: мікро-, мезо-, макро- і мегарівнів, що відповідає загальним принципам формування організаційної системи управління національною економікою і дозволяє її інтегрувати в ієрархічну систему загального управління національною економікою.

Об'єктно-функціональна побудова організаційної структури управління збалансованим розвитком системи ЗЖН заснована на розподілі її за об'єктами управління: витрати, ціна, інвестиції, інновації.

Організаційне забезпечення управління збалансованим розвитком системи ЗЖН представлено у вигляді сукупності центрів управління збалансованим розвитком (далі – ЦУЗР), створених на всіх рівнях національної економіки, які

забезпечують розробку та прийняття управлінських рішень щодо окремих обмежуючих факторів і відповідають за результати цих рішень (рис. 5.7).

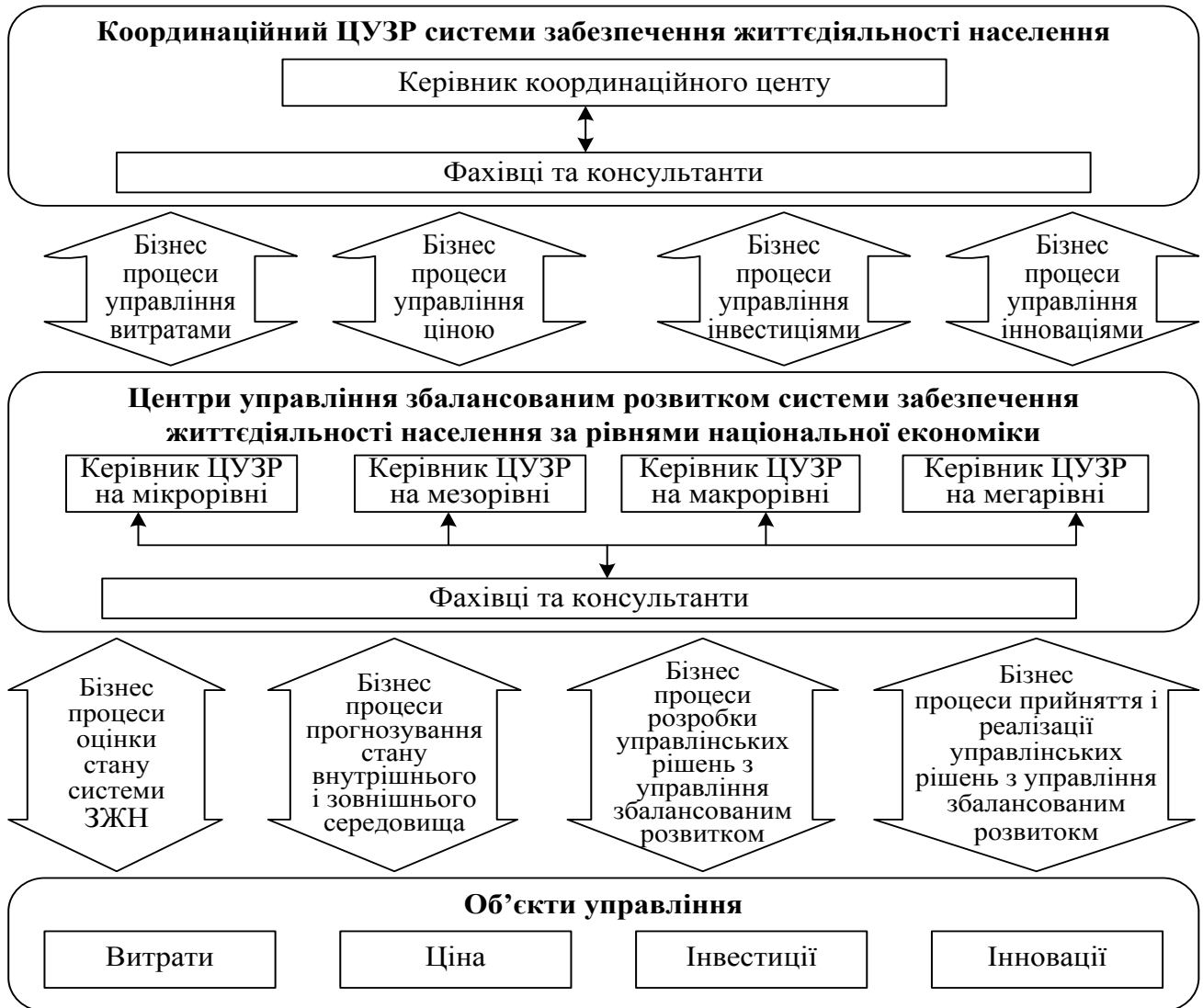

Рис. 5.7. Функціонування центрів управління збалансованим розвитком системи ЗЖН (авторська розробка)

Основними елементами системи організаційного забезпечення є базові бізнес-процеси, забезпечення яких розробляється. Використання системного

підходу теорії обмежень, як способу структурованого опису та розв'язання конфлікту інтересів економічних агентів, дозволило виділити такі основні бізнес-процеси управління збалансованим розвитком системи ЗЖН: управління витратами, управління ціною, управління інвестиціями, управління інноваціями. У свою чергу, кожен із цих бізнес-процесів деталізується на бізнес-процеси другого порядку, а саме: оцінка стану системи ЗЖН, прогнозування стану внутрішнього і зовнішнього середовища, а також розробка управлінських рішень щодо управління її збалансованим розвитком.

Управління реалізацією ключових бізнес-процесів пропонується покласти на координаційний ЦУЗР системи ЗЖН, у який входять ОПР, фахівці та консультанти за основними напрямками діяльності ЗЖН. Управління реалізацією бізнес-процесів другого порядку – на центри управління збалансованим розвитком системи ЗЖН за рівнями національної економіки: мікро-, мезо-, макро- і мегарівнями.

Доцільність виділення координаційного ЦУЗР, який стоїть над центрами УЗР системи ЗЖН за рівнями національної економіки і сферами діяльності, обґрунтовується наявністю конфліктів груп інтересів суб'єктів відносин, які виникають при впровадженні та реалізації моделей і методів управління збалансованим розвитком (рис. 1.7). Координаційний ЦУЗР здійснює взаємозв'язок між основними елементами відносин у процесі узгодження інтересів (рис. 5.8).

Слід зазначити, що запропонований координаційний ЦУЗР системи ЗЖН не заміщує традиційну структуру управління, а являє собою сполучну надбудову, метою якої є забезпечення ефективної міжрівневої взаємодії ЦУЗР на різних рівнях національної економіки при здійсненні бізнес-процесів, спрямованих на збалансований розвиток системи ЗЖН.

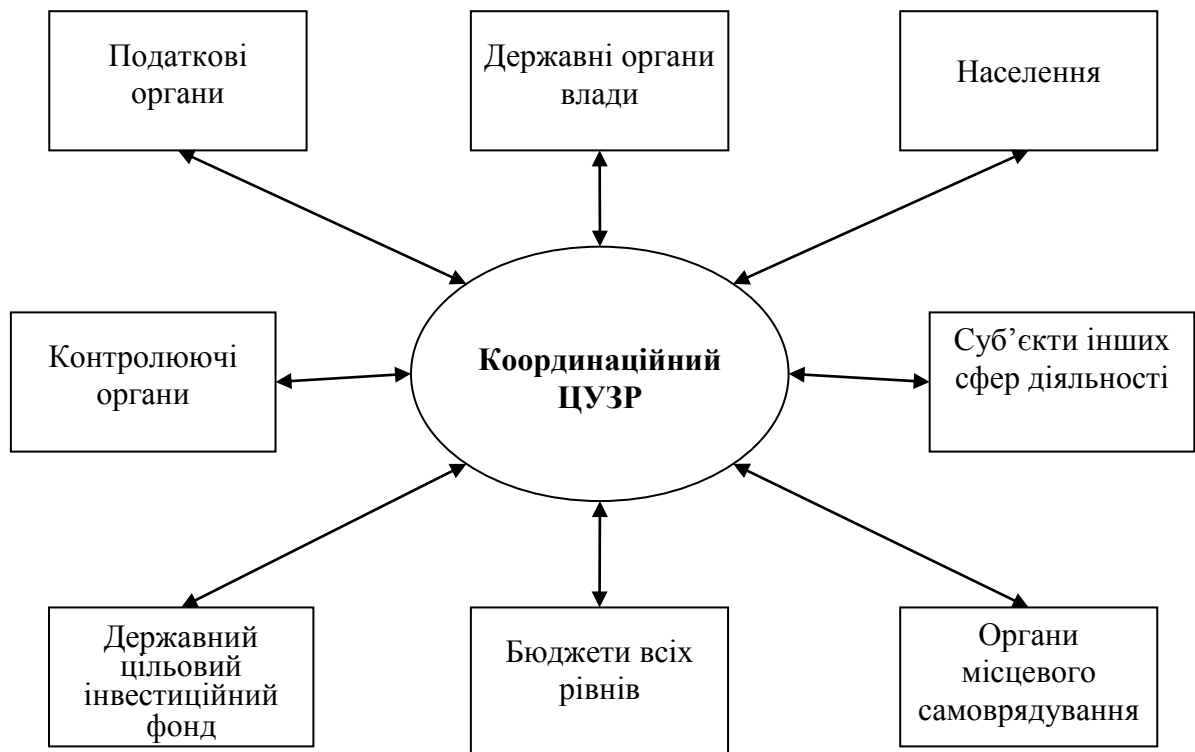

Рис. 5.8. Основні елементи процесу узгодження інтересів у системі ЗЖН (авторська розробка)

Доцільність створення єдиного координаційного центру для управління збалансованим розвитком обґрунтовується необхідністю централізованого й узгодженого збору та обробки інформації для прийняття рішень, націлених на підвищення ефективності всіх складових траєкторії збалансованого розвитку системи ЗЖН. Координаційний центр, що має всю необхідну інформацію, на відміну від «рівневих» ЦУЗР, безпосередньо пов'язаних із впливом на окремий обмежуючий фактор збалансованого розвитку системи ЗЖН, є нейтральним органом, що має стратегічне бачення ситуації на мікро-, мезо-, макро- і мегарівнях, тому здатний більш ефективно здійснювати перерозподіл фінансових ресурсів на користь розвитку того або іншого напрямку управлінської діяльності відповідно до поточної стадії життєвого циклу ЕДБ системи ЗЖН і встановленими національними пріоритетами. Координаційний

ЦУЗР системи ЗЖН здійснює розробку управлінських впливів за допомогою організаційних складових, наведених на рис. 5.9.

Для раціоналізації діяльності ЗЖН і створення внутрісистемних стандартів управління необхідний формальний опис процесів. На основі методології *IDEF0* розроблено функціональну модель бізнес-процесів управління збалансованим розвитком системи ЗЖН.

Організаційні складові представлені у форматі *IDEF0*. *IDEF0* або *Function Modeling* являє собою методологію функціонального моделювання з використанням процесного підходу і графічну нотацію, призначену для формалізації та опису бізнес-процесів. Відмінною рисою *IDEF0* є її акцент на співвідпорядкованості об'єктів. В *IDEF0* розглядаються логічні відносини між роботами, а не їх послідовність у часі [474].

Декомпозицію бізнес-процесу «Управління збалансованим розвитком системи ЗЖН» наведено на рис. 5.10. Подальшу декомпозицію здійснено щодо управління всіма обмежуючими факторами і наведено на рис. 5.11 на прикладі бізнес-процесу «Управління обмежуючим фактором «витрати».

Таким чином, у запропонованому підході до формування системи організаційного забезпечення усунуто обмеження, що мають місце в існуючих підходах до такого забезпечення. Крім того, даний підхід припускає здійснення бізнес-процесів управління збалансованим розвитком системи ЗЖН із використанням можливостей координаційного центру. Це дозволяє мати стратегічне бачення результатів управлінських впливів на економічні дисбаланси і забезпечувати збалансований розвиток системи ЗЖН на всіх рівнях національного господарства. У рамках підходу забезпечується відповідність вимогам поступового нарощування зусиль і витрат; комплексності; якості; транспарентності; масштабності; тиражованості; інтеграції та автоматизації, адаптивності.

Рис. 5.9. *IDEF0* діаграма верхнього рівня бізнес-процесу «Управління збалансованим розвитком системи ЗЖН» (авторська розробка)

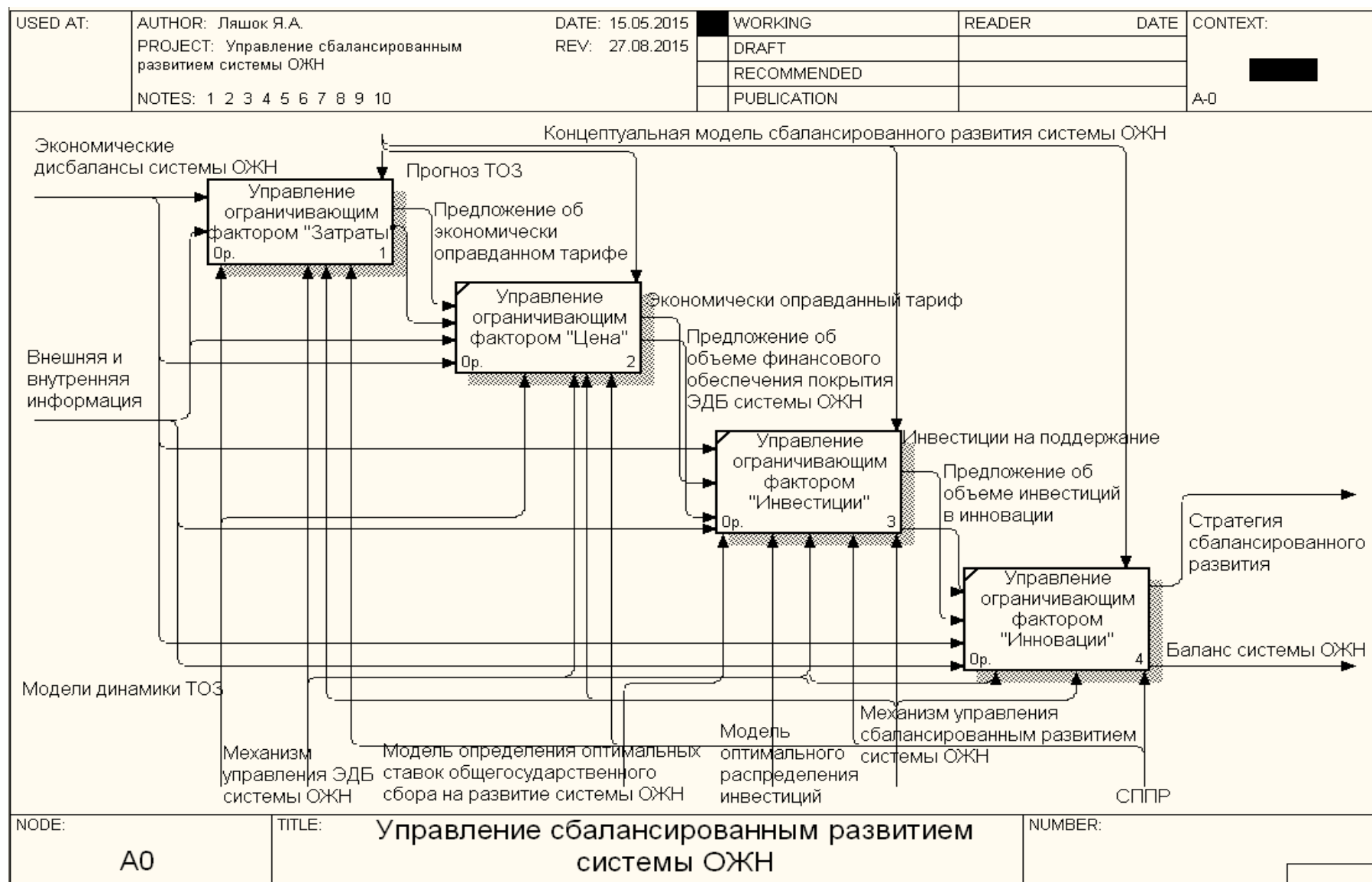

Рис. 5.10. IDEF0 диаграмма первого уровня декомпозиции бизнес-процессу «Управление сбалансированным развитием системы ОЖН» (авторська розробка)

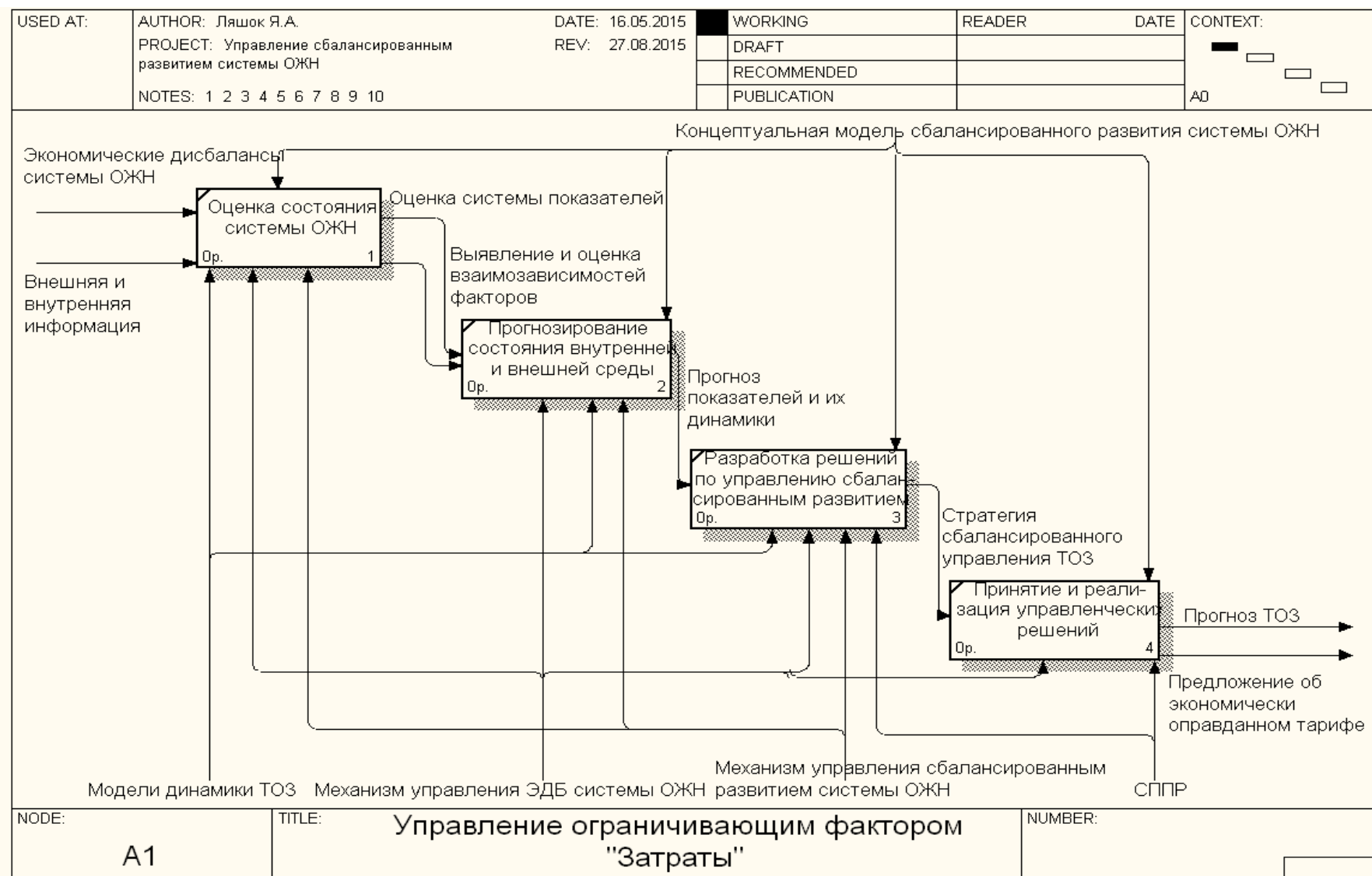

Рис. 5.11. IDEF0 діаграма другого рівня декомпозиції бізнес-процесу «Управління обмежуючим фактором «витрати» (авторська розробка)

Комплексне застосування запропонованого підходу до організаційного забезпечення в сукупності з іншим забезпеченням (інституціональним, інформаційним, фінансовим) дозволяє створювати умови для реалізації концепції управління збалансованим розвитком системи ЗЖН.

В основу розвитку системи покладено виділення координуючого і функціональних центрів управління збалансованим розвитком у рамках організаційної структури галузей ЗЖН із використанням методу структуризації цілей як базового методу, а також методів організаційного і функціонального моделювання на базі процесного підходу.

5.3. Оцінка ефективності використання механізму управління збалансованим розвитком галузей забезпечення життєдіяльності населення

Рівень задоволення потреб населення в послугах ЗЖН, як фактор підвищення добробуту та якості життя в умовах соціально-орієнтованої економіки, залежить від кількості, якості та вартості цих послуг (рис. 1.7). Населення, як споживач послуг, прагне мінімізувати балансове співвідношення «ціна-кількість-якість». Таким чином, соціальний ефект досягається за рахунок мінімізації балансового рівняння «ціна-кількість-якість».

Для досягнення соціального ефекту потрібні управлінські впливи на ЕДБ 1 з метою мінімізації ціни на послуги, ЕДБ 3 – максимізації їх якості, ЕДБ 9 – максимізації їх кількості (табл. В. 6 дод. В).

Крім соціального ефекту, збалансований розвиток системи ЗЖН припускає формування економічного і бюджетного макроефектів. Макроекономічний ефект досягається за рахунок максимізації балансового рівняння «ціна-кількість-якість» у результаті впливу на ЕДБ 7; ЕДБ 8; ЕДБ 11.

Бюджетний макроефект досягається за рахунок мінімізації бюджетних витрат (виплата субсидій окремим верствам населення для погашення різниці в

оплаті послуг ЗЖН, яка виникає при перевищенні рівня тарифів над їх платоспроможністю) шляхом впливу на ЕДБ 5 і ЕДБ 6.

Оцінити ефективність механізму управління збалансованим розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення можливо за допомогою показника «якість управління економічними дисбалансами в умовах соціально-орієнтованої економіки», який визначається як відношення множини конструктивних управляючих впливів системи ЗЖН, спрямованих на усунення дисбалансів, і множини деструктивних факторів економічних дисбалансів системи ЗЖН за формулою:

$$QCI = \frac{A \cap B}{B}, \quad (5.5)$$

де A – множина конструктивних управляючих впливів системи, спрямованих на усунення дисбалансів;

B – множина деструктивних факторів економічних дисбалансів системи забезпечення життєдіяльності населення.

Оцінка ефективності механізму управління збалансованим розвитком системи ЗЖН представлена на прикладі дисбалансу «Вироблені послуги – спожиті послуги», який виникає в теплозабезпеченні в результаті наднормативних виробничих втрат, викликаних високим рівнем зносу основних фондів.

У системі ЗЖН споживається 44 % енергетичних ресурсів, або 70 млн т у.п., що становить близько 30 % загальних витрат палива в Україні. На частку населення припадає 85 % від загального споживання.

Щорічно на потреби системи ЗЖН витрачається близько 10,0 млрд Квт·год. електроенергії, близько 14,0 млрд м³ природного газу, близько 1500000 т вугілля. Нетрадиційні й відновлювані види енергії становлять 0870000 т у.п.

Витрати на одного жителя в Україні становлять 0,7–1,0 т у.п. Витрати енергоресурсів на одиницю виробленої продукції та наданих комунальних послуг більш ніж в 1,5 раза перевищують зарубіжні показники. Витрати палива

на вироблення 1 Гкал тепла в комунальній теплоенергетиці становлять 160–180 кг у.п. проти 145–150 кг витрат у розвинених країнах.

Енергоємність національного продукту в Україні сьогодні становить 0,89 кг у.п. / дол. У розвинених країнах Європи – у середньому в 3 рази менше (зокрема, в Німеччині – 0,26 кг у.п. / дол.).

За даними досліджень робочої групи Мінжилкомунгоспу України, втрати природного газу, пов'язані з даремно витраченою тепловою енергією при транспортуванні теплової енергії, становлять до 25 %, при виробництві – до 22 %. Втрати теплової енергії становлять 13 млн Гкал на рік, або 11 % обсягів відпущеної теплової енергії. У перерахунку на природний газ – це більше 2100000000 м³, або 15 % його загального споживання галуззю. В аварійному стані перебуває 2434,3 км, або 11,2 % трубопроводів [377].

Показник якості управління дисбалансом «Вироблені послуги – спожиті послуги» до впровадження механізму управління збалансованим розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення становить 0,7 (розраховано за даними [371, 372, 377]): середньорічний фактичний відпуск теплової енергії всіма джерелами систем центрального теплопостачання становить близько 140 млн Гкал, а теплові втрати оціночно – не менше 30 %.

Намічене Енергетичною стратегією України [377] скорочення втрат тепла в тепломережах до 2030 р. до 7 % потребує фінансового забезпечення інвестиційних потреб системи ЗЖН у поліпшення технологічного стану теплових мереж. Розрахунковим шляхом встановлено, що для виконання Стратегії щорічне скорочення теплових втрат має становити не менше 2,9 млн Гкал, тобто знизитися до 39,9 млн Гкал. Виходячи із цього прогнозний показник якості управління дисбалансом «Надані послуги – спожиті послуги» у плановому періоді складе 0,715.

У результаті впровадження механізму управління збалансованим розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення в Донецькій області було досягнуто подолання дисбалансів «Ціна – купівельна спроможність споживачів послуг», «Вироблені послуги – оплачені послуги»,

«Вироблені послуги – спожиті послуги» за рахунок фінансування частки інвестиційних проектів, спрямованих на підвищення ефективності надання послуг з теплопостачання; дисбалансів «Витрати – ціна послуг», «Інвестиційні потреби – інвестиційна привабливість», «Інвестиційні потреби – інвестиційні можливості системи», «Ціна – якість послуг» за рахунок фінансового забезпечення інноваційно-інвестиційних проектів, спрямованих на зниження витратомісткості послуг водопостачання і водовідведення. При цьому загальний показник якості управління економічними дисбалансами в умовах соціально-орієнтованої економіки збільшився на 0,002.

Слід відзначити, що управлінські впливи на одні економічні дисбаланси можуть послабляти або посилювати деструктивні фактори, які формують інші. У зв'язку з цим для конкретизації етапів виявлення проблемних ситуацій і формалізації процесу прийняття адекватних управлінських рішень використано підхід теорії обмежень, заснований на виявленні ключових обмежуючих факторів і управління ними.

Головним критерієм результативності процесу управління виступає рівень ефективності керованого об'єкта. Результативність процесу збалансованого розвитку системи ЗЖН залежить від результативності управлінських впливів на економічні дисбаланси системи ЗЖН, що виникають на різних рівнях господарювання внаслідок неефективного управління витратами, ціною, інвестиціями, інноваціями. Отже, структурування й оцінка економічної ефективності процесу управління збалансованим розвитком системи ЗЖН можуть бути представлені як сукупність показників ефективності управління цими обмежуючими факторами:

$$E_{1234} = E_1 + E_2 + E_3 + E_4, \quad (5.6)$$

де E_{1234} – ефективність процесу управління збалансованим розвитком системи ЗЖН;

E_1 – ефективність процесу управління витратами;

E_2 – ефективність процесу управління ціною;

E_3 – ефективність процесу управління інвестиціями;

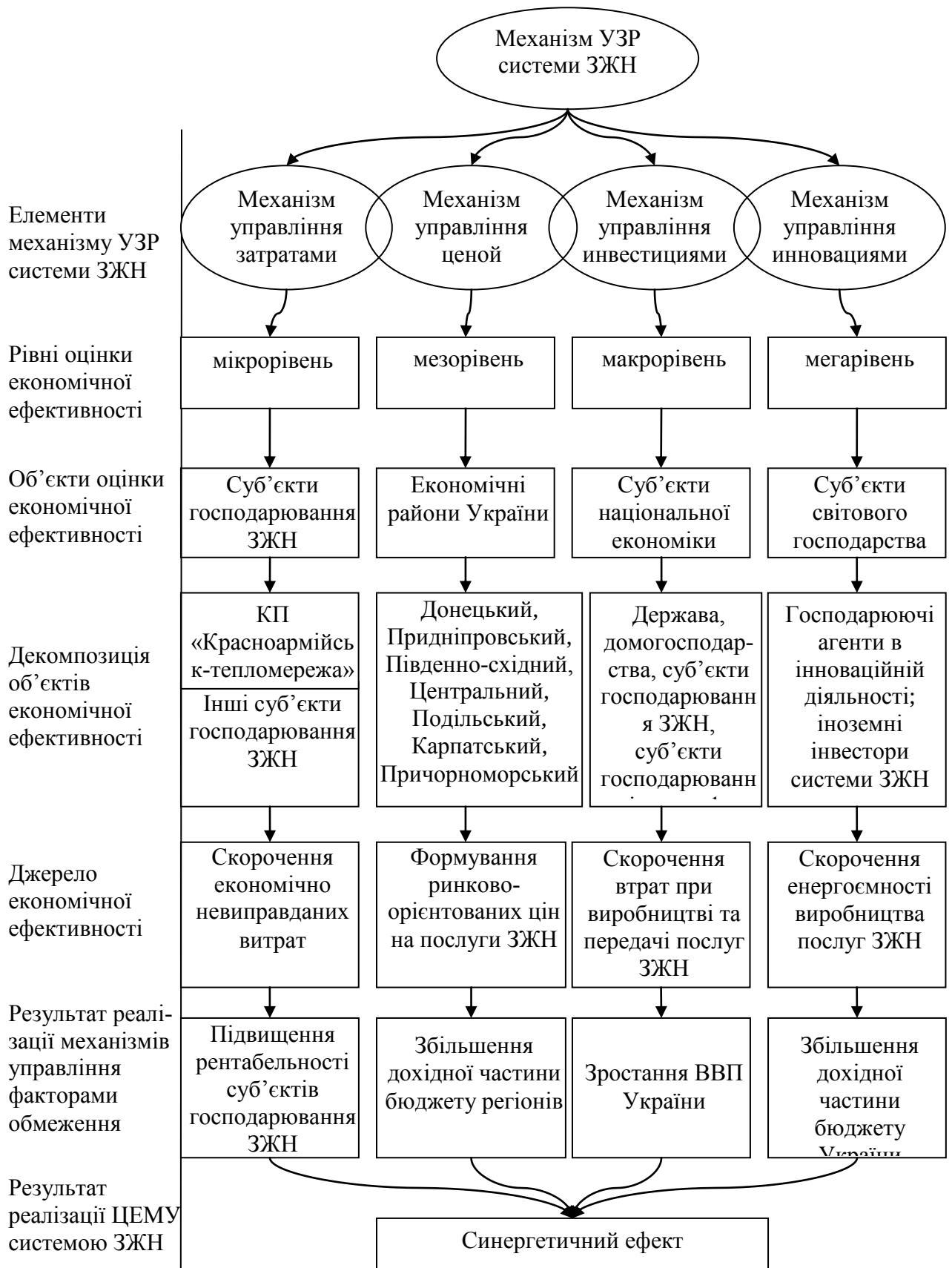
E_4 – ефективність процесу управління інноваціями.

Подання поняття «ефективність управління» як результативності використання засобів для досягнення мети збалансованого розвитку системи ЗЖН дозволяє розглядати економічну ефективність запропонованого механізму управління як його результативність порівняно з витратами необхідних ресурсів для реалізації цього механізму.

Економічний ефект реалізації механізму управління збалансованим розвитком системи ЗЖН з інтегрованим у нього комплексом механізмів управління обмежуючими факторами уможливорює досягнення економічного ефекту як результату комплексного забезпечення ефективності систем управління на мікро-, мезо-, макро- і мегарівнях. Структурування й оцінку економічного ефекту реалізації механізму управління наведено на рис. 5.12.

Обмежуючим фактором збалансованого розвитку системи ЗЖН на макрорівні є інвестиції. При обґрунтуванні обсягів інвестицій і їх розподіли використані загальноприйняті показники загальної (абсолютної) економічної ефективності, що характеризують віддачу капітальних вкладень залежно від рівня, на якому вони обчислюються. На макрорівні абсолютна економічна ефективність визначена як відношення приросту річного обсягу національного доходу ($\Delta HД$) до капітальних вкладень, що обумовили цей приріст (K):

$$E_{\text{макро}} = \frac{\Delta HД}{K}. \quad (5.7)$$

де механізм УЗР – механізм управління збалансованим розвитком

Рис. 5.12. Елементи економічної ефективності ЦЕМУ збалансованим розвитком системи ЗЖН

На мезорівні абсолютна економічна ефективність визначається як відношення приросту річного обсягу чистої продукції ($\Delta ЧД$) до капітальних вкладень, що обумовили приріст (K):

$$E_{\text{мезо}} = \frac{\Delta ЧД}{K}, \quad (5.8)$$

Економічна ефективність – це одержання максимуму можливих благ від наявних ресурсів. Системні дослідження свідчать, що визначальною умовою оптимальної поведінки складних СЕС, до яких належить система ЗЖН, є їх нерівноважна самоорганізація, функціональна стійкість у нерівноважних станах. Реалізація напрямів щодо вдосконалення механізму управління збалансованим розвитком системи ЗЖН припускає її перехід у новий стан, при якому вона набуває більш високого рівня організації та продуктивності. Знайти ефективні шляхи управління такого переходу дозволяє реалізація запропонованого комплексного механізму.

Взаємозв'язок і взаємозумовленість об'єктів управління збалансованим розвитком системи ЗЖН у цілісному єдиному механізмі визначає залежність ефективності управління на кожному рівні господарювання від ефективності управління вищого рівня управління та створює синергетичний ефект, що дозволяє обґрунтувати доцільність використання синергетичного підходу до оцінки економічної ефективності (рис. 5.13).

Використання синергетичного підходу обґрунтовується тим, що система ЗЖН є відкритою системою, нерівноважною, керованою нелінійними законами. Вона проявляє неможливу у сфері дії лінійних законів здатність до самоорганізації, резонансним чином реагує на зовнішні впливи. Її поведінка неоднозначна і визначається ступенем впливу ЕДБ.

Г. Хакен, автор терміна «синергетика», визначив її як науку, що вивчає системи, які складаються з великої кількості частин, що складним чином взаємодіють між собою. Система управління процесами ЗЖН являє собою таку систему і потребує взаємодії управлінських структур різних рівнів.

Рівень оцінки				
	Мікро-	Мезо-	Макро-	Мега-
Витрати				
Ціна				
Інвестиції				
Інновації				

– виникнення ефекту управління об'єктом
– виникнення синергетичного ефекту

Рис. 5.13. Обґрунтування синергетичного підходу до оцінки економічної ефективності ЦЕМУ збалансованим розвитком системи ЗЖН

Дослівно «синергетика» означає «спільна дія», підкреслюючи тим самим узгодженість функціонування бізнес-процесів, що відображається в поведінці системи управління (далі – СУ) як цілого. У загальному вигляді синергетичний ефект від реалізації ЦЕМУ збалансованим розвитком системи ЗЖН із використанням синергетичного підходу може бути представлений у такий спосіб:

$$E_{1234} > E_1 + E_2 + E_3 + E_4, \quad (5.9)$$

де E_{1234} – синергетичний ефект від реалізації єдиного цілісного механізму управління збалансованим розвитком системи ЗЖН;

E_1 ; E_2 ; E_3 ; E_4 – економічний ефект від управління витратами, ціною, інвестиціями, інноваціями відповідно до об'єднання управлінських впливів.

З позиції системного підходу слід розглядати синергетичний ефект у вигляді єдиного, але, такого, що розпадається на ефект генеруючого бізнес-процесу й ефект бізнес-процесу – мети. Таким чином, при визначенні ефекту від інтеграції бізнес-процесів слід виходити з того, що, незважаючи на єдність

джерела, ефект виражається для бізнес-процесу – мети і генеруючого бізнес-процесу через різні показники.

Оцінка економічної ефективності згідно з формулою спеціальності 08.00.03 – «Економіка й управління національним господарством» виконана винятково на макрорівні, де об'єктом управління, згідно з авторською концепцією, виступають інвестиції в систему ЗЖН. Оцінка ефективності управління інвестиціями має великий науковий і практичний інтерес, оскільки від того, наскільки об'єктивно та всебічно вона здійснена, залежать темпи розвитку країни, а також вирішення багатьох проблем збалансованого розвитку системи ЗЖН.

Забезпечення збалансованого розвитку системи ЗЖН неможливо без масштабних інвестицій. Важливим у цьому процесі є як значне збільшення обсягу внутрішніх і зовнішніх інвестицій у систему, так і ефективне управління інвестиційними процесами. Тому на особливу увагу заслуговують дослідження саме в напрямі вироблення цілісних методичних підходів до оцінки ефективності управління процесом інвестування системи ЗЖН. Адже результати такої оцінки можуть послужити основою для формування і реалізації ефективної інвестиційної політики держави, спрямованої на забезпечення збалансованого розвитку системи ЗЖН.

Джерелом підвищення економічної ефективності управління інвестиціями в систему ЗЖН є скорочення втрат, що виникають у процесі виробництва та передачі послуг ЗЖН, як результату високого фізичного зносу технологічного устаткування. Отже, оцінка економічної ефективності управління інвестиціями в систему ЗЖН залежить від показників витрат на формування інвестиційних ресурсів і отриманих вигід від скорочення цих втрат. Так, наприклад, економічна ефективність управління інвестиціями в процес передачі послуг ЗЖН (транспортування теплової енергії по магістральних і внутрішньобудинкових мережах).

Розрахунки економічного ефекту від реалізації механізму управління інвестиціями в систему ЗЖН матимуть такий вигляд:

$$E_3 = E_{3П} + E_{3Т} = \Delta BB - B_{ПП} + \Delta TB - B_{ТТ} , \quad (5.10)$$

де $E_{3П}$ – економічний ефект від скорочення втрат у процесі виробництва послуг ЗЖН у результаті інвестицій у виробничий процес;

$E_{3Т}$ – економічний ефект від скорочення втрат у процесі передачі послуг ЗЖН у результаті інвестицій у виробничий процес;

ΔBB – зміна (зменшення) абсолютної величини виробничих втрат (без урахування втрат у межах норм);

ΔTB – зміна (зменшення) абсолютної величини транспортних втрат (без урахування втрат у межах норм);

$B_{ПП}$ – інвестиційні витрати в процес виробництва послуг ЗЖН;

$B_{ТТ}$ – інвестиційні витрати в процес передачі (транспортування теплоносія по магістральних мережах) послуг ЗЖН.

З урахуванням обмежених власних запасів вуглеводневого палива, істотного підвищення цін на імпортовані енергоносії, постійного зростання потреби в теплі основою інвестиційної політики у сфері теплопостачання має стати енергозбереження у сфері споживання та кардинальне підвищення енергоефективності у сфері генерації, транспорту і розподілу тепла.

Розрахунки економічного ефекту від реалізації механізму управління інвестиціями на макрорівні виконано з використанням зведених статистичних даних про стан і прогнози розвитку ринку послуг ЗЖН України щодо теплозабезпечення, наведених в Енергетичній стратегії України на період до 2030 р. (далі – Стратегія), а також даних інтернет-ресурсу про вартість розробки й упровадження інвестиційних проектів у поліпшення технологічного стану теплових мереж в Україні. Реалізація Стратегії розрахована до 2030 р., тому розрахунки економічного ефекту здійснено за формулою

$$\sum_1^{15} \Theta_{3T} = \sum_1^{15} \Delta TП - 3_{IT}, \quad (5.11)$$

де $\sum_1^{15} \Delta TП$ – зміна (зменшення) абсолютної величини транспортних втрат з 2016 р. по 2030 р.

Довжина магістральних і розподільних теплових мереж в Україні (за винятком власних тепломереж промислових підприємств) становить 24,3 тис. км у двотрубному вирахуванні.

«Більшість мереж і джерел тепла не мають засобів інструментального контролю теплових втрат, тому точна інформація про втрати відсутня. Оціночно, вони становлять не менше 30 %, а в дійсності можуть бути і більшими. Більші обсяги втрат тепла в теплових мережах пов'язані з їх незадовільним фізичним станом, на сьогодні зношеність магістральних і розподільних мереж досягає 70 % їх загальної довжини. Реконструкція теплових мереж із використанням попередньо ізольованих труб, систем обліку, контрольно-вимірювального устаткування тощо забезпечить зменшення втрат тепла в тепломережах по Україні до 7 % в 2030 р.» [377].

Якщо врахувати, що фактичний відпуск теплової енергії всіма джерелами систем центрального теплопостачання останніми роками становить близько 140 млн Гкал на рік, то в абсолютному вираженні втрати становлять 42 млн Гкал на рік.

Зменшення втрат тепла в тепломережах по Україні до 7 %, як зазначено в Стратегії, тобто в абсолютному вираженні до 9,8 млн Гкал на рік, або на 32,2 млн Гкал на рік, потребує реконструкції 76,7 % теплових мереж із використанням попередньо ізольованих труб, що в абсолютному вираженні складе 18,6 тис км.

Вартість реконструкції 1 км довжини теплових мереж із попередньо ізольованими трубами в пінополіуретановій обгортці у двотрубному вимірі в середньому по Україні становить 1017,6 тис. грн. Отже, інвестиційні витрати в

процес передачі (транспортування теплоносія по магістральних мережах) послуг ЗЖН, які забезпечать скорочення втрат у позначених Стратегією обсягах, складуть 18927,4 тис. грн.

Вартість зекономлених паливно-енергетичних ресурсів у результаті скорочення втрат на 1 км довжини реконструйованих теплових мереж із використанням попередньо ізольованих труб становить 496,9 тис. грн на рік, а на 18,6 тис. км до 2030 р., як намічено Стратегією, вона складе 138635100 тис. грн.

Таким чином, очікуваний економічний ефект від реалізації механізму управління інвестиціями в систему ЗЖН України на макrorівні, згідно зі Стратегією, складе 138616,2 млн грн, або 9241,1 млн грн на рік.

З метою підвищення якості надання послуг населенню Програмою економічного і соціального розвитку Донецької області на 2016 і 2017 рр. передбачається «технічне переоснащення підприємств житлово-комунального господарства та підвищення ресурсо- й енергоефективності галузі, у тому числі шляхом залучення коштів приватних інвесторів та міжнародних організацій». Як відзначено в основних показниках економічного і соціального розвитку області, «У ветхому й аварійному стані знаходиться 47,6 % водопровідно-каналізаційних і 12,7 % теплових мереж. На підприємствах комунальної теплоенергетики 735 котлів (20 %) мають ККД нижче 82 %, 25,5 % котлів відпрацювали нормативний термін і потребують заміни. Втрати води в мережах по області складають 53,1 %; втрати тепла в зовнішніх теплових мережах – 12,2 %». Це потребує значних інвестицій у галузі.

Заходи щодо забезпечення виконання завдань програми реконструкції та відновлення інфраструктури, залучення інвестиційних ресурсів наведено в табл. 3.2 дод. 3. Для забезпечення реалізації заходів щодо капітального ремонту і реконструкції теплового господарства з метою поліпшення якості послуг з тепlopостачання Програмою передбачено витрати 44853,6 грн. Розрахунки

очікуваного ефекту від реалізації механізму управління інвестиціями в Донецькому регіоні наведено в табл. 3. 3 дод. 3.

Таким чином, розвинуто систему оцінки впливу рівня розвитку житлово-комунального господарства на рівень задоволення потреб населення в послугах щодо життєзабезпечення, підвищення добробуту та якості життя в умовах соціально-орієнтованої економіки, яка базується на використанні показника «якість управління економічними дисбалансами в умовах соціально-орієнтованої економіки», що визначається як відношення множини конструктивних управляючих впливів системи забезпечення життєдіяльності населення, спрямованих на усунення дисбалансів, та множини деструктивних факторів економічних дисбалансів системи забезпечення життєдіяльності населення.

Висновки до розділу 5

У даному розділі розроблено інформаційне й організаційне забезпечення, необхідне для впровадження концепції управління збалансованим розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення, наведено результати апробації наукових положень та оцінку ефективності використання механізму управління збалансованим розвитком на прикладі галузей ЖКК Донецького регіону.

1. Розроблене інформаційне й організаційне забезпечення дозволяє досягти підвищення ефективності механізму за рахунок координування взаємодії управлінського персоналу на різних рівнях управління системою ЗЖН за допомогою вибудовування інформаційних і комунікаційних каналів між ними, а також генерувати оперативні та стратегічні управлінські рішення щодо впливу на зовнішнє і внутрішнє середовище. Застосування методології

структурно-функціонального моделювання до розробки інформаційної моделі управління збалансованого розвитку системи ЗЖН дозволяє підвищити оперативність і достовірність розрахунків на основі надання повної, наочної та систематизованої інформації.

2. Для розробки організаційного забезпечення вирішено такі завдання: проаналізовано висвітлені в економічній літературі підходи до формування організаційного забезпечення збалансованого розвитку СЕС; виявлено їх переваги й обмеження у вирішенні поставлених завдань; розроблено власний підхід, адаптований до умов функціонування сучасної системи ЗЖН, що відповідає вимогам до управління її збалансованим розвитком.

Встановлено, що існуючі підходи до формування організаційного забезпечення механізму управління розвитком СЕС в основному орієнтовані на мікрорівень, не враховують специфіки діяльності ЗЖН і не забезпечують досягнення балансу інтересів економічних агентів.

3. Для розвитку системи організаційного забезпечення як матрицю використано метод структуризації цілей, і на його основі в теоретичному аспекті й у практичному додатку до системи ЗЖН побудовано концепцію збалансованого розвитку організаційних структур системи за рівнями управління національним господарством і висунуто вимоги до нього.

Структуровані цілі представлені графічно у вигляді «дерева» цілей, побудованого на основі дедуктивної логіки з використанням евристичних процедур, що відображає зв'язки між цілями різних рівнів управління системою ЗЖН і засоби їх досягнення.

4. Об'єктно-функціональна побудова організаційної структури управління збалансованим розвитком системи ЗЖН заснована на її розподілі за об'єктами управління: витрати, ціна, інвестиції, інновації.

Система організаційного забезпечення управління збалансованим розвитком системи ЗЖН являє собою взаємопов'язану сукупність ЦУЗР, створених на всіх рівнях управління, що забезпечують розробку і прийняття

управлінських рішень по окремих обмежуючих факторах її збалансованого розвитку та несуть відповідальність за результати цих рішень. Взаємозв'язок між основними елементами відносин у процесі узгодження інтересів здійснює Координаційний ЦУЗР.

5. Складність системи управління збалансованим розвитком системи ЗЖН стала обґрунтуванням для використання методів організаційного і функціонального моделювання на основі процесного підходу. Із застосуванням методології *IDEF0* розроблено функціональну модель бізнес-процесів управління збалансованим розвитком системи ЗЖН.

У запропонованому підході до формування системи організаційного забезпечення усунуто обмеження, що мають місце в існуючих підходах до такого забезпечення. Крім того, розроблений підхід припускає здійснення бізнес-процесів управління збалансованим розвитком системи ЗЖН із використанням можливостей координаційного центру, що дозволяє мати стратегічне бачення розвитку і здійснювати збалансований розвиток на всіх рівнях національного господарства.

Запропонований підхід уможливорює забезпечення задоволення таких вимог до управління збалансованим розвитком системи ЗЖН: поступове нарощування зусиль і витрат; комплексність; якісність; прозорість; масштабність; тиражованість; інтеграція та автоматизація; адаптивність.

Перевагою запропонованого підходу також є його комплексність і системність, що логічно та процедурно пов'язані з можливістю прийняття управлінських рішень. Комплексне застосування даного підходу в сукупності з іншими забезпечуючими інструментами дасть змогу створити умови для реалізації концепції управління збалансованим розвитком системи ЗЖН.

6. Як інформаційно-аналітичну підтримку управлінських рішень, спрямованих на збалансований розвиток системи ЗЖН, запропоновано узагальнену модель, яка дозволяє описувати динаміку розвитку системи ЗЖН з урахуванням управління впливом економічних дисбалансів із використанням

інструментів різних рівнів управління.

7. Розвинуто систему організаційно-інформаційного забезпечення механізму управління збалансованим розвитком галузей забезпечення життєдіяльності населення, який, на відміну від існуючого, заснований на виділенні функціонального і координуючого центрів управління збалансованим розвитком у рамках організаційної структури галузей забезпечення життєдіяльності населення з використанням методу структуризації цілей як базового, а також методів організаційного і функціонального моделювання на базі процесного підходу, що дозволяє забезпечувати виконання таких вимог: поступове нарощування зусиль і витрат; комплексність; якісність; транспарентність; масштабність; тиражованість; інтеграція та автоматизація; адаптивність системи; встановлення взаємозв'язків між основними елементами системи в процесі узгодження інтересів економічних агентів.

8. Дістала подальшого розвитку система оцінки впливу рівня розвитку житлово-комунального господарства на рівень задоволення потреб населення в послугах щодо життєзабезпечення, підвищення добробуту та якості життя в умовах соціально-орієнтованої економіки, яка базується на використанні показника «якість управління економічними дисбалансами в умовах соціально-орієнтованої економіки», що визначається як відношення множини конструктивних управляючих впливів системи забезпечення життєдіяльності населення, спрямованих на усунення дисбалансів, та множини деструктивних факторів економічних дисбалансів системи забезпечення життєдіяльності населення.

Результати дослідження, викладені в даному розділі, опубліковано в роботах [222, 207, 214].

ВИСНОВКИ

У ході дослідження здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано вирішення актуальної проблеми обґрунтування теоретичних основ, концептуального забезпечення і методологічних підходів до збалансованого розвитку галузей забезпечення життєдіяльності населення. Відповідно до мети та конкретних завдань основні результати роботи зводяться до такого:

1. Проаналізовано суспільне виробництво з позиції задоволення потреб населення, що дозволило визначити місце та роль галузей забезпечення життєдіяльності населення в структурі національної економіки, дослідити специфічні особливості послуг житлово-комунального господарства як товару та обґрунтувати доцільність їх виділення в самостійну категорію благ в умовах соціально-орієнтованої ринкової економіки. Усе це дозволило виділити галузей забезпечення життєдіяльності населення в окрему категорію та здійснювати ранжування видів діяльності відповідно до пріоритетів задоволення потреб населення.

2. Розроблено теоретико-методологічні положення забезпечення життєдіяльності населення як фактора економічної безпеки України, виявлено негативний вплив несприятливих фізіологічних умов життєдіяльності населення на економічну безпеку, що дозволило сформулювати стратегію економічної безпеки національної економіки на основі виокремлення елементів безпеки життєзабезпечення населення та врахування умов життєдіяльності населення, демографічних процесів і показників соціально-економічного розвитку країни, яка спрямована на інтенсивне відтворення людського капіталу за рахунок підвищення рівня та якості життєдіяльності населення шляхом управління збалансованим розвитком відповідних галузей житлово-комунального господарства.

3. Удосконалено науково-методичні положення щодо побудови та управління системою забезпечення життєдіяльності населення, яка орієнтована

на підвищення рівня якості життя населення, як чинника зростання добробуту та розвитку національної економіки. Для обґрунтування методології пріоритетного автономного розвитку галузей забезпечення життєдіяльності населення встановлено специфічні особливості їх функціонування, визначено характерні риси, які дозволяють ідентифікувати системоутворюючі чинники, що формують окрему сферу інтересів суб'єктів ринку послуг забезпечення життєдіяльності населення, специфічні відносини, що виникають при обміні благами, принципові відмінності у властивостях ринку послуг забезпечення життєдіяльності населення від інших ринків.

4. Проаналізовано сутність та особливості економічних дисбалансів у системі забезпечення життєдіяльності населення, отримала подальший розвиток класифікація дисбалансів, вдосконалено визначення категорії «економічний дисбаланс системи забезпечення життєдіяльності населення» як диспропорції у структурі, тенденціях розвитку, економічних інтересах суб'єктів ринку, їх відносинах, механізмі взаємодії, якісних характеристиках системи на різних рівнях господарювання. Розроблено методичний підхід щодо виявлення, ідентифікації та управління дисбалансами, які досягли критичних масштабів диспропорцій, за наявності яких система забезпечення життєдіяльності населення не спроможна самотійно здійснювати активні дії з утримання рівноваги, виявлено ключові напрямки подолання економічних дисбалансів.

5. Визначено передумови збалансованого розвитку галузей житлово-комунального господарства: необхідність виявлення чинників економічних дисбалансів й урахування в управлінні позитивного і негативного впливу ключових чинників (інноваційні, інвестиційні, цінові та витратні); орієнтація управління збалансованим розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення на моніторинг поведінки економічних дисбалансів залежно від інтенсивності конструктивних управлінських впливів, що дозволить своєчасно виявляти, попереджати, здійснювати випереджальний вплив, запобігати або пом'якшувати наявні дисбаланси і ті, що виникають знову.

6. Запропоновано методологічний підхід до комплексного управління

збалансованим розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення на мікро-, мезо-, макро- та мегарівнях, який базується на концепціях сталого розвитку та життєздатних систем, історичному та менеджеріальному підходах, що дозволяє підвищити методологічну оснащеність управлінської ланки на різних рівнях господарювання, забезпечити підвищення ефективності функціонування системи підтримки та прийняття рішень, упорядкувати процес розподілу відповідальності між ієрархічними рівнями національної економіки, скоротити адміністративні бар'єри для реалізації управлінських рішень, залучити фінансові ресурси на потреби системи забезпечення життєдіяльності населення шляхом ефективного перерозподілу коштів рентабельних суб'єктів економіки, а також виробити єдину процедуру переходу від дисбалансу системи забезпечення життєдіяльності населення до стану її рівноваги.

7. Обґрунтування теоретико-методологічних засад управління дисбалансами дозволило сформулювати концепцію автономного та збалансованого розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення України, сутність якої полягає в використанні фінансових інструментів управління економічними дисбалансами, витратами, ціною, інвестиціями та інноваціями з метою мобілізації та інтеграції ресурсів на всіх рівнях господарювання в єдиний зв'язний організаційний комплекс. Реалізація концепції дозволяє створити умови для підвищення якості послуг із забезпечення життєдіяльності населення як домінантної функції процесів соціалізації національної економіки та мінімізації загроз економічній безпеці в результаті проявів негативних наслідків економічних дисбалансів.

8. Розроблено механізм комплексного управління збалансованим розвитком галузей забезпечення життєдіяльності населення, який базується на використанні причинно-наслідкової моделі економічних дисбалансів системи забезпечення життєдіяльності населення, передбачає визначення послідовності дій згідно з пріоритетністю факторів, які обмежують збалансованість розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення та дозволяють здійснити рух економічної системи від дисбалансу до стану рівноваги на всіх рівнях управління національною

економікою.

9. З метою розробки методичних основ управління збалансованим розвитком галузей забезпечення життєдіяльності населення на мікро-, мезо-, макро- і мегарівні здобув подальший розвиток методичний підхід до управління витратами, сутність якого полягає в представленні системи управління витратами як тарифоорієнтованої моделі, що дозволяє підвищити ефективність системи управління на мікрорівні за рахунок скорочення лагу тарифоутворення, а також врахування чинника впливу залежності собівартості послуг забезпечення життєдіяльності населення від зміни курсу валют.

10. Вдосконалено положення державного регулювання збалансованого розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення щодо фінансування відповідних галузей на примусовій основі, запропоновано методичні основи визначення оптимальних ставок обов'язкового загальнодержавного збору на розвиток системи забезпечення життєдіяльності населення. Сутність державного регулювання полягає у створенні умов для формування Державного цільового інвестиційного фонду з метою фінансування збалансованого розвитку галузей житлово-комунального господарства за рахунок переміщення фінансових ресурсів з високорентабельних сфер господарської діяльності в сферу забезпечення життєдіяльності населення з метою підвищення її інвестиційних можливостей.

11. Для вдосконалення організаційно-інформаційного забезпечення управління збалансованим розвитком галузей забезпечення життєдіяльності населення запропоновано формування функціональних і координаційного центрів управління збалансованим розвитком, що дозволить підвищити рівень взаємодії управлінського персоналу на всіх рівнях господарювання за допомогою вибудовування інтерактивних інформаційно-комунікаційних каналів, а також генерувати стратегічні, тактичні та оперативні управлінські рішення щодо подолання економічних дисбалансів. Розроблено імітаційну модель управління економічними дисбалансами, яка дозволяє комплексно аналізувати динаміку збалансованого розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення на

всіх рівнях господарювання, порівнювати альтернативи управлінських рішень та моделювати результати прийнятих рішень, спрямованих на ефективне забезпечення життєдіяльності населення та економіки країни.

12. Оцінка впливу рівня розвитку житлово-комунального господарства на рівень задоволення потреб населення у послугах з життєзабезпечення, яка базується на використанні показника «якості управління економічними дисбалансами в умовах формування соціально-орієнтованої економіки», дозволила зробити висновок, що запропонований механізм управління збалансованим розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення дає можливість розробити конструктивні керовані впливи на систему забезпечення життєдіяльності населення, спрямовані на усунення дисбалансів та підвищення рівня задоволення потреб населення у послугах з життєзабезпечення, підвищення рівня добробуту та якості життя.

Викладені теоретичні та практичні результати уточнюють і розширюють наявні концептуальні засади управління збалансованим розвитком галузей забезпечення життєдіяльності населення, їх практичне використання на рівні національної економіки дозволить здійснити обґрунтований вибір стратегії розвитку житлово-комунального господарства й визначити шляхи її ефективної реалізації та організаційної підтримки в складних умовах формування соціально-орієнтованої ринкової економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Экологический след» украинца составляет 3,1 га [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://poslezavtra.com.ua/ekologicheskij-sled-ukrainca-sostavlyayet-31-ga>.
2. Абалкин Л. Экономическая безопасность России : угрозы и их поражение / Л. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 4–13.
3. Абалкин Л. И. Гуманистические ориентиры России : вызовы нового века и стратегический ответ России / Л. И. Абалкин, А. В. Барышева, Т. В. Бурмистрова и др. // Ин-т экономики Рос. акад. наук. – М. : ИЭ, 2002. – 386 с.
4. Абчук В. А. Менеджмент / В. А. Абчук. – СПб. : Союз, 2002. – 463 с.
5. Адамов А. Жилищно-коммунальное хозяйство [Электронный ресурс] / А. Адамов // Инвестиции. – 29.04.2010. – Режим доступа : <http://www.urist.in.ua>.
6. Адамов Б. І. Управління інноваційно-інвестиційним розвитком території : моногр. / Б. І. Адамов, В. Л. Пілюшенко, І. В. Шкрабак. – Донецьк : ВІК, ДонДУУ, 2007. – 317 с.
7. Акимова Т. А. Теория организации / Т. А. Акимова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 367 с.
8. Акофф Р. Акофф о менеджменте / Р. Акофф, пер. с англ. под ред. Л. А. Волковой. – СПб. : Питер, 2002. – 448 с.
9. Алабугин А. А. Управление сбалансированным развитием предприятия в динамичной среде : моногр. [в 2-х кн.] : Кн. 1. Методология и теория формирования адаптационного механизма управления развитием предприятия / А. А. Алабугин. – Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2005. – 362 с.
10. Александров І. О. Формування інструментарію тарифної політики

- підприємства водогосподарського комплексу/ І. О.Александров, О. В. Половян, М. Ю. Тарасова // Економіка та право. – 2010. – № 1 (26). – С. 85–91.
11. Алипов А. Н. Пути развития предприятий жилищно-коммунального хозяйства / А. Н. Алипов // Экономические проблемы и перспективы стабилизации экономики Украины : сб. науч. тр. – Донецк, НАН Украины. Ин-т экономики пром-ти, 1998. – С. 398–411.
 12. Алле М. Экономика как наука / М. Алле, пер. с франц.– М. : Наука для общества, РГГУ, 1995. –156 с.
 13. Амосов О. Ю. Сучасні проблеми тарифної політики в житлово-комунальній сфері / О. Ю. Амосов // Комунальне господарство міст : зб. наук. праць. – К. : Техніка, 2009. – № 89. – С. 208–212.
 14. Амоша О. І. Структурні реформи економіки : світовий досвід, інститути, стратегії для України : монографія / О. І. Амоша, С. С. Аптекарь, М. Г. Білопольський, С. І. Юрій, Б. М. Андрушків; ред.: В. І. Ляшенко, Є. В. Савельєв. – Т. : Екон. думка, 2011. – 846 с.
 15. Амоша О. І. Активізація інноваційної діяльності : організаційноправове та соціально-економічне забезпечення : моногр. / О. І. Амоша. – Донецьк : НАН України, Інститут економіки пром-ті, 2007. – 356 с.
 16. Амоша А. И. Концептуальные подходы к выбору рациональных структур управления в основных сегментах топливно-энергетического комплекса / А. И. Амоша, А. И. Чиликин // Экономические проблемы реформирования угольной промышленности : моногр. / под общ. Ред. А. И. Амоши. – Донецк : ИЭП НАН Украины, 2002. – С. 27–58.
 17. Андреев Г. Н. О формализации категории «Система» / Г. Н. Андреев, Л. Л. Савелло // Современные проблемы науки и образования. – 2009. – № 3. – С.29–32.
 18. Андрушків Б. М. Семіотика визначення економічної стратегії підвищення господарсько-фінансової стабільності підприємства в

- умовах трансформаційного суспільства / Б. М. Андрушків // Вісник економічної науки України. – 2013. – №1. – С. 3–7.
19. Анохин П. К. Избранные труды : Философские аспекты теории функциональной системы / П. К. Анохин. – М : Наука, 1978.
 20. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф. – М. : Экономика, 1989. – 519 с.
 21. Антонюк В. П. Формування та використання людського капіталу в Україні : соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку : моногр. / В. П. Антонюк. – Донецьк : Ноулідж, 2007. – 348 с.
 22. Антошкина Л. И. Концепция методологии управления, формирования и измерения человеческого потенциала / Л. И. Антошкина // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2008. – № 2 (2). – С. 168–178.
 23. Ассэль Г. Маркетинг : принципы и стратегия / Г. Ассэль, пер. с англ.– 2-е изд.– М. : Инфра-М, 2001.– 804 с.
 24. Афанасьев В. Г. Моделирование как метод исследования социальных систем // Системные исследования. Методологические проблемы : Ежегодник. –1982. – С. 26–46.
 25. Бажал Ю. М. Економічна теорія технологічних змін / Ю. М. Бажал. – К. : Заповіт, 2006. – 240 с.
 26. Базилевич В. Д. Економічна теорія Політекономія [Електронний ресурс] / В.Д. Базилевич. – К. : Знання-Прес – 2007. – 719 с. – Режим доступу: <http://www.biznesbooks.com/2010-01-07-17-48-08/2136-vd-bazilevich-ekonomchna-teorja-poltekonomja-pdruchnik>.
 27. Бандур С. І. Соціальний розвиток України : сучасні трансформації та перспективи / С. І. Бандур, Т. А. Заяць, В. І. Куценко та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина. – 2-ге вид. і переробл. – Черкаси : Брама–Україна, 2006. – 620 с.
 28. Бауманн У. Клиническая психология / У. Бауманн, М. Перре. – СПб. : Питер, 2002. – 1312 с.

29. Баумоль У. Дж. Состязательные рынки : мятеж в теории структуры отрасли / У. Дж. Баумоль // Вехи экономической мысли. – СПб. : Экономическая школа, 2003. – Т. 5. – С. 110–140.
30. Беккер Г. С. Человеческое поведение : экономический подход. Избранные труды по экономической теории / Г. С. Беккер, пер. с англ. – М. : ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.
31. Беллман Р. Математическое моделирование. Процессы в сложных экономических и экологических системах / Р. Беллман, И. Гликсберг, О. Гросс. – М. : ИИЛ, 1962. – 336 с.
32. Белопольская Т. В. Методический подход к оценке эффективности использования имущественно-земельного комплекса производственно-экономических систем / Т. В. Белопольская // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності : зб. наук. праць ПДТУ у 2-х вип. – Маріуполь : ПДТУ, 2012. – Вип. 2, Т. 1. – С. 304–308.
33. Белопольский Н. Г. Внутренние резервы для спасения Украины / Н. Г. Белопольский // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності : зб. наук. праць. ДВНЗ «Приаз. держ. техн. ун-т». – Маріуполь : ДВНЗ «ПДТУ», 2014. – Вип. 1 (10). – Т. 1. – С. 12–19.
34. Белоусова І. Економічна безпека як стратегічна складова національної безпеки України / І. Белоусова // Економічний часопис-XXI. – 2010. – № 5–6. – С. 13–17.
35. Бём-Баверк О. Избранные труды о ценности, проценте и капитале / О. фон Бём-Баверк. – М. : Эксмо, 2009. – 912 с.
36. Бир С. Кибернетика и менеджмент. / С. Бир, пер. с англ. – М. : Издательство «УРСС», 2006г. – 280 с.
37. Бир Ст. Кибернетика и управление производством / Ст. Бир, пер. с англ. – М. : Наука, 1965. – 391 с.
38. Білопольський М. Г. Сучасні технології управлінського обліку витрат підприємств ЖКГ в умовах кризи / М. Г. Білопольський, А. В. Аллахвердян // Економіка. – 2010. – № 5. – С. 3–8.

39. Бінько І. Ф. Економічна безпека України : сутність і напрямки забезпечення : моногр./ І. Ф. Бінько, В. Т. Шлемко. – К. : НІСД, 1997. – 144 с.
40. Бланк І. А. Управление финансовой безопасностью предприятия [Электронный ресурс] / І. А. Бланк. – Режим доступа: http://freebuisbook.ru/upravlenie_finansovoy_bezopasnostyu_predpriyatiya_i_a_blank
41. Блауг М. Экономическая теория в ретроспективе / М. Блауг, пер. с англ. И. Дзюб. – М. : «Основы», 2001. – 670 с.
42. Близнюк В. Оцінка людського потенціалу економічного зростання України: теорія та практика / В. Близнюк // Україна : аспекти праці. – 2009. – № 1. – С. 30–34.
43. Бобровська О. Ю. Інформаційні засади створення механізму регулювання економічного розвитку підприємств міста / О. Ю. Бобровська // Регіональні перспективи. – 2000. – № 2–3 (9–10). – С. 315–317.
44. Бовш Л. А. Історичні передумови становлення житлового господарства в Україні [Електронний ресурс] / Л. А. Бовш. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=992>
45. Богачев С. В. Проблемы теории и практики развития городской хозяйственной системы : могр. / С. В. Богачев, М. В. Мельникова, А. А. Лукьянченко и др. – Донецк : ООО «Юго-Восток, Лтд», 2006. – 381 с.
46. Богиня Д. П. Гуманістичні орієнтири управління конкурентоспроможністю людського розвитку / Д. П. Богиня // Регіональні проблеми людського та соціального розвитку : тези доп. і повідом. міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 т. – Т. 2.– Донецьк : НАН України, Ін-т економіки пром-сті, 2008. – С. 41–51.
47. Богомолов В. А. Экономическая безопасность / В. А. Богомолов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 303 с.

48. Большая советская энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://slovari.yandex.ru/>.
49. Большой толковый словарь русского языка. [1-е изд-е]. – СПб. : Норинт, 1998. – 1052 с.
50. Большой экономический словарь [5-е изд., доп. и перераб] / под ред. А. Н. Азрилиана. – М. : Ин-т новой экономики, 2002. – 1280 с.
51. Большой энциклопедический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://slov.com.ua/bes/search/>
52. Борг теплокомуненерго за газ залишається на рівні більш як 5,3 млрд грн – «Газ України» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ukrinform.ua/ukr/order/?id=1054734>
53. Бородушко Е. С. Сбалансированное управление экономикой как механизм предотвращения угроз национальной безопасности / Е. С. Бородушко // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2011. – № 4. – С. 106–108.
54. Бражникова Л. Н. Оценка затрат как объекта управления коммунального предприятия / Л. Н. Бражникова, А. В. Алахвердян // Экономика строительства и городского хозяйства. – 2008. – Т. 4. – № 2. – С. 126–130.
55. Бражникова Л. Н. Стратегическое управление финансовой деятельностью предприятий ЖКХ : моногр. / Л. Н. Бражникова. – Донецк : Юго-Восток, 2010. – 499 с.
56. Бубенко П. Т. Управління системною модернізацією та розвитком житлово-комунальних підприємств : моногр. / П. Т. Бубенко, О. В. Димченко, А. Д. Кашпур; – Харків, 2014. – 233 с.
57. Бубенко П. Т. Амортизація і відтворення основних фондів житлово-комунальних підприємств : моногр. / П. Т. Бубенко, В. І. Тітяєв, О. В. Димченко, О. М. Таряник, І. А. Чистякова, О. В. Шкурко. – Харків : ХНАМГ, 2010. – 255 с.

58. Булеев И. П. Механизм хозяйствования предприятий и объединений трансформационной экономики : моногр. / И. П. Булеев, Н. Д. Прокопенко, Н. Е. Брюховецкая и др.. – Донецк : НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти, 2007. – 526 с.
59. Бьюкенен Дж. М. Сочинения. Конституция экономической политики. Расчёт согласия. Границы свободы [Нобелевские лауреаты по экономике. Т. 1] / Дж. М. Бьюкенен. – М. : Таурус Альфа, 1997. – 560 с.
60. Вальрас Л. Элементы чистой политическо-экономии / Л. Вальрас. – М. : Изограф, 2000. – 448 с.
61. Ван Хорн. Дж. К. Основы управления финансами / Дж. К. Ван Хорн. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 800 с.
62. Варналій З. С. Проблеми та шляхи забезпечення економічної безпеки України // Економіка та управління. – 2001. – № 3. – С. 3–12.
63. Василенко В. К. Економічна безпека України : сутність та сучасна парадигма загроз / В. К. Василенко // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту . – 2010. – № 1 (7). – С. 5–10.
64. Василенко В. А. Организационно-циклическая и структурно-функциональная модели развития организации / В. А. Василенко // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 56. – С. 100–107.
65. Веріга Г. В. Платіжний баланс і валютний курс : діалектика взаємозв'язку / Г. В. Веріга // Бізнес Інформ. – 2013. – № 2. – С. 231–235.
66. Виконання державного бюджету України [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства фінансів України. – Режим доступу : <http://index.minfin.com.ua/budget/>.
67. Винер Н. Кибернетика и общество. Творец и робот / Н. Винер. – М. : Тайдекс Ко, 2003. – 246 с.
68. Виноградов М. А. Моделирование траекторий устойчивого развития интегрированных бизнес-групп / М. А. Виноградов // Информационная экономика и управление динамикой сложных систем : сб. науч. тр. – Москва-Барнаул : Бизнес-Юнитек, 2004. – С. 133–140.

69. Виталь-Дюран. Э. Местные органы власти во Франции / Э. Виталь-Дюран. – М. : Интратэк-Р, 1996. – 153 с.
70. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О. С. Власюк. – К. : Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України, 2008. – 48 с.
71. Внукова Н. М. Організаційне забезпечення стандартизації послуг виробничого характеру / Н. М. Внукова, Н. В. Кузьминчук // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2000. – № 3. – С. 27–31.
72. Воложанина О. А. Теория и методология развития социально-экономических систем : моногр. – Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2010. – 226 с.
73. Волощенко Л. Особливості державного регулювання інвестиційної привабливості ринку цінних паперів в Україні / Л. Волощенко, Ю. Воротнікова // Схід. – 2012. – № 1 (115). – С. 30–35.
74. Воробйова Г. С. Структурні реформи економіки : світовий досвід, інститути, стратегії для України : моногр. / Г. С. Воробйова. – Тернопіль : Економічна думка, 2011. – С. 641.
75. Воронкова А. Е. Стратегічні зміни як базис інноваційного розвитку підприємства / А. Е. Воронкова, Д. К. Воронков // Вісник СНУ ім. В. Даля. – 2012. – № 2 (173). – С. 134–139.
76. Воронкова В. Г. Теоретико-практичні засади формування парадигми гуманістичного менеджменту в Україні / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – № 45. – Запоріжжя : ЗДІА, 2011. – С. 5–11.
77. Воротынцев В. А. Развитие предприятий теплоснабжения в Украине (экономический аспект) : моногр. / В. А. Воротынцев. – Донецк : ООО «Східний видавничий дім», 2010. – 144 с.
78. Всеобщая декларация прав человека. [Электронный ресурс] / Генеральная Ассамблея ООН от 1012.1948 г. Резолюция 217 А (III) – Режим доступа :

- http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml.
79. Гаврилечко Ю. Повышение тарифов в сфере ЖКХ ухудшит качество услуг [Электронный ресурс]. – Режим доступа : finzah.com.ua
 80. Галузева програма енергоефективності та енергозбереження в житлово-комунальному господарстві на 2010–2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http ://www. minjkg. gov. ua/activity/ez/ez-task/383-galuzeva-pogruma-energoefektivnosti-ta.html](http://www.minjkg.gov.ua/activity/ez/ez-task/383-galuzeva-pogruma-energoefektivnosti-ta.html).
 81. Геец В. Трансформационные преобразования в Украине : переосмысливая пройденное и думая о будущем / В. Геец // Общество и экономика. – 2006. – № 3. – С. 23–53.
 82. Геєць В. Соціогуманітарні складові перспектив переходу до соціально орієнтованої економіки в Україні / В. Геєць // Економіка України. – 2000. – № 1. – С. 4–11.
 83. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка : феноменологія взаємодії та розвитку. – К. : Експрес, 2009. – 863 с.
 84. Геєць В. М. Концепція економічної безпеки України / В. М. Геєць. – К. : Логос, 1999. – 56 с.
 85. Гелбрейт Дж. К. Экономические теории и цели общества / Дж. К. Гелбрейт, пер. с англ. – М. : Прогресс, 1979. – 362 с.
 86. Главное управление статистики в Донецкой области. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://donetskstat.gov.ua/news/3506_news.php
 87. Глазьев С. Основа обеспечения экономической безопасности – альтернативный реформационный курс / С. Глазьев // Российский экономический журнал. – 1997. – № 1–2. – С. 3–19.
 88. Глазьев С. Ю. Стратегия опережающего развития России в условиях глобального кризиса [Электронный ресурс] / С. Ю. Глазьев // Экономика. – 2010. – с. 255. – Режим доступа : <http://www.razym.ru/biz/economyka/174633-glazev-syu-strategiya-operezhayuschego-razvitiya-rossii-v-usloviyah-globalnogo-krizisa.html>.
 89. Головкова Л. С. Стратегічне управління розвитком сукупного

- потенціалу підприємств в контексті регіону : моногр. / Л. С. Головкова, В. М. Порохня. – Х. : ИД «ИНЖЭК», 2009. – 399 с.
90. Господарський кодекс України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
 91. Гохберг Л. Инновационные процессы : тенденции и проблемы / Л. Гохберг // Экономист. 2002. – №2. – С. 50–59.
 92. Грішнова О.А. Людський капітал – визначальний чинник відродження національної економіки / О.А.Грішнова // Людський капітал України: стан, проблеми, перспективи відтворення: моногр.: у 2 ч. – Ч. 2. – К.: КНУБА, 2009. – С. 6-21.
 93. Грунин О. Экономическая безопасность организации / О. Грунин, С. Грунин. – СПб. : Питер, 2002. – 160 с.
 94. Губський Б. В. Економічна безпека України : методологія виміру, стан і стратегія забезпечення / Б. В. Губський. – К. : Украрбудінформ, 2001. – 122 с.
 95. Гура Н. О. Розвиток діючої системи ціноутворення і розрахунків за послуги в житлово-комунальному господарстві / Н. О. Гура // Реконструкція житла. – 2005. – № 4. – С. 15–21.
 96. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – Т. 4. – М. : Прогресс, 1991. – 595 с.
 97. Данилишин Б. М. Механизмы развития жилищно-коммунального хозяйства : моногр. / Б. М. Данилишин, М. А. Хвесик и др. – Донецк : Юго-восток, 2008. – 351 с.
 98. Дедюхова И. А. Жилищный сектор в «развитом социализме» [Электронный ресурс] / И. А. Дедюхова. – Режим доступа : <http://www.deduhova.ru/srvreform/sochousing.htm>.
 99. Дедюхова И. А. Куда движется государство. Результаты исследований. [Электронный ресурс] / И. А. Дедюхова. – Режим доступа : <http://master-office.org.ua/obyav/novosti/kuda-dvizhetsya-gosudarstvo-rezultaty-issledovaniy.html>

100. Декларация Организации объединенных наций о праве на развитие [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/en/events/righttodevelopment/pdf/rtd_booklet_ru.pdf.
101. Державна служба статистики України : офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
102. Детмер У. Теория ограничений Голдратта. Системный подход к непрерывному совершенствованию / У. Детмер. – М. : «Альпина Паблишер», 2010. – 448 с.
103. Джевонс У. С. Об общей математической теории политической экономии. Теория потребительского поведения и спроса / У. С. Джевонс. – СПб. : «КЛЮЧ», 1995. – 205 с.
104. Джоббер Д. Принципы и практика маркетинга / Д. Джоббер, пер. с англ. – М. : Издательский дом «Вильяме», 2000. – 688 с.
105. Динаміка дебіторської та кредиторської заборгованості за період з початку 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступа : [http://minregion.gov.ua / attachments / files/zhkh / Deb_zaborgovanist_spozshivachiv_poslug_1](http://minregion.gov.ua/attachments/files/zhkh/Deb_zaborgovanist_spozshivachiv_poslug_1).
106. Для реформирования ЖКХ Украины нужно \$30–40 млрд [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://atku.org.ua/today/96/4426/>
107. Дойль П. Маркетинг, ориентированный на стоимость / П. Дойль. – СПб : ИД «Питер», 2001. – 480 с.
108. Дойль П. Менеджмент : стратегия и тактика / П. Дойль. – СПб : ИД «Питер», 1999. – 560 с.
109. Доклад Всемирного банка о роли государства в экономике [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.worldbank.org/ru/news/press-release/2013/05/16/>
110. Доклад о человеческом развитии 2014. Обеспечение устойчивого прогресса человечества : Уменьшение уязвимости и формирование жизнестойкости [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/ru/development/hdr/>.

- 111.Доклад ЮНЕСКО по науке за 2010 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.unesco.org/new/ru/media-services/single-view/news/research_and_development_usa_europe_and_japan_increasingly_challenged_by_emerging_countries_says_a_unesco_report/
- 112.Доклады о развитии человека. Программа развития Организации Объединенных Наций. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/ru/development/hdr/>.
- 113.Дорофиенко В. В. ЖКХ – не либеральный рынок, а социальный [Электронный ресурс] / В. В. Дорофиенко // Зеркало недели. – 2010. – 26 июня. – № 24. – Режим доступа: http://zn.ua/ECONOMICS/zhkh_ne_liberalnyy_rynok,_a_sotsialnyy-60562.html.
- 114.Дюк В. А. Data Mining – интеллектуальный анализ данных [Электронный ресурс] / В. А. Дюк. – Режим доступа : <http://www.inftech.webservis.ru/it/database/datamining/ar2.html>
- 115.Евдокимова Л. О. Человеческий потенциал в методологии развития сферы услуг [Электронный ресурс] / Л. О. Евдокимова // Научная библиотека КиберЛенинка. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru>.
- 116.Енергетична стратегія України на період до 2030 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://do.gendocs.ru/docs/index-1088.html>
- 117.Ерофеев А. А. Теория автоматического управления [2-е изд.] / А. А. Ерофеев. –СПб. : Политехника, 2002. – 302 с.
- 118.Слецьких С. Я. Дослідження сутності та складових фінансового механізму стійкого розвитку промислового підприємства / С. Я. Слецьких // Економіка пром-сті. – 2013. – № 3 (63). – С. 105–112.
- 119.Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави : національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. М. Єрмошенко. – К. : КНТЕУ, 2001. — 309 с.
- 120.Жаліло Я. До формування категоріального апарату науки про економічну безпеку // Стратегічна панорама. – 2004. – № 3. – С. 97–104.
- 121.Жаліло Я. Стратегія забезпечення економічної безпеки України.

- Пріоритети та проблеми імплементації / Я. Жаліло// Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти : моногр. – К. : Сатсанга, 2001. – 224 с.
- 122.Жаліло Я. А. Системна криза в Україні : передумови, ризики, шляхи подолання : аналіт. доп. / Я. А. Жаліло, К. А. Кононенко, В. М. Яблонський [та ін.]; за заг. ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2014. – 132 с.
- 123.Жерейж Ж. И. Экономическая эффективность качества / Ж. И. Жерейж // Актуальные проблемы экономики. – 2002. – № 1. – С. 47–49.
- 124.ЖКХ – международная практика [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rb.ru/inform/50717.html>.
- 125.ЖКХ–2013 : итоги года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://jkg-portal.com.ua/ru/publication/one/zhkhh-2013-rk-pdsumki-roku-35770>.
- 126.Завада А. Жилищно-коммунальное хозяйство : проблемы отрасли с точки зрения антимонопольного законодательства / А. Завада // Экономика Украины. – 2000. – № 10. – С. 4–14.
- 127.Загальний Класифікатор «Галузі народного господарства України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua-info.biz/legal/baseri/ua-rmesft/index.htm>
- 128.Зинченко В. В. Особенности моделирования водораспределительных сетей коммунального хозяйства [Електронний ресурс] / В. В. Зинченко // Вісник Сумського державного університету. – № 2. – Суми : СумДУ, 2008. – С. 135 –140. – Режим доступу : <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/1296/1/D478B1D8d01.pdf>.
- 129.Ивашковская И. В. Становление корпорации в контексте жизненного цикла организации / И. В. Ивашковская, Г. Н. Константинов, С. Р. Филонович // Российский журнал менеджмента. – 2004. – №4. – С. 19–34.
- 130.Инякин В. Н. Обеспечение стабильного функционирования жилищно-

- коммунального хозяйства / В. Н. Инякин // Наукові праці ДонНТУ. – Донецьк : ДонНТУ, 2006. – Вип. 30. – С. 132–139 (серія: економічна).
- 131.Йоханнесбургский план 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/russian/conferen/wssd/docs/plan_wssd.pdf.
- 132.Истомин Е. П. Теория организаций : системный подход : учебн. / Е. П. Истомин, А. Г. Соколов. – СПб. : ООО «Андреевский издательский дом», 2009г. – 314 с.
- 133.Іваськов В. Обсяги оплати за спожиті енергоресурси та послуги в Україні перевищують вартість поставлених енергоресурсів у 2,5–3 рази. // Енергореформ. – 2006. – № 27. – С.5.
- 134.Історія тарифної реформи в Україні : Аналітичні огляди з питань цільової соціальної допомоги в Україні. – К. : ПАДКО / Агентство США з міжнародного розвитку, 2001 р. – № 2. – 120 с.
- 135.Каїра З. С. Метод обґрунтування пріоритетності проблем інноваційного розвитку: приклад вугільного виробництва / З. С. Каїра, О. В. Іванова // Вісник Сумського національного аграрного університету. – 2006. – № 2 (21). – С. 317–325 (серія «Фінанси і кредит»).
- 136.Кальман А. Г. Экономическая безопасность государства и пути ее обеспечения в Украине [Электронный ресурс] / А. Г. Кальман, Г. Ю. Дарнопых // Право и политика. – 2001. – № 6. – Режим доступа http://elibr.org.ua/internationallaw/ua_readme.php?archive&id=1095951418&start_from&subaction=showfull&ucat=10
- 137.Калякина И. М. Управление социально-экономической системой [Электронный ресурс] / И. М. Калякина, А. Я. Номерчук // Естественные и математические науки в современном мире : сб. стат. Межд. заочн. научно-практ. конф. (22 июля 2013 г., г. Новосибирск). – Режим доступа : <http://sibac.info/2009-07-01-10-21-16/>.
- 138.Калятин В. О. Опыт Европы, США и Индии в сфере государственной поддержки инноваций / В. О. Калятин, В. Б. Наумов, Т. С. Никифорова // Российский юридический журнал. – 2011. – № 1 (76). – С. 1–15.

- 139.Карнаухов А. В. Причинно-следственное моделирование как общий метод описания и исследования явлений в сложных иерархически организованных системах[Электронный ресурс] / А. В. Карнаухов. – Режим доступа : <http://sciencevsaging.org/articles/causal-modelling-karnauhov>
- 140.Касьянова Н. В. Процесна модель управління розвитком підприємства // Н. В. Касьянова / Вісник Хмельницького національного університету. – № 4. – Хмельницький : ХНУ, 2013. – Т. 1. – С. 7–11 (серія «Економічні науки»)
- 141.Касьянова Н. В. Управління інноваційним потенціалом промислового підприємства // Н. В. Касьянова / Актуальні проблеми економічного розвитку : зовнішньоекономічні, виробничі та екологічні аспекти : зб. наук. праць Дон. держ. ун-ту управ. – Т. XIV. – Донецьк : ДонДУУ, 2013.– С. 22–31 (серія «Економіка», вип. 277).
- 142.Касьянова Н. В. Управління розвитком підприємства на основі кумулятивного підходу : концепція, моделі та методи : моногр. / Н. В. Касьянова. – Донецьк : НАН України, Ін-т економіки пром-сті; СПД Куприянов В. С., 2011. – 374 с.
- 143.КВЕД 2013 : новый классификатор видов экономической деятельности Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://fnews.com.ua/biznes/chp/kved-2013.html#ixzz2zLRaohpR>.
- 144.Кейнс Дж. М. Избранные произведения / Дж. М. Кейнс. – М. : Либерти, 1993. – 299 с.
- 145.Кириленко В. І. Інвестиційна складова економічної безпеки : моногр. / В. І. Кириленко. – К. : КНЕУ, 2005. – 232 с.
- 146.Кириченко О. А. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання : моногр. / О. А. Кириченко, В. С. Сідак, С. М. Лаптев та ін. – К. : УЕП «Крок», 2008. – 401 с.
- 147.Клапгам Р. Соціальна ринкова економіка : орієнтир для України / Р. Клапгам, М. Ломанн, О. Олійник та ін., за ред. Р. Клапгама. – 2-вид. – К.

- : ФАДА, ЛТД, 2006. – 88 с.
148. Кларк Дж. Б. Распределение богатства / Дж. Б. Кларк. – М. : Экономика, 1992. – 430 с.
 149. Класник Т. К вопросу о развитии жилищно-коммунального хозяйства в Украине / Т. Класник // Бизнес-информ. – 2003. – № 1–2. – С.69–72.
 150. Классики менеджмента / под ред. Ю. Н. Каптуревского, М. Уорнера, пер с англ. – СПб. : Питер, 2001. – 1168 с.
 151. Клиланд Д. Системный анализ и целевое управление : пер. с англ. / Д. Клиланд, В. Кинг. – М. : Советское радио, 1979. – 265 с.
 152. Кнорринг В. И. Теория, практика и искусство управления [3-е изд., изм. и доп.] / В. И. Кнорринг. – М. : Норма, 2007. – 544 с.
 153. Ковалёв В. Н. Теоретические аспекты исследования человеческого капитала / В. Н. Ковалёв, Е. А. Атаева // Вісник ДонНУ. — 2010. – № 1. – С. 43–48 (серія В. Економіка і право).
 154. Ковальчук А. Т. Фінансове право : проблеми розвитку та застосування : моногр. / А. Т. Ковальчук, А. В. Матіос; за заг. ред. Л. К. Воронової. – К. : Парламентське видавництво, 2010. – 480 с.
 155. Ковальчук Т. Т. Актуалітети політики розвитку / Т. Т. Ковальчук, В. К. Черняк, В. Я. Шевчук. – К. : Знання, 2009. – 326 с.
 156. Ковальчук Т. Т. Економічна безпека і політика : із досвіду професійного аналітика : зб. / Т. Т. Ковальчук. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2004. – 638 с.
 157. Коверга С. В. Управління збалансованим розвитком промислових підприємств : концепції, методи та моделі : моногр. / С. В. Коверга. – Донецьк : НАН України. Ін-т економіки пром-сті, 2014. – 294 с.
 158. Косова Т. Д. Кодекс фіскальної прозорості : ініціативи МВФ / Т. Д. Косова, І. А. Ангеліна // Економічний вісник Донбасу. – 2014. – № 3(37). – С. 77–81.
 159. Козаченко А. Е. Управління затратами підприємства : моногр. / А. Е Козаченко, Ю. С. Погорелов, Л. Ю. Хлапьонов та ін. – К. : Лібра, 2007. – 320 с.

160. Козловски П. Виды капитализма – виды либерализма. Социальное рыночное хозяйство и разновидности капитализма. Социальное рыночное хозяйство. Теория и этика экономического порядка в России и Германии / П. Козловски. – СПб. : Экономическая школа, 1999. – 195 с.
161. Колпаков В. М. Стратегический кадровый менеджмент [2-е изд.] / В. М. Колпаков, Г. А. Дмитренко. – К. : МАУП, 2005. – 752 с.
162. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. / за ред. чл.-кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е.М. Лібанової. – К. : Український центр соціальних реформ, 2006. – с. 82.
163. Конституція України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України, 1996. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/>.
164. Концепция // Энциклопедия. – М. : Книжный дом, 2003. – 1312 с.
165. Концепция [Электронный ресурс] // Экономический словарь. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/econ_dict/80.
166. Концепція загальнодержавної цільової соціальної програми «Збереження і розвиток трудового потенціалу України на період до 2017 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/>
167. Коробцов Е. В. Зарубежный опыт регулирования деятельности естественных монополий [Электронный ресурс] / Е. В. Коробцов. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-regulirovaniya-deyatelnosti-estestvennyh-monopoliy>
168. Коротков Э. М. Исследование систем управления [Электронный ресурс] / Э. М. Коротков. – Режим доступа : <http://www.bibliotekar.ru/sistema-upravleniya/index.htm>.
169. Коротков Э. М. Концепция российского менеджмента / Э. М. Коротков. – М. : ДЕКА, 2004. – 896 с.
170. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер, Г. Армстронг, Дж. Сондерс, В. Вонг, пер. с англ. – 2-е изд. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2002. – 944 с.

171. Кравченко С. Основні напрямки забезпечення економічної безпеки України / С.Кравченко // Економіка. Фінанси. Право.– 2002. – № 12 – С.7.
172. Краткая философская энциклопедия. – М. : Прогресс, 1994.
173. Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов / Л. П. Крысин. – М. : Эксмо, 2010. – 944 с.
174. Кузнецов А. О. Державне управління в галузі житлово-комунального господарства : напрямки реформування [Електронний ресурс] / А. О. Кузнецов, С. С. Довбуй. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2010-2/doc/2/02.pdf>.
175. Кульман А. Экономические механизмы / А. Кульман, пер.с фр. общ.ред. Н. И. Хрустальной. – М. : Прогресс, 1993. – 192 с.
176. Кунц Г. Управление : системный и ситуационный анализ управленческих функций [в 2-х т.] / Г. Кунц, С. О’Доннел, пер. с англ. – М. : Прогресс, 1981. – 522 с.
177. Лавлок К. Маркетинг услуг: персонал, технология, стратегия [Электронный ресурс] / К. Лавлок, пер. с англ. – М. : ИД «Вильямс», 2005. – 982 с. – Режим доступа : <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=733298>.
178. Ламперт Г. Економічний і соціальний порядок Федеративної Республіки Німеччина в рамках Європейського Союзу : [14-е перероб. вид.] / Г. Ламперт, А. Боссерт. – Мюнхен : Штольберг, 2001 р. – 140 с.
179. Лепа Р. Н. Принятие решений в системе управления человеческим капиталом промышленных предприятий в кризисных условиях [Электронный ресурс] / Р. Н. Лепа, Н. Ю. Ляшок // Економіка промисловості. – 2012. – № 3–4. – С. 308–315. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/econpr_2012_3-4_45.pdf
180. Лепа Р. Н. Моделирование оптимального розподілу державних інвестицій за підгалузями житлово-комунального господарства / Р. Н. Лепа, М. О. Мизнікова // Схід. – 2010. – № 6 (106). – С.41–44.
181. Либанова Э. Демографические сдвиги в контексте социального развития

- [Электронный ресурс] / Э. Либанова // Социально-демографические сдвиги в Украине : факторы и перспективы : Междунар. научно-практ. конф. 17–18 декабря 2013 г. – Режим доступа : http://idss.org.ua/conference_rus.html.
182. Ливехуд Б. Динамичное развитие предприятия. Как предприятия – пионеры и бюрократия могут стать эффективными / Ливехуд Б., Глазл Ф., пер. с нем. – Калуга : «Духовное познание», 2000. – 264 с.
183. Лисенко Н. Проблеми обліку та відшкодування в тарифах на комунальні послуги деяких затрат // Бухгалтерський облік і аудит. – 2004. – № 6. – С. 31–36.
184. Лист Ф. Национальная система политической экономии [Электронный ресурс] / Ф. Лист. – СПб. : А. Э. Мертенс, 1891. – Режим доступа : www.biblioclub.ru/book/26822.
185. Лич В. М. Ключові теоретико-методологічні проблеми відтворення людського капіталу / В. М. Лич // Людський капітал України : стан, проблеми, перспективи відтворення : моногр.: у 2 ч. – Ч. 1. – К. : КНУБА, 2009. – 430 с.
186. Лібанова Е. М. Соціальні проблеми модернізації української економіки / Е. М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – 2012. – № 1 (17). – С. 5–22.
187. Логвиненко В. І. Науково-методичні засади формування системи управління, яка забезпечує безперервне зростання ефективності виробництва житлово-комунальних послуг / В. І. Логвиненко // Менеджер. – 2009. – № 1 (47). – С. 10–15.
188. Лосев К. С. На пути к устойчивому развитию / К. С. Лосев // Зеленый мир. – 1995. – № 17. – С. 9–10).
189. Лукьянец А. А. Методика анализа проблемной ситуации на рынке энергии и коммунальных услуг региона [Электронный ресурс] / А. А. Лукьянец, А. А. Шумский // Известия Томского политехнического университета : сб. научн. трудов. – 2006. – Т. 309, № 2. – С. 216–221

(серия «Экономика»). – Режим доступа :
<http://cyberleninka.ru/article/n/.pdf>.

190. Лукьянченко А. А. Градообслуживающая коммунальная сфера : теория и практика обеспечения устойчивого развития / А. А. Лукьянченко. – Донецк : ООО «Юго-Восток, Лтд», 2007. – 209 с.
191. Лысенко Ю. Г. Механизмы управления экономической безопасностью / Ю. Г. Лысенко, С. Г. Мищенко, Р. А. Руденский, А. А. Спиридонов – Донецк : ДонНУ, 2002. – 178 с.
192. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг [Електронний ресурс] / О. О. Любіцева. – Режим доступу : http://tourlib.net/books_ukr/lubiceva_rtp12.htm.
193. Ляшенко В. И. Регулирование развития экономических систем : теория, режимы, институты : моногр. / В. И. Ляшенко. – Донецк : ДонНТУ, 2006 – 668 с.
194. Ляшок Я. А. Выбор модели финансового механизма развития системы обеспечения жизнедеятельности населения / Я. А. Ляшок // Вісник Донецького університету економіки та права. – Донецьк : ДонУЕП, 2013. – № 2. – С. 3–9.
195. Ляшок Я. А. Учетно-аналитическая модель управления затратами на производство услуг, обеспечивающих жизнедеятельность населения [Електронний ресурс] / Я. А. Ляшок, Л. Н. Бражникова // Бухгалтерський облік в управлінні підприємством : проблеми теорії та практики : матер. міжнар. наук.-практ.інтернет-конф. (20–23 жовт. 2014 р., м. Полтава). – Режим доступу : <http://buxobluprpidpr.ukrainianforum.net/t31-topic>.
196. Ляшок Я. А. Анализ развития системы обеспечения жизнедеятельности населения Украины / Я. А. Ляшок, Л. Н. Бражникова // Науковий вісник Донбаської державної машинобудівної академії. – Краматорськ : ДДМА, 2015. – № 1 (34). – С. 126–133
197. Ляшок Я. А. Вплив факторів на вибір цінової стратегії розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення України / Я. А. Ляшок // Схід. –

2014. – № 1 (127). – С. 62–68.
- 198.Ляшок Я. А. Затраты на обеспечение жизнедеятельности населения Украины : современные аспекты / Я. А. Ляшок // Вісник Одеського національного університету. – Одеса : ВД «Гельветика», 2013. – С. 147–151 (Сер. Економіка, Т. 18, вип. 4/2).
 - 199.Ляшок Я. А. Инвестиционно-инновационная составляющая развития системы обеспечения жизнедеятельности населения [Электронный ресурс] / Я. А. Ляшок // Анализ тенденций и перспектив развития экономики, управления и права : матер.ІІ межд. науч-практ. конф. (25–27 нояб. 2014 р., г. Донецк). – Режим доступа : http://asconf.com/rus/archive_view/1006.
 - 200.Ляшок Я. А. Классификация экономических дисбалансов системы обеспечения жизнедеятельности населения, влияющих на национальную безопасность Украины / Я. А. Ляшок // Економічний аналіз : зб. наук. пр. Тернопільськ. нац. екон. ун-ту. – Тернопіль : Видавн.-поліграф. центр ТНЕУ «Економічна думка», 2014. – Том 17. – № 1. – С. 71–79.
 - 201.Ляшок Я. А. Методологический анализ управления сбалансированным развитием системы обеспечения жизнедеятельности населения / Я. А. Ляшок // Моделі управління в ринковій економіці. – 2014. – Спецвипуск. – С. 176–186.
 - 202.Ляшок Я. А. Национальная модель в системе моделей жизнеобеспечения населения / Я. А. Ляшок // Вісник економіки транспорту і промисловості : зб. наук. пр. Укр. акад. зал. трансп. – Харків : Укр. акад. залізничн. трансп., 2014. – Вип. 48. – С. 17–23 .
 - 203.Ляшок Я. А. Подход к управлению развитием системы обеспечения жизнедеятельности населения Украины в условиях дисбалансов / Я. А. Ляшок // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності : зб. наук. пр. ДВНЗ «Приаз. держ. техн. ун-т». – Маріуполь : ДВНЗ «ПДТУ», 2014. – Т.1, вип. 1 (10). – С. 228–233.
 - 204.Ляшок Я. А. Подходы к анализу проблемной ситуации в обеспечении

- жизнедеятельности населения / Я. А. Ляшок, Л. Н. Бражникова // Управління розвитком фінансово-економічної системи регіону в умовах світових інтеграційних процесів : зб. наук. пр. Дон. держ. ун-ту упр. – Донецьк : Ноулідж, 2014. – Т. XIV. – С. 226–235. – (Сер. Економіка, вип. 288).
205. Ляшок Я. А. Проблеми розвитку систем забезпечення життєдіяльності населення в Україні : фінансовий аспект / Я. А. Ляшок // Соціально-економічні проблеми адаптації реального сектора в сучасних умовах : матер. І міжнар. наук.-практ. конф. (22–24 трав. 2013, м. Ялта, АР Крим). – Донецьк : Цифрова типографія, 2013. – С. 32–33.
206. Ляшок Я. А. Развитие ЖКХ Украины как основной составляющей системы обеспечения жизнедеятельности населения : эволюция и перспективы [Электронный ресурс] / Я. А. Ляшок // APRIORI. – 2014. – № 1. – Режим доступа : <http://apriori-journal.ru/seria1/1-2014/Lyashok.pdf>.
207. Ляшок Я. А. Стратегическое планирование сбалансированного развития системы обеспечения жизнедеятельности населения города / Я. А. Ляшок // Містобудування, територіальне і стратегічне планування : організаційно-економічні, правові, суспільні та еколого-технологіч. аспекти : моногр. / Під заг. ред. д.е.н., проф. Богачова С. В. – Макіївка : ТОВ «Цифрова типографія», 2014. – 534 с. – С. 268–288.
208. Ляшок Я. А. Структурирование проблемной ситуации в обеспечении жизнедеятельности населения региона / Я. А. Ляшок, Л. Н. Бражникова // Регіональний розвиток – основа становлення української держави : матер. ІІІ міжнар.наук.-практ. конф. (3–4 квіт. 2014 р., м. Донецьк). – Донецьк : ДонДУУ, 2014. – С. 77–79
209. Ляшок Я. А. Управление затратами на услуги, обеспечивающие жизнедеятельность населения : микроуровень / Я. А. Ляшок // Вісник Донбаської національної академії будівництва і архітектури : зб.наук.пр. Донб. нац. анад. буд. і арх. – Вип. 3(107). – Макіївка : ДонНАБА, 2014. – С. 96–103.

- 210.Ляшок Я. А. Услуги, обеспечивающие жизнедеятельность населения : диалектический анализ / Я. А. Ляшок // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Херсон : ВД «Гельветика», 2014. – С. 29–35 (Сер. Економічні науки, вип.7. Ч.1)
- 211.Ляшок Я. А. Финансовые аспекты инновационного развития системы обеспечения жизнедеятельности населения / Я. А. Ляшок // Национальная безопасность и стратегическое планирование. – 2013. – № 4 (4). – С. 69–79.
- 212.Ляшок Я. А. Эффективная тарифная политика в системе обеспечения жизнедеятельности населения Украины: условие её развития [Електронний ресурс] / Я. А. Ляшок, Л. Н. Бражникова // Вісник Дніпропетровського університету. – Дніпропетровськ. – 2014. – С. 59–69. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vdumov_2014_22_8\(2\)__11.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vdumov_2014_22_8(2)__11.pdf).
- 213.Ляшок Я. О. Особливості державного регулювання соціально-економічних відносин в суспільстві / Я. О. Ляшок // Формування ефективних механізмів господарювання в умовах сучасної економіки : теорія і практика : тез. допов. II Міжн. наук.-практ. конф. (22–23 лист. 2012 р.). – Запоріжжя : КПУ, 2012. – С. 378– 379.
- 214.Ляшок Я. Інформаційне забезпечення управління збалансованим розвитком системи підтримки життєдіяльності населення на мікрорівні / Я. Ляшок // Схід. – 2015. – № 1 (133). – С. 27–32.
- 215.Ляшок Я. А. Анализ проблем развития систем обеспечения жизнедеятельности населения / Я. А. Ляшок // Економічні підсумки 2013 року : проблеми, перспективи, ефективність : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (13–14 груд. 2013 р., м. Одеса). – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2013. – С. 17–21.
- 216.Ляшок Я. А. Анализ собственных источников формирования инвестиционных ресурсов системы обеспечения жизнедеятельности населения Украины / Я. А. Ляшок // Наукові записки Національного

- університету «Острозька академія» : зб. наук. пр. – Острог : Вид-во НУ «Острозька академія», 2013. – С. 184–189 (Сер. Економіка, вип. 24)
- 217.Ляшок Я. А. Обеспечение жизнедеятельности населения в условиях формирования социально-ориентированной рыночной экономики Украины / Я. А. Ляшок // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Херсон : ХДУ, 2014. – № 9. – С. 129–133 (Сер. Економічні науки, вип. 9–1, част. 2)
- 218.Ляшок Я. А. Перспективы инновационного развития системы обеспечения жизнедеятельности населения Украины / Я. А. Ляшок // Кримський економічний вісник. – 2013. – № 6 (07), ч. 1. – С. 298–302 .
- 219.Ляшок Я. А. Поиск подходов к совершенствованию финансового механизма развития системы обеспечения жизнедеятельности населения / Я. А. Ляшок // Розвиток міжнародних економічних відносин на сучасному етапі : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (20–21 груд. 2013 р., м. Київ). –Київ : ГО «Київськ. екон. наук. центр», 2013. – С. 80 –83.
- 220.Ляшок Я. А. Причинно-следственные связи управления затратами предприятий системы жизнеобеспечения населения / Я. А. Ляшок // Розвиток економічних методів управління національною економікою та економікою підприємства : зб. наук. пр. Дон. держ. ун-ту упр.– Донецьк : ДонДУУ, 2012. – т. XIII. – С. 182–194. – (Сер. Економіка, вип. 255).
- 221.Ляшок Я. А. Регулятивне управління системою забезпечення життєдіяльності населення / Я. А. Ляшок // Вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – Полтава : ПУЕТ, 2013. – № 3 (59). – С. 233–238 (Сер. Економічні науки).
- 222.Ляшок Я. А. Сбалансированное развитие системы обеспечения жизнедеятельности населения : концепции, подходы, модели и методы : моногр. /Я. А. Ляшок // ДВУЗ «Донецкий нац.техн.ун-т». – Харьков : НТМТ, 2015. – 316 с.
- 223.Ляшок Я. А. Система обеспечения жизнедеятельности населения Украины : проблемы и перспективы развития / Я. А. Ляшок // Проблемы

- та перспективи економіки і управління : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (13–14 груд. 201 р., м. Київ). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2013. – С. 31–35.
- 224.Ляшок Я. А. Экономические дисбалансы системы обеспечения жизнедеятельности населения как угроза национальной безопасности государства [Электронный ресурс] / Я. А. Ляшок // Глобальні та національні проблеми економіки. – Миколаїв : Миколівськ. нац. ун-т ім. О. В. Сухомлинського, 2014. – Вип. № 2. – С. 244–249. – Режим доступу : <http://www.global-national.in.ua/issue-2-2014>.
- 225.Ляшок Я. А. Экономические дисбалансы системы обеспечения жизнедеятельности населения / Я. А. Ляшок // Молодий вчений. – 2014. – № 11 (14). – С. 63–66 .
- 226.Макаров В. Л. Инновационный менеджмент в России. Вопросы стратегического управления и научно-технологической безопасности / В. Л. Макаров, и др. – М. : Центр. экономико-математический ин-т Рос. акад. наук, 2004. – 880 с.
- 227.Манойленко О. В. Теоретико-методологічні аспекти забезпечення динамічної стійкості корпоративних структур в системі економічної безпеки [Електронний ресурс] / О. В. Манойленко // Вісник національного технічного університету «ХПІ».- 2013. – № 20. – С. 183–200 (серія «Технічний прогрес та ефективність виробництва». – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vcpitp_2013_20_30.pdf.
- 228.Манойленко О. В. Особливості державного антикризового регулювання в корпоративному секторі економіки / О. В. Манойленко // Економіка та держава : Міжнародний науково-практичний журнал. – 2006. – № 4. – С. 45–47.
- 229.Манойленко О. В. Формування методичного підходу фінансової оцінки реалізації цілей інноваційної політики підприємства [Електронний ресурс] / О. В. Манойленко, Є. М. Строков // Віник Національного технічного університету «ХПІ». – 2013. – № 21. – С. 135 – 145 (серія

- «Технічний прогрес та ефективність виробництва»). – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vcpitp_2013_21_22.pdf
- 230.Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. – Т. 1. Кн. 1. Процесс производства капитала / К. Маркс. – М. : Политиздат, 1983. – 905 с.
- 231.Маркс К. Сочинения / К. Марк, Ф. Энгельс [2-е изд.]. – М. : Госполитиздат, 1963. – Т. 24. – 648 с.
- 232.Маркс К. Капитал. — Т. 4. Ч. III. Теория прибавочной стоимости / К. Маркс , Ф. Энгельс. – 2-е изд. – М. : Госполитиздат, 1963. – Т. 26. – Ч. I. – 476 с.
- 233.Маронова Т. Д. Реформирование экономических отношений в жилищно-коммунальном хозяйстве Украины / Т. Д. Маронова, В. И. Срибный // Таврический национальный университет. – 2004. – № 50. – С. 171 –173.
- 234.Марущак Н. П. Стратегія інноваційно-інвестиційного розвитку держави та її вплив на людський капітал / Н. П.Марущак // Вісник Хмельницького національного університету. – 2006. – № 5 (84). – Т. 2. – С. 64–70.
- 235.Маршалл А. Принципы политической науки / А. Маршал. – М. : Прогресс, 1993. – 364 с.
- 236.Маршалл А. Принципы экономической науки : в 3 т. / А. Маршалл, пер. с англ. – М. : «Директмедиа Паблишинг», 2008. – Т.3. – 994 с.
- 237.Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы [Электронный ресурс] / А. Маслоу. – М. : Альпина нонфикшн, 2011. – 496 с. – Режим доступа : <http://nkozlov.ru/library/psychology/d3647/?resultpage=2>.
- 238.Математика и кибернетика в экономике : Словарь-справочник. – М. : Экономика, 1975. – 450 с.
- 239.Материал из Википедии – свободной энциклопедии : «среда обитания» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
- 240.Материалы пресс-релиза общественной организации «Комитет энергетической независимости Украины», 06.10.2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://dengi.ua/news/87595_V_Ukraine tarify na](http://dengi.ua/news/87595_V_Ukraine_tarify_na)

zhilishhno-kommunalnye uslugi zavyshey na 40-50_-eksport.html.

241. Матросова Л. Н. Формирование организационно-экономического механизма управления инновационными процессами в промышленности : моногр. / Л. Н. Матросова. – Луганск : Изд-во ВУГУ, 2000. – 462 с.
242. Медвідь Ф. Економічна безпека : небезпеки і загрози національним та національно-державним інтересам України / Ф. Медвідь // Вісник УАДУ. – № 2. – 2003. – С. 129–135.
243. Международные макроэкономические исследования. Валовой национальный доход Украины, 1990–2012. ВВП на душу населения в Украине и в странах-соседах, долларов, 1990-2012 гг. [Электронный ресурс]. – Режим доступа http://www.be5.biz/makroekonomika/gdp/gdp_ukraine.
244. Мельник С. М. Теоретичні аспекти розвитку монополізованих ринків житлово-комунальних послуг / С. М. Мельник // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 9 (51). – С. 21–29.
245. Мельник А. Ф. Державне управління / А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. Ю. Васіна, Л. Ю. Гордієнко; за ред. А. Ф. Мельник. – К. : Знання-Прес, 2003. – 343 с.
246. Менар К. Экономика организаций / К. Менар. – М. : ИНФРА-М, 1996. – 310 с.
247. Менгер К. Основания политической экономии / К. Менгер. – М. : Экономика, 1992. – 302 с.
248. Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури, пер. с англ. – М. : Дело, 1993. – 702 с.
249. Мессарович М. Теория иерархических многоуровневых систем / М. Мессарович, Д. Мако, И. Тахара, пер. с англ. – М. : Мир, 1973. – 421 с.
250. Методические рекомендации по планированию, учету и калькулированию себестоимости работ (услуг) на предприятиях и в организациях жилищно-коммунального хозяйства, утв. Приказом

Госстроя Украины от 06.03.2002 г. № 47.

251. Милль Дж. Ст. Основы политической экономии и некоторые аспекты их приложения к социальной философии / Дж. Ст. Милль. – М. : Прогресс, 1980. – 291 с.
252. Мингалева Ж. Формирование инновационной конкурентоспособности хозяйствующих субъектов / Ж. Мингалева, С. Гайфутдинова. – Екатеринбург : Институт экономики УрО РАН, 2007. – 317 с.
253. Мистафина Е. С. Проблемы ЖКХ с позиции частного бизнеса / Е. С. Мистафина // Экономика и управление предприятием ЖКГ. – 2005. – № 3. – С. 46–52.
254. Міжнародний стандарт ISO 9000: 2000. ІТД «Системи управління якістю. Основні положення та словник» (ДСТУ ISO 9000: 2001). – К. : Держстандарт України, 2001. – 27 с.
255. Мірошніченко О. Теоретичні аспекти дослідження питання національної економічної безпеки / О. Мірошніченко // Вісник економічної науки України. – 2007. – № 2. – С. 110–115.
256. Мунтіян В. Економічна безпека України : моногр. / В. Мунтіян. – К. : КВІЦ, 1999. – 464 с.
257. Мызникова М. А. Построение комплексной модели управления деятельностью предприятий теплосети/ М. А. Мызникова // «World economy, finances and investments: modern view of the actual problems» : materials of the III International research and practice conference (s. Donetsk, 25–27 May 201) / Scientific journal «Aspect» №8. – Donetsk : «Tsyfrovaia tipografia» Ltd, 2013. – P. 81–85
258. Мызникова М. Жизнеспособность системы теплообеспечения, как условие устойчивого развития города / М. Мызникова, Я. Ляшок, Л. Бражникова // Устойчивое развитие. – 2013. – № 7. – С. 67–71.
259. Мюллер-Армак А. О свободе и социальной справедливости. Предложения по осуществлению социальной рыночной экономики / А. Мюллер-армак // Политэконом. – 1996. – № 1. – С. 14–16.

260. Мюллер-Армак А. Принципы социального рыночного хозяйства / Социальное рыночное хозяйство. Теория и этика экономического порядка в России и Германии / А. Мюллер-Армак. – СПб. : Экономическая школа, 1999. – 201 с.
261. Найданова С. Б. Человеческий капитал как фактор развития экономики [Электронный ресурс] / С. Б. Найданова // Успехи современного естествознания. – 2010. – № 9 – С. 262-263. – Режим доступа : http://www.rae.ru/use/?section=content&op=show_article&article_id=7785259
262. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2013 році : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 314 с.
263. Национальный доклад о принятых мерах, направленных на осуществление Украиной обязательств в рамках Конвенции о правах инвалидов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.uchebilka.ru/pravo/5525/index.html>
264. Наше общее будущее – Доклад Всемирной комиссии по вопросам окружающей среды и развития [Электронный ресурс] / ООН, 2013. – Режим доступа : <http://www.un.org/ru/ga/pdf/brundtland.pdf>.
265. Наше общее будущее : доклад Комиссии Брунтланд [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://reftrend.ru/783876.html>.
266. Нестеренко А. Социальная рыночная экономика : основы, исторический опыт, уроки для России / А. Нестеренко // Вопросы экономики. – 1998. – № 8. – С. 71–84.
267. Нестеров Л. Национальное богатство и человеческий капитал. Экономическая теория. / Л. Нестеров, Г. Аширова Г. – М. : Юнити, 2004. – 417 с.
268. Никсон Ф. Инновационный менеджмент / Ф. Никсон, пер. с англ. – М. : Экономика, 1997. – 240 с.
269. Ніколаєв Є. Проблеми застосування категоріального апарату науки про національну та соціально-економічну безпеку [Електронний ресурс] / Є. Ніколаєв // Політичний менеджмент. – 2012. – № 4–5. – Режим

- доступу : <http://politik.org.ua/vid/magcontent.php3?c=2155&m=1&n=87>.
- 270.Ніколайчук М. В. Формування та реалізація людського капіталу в системі сучасних економічних концепцій / М. В. Ніколайчук // Науковий вісник НЛТУ України : Зб. наук.-техн. праць. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.13. – С. 368–373.
- 271.Новая философская энциклопедия [Электронный ресурс] / под ред. В. С. Стёпина. 2001. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/4713//
- 272.Новий курс : реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
- 273.Новікова О. Ф. Економічна безпека : концептуальне визначення та механізм забезпечення : моногр. / О. Ф. Новіков, Р. В. Покотиленко. – Донецьк : НАН України. Ін-т економіки пром-сті, 2006. – 408 с.
- 274.Новікова О. Ф. Соціальна орієнтація економіки : механізми державного регулювання : моногр. / О. Ф. Новікова, С. М. Гріневська Л. Л. Шамілева.. – Донецьк : ІЕП НАН України, 2009. – 220с.
- 275.Объем инвестиций в ЖКХ может превышать 500 млн долл. в год [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://news.online.ua/81025/>.
- 276.Ожегов С.И Толковый словарь русского языка (П-Р). [Электронный ресурс] / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – Режим доступа : http://lib.ru/DIC/OZHEGOW/ozhegow_p_r.txt.
- 277.Ойзерман Т. И. Главные философские направления / Т. И. Ойзерман. – М. : Мысль, 1984. – 302 с.
- 278.Ойкен В. Основы национальной экономии / В. Ойкен. – М. : Экономика, 1996. – 203 с.
- 279.Оніщук Г. І. Проблеми розвитку міського комплексу України: теорія і практика : моногр. / Г. І. Оніщук; за ред. С. І. Дорогунцова. – К. : Науковий світ, 2002. – 439 с.
- 280.ООН – Доклад о человеческом развитии (2013) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.torrentino.com/torrents/1587584>.

- 281.Осипенко И. Н. Менеджмент в жилищно-коммунальном хозяйстве / И. Н. Осипенко. – Харьков : Основа, 2002. – 352 с.
- 282.Основні положення програми розвитку України «Стратегія–2020» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sensor.net.ua/news/>.
- 283.Осовська Г. В. Економічний словник / Г. В. Осовська, О. О. Юшкевич, Й. С. Завадський. – К. : Кондор, 2007. — 358 с.
- 284.Островский Н. В. Критерии устойчивого развития : муниципальные аспекты / Н. В. Островский // Урал атомный. Урал промышленный : IX международный экологический симпозиум. – Екатеринбург : УрО РАН, институт промышленной экологии, 2001. – С. 110–113.
- 285.Официальный сайт Европейского Союза [Электронный ресурс]. –Режим доступа : <http://www.europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/e50004.htm>
- 286.Панков В. А. Контролінг і бюджетування фінансово-господарської діяльності підприємства : навч. посібник / В. А. Панков, С. Я. Єлецьких, Н. М. Михайличенко. – К. : ЦУЛ, 2007. – 112 с.
- 287.Парето В. Трансформация демократии [тексты по истории социологии XIX–XX веков] / В. Парето. – М. : Восток, 1994. – 285 с.
- 288.Партер У. Современные основания общей теории систем / У. Партер, пер. с англ. – М. : Наука, 1971. – 342 с.
- 289.Паршина О.А. Стратегічне управління фінансовими ресурсами підприємства / О. А. Паршина // Економіка промисловості. – 2010. – №3 (51). – С. 156–163.
- 290.Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення : моногр. / Г. А. Пастернак-Таранушенко. – К. : Київський економічний інститут менеджменту, 2003. – 320 с.
- 291.Перспективи–2014 : споживачі vs ЖКГ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://esco-ecosys.narod.ru/cities/2014_2/art62.html
- 292.Петрова Е. Ф. Развитие конкуренции в сфере обслуживания жилищного фонда / Е. Ф. Петрова. – М. : Фонд «Институт экономики города», 2002. – 92 с.

- 293.Петрушевський Ю. Л. Трансформація економіки житлово-комунального господарства: моногр. / Ю.Л. Петрушевський; НАН України, Ін-т економіки пром-сті; ДонДУУ. – Донецьк, 2012. – 292 с.
- 294.Пигу А. Экономическая теория благосостояния / А. Пигу. – М. : Прогресс, 1985. – 360 с.
- 295.Плеханов А. С. Опыт стран ЦВЕ по управлению коммунальным хозяйством / А. Плеханов // Вопросы экономики. – 2009. – № 7. – С. 45–49.
- 296.Поважний О. С. Наукові засади реформування і розвитку житлово-комунального господарства : моногр. / О. С. Поважний, І. М. Осипенко та ін. – Черкаси : Брама-Україна; ЧТДУ, 2010. – 331 с.
- 297.Погорелов Ю. С. Розвиток підприємства: поняття та види / Ю. С. Погорелов // Культура народів Причорномор'я. – 2006. – № 88. – С. 75–81.
- 298.Подра О. П. Інвестиційне відтворення людського капіталу та його вплив на соціально-економічний розвиток держави [Електронний ресурс] / О. П. Подра // Соціально-трудова відносини у формуванні ефективного ринку праці України : матер.IX Міжнар. наук.-практ. конф. 2012. – Режим доступу : <http://mev-hnu.at.ua/load/>
- 299.Половян О. В. Збалансований розвиток економічних та екологічних систем (ко-еволюційний підхід) : моногр. / О. В. Половян. – Донецьк : ІЕП НАН України, 2012. – 479 с.
- 300.Попова О. Ю. Механізми забезпечення розвитку підприємств : еколого-економічний аспект : моногр. / О. Ю. Попова. – Донецьк : ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»; ННІ «Вища школа економіки та менеджменту», 2009. – 270 с.
- 301.Порлонова Е. В. Статистическая оценка структуры и вариации расходов населения по ЖКХ [Электронный ресурс] / Е. В. Порлонова, С. В. Сльгерт // Достижения вузовской науки. – 2014. – №. 13 – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/statisticheskaya-otsenka-struktury-i-variatsii-rashodov-naseleniya-po-zhkh>.

- 302.Почему дорожают коммунальные услуги? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://poslezavtra.com.ua/pochemu-dorozhayut-komunalnye-uslugi/>.
- 303.Пригожин И. Порядок из хаоса : Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М. : Прогресс, 1986. – 431 с.
- 304.Прокопьев С. Н. Вопросы взаимодействия органов по управлению муниципальным имуществом и специализированных организаций жилищнокоммунального хозяйства, связанные с эксплуатацией, содержанием и ремонтом объектов жилищнокоммунального хозяйства / С. Н. Прокопьев // Имущественные отношения. – 2010. – № 3. – С. 63–66.
- 305.Про власність [Электронный ресурс] / Закон України від 22.05.1991 р. № 697 // База даних «Законодавство України». – Режим доступу : [http ://www. zakon. rada. gov. ua](http://www.zakon.rada.gov.ua).
- 306.Про державне регулювання у сфері комунальних послуг [Електронний ресурс] / Закон України від 07.07.2011 р. № 3696–VI. – Режим доступу : [http ://zakon. rada. gov. ua](http://zakon.rada.gov.ua).
- 307.Про енергозбереження / Закон України від 01.07.1994 р. № 30 // Закони України. – 1997. – Т. 7. – С. 281–291.
- 308.Про житлово-комунальні послуги [Електронний ресурс] / Закон України від 24.06.2004 р. № 1875–IV. – Режим доступу : [http ://www. zakon. rada. gov. ua](http://www.zakon.rada.gov.ua).
- 309.Про забезпечення єдиного підходу до формування тарифів на житлово-комунальні послуги : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2011 р. № 869 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 62. – Ст. 2472.
- 310.Про загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2004–2010 рр. / Закон України від 24.06.2004 р. № 1869-IX // Міське господарство України. – 2004. – № 3. – С. 16–19.
- 311.Про загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-

- комунального господарства на 2009–2014 роки / Закон України від 11 червня 2009 року № 1511-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 47–48. – Ст. 720.
312. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс] / Наказ Міністерства економіки України від 29 жовтня 2013 року № 1277. – Режим доступу : http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm.
313. Про затвердження Порядку планування, фінансування і контролю за виконанням та впровадженням науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт [Електронний ресурс] / Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України № 187 від 07.11.2000 р. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0878-00>
314. Про затвердження Порядку формування тарифів на теплову енергію, її виробництво, транспортування та постачання [Електронний ресурс] / Постанова НКРЕ від 17.02.2011 р. № 242. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0366-11>.
315. Про затвердження Правил надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення [Електронний ресурс] / Постанова КМУ від 21.07.2005 р. № 630 – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP050630.html.
316. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України / Постанова Верховної Ради України від 18.07.1995 № 532-95-п // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 10. – С. 149.
317. Про концепцію розвитку житлово-комунального господарства в Україні [Електронний ресурс] / Постанова КМУ від 27.02.1995 р. № 150. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
318. Про місцеве самоврядування [Електронний ресурс] / Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
319. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку / Закон

- України від 29.11.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 10. – С. 78.
320. Про основи національної безпеки України / Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – С. 351.
321. Про питну воду та питне водопостачання [Електронний ресурс] / Закон України від 10.01.2002 р. № 2918-III. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2918-14/page2>.
322. Про підсумки роботи житлово-комунального господарства за I півріччя 2008 року / Рішення колегії Мінжитлокомунгоспу України // Інформаційно-аналітичні матеріали до засідання колегії Мінжитлокомунгоспу України. – К. : Мінжитлокомунгоспу, 2008. – 62 с.
323. Про приватизацію державного житлового фонду / Закон України № 2482 від 19.06.1992 р. зі змінами та доповненнями Законами України від 22.02.94 р. та 05.02.1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – С. 524.
324. Про природні монополії [Електронний ресурс] / Закон України від 20 квітня 2000 р. № 1682-III. – Режим доступу : <http://www.nerc.gov.ua>.
325. Про Програму економічного і соціального розвитку Донецької області на 2015 рік [Електронний ресурс] / Розпорядження голови облдержадміністрації, керівника обласної військово-цивільної адміністрації від 30.03.2015 № 126. – Режим доступу : <http://donoda.gov.ua/?lang=ua&sec=02.08&iface=Public&cmd=showdoc&args=id:4029>
326. Про Раду національної безпеки і оборони України / Закон України від 05.03.1998 р. № 183 // Урядовий кур'єр – 1998. – № 64–65. – С. 30–33.
327. Про Стратегію національної безпеки України / Указ Президента України від 12.02.2007 № 105/2007 // Стратегічна панорама. – 2007. – № 1. – С. 5–12.
328. Про теплопостачання [Електронний ресурс] / Закон України від

- 22.06.2005 р. № 2633–IV – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2633-15>.
- 329.Програма діяльності Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://irshava-foto.org.ua/shvaleno-prohramu-diyalnosti-kabinetu-ministriv-ukrajiny/>
- 330.Программа экономических реформ Украины на 2010–2014 гг. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zn.ua/img/st_img/2010/800/all.doc.
- 331.Проект обновленной Энергетической стратегии Украины до 2030 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://blogivg.wordpress.com/2012/10/13>.
- 332.Прокопенко Н. Д. Формирование условий пропорционального развития производственного комплекса региона / Н. Д. Прокопенко, Е. Т. Иванов, Ф. Е. Поклонский и др. – Донецк : ИЭП НАН Украины, 2001. – 532 с.
- 333.Пушкар М. С. Розробка систем обліку : навч. посіб. – Тернопіль : Карт-бланш, 2003. – 198 с.
- 334.Пушкарь А. И. Моделирование управления развитием предприятий на основе согласования интересов экономических субъектов / А. И. Пушкарь, Л. В. Потрашкова // Экономическая кибернетика. – 2003. – № 1–2 (19–20). – С. 22–33.
- 335.Раєвнєва О. В. Управління розвитком підприємства : методологія, механізми, моделі : моногр. / О. В. Раєвнєва. – Х. : ИНЖЕК, 2006. – 496 с.
- 336.Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 685 с.
- 337.Рейтинг уровня жизни [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://center-yf.ru/data/stat/Reiting-urovnya-zhizni.php>.
- 338.Рекова Н. Ю. Антикризові засади управління економічним розвитком машинобудівних підприємств вертикально-інтегрованої корпоративної структури / Н. Ю. Рекова // Інституціональний вектор економічного розвитку / Institutional vector of economic development : зб. наук. праць

- МІДМУ «КПУ». – Вип. 6 (2). – Мелітополь : Вид-во КПУ, 2013. – С. 119–127.
- 339.Рекова Н. Ю. Механізм прийняття управлінських рішень в системі планування підприємства в умовах структурних дисбалансів / Рекова Н. Ю. // Розвиток економічних методів управління національною економікою та економікою підприємства : зб. наук. пр. Донецького державного ун-ту управління. – Донецьк : ДонДУУ, 2014. – Т. XV. – С. 264–273 (серія «Економіка»; вип. 282).
- 340.Риккардо Д. Начала политической экономии / Давид Риккардо // Антология экономической классики : в 2 т. / Д. Рикардо. – М. : МП «ЭКОНОВ», 1993. – Т. 1. – 475 с.
- 341.Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции / Дж. Робинсон, пер. с англ. – М. : Прогресс, 1986. – 367 с.
- 342.Рогоза М. Э. Механізми економічного зростання у системах управління промисловими підприємствами / М. Э. Рогоза // Вісник Української академії банківської справи. – 2005. – № 1 (18). – С. 98–101.
- 343.Рогоза М. Є. Управління соціально-економічним розвитком підприємств : механізми, моделі формування та організація процесів : моногр. / М. Є. Рогоза, І. А. Сененко. – Полтава : ПУЕТ, 2013. – 99 с.
- 344.Рой Л. В. Анализ отраслевых рынков / Л. В. Рой, В. П. Третьяк. [] М. : ИНФРА-М, 2008. – 367 с.
- 345.Рудинська О. В. Менеджмент / О. В. Рудинська, С. А. Яромич, І. О. Молоткова. – К. : Ніка-центр, 2002. – 334 с.
- 346.Ряховская А. Н. Общественный характер коммунальных услуг и законы рынка./ А. Н. Ряховская, Ф. Г. Таги-Заде // ЖКХ. Журнал руководителя и главного бухгалтера. – 2005. – № 1. – С. 80–82.
- 347.Савелло Л. Л. О категории «управление» в социально-экономических системах [Электронный ресурс] / Л. Л. Савелло, Г. Н. Андреев. – Режим доступа : <http://science-education.ru/100-5244>.
- 348.Савин В. А. Некоторые аспекты экономической безопасности

- государства / В. А. Савин // Экономика России. – 1999 г. – № 9. – С. 16–23.
349. Садеков А. А. Теоретико-методологічні засади феномену безпеки [Електронний ресурс] / А. А. Садеков, Т. Б. Хлевицька // Вісник економічної науки України. – 2010. – № 2 (18). – С. 125–128. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/45507?show=full>.
350. Садыков А. С. Организация управления коммунальным хозяйством крупного города / А. С. Садыков, В. А. Смирнов, В. А. Минасян. – М. : Стройиздат, 1987. – 176 с.
351. Саєнко В. Г. Економічні проблеми розвитку підприємницької функції секторах економіки національного господарства / В. Г. Саєнко, І. Г. Брітченко, О. М. Момот – Полтава : ТОВ Фірма «Техсервіс», 2012 – 640 с.
352. Саймон Г. Рациональность как процесс и продукт мышления [Электронный ресурс] // THESIS. – Вып.3. – 1993. – Режим доступа : http://ecsocman.hse.ru/data/629/779/1217/3_1_2simon.pdf.
353. Сайт Креативная экономика [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.creativeconomy.ru/>
354. Самуэльсон П. Экономика / П. Самуэльсон. – М. : Алгон, 1992. – 630 с.
355. Санто Б. Инновация как средство экономического развития / Б. Санто, пер. с венг. – М. : Прогресс, 1990. – 295.
356. Саридис Дж. Самоорганизующиеся стохастические системы управления / Дж. Саридис. – М. : Наука, 1980. – 400 с.
357. Семиноженко В. Наука – це не периферія державної політики, а її авангард / В. Семиноженко // Урядовий кур'єр. – 2010. – 22 червня. – № 112. – С. 14–15.
358. Семчук Г. М. Стан житлово-комунального господарства та стратегії його реформування [Електронний ресурс] / Г. М. Семчук // Реформування тарифів та реструктуризація комунальних підприємств в Україні. – Режим доступу : [http](http://) //

- www.tariffreform.padco.kiev.ua./ukr/NEWS/kolegiya/dop.html.
- 359.Сен А. Развитие как свобода / А. Сен; пер. с англ. под ред. Р. М. Нуреева. – М. : Новое издательство, 2004. – 432 с.
 - 360.Сенчагов В. К. Экономическая безопасность /В. К. Сенчагов. – М. : Институт экономики РАН.; ЗАО «Финстатинформ». – 2002.–128 с.
 - 361.Симпсон Б. Дж. Планирование развития городов и общественного транспорта в Великобритании, Франции и ФРГ / Б. Дж. Симпсон, пер с англ. Г. А. Новикова. – М. : Транспорт, 1990. – 96 с.
 - 362.Система «человек – среда обитания» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.grandars.ru/shkola/bezopasnost-zhiznedeyatelnosti/sistema-chelovek-sreda-obitaniya.html>.
 - 363.Скурихин В. И. Проектирование систем адаптивного управления производством / В. И. Скурихин, В. А. Забродский, Ю. В. Копейченко. – Харьков : «Вища школа», 1984. – 384 с.
 - 364.Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Соцэкгиз, 1962. – 370 с.
 - 365.Современный толковый словарь. – М. : OCR Палек, 1998. – 1053 с.
 - 366.Современный Энциклопедический словарь. – М. : OCR Палек, 1998. – 960 с.
 - 367.Солодка М. С. Сущность управления и проблема управляемости / М. С. Солодка // Credo : теоретический философский журнал. – 1997. – № 3. – С. 52–61.
 - 368.Соскін О. І. Визначення національної економічної моделі України : порівняльний аналіз можливих альтернатив / О. І. Соскін // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 1 (103). – С. 47–55.
 - 369.Состояние и проблемы эксплуатации жилых домов в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.sevktk.com/index.php?cat_id=12&fla=stat&nma=catalog&nums=83&page=1
 - 370.Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у

- 2012 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) : стат. зб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lugastat.lg.ua/files/zb_sots_demU_2012.pdf .
371. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2013 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) : стат. збірник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lugastat.lg.ua/files/zb_sots_demU_2013.pdf
372. Соціально-економічний розвиток України за 2014 рік [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm
373. Сплата населенням житлово-комунальних послуг за 2013р. [Електронний ресурс] // Україна комунальна. – Режим доступу : <http://statistic.jkg-portal.com.ua/ua/statistic/splata-naselennjam-zhitlovo-komunalnih-poslug-za-2013-r-/>.
374. Саффа П. Производство товаров посредством товаров / П. Саффа // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. Т. IV. Век глобальных трансформаций. – М. : Мысль, 2004 – 942 с.
375. Стан та перспективи реформування житлово-комунального господарства України : Аналітичне дослідження. – К. : Лабораторія законодавчих ініціатив. – 2013. – 100 с.
376. Старк Д. Рекомбинированная собственность и рождение восточноевропейского капитализма / Д. Старк // Вопросы экономики. – 1996. – № 6. – С. 7–23
377. Статистична інформація [Електронний ресурс] / Управління статистики в Донецькій області. – Режим доступу : <http://donetskstat.gov.ua/>.
378. Статистична інформація [Електронний ресурс] // Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. – Режим доступу : <http://www.minregion.gov.ua/>.
379. Статистична інформація : експрес-випуски про стан житлово-комунального господарства України [Електронний ресурс] / Державна

- служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
380. Статистичний щорічник Донецької області за 2013 р. [Електронний ресурс] / Головне управління статистики у Донецькій області. – Режим доступу : <http://www.donetskstat.gov.ua>
381. Статистичний щорічник України за 1999 рік / Держкомстат України. – К. : Техніка, 2000. – 286 с.
382. Статистичний щорічник України за 2013 рік: [стат. зб.] [Електронний ресурс] / уклад. О.Г. Осауленко; відп. за вип. О.Е. Остапчук. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm.
383. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/doccatalog/list?currDir=48718>
384. Сундук А. М. Економічна безпека України в регіональному вимірі : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. екон. Наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / А. М. Сундук. – 2006. – 20 с.
385. Сэй Ж. Б. Трактат по политической экономии / Ж. Б. Сэй. – М. : Дело, 2000. – 229 с.
386. Таги-Заде Ф. Г. Программа экономических реформ в коммунальном хозяйстве / Ф. Г. Таги-Заде // ЖКХ. – 1992. – №7. – С. 11–13.
387. Тамбовцев В. Л. Экономическая безопасность хозяйственных систем : структура, проблемы // Вестник МГУ. – 1995. – № 3. – С. 13–21 (серия 6 «Экономика»).
388. Тамковая А. Куда движется государство. Результаты исследований [Электронный ресурс] / А. Тамковая // Экспресс. – № 54 (6948). – 23–30 мая 2013. – Режим доступа : <http://master-office.org.ua/obyav/novosti/kuda-dvizhetsya-gosudarstvo-rezultaty-issledovanij.html>
389. Тарадай А. М. Победит здравый смысл и профессионализм / А. М. Тарадай // Міське господарство України. – 2003. – №3. – С. 29–33.
390. Тельнова Г. В. Взаємозв'язок функції управління капіталом з

- підсистемами фінансового менеджменту підприємства / Г. В. Тельнова // Економіка пром-сті. – 2012. – № 1–2. – С. 142–147.
391. Термомодернизация і энергозаощадливисть в ЖКГ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://minregion.gov.ua/zhkh/>
392. Терциаризация французской экономики. Переход к современной модели. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.finance-economy.ru/2010/02>.
393. Тимохин В. Н. Методология моделирования экономической динамики : моногр. / В. Н. Тимохин. – Донецк : ООО «Юго-Восток, Лтд.», 2007. – 271 с.
394. Тироль Ж. Рынки и рыночная власть : теория организации промышленности в [2-х т.] / Ж. Тироль. – СПб. : Экономическая школа, 2000. – 556 с.
395. Тищенко О. М. Реформування житлово-комунального господарства : теорія, практика, перспективи : моногр. / О. М. Тищенко, М. О. Кизим, Т. П. Юр'єва. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2008. – 368 с.
396. Тупик українського ЖКГ : зростання тарифів нічого не вирішує [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.biznews.com.ua/tupik-ukrayinskogo-zhkg-zrostannya-tarifiv-nichogo-ne-virishuye/>.
397. Турченко Д. К. Енергозбереження та економіка України / Д. К. Турченко. – Донецьк : ВІК, 2006. – 310 с.
398. Удосконалення механізму управління політикою платоспроможності підприємства / І. Ф. Пономарьов, Е. І. Полякова, О. А. Легченко // Економіка промисловості. – 2007. – № 1. – С. 119–132.
399. Уильямсон О. И. Экономические институты капитализма : фирмы, рынки, «отношенческая» контракция / О. И. Уильямсон, пер. с англ. – СПб. : Лениздат, 1996. – 702 с.
400. Украинцы в разы переплачивают за услуги ЖКХ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.real-estate.lviv.ua/ru/news1970.html>.

401. Україна у цифрах у 2013 році : [стат. зб.] / ред. О. Г. Осауленко, П. П. Забродський. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2014. – 249 с.
402. Уэрта де Сото Х. Австрийская экономическая школа : рынок и предпринимательское творчество [Электронный ресурс] / Х. Уэрта де Сото. – Челябинск : Социум, 2009. – 212. – (1). – Режим доступа : <http://www.biblioclub.ru/index.php?page=book&id=55904>
403. Философский словарь / Под. ред. И.Т. Фролова. 4-е изд. – М. : Политиздат, 1981. – 445 с.
404. Форрестер Дж. Динамика развития города / Дж. Форрестер. – М. : Прогресс, 1974г. – 285 с.
405. Фридмен М. Методология позитивной экономической науки / М. Фридмен // THESIS. – 1994. – №4. – С. 20–52.
406. Хайек Ф. Частные деньги / Ф. Хайек. – М. : Бакон, 1996. – 109 с.
407. Хайек Ф. А. Индивидуализм и порядок / Ф. А. Хайек. – Челябинск : Социум, 2011– 394 с.
408. Хайнц Л. Социальная рыночная экономика. Германский путь / Л. Хайнц. – М. : Дело, 1993. – 224 с.
409. Хакен Г. Информация и самоорганизация. Макроскопический подход к сложным системам / Г. Хакен. – М. : Восток, 1991. – 325 с.
410. Хакен Г. Синергетика / Г. Хакен. – М. : Восток, 1985. – 286 с.
411. Хаксевер К. Управление и организация в сфере услуг / К. Хаксевер, Б. Рендер, Р. Рассел, пер. с англ. под ред. В. В. Кулибановой. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2002. – 752 с.
412. Хиврич Ю. Е. Реформа ЖКХ от А до Я / Ю. Е. Хиврич, О. И. Адамов. – К. : Предприятие ЦСТРИ, 2010. – 100 с
413. Хикс Дж. Годовой обзор экономической теории : теория монополии / Дж. Хикс. – СПб. : Экономическая школа, 1995. – 587 с.
414. Хлапенков Л. Е. Концепция и принципы формирования системы функционального управления затратами // Економіка. Менеджмент.

- Підприємництво : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету. Вип. 5.– Луганськ : СЛУ. 2001. – С. 161–169.
415. Хмельницький А. Д. Экономика недвижимости : теоретические аспекты / А. Д. Хмельницкий. – М. : МАДИ ГТУ, 2000. – 135 с.
416. Хобта В. М. Проблеми забезпечення та використання водних ресурсів України / В. М. Хобта, О. Б. Заворотнєва // Розвиток сучасної логістико-орієнтованої економіки : зб. наук. праць Донецького державного інституту управління. – Донецьк : ДонДУУ, 2012. – Т. XII. – С. 219–224 (серія «Економіка», вип. 227).
417. Холл А. Опыт методологии для системотехники / А. Холл, пер. с англ. – М. : Советское радио, 1975. – 285 с.
418. Хорват Т. М. Реформування місцевого сектору комунальних послуг. Порівняльний досвід Центральної і Східної Європи / Т. М. Хорват // Новий етап розвитку місцевого самоврядування, реформа житлово-комунального господарства України. – К. : Атака-Н, 2004. – С. 98–104.
419. Хотинская Г. И. Концептуальные основы управления затратами [Электронный ресурс] / Г. И. Хотинская. – Режим доступа : <http://www.dis.ru/manag/arhiv/2002/4/9.html>.
420. Хотинская Г. И. Особенности механизма формирования затрат и пути их снижения на предприятиях бытового обслуживания населения (на примере непроизводственных видов услуг) / Г. И. Хотинская. – М. : МТИ Минбыта РСФСР, 1985. – 230 с.
421. Хэй Д. Теория организации промышленности [в 2 т.] / Д. Хэй, Д. Моррис, пер. с англ. – СПб. : Экономическая школа, 1999. – 976 с.
422. Цимбал О. І. Трансакційні витрати обігу робочої сили на ринку праці України / О. І. Цимбал // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – № 2. – С. 68–78.
423. Цимбал О. І. Система показників кількісно-якісної оцінки поведінкових реакцій споживачів на ринку підприємств туристичної сфери [Електронний ресурс] / О. І. Цимбал, Л. О. Василькевич // Ефективна

- економіка. – 2012. – № 2. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/efek_2012_2_21.pdf
- 424.Цимбал І. О. Інституційні передумови підвищення конкурентоспроможності людського капіталу / О. І. Цимбал // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – № 2. – С. 125–133.
- 425.Цопа Н. В. Управление развитием промышленных предприятий : методология, модели, методы : моногр. / Н. В. Цопа // НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. – Донецк–Симферополь : ИТ «АРИАЛ», 2010. – 320 с.
- 426.Частное финансирование коммунальных служб и отраслей инфраструктуры / под ред. К. Мартинана, пер. с франц. – Париж : ДАЭП, 1995. – 230 с.
- 427.Человеческое развитие в Украине : инновационный аспект : моногр. / ред. Е. М. Либанова. – К. : Ин-т демографии и соц. исслед. НАН Украины, 2008. – 316 с.
- 428.Чемберлин Э. Х. Теория монополистической конкуренции / Э. Х. Чемберлин. – М. : Экономика, 1996. – 465 с.
- 429.Черников Г. П. Европа на рубеже XX–XXI веков. Проблемы экономики [Электронный ресурс] / Г. П. Черников, Д. А. Черникова. – Режим доступа : <http://www.europestory.ru/floras-79-1.html>.
- 430.Чиж В. Формування економічно обґрунтованих тарифів на житлово-комунальні послуги / В. Чиж // Економіст. – 2008. – № 9. – С. 49–51.
- 431.Чорнодід І. С. Економічна безпека як категорія економічної теорії / І. С. Чорнодід // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 11. – С. 13–20.
- 432.Шанк Дж. Стратегическое управление затратами: Новые методы увеличения конкурентоспособности / Дж. Шанк, В. Говиндараджан. – СПб. : Бизнес Микро, 1999. – С. 20–24.
- 433.Шевченко В. М. Влияние кризиса управленческой структуры жилищно-коммунального хозяйства на уровень жизни населения / В. М. Шевченко, Д. В. Фролов // KANT. – 2014. – № 1 (10). – С. 11–17.

- 434.Шепеленко О. Трансакційні витрати як критерій ефективності інтеграції підприємств / О. Шепеленко // Схід. – 2003. – № 3 (53). – С. 48–50.
- 435.Шилов М. Концессии спасут ЖКХ и транспорт [Электронный ресурс] / М. Шилов. – Режим доступа : [http://www. politcom. ru/article](http://www.politcom.ru/article).
- 436.Шишкина Е. В. Жилищно-коммунальное хозяйство как важнейший фактор обеспечения муниципального образования и жизнедеятельности его населения / Е. В. Шишкина // Вестник Краснодарского университета МВД России. – 2010. – № 3. – С. 19–21.
437. Шкрабак І. В. Стратегічне управління економічним розвитком територіальних утворень : моногр. / І. В. Шкрабак. – Донецьк : ВІК, 2012. – 260 с.
- 438.Шлехт О. Соціальна ринкова економіка. Основи, лінії розвитку, перспективи / О. Шлехт, пер. з нім. – Фрайбург : Г. Штольтенберг, 2001 р. – 184 с.
- 439.Шнипко О. С. Види і чинники безпеки ієрархічних економічних систем : теоретико-методологічний аспект / О. С. Шнипко // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 5. – С. 78–85.
- 440.Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер. – М. : Эксмо, 2007. – 864 с.
- 441.Шуневич Н. Реформа ЖКХ в Украине: конвульсии перед коллапсом [Электронный ресурс] / Н. Шуневич. — Режим доступа : <http://atku.org.ua/today/96/1164/>
- 442.Щедровицкий Г. П. Путеводитель по основным понятиям и схемам методологии организации, руководства и управления : хрестоматия / Г. П. Щедровицкий. – М. : Дело, 2004. – 208 с.
- 443.Щетилова Т. В. Оценка глобальных дисбалансов в развитии макроэкономических систем [Электронный ресурс] / Т. В. Щетилова. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-globalnyh-disbalansov-v-razvitii-makroekonomicheskikh-sistem-1>.
444. Эггертссон Т. Экономическое поведение и институты / Т. Эггертссон. –

- М. : Дело, 2000. – 452 с.
- 445.Эдельман П. Организация местного самоуправления: общественная администрация в действии : сборник / П. Эдельман, пер. с англ. – М. : Олимп, 1998. – 448 с.
- 446.Экономика и финансы предприятий коммунальной инфраструктуры : состояние и проблемы : моногр. / В. П. Полуянов, В. А. Воротынцев, Е. И. Полуянова, О. И. Черноус и др.; под ред. В. П. Полуянова. – Донецк : ООО «Східний видавничий дім», 2013. – 190 с.
- 447.Экономическая и национальная безопасность / под ред. Е. А. Олейникова. – М. : «Экзамен», 2004. – 768 с.
- 448.Энгельс Ф. К жилищному вопросу / Энгельс Ф., Маркс К. – Т. 18. – С. 203–284.
- 449.Энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1988. – С. 1109.
- 450.Энциклопедия кибернетики в 2-х тт. – К. : Главная редакция украинской советской энциклопедии, 1975. – 607 с.
- 451.Эрхард Л. Благосостояние для всех : репринт / Л. Эрхард, пер. с нем.; авт. предисл. Б. Б. Багаряцкий, В. Г. Гребенников. – М. : Начала-Пресс, 1991. – 301 с.
- 452.Эрхард Л. Полвека размышлений : Речи и статьи / Л. Эрхард. – М. : Руссико : Ордынка, 1993. – 160 с.
- 453.Эспинас А. История экономических учений / А. Эспинас, пер. с фр. – СПб. : Электронные интегральные системы, 1998. – 320 с.
- 454.Эшби У. Р. Введение в кибернетику / У. Р. Эшби, пер. с англ. – М. : Издательство иностранной литературы, 1959. – 432 с.
- 455.Эшби У. Р. Исследование по общей теории систем : сборн. переводов / У. Р. Эшби. – М. : «Прогрес», 1969. – 252 с.
- 456.Эшби У. Р. Введение в кибернетику / У. Р. Эшби. – М. : URSS ООО Лененд, 2009. – 432 с.
- 457.Ямпольская И. Организация и реформирование жилищно-

- коммунального хозяйства в европейских странах / И. Ямпольская // Теория и практика управления. – 2005. – № 5. – С. 41–46.
458. Ясен Ф. Эпоха инноваций / Ф. Ясен, пер. с англ. – М. : ИНФРА, 2002. – 639 с.
459. Alchian, A. Economic Forces at Work/ A. Alchian. – Indianapolis : Liberty Press, 1977. – 523 p.
460. Alchian, A. Production, Information Costs and Economic Organization / A. Alchian, H. Demsetz // American Economic Review. – 1972. – № 62 (5). – P. 777–795.
461. Allen, J. Governing for Enterprise Security / J. Allen. – Pittsburgh, PA : Software Engineering Institute, Carnegie Mellon University, 2005. – 135 p.
462. Annual Energy Outlook 2002. Energy Information Administration. – Washington, D.C. : U.S. Department of Energy, December 2001. – 251 p.
463. Armbrrecht, F. M. Knowledge Management in Research and Development / F. M. Armbrrecht at al. – RIM, 2001. – V. 44. – № 4. – 147 P.
464. Astafiev, V. I. Homeostatics / V. I. Astafiev, Y. M. Gorsky, D. A. Pospelov // Cybernetics and Applied Systems. New York; 1992. P. 7-22.
465. Beer, S. Beyond Dispute : The Invention of Team Syntegrity / S. Beer. – London : Wiley, 1994. – 380 p.
466. Bell, D. The Coming of Post-Industrial Society : A Venture in Social Forecasting / D. Bell. – New York : Basic Books, 1973. – 117 p.
467. Bergson A. Reformulation of Certain Aspects of Welfare Economics / A. Bergson. – Quarterly Journal of Economics. – Febr. 1938. – P. 12–16.
468. Blanchard, O. (Why) Should Current Account Balances Be Reduced? / O. Blanchard, G. M. Milesi-Ferreti // IMF Staff Discussion Note № 11/03. – Washington : International Monetary Fund, 2011. – 135 p.
469. Bracke, T. A framework for assessing global imbalances [Electronical source] / T. Bracke, M. Bussière, M. Roland // Straub A. Occasional paper series, № 78. – European central bank, 2008. – Retrieved from : <http://www.ecb.int/pub/pdf/scpops/ecbocp78.pdf>.

470. Caballero, R. Financial Crash, Commodity Prices, and Global Imbalances / R. Caballero, E. Farhi, P.-O. Gourinchas. – Brooking Papen on Economic Activity (Fall). 2008b. P.1-55.
471. Castellacci, F. Advances and Challenges in Innovation Studies. / F. Castellacci, S. Grodal, S. Mendonca, and M. Wibe // Journal of Economic Issues. – Vol. XXXIX. – № 1. – March 2005. – P. 36–41.
472. Castro J. Water and sanitation services. Public policy and management / J. Castro, L. Heller. – USA: Earthsean, 2012. – 347 p.
473. Coase, R. H. Comment. Contract Economics / R. H. Coase. – Cambridge : Blackwell Publishers, 1992. – 321 p.
474. Codd, E. F. Providing OLAP to User-Analysts : An IT Mandate [Electronical course] / E. F. Codd, S. B. Codd, C. T. Salley. – Retreeved from : http://inethub.olvi.net.ua/ftp/pub/books/programming/db/storage/taki1/from_tuz/codd%20-%20providing%20olap%20to%20user-analysts.pdf
475. Commjns, J. R. Institutional Economic / J. R. Commjns. – Madison : University of Winsconsin Press, 1934. – 258 p.
476. Communiqué. Meeting of Finance Ministers and Central Bank Governors [Electronical source]. – Paris, 18–19 February 2011. Retrieved from : [http://www.g20.org/Documents2011/02/COMMUNIQUE-G20_MGM %20_18-19_February_2011.pdf](http://www.g20.org/Documents2011/02/COMMUNIQUE-G20_MGM%20_18-19_February_2011.pdf).
477. Constraints and Challenges Arising from Demographic Transitions / Imbalances. The Role of Public Administration in Building a Harmonious Society [Electronical source] / Asian Development Bank, 2006. – Retrieved from : <http://www.adb.org/documents/Books/Role-Public-Admin-Building-Harmonious-Society/session4.pdf>.
478. de Rato y Figaredo R. Global Imbalances and Poverty – Challenges for the World Economy [Electronical source] / R. de Rato y Figaredo // International Monetary Fund, 2005. – Retrieved from : <http://www.imf.org/external/np/speeches/2005/062005.html>.
479. Demsetz, H. Two System of Beliefs About Monopoly / H. Demsetz //

- Industrial Concentration : the New Learning. – Boston : Little, Brown, 1974.
– P. 164–184.
480. Drucker, P. Management : Tasks, Responsibilities and Practices / P. Drucker.
– New-York : Harper and Row, 1973. – 234 p.
481. Drucker, P.F. Harvard Business Review on the innovative enterprises / P. F. Drucker, I. S. Brown. – Harvard Business School Press, 2007. – 342 p.
482. Dudley, S. The meaning of development / S. Dudley. – New Delhi, 1969. – 35 p.
483. Edquist, C. Systems of Innovation : Technologies, Institutions and Organisation / C. Edquist. – London : Cassel, 2007. – 364 p.
484. Eichengreen, B. Global Imbalances and the Lessons of Bretton Woods (Cairol Lectures) / B. Eichengreen. – Cambridge : MIT Press, 2010. – 208 p.
485. Elnaboulsi, J.C. Nonlinear Pricing and Capacity Planning for Water and Wastewater Services / J.C. Elnaboulsi // Water Resources Management. – 2001. – № 1. – pp. 55–69.
486. Fisher A. G. B. Economic Implication of Material Progress / A. G. B. Fisher // International Labour Review. – July 1935. – P. 5–18.
487. Fisher A. G. B. Primary, Secondary and Tertiary Productuion / A. G. B. Fisher // Economic Record. – June 1939. – P. 24–38.
488. Freeman, C. The national system of innovation in historical perspective / C. Freeman // Cambridge Journal of Economics. – 1995. – Vol. 19, № 1. – P. 75–80.
489. Fuchs, V. The Economic of Health in a Post-Industrial Society / V. Fuchs. – The Public Interest. – Summer 1979. – P. 3 – 20.
490. Gerrard M. B. What Are Public-Private Partnerships, and How Do They Differ from Privatizations? / M. B. Gerrard // Finance & Development. – 2001. – Vol. 38. – № 3. – P. 7–9.
491. Graff, M. Educational Imbalance, Socio-Economic Inequality, Political Freedom, and Economic Development / M. Graff // Journal of Economic Development. – Vol. 24. – № 2. – 1999. – P. 1–18.

492. Haase, M. Dienstleistungskonomik : Theorie der Dienstleistungskonomie ohne Dienstleistung? / M. Haase // 4 (Hrsg.). – Berlin : Duncker & Humblot, 2005. – 168 s.
493. Happy Planet Index, за 2006 год [Electronical source]. – Retrieved from : <http://luck.pp.ua/happy-planet-index.html>
494. Hicks, J.R. Harrod's dynamic theory, *Economica*, Vol. 16, 1949.
495. Holzherr, A. Dienstleistungsqualität – Relevanz unterschiedlicher Teilleistungen im Dienstleistungsprozess : Eine Messung der Qualitätswahrnehmung mit einem teilleistungsbezogenen Ansatz / A. Holzherr. – Berlin : Verlag im Internet GmbH, 2006. – 236 s.
496. Hviwun, N. V. Konkurentne seredoviwe na rinku zhitlovo-komunal'nih poslug [Electronical source] / N. V. Hviwun. – Retrieved from : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/en_re/2010_7_5/23.pdf. [accessed 24 Feb 2012]
497. Iley, R. Untangling the US Deficit : Evaluating Causes, Cures and Global Imbalances / R. Iley. – Northampton : Edward Elgar Publishing, 2007. – 272 p.
498. Indices Human Development Reports (HDR) [Electronical source] / United Nations Development Programme (UNDP) // UNDP, 2011. – Retrieved from : <http://hdr.undp.org/en/statistics/>.
499. Kaldor, N. A model of the trade cycle / N. Kaldor. – *Economic Journal*. – Vol. 50. – 1940. – P. 22–24.
500. Karlof, B. Business Strategy / B. Karlof. – Moscow : Economics, 1991. – 83 p.
501. Kingston, W. The Political Economy of Innovation (Studies in Industrial Organization) / W. Kingston. – Springer, 1984. – 272 p.
502. Kneese, A. V. Economics and the Environment : A Materials Balance Approach / A. V. Kneese, R. U. Ayres, R. C. d'Arge. – London : RFF Press, 1995. – 136 p.
503. Lynne K. National energy policy: in need of a more dynamic approach / K.

- Lynne, A. Moore. – Institute For Research On The Economics Of Taxation : N.W. 2012. – 14 p.
504. Maintaining utility services for the poor. Policies and practices in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union. – Washington : D.C. The World Bank, 2000. – 60 p.
505. Makin, A. J. Global Imbalances, Exchange Rates and Stabilization Policy / A. J. Makin. – Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2009. – 176 p.
506. Maslow A. Motivation and Personality / A. Maslow. – New York : Harper and Row, 1970. – 40 p.
507. Mendoza, E. G. Financial Integration, Financial Development, and Global Imbalances/ E. G. Mendoza, V. Quadrini, J. V. Rios-Rull // Journal of Political Economy. – 2009. – Vol. 117 (June). – P. 371 –416.
508. Modelski, G. Global Political Evolution, Long Cycles, and KWaves. Kondratieff Waves, Warfare and World Security / G. Modelski, T. C. Devezas. – Amsterdam : IOS Press, 2006. – P. 293–302.
509. Monteiro, H. Water pricing models : a survey / H. Monteiro. – Lisboa : DINÂMIA, 2005. – 45 p.
510. Muklakov, C. V. Modeling of business processes with BPwin 4.0. / C. V. Muklakov. – M. : ДИАЛОГМИФИ, 2002. – 224 с.
511. Naisbitt, J. Rethinking the Future / J. Naisbitt // Gibson R. (ed.). – L. : JUY, 1997. – P. 214, 215.
512. Naubahan, S. Emergence and development of the National Innovation System concept / S. Naubahan. – N.Y., 2009 – 252 p.
513. NedeB, C. Tertiarisierung im Wandel? Vor der Distributionunterstbtzung zum ganzheitlichen Servicemanagement / C. NedeB // Betriebliche Tertiarisierung / H. Luczak [u.a.]; H. Luczak (Hrsg.). – Wiesbaden : Deutscher Universitäts – Verlag, 2004. – 234 s.
514. Osborne, D. Reinventing Government : How the Entrepreneurial Spirit Is Transforming the Public Sector / D. Osborne, T. Gaebler. – N.Y., 1993. – 280 p.

- 515.Osman, M. G. Leading Innovation and Change Management-Characteristics of Innovative Companies / M. G. Osman. – ILEAD Academy, 2011. – 132 p.
- 516.Ostrom, E. Governing the commons : The Evolution of Institutions for Collective Action / E. Ostrom. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – 280 p.
- 517.Panzar, J. C. Economies of Scope / J. C. Panzar, R. D. Willig. //American Economic Review. – May 1981. – P. 56–61.
- 518.Porat, M. U. The Information Economy : Definition and Measurement / M. U. Porat. – Washington : Office of Telecommunications, U.S. Department of Commerce, 1977 – 254 p.
- 519.Porter, M. E. The Five Competitive Forces that Shape Strategy / M. E. Porter // Harvard Business Review. – January, 2008. –86 p.
- 520.Posner, R. A. Natural Monopoly and Regulation. Stanford Law Review. – 1969. – vol. 21. – P. 548–643.
- 521.Posner, R. A. The Social Cost of Monopoly and Regulation / R. A. Posner // Journal of Political Economy. – 1975. – Vol. 83. – P. 807–827.
- 522.P. Norton, D. Balanced Scorecard // D. P. Norton, R. S. Kaplan // Strategien erfolgreich umsetzen. – Stuttgart, 1997. – S. 62–82.
- 523.Schultz T. W. The Economic Value of Education / T. W. Schultz. – New-York : Colombia University Press, 1963. – 320 p.
- 524.Services : Statistics on Value Added and Employment, OECD [Electronical source]. – Paris, 2000. – P. 32 – 33. – Retrieved from : [http:// www.oecd.org / publications / figures / Index.htm](http://www.oecd.org/publications/figures/Index.htm).
- 525.Shepherd, W. G. The Economics of Industrial Organization. Englewood Cliffs / W. G. Shepherd. – NJ : Prentice-Hall, 1997. – 324 p.
- 526.Solow, R. On Theories of Unemployment / R. Solow // American Economic Review. – 1980. – P. 35–37.
- 527.Stahlecker, T. Die Internationalisierung von Dienstleistungen / T. Stahlecker, M. Kulicke, B. Jung. – Stuttgart : Fraunhofer IRB Verlag, 2006. – 212 s.
- 528.Stigler, G. The Organization of Industry / G. Stigler. — Homewood, ILL. :

- Richard D. Irwin, 1968. – 214 p.
529. Tariff Reform and Communal Services Enterprises Restructuring [Electronical source]. – Retrieved from : <http://tariffreform.padco.kiev.ua/eng/PUBLICATIONS/publications-e.html>.
530. Twiss, B. C. Managing technological innovation / B. C. Twiss. – Pitman, 1992. – 186 p.
531. Willig, R. Consumer's Surplus without Apology / R. Willig. – American Economic Review. – 1976 – v.66. – p. 589–597.
532. World Population data sheet [Electronical source]. – Retrieved from : http://www.prb.org/pdf12/2012-population-data-sheet_eng.pdf.
533. Wright, J. Tipping the Balance : Sustainable Management of World Resources / J. Wright. – Huntingdon : Beckett Karlson Ltd., 1998. – 256 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Довідки про впровадження

УКРАЇНА

Донецька обласна державна адміністрація
ДЕПАРТАМЕНТ ЕКОНОМІКИ

площа Леніна, 2, м. Краматорськ, Донецька обл., 84313

e-mail: economprog@ukr.net, код ЄДРПОУ 02741427

від 19.03.2015 № 27/33-01

на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Ляшка Ярослава Олександровича на тему
«Збалансований розвиток галузей забезпечення життєдіяльності населення в
контексті формування соціально-орієнтованої економіки України»

Департамент економіки Донецької обласної державної адміністрації підтверджує практичне використання результатів дисертаційного дослідження Ляшка Ярослава Олександровича на тему «Збалансований розвиток галузей забезпечення життєдіяльності населення в контексті формування соціально-орієнтованої економіки України» у процесі розробки регіональної Програми реформування та розвитку житлово-комунального господарства, а також при розробці пропозицій щодо управління системою забезпечення життєдіяльності населення регіону. Практично спрямованими є також пропозиції щодо використання фінансових інструментів управління економічними дисбалансами розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення завдяки впровадженню концепції автономного та збалансованого розвитку.

Директор Департаменту

О.І. Свинаренко

УКРАЇНА
КРАСНОАРМІЙСЬКА МІСЬКА РАДА ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

пл. Шибанкова, 11, м. Красноармійськ, 85300, тел. (06239) 2-12-47, факс (06239) 2-12-47

E-mail: krs.v@dn.gov.ua

Веб сайт: www.krasn-rada.gov.ua

12.03.2015 № *02/22-322*

на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів особистих наукових досліджень
 Ляшка Ярослава Олександровича

Даною довідкою підтверджується, що результати наукових досліджень Я. О. Ляшка, пов'язані з розробкою теоретико-методологічних основ і концептуальних положень щодо вдосконалення механізму управління збалансованого розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення, а також практичних рекомендацій, знайшли апробацію в діяльності Красноармійської міської ради.

Зокрема, було проаналізовано і рекомендоване до впровадження у діяльність місцевих органів влади, а також у виробничу діяльність суб'єктів господарювання науково-методичні розробки Я. О. Ляшка з формування системи управління в сфері послуг, що забезпечують життєдіяльності населення. Запропоновані Я. О. Ляшком інструменти мають як теоретичну, так і практичну цінність. За відгуками суб'єктів господарювання, яким Красноармійська міська рада надала для ознайомлення зазначені пропозиції, було визначено, що підходи до управління системою забезпечення життєдіяльності населення носять універсальний характер і можуть бути покладені в основу створення системи управління у сфері діяльності із забезпечення життєдіяльності населення.

На думку фахівців Красноармійської міської ради, існує практична потреба у розповсюдженні результатів дослідження Я. О. Ляшка. Зокрема, слід виділити розроблені автором:

концепцію збалансованого розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення, яка дозволяє створити умови для задоволення в максимальному ступені потреб населення міста в тепло-, водопостачанні і підвищення якості його життєдіяльності;

концепцію «системи забезпечення життєдіяльності населення в соціально-економічній системі України», яка дозволяє створити передумови для ефективного управління системою на рівні міста шляхом визначення власних напрямків дослідження та розвитку в короткостроковій і довгостроковій перспективі;

графічну модель життєвого циклу економічних дисбалансів системи забезпечення життєдіяльності населення, яка дозволяє відслідковувати їх поведінку залежно від інтенсивності конструктивних управлінських впливів;

причинно-наслідкову модель економічних дисбалансів системи забезпечення життєдіяльності населення, яка дозволяє конкретизувати етапи виявлення проблемних ситуацій і формалізувати процес прийняття адекватних управлінських рішень при розробці цілісного єдиного механізму управління збалансованим розвитком системи;

науково-методологічний підхід до управління економічними дисбалансами системи забезпечення життєдіяльності населення, який дозволяє своєчасно виявляти, попереджати, здійснювати випереджаюче вплив, запобігати або пом'якшувати наявні та знову виникаючі дисбаланси;

комплекс моделей, які засновані на використанні тарифоорієнтованого підходу в процесі підготовки та прийняття управлінських рішень щодо формування витрат на послуги забезпечення життєдіяльності населення і дозволяють підвищити ефективність системи управління за рахунок скорочення лага тарифоутворення, а також обліку чинника впливу залежності собівартості послуг від зміни курсу валют;

механізм збалансованого розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення, який дозволяє підвищити ступінь детермінованості завдань, які вирішуються в міському управлінні за рахунок формалізації управлінських рішень до рівня конкретних моделей та інструментів.

Таким чином, Красноармійська міська рада може рекомендувати комплекс наукових розробок Ляшка Ярослава Олександровича відносно управління збалансованим розвитком системи забезпечення життєдіяльності населення на рівні міського господарства.

В.о. Красноармійського міського
голови

В.І.О.Балашов

ДОВІДКА

про використання результатів наукових досліджень, які надано в дисертаційній роботі Ляшка Я.О. «Збалансований розвиток галузей забезпечення життєдіяльності населення в контексті формування соціально орієнтованої економіки України»

Даною довідкою підтверджується, що протягом 2012-2014 років результати наукових досліджень Ляшка Я.О. знайшли впровадження в організації управлінської діяльності КП «Красноармійськтепломережа».

Так, Ляшком Я.О. запропоновано та впроваджено наступні науково-методичні розробки:

- концепцію збалансованого розвитку системи ОЖН;
- підхід до управління економічними дисбалансами системи ОЖН;
- механізм управління витратами і комплекс моделей динаміки витрат;
- підхід до формування системи організаційного забезпечення механізму управління збалансованим розвитком системи ОЖН.

Результати досліджень Ляшка Я.О. дозволили підвищити ефективність управлінських рішень у забезпеченні збалансованого розвитку підприємства, а також розробити заходи щодо скорочення масштабів дисбалансів в його економічній діяльності.

Наданий матеріал має значний науковий і практичний інтерес та рекомендується для використання в організації управлінської діяльності інших підприємств тепломережі.

Директор

КП «Красноармійськтепломережа»

В.М.Колпаков

ДОНЕЦЬКА ТОРГОВО-ПРОМИСЛОВА ПАЛАТА

ДОНЕЦКАЯ ТОРГОВО-ПРОМЫШЛЕННАЯ ПАЛАТА

83007, Донецьк, пр. Київський, 87

83007, Донецк, пр. Киевский, 87

Тел. (+38/062) 387-80-00, факс: (+38/062) 387-80-01

Тел. (+38/062) 387-80-00, факс: (+38/062) 387-80-01

E-Mail: dcci@dtp.donetsk.uaURL: <http://www.cci.donbass.com>

14 04 2014р. N 1625

ДОВІДКА

про впровадження результатів особистих наукових досліджень
Ляшка Ярослава Олександровича

Даною довідкою підтверджується, що результати наукових досліджень Я.О. Ляшка, пов'язані з розробкою теоретичних підходів і практичних рекомендацій щодо управління системою забезпечення життєдіяльності населення, знайшли апробацію в діяльності Донецької торгово-промислової палати.

Зокрема, було проаналізовано і рекомендоване до впровадження у діяльність місцевих і регіональних органів влади, що співпрацюють з ТПП, а також у виробничу діяльність суб'єктів господарювання науково-методичні розробки Я.О. Ляшка з формування системи управління в сфері послуг, що забезпечують життєдіяльність населення. Запропоновані Я.О. Ляшком інструменти мають як теоретичну, так і практичну цінність. За відгуками органів влади та суб'єктів господарювання, яким ТПП надала для ознайомлення зазначені пропозиції, було визначено, що підходи до управління системою забезпечення життєдіяльності населення носять універсальний характер і можуть бути покладені в основу створення системи управління в сфері послуг.

На думку фахівців ТПП, існує практична потреба у розповсюдженні результатів дослідження Я.О. Ляшка. Зокрема, слід виділити розроблені автором:

концепцію збалансованого розвитку системи забезпечення життєдіяльності населення, яка дозволяє підвищити ефективність громадського виробництва в цілому;

механізм управління системою забезпечення життєдіяльності населення, який дозволяє забезпечити її збалансований розвиток на макро-, мезо- і мікрорівнях;

методи системного аналізу проблемної ситуації в тарифоутворенні, які дозволяють розробляти ефективну стратегію по попередженню і подоланню найбільш небезпечних проявів дисбалансів в системі забезпечення життєдіяльності населення на мезорівні;

методи управління витратами суб'єктів господарювання, які дозволяють забезпечувати беззбиткове функціонування і ефективний розвиток системи забезпечення життєдіяльності населення на мікрорівні.

Таким чином, Донецька торгово-промислова палата може рекомендувати комплекс наукових розробок Ляшка Ярослава Олександровича відносно управління системою забезпечення життєдіяльності населення для впровадження на усіх рівнях господарювання.

Віце-президент

Л.І. Доля

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
КРАСНОАРМІЙСЬКИЙ ІНДУСТРІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ
 пл. Шибанкова, 2, м. Красноармійськ, Донецька область, 85300
 тел./факс (06239) 2-03-09, e-mail: kiidonntu@ukr.net

09.04.15 № 1-2/102

ДОВІДКА
про впровадження результатів науково-дослідної роботи завідувача
кафедри геотехнологій і охорони праці Красноармійського
індустріального інституту ДВНЗ "Донецький національний технічний
університет»
к.т.н., доц. Ляшка Ярослава Олександровича

Цією довідкою засвідчую, що протягом 2011-2015 рр. результати наукових досліджень кандидата технічних наук Я.О. Ляшка знайшли впровадження в навчальному процесі кафедр «Менеджменту», «Економіки підприємства» і «Геотехнологій і охорони праці».

Методичні розробки і положення дисертаційної роботи «Збалансований розвиток системи забезпечення життєдіяльності населення» використовуються в лекційних курсах дисциплін «Основи менеджменту», «Керівництво гірничим підприємством», «Організація та планування гірничого виробництва», «Муніципальний менеджмент», «Регіональна економіка».

Реалізація запропонованих к.т.н. Ляшком Я.О. наукових досліджень дозволяє підвищувати якість професійної підготовки спеціалістів з менеджменту, бухгалтерського обліку, охорони праці та економіки підприємства у сфері забезпечення життєдіяльності населення.

В.о. директора інституту

С.П. Придятько

ДОДАТОК Б

Таблица Б.1.

Этапы развития идеи секторальной структуры экономики

Модели	Научные направления	Представители	Концепции
Одно-секторная	Классическое	Английские классики политической экономии	В национальном хозяйстве складываются горизонтальные свободные рыночные связи между небольшими предприятиями
Двух-секторная	Марксистское	К. Маркс	Разделение общественного хозяйства на материальное производство и его непроеизводственную сферу.
Трех-секторная	Неоклассическое	А. Г. Б. Фишер	Разделение экономики в зависимости от степени привлечения трудовых сил: первичный сектор – сельское хозяйство, животноводство, рыболовство и т. п., вторичный – перерабатывающие отрасли и строительство, третичный – транспорт, средства связи, сфера торговли и личных услуг, правительство.
	Институционализм	К. Кларк	Экономическое развитие проходит стадии, характеризующиеся определенными соотношениями между промышленностью, сельским хозяйством и сферой услуг.
		Ж. Фурастье, С. Кузнец	В процессе исторического развития происходит последовательный переход от общества с преобладанием в экономике первичного сектора к индустриальному (вторичному), а затем и к обществу с доминированием третичного сектора.
Пяти-секторная	Институционализм	Д. Белл	Третичный сектор: транспортные и коммунальные услуги; четверичный – торговля, финансы, страхование и операции с недвижимостью; пятеричный – здравоохранение, образование, отдых, исследовательская деятельность и правительственные учреждения.

Таблица Б.2.

Характеристика видов услуг по видам деятельности ЖКХ

Виды деятельности	Обеспечение благоустройства территории	Обеспечение эксплуатации жилого фонда	Обеспечение жизнедеятельности населения
Виды услуг	Санитарная очистка и уборка, эксплуатация городских дорог, озеленение, внешнее освещение	Уборка территорий домовладения, обслуживание лифтов, ремонт мест общего пользования	Горячее и холодное водоснабжение, теплообеспечение
Характер потребления	Общественный	Коллективный	Личный
Форма потребления	Обезличенная	Групповая	Совместная
Характер предоставления	Непосредственно работы на объекте	Непосредственно работы на объекте	Доведение материальных носителей до потребителя
Характер связи с потребителями услуг	Обезличенный	Опосредованный	Непосредственный
Форма возмещения затрат	Налоговые платежи	Сборы	Индивидуальная оплата

Таблица Б.3.

Схема взаимоотношений на рынке ОЖН

Субъекты взаимоотношений в системе ОЖН	Экономические интересы	Ресурсы	Рычаги влияния на другие субъекты взаимоотношений	Факторы принятия решения
Домашние хозяйства	Удовлетворение потребности в обеспечении жизнедеятельности; минимизация расходов на услуги ОЖН	Средства домохозяйств	Полная и регулярная оплата услуг ОЖН	Качественная характеристика услуг ОЖН; финансовое состояние домохозяйства; возможность оппортунистического поведения.
Хозяйствующие субъекты-потребители услуг ОЖН	Удовлетворение потребности в обеспечении жизнедеятельности; минимизация расходов на услуги ОЖН	Средства хозяйствующих субъектов	Полная и регулярная оплата услуг ОЖН	Качественная характеристика услуг ОЖН; финансовое состояние хозяйствующих субъектов; возможность оппортунистического поведения.
Хозяйствующие субъекты-поставщики услуг ОЖН	Максимизация доходов и минимизация расходов от предоставления услуг ОЖН	Средства хозяйствующих субъектов	Надежное предоставление качественных услуг ОЖН	Финансовое и производственное состояние производителя услуг; возможность оппортунистического поведения.
Государство	Стабильность в осуществлении деятельности по ОЖН	Административный и финансовый ресурс	Регулирование тарифов на услуги ОЖН; предоставление льгот и компенсаций на производство и потребление услуг ОЖН; контроль полноты и своевременности предоставления услуг и их оплаты.	Оценка финансового состояния домохозяйств и субъектов хозяйствования; результаты контроля предоставления услуг ОЖН и их оплаты

Перечень подотраслей ЖКХ [371]

Код ОКОНХ	Подотрасль согласно ОКОНХ	Подотрасли, подведомственные Министерству регионального развития, строительства и жилищно-коммунального хозяйства Украины
90000	Жилищно-коммунальное хозяйство	
90100	Жилищное хозяйство	
90110	Эксплуатация жилищного фонда	Эксплуатация жилищного фонда
90200	Коммунальное хозяйство	
90210	Благоустройство, в том числе:	Благоустройство и коммунальное обслуживание, в том числе:
90211	внешнее благоустройство (санитарная очистка и уборка, эксплуатация городских дорог, инженерная защита, озеленение)	санитарная очистка
		дорожно-мостовое хозяйство
		зеленое хозяйство
		похоронное дело
		городской электротранспорт
		инженерная защита городских территорий
90212	внешнее освещение	внешнее освещение
90213	коммунальное и бытовое водоснабжение	централизованное водоснабжение и водоотведение
90214	Газоснабжение	
90215	Теплоснабжение	коммунальная теплоэнергетика
90220	Гостиничное хозяйство	
90230	Эксплуатация служебных помещений	
90240	Пожарная охрана	
90290	Хозяйственное управление коммунальным хозяйством	

Таблица Б.5.

**Характерные черты моделей рынка услуг ОЖН и рынка других
жилищно-коммунальных услуг**

Рынки	Модели рынка	Количество предприятий	Тип услуг	Контроль над ценой	Степень сложности входа в отрасль
Рынок услуг ОЖН	Естественная монополия	Несколько крупных	Стандартизированный или дифференцированный	Ограниченный взаимной зависимостью	Трудный. Наличие существенных препятствий
Рынок других ЖКУ	Рынок свободной конкуренции	Множество независимых	Стандартизированный	Отсутствует	Относительно легкий

Таблица Б.6.

**Сравнительный анализ рынка услуг ОЖН и рынка других
жилищно-коммунальных услуг**

Рынки Свойства	Рынок услуг ОЖН (Естественная монополия)	Рынок других жилищно-коммунальных услуг (Рынок свободной конкуренции)
1. Равновесие	Изначально равновесный характер	Является результатом действия механизма спроса и предложения
2. Подвижность цены	Постоянный характер. Цена остается постоянной до момента ее пересмотра регулирующим органом	Подвижный характер. Изменение цены способствует увеличению или сокращению объемов производства услуг
3. Возможность влияния на величину цены	Отдельный производитель услуг может влиять на величину цены. Это входит в круг его экономических интересов	Отдельный производитель лишен возможности влияния на величину цены
4. Регулятивность цены	Цена утратила регулируемую функцию и имеет социальную направленность	Цена является регулятором производства
5. Регулятивность механизма конкуренции	Экономический механизм лишен автоматизма из-за отсутствия взаимозаменяемости услуг, их насущного характера и постоянной доступности	Действует саморегулирующийся механизм конкуренции

Сравнительный анализ отраслей ОЖН с другими отраслями ЖКК

Признаки, системы	Отрасли ОЖН	Другие отрасли ЖКК
Удовлетворение потребностей	Базовых	Прочих
Услуги	Уникальные	Тождественны другим видам услуг
Модели рынка	Естественная монополия	Рынок свободной конкуренции
Субъекты рынка	Все субъекты рынка	Домохозяйства, субъекты хозяйствования
Характер спроса	Неэластичный	Эластичный
Механизмы управления	Регулируемый	Рыночный
Уровни управления	Макро-мезо-микроуровни	Микроуровень

**Влияние факторов на изменение номинального ВВП на душу
населения в Украине [382]**

Факторы, влияющие на изменение ВВП Украины	Период					Увеличение/уменьшение в сравнении с базовыми показателями, +/-
	2000	2010	2011	2012	2013	
Рост объема и улучшение качественного состава основного капитала						
Капитальные инвестиции в фактических ценах, млн.грн	нет данных	189061	259932	293692	267728	+ на 41,6 %
Совершенствование технологии и организации производства						
Объем научных и научно-технических работ, млн.грн	1978,4	9867,1	10349,9	11252,7	11252,7	+ в 5,7 раза
Финансирование научных и научно-технических работ, млн грн	2046,3	8995,9	9591,3	10558,5	11161,1	+ в 5,5 раза
Внедрение инноваций на промышленных предприятиях, ед.	1403	2043	2510	2188	1576	+ на 12,3 %
Уменьшение численности и снижение качества трудовых ресурсов						
Экономически-активное население, тыс. чел.	22830,8	22051,6	22056,9	22011,5	21980,6	- на 3,7 %
в том числе в трудоспособном возрасте, тыс. чел.	21150,7	20220,7	20247,9	20393,5	20478,2	- на 3,2 %
Расходы на охрану здоровья, млн.грн	15476,5*	44745,4	48961,6	3830,4	61568,8	+ в 4,0 раза

*Использованы данные за 2005 г.

**Разница в продолжительности жизни населения референтных стран и
Украины, лет**

Референтные страны	Мужчины		Женщины	
	При рождении	При достижении 60 лет	При рождении	При достижении 60 лет
Беларусь	1,51	1,28	0,45	0,04
Болгария	4,20	1,43	1,23	0,49
Венгрия	4,10	1,37	2,21	1,35
Германия	11,91	6,11	6,90	4,62
Испания	12,37	6,59	8,53	6,02
Италия	13,11	6,78	8,22	5,61
Казахстан	-4,20	-1,29	-3,59	-1,60
Латвия	2,42	0,84	2,50	1,82
Литва	1,91	1,18	3,04	2,35
Польша	6,60	3,16	4,96	3,24
Россия	3,16	1,05	1,23	0,38
Словакия	5,25	1,74	2,93	1,37
Франция	11,93	6,95	8,70	6,61
Швейцария	13,94	7,44	8,37	5,87
Швеция	13,76	7,15	7,52	4,88
Эстония	4,98	2,24	4,97	3,29

Таблица Б.10.

Схема исторического развития моделей благосостояния населения

Стадии общественного производства	Научные школы	Представители	Период	Модели	Подходы
ДОИНДУСТРИАЛЬНАЯ	Древняя Греция	Платон, Сократ, Аристотель, стоики и эпикурейцы	V - I в. до н.э	Античная модель	Социальный подход
	Страны Европы	Иоанн Златоуст, Климент Александрийский, Тертуллиан, Ф.Аквинский	III - XV в.н.э.	Трансцендентная модель	
ИНДУСТРИАЛЬНАЯ	Классическая школа	У.Петти, А.Смит, Д.Рикардо	1600 1700	Модели индивидуального и общественного благосостояния	Экономический подход
	Утилитаризм и синкритизм	И.Бентам, Дж.Милль	1750 1800		
	Марксизм	К.Маркс, Ф.Энгельс	1850		
	Маржинализм	Л. Вальрас, У. Джеванс, К. Менге	1870		
	Лозанская школа	В.Парето	1900		
	Кембриджская школа	А.Пигу, Дж. Кларк, А. Маршалл, А.Курно	Начало XX в.		
	Кейнсианство	Дж.Кейнс	1930		
	Теория несовершенной конкуренции	Э.Чемберлин, Дж.Робинсон			
	Институционализм	Т. Веблен , Дж. Коммонс, У.К. Митчелл.			
ПОСТИНДУСТРИАЛЬНАЯ	Государство благосостояния	А.Бергсон, К. Эрроу, П.Самуэльсон, Л.Эрхард. Л.Мак-Кензи, Д.Гейл, А.Гранберг, Т. Безли, Дж. Бьюкенен, Д. Миллер, Л. Смит, Ж. Розен, Дж. Фаллис, Р. Дьюзенберри, Дж. Квикли, Р. Арноттом, Дж. Мак-Дональд, Р.Титмус, Э.Хансен, Г.Мюрдаль, П.Самуэльсон, С.Лейден, Д.Нейл, Дж.Гэлбрейт	1940 - 2000	Модель общества всеобщего благоденствия (смешанная экономика)	Социально-экономический подход
	Трансфертное государство				

Классификация экономических моделей благосостояния

N п/ п	Основные признаки	Экономические модели благосостояния		
		остаточная	институциональная	социального рыночного хозяйства
1	Социально-экономические принципы	Избирательность. Субсидиарность. Самоответственность . Самопомощь.	Универсальность. Солидарность. Социальное партнерство	Паллиативная универсальность. Субсидиарность. Самопомощь. Социальное партнерство.
2	Типичные представители	США	Швеция	Германия
3	Объем бюджетного перераспределения на социальные нужды.	Незначительный	Большой	Средний
4	Прогрессия взимаемых налогов.	Слабо выраженная	Высокая	Умеренная
5	Тип социальной политики	Использование рыночного механизма в решении социальных проблем	Перераспределительный	Смешанный
6	Уровень налогового изъятия, в % ВВП	30-36	55-60	42-48
7	Уровень государственных социальных расходов, в % ВВП	15-21	32-34	26-30

**Место национальной модели в системе экономических моделей
благосостояния**

N п/ п	Основные признаки	Экономические модели благосостояния		
		остаточная	институциональная	социальное рыночное хозяйство
1	Функции государства	Государство возлагает на себя лишь те социальные функции, с которыми не справляется рынок.	Государство играет решающую роль в выравнивании доходов и богатства населения.	Государственное вмешательство в исключительных случаях.
2	Характер помощи государства	Помощь государства направлена выборочно, на наиболее бедные слои населения	Универсальность (всеобщность) или адресованность всему населению	Помощь государства отдельным индивидам
3	Распределение материальных благ и жизненных шансов	Социальная помощь ориентирована на определенные жизненные стандарты. Отсутствие государственного вмешательства в основные механизмы производства и распределения.	Государственное вмешательство в функционирование экономики с целью более равномерного распределения материальных благ .	Государственная помощь сочетается с развитыми формами самопомощи на уровне семьи и общины.
4	Объем бюджетного перераспреде- ления на социальные нужды.	Незначительный	Большой	Средний
5	Прогрессия взимаемых налогов.	Слабо выраженная	Высокая	Умеренная
6	Тип социальной политики	Использование рыночного механизма	Пере- распределительный	Смешанный
Наци		Отрасли экономики		

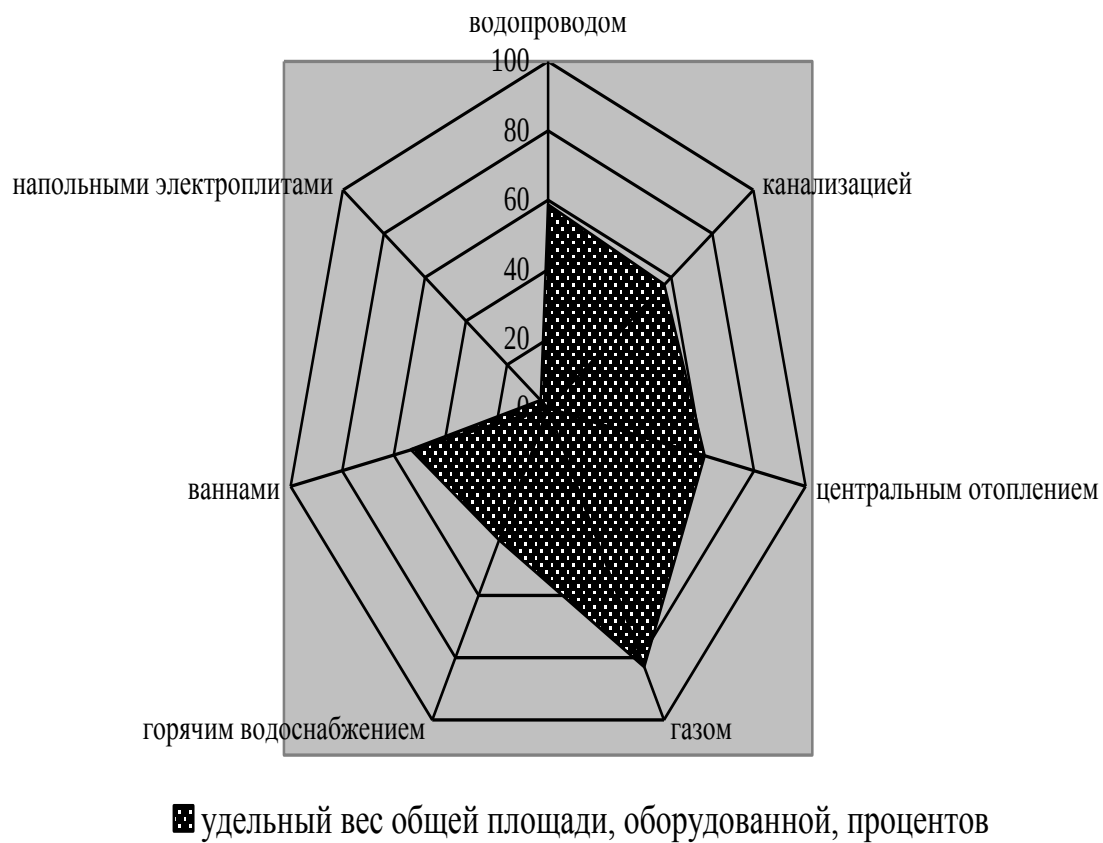
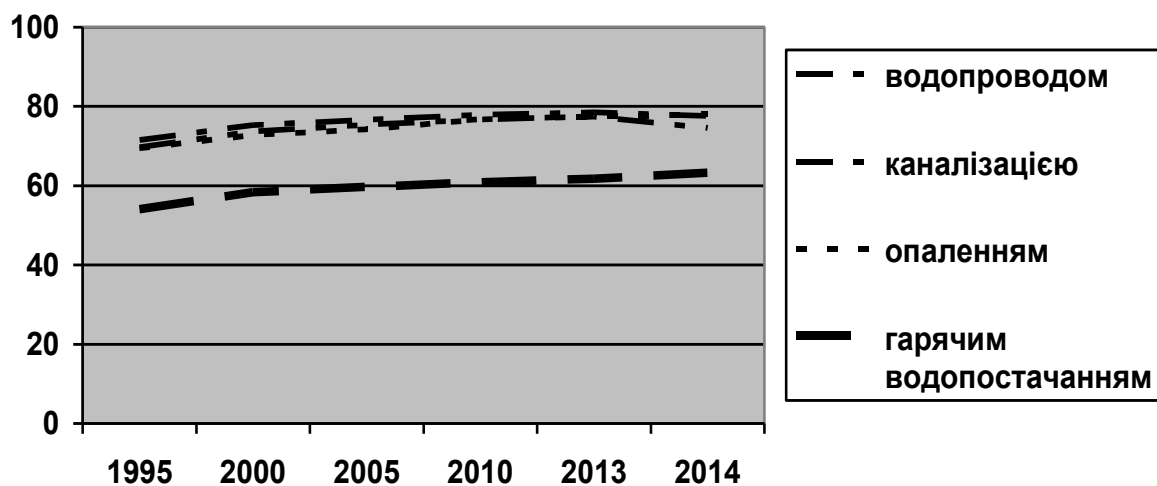
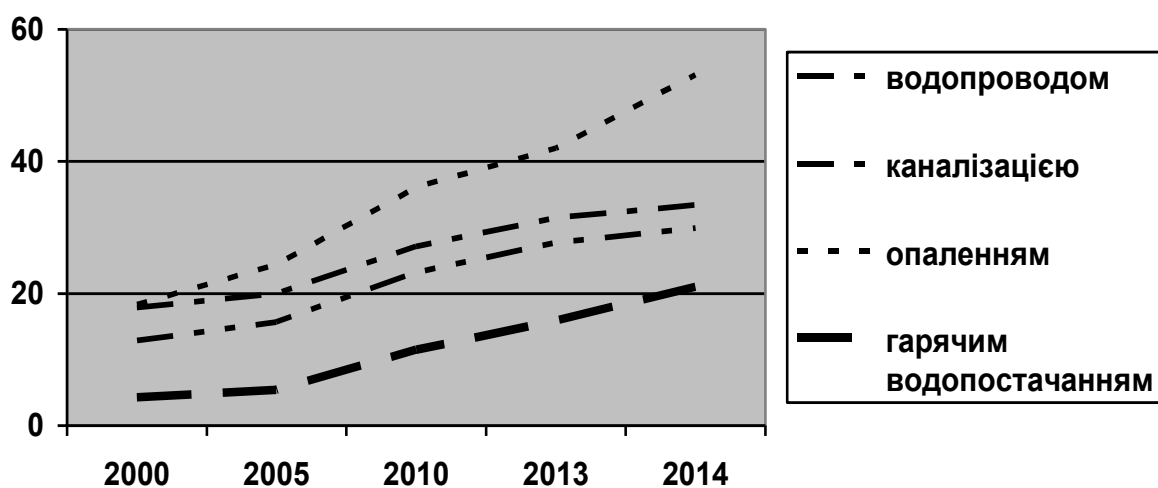

Рис. Б.1. Диаграмма уровня комфортности жизнедеятельности населения в Украине, 2013 г. [401]

Питома вага загальної житлової площі, обладнаної засобами життєдіяльності у міських поселеннях, %

Питома вага загальної житлової площі, обладнаної засобами життєдіяльності у сільській місцевості, %

Рис. Б.2. Динаміка рівня комфортності життєдіяльності населення в Україні [382]

Рис. Б.3. Система обеспечения жизнедеятельности населения в организационно-экономической структуре жилищно-коммунального комплекса

Рис. Б.4. Структурирование процесса влияния фактора безопасности жизнеобеспечения населения на экономическую безопасность

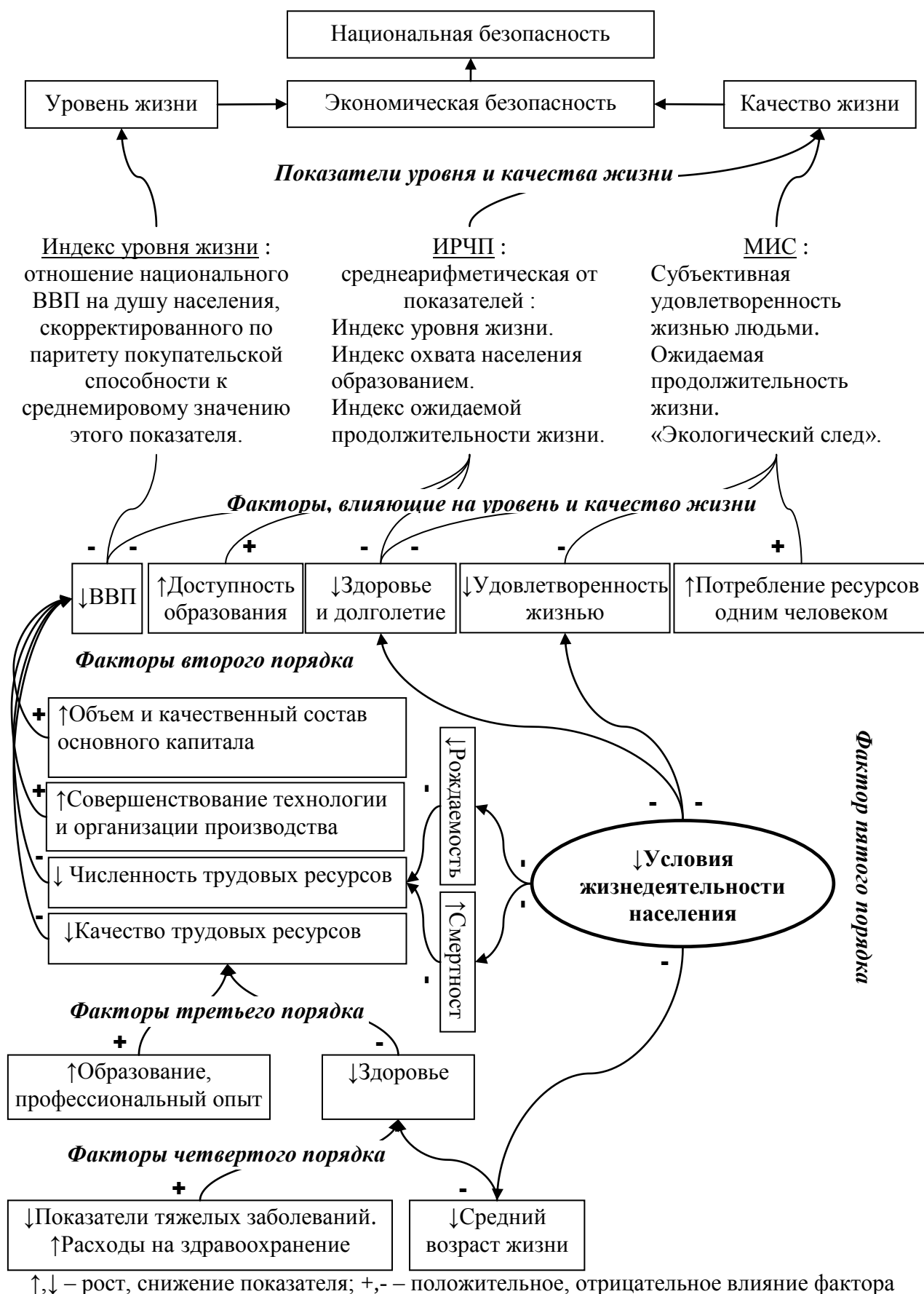

Рис. Б.5. Карта влияния совокупности условий и факторов на экономическую безопасность страны

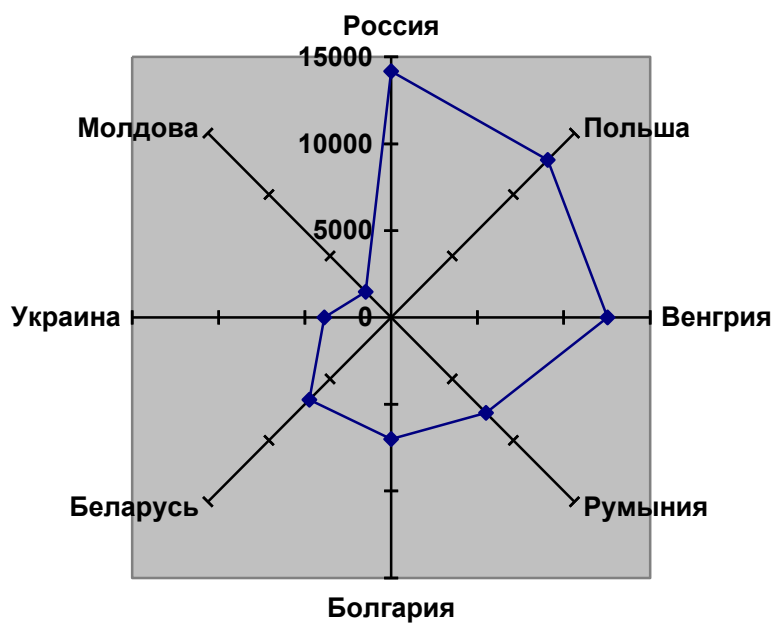

Рис. Б.6. ВВП на душу населения в Украине и в странах-соседях, долларов, 2012 гг. [243]

Рис. Б.7. Динамика номинального ВВП на душу населения в % [381].

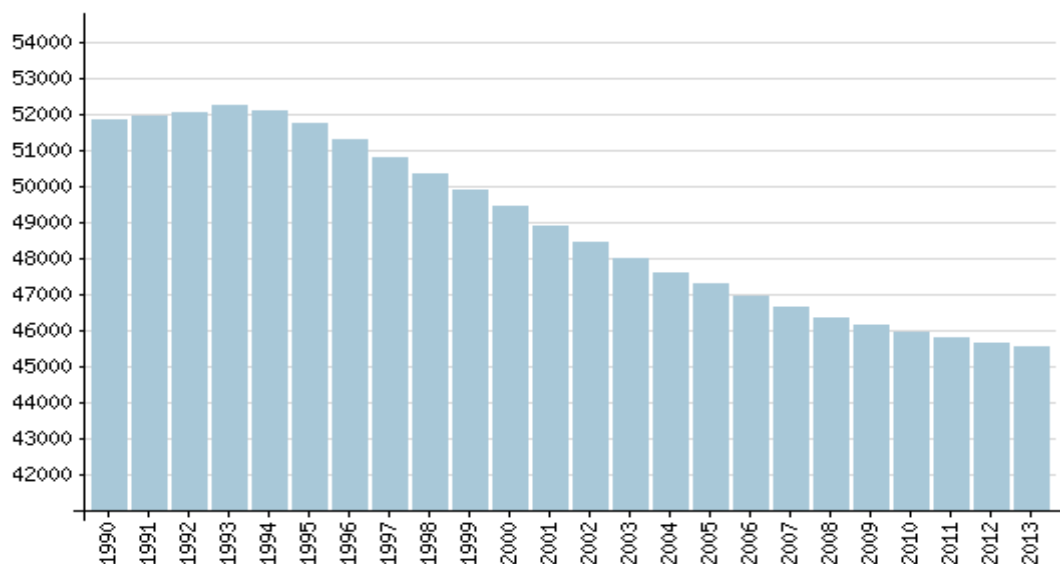

Рис. Б.8. Динамика численности населения Украины с 1990 г. по 2013 г. [162].

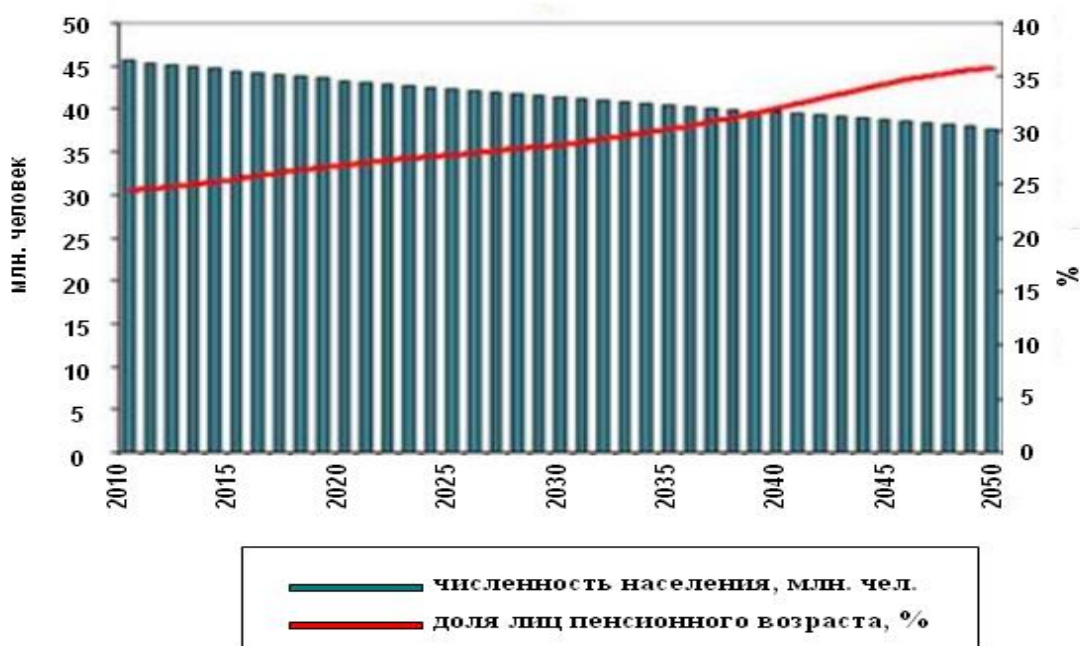

Рис. Б.9. Изменение численности населения и доли лиц пенсионного возраста в перспективе до 2050 года (По данным ИДСИ НАН Украины, [162]).

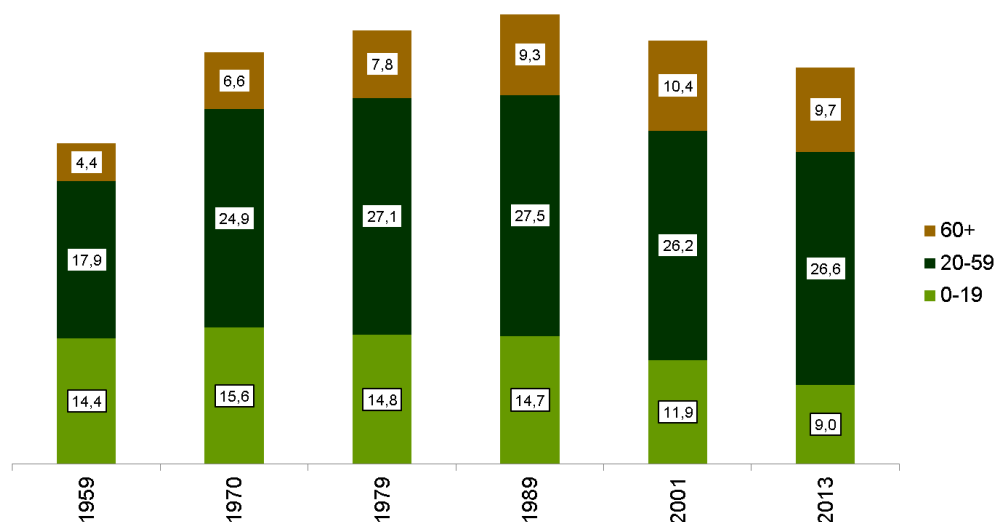

Рис. Б.10. Динамика изменения численности и состава населения Украины [181]

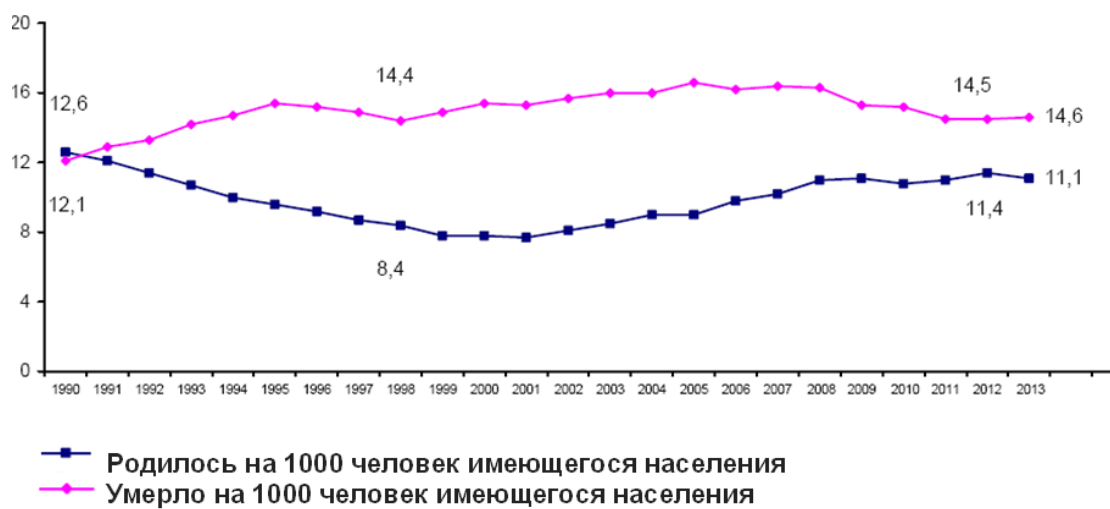

Рис. Б.11. Динамика коэффициентов рождаемости и смертности населения в Украине [372]

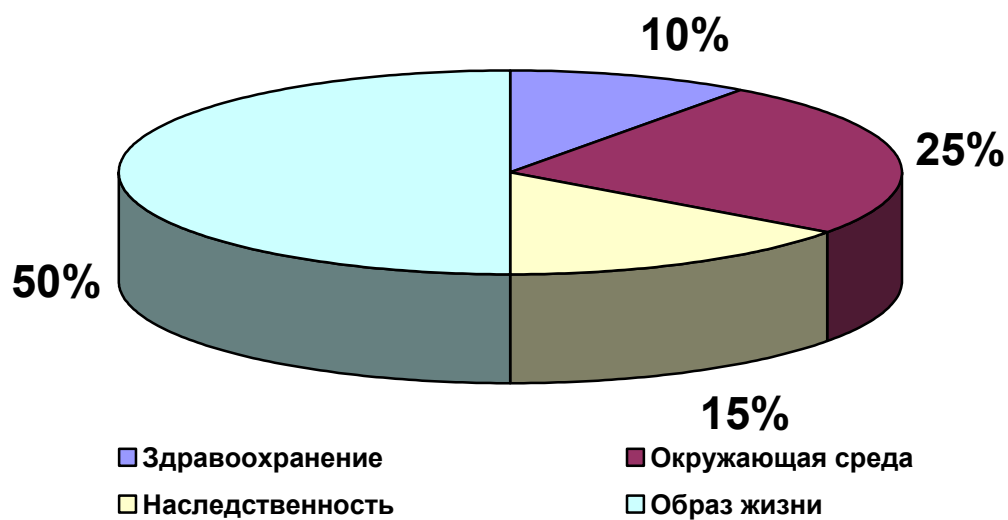

Рис. Б.12. Факторы индивидуального и общественного здоровья по оценкам Всемирной организации здравоохранения ООН [181]

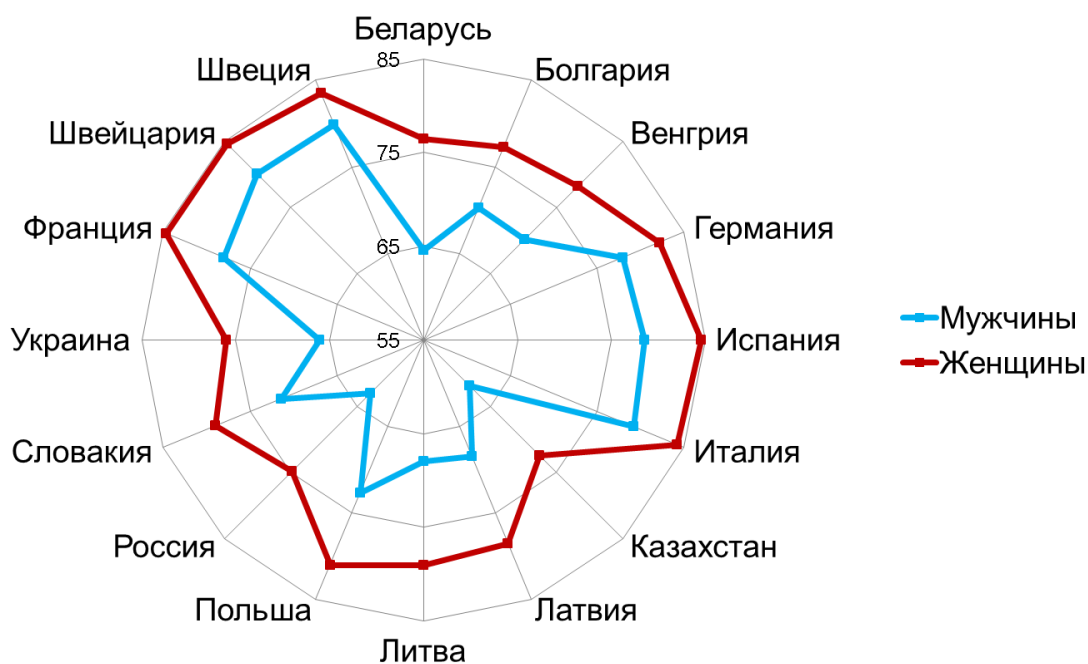

Рис. Б.13. Ожидаемая продолжительность жизни в Украине при рождении, лет [181]

ДОДАТОК В

Таблица В.1.

Индексы потребительских цен (ИПЦ) на товары и услуги, % [66]

Индексы	Годы				
	2003	2006	2009	2012	Окт. 2014
ИПЦ	105,2	109,1	115,9	100,6	119,0
Водоснабжение	127,6	112,9	135,6	108,1	147,4
Канализация	134,3	112,1	146,3	107,7	169,3
Горячая вода, отопление	115,9	115,1	136,3	101,2	116,1
Жилье, вода, электроэнергия, газ	104,3	134,1	125,5	102,6	127,0
Продукты питания	106,3	105,3	111,9	97,9	103,0
Алкогольные напитки, табачные изделия	102,2	106,2	136	107,5	122,2
Одежда и обувь	100,6	102,3	108	98,9	110,8
Предметы домашнего потребления, текущее содержание жилья	101,6	102	122,1	101,9	119,5
Здравоохранение	103,9	106,3	131,5	103,7	123,6
Транспорт	103,7	114,3	120,7	108,2	135,0
Связь	104,8	108,5	107,1	102,0	102,0
Отдых	102,1	103,1	119,7	101,5	117,1
Образование	106,6	117	122,3	105,1	104,5
Рестораны и гостиницы	108,4	116,4	116,3	104,6	110,4
Прочее	102,8	106	127,7	103,6	116,0

Таблица В.2

Внешнеторговый баланс Украины с 2005 по 2013 годы (в млн. грн.) [381]

Годы	Номинальный ВВП за год	экспорт товаров и услуг		импорт товаров и услуг		сальдо (экспорт – импорт)	
			% ВВП		% ВВП		% ВВП
1	2	3	4	5	6	7	8
2005	441452	227252	51.5 %	-223555	-50.6 %	+3697	2005
2006	544153	253707	46.6 %	-269200	-49.5 %	-15493	-2.8 %
2007	720731	323205	44.8 %	-364373	-50.6 %	-41168	-5.7 %
2008	948056	444859	46.9 %	-520588	-54.9 %	-75729	-8.0 %
2009	913345	423564	46.4 %	-438860	-48.0 %	-15296	-1.7 %
2010	1082569	549365	50.7 %	-580944	-53.7 %	-31579	-2.9 %
2011	1316600	707953	53.8 %	-779028	-59.2 %	-71075	-5.4 %
2012	1408889	717347	50.9 %	-835394	-59.3 %	-118047	-8.4 %
2013	1454931	681899	46.9 %	-805662	-55.4 %	-123763	-8.5 %

**Динамика внешнего государственного долга и международных резервов
Украины, млн. долл. США [381]**

	Внешний государственный долг			Золотовалютные резервы			Соотн-е ЗВР/ госдолг
		абс. откл.	отн. откл.		абс. откл.	отн. откл.	
на 01.01.2010	26518,7			26505,0			99.9 %
на 01.01.2011	34759,6	+8240.9	+31.1 %	34576,0	+8071.0	+30.5 %	99.5 %
на 01.01.2012	37474,5	+2714.9	+7.8 %	31794,6	-2781.4	-8.0 %	84.8 %
на 01.01.2013	38658,8	+1184.3	+3.2 %	24546,2	-7248.4	-22.8 %	63.5 %
на 01.01.2014	37536,0	-1122.8	-2.9 %	20415,7	-4130.5	-16.8 %	54.4 %
на 01.10.2014	41739,8	+4203.8	+11.2 %	16385,2	-4030.5	-19.7 %	39.3 %

Государственный бюджет Украины с 2008 по 2013 годы (в млн. грн.) [66]

Год	Доходы		Расходы		Кредитование		Сальдо	
	Показа- тель	% ВВП	Показа- тель	% ВВП	Показа- тель	% ВВП	(дефицит бюджета)	% ВВП
2008	231686,3	24.44 %	241454,5	25.47 %	2732,5	0.29 %	-12500,7	-1.32 %
2009	209700,3	22.96 %	242437,2	26.54 %	2780,3	0.30 %	-35517,2	-3.89 %
2010	240615,2	22.23 %	303588,7	28.04 %	1292,0	0.12 %	-64265,5	-5.94 %
2011	314616,9	23.90 %	333459,5	25.33 %	4715,0	0.36 %	-23557,6	-1.79 %
2012	346025,5	24.56 %	395661,8	28.08 %	3751,1	0.27 %	-53387,4	-3.79 %
2013	339180,3	23.31 %	403403,2	27.73 %	484,7	0.03 %	-64707,6	-4.45 %

**Динаміка зміни основних факторів формування ЕДБ
системи ЗЖН України [378, 379, 381]**

Фактор	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	Відхилення 2014/2010
Рівень опрацьованості виробничих фондів, %	73,8	74,2	73,9	74,6	0,8
Питома вага видатків на ЖКГ у загальній сумі доходів, %	2,7	2,6	2,1	1,8	-0,9
Зростання сукупних витрат у % до попереднього року	11,5	10,6	16,5	17,5	6,0
Темпи зростання тарифів на послуги ЗЖН, %	115,6	116,9	121,5	124,6	9,0
Дебіторська заборгованість, млн. грн	11836,5	13543,3	13208,0	11944,4	107,9

Таблица В.6.

Обобщение причинно-следственных связей экономических дисбалансов системы ОЖН

№ п/п	Дисбалансы	Основные причины возникновения	Следствия	Уровень управления. Инструмент воздействия
1	2	3	4	5
1.	Динамика цен на услуги ОЖН – динамика инфляции	Высокий уровень материало- и энергоемкости услуг ОЖН. Высокий удельный вес импортных энергоносителей в структуре расходов субъектов хозяйствования ОЖН и поступательный рост цен на них.	Опережающий рост потребительских цен на услуги, обеспечивающие жизнедеятельность населения, относительно уровня инфляции	Макроуровень. Финансовое обеспечение инновационных потребностей системы ОЖН для перехода на альтернативные источники энергоносителей и альтернативные энергоресурсы
2.	Потребности системы ОЖН в энергоресурсах – бюджетные возможности	Разбалансированность совокупного спроса и совокупного предложения. Разбалансированность валютного рынка	Растущие финансовые потребности системы ОЖН в потреблении энергоресурсов опережают бюджетные возможности.	Мегоуровень. Финансовое обеспечение инновационных потребностей системы ОЖН для перехода на альтернативные источники энергоносителей.
3.	Спрос – предложение услуг ОЖН	Структурные диспропорции национального хозяйства: разбалансирование совокупного спроса и совокупного предложения.	Предложение услуг ОЖН не обеспечивает потенциальный спрос. Низкий уровень комфортности жилья.	Макроуровень. Финансовое обеспечение инвестиционных потребностей системы ОЖН в повышении уровня комфортности жизнедеятельности.
4.	Цена – качество услуг ОЖН	Высокая доля импортных энергоносителей в структуре затрат. Отсутствие финансовых ресурсов на изменение технических возможностей для повышения качества услуг.	Несоответствие цены на услуги ОЖН уровню их качества.	Макроуровень. Финансовое обеспечение инновационных потребностей системы ОЖН в модернизации объектов ОЖН.

Продовження таблиці В.6

1	2	3	4	5
5.	Цена – покупательная способность потребителей	Превышение темпов роста потребительских цен на услуги ОЖН темпов роста реальной заработной платы	Опережающий рост потребительских цен на услуги ОЖН относительно уровня покупательной способности потребителей. Рост социальной напряженности.	Мезоуровень. Финансовое обеспечение инвестиционных потребностей системы ОЖН в повышении эффективности производства услуг ОЖН.
6.	Отпущенные – оплаченные услуги ОЖН	Сокращение платежеспособного спроса населения. Отсутствие финансового механизма снижения уровня задолженности.	Высокий уровень дебиторской задолженности, связывающей финансовые ресурсы субъектов хозяйствования ОЖН.	Микроуровень. Финансовое обеспечение инвестиционных потребностей системы ОЖН в повышении эффективности производства услуг ОЖН.
7.	Затраты – цена	Высокая затратность услуг ОЖН. Отсутствие стимулирующей модели тарифообразования на услуги ОЖН.	Доходы поставщиков услуг ОЖН ниже уровня экономически-обоснованных затрат, включая инвестиционную составляющую	Микроуровень Финансовое обеспечение инновационно-инвестиционных потребностей системы ОЖН в снижении затратоемкости услуг.
8.	Инвестиционные потребности – инвестиционная привлекательность.	Убыточность или низкая рентабельность производства услуг. Низкая инвестиционная привлекательность субъектов хозяйствования.	Значительная доля ветхих и аварийных объектов системы ОЖН	Микроуровень Финансовое обеспечение инновационно-инвестиционных потребностей системы ОЖН в снижении затратоемкости услуг.
9.	Произведенные – потребленные услуги ОЖН	Потери при производстве и транспортировке услуг ОЖН	Падение качества услуг ОЖН. Высокий уровень экономически неоправданных затрат на предоставление услуг ОЖН.	Макроуровень Финансовое обеспечение инновационно-инвестиционных потребностей системы ОЖН в повышении эффективности производства услуг ОЖН.

Продовження таблиці В.6

1	2	3	4	5
10.	Искусственная – естественная среда обитания человека	Значительная доля ветхих, аварийных и морально устаревших объектов системы ОЖН	Экологически небезопасная деятельность системы ОЖН	Мегауровень. Финансовое обеспечение инвестиционных потребностей системы ОЖН в повышении экологической безопасности объектов.
11.	Инвестиционные потребности – инвестиционные возможности.	Высокая затратность услуг ОЖН. Недостаточное бюджетное финансирование.	Дефицит свободных финансовых ресурсов, необходимых для структурных изменений и развития сферы ОЖН.	Микроуровень Финансовое обеспечение инновационно-инвестиционных потребностей системы ОЖН в снижении затратоемкости услуг.
12.	Использование ресурсов – современные технологические возможности системы ОЖН	Инновационная пассивность субъектов хозяйствования ОЖН	Низкая ресурсо- и энергоэффектив-ность производства и поставки услуг ОЖН.	Мегауровень. Финансовое обеспечение инновационных потребностей системы ОЖН в повышении ресурсо- и энерго-эффективности производства и поставки услуг.

Таблица В. 7.

Объем строительства коммунальных объектов ОЖН в СССР [98]

Отрасль ЖКХ	До 1917 г.	Прирост	
		1928-1941 гг.	1951-1971 гг.
Количество городов и поселков городского типа	666	2286	2635
Численность населения, проживающего в них, млн. чел.	28,5	60,6	79,8
Водопровод, ед.	217	1203	3045
Канализация, ед.	23	541	1717
Система газоснабжения, ед.	-	-	3600
Инженерные сети, тыс. км	5,96	22,9	269,3

Таблица В.8.

Индекс потребительских цен и индекс тарифов на жилищно-коммунальные услуги в Украине в 1992-1999 гг. [381]

Показатели	Годы							
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Индекс потребительских цен	21,0	102,6	5,0	2,8	140,0	110,1	120,0	119,9
в том числе на:								
- продовольственные товары,	17,9	121,8	4,7	2,5	120,0	114,1	122,1	126,2
- непродовольственные товары,	21,1	112,0	4,7	2,2	120,0	102,9	124,1	110,6
- платные услуги,	35,9	92,1	8,8	5,8	210,0	107,9	113,0	111,9
Индекс тарифов на жилищно-коммунальные услуги	14,5	291,0	8,5	9,1	250,0	100,9	109,1	109,4

**Сравнение особенностей функционирования системы ОЖН в
странах-членах ЕС и Украине**

Направление исследования	Название страны			
	Англия	Швеция	Франция, Германия, Польша	Украина
Форма собственности	Частная	Частная	Муниципальная, эксплуатируется частными операторами на условиях договора концессии.	Государственные, коммунальные унитарные предприятия
Структура и источники финансирования	Децентрализованное финансирование			Централизованное финансирование по остаточному принципу
	Финансовая помощь государства в покрытии долгов предприятий ОЖН	Частный капитал, Бюджетное финансирование	Местные и региональные средства, частный капитал. Средства федерального бюджета – на стратегические проекты	
Установление цены на услуги	Рынок	Региональными и местными органами власти с учетом особенностей развития каждого региона и конкурентных отношений в отрасли		В каждом регионе самостоятельно региональными органами власти на основе расходов предприятий
Оплата стоимости услуг потребителями	Оплата жилищно-коммунальных услуг составляет 10 % в структуре дохода семьи. Потребители не оплачивают 100 % стоимость услуг, существует адресное субсидирование потребителей.			Оплата ЖКП представляет больше 20 % дохода семьи. Потребители оплачивают 95-99 % стоимости услуг.
Политика государства	Активная политика регулирования отношений на рынке услуг ОЖН			Жесткий контроль за деятельностью предприятий.

**Факторы сбалансированного развития системы ОЖН и источники
финансового обеспечения**

№ п/п	Источник, фактор	Характер влияния на процесс финансового обеспечения
1	Приватизация	Приватизация является одним из основных источников. В результате нее значительно увеличивается участие частных собственников в финансировании, проектировании, строительстве и эксплуатации государственных предприятий.
2	Привлечение частного бизнеса	Степень привлечения частного бизнеса к предоставлению услуг ОЖН, зависит от специфики отрасли и особенностей местных условий ведения хозяйства
3	Участие органов власти	Местные органы власти, как регулирующий орган, независимо от формы собственности поставщиков услуг, отвечают за качество и своевременность предоставленных услуг. Региональные органы власти, регулируя рынок услуг ОЖН, следят за соблюдением общих принципов и правил поведения всех субъектов на рынке
4	Учет экономических интересов всех субъектов рынка	Сформировать эффективную систему государственного регулирования взаимоотношений всех субъектов рынка, основанную на совокупности экономических стимулов и антистимулов, позволила нормативно-законодательная система, которая построена с учетом их экономических интересов.
5	Существование системы контроля тарифов.	Существует четкая система контроля обоснованности тарифов на услуги ОЖН и их повышение.
6	Оплата стоимости услуг ОЖН	Невзирая на достигнутый высокий уровень благосостояния населения, жители стран-членов ЕС не платят стопроцентную стоимость полученных услуг.

**Сравнительная характеристика основных научных подходов к
управлению с используемым при организации деятельности ОЖН**

Подходы к управлению	Объект управления	Главная составляющая объекта управления	Критерии оценки результативности управления
Школы научного управления	Производственный комплекс	Производственный процесс. Работник как производственный фактор	Рост продуктивности труда за счет интенсификации
Классической административной школы	Предприятие	Процесс управления	Повышение рентабельности производства
Школы поведенческих отношений	Предприятие как социальная система	Человеческий фактор. Работник как социальный фактор	Повышение эффективности деятельности путем удовлетворения потребностей работников
Количественного подхода	Совокупность процессов управления и производства	Процесс управления	Повышение эффективности управления
Процессного подхода	Предприятие как совокупность субъекта и объекта управления	Производственный и управленческий процессы	Повышение эффективности управления
Ситуационного подхода	Предприятие в микро- и макросреде	Конкретные ситуации функционирования объекта в микро-, макросреде	Критерии глобальной оптимизации
Системного подхода	Объект управления как открытая система	Объект управления в микро- и макросреде	Разработка и реализация глобальной стратегии объекта управления.
Действующая практика управления отраслями ОЖН	Предприятие	Производственный процесс	Рост продуктивности труда за счет экстенсивных факторов

Таблица В.12.

**Анализ преимуществ, возможностей и ограничений реализации
современных подходов к управлению деятельности по ОЖН**

Преимущества использования и возможности практического применения	Ограничения практической реализации
1	2
1. Системный подход	
Возможность предугадывать изменения во внешней среде и приспосабливаться к этим изменениям	Отсутствие строгой формализации, конкретных инструментов исследования и алгоритмов действий. Невозможность определения конкретных факторов, влияющих на эффективность управления деятельностью.
2. Ситуационный подход	
Возможность оценки влияния внешних факторов. Правомерность существования разных типов системы менеджмента (от жестко регламентированных до организационно-мобильных). Акцентирование внимания на важности «ситуационного мышления» в условиях множественности проблемных ситуаций при производстве и реализации услуг ОЖН	Отсутствие экономико-математического аппарата для конструктивной оценки проблемной ситуации, унификации ее описания и обеспечения возможности моделирования ситуационного механизма подготовки и принятия управленческих решений. Отсутствие ориентации на конечного потребителя. Возможность использования исключительно в организации управления операционной деятельностью коммунальных предприятий
3. Синергетический подход	
Возможность обеспечения достижения большей эффективности целостной системы ОЖН по сравнению с суммой эффектов взаимодействия отдельных подсистем и элементов	Возможность организации управления субъектом хозяйствования ОЖН исключительно на основе синергетического подхода является достаточно спорной. Нецелесообразно их применение т.к. эффект управляющего воздействия однозначно и линейно зависит от величины приложенных усилий
4. Функциональный подход	
Принятие управленческих решений заданного уровня при минимальных затратах на управление и производство	Достаточно низкая норма управляемости, связанная с необходимостью контроля руководителем всех технологий производства услуг ОЖН. Недостаточная гибкость, адаптивность, скорость реакции, динамичность системы
5. Ресурсный подход	
Включение времени как ограниченного ресурса позволяет повысить обоснованность управленческих решений	Не учитывает воздействие внешней среды по отношению к субъекту . Акцентирование внимания на стыковке разнородных производственно-экономических объектов усложняет процессы управления

1	2
6. Процессный подход	
Ориентация на конечный продукт. Снижение нагрузки на руководителя. Высокая гибкость, адаптивность и динамичность системы управления. Снижение влияния бюрократического механизма. Высокая прозрачность и понятность. Возможность комплексной автоматизации	Повышенные требования к уровню квалификации конечных исполнителей. Возможность использования исключительно в организации управления операционной деятельностью субъектов хозяйствования.
7. Рефлексивный подход	
Позволяет расширить научное представление о субъекте хозяйствования ОЖН как о субъекте рынка.	Проявление субъективного подхода к управлению субъектом хозяйствования является сдерживающим фактором ориентации управляющей системы на потребителя. Внедрение проблематично. Возможно использование исключительно в организации управления операционной деятельностью субъекта хозяйствования.
8. Воспроизводственный подход	
Ориентирован на постоянное возобновление производства товара для удовлетворения потребностей конкретного рынка с меньшими, по сравнению с лучшим аналогичным объектом на данном рынке, совокупными затратами на единицу полезного эффекта.	Проблематично постоянное обновление производства ограниченного круга услуг при неизменной структуре потребностей. В условиях монопольного рынка услуг ОЖН практическая реализация подхода ограничена. Тесно пересекается с маркетинговым подходом
9. Динамичный подход	
Рассмотрение субъекта хозяйствования ОЖН как объекта управления в диалектическом развитии, в причинно-следственных связях и соподчиненности предусматривает его ретроспективный и перспективный анализ.	Использование динамических принципов является обязательным условием при любом подходе к управлению предприятием ОЖН. Обособленное применение не позволяет ориентировать систему управления на потребителя.
10. Интеграционный подход	
Позволяет усилить взаимосвязи между отдельными подсистемами и элементами системы управления предприятием ОЖН, уровнями и субъектами управления.	Обособленное применение в управлении предприятием ОЖН нецелесообразно в виду ограниченности ориентации на потребителя отдельных подсистем, элементов, уровней и субъектов управления в системе ОЖН.

Продовження таблиці В.12.

1	2
11. Комплексный подход	
Всесторонний охват всех сфер деятельности субъектов хозяйствования и общества.	Затруднительность практической реализации в отраслях ОЖН.
12. Нормативный подход	
Позволяет осуществить четкую организацию системы, осуществить моделирование и автоматизацию процессов управления на всех уровнях.	Применение нормативов может быть предусмотрено в рамках любого подхода. Обособленное использование не обеспечивает ориентацию управляющей системы на потребителя.
13. Подход отрицания значения теории	
Практическое применение на предприятиях системы ОЖН невозможно. Преимущества использования отсутствуют. Личные способности и эмпирически приобретенные навыки управленческого аппарата предприятий ОЖН недостаточны.	Отсутствие механизма подготовки и принятия управленческих решений обостряет проблемы управления отраслями ОЖН в условиях их нестабильного функционирования, развития конкурентной среды на рынке коммунальных услуг, усиления кризисных тенденций в экономике.
14. Маркетинговый подход	
Ориентация управляющих подсистем при решении всех задач на конечного потребителя способствует реализации социальной функции системы ОЖН.	Низкая эластичность спроса на услуги ОЖН ограничивает возможность применения маркетинговых технологий.

Обзор определений понятия «система»

Определение	Источник
1	2
Все, состоящее из связанных друг с другом частей [36].	С. Бир. Кибернетика и менеджмент
Комплекс взаимодействующих компонентов [31].	Р. Беллман, И. Гликсберг, О. Гросс. Математическое моделирование. Процессы в сложных экономических и экологических системах.
Множество связанных действующих элементов [249].	М. Мессарович. Теория иерархических многоуровневых систем
Множество взаимосвязанных элементов ... не существует ни одного подмножества элементов, не связанного с другим подмножеством [8].	Р. Акофф. Акофф о менеджменте
Определенное множество взаимосвязанных элементов, образующих устойчивое единство и целостность, обладающее интегральными свойствами и закономерностями [151].	Д. Клиланд, В. Кинг. Системный анализ и целевое управление.
Нечто целое, абстрактное или реальное, состоящее из взаимозависимых частей [417].	А. Холл. Опыт методологии для системотехники.
Набор объектов, имеющих данные свойства, и набор связей между объектами и их свойствами [288].	У. Партер. Современные основания общей теории систем.
Множество объектов вместе с отношениями между объектами - частями или компонентами системы - и между их атрибутами свойствами объектов. Благодаря этим отношениям система объединяется в единое целое [455].	Исследование по общей теории системы.
Только такой комплекс избирательно-вовлеченных компонентов, у которых взаимодействие и взаимо-отношение приобретает характер взаимодействия компонентов на получение фокусированного полезного результата [19].	П. К. Анохин. Избранные труды: Философские аспекты теории функциональной системы.
Совокупность элементов, которые находятся в отношениях и связках между собой образуют определенную целостность, единство [403].	Философский словарь.

1	2
Множество элементов, находящихся в отношениях и связях друг с другом, образующих определённую целостность, единство [449].	Энциклопедический словарь
Искусственно создаваемый комплекс элементов, предназначенных для решения сложных организационных, технических и экономических задач [7].	Акимов Т. А. Теория организации
Упорядоченное определенным образом множество элементов, взаимосвязанных между собой и образующих целостное единство [132].	Е.П. Истомин А.Г. Соколов. Теория организаций: системный подход.
Совокупность или элементов (объектов, предметов), или процессов (явлений) и связей (отношений) между ними, образующая в конечном итоге такую структуру (граф), которая проявляет эмерджентность и гомеостаз [17].	Г. Н. Андреев, Л. Л. Савелло. О формализации категории «Система»
Любой целостный комплекс, охватывающий определенную совокупность объектов произвольной формы и содержания, которые взаимоувязаны между собой и объединены регулярным взаимодействием [333].	Пушкар М.С. Розробка систем обліку

Обзор определений понятия «развитие»

Определение	Источник
1	2
Процесс закономерного изменения, перехода исходного состояния в другое, более совершенное; переход от старого качественного состояния к новому, от простого к сложному, от низшего к высшему [276].	Ожегов С.И. Словарь русского языка.
Направленное, закономерное изменение в природе и обществе. В результате развития возникает новое качественное состояние объекта - его состава или структуры. Различают две формы развития: эволюционную, связанную с постепенными количественными изменениями объекта; революционную, характеризующуюся качественными изменениями в структуре объекта. Выделяют восходящую линию развития и нисходящую [366].	Современный Энциклопедический словарь.
Необратимое, направленное, закономерное изменение материи и осознания, их универсальное свойство; в результате развития возникает новое качественное состояние объекта - его состава или структуры [449].	Энциклопедический словарь.
Закономерное изменение материи и осознания, их универсальное свойство... [172].	Краткая философская энциклопедия.
"Редкий случай функционирования социально-экономических систем" или ее "приближения к конечной социальной цели за счет осуществления соответствующих мероприятий по совершенствованию ее специализации, повышение использования ее потенциала, а также приведение в соответствие спроса и предложения на продукцию ...и обоснованного распределения доходов, получаемых при ее реализации [51].	Большой экономический словарь.
Направленное, закономерное изменение; в результате развития возникает новое качественное состояние объекта - его состава или структуры [365].	Современный толковый словарь.
Последовательность циклов эволюционного изменения состояний внутри цикла, со скачкообразным переходом состояния в конце цикла на новый, качественный уровень, который означает начало нового цикла развития [25]	Ю. М. Бажал Економічна теорія технологічних змін.

1	2
Для того чтобы выяснить, развивается ли страна, следует задать вопросы: Что стало с нищетой? Как изменился уровень безработицы? Какова степень неравенства? Если все три показателя сократились по сравнению с высоким начальным уровнем, то страна, вне всякого сомнения, переживает период развития. Если один или два из них, и особенно все три, ухудшились, то странно говорить о развитии даже при двойном росте доходов на душу населения [482].	Dudley Seers. The meaning of development, New Delhi. 1969. p. 3.
Результат непрерывного взаимодействия культурной, социальной и технико-инструментальной подсистем и сущностных элементов, которые образуют сложную развивающуюся динамическую систему [182].	Ф. Глазл, Б. Ливехуд. Динамичное развитие предприятия. Как предприятия – пионеры и бюрократия могут стать эффективными.
Совокупность изменений, которые ведут к появлению нового качества и укрепляют жизнестойкость системы, ее способность оказывать сопротивление разрушительным действиям внешней среды [169].	Э. М. Коротков Концепция российского менеджмента.
Довготривала сукупність процесів якісних і кількісних змін у функціонуванні підприємства, які в результаті приводять до поліпшення його стану завдяки збільшенню потенціалу підприємства, його адаптації до умов зовнішнього середовища і підвищення якості внутрішньої інтеграції, яка сприяє досягненню у підприємства здатності протистояти негативній дії зовнішнього середовища, поліпшуючи його життєздатність [297].	Ю. С. Погорелов Розвиток підприємства: поняття та види .
Сочетание трех взаимоувязанных характеристик : улучшение, изменения и рост [193].	В. Ляшенко. Регулирование развития экономических систем: теория, режимы, институты
Реализующийся во времени процесс перехода из одного состояния в другое, который характеризуется наличием качественных превращений системы в целом или появлением в ней качественно новых элементов, свойств или характеристик, являющихся определяющими для ее функционирования и строения [64].	В. А. Василенко. Организационно-циклическая и структурно-функциональная модели развития организации.

Продовження таблиці В.14.

1	2
Унікальний процес трансформації відкритої системи у просторі та часі, який характеризується перманентною зміною глобальних цілей його функціонування шляхом формування нової диссипативної структури і переведенням його в новий аттрактор функціонування [335]	О. Раєвнева. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі.
Обеспечение максимально полного удовлетворения потребностей и интересов основных трех субъектов, связанных с деятельностью предприятия (владельцев, работников и государства) [334].	О. Пушкар. Моделирование управления развитием предприятий на основе согласования интересов экономических.
Процес якісної зміни в часі структури і функцій підприємства, що обумовлюють процес його переходу на якісно новий рівень функціонування за рахунок взаємодій елементів внутрішнього і зовнішнього середовища [142].	Н. Касьянова. Управління розвитком підприємства на основі кумулятивного підходу: концепція, моделі та методи.
Економічний розвиток країни і її території досліджується як об'єкт стратегічного управління [437].	І.Шкрабак. Стратегічне управління економічним розвитком територіальних утворень

Основные подходы к формализации понятия «развитие»

Подход	Основная идея	Ограничения практического приложения
Понимание развития экономической системы как экономического роста в его количественном проявлении.	Модель развития Неймана-Гейла, в рамках которой рассчитывается неймановский темп роста производственно-сбытовой системы, строится траектория ее развития и делаются соответствующие выводы [68].	Отсутствие учета качественного состояния, эффективности, достижения стратегических и тактических целей системы и т. п.
Экономическое развитие как процесс «онтогенеза».	Предприятие испытывает изменения, которые в экономике приобрели популярность под названием стадий жизненного цикла предприятия [129].	Проблема определения стадий жизненного цикла.
Экономическое развитие как процесс «филогенеза».	Развитие экономических систем рассматривается по аналогии с функционированием и развитием живых организмов [37, 465].	Проблема контроля функционирования и развития системы.

Определения понятия «устойчивое развитие»

Определение	Источник
Всесторонний экономический, социальный, культурный и политический процесс, направленный на постоянное повышение благосостояния всего населения и всех лиц на основе их активного, свободного и конструктивного участия в развитии и справедливом распределении создаваемых во время его благ [100].	Декларация ООН о праве на развитие, принятая в 1986 г.
Не лишение будущих поколений возможности удовлетворять свои потребности [131, 265].	Доклад Комиссии Брунтланд (Наше общее будущее, 1987)
Улучшение качества жизни людей, живущих в пределах несущей емкости поддерживающих экосистем [188].	«Забота о Земле. Стратегия устойчивой жизни» (Caring for the Earth. A Strategy for Sustainable Living.)
Когда дети счастливее своих родителей [284].	Н.В. Островский Счастье и устойчивое развитие.
Процесс качественных превращений,...который обеспечивает, при минимизации разрушительного влияния результатов производственной деятельности на состояние окружающей среды, экономический рост субъекта ведения хозяйства, его готовность к изменениям в условиях нестабильной внешней среды, не нарушает безопасность его жизненно важных интересов и ведет к повышению конкурентоспособности выпускаемой продукции [300].	О.Ю. Попова Механізми забезпечення розвитку підприємств: еколого-економічний аспект.
Такое развитие, при котором при наличии неблагоприятных возмущающих действий, которые не превышают определенного порога, падение качества функционирования предприятия не будет превышать установленного порога, а время начала возвращения на траекторию роста не будет превышать установленного порога [425].	Н.В. Цопа Управление развитием промышленных предприятий: методология, модели, методы.

Таблица В.17.

**Вклад различных направлений в современное представление
о сбалансированном развитии экономических систем**

Ключевые положения концепции, представители направлений, источники	Основные идеи, используемые современной экономической наукой
1	2
1. Диалектический подход	
Дисбалансы – источники развития любых систем. Представители: Гегель, Энгельс	Развитие под воздействием дисбалансов происходит в рамках триады "тезис - антитеза - синтез". Под "тезисом" понимается некоторая идея, теория или движение. Как оппозиция к себе тезис вызывает негативное утверждение - "антитезу". Между тезисом и антитезой существует дисбаланс. Противоположность тезиса и антитезы длится до тех пор, пока не находится такое решение, которое по своим характеристикам выходит за рамки как тезисы, так и антитезы, но в котором хранятся их преимущества и минимизируются недостатки с учетом их относительной ценности. Это решение, которое является третьим диалектическим шагом триады, называется "синтезом". Синтез, в свою очередь, становится первой ступенькой новой триады аналогичной структуры. Таким образом, дисбалансы являются движущей силой развития, поскольку без них невозможным было бы достижение синтеза двух явлений, между которыми существует дисбаланс, с выходом системы на высший уровень развития.
2. Общая теория систем	
Структурные и функциональные дисбалансы, дисбалансы, связанные с целеполаганием. Представители: Людвиг фон Берталанфи .	Для исследования социальных (в том числе экономических) явлений и процессов пригодны формальный аппарат и методология точных наук. Важными принципами общей теории систем являются холизм (рассмотрение системы как целого), редукционизм (возведение системы к ее составным частям) и иерархия системы и ее подсистем . Все системы характеризуются такими элементами: структура системы - стойкая упорядоченность ее элементов и связей; функция системы - проявление ее свойств в данной совокупности отношений, которая являет собой способ действия системы при взаимодействии с внешней средой.

1	2
3. Кибернетический подход Тесная связь понятия сбалансированности с понятиями устойчивости и адаптивности. 1. Устойчивость – способность системы сохранять текущее состояние при влиянии внешних воздействий. В макроэкономике устойчивость обозначает долгосрочное равновесие между эксплуатацией ресурсов и развитием человеческого общества. 2. Адаптивность понимается как способность возвращаться к сбалансированному состоянию после действия возмущающих факторов. "Адаптация – накопление и использование информации для достижения оптимального, в некотором смысле, состояния или поведения системы при начальной неопределенности в переменчивых внешних условиях". Представители: Эшби; В. Тимохин; Л. Растрин; Скурихин В.И.; Алабугин А.А.; О. Половян ; Д. Шагеев.	
	1. Трактовка сбалансированности развития экономической системы как способности возвращаться к некоторой целевой траектории после влияния возмущающих воздействий (которая также называется устойчивостью). Основные признаки устойчивости системы при действии внешней среды: возвращение к состоянию равновесия системы при любых возмущениях среды, регулируемость состояний неустойчивости для обеспечения альтернатив развития в бифуркационных процессах, безразличие к возмущениям, устойчивость к влиянию среды в диапазоне заданных характеристик развития. 2. Адаптивной считается система, которая может приспосабливаться к изменениям внутренних и внешних условий.] Адаптация в экономических системах проявляется в способности системы сохранять в процессе развития существенные параметры неизменными в определенных пределах их варьирования, невзирая на разнообразие действий внешней среды. "Адаптация – процесс изменения свойств системы, что позволяет ей достичь наилучшего или, по крайней мере, приемлемого функционирования в переменчивых условиях" или "процесс изменения параметров и структуры системы, а возможно, и управляющих влияний на основе текущей информации с целью достижения определенного, обычно оптимального, состояния системы при начальной неопределенности и переменчивых условиях работы" При этом выделяются типы адаптации: структурная (адаптация происходит путем изменения структуры системы) и параметрическая (процесс адаптации заключается в изменении значений параметров).функциональная (допускает, что в процессе адаптации изменяются выполняемые объектом функции). Адаптивная система хранит работоспособность при непредвиденных изменениях свойств объекта управления, целей управления или окружающей среды путем изменения алгоритма функционирования или поиска оптимальных состояний, то есть под адаптацией понимается реакция системы на изменение условий функционирования, которое противодействует фактическому или возможному снижению эффективности системы. Адаптивные системы функционируют в соответствии с тремя основными принципами: принцип необходимого разнообразия, принцип дуального управления, принцип обратной связи, допускающий, что с помощью обратной связи осуществляется измерение характеристик объекта и разрабатываются реакции, которые воплощаются у управляющих действиях.

1	2
4. Гомеостатический подход	
Использования принципов управления живым организмом в управлении экономическими и социальными системами. Представители: Ст. Бир, Ю. М. Горский, В.И. Астафьев	Любая сложная жизнеспособная система несет в себе противоречие, которое дает возможность такой системе «жить» в изменяющейся среде и развиваться. Гомеостатическая теория основана на динамическом управлении внутренним противоречием, к описанию отношений производителя и потребителя на реальном рынке в условиях государственного регулирования. Поддержание гомеостатических свойств экономической системы для обеспечения ее сбалансированного развития.
5. Синергетический подход	
Связь понятия сбалансированности систем с понятием самоорганизующихся систем. Представители: Саридис Дж., Г. Хакен, Р. Винклер, И. Стенгерс, И. Пригожин, М. Эйген	Одной из центральных в синергетике является идея о принципиальной возможности спонтанного возникновения порядка и организации из беспорядка и хаоса в результате процесса самоорганизации. Решающим фактором самоорганизации выступает положительная обратная связь системы и среды. При этом система начинает самоорганизовываться и противостоит тенденции ее разрушения средой Систему называют самоорганизующейся, если она без специфического воздействия извне обретает какую-то пространственную, временную или функциональную структуру. Самоорганизующиеся системы должны отвечать определенным требованиям: 1) они должны быть неравновесными или находиться в состоянии, далеком от термодинамического равновесия; 2) они должны быть открытыми и получать приток энергии, вещества и информации извне.
6. Психологический подход	
Понятие дисбаланса отображает "множественные реляционные взаимодействия между гипотетическими причинами и следствиями, учитывая собственные активные попытки системы уровнять положение". Представители: У. Бауманн и М. Перре	Выделяются стабильное и динамическое состояния дисбаланса. Стабильным считается неравновесное состояние, которое имеет в данной системе константный характер на протяжении достаточно длинного периода времени. Динамическим – неравновесное состояние, которому присущие достаточно частые изменения, имеющие дискретный или непрерывный характер. Баланс любой социальной системы обычно нарушается не сразу после изменения отдельных факторов. Больше того, социальные системы, как правило, способны самостоятельно устранять конкретные недостатки или поддерживать компенсированное "динамическое равновесие". Поэтому следует говорить о системном дисбалансе, который имеет место лишь тогда, когда система самостоятельно осуществляет активные попытки удержать равновесие, однако теряет динамическое равновесие.

1	2
7. Екзистенціальний підхід	
Дисбаланси в функціонуванні організацій пояснюються різними дисбалансами в системних відносинах між людьми, задачами і правилами. Представителі: фон Екскюль, фон Вайцзеккер.	Модель екзистенціального кола функціонування ґрунтується на існуючій у будь-яких системах "людина - оточуючий світ" здатності до саморегуляції (в певних обмежених межах). Екзистенціалізм — особливе напрoдження в філософії ХХ століття, акцентуюче свою увагу на унікальності буття людини, провозглашающее его иррациональным.
8. Глобалістическе напрoдження	
Аналіз дисбалансів глобальної економічної системи. 1. Глобальні дисбаланси – "зовнішньоекономічні показателі системно-важливих економік, які відображають викривлення або призводять до ризиків для глобальної економіки". 2. Виділяють соціально-економічні дисбаланси в таких сферах: об'єм ВВП на душу населення; рівень доходів населення.; рівень життя населення.; виробництво і споживання певних видів ресурсів; державний борг; зовнішній борг; експорту/імпорту.; розвиток економіки в цілому або окремих її секторів; демографія; дисбаланси валютних курсів; золотовалютних резервів; міграційних потоків; економічних свобод. Представителі: Б. Айхенґрін, О.Бланшир, П.-О.Гурінчас, Р.Кабальєкрос, В.Квадріні, Е.Мендоза, Ж.-В.Ріос-Рулл.	Дисбаланс – це нерівноважне стан об'єкта або порушення рівноваги і певних відношень параметрів, які характеризують об'єкт як цілісність, і процеси змін в функціонуванні і розвитку об'єкта. 1. Зовнішньоекономічні показателі (показателі поточного рахунок і фінансові показателі), системно важливі (як дефіцитні, в частині, США, так і профіцитні, в частині, Азія, країни-експортери нафти), викривлення і ризики. Методика оцінки глобальних дисбалансів на основі оцінки ряду показателів (поточного рахунок, валютнообмінних курсів, заощаджень і накопичень і т.п.). Представитель: Європейський центральний банк. 2. Інтегральний показувач, запропонований Великою двадцяткою (G20), оцінюється для кожної окремої країни і включає показателі внутрішнього дисбалансу (державний борг і бюджетний дефіцит, норму заощаджень і приватний борг), а також показателі зовнішнього дисбалансу (торговельний баланс, чисті інвестиційні потоки і трансферти). Згідно директиви всі члени G20 будуть проводити моніторинг по новій системі вимірювання. Те країни-члени, які нараховують більше 5 % продукції економіки G20, будуть піддаватися більш глибокому двустадійному аналізу дисбалансів. 3. Європейською комісією по економічним і фінансовим справам затверджено Процедура по макроекономічним дисбалансам (Macroeconomic Imbalance Procedure MIP) з метою запобігання і корекції макроекономічних дисбалансів в Європейському союзі.

Классификации дисбалансов социально-экономических систем

№ п/п	Классификационные признаки	Классификационные группы
1.	По способности системы самостоятельно удерживать равновесие.	системные и внесистемные дисбалансы.
2.	По характеру изменений.	стабильные и динамические дисбалансы.
3.	По характеру возникновения	структурные и функциональные дисбалансы, дисбалансы, связанные с целеполаганием
4.	В зависимости от среды возникновения.	дисбалансы внутренние; с внешней средой; во внешней среде.
5.	По степени зависимости от управленческих решений.	объективные; субъективные дисбалансы.
6.	По характеру влияния.	позитивные; негативные дисбалансы.
7.	По характеру показателей оценки.	количественные; качественные; часовые дисбалансы.
8.	По функциональной роли.	дисбалансы входов, выходов, управляющих влияний и механизмов

Таблица В.19.

Научные представления о степени участия государства в развитие экономики

Степень участия государства	Направления экономической мысли, школы, представители	Экономическая целесообразность, объект исследования	Период	Модели государственного регулирования	Экономическая роль и функции государства
1	2	3	4	5	6
Активное участие	Меркантилизм. У. Стаффорд, Г. Скаруффи, Ж. Боден, А.Л. Ордин-Нащекин, Т. Мен, А. Монкретьен, А. Серра	Развивавшиеся товарно-денежные отношения. Абсолютной формой богатства, выражением его сущности являются деньги, его источником — сфера обращения (внешняя торговля).	XV-XVI в. в. — монетаризм , XVII-XVIII в. в. — поздний меркантилиз м	Активная поддержка государства в накоплении золота и серебра в стране на законодательной основе.	Экономическая политика возводилась к заботе о поступлении золота в казну государства за счет высоких налогов, таможенного протекционизма, ограбления колоний - то есть с помощью непосредственного вмешательства государства.
Минимальное участие	Физиократы. У.Петти, Ф. Кенэ А. Тюрго, В. Мирабо, В. Дюпон де Немур, Г. Летрон и др.	Формой богатства являются «произведения земли», источником — сфера материального производства (земледелие, в котором богатство возникает как дар природы)	Середина XVIII в.	laissez faire последовательность действий свободных фермеров диктуется самой природой и не зависит от политики государства.	Роль государства минимизировалась и сводилась исключительно к защите так называемого естественного права, основой которого является частная собственность
Ограниченное участие.	Классическая экономическая теория. А. Смит, Давид Рикардо, Жан-Батист Сэй, Джон Стюарт Милль	Период становления и расцвета чистого капитализма.	Конец XVII — конец XIX вв.	Саморегулирование рыночной системы	Роль «ночного сторожа». Функций : обеспечение национальной обороны; внутренняя защита (правосудие); организация общественных работ, невыгодных для частного бизнеса; образование; взимание налогов.

Продовження таблиці В.19.

1	2	3	4	5	6
Нежелательное участие. Участие рассматривается как увод экономики с пути наибольшей эффективности.	Неоклассическое направление. К. Менгер, Ф. Визер, Э. Бём-Баверк (австрийская школа), У. Джевонс и Л. Вальрас (математическая школа), Дж. Б. Кларк (американская школа), А. Маршалл и А. Пигу (кембриджская школа)	Объект исследования – «экономический человек» всегда стремится максимизировать свой доход (или полезность) и минимизировать затраты (или усилия).	Возникло в 1870-х гг.	Саморегулирование рыночной системы	Экономическая политика государственного невмешательства. экономическое регулирование, особенно политика стабилизации конъюнктуры, не в состоянии корректировать ход экономического развития и лишь вносит в него дополнительные нарушения.
Активное участие	Кейнсианская. Дж. М. Кейнса «Общая теория занятости, процента и денег» (1936)	Развитие массового производства, увеличение товарных сделок, обострение конкуренции, первая и вторая мировые войны, экономический кризис 30-х годов.	30-70 гг. XX века	Наличие кризисов, провалов рынка, необходимость создания общественных благ	Антициклическая политика государства
Ограниченное участие.	Новая неоклассическая школа. Р. Лукас . Сарджент, Г. Уоллес, Р. Барро	Экономические агенты не только располагают достаточной информацией о будущем развитии экономики, включая последствия правительственных мероприятий, но и способны рационально действовать, ожидая те или иные изменения в экономической ситуации.	В последней четверти XX века	Саморегулирование рыночной системы	Отвергаются все формы экономической политики, связанные с ограничениями рыночного механизма, манипулированием государственными расходами и денежно-кредитной системой.

Продовження таблиці В.19.

1	2	3	4	5	6
Невмешательство	Либеральное направление. М.Фридман, Ф.Хайек.	Значительное расширение номенклатуры изделий, чрезмерная переменчивость производственных и финансовых пропорций, рост части малого и среднего бизнеса как следствие НТР, интернационализации производства и капитала. Объективно усиливалась роль рычагов спонтанного рыночной регуляции. Хронические дефициты государственных бюджетов, высокий уровень инфляции. Нефтяной кризис 70-х годов.	С середины 70-х годов XX века	Саморегулирование рыночной системы	Роль государства – выработка порядка и правил игры и контроль за их соблюдением
	Неолиберализм. Л.Эрхард				Роль государства – выработка порядка и правил игры и контроль за их соблюдением
	Монетаризм. М.Фридман				Регулирующие функции признают не за государством, а за рынком
	Теории “экономики предложения”				Государственное регулирование, если оно необходимо, должно иметь долгосрочный характер и ориентироваться на стимулирование предложения товаров, капиталов и факторов производства. В частности, для обеспечения устойчивого экономического роста рекомендуется регулирование предложения кредитных ресурсов посредством налоговой политики.

Типы моделей государственного регулирования экономики

Тип модели, подходы (Этапы)	Роль государства
«Минималистское» государство. Институт политической власти (до середины XVII в.)	Нормотворческая, координирующая, контролирующая
«Минималистское» государство. «Ночной сторож» (середина XVII – середина XIX в.)	Охрана первичных прав: обеспечение безопасности граждан, сохранности их имущества, создание правовой базы взаимоотношений хозяйствующих субъектов, контроль за выполнением контрактов и пр.
«Сильное» государство. Институт макроэкономического регулирования (середина XIX – середина XX в.)	Регулирование экономических процессов. Стимулирование экономического роста, антимонопольное, бюджетно-кредитное, денежно-кредитное регулирование, развитие государственного сектора, создание экономической и социальной инфраструктуры и пр.
«Сильное» государство. Социальное государство (50–70-е годы XX в.)	Регулирование не только экономических, но и социальных процессов (создание государственной системы образования, здравоохранения, жилищного строительства, социального обеспечения, регулирование минимального размера оплаты труда и пр.).
Эффективное государство. менеджериальный подход (70-е годы XX в. – по настоящее время)	Стимулирование экономической активности, сокращение социальных расходов. Государство уже не источник экономического роста, а его катализатор и помощник, гарант для раскрытия всех факторов экономического роста. Обеспечение национальной экономической безопасности и баланса интересов бизнеса, государства и граждан в условиях глобализации социально-экономических процессов.

**Анализ подходов к формированию тарифов на услуги ОЖН,
предлагаемых российскими исследователями**

Вид тарифа	Структура тарифа и преимущества
Специальный тариф	Предполагает наличие нормируемой и дополнительной частей тарифа, что позволяет дифференцировать оплату услуг в соответствии с платежеспособным спросом и обеспечивает наиболее справедливое возмещение расходов потребителями
Дифференцированные по зонам суток тарифные ставки на тепловую энергию	Позволяют возмещать затраты на обслуживание и содержание мощностей, которые используются в непииковые периоды за счет тех, кто создает нагрузку в пиковые периоды
Повышенный тариф за сверхлимитное потребление	Стимулирует потребителя к энергосбережению
Включение в тариф безнадежной дебиторской задолженности и инвестиционной составляющей	Позволяет возмещать затраты на производство тепловой энергии и развитие производства за счет добросовестных потребителей
Двухставочные тарифы	Предполагают наличие постоянной и переменной составляющих тарифа, что позволяет возмещать затраты на обслуживание и содержание мощностей в неотапительный сезон. Выполняют регуляторную функцию и обеспечивают наиболее справедливое возмещение расходов крупных потребителей, а также потребителей без счетчиков
Трехставочные тарифы	Предполагают наличие трех составных элемента затрат: на производство, на транспортировку и на сбыт. Позволяют вести учет затрат и анализ отклонений по каждой операции
Пакет услуг по регулируемым и свободным тарифам	Предусматривает установление регулируемого тарифа на минимально необходимый набор услуг, и свободного тарифа - на дополнительный набор услуг. Обеспечивает социальную поддержку малоимущим слоям населения
Обеспечивающий ликвидацию перекрестного субсидирования	Направлен на устранение ценовой дискриминации в отрасли
Сезонные тарифы	Позволяют при значительных колебаниях спроса устранить несогласованность между полученными доходами и расходами

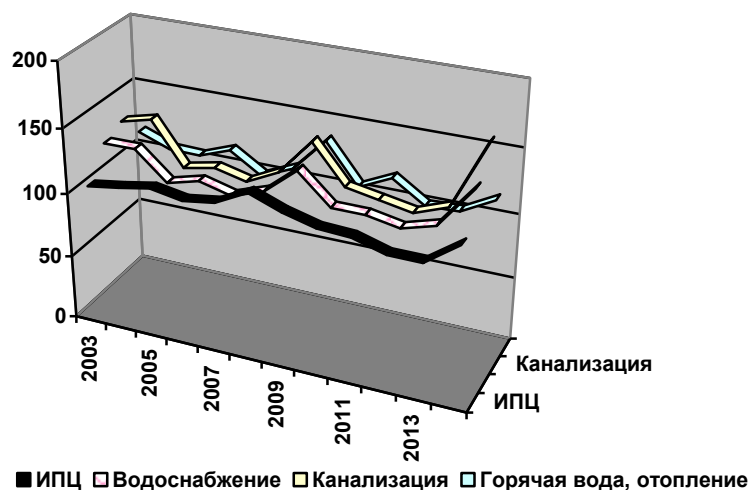

Рис. В.1. Индексы потребительских цен (ИПЦ) на товары и услуги, за период 2003–2013 гг, %. [401]

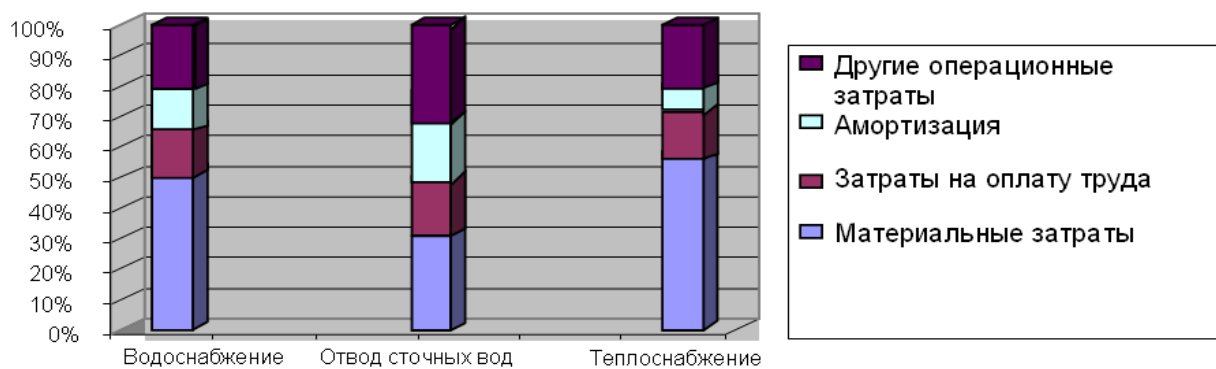

Рис. В.2. Структура затрат на обеспечение жизнедеятельности населения в Донецкой области за 2013 г., % [86]

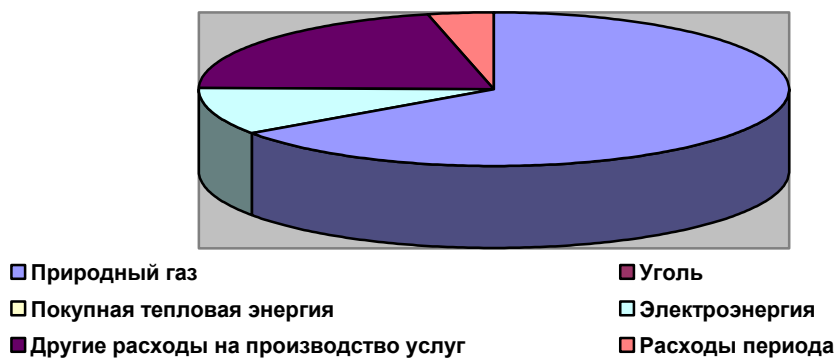

Рис. В.3. Структура затрат ККП «Донецгортеплосеть» за 2013 г.

Рис. В.4. Сальдо внешнеторгового баланса Украины в % к ВВП
за 2006–2013 гг. [381]

Рис. В.5. Расходы бюджетов Украины за 2013 г., млн грн [66]

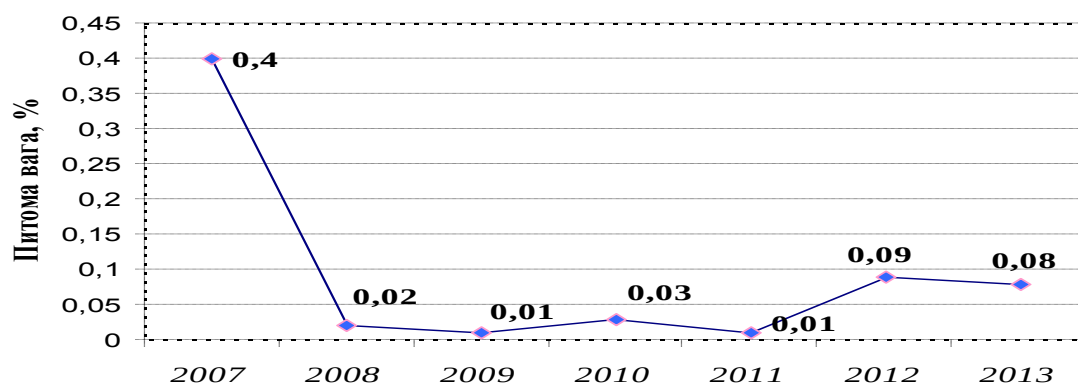

Рис. В.6. Динамика доли расходов на ЖКХ
в общем объеме бюджетных расходов, в %.

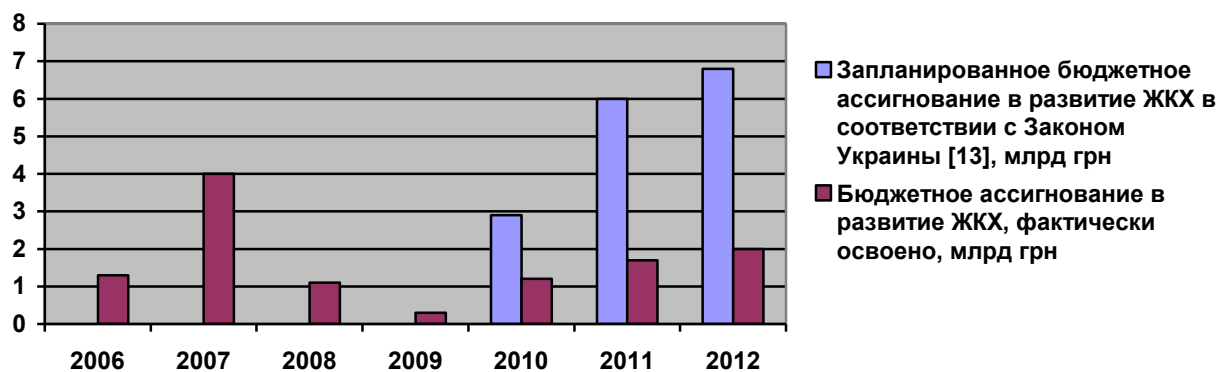

Рис. В.7. Динамика бюджетного ассигнования в развитие ЖКХ Украины

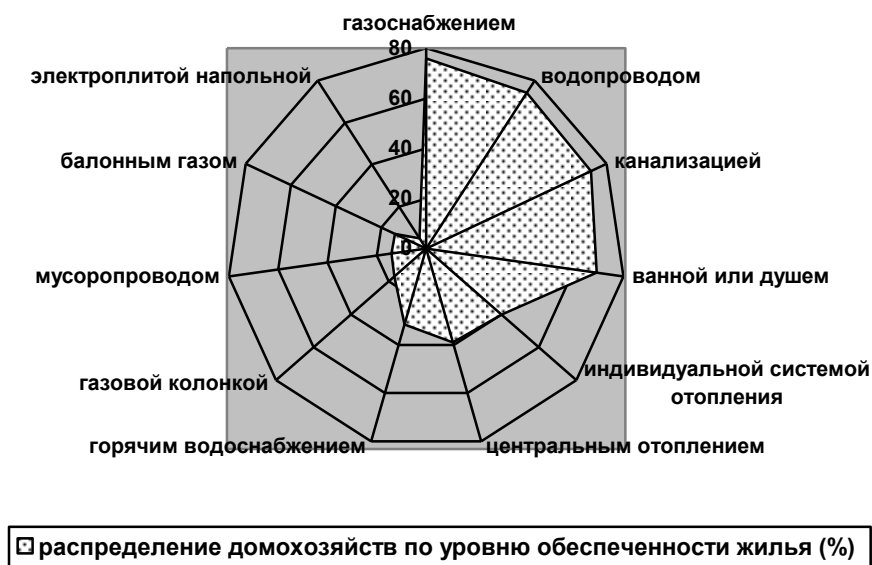
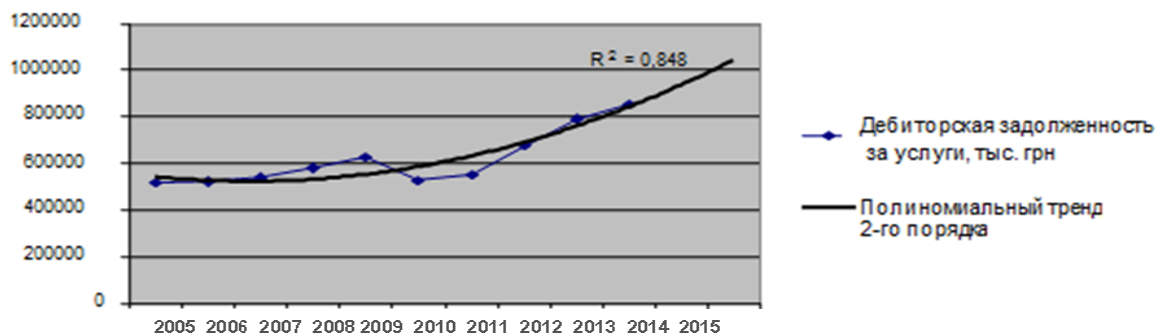
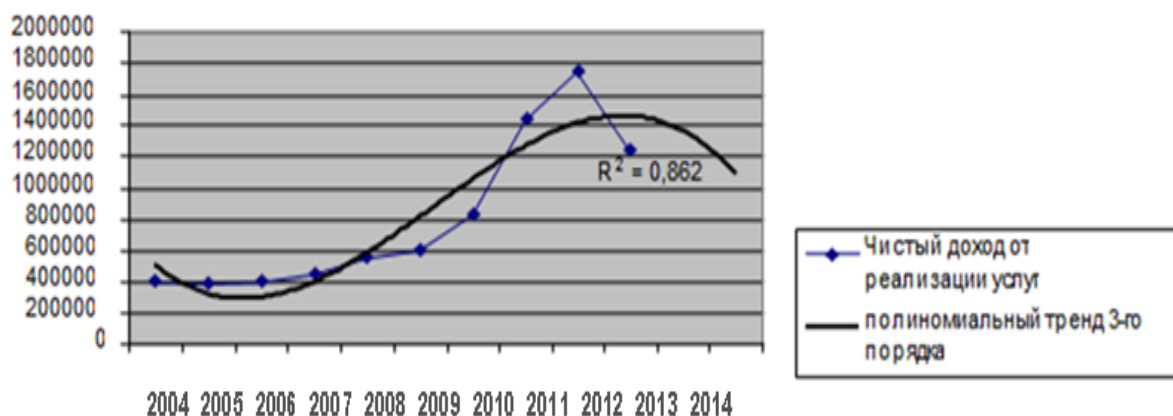

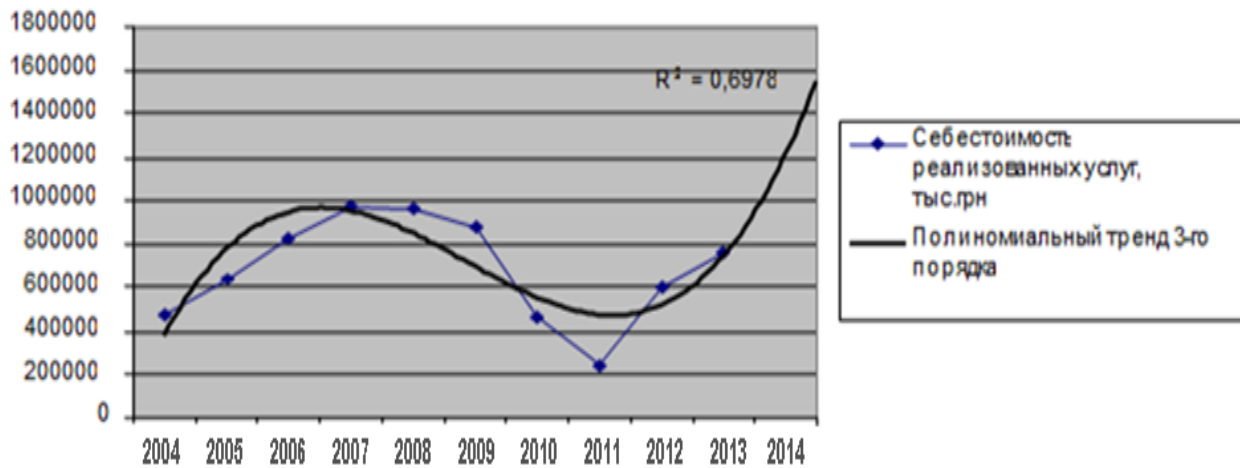
Рис. В.8. Диаграмма распределения домохозяйств Украины по уровню оборудования жилья средствами обеспечения жизнедеятельности населения [371]

А)

Б)

В)

Рис. В.9. Динамика и прогноз дебиторской задолженности за услуги теплообеспечения (А), чистого дохода (Б) и себестоимости реализованных услуг (В) теплообеспечения в Донецкой области [86]

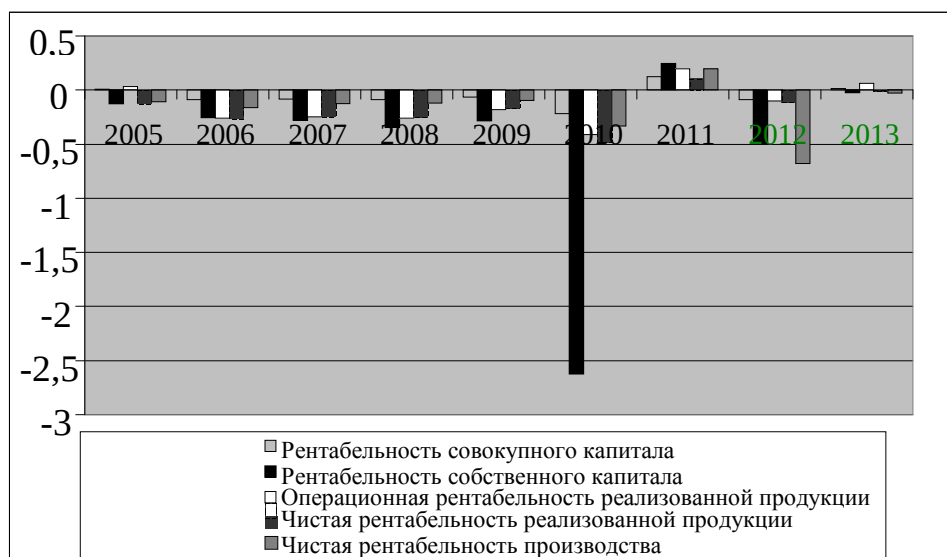

Рис. В.10. Динамика рентабельности субъектов хозяйствования Донецкой области за 2005-2013 гг. [86]

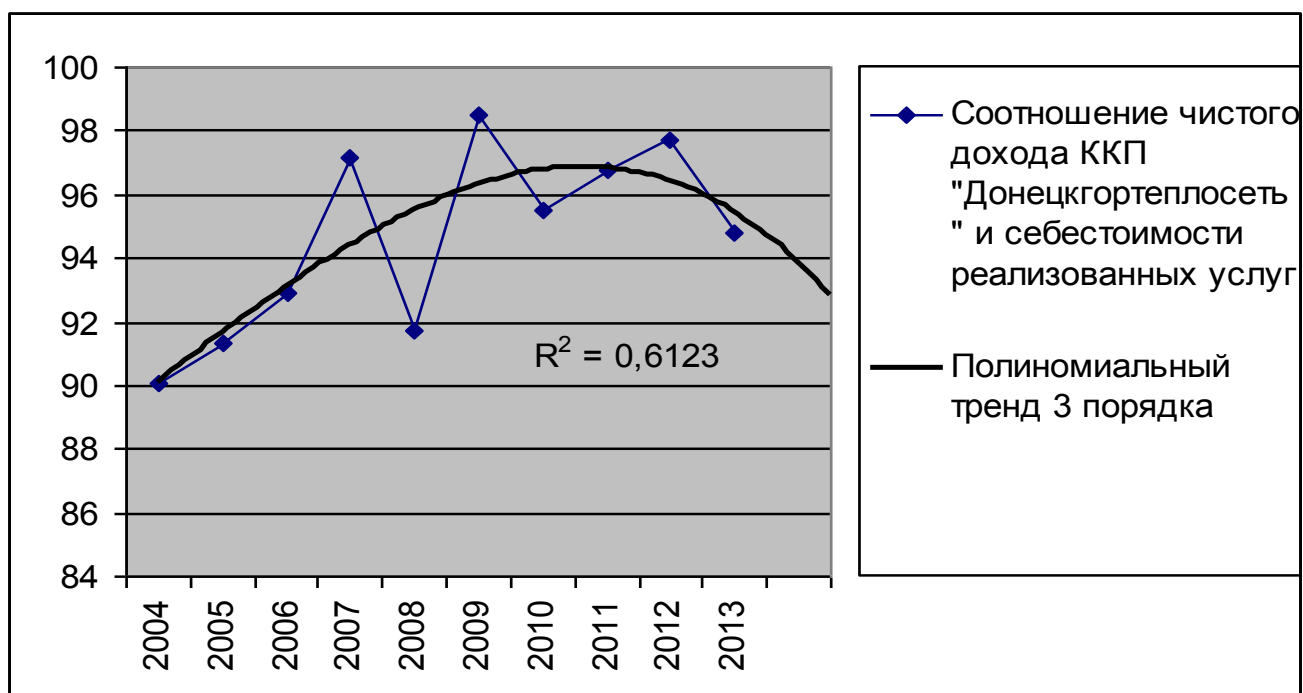

Рис. В.11. Динамика и прогноз изменения соотношений чистого дохода ККП «Донецгортеплосеть» и себестоимости реализованных услуг

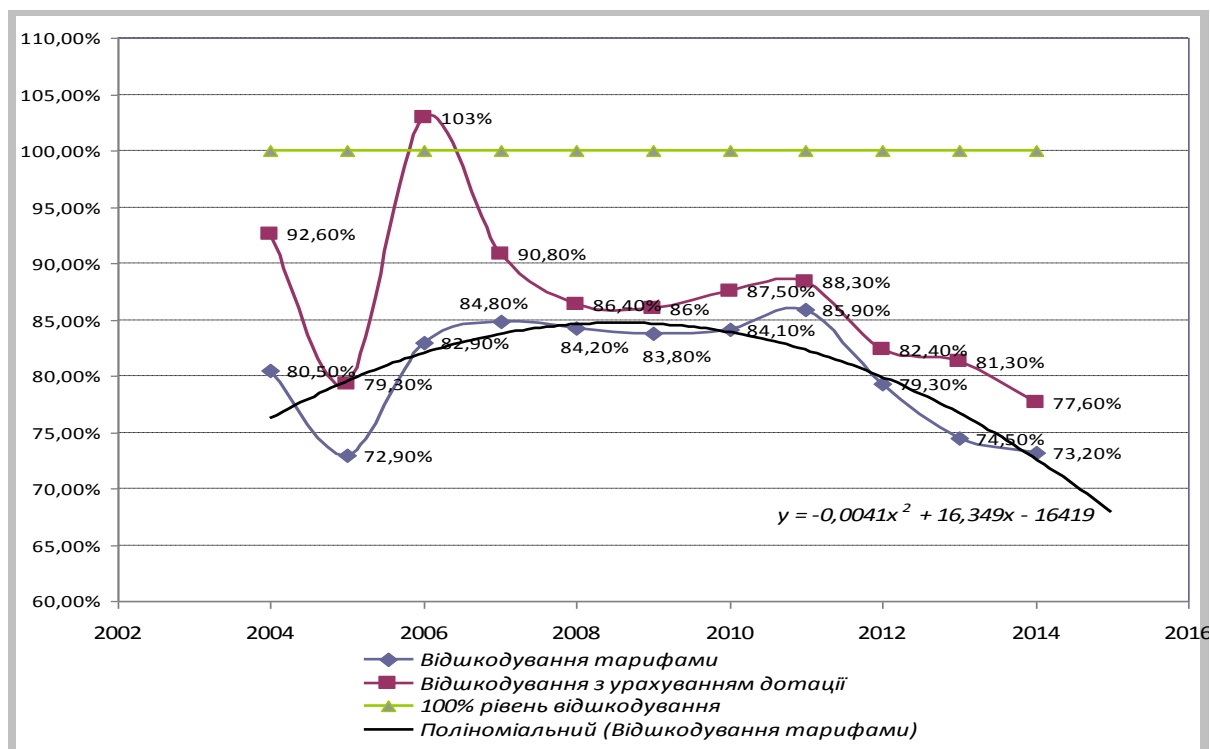

Рис. В.12. Динамика показателей уровней возмещения тарифами себестоимости производства услуг теплоснабжения за период 2006–2014 годы [381]

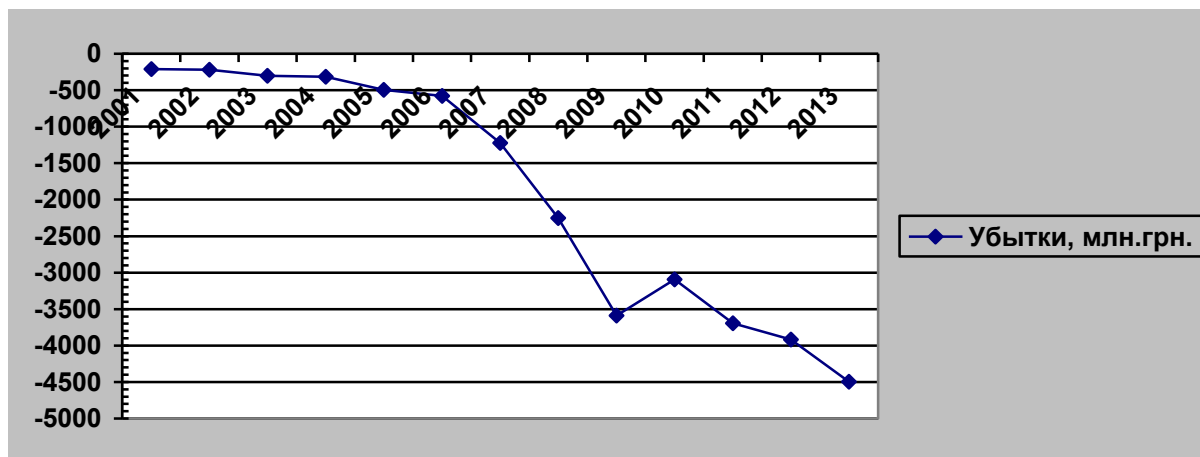

Рис. В.13. Динамика убытков жилищно-коммунального хозяйства Украины, 2001–2013 гг. [381]

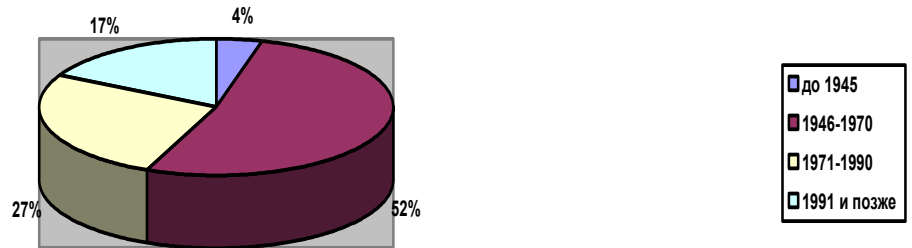

Рис. В.14. Жилищный фонд Украины по годам строительства по состоянию на 2013 гг.

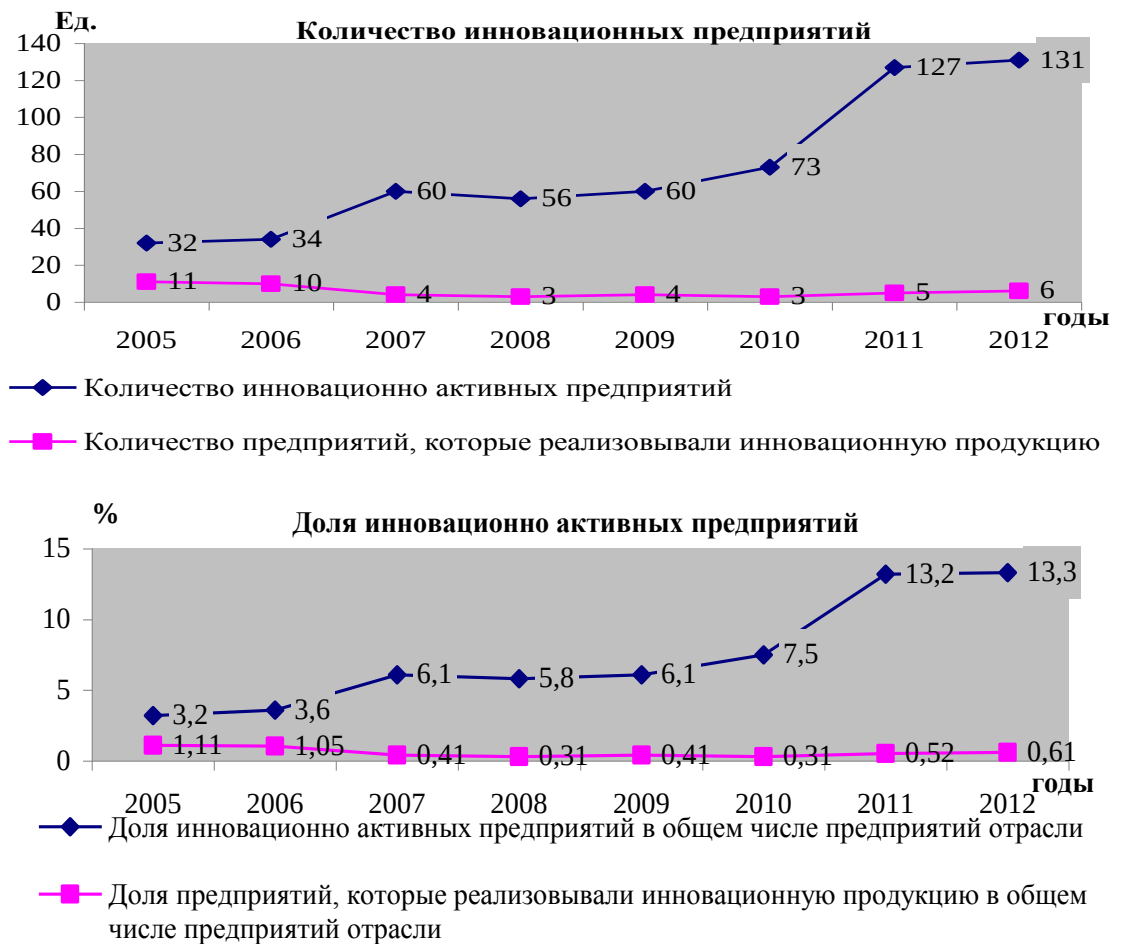

Рис. В.15. Инновационная активность предприятий по производству и распределению электроэнергии, газа, тепла и воды [262]

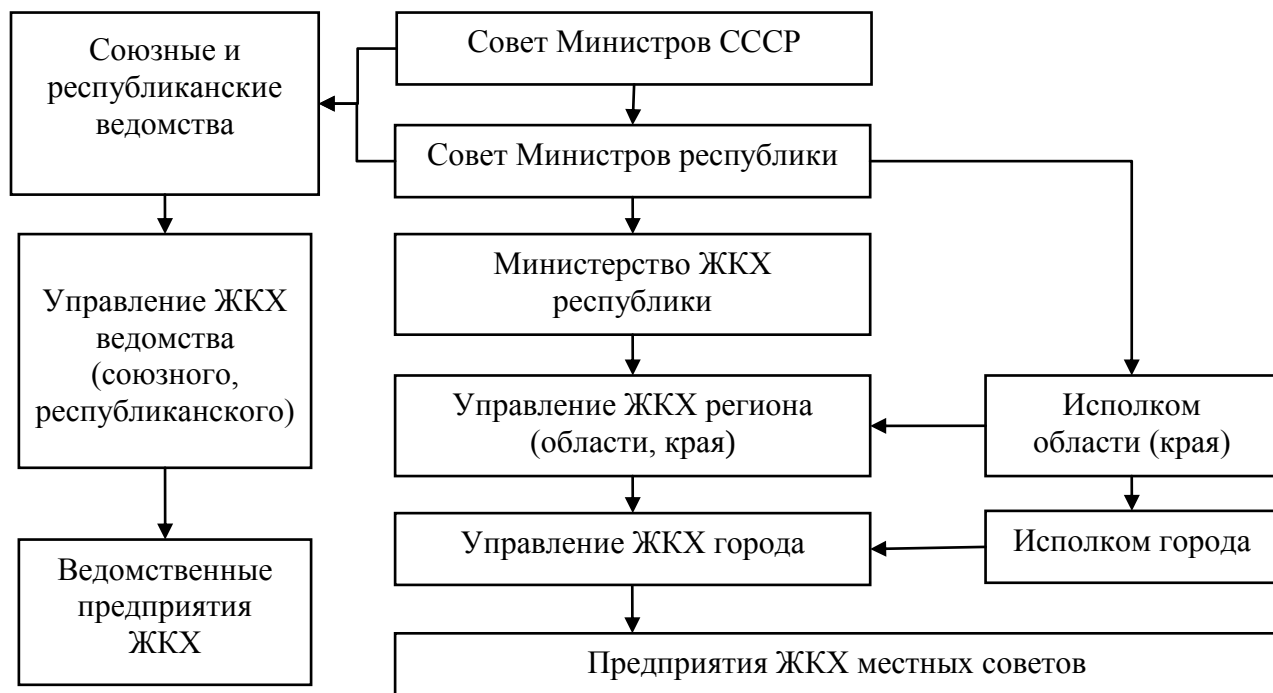

Рис. В.16. Схема управления ЖКХ в советский период [97]

Рис. В.17. Основные причины неэффективности реализации Общегосударственных программ реформирования и развития жилищно-коммунального хозяйства в Украине [293]

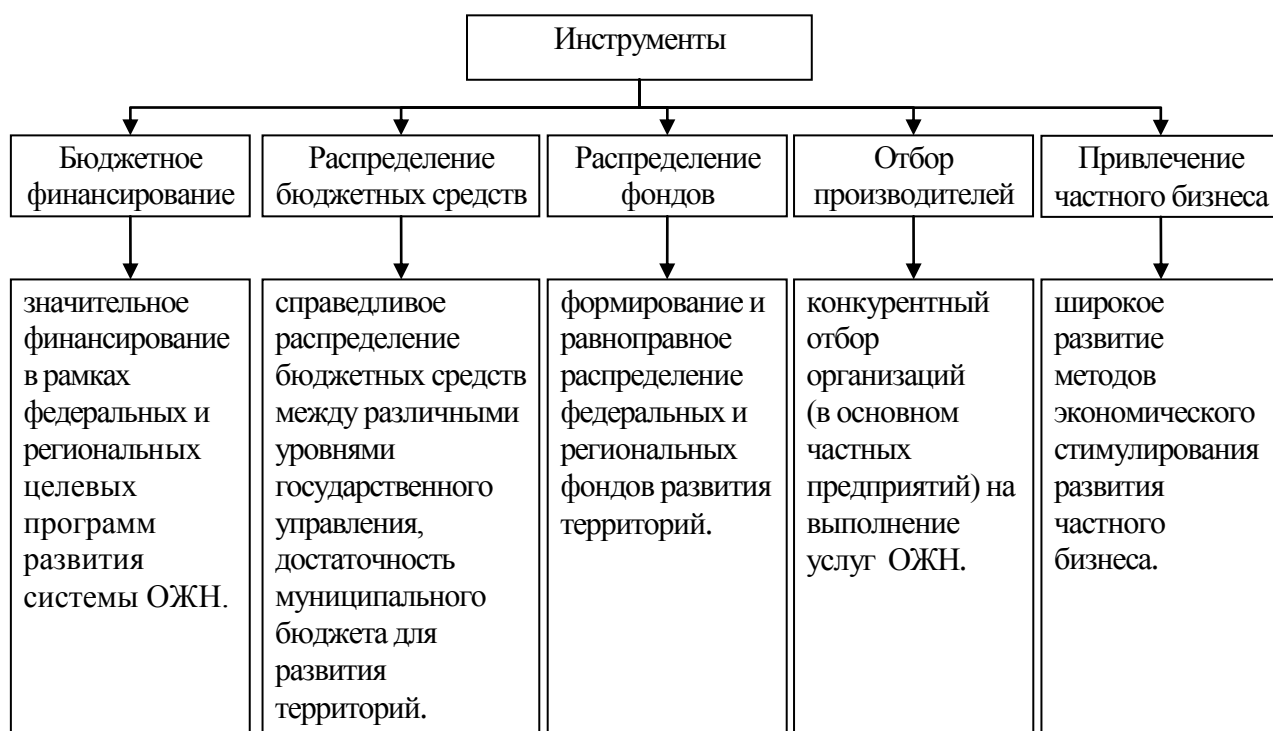

Рис. В.18. Инструменты финансового обеспечения сбалансированного развития системы ОЖН в экономически развитых странах

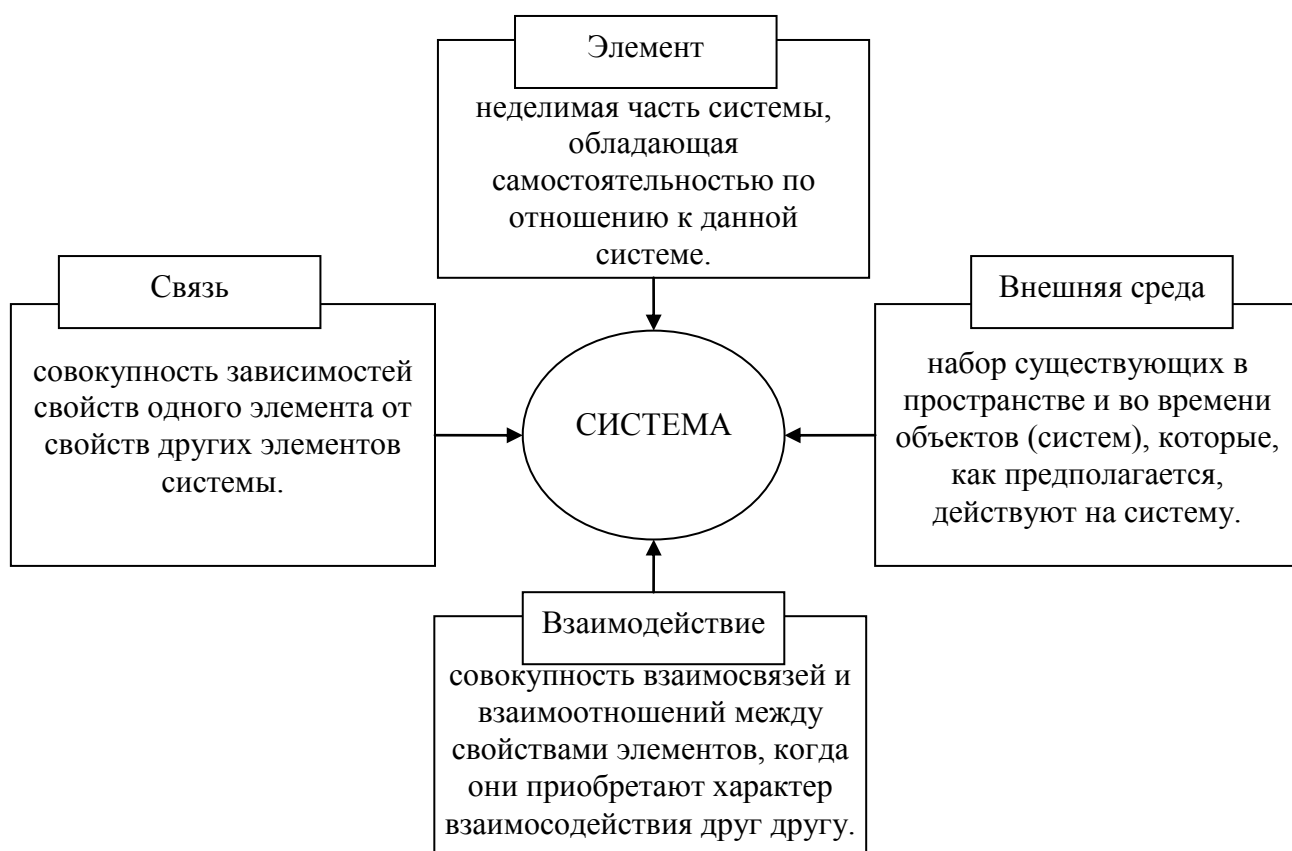

Рис. В.19. Обобщение параметров, характеризующих систему ОЖН, как общенаучную категорию

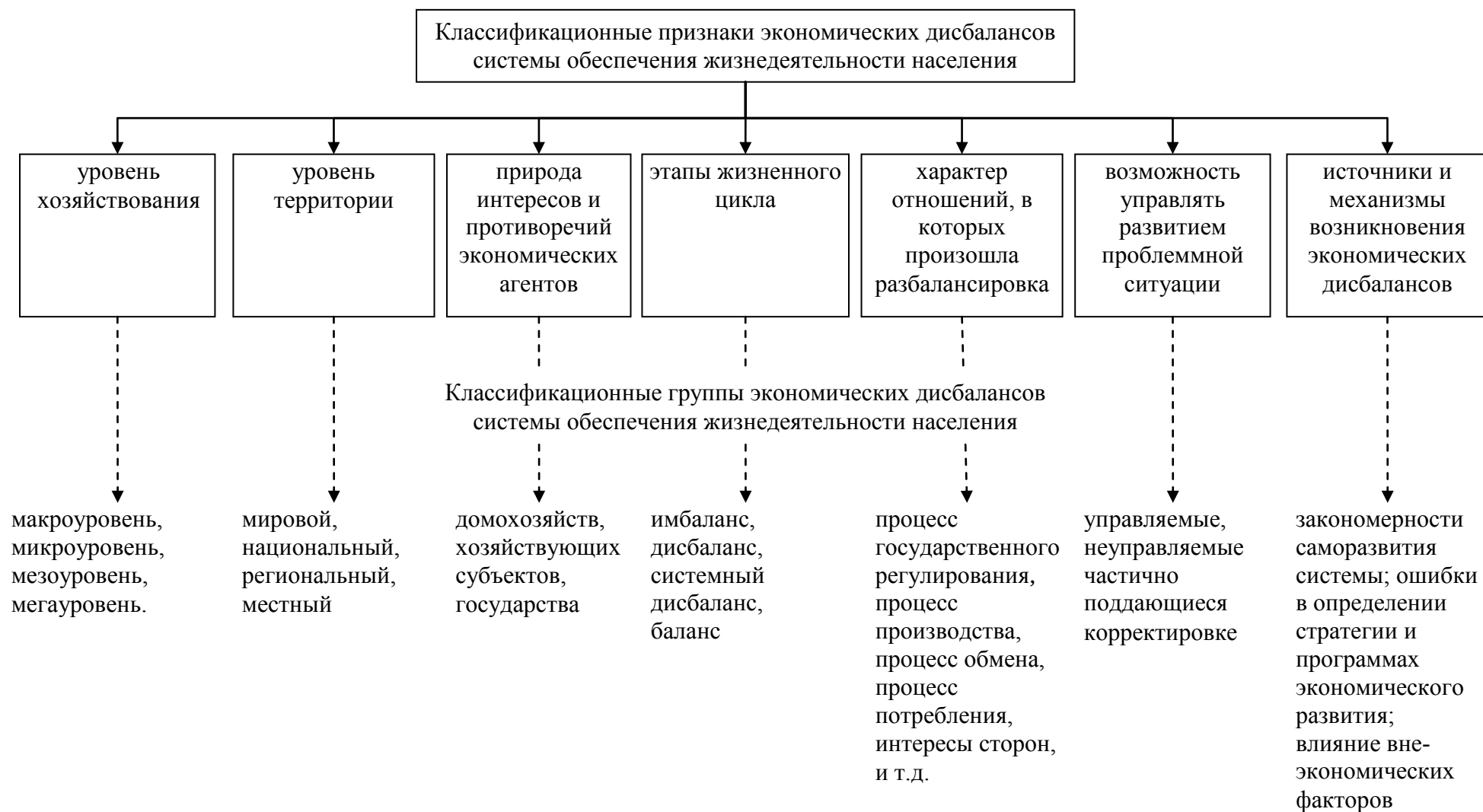

Рис. В.20. Принципы классификации экономических дисбалансов системы ОЖН, влияющих на национальную безопасность страны

Рис. В.21. Бюрократия и маркетингово-ориентированная организация, администрирование и управление: карта изменения [245]

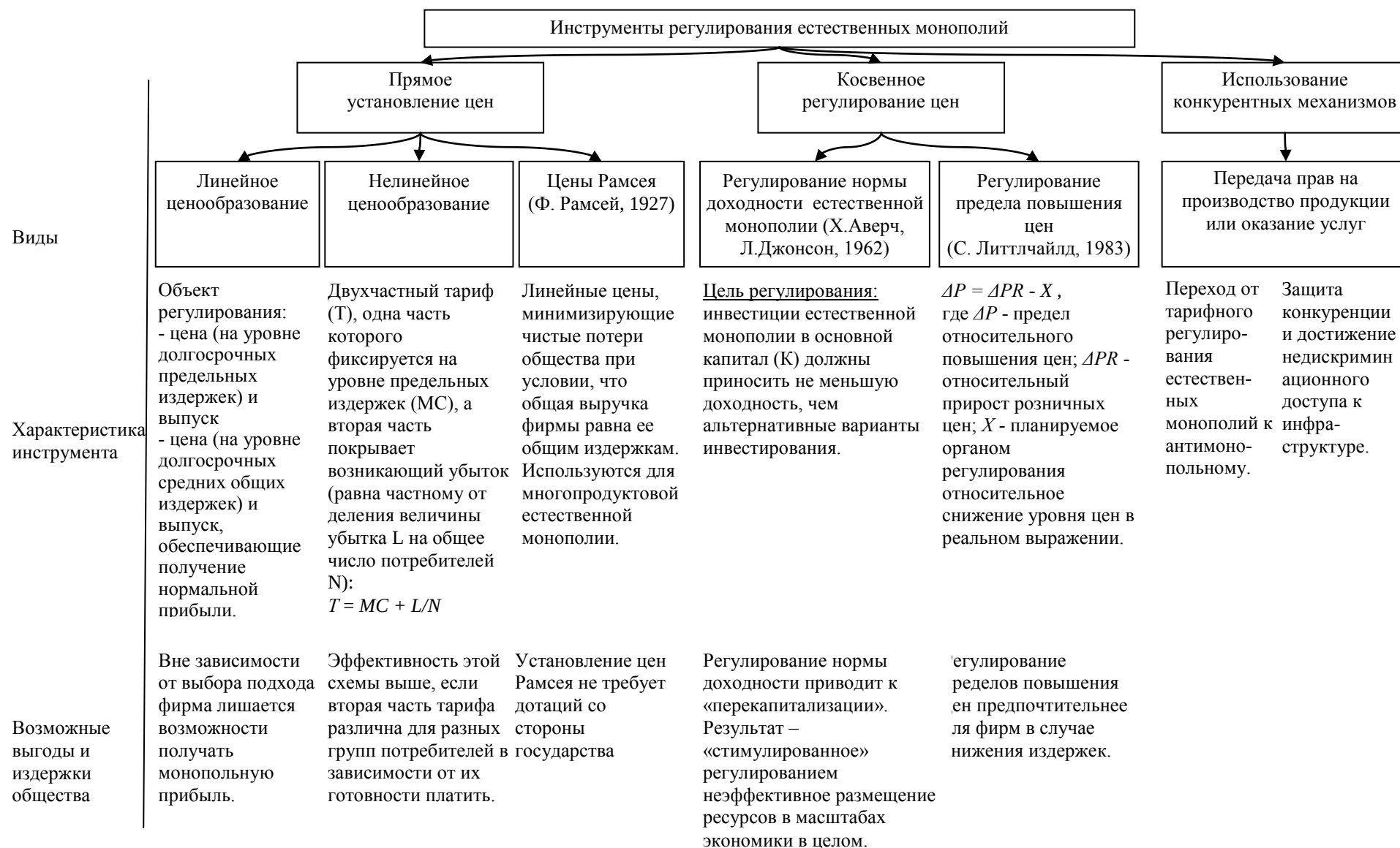

Рис. В.22. Инструменты регулирования естественных монополий

Рис В.23. Традиционные модели финансового механизма развития системы ОЖН

Рис. В.24. Взаимовлияние стратегических направлений государственного регулирования отраслей ОЖН

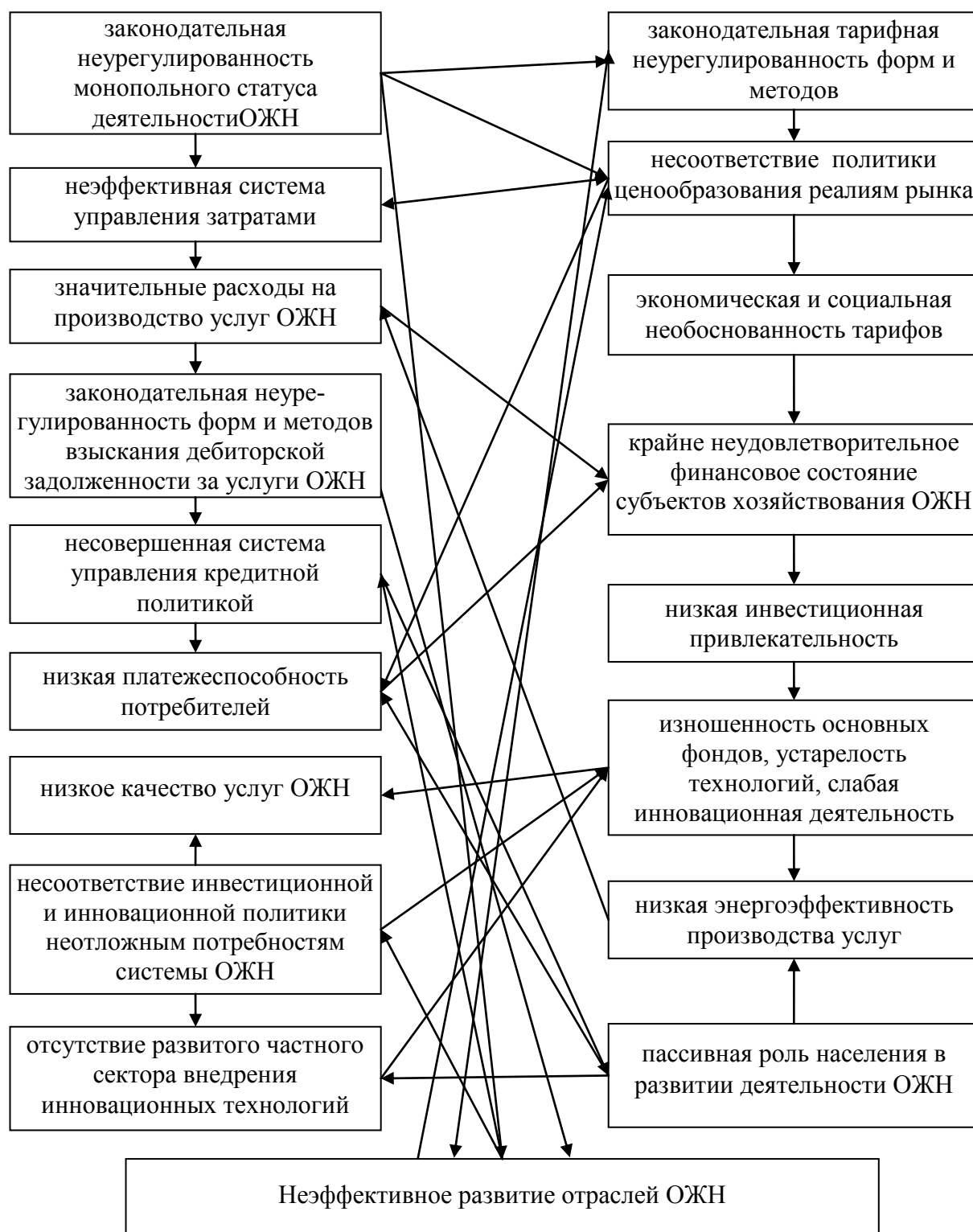
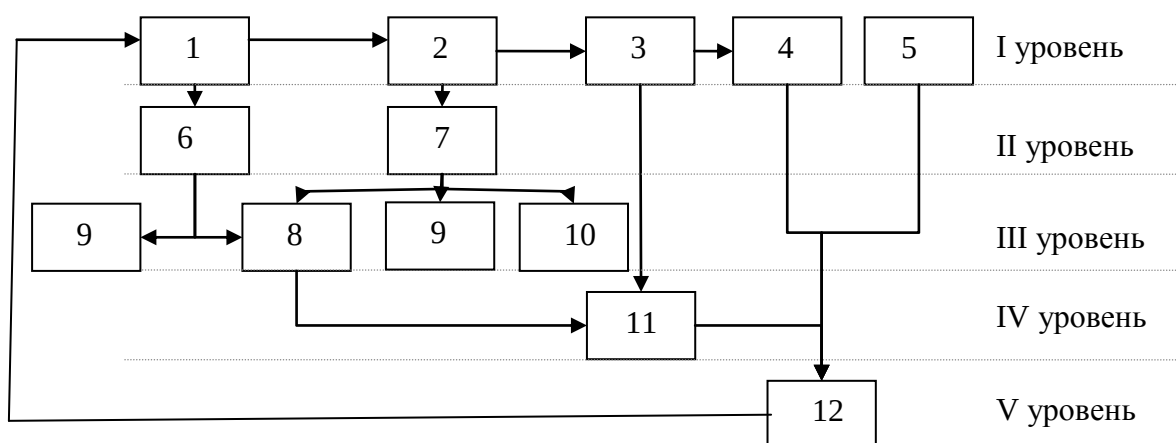

Рис. В.25. Причинно-следственная связь проблем и тенденций
сбалансированного развития отраслей ОЖН

- 1 — инвестиционный (привлечение инвестиций в систему ОЖН);
- 2 — инновационный (финансирование инноваций);
- 3 — затратный (сокращение затрат на производство услуг ОЖН);
- 4 — затратный (сокращение затрат на потребление услуг ОЖН и, тем самым, уровня неоплаченных услуг);
- 5 — ценовой (тарифное регулирование, обеспечивающее повышение прибыльности субъектов хозяйствования ОЖН).
- 6 — обновление основных фондов;
- 7 — активизация инновационной деятельности субъектов хозяйствования ОЖН;
- 8 — снижение энергопотерь;
- 9 — повышение качества услуг ОЖН;
- 10 — снижение экологической нагрузки;
- 11 — снижение себестоимости производства услуг ОЖН;
- 12 — повышение результативности системы ОЖН.

Рис. В.26. Иерархия проблемной ситуации в управлении сбалансированным развитием отраслей ОЖН

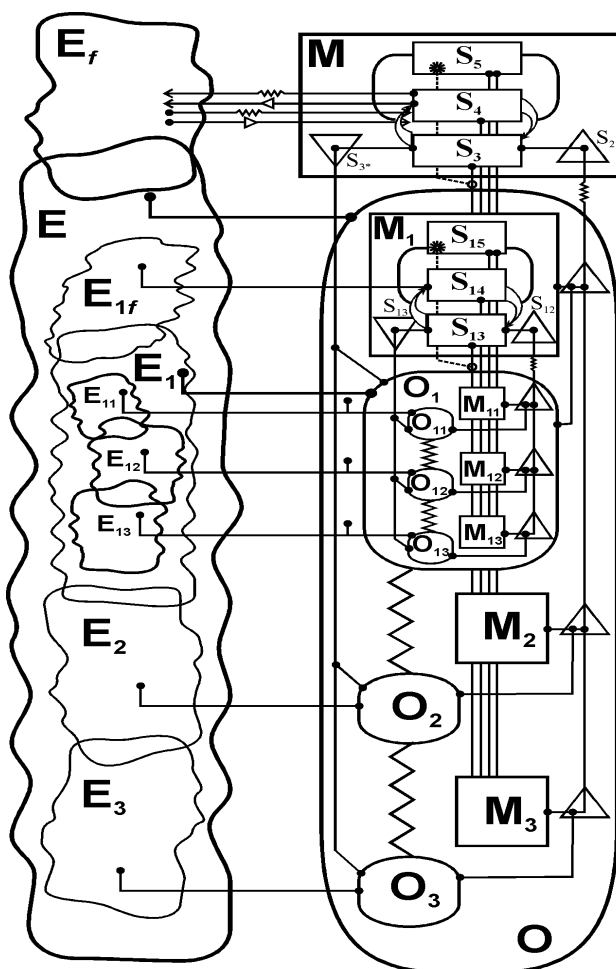

Рис. В.27. Двухуровневая рекурсия модели жизнеспособных систем [37]

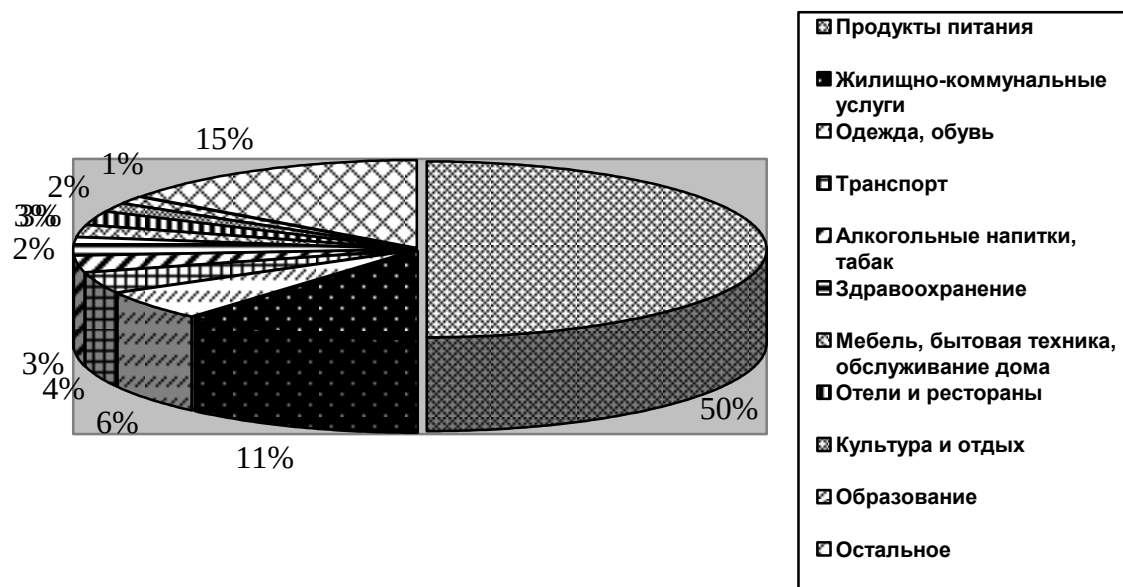

Рис. В.28. Структура расходов домохозяйств в Украине за 2013 г. [371]

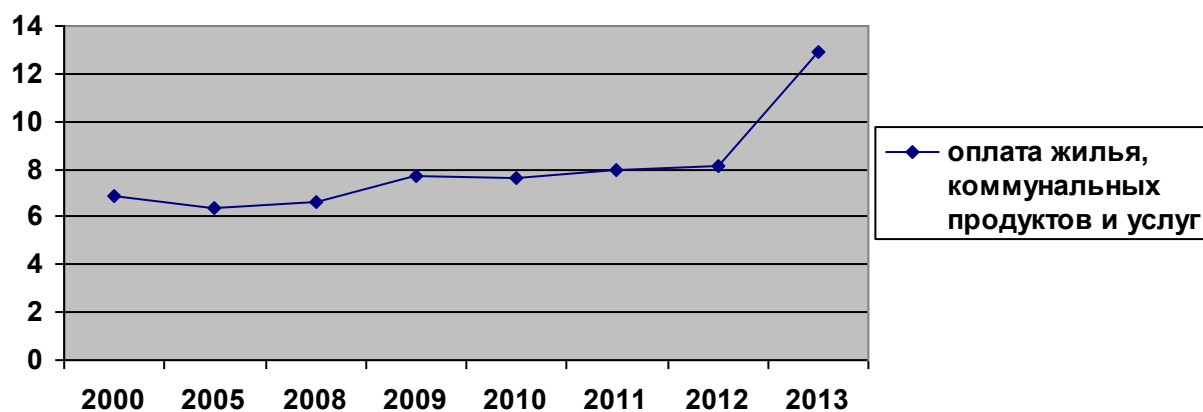

Рис. В.29. Динамика доли расходов на ОЖН в совокупных расходах домохозяйств (в среднем за месяц в расчете на одно домохозяйство) [401]

ДОДАТОК Д

Таблица Д.1.

Общие принципы подготовки и принятия управленческих решений

№ п/п	Принципы	Условия реализации
1	Принцип системности и многовариантности разрабатываемых решений	Требует соблюдения требований системного подхода к управлению сбалансированным развитием системы ОЖН, в том числе целенаправленности управленческих воздействий, наличия контура обратной связи.
2	Принцип научной обоснованности	Требует использования современных научно обоснованных методов, моделей и подходов к управлению при подготовке и принятии решений.
3	Принцип синергии	Требует, чтобы каждое принимаемое решение рассматривалось в комплексе с другими решениями и управляющими воздействиями для учета возможного синергического эффекта и его последствий.
4	Принцип динамичности	Требует обеспечения гибкости и адаптивности системы управления к динамике системы ОЖН и ее макроэкономического окружения.
5	Принцип эффективности	Предполагает позитивные результаты управляющего воздействия, как для субъекта, так и для объекта управления.
6	Принцип экономической безопасности	Предусматривает соблюдение требований обеспечения безопасности при принятии управленческих решений и осуществлении управленческих воздействий.
7	Принцип экономического протекционизма	Предусматривает по отношению к реализации приоритетных для системы ОЖН мер, направленных на обеспечение ее устойчивости путем создания особых условий (экономических режимов).

Таблица Д.2.

**Превышение затрат на услуги ОЖН других потребителей
над затратами домохозяйств**

№ п/п	Виды услуг, единица	Превышение затрат бюджетных организаций над затратами домохозяйств ($Z_{бю} : Z_{дох}$)	Превышение затрат прочих потребителей над затратами домохозяйств ($Z_{пр} : Z_{дох}$)	Превышение затрат специализированных теплоснабжающих предприятий над затратами домохозяйств ($Z_{тсп} : Z_{дох}$)
1	Централизованное отопление, 1 кв.м.	3,73	4,9	-
2	Горячее водоснабжение, 1 куб.м.	3,48	3,5	-
3	Водоснабжения и водоотведения, 1 куб.м.	1,76	1,76	1,32

Таблица Д.3.

Причинно-следственный анализ возникновения ЭДБ системы ОЖН

№ п/п	Дисбалансы	Причины возникновения
1.	ЭДБ 1	ЭДБ 2, ЭДБ 3, ЭДБ 7, ЭДБ 12.
2.	ЭДБ 2	ЭДБ 1, ЭДБ 7, ЭДБ 12.
3.	ЭДБ 3	ЭДБ 1, ЭДБ 7, ЭДБ 9.
4.	ЭДБ 4	ЭДБ 1, ЭДБ 3, ЭДБ 9.
5.	ЭДБ 5	ЭДБ 1, ЭДБ 2, ЭДБ 3.
6.	ЭДБ 6	ЭДБ 4, ЭДБ 5, ЭДБ 9.
7.	ЭДБ 7	ЭДБ 1, ЭДБ 8, ЭДБ 9, ЭДБ 11, ЭДБ 12.
8.	ЭДБ 8	ЭДБ 6, ЭДБ 7, ЭДБ 9.
9.	ЭДБ 9	ЭДБ 7, ЭДБ 11, ЭДБ 12.
10.	ЭДБ 10	ЭДБ 8, ЭДБ 11, ЭДБ 12.
11.	ЭДБ 11	ЭДБ 6, ЭДБ 7, ЭДБ 9.
12.	ЭДБ 12	ЭДБ 4, ЭДБ 5, ЭДБ 9

Таблица Д.4.

Определение механизмов воздействия на ЭДБ системы ОЖН с использованием подхода теории ограничений

ЭДБ системы ОЖН	Источники возникновения	Область ограничения	Ограничивающие факторы	Механизмы воздействия
ЭДБ 1.	Низкий уровень инновационного развития системы ОЖН.	Снижение ресурсоемкости услуг, сокращение доли дорогостоящих энергоресурсов в общем объеме затрат	Инновационный	Управление инновациями
ЭДБ 2.	Низкий уровень инновационного развития системы ОЖН.	Снижение ресурсоемкости услуг, сокращение доли дорогостоящих энергоресурсов	Инновационный	Управление инновациями
ЭДБ 3.	Низкий уровень инвестиционных вложений в систему ОЖН.	Расширение спектра услуг, повышение их качества	Инвестиционный.	Управление инвестициями
ЭДБ 4.	Низкий уровень инвестиционных вложений в систему ОЖН.	Расширение спектра услуг, повышение их качества	Инвестиционный.	Управление инвестициями
ЭДБ 5.	Высокий уровень затрат потребителей на приобретение услуг	Повышение платежеспособного спроса на услуги	Затратный	Управление затратами
ЭДБ 6.	Высокий уровень затрат потребителей на приобретение услуг.	Повышение платежеспособного спроса на услуги	Затратный	Управление затратами
ЭДБ 7.	Высокий уровень затрат на производство и предоставление услуг	Повышение инвестиционных возможностей субъектов хозяйствования-поставщиков услуг	Затратный	Управление затратами
ЭДБ 8.	Низкий уровень цены на услуги ОЖН, не покрывающий уровень тарифообразующих затрат (ТОЗ)	Повышение рентабельности субъектов хозяйствования - поставщиков услуг	Ценовой	Управление ценой (тарифное регулирование)
ЭДБ 9.	Низкий уровень инвестиционных вложений в систему ОЖН.	Сокращение необоснованных потерь	Инвестиционный.	Управление инвестициями
ЭДБ 10.	Низкий уровень инновационного развития системы ОЖН.	Увеличение доли экологически безопасных объектов инфраструктуры	Инновационный	Управление инновациями
ЭДБ 11.	Высокий уровень затрат на производство и предоставление услуг.	Повышение инвестиционных возможностей субъектов хозяйствования-поставщиков услуг	Затратный	Управление затратами
ЭДБ 12.	Низкий уровень инновационного развития системы ОЖН.	Повышение ресурсо- и энерго-эффективности производства и поставки услуг.	Инновационный	Управление инновациями

Таблица Д.5.

Характеристики системы управления ЭДБ системы ОЖН

ЭДБ системы ОЖН	Цель управления	Субъекты управления	Объекты управления
1	2	3	4
ЭДБ 1.	Повышение инновационной активности системы ОЖН	Субъекты управления на мегоуровне.	Инновации
ЭДБ 2.	Повышение инновационной активности системы ОЖН	Субъекты управления на мегоуровне.	Инновации
ЭДБ 3.	Увеличение притока инвестиций в систему ОЖН	Субъекты управления на макроуровне.	Инвестиции
ЭДБ 4.	Увеличение притока инвестиций в систему ОЖН	Субъекты управления на макроуровне.	Инвестиции
ЭДБ 5.	Увеличение тарифов на услуги ОЖН до уровня, обеспечивающего прибыльность	Субъекты управления на мезоуровень.	Цена
ЭДБ 6.	Сокращение ТОЗ на предоставление услуг ОЖН	Субъекты управления на микроуровне.	Затраты
ЭДБ 7.	Сокращение ТОЗ на предоставление услуг ОЖН	Субъекты управления на микроуровне.	Затраты
ЭДБ 8.	Увеличение тарифов на услуги ОЖН до уровня, обеспечивающего прибыльность	Субъекты управления на мезоуровне.	Цена
ЭДБ 9.	Увеличение притока инвестиций в систему ОЖН.	Субъекты управления на макроуровне.	Инвестиции
ЭДБ 10.	Повышение инновационной активности системы ОЖН	Субъекты управления на мегоуровне.	Инновации
ЭДБ 11.	Сокращение ТОЗ на предоставление услуг ОЖН	Субъекты управления на микроуровне.	Затраты
ЭДБ 12.	Повышение инновационной активности системы ОЖН.	Субъекты управления на мегоуровне.	Инновации

Рис. Д.1. Взаимосвязь законов, принципов и научно-методических подходов, обеспечивающих построение механизма управления сбалансированным развитием системы ОЖН

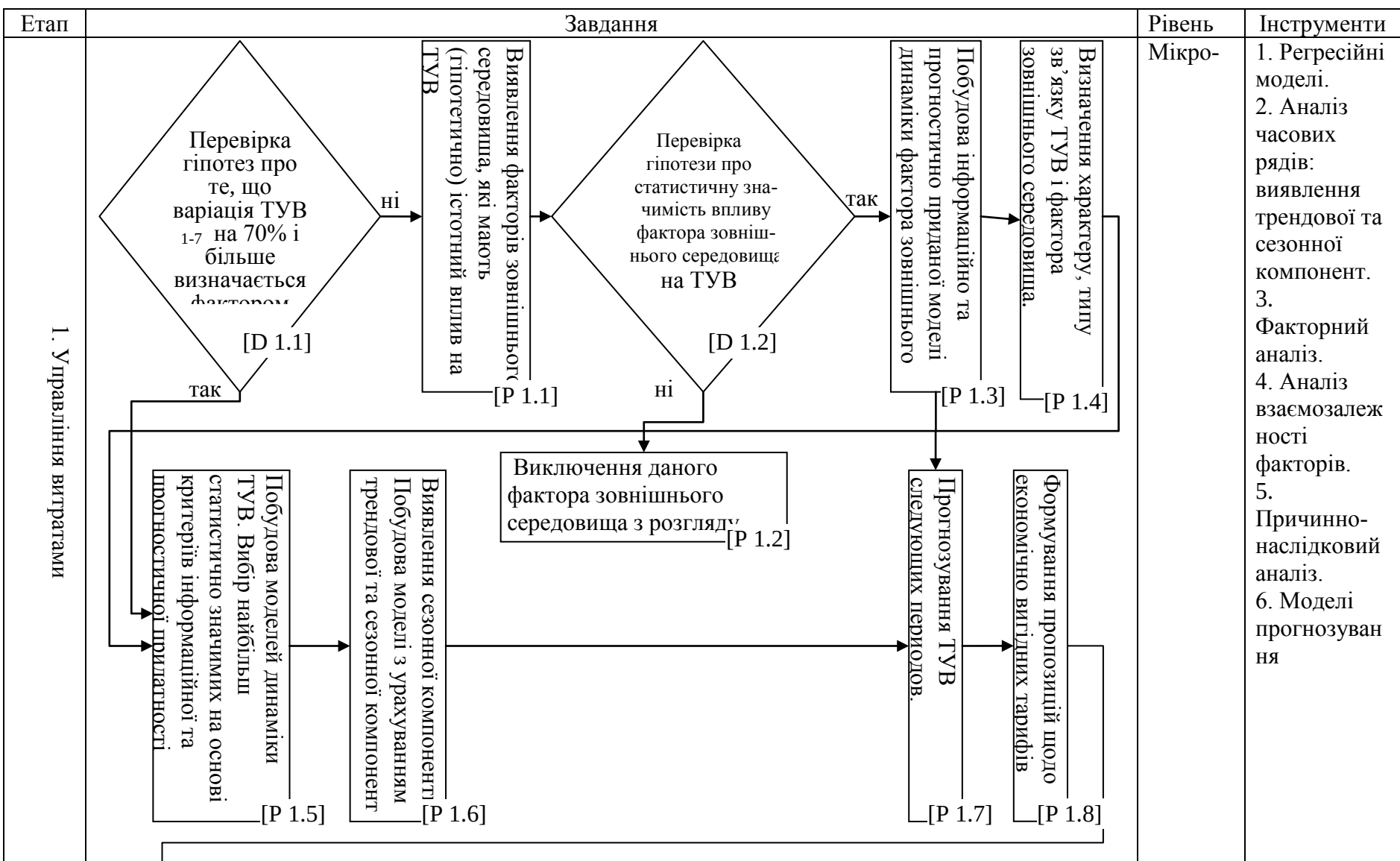
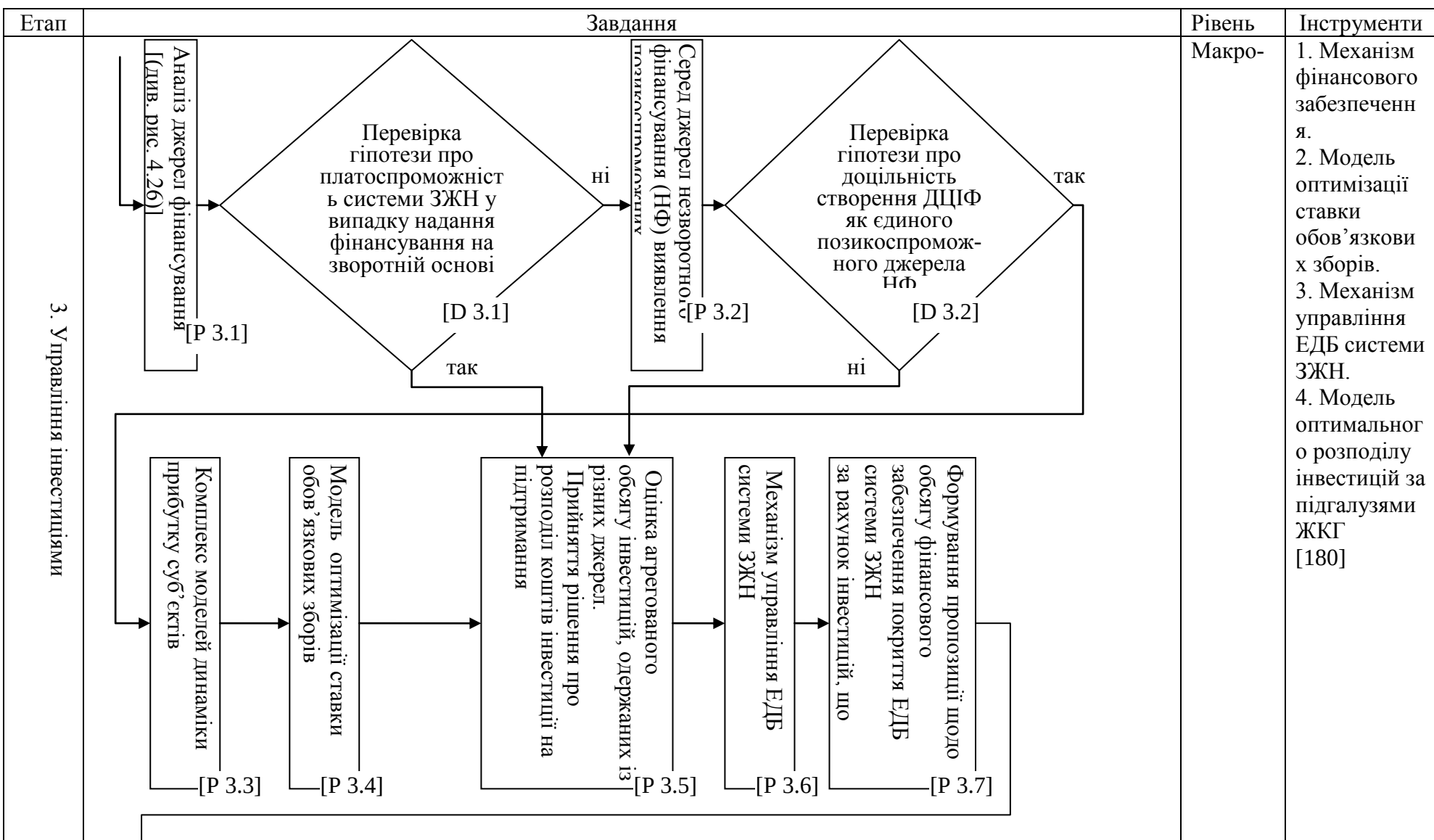

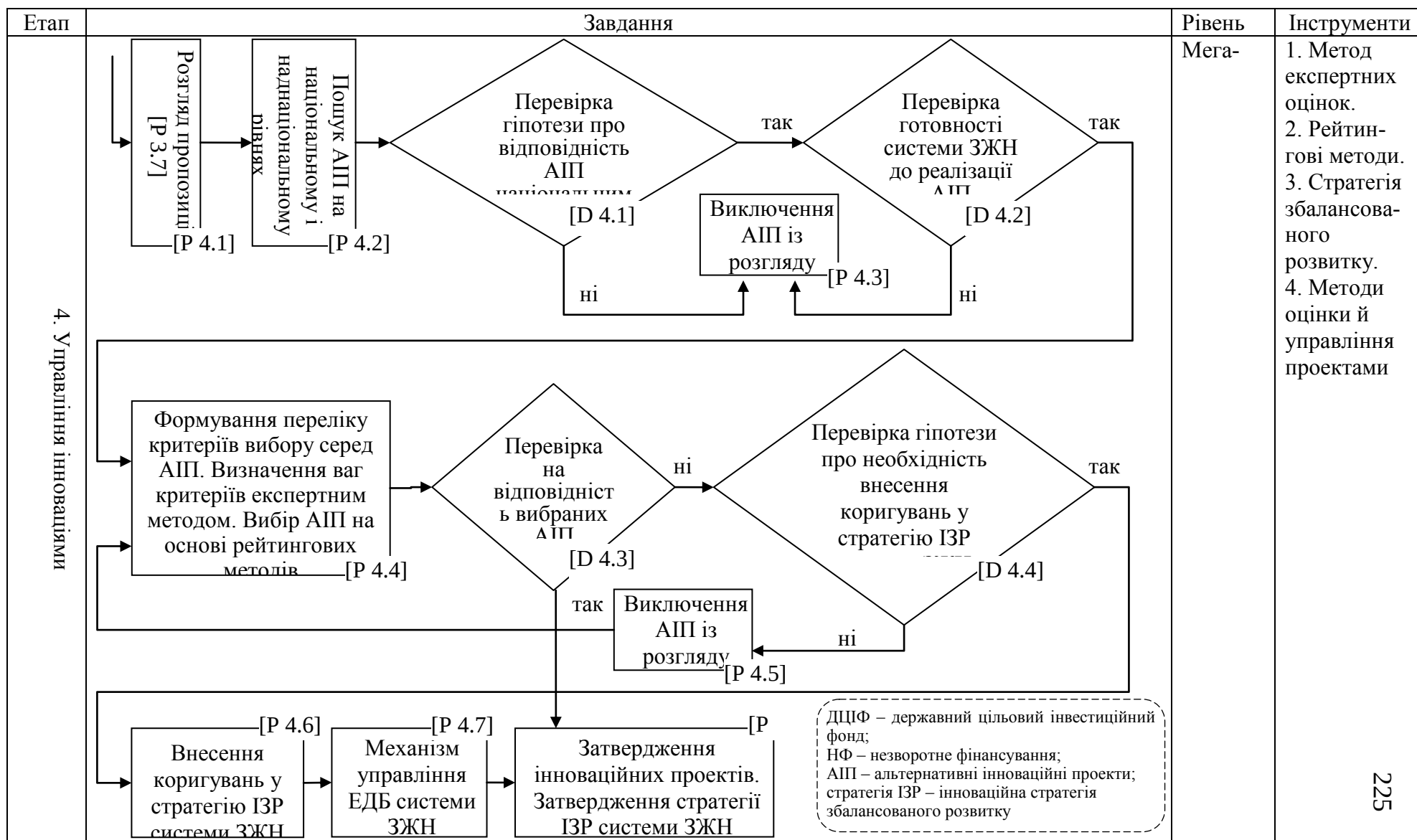
Рис. Д. 2. Механізм управління збалансованим розвитком системи ЗЖН

Етап	Завдання	Рівень	Інструменти
2. Управління ціною	<pre> graph TD P21[Розгляд одержаних пропозицій щодо економічно виправданих тарифів з точки зору виробників послуг ЗЖН [P 2.1]] --> P22[Алгоритм структурування проблемної ситуації в тарифоутворенні на ринку послуг ЗЖН [P 2.2]] P22 --> D21{Аналіз пропозицій щодо економічно виправданих тарифів з точки зору інших учасників [D 2.1]} D21 -- не відповідає --> P23[Визначення паритету, узгодження інтересів різних учасників ринку [P 2.3]] D21 -- відповідає --> P24[Формування ринково-орієнтованого тарифу [P 2.4]] P24 --> D22{Затвердження тарифу [D 2.2]} D22 -- ні --> P23 D22 -- так --> P25[Механізм управління ЕДБ системи ЗЖН [P 2.5]] P25 --> P26[Формування пропозицій щодо обсягу фінансового забезпечення покриття ЕДБ [P 2.6]] P26 --> P23 </pre>	Мезо-	1. Алгоритм структурування проблемної ситуації в тарифоутворенні на ринку послуг ЗЖН. 2. Механізм управління ЕДБ системи ЗЖН. 3. Умова збалансованого розвитку системи ЗЖН

Продовження рис. Д. 2. Механізм управління збалансованим розвитком системи ЗЖН

Продовження рис. Д. 2. Механізм управління збалансованим розвитком системи ЗЖН

Продовження рис. Д. 2. Механізм управління збалансованим розвитком системи ЗЖН

ДОДАТОК Ж

Таблица Ж.1.

Факторы проблемной ситуации в системе ОЖН [189]

Субъекты	Тип фактора	
Производители услуг	Кадры Состояние оборудования, энергосбережение, надежность энергоснабжения. Рациональное расходование ресурсов. Управление затратами. Объем выбросов и загрязнение окружающей среды.	<i>F1</i>
Потребители услуг	Оппортунистическое поведение. Объем потребления. Соотношение «цена/качество. Энерго- и ресурсосбережение. Степень свободы выбора поставщика и услуг. Уровень недовольства. Общественная инициатива и мотивация.	<i>F2</i>
Органы власти	Платежеспособность. Социальная поддержка потребителей. Инвестиционные предложения. Налоги, кредиты, Экономическое стимулирование. Ответственность. Концепция развития рынка. Административные барьеры. Имущественные права. Бюджетное финансирование. Плата за выбросы.	<i>F3</i>
Регулирующие органы	Нормы потребления. Перекрестное субсидирование. Учет платежеспособности. Тарифы. Норма рентабельности. Публичность и открытость тарифной политики. Баланс интересов участников рынка. Стимулирование инвестиций.	<i>F4</i>
Инвесторы	Социальная ответственность. Энергосберегающие технологии. Эффективные виды топлива. Децентрализация. Качество управления. Финансовая оптимизация. Конкуренция. Лоббирование интересов. Партнерство с властью. Риски инвестирования. Преференции. Гарантии возврата. Имущественные отношения. Объем выбросов и загрязнение окружающей среды.	<i>F5</i>

где $F_1, \dots, F_n$ – множество факторов, участвующих в формировании проблемной ситуации.

Таблица Ж.2.

Распределение факторов процесса тарифообразования по категориям и субъектам [189]

Группы факторов Субъекты	Социальные (S)	Технологические (Т)	Экономические (En)	Политические (Р)	Законодательные (L)	Экологические (El)
Производители услуг	Кадры	Состояние оборудования, энергосбережение, надежность энергоснабжения	Рациональное расходование ресурсов. Управление затратами	-	-	Объем выбросов и загрязнение окружающей среды
Потребители услуг	Оппортунистическое поведение. Объем потребления	Соотношение «цена/качество». Энерго- и ресурсосбережение	Степень свободы выбора поставщика и услуг	Уровень недовольства. Общественная инициатива и мотивация	-	-
Органы власти	Платежеспособность. Социальная поддержка потребителей.	Инвестиционные предложения	Налоги, кредиты, Экономическое стимулирование	Ответственность. Концепция развития рынка. Административные барьеры	Имущественные права. Бюджетное финансирование	Плата за выбросы
Регулирующие органы	Нормы потребления. Перекрестное субсидирование. Учет платежеспособности.	-	Тарифы. Норма рентабельности	Публичность и открытость тарифной политики. Баланс интересов участников рынка	Стимулирование инвестиций	-
Инвесторы	ответственность	Энергосберегающие технологии. Эффективные виды топлива. Децентрализация	Качество управления. Финансовая оптимизация. Конкуренция	Лоббирование интересов. Партнерство с властью. Риски инвестирования	Преференции. Гарантии возврата. Имущественные отношения.	Объем выбросов и загрязнение окружающей среды

Формализация процесса распределение факторов [189]

Группы факторов Субъекты	Социальные (S)	Технологические (T)	Экономические (En)	Политические (P)	Законодательные (L)	Экологические (El)
Производители услуг	SF1	TF1	EnF1	-	-	ElF1
Потребители услуг	SF2	TF2	EnF2	PF2	-	-
Органы власти	SF3	TF3	EnF3	PF3	LF3	ElF3
Регулирующие органы	SF4	-	EnF4	PF4	LF4	-
Инвесторы	SF5	TF5	EnF5	PF5	LF5	ElF5

где S; T; En; P; L; El – категории множества факторов (соответственно: социальные, технологические; экономические; политические; законодательные; экологические).

Пример представления результатов системного исследования проблемной ситуации [465]

N п/ п	Элемент объекта анализа	Определяемые факторы	Кате- гория	Тип	Направление и характер воздействия	
					возмо- жность	угроза
1	Элемент 1	F1	S	сильный	Элемент 2	
		F3	El	слабый	Элемент 1	
		F4	En	слабый	–	Элемент 3
	Элемент 2	F2	P	сильный	Элемент 1	
		F5	L	сильный	–	Элемент 3

Таблица Ж.5.

**Сравнительная характеристика ценовых и инвестиционной модели управления
финансовым обеспечением системы ОЖН**

Характеристика Моделей	Ценовые модели			Инвестиционная модель (авторский подход)
	Остаточная	Институциональная	Планово-директивная	
Макроэкономический регулятор деятельности ОЖН	Ценовой			Инвестиционный финансовый механизм
	рыночный механизм	финансовый механизм	хозяйственный механизм командной экономики	
Объект макроэкономического регулирования	Цена на услуги ОЖН			Инвестиции в ОЖН
Подходы к представлению услуг ОЖН как товара	Потребительский			Инвестиционный
Подходы к государственной политике в области развития системы ОЖН	Расходы на ОЖН формируются рынком. Ограниченные государст- венные расходы на ОЖН.	Политика дефицитного финансирования потребностей системы ОЖН	Низкие приоритеты расходов на ОЖН, которые устанавливаются государственным планом.	Расходы на ОЖН рассматриваются как инвестиции государства в развитие экономики.
Источники и уровень финансового обеспечения дефицита ресурсов для развития системы ОЖН	Средства государственного бюджета			Привлечение инвестиций из высокорентабельных отраслей. Полное.
	Минимальное	Максимальное	Полное или частичное по остаточному принципу	
Характер государственного регулирования деятельности ОЖН	Отсутствие государственного регулирования	Ценовое регулирование экономических процессов в развитии системы ОЖН как естественной монополии.	Непосредственное и монопольное регламентирование ценообразования на услуги ОЖН	Регулирование инвестиционных процессов с целью сбалансированного развития системы ОЖН
Экономические формы государственного регулирования	Прямое регулирование			Прямое и косвенное регулирование

**Чистая прибыль субъектов экономики
в фактических ценах, млн.грн. [344]**

Год	Нефинансовые корпорации	Финансовые корпорации	Сектор общего государственного управления	Домашние хозяйства	Некоммерческие организации, обслуживающие домашние хозяйства	Оплата услуг финансовых посредников	Вся экономика
2003	38420	5554	0	36330	0	-4280	76024
2004	55279	12092	0	43828	0	-5275	105924
2005	59102	8126	0	58404	0	-7402	118230
2006	76775	10819	0	69186	0	-13009	143771
2007	114876	19902	0	95203	0	-22098	207883
2008	140330	37965	0	131139	0	-36538	272896
2009	122757	37804	0	129760	0	-50849	239472
2010	140814	40216	0	160025	0	-45814	295241
2011	168423	29970	0	200230	0	-45649	352974
2012	103253	21993	0	224920	0	-58783	350166
2013	166918	40196	0	232165	0	-65409	397385
2014	178721	43424	0	253486	0	-72034	430317

Таблица Ж.7.

Уровни инновационного развития системы ОЖН [497]

Инновационный потенциал Инновационный климат	Высокий	Средний	Низкий
Благоприятный	высокий		кризисный
Средний		средний	кризисный
Неблагоприятный	средний	низкий	низкий

 – уровень инновационного развития системы ОЖН

Шкала Харрингтона

№ п/п	Содержательное описание градаций	Численное значение
1	Очень высокая	1,0 – 0,8
2	Высокая	0,8 – 0,63
3	Средняя	0,63 – 0,37
4	Низкая	0,37 – 0,2
5	Очень низкая	0,2 – 0,0

Обобщение подходов к определению понятия «устойчивость»

Современные подходы к определению понятия «устойчивость»	Ограничения в использовании при определении понятия «устойчивость системы ОЖН»
Некоторое свойство связанной, действующей, постоянной, целостной системы	При отсутствии взаимодействия с другими системами такая система становится статичной
Комплекс взаимовлияющих свойств деятельности по управлению	Не раскрывает внутреннего состояния самой системы и не позволяет дать ответ на вопрос, за счет чего обеспечивается ее устойчивость
Процесс обеспечения рентабельности деятельности экономической системы за счет эффективного использования ресурсов	Не раскрываются другие цели процесса, кроме названной
Наличие потенциала для устойчивого развития	Ориентация на будущее не исключает необходимости отслеживать текущую деятельность

**Преимущества, ограничения и практические результаты
использования концессионных схем для инновационного развития
системы ОЖН Украины**

Преимущества	Ограничения	Анализ практических результатов использования
1	2	3
Расширение круга потенциальных инвесторов	Отсутствие механизма проведения конкурсов по отбору концессионеров, заключения концессионных договоров, а также осуществления контроля над их исполнением	Претендент на управление «Луганскводоканалом», согласно выдвинутому областным советом требованию, должен был иметь опыт работы не менее пяти лет в городе с численностью населения более трех миллионов. Далеко не все европейские столицы имеют такую численность.
Обеспечение качества и надежности обслуживания потребителей услуг.	Повышение тарифов до мирового уровня	ООО «Артемовск-Энергия», дочерней компанией литовской группы E-Energija, в 2008 году установлен тариф, превышающий в 2 раза средний по стране.
Использование инвестиций непосредственно на месте реализации проекта	Отсутствие конкуренции	Опыт зарубежных стран, в частности Франции, показывает, что имеется тенденция к пролонгации уже действующих контрактов и использованию процедуры переговоров с одними и теми же компаниями.
Реконструкция и модернизация объектов ОЖН в результате реализации проектов	По истечении срока концессии потребуются новая модернизация	На протяжении срока действия концессионного договора перед инвесторами возникает дилемма: выполнять инвестиционную программу по модернизации объекта ОЖН или покрывать убытки, имеющие место в результате несовершенства тарифной политики.
Возврат модернизированных объектов по истечению срока действия договора	Высокая вероятность невозврата объектов ОЖН	В соответствии с действующим законодательством, увеличение за время концессии стоимости имущества на 25 % дает концессионеру право на выкуп этого имущества на льготных условиях. Учитывая, значительный износ основных фондов (60 - 70 %), первоначальная стоимость имущества невелика. А вновь приобретенное имущество является собственностью концессионера.

Продолжение табл. Ж.10.

1	2	3
Возможность вывода коммунальных предприятий из аварийного состояния	Возможность коррупции в связи с несовершенством нормативной базы	По мнению директора Международного института приватизации, управления собственностью и инвестиций А. Рябченко, «если власть не захочет сотрудничества с инвестором, он не выдержит тех требований, которые зафиксированы у нас в нормативных документах».
Обеспечение притока инвестиций из частного сектора в систему ОЖН	Отсутствие прозрачности	Отраслевое министерство по результатам изучения ситуации на арендуемых предприятиях сделало вывод: инвесторы не выполняют задекларированных обещаний, не проводят ремонтные работы, не занимаются заменой оборудования, «забывают» об инвестиционных договоренностях.
Надежность обязательств по обеспечению инновационной деятельности	Сомнительная надежность партнера	В соответствии с действующим законодательством, для регистрации в качестве претендента на концессию, достаточно уплатить регистрационный взнос в размере от одного до десяти необлагаемых минимумов. Такой незначительный взнос является предпосылкой появления на рынке услуг ОЖН «случайных» субъектов.

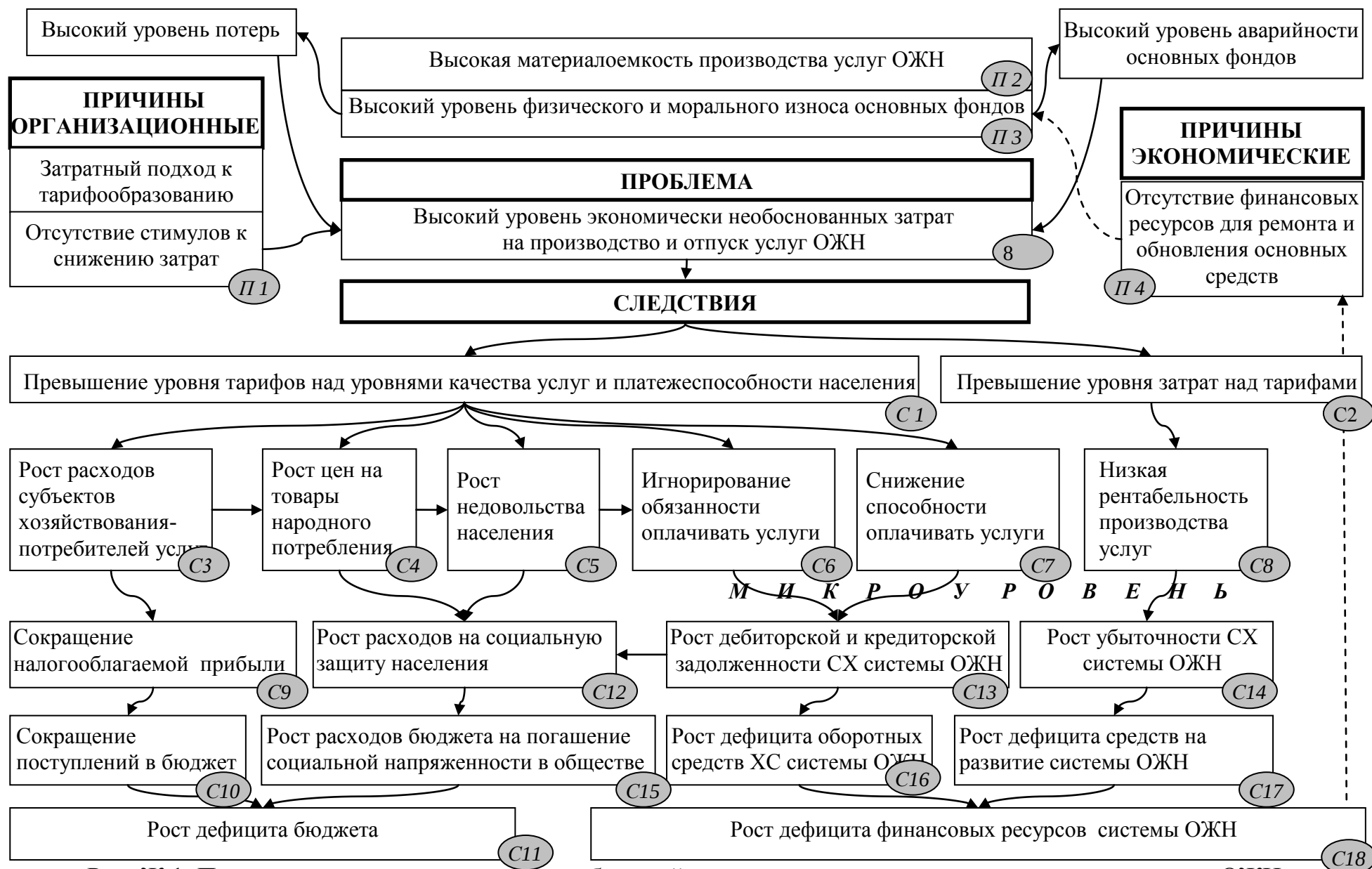

Рис. Ж.1. Причинно-следственные связи проблемной ситуации при управлении затратами в системе ОЖН

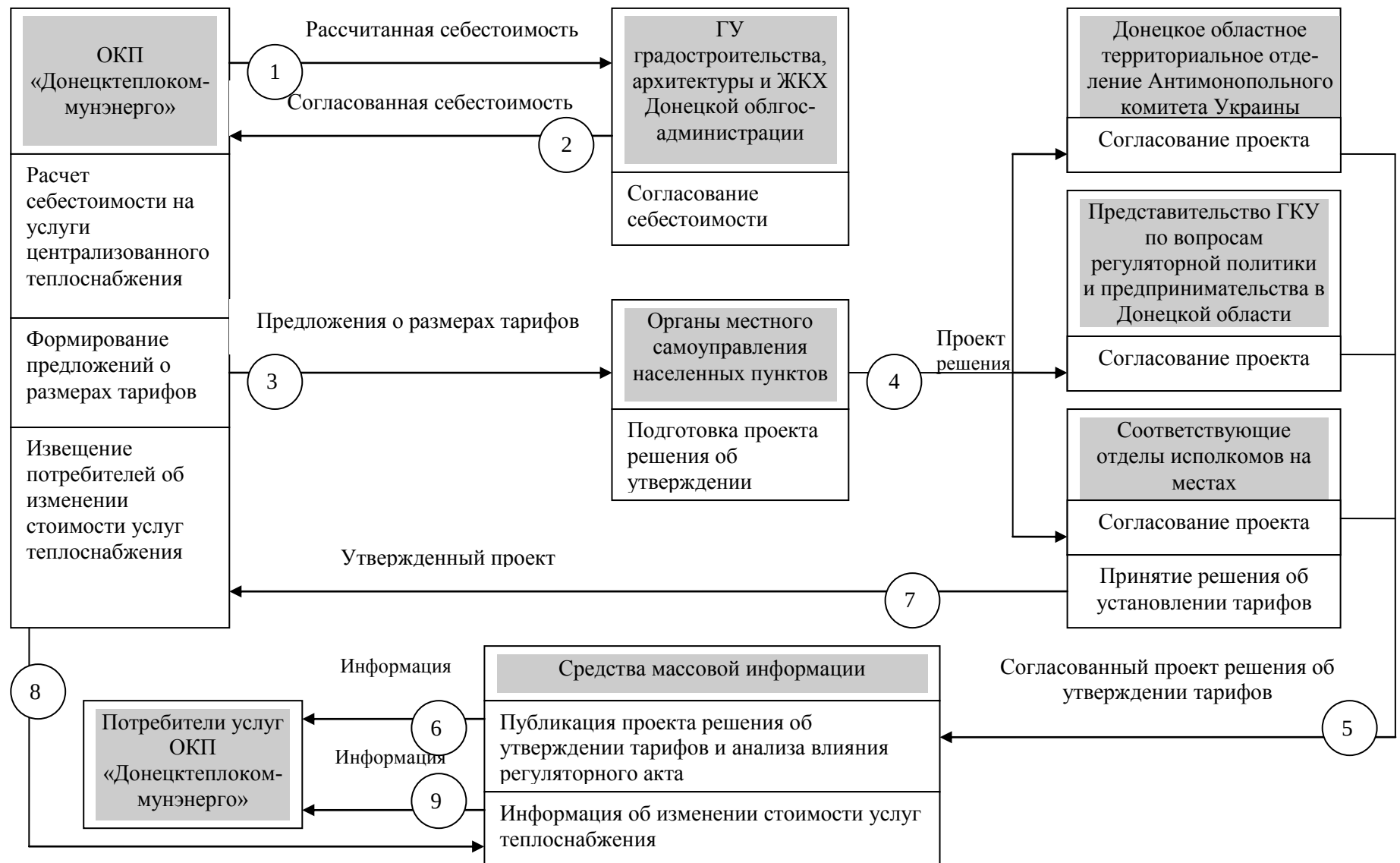

Рис. Ж.2. Действующий порядок утверждения тарифов на услуги централизованного теплоснабжения на примере ОКП «Донецктеплокоммунэнерго» [55]

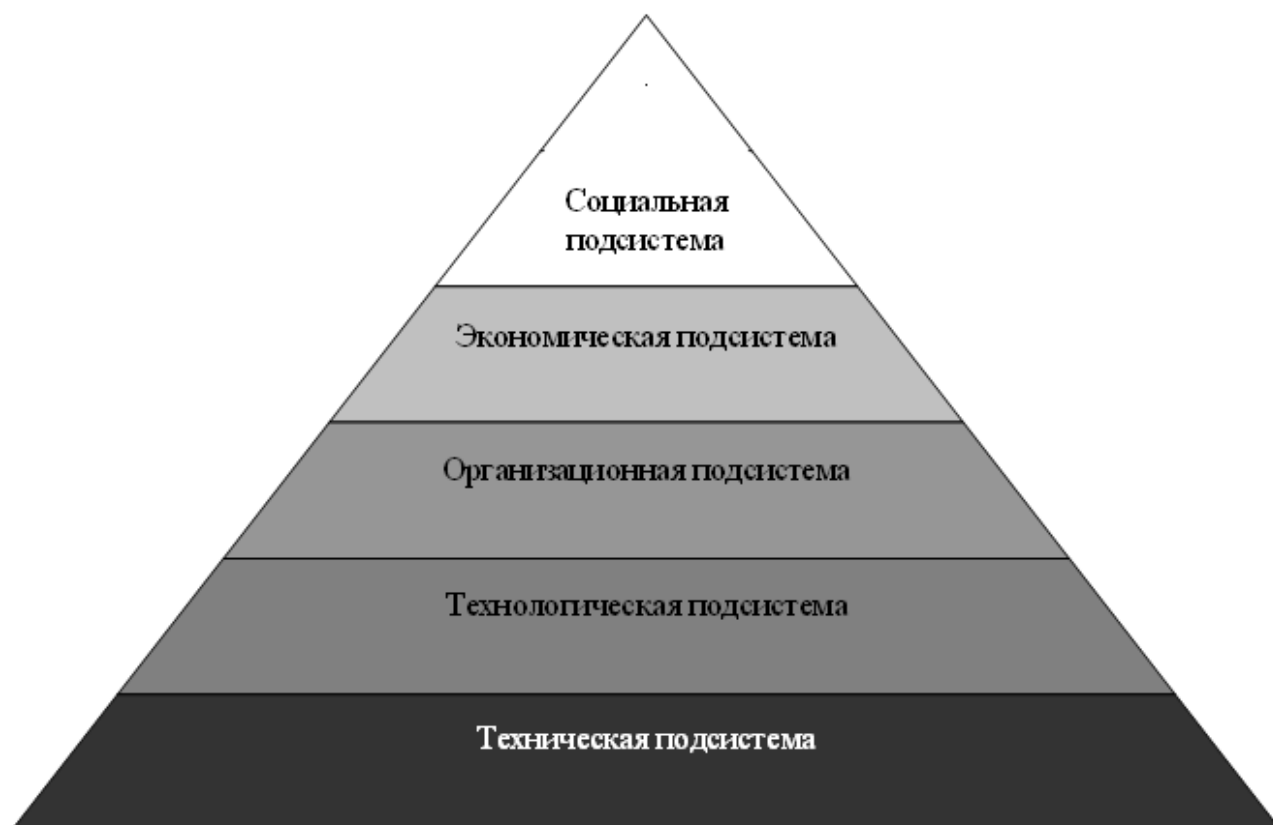

Рисунок Ж.3. Схема логического обоснования приоритетов подсистем в системе управления затратами на услуги ОЖН [209]

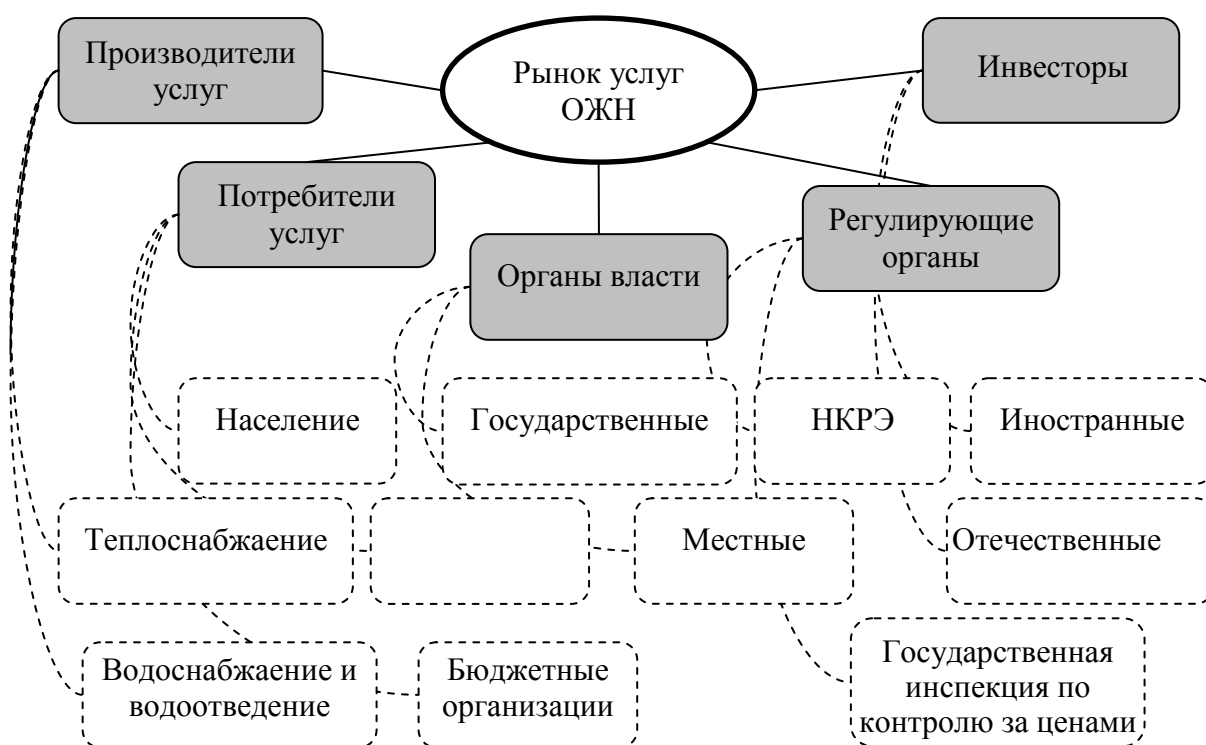

Рис. Ж.4. Декомпозиция рынка услуг ОЖН [189]

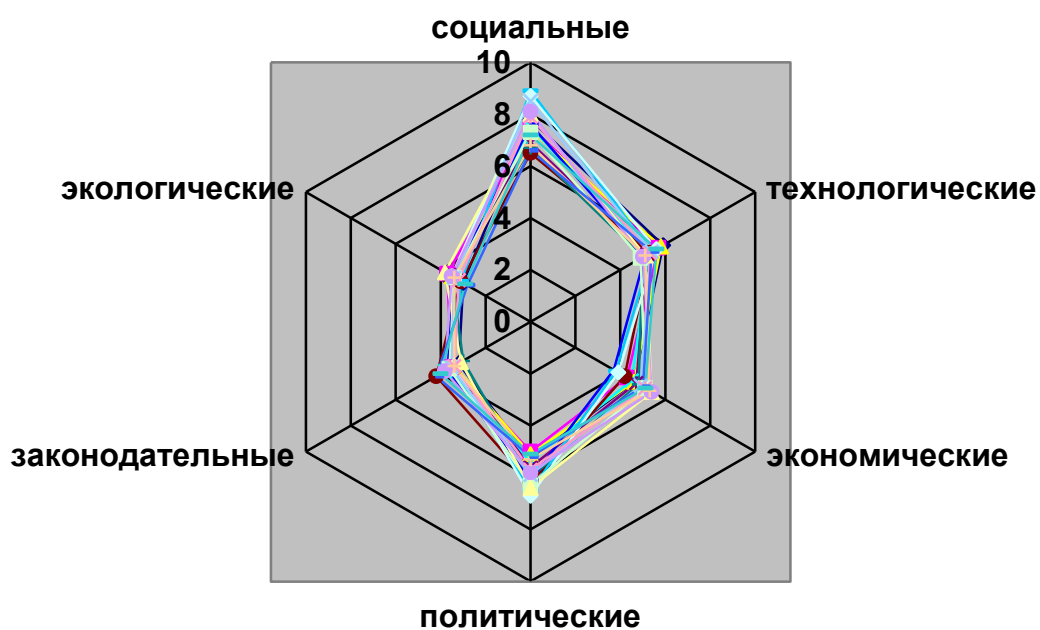

Рис. Ж.5. Оценка районов Донецкой области по *STEPLE*-факторам развития системы ОЖН [189]

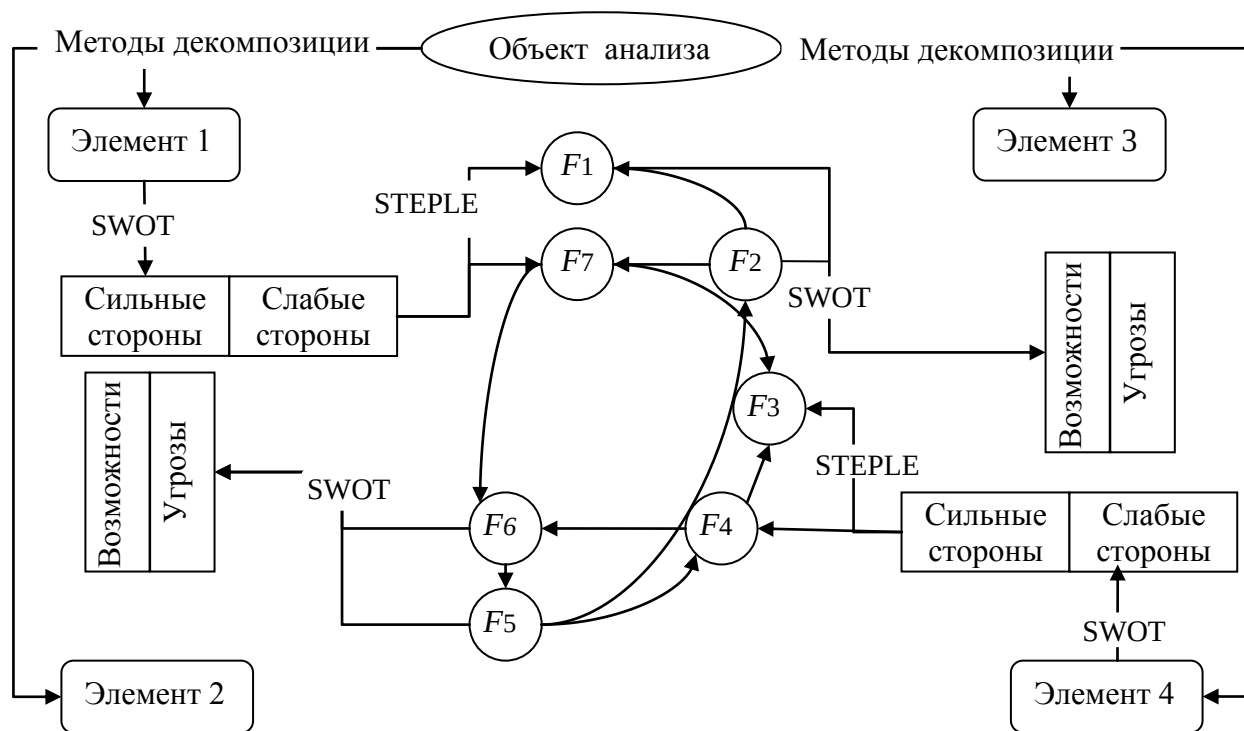

Рис. Ж.6. Совмещение методов декомпозиции, *SWOT* и *STEPLE*-анализа для исследования проблемной ситуации в ОЖН [189]

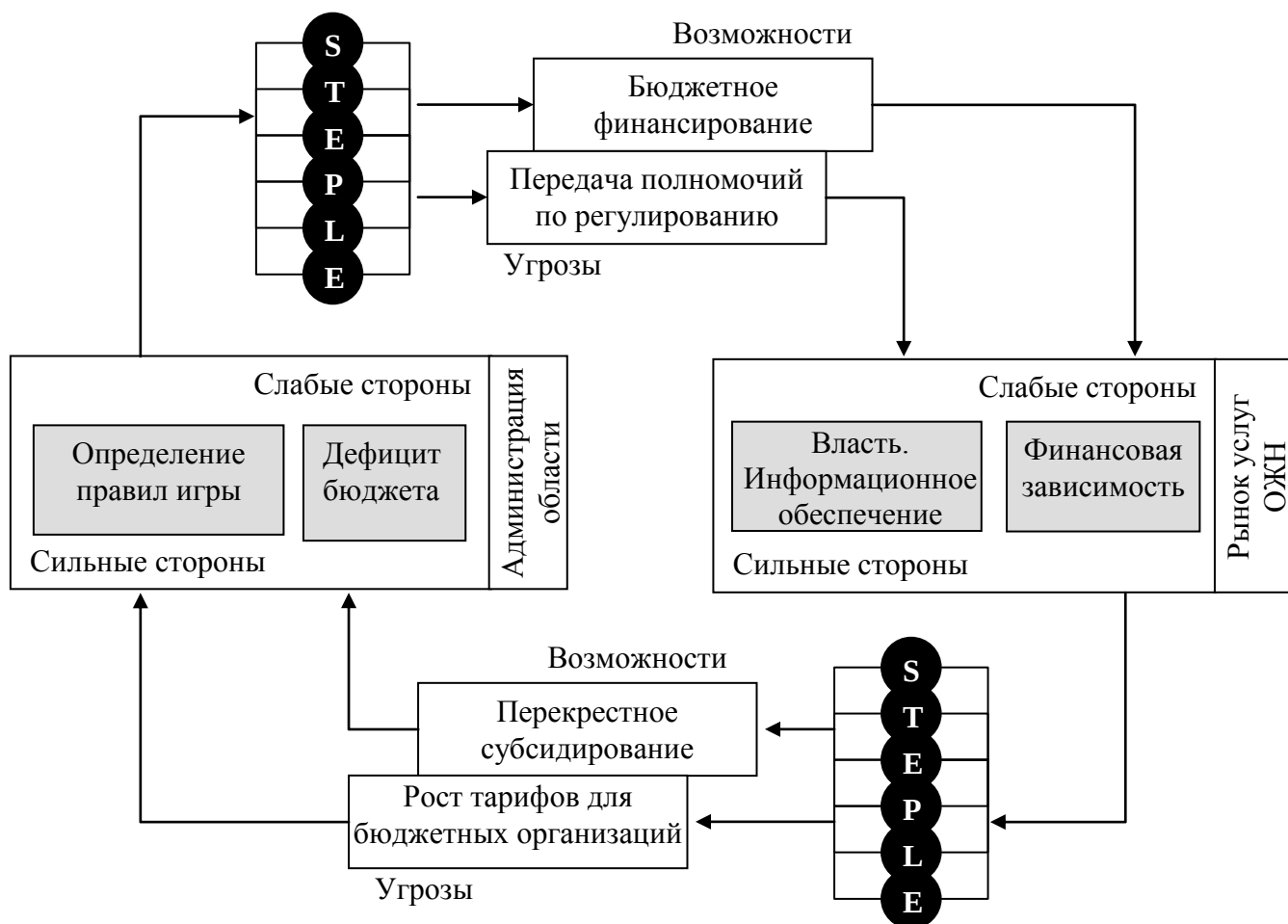

Рис. Ж.7. Определение вида и интенсивности связи между факторами тарифообразования на рынке ОЖН [189]

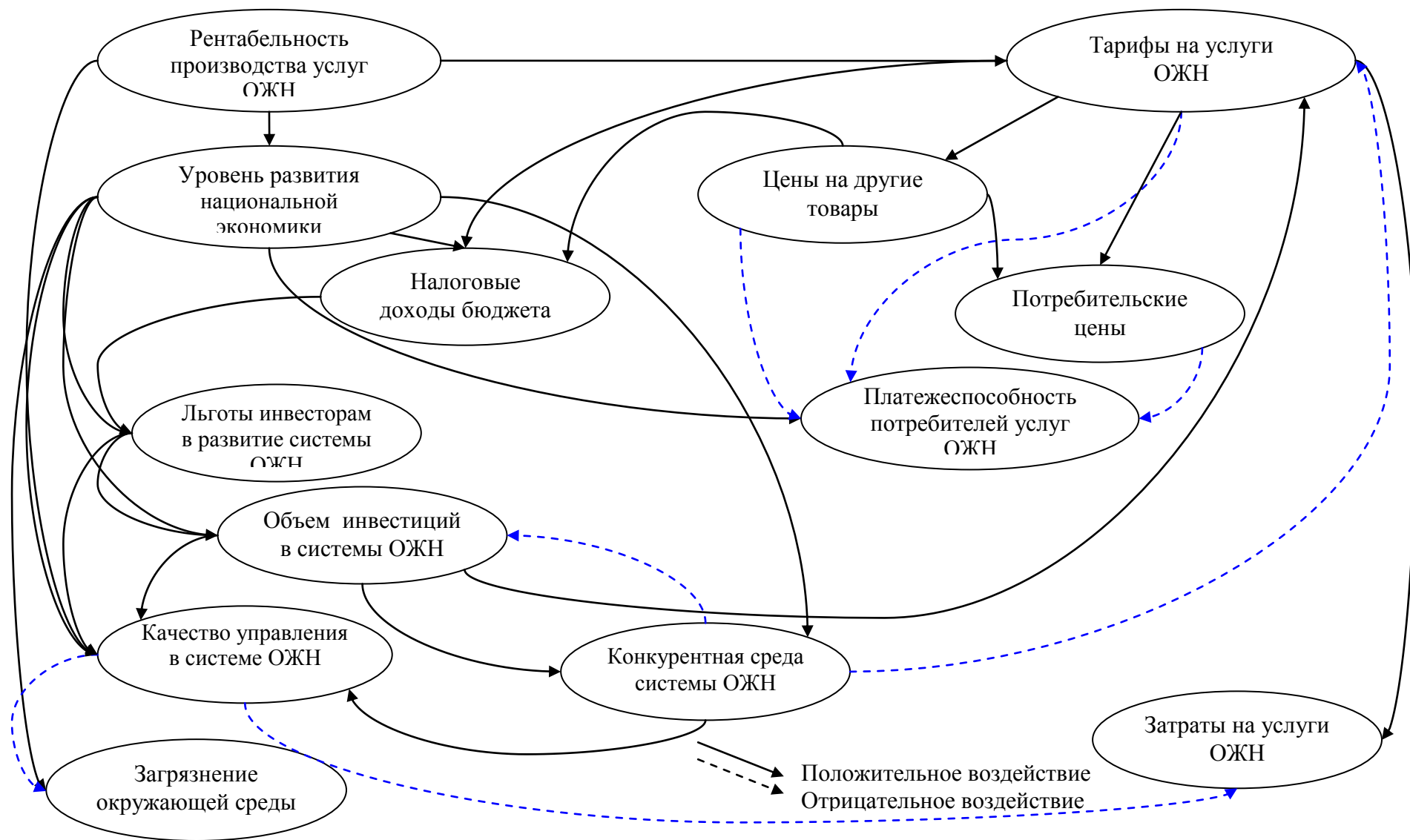

Рис. Ж.8. Взаимовлияние экономических факторов проблемной ситуации в системе ОЖН [189]

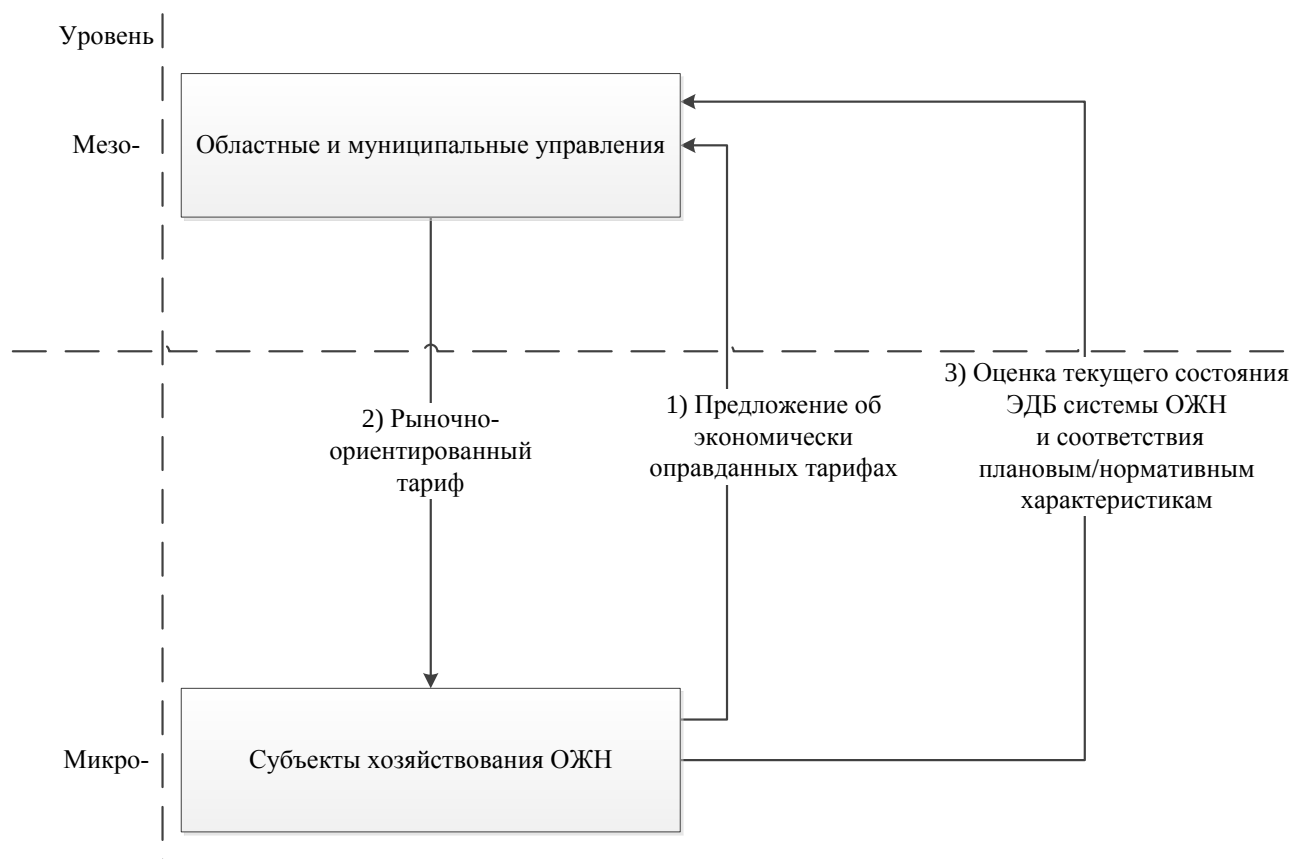

Рис. Ж.9. Система управления сбалансированным развитием системы ОЖН на мезоуровне

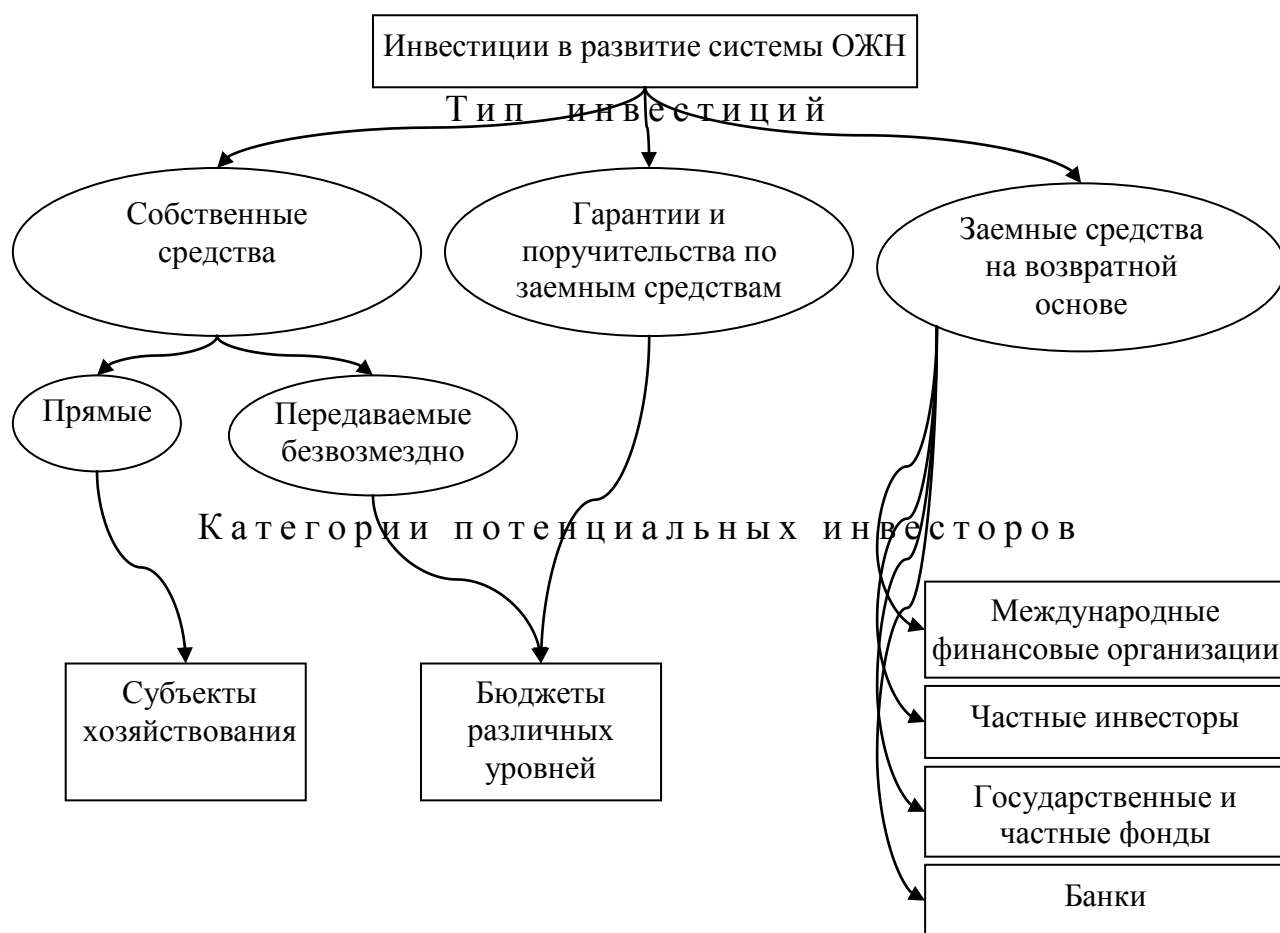

Рис. Ж.10. Структура инвестиционных ресурсов по источникам финансирования развития системы ОЖН

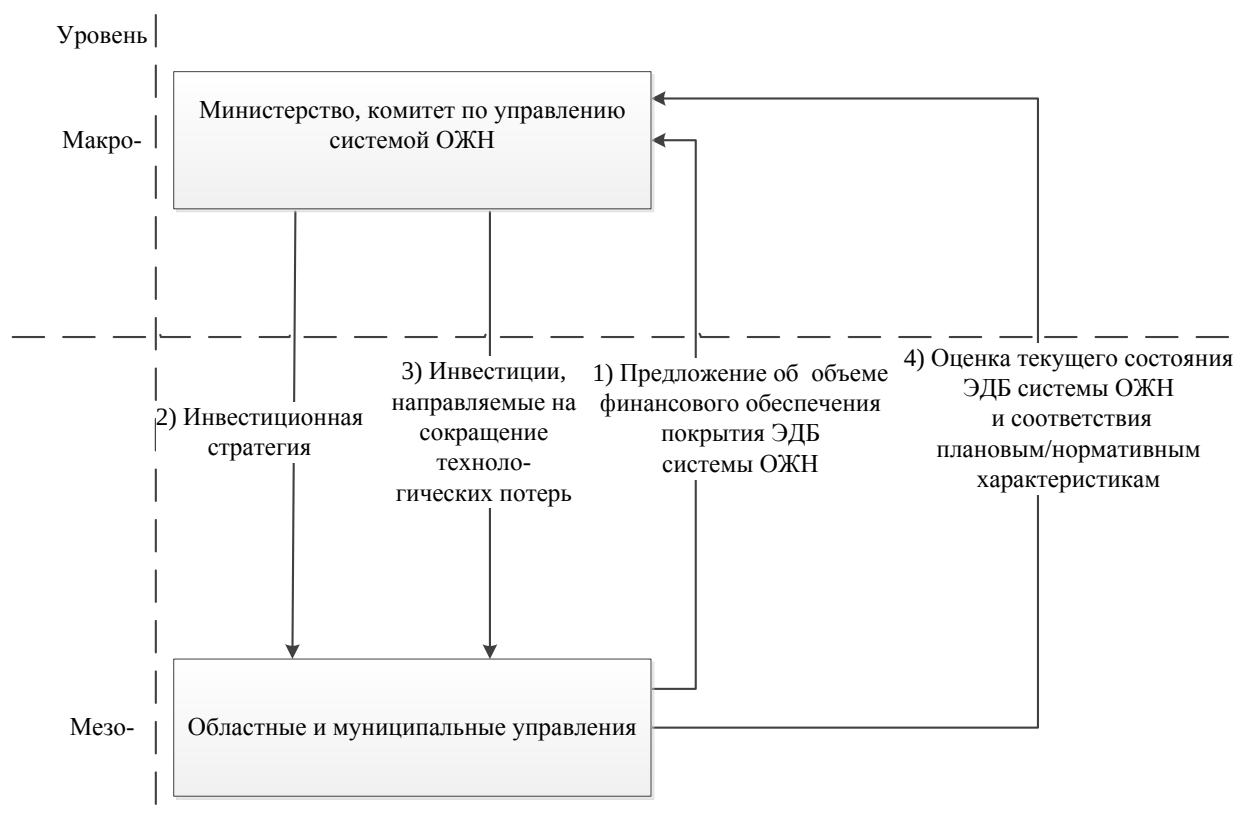

Рис. Ж.11. Система управления сбалансированным развитием системы ОЖН на макроуровне

Объем акционерного капитала иностранных инвесторов

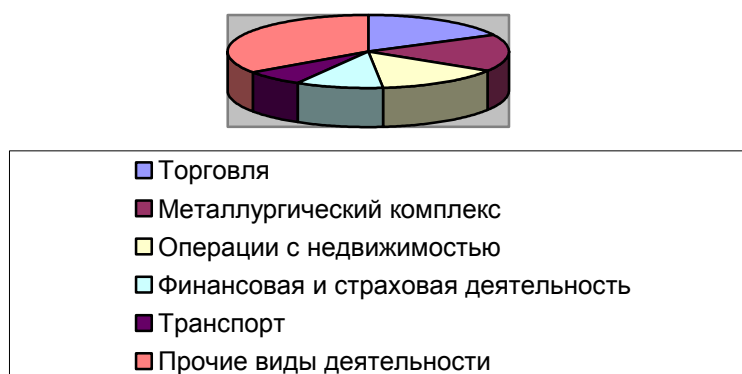

Рис. Ж.12. Отраслевая структура иностранного акционерного капитала, поступившего за все годы инвестирования в Донецкую область [377]

ДОДАТОК 3

Таблиця 3.1.

Сравнительный анализ подходов к формированию организационного обеспечения управления развитием

Автор, источник	Подход	Преимущества	Ограничения в использовании
1	2	3	4
Бобровская О.Ю., Інформаційні засади створення механізму регулювання економічного розвитку підприємств міста.	Функционально-содержательные и методологические аспекты организационного обеспечения развития предприятий промышленности.	Конкретизируют содержание заданий, последовательность и методику их решения, создают условия для более эффективного регулирования производства.	Основное внимание уделено внешним воздействиям, влияющим на развитие предприятий. Не обеспечивает достижения баланса интересов всех ЭА.
Бойко Е.И., В.Б. Войцеховский, Б.В.Гречаник и др. Організаційно-економічне забезпечення інноваційного розвитку промисловості регіону	Дифференцированный подход к созданию организационных структур управления нововведениями	Способствует объединению интересов предприятий, региональных и государственных органов власти при инновационном развитии, эффективному использованию финансовых средств, определению направлений модернизации производства.	Ориентирован исключительно на развитие предприятия за счет управления нововведениями. Не обеспечивает достижения баланса интересов всех ЭА.
Внукова Н.Н., Кузьминчук Н.В., Організаційне забезпечення стандартизації послуг виробничого характеру	Подходы к организационному обеспечению развития услуг производственного характера по основным направлениям и показателям деятельности промышленных предприятий.	Способствует позитивным изменениям в промышленности и создает условия для развития системы предоставления производственных услуг.	Направлены исключительно на развитие маркетинговых составляющих деятельности промышленных предприятий. Не обеспечивает достижения баланса интересов всех ЭА.
Глинская А.Е., Формування механізму забезпечення сталого розвитку підприємства	Подход к построению организационной структуры предприятия с созданием координационного центра устойчивого развития	Позволяет эффективно внедрять стратегию и способствует привлечению всего персонала к реализации принципов устойчивого развития.	Направленность на обеспечение взаимодействия в только сфере легкой промышленности и только на микроуровне. Не обеспечивает достижения баланса интересов всех ЭА.

1	2	3	4
Загирняк Д.М., Стратегия развития и организационно е обеспечение стратегического выбора предприятия	Рекомендации для формирования организационного обеспечения стратегического выбора предприятия	Использованы принципы и методы ситуационного моделирования, учет специ- фики конкретного предприятия. Способствуют формированию позитивных отношений в коллективе и поддержке формальных связей в структуре управления.	Отсутствие согласо- вания целей сфер деятельности и этапов жизненного цикла предприятия. Ориентированы исключительно на микроуровень. Не обеспечивают достижения баланса интересов всех ЭА.
Касьянова Н.В., Процесна модель управління розвитком підприємства	Процесный подход к управлению развитием промышленного предприятия.	Позволяет на основе процессной модели отобразить процессы управления развитием предприятия в виде информационных потоков.	Ориентирован на микроуровень. Не обеспечивает достижения баланса интересов всех ЭА.
Кирич Н.Б., Від стабілізації суспільного виробництва – до сталого розвитку суспільства	Теоретические положения формиро- вания организаци- онно-экономического механизма управле- ния стратегией повы- шения хозяйственно- финансовой стабиль- ности предприятия.	Позволяют управлять техничко-экономическими факторами стабилизации на основе влияния на формирующие показатели в условиях перехода предприятий к устойчивому развитию.	Не нашли дальнейшего развития. Ориентированы исключительно на микроуровень. Не обеспечивают достижения баланса интересов всех ЭА.
Копылюк А.И., Шульган Ю.Б., Стан, тенденції та прогнози розвитку промислового виробництва	Механизм организационно- технического обеспечения инновационного развития промышленного производства	Для определения объемов информации по подразделениям, ее видов и методов обработки предложена математическая модель .	Ориентирован толь- ко на инновационное развитие и только на микроуровне без учета влияния ЭДБ. Не обеспечивает достижения баланса интересов всех ЭА.
Кравченко В.Н., Егоров В.П., Дескриптивные модели в технологии организационно го управления системой дистрибуции предприятия	Концепция синтеза организационно- экономического механизма управления системой дистрибуции предприятия	Реализует процедуру интег- рации методов, технологий, инструментальных средств разных сфер управления деятельностью предприя- тия на основе организацион- ных подходов. Обеспечива- ет адаптивность сбытовых процессов относительно изменений потребительских требований, позволяет по- высить надежность снабже- ния, качество обслуживания и рентабельность продаж.	Одностороннее понимание развития предприятия только как повышения объе- мов продаж. Не учи- тывает специфику деятельности ОЖН. Ориентирован исключительно на микроуровень. Не обеспечивает достижения баланса интересов всех ЭА.

1	2	3	4
Матросова Л.Н., Формирование организационно - экономического механизма управления инновационным и процессами в промышленност и	Дифференцирован- ный подход к созданию организационных структур управления нововведениями	Способствует объединению интересов предприятий, ре- гиональных и государствен- ных органов власти при ин- новационном развитии, эф- фективному использованию финансовых средств, опре- делению направлений мо- дернизации производства.	Ориентирован исключительно на развитие предприятия за счет управления нововведениями. Не обеспечивает достижения баланса интересов всех ЭА.
Нерсисян А.Н. , Формирование эффективной системы управления развитием промышленного предприятия и его организационно -методическое обеспечение	Методические реко- мендации по выбору организационно-упра- вленческой структуры управления развитием предприятия	Предназначены для управления развитием промышленного предприятия.	Ориентация только на холдинги пище- вых предприятий и определение целей развития как расши- рение холдинга.
Никитина Г., Сагалакова Н., Особливості економічної діагностики підприємств торгівлі	Графически логичес- кое описание организационного обеспечения проведения экономи- ческой диагностики деятельности	Позволяет выполнить диагностику развития.	Ориентирован на деятельность только в сфере торговли на микроуровне. Не обеспечивает достижения баланса интересов всех ЭА.
Пономарева Г.А., Основные направления организационно - экономического обеспечения упреждающего управления предприятиями	Процедура организационно- экономического обеспечения опережающего управления предприятием	Основывается на выявлении, идентификации и восприятии слабых сигналов внешней среды с помощью использования принципов динамического моделирования. Определена последовательность этапов обеспечения стратегии управления предприятием.	Ориентирована исключительно на инновационное развитие на микроуровне. Не учитывает специфику деятельности ОЖН. Не обеспечивает достижения баланса интересов всех ЭА.
Протопопенко А.А., Організаційні структури збутової діяльності промислових підприємств	Подход к построению организационной структуры сбытовой службы с созданием экономического сектора	Осуществлена попытка сосредоточить все функции управления: сектор по работе с клиентами и дебиторской задолженностью, сектор дистанционной продажи и регионального представительства.	Может быть востре- бован в тех сферах деятельности, для которых основные проблемы развития заключаются только в сбыте продукции, что не критично для системы ОЖН.

1	2	3	4
Рогоза М.Е., Механізми економічного зростання у системах управління промисловими підприємствами	Методика определения количественной значимости факторов мотивационного поведения персонала.	Обеспечивает взаимосвязь с системой управления развитием предприятия.	Узкая направленность только на сферу персонала предприятия без учета интересов всех ЭА. Ориентация на микроуровень.
Смолин И.В., Стратегічне планування розвитку організації	Организационно аналитический механизм формирования, диагностики реализации и условий коррекции стратегии предприятия.	Основан на комплексном учете причинно-следственных связей между изменениями внешней среды, внутренними ресурсными и управленческими возможностями субъекта рынка.	Разработан исходя из особенностей торговых предприятий. Ориентирован на микроуровень. Не обеспечивает баланса интересов ЭА.
Цопа Н.В., Организационное обеспечение управляемого развития предприятий тяжелого машиностроения	Организационное обеспечение управляемого развития предприятий тяжелого машиностроения	Позволяет руководству предприятия иметь стратегическое видение развития и осуществлять сбалансированное развитие всех сфер его деятельности.	Направленность на обеспечение взаимодействия в сфере тяжелого машиностроения. Ориентирован на микроуровень. Не обеспечивает достижения баланса интересов всех ЭА.

Таблиця 3.2.

**Меры по обеспечению выполнения задач программы реконструкции и обновления инфраструктуры,
привлечения инвестиционных ресурсов (фрагмент)**

Зміст заходу	Витрати на реалізацію, тис.грн. (запит)						Очікуваний результат
	Всього	у тому числі за рахунок коштів:					
		державного бюджету	обласного бюджету	бюджету міст і районів	підприємств	інших джерел	
Забезпечення реалізації заходів з капітального ремонту та реконструкції теплового господарства	44853,6			6142,5	34476,1	4235,0	Покращення якості послуг з тепlopостачання
Виконання заходів регіональної програми «Питна вода України» для населених пунктів Донецької області на 2008-2020 роки.	361869,6	39535,4		87467,8	55013,5	179852,9	Покращення якості послуг з водопостачання і водовідведення
Відновлення об’єктів теплового господарства ОКП «Донецьктеплокомуненерго	5000,0		5000,0				Забезпечення сталої та ефективної роботи підприємства
Відновлення об’єктів водопровідно-каналізаційного господарства КП «Компанія «Вода Донбасу	5000,0		5000,0				Забезпечення сталої та ефективної роботи підприємства
Надання фінансової підтримки ОКП «Донецьктеплокомуненерго»	5000,0		5000,0				Забезпечення сталої та ефективної роботи підприємства
Надання фінансової підтримки КП «Компанія «Вода Донбасу»	5000,0		5000,0				Забезпечення сталої та ефективної роботи підприємства

Таблица 3.3.

**Расчет ожидаемого эффекта от реализации механизма управления
инвестициями в Донецком регионе**

Показатель	Ед изм	Донецкий регион
Фактический среднегодовой отпуск тепловой энергии	млн. Гкал	11,5
Потери теплоэнергии во внешних тепловых сетях	млн. Гкал	1,5
Потери теплоэнергии во внешних тепловых сетях	%	12,2
Протяженность тепловых сетей (в двухтрубном исчислении)	км	4416
Протяженность изношенных и аварийных тепловых сетей (в двухтрубном исчислении)	%	12,7
Протяженность изношенных и аварийных тепловых сетей (в двухтрубном исчислении)	км	574
Потери теплоэнергии на 1 км изношенных и аварийных тепловых сетей	Гкал/ км тепловых сетей	2613,2
Стоимость реконструкции 1 км длины тепловых сетей с предварительно изолированными трубами в пенополиуретановой обертке в 2-х трубном измерении в среднем по Украине	тыс грн	1017,6
Сокращение потерь до нормативных	%	12,2 - 7 = 5,2
Стратегическое ежегодное сокращение тепловых потерь Сокращение потерь до нормативных	Гкал	575000
Протяженность тепловых сетей, требующих реконструкции с целью сокращения потерь до стратегических нормативов, (в двухтрубном исчислении)	км	220,1
<i>Годовой K</i>	тыс грн	223973,8
Запланированное привлечение инвестиций на 2016 г.	тыс грн	44853,6
Срок окупаемости проекта	лет	5
Стоимость сэкономленных топливно-энергетических ресурсов в результате сокращения потерь на 1 км длины	тыс грн/ год	496,9
<i>Годовой ΔЧД</i>	тыс грн/ год	109837
<i>ΔЧД за 5 лет</i>	тыс грн	549185
<i>E_{мезо} за 5 лет</i>	Млн. грн	325,212
<i>Годовой E_{мезо}</i>	Млн. грн	65,04

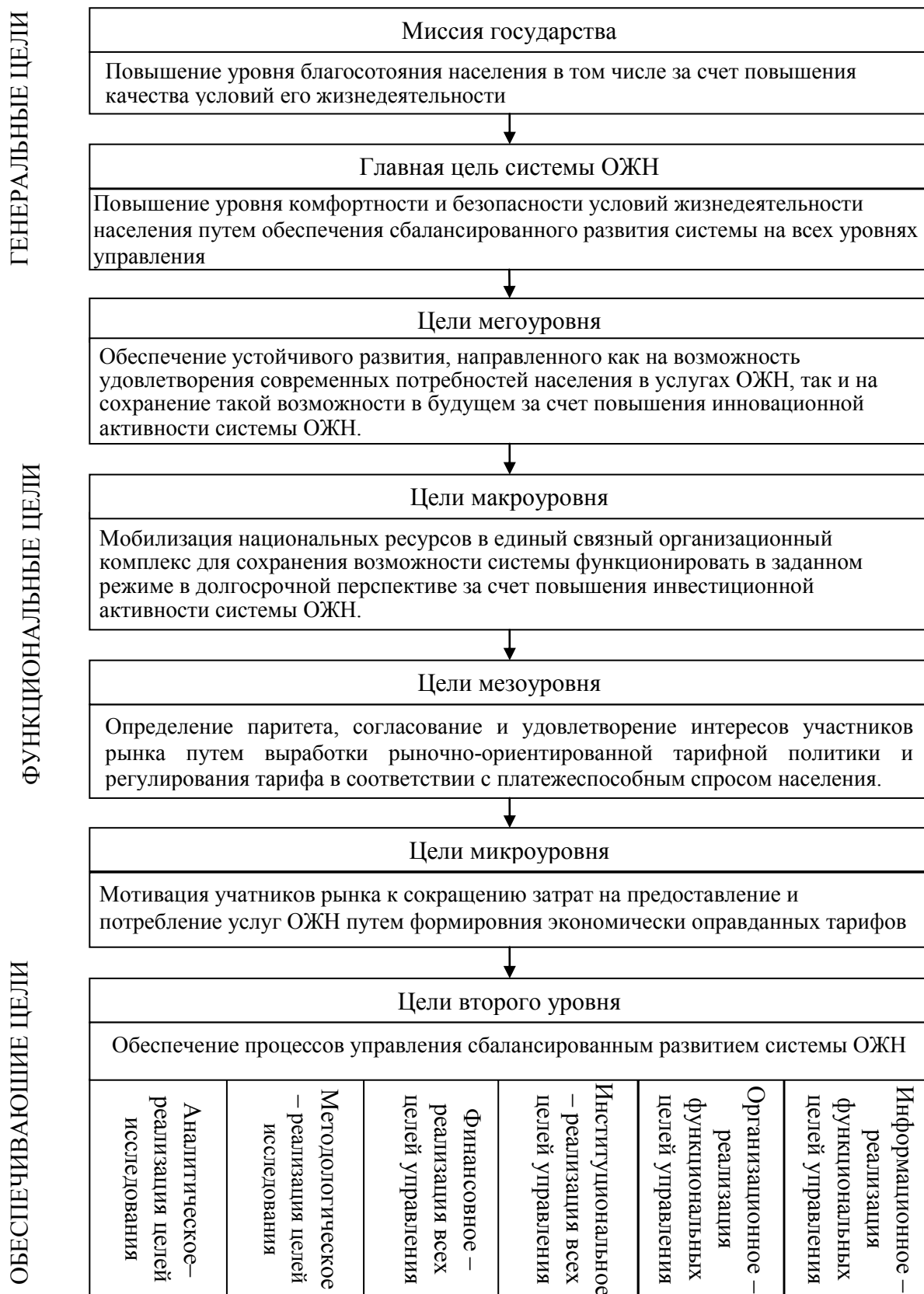

Рис. 3.1. Концептуальная схема

«Дерева целей управления сбалансированным развитием системы ОЖН»

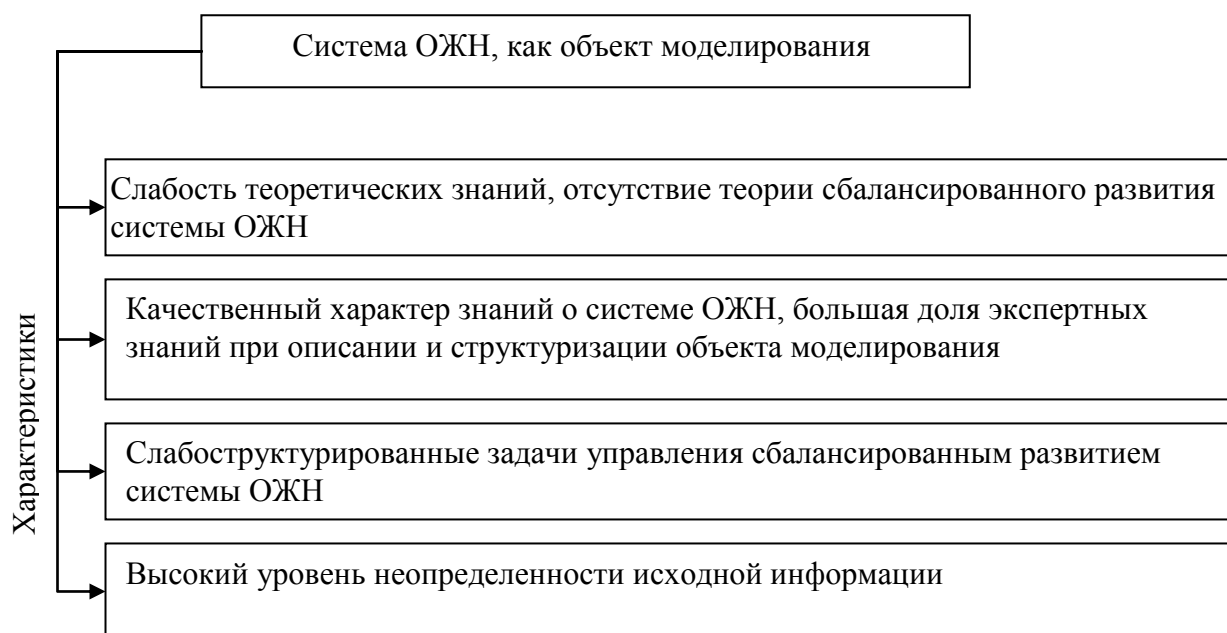

Рис. 3.2. Характеристики системы ОЖН как объекта моделирования

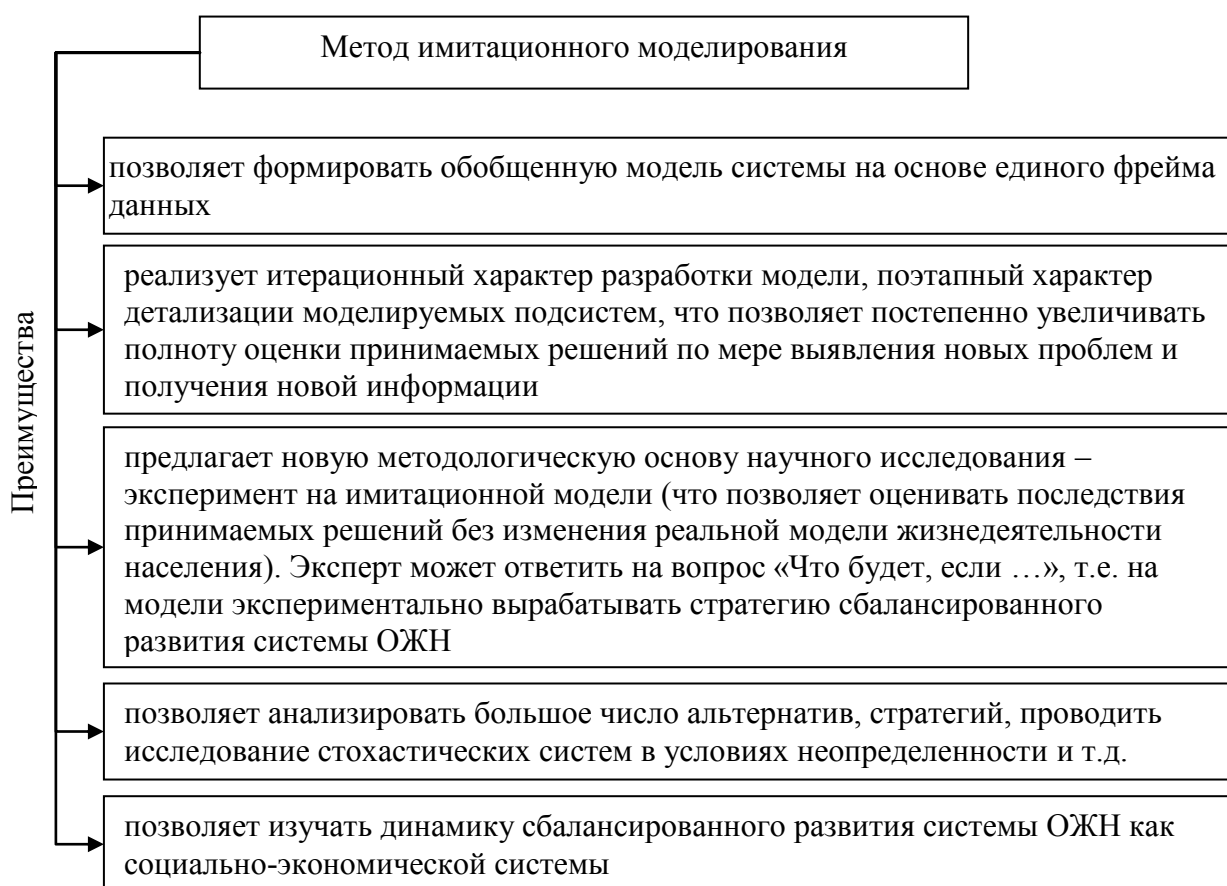

Рис. 3.3. Преимущества использования метода имитационного моделирования для информационного обеспечения управления сбалансированным развитием системы ОЖН

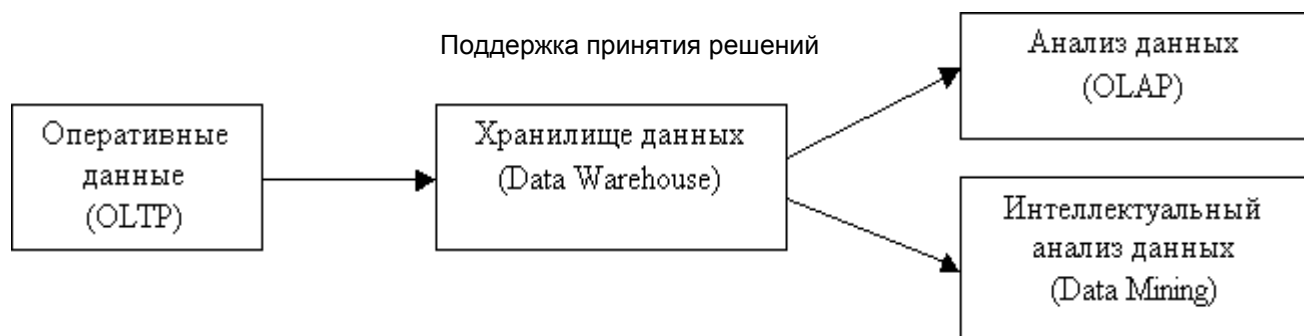

Рис. 3.4. Принципиальная архитектурно-технологическая схема СППР

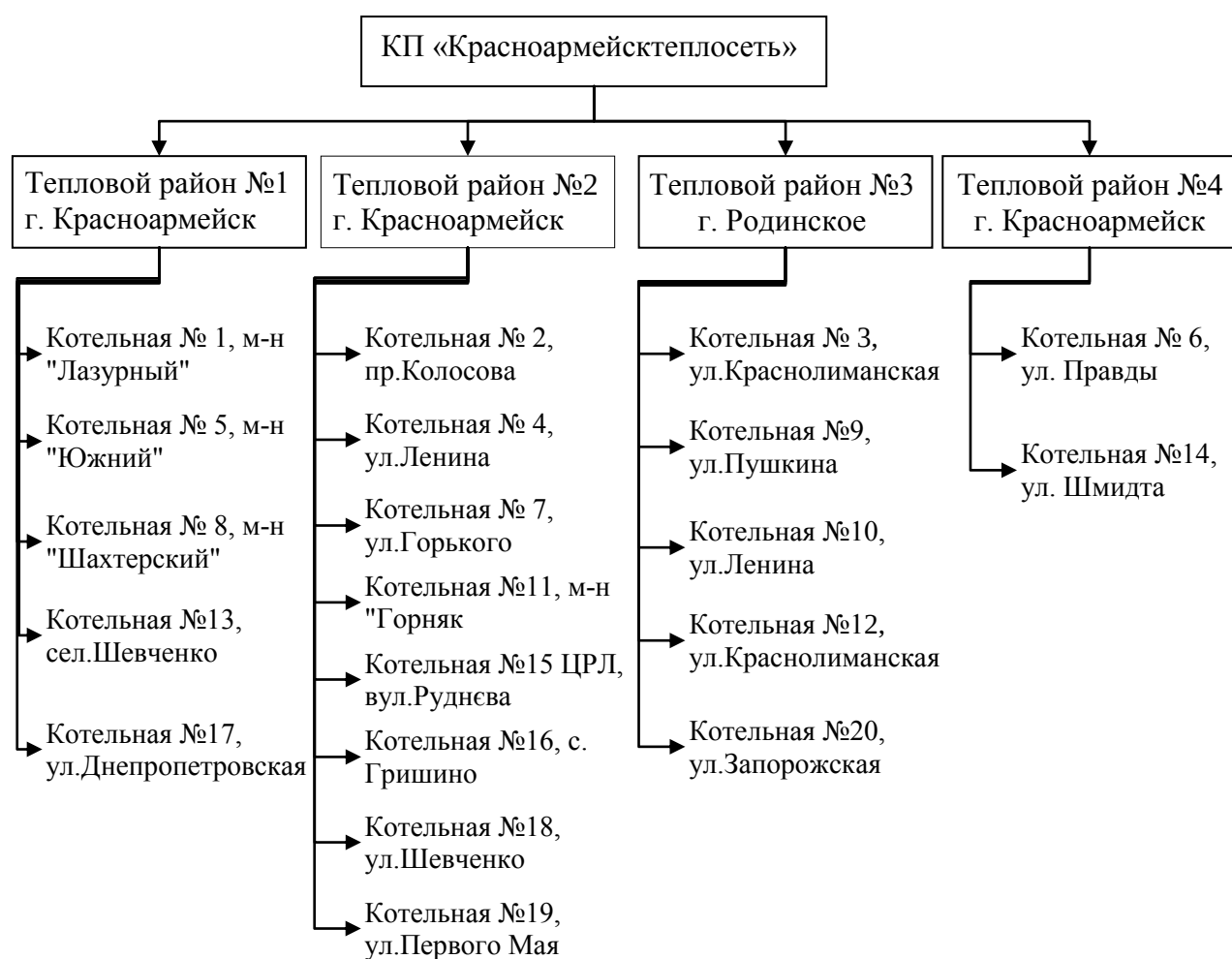

Рис. 3.5. Расположение котельных КП «Красноармейсктеплосеть» по тепловым районам

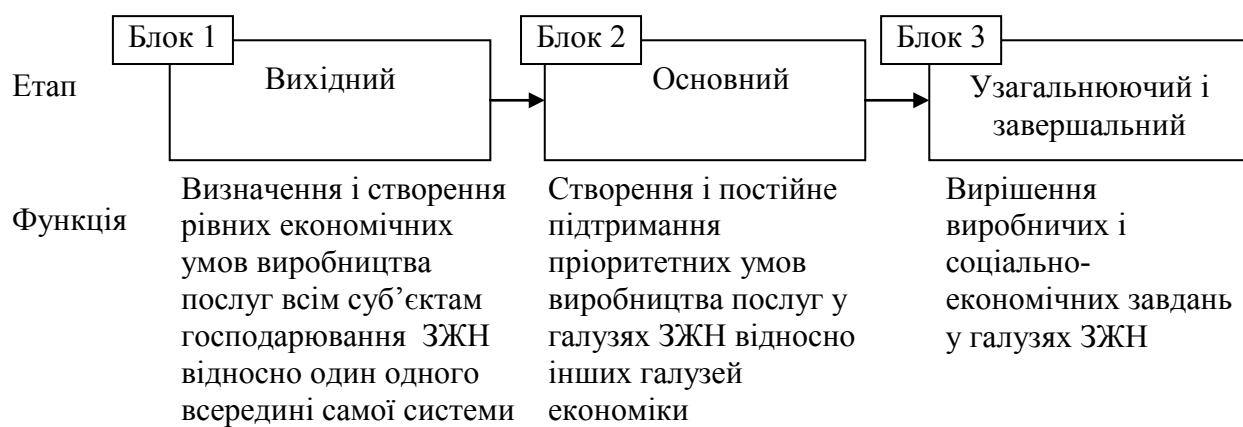

Рис. 3.6. Механізм інституціонального забезпечення міжгалузевого перерозподілу частини ЧМП

ДОДАТОК 3.1.

Балансовые соотношения комплексной иммитационной модели
управления экономическими дисбалансами системы с использованием
инструментов различных уровней управления системы ОЖН

```

aux    amortizatsia      =      1.834604139-0.048047278*vremia-0.00336239*((vremia)^2)-1.75496E-
05*((vremia)^3)
aux    Dokhod = fakticheskiy_tarif*sbit
aux    e_e = 0.066154363+0.780734827*kurs
aux    e_e_sezon  =  e_e+GRAPHCURVE(vremia,  1.0,  1.0,  [5.28,0,4.46,0,0,-4.96,-5.10,-5.06,-
4.79,0,0,4.99,5.28,0,4.46,0,0,-4.96,-5.10,-5.06,-4.79,0,0,4.99,5.28,0,4.46,0,0,-4.96,-5.10,-5.06,-
4.79,0,0,4.99,5.28,0,4.46,0,0,-4.96,-5.10,-5.06,-4.79,0,0,4.99,5.28,0,4.46,0,0,-4.96,-5.10,-5.06,-
4.79,0,0,4.99,5.28,0,4.46,0,0,-4.96,-5.10,-5.06,-4.79,0,0,4.99,5.28,0,4.46,0,0,-4.96,-5.10,-5.06,-
4.79,0,0,4.99,5.28,0,4.46,0,0,-4.96,-5.10,-5.06,-4.79,0,0,4.99])
aux    ekonomichesky_opravdaniy_tarif = zraty*1.2
aux    finansoviy_rezultat = Dokhod-Rashod
aux    finansoviy_rezultat_s_uchetom_investitsiy = finansoviy_rezultat+otdacha
aux    gaz = -1.093279702+4.490696628*kurs
aux    gaz_sezon  =  gaz+GRAPHCURVE(vremia,  1.0,  1.0,  [49.96,0,0,0,0,-37.24,-38.32,-37.81,-
34.84,0,0,54.99,49.96,0,0,0,0,-37.24,-38.32,-37.81,-34.84,0,0,54.99,49.96,0,0,0,0,-37.24,-38.32,-37.81,-
34.84,0,0,54.99,49.96,0,0,0,0,-37.24,-38.32,-37.81,-34.84,0,0,54.99,49.96,0,0,0,0,-37.24,-38.32,-37.81,-
34.84,0,0,54.99,49.96,0,0,0,0,-37.24,-38.32,-37.81,-34.84,0,0,54.99])
aux    investitsii
pribil_domohozhaystv*Stavka_domohozhaystv*0.7+pribil_finansovikh*Stavka_finansovikh*0.92+pribil_nefi
nansovikh*Stavka_nefinansovikh*0.87
aux    kurs = 0.0002*vremia*vremia*vremia-0.0124*vremia*vremia+0.2252*vremia+7.0816
aux    materialnie_zraty  =  0.137393199+0.013157195*vremia-0.000507538*((vremia)^2)+5.78937E-
06*((vremia)^3)
aux    obceproizvodstvennie      =      3.339107038+0.4019243648*vremia-
0.010366189*((vremia)^2)+0.000115697*((vremia)^3)
aux    otdacha = investitsii*(1+norma_otdachi)
aux    pribil_domohozhaystv = -2360.4+21320.52727*vremia
aux    pribil_finansovikh = 4691.933333+
3227.666667*vremia
aux    pribil_nefinansovikh = 37087.4+11802.81818*vremia
aux    Rashod = zraty*sbit+Prochie
aux    voda = 2.942893436-0.116191864*vremia+0.007445991*((vremia)^2)-8.24652E-05*((vremia)^3)
aux    vremia = TIME
aux    z_p = 11.96910098-7.916710529*LN(vremia)+2.427295694*((LN(vremia))^2)
aux    zraty = amortizatsia+e_e_sezon+gaz_sezon+materialnie_zraty+obceproizvodstvennie+voda+z_p
const fakticheskiy_tarif = 171.25
const norma_otdachi = 0.3
const Prochie = 3200000
const sbit = 390000
const Stavka_domohozhaystv = 0.059999291
const Stavka_finansovikh = 0.01323425
const Stavka_nefinansovikh = 0.046766423

```